

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

1930-1938 İNKILÂP ALGISI VE KEMALİZM

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. LEYLA KIRKPINAR

HAZIRLAYAN

SUAT BURAK

İZMİR- 2013

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**1930-1938 İNKILÂP ALGISI VE KEMALİZM**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Suat BURAK

İmza

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün 07.06.2013 tarih ve 832/7 sayılı yönetim kurulu toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 30. Maddesine göre Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi 2010880022 numaralı **Suat BURAK**' ın "**1930-1938 İNKILAP ALGISI VE KEMALİZM**" konulu Tezi' incelenmiş ve aday 27.06.2013 saat 11:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan savunmasından sonra 60 dakikalık süre içinde gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Ana Bilim dalından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek adayın tezini başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

TEZ NOTU: 95 (Doksanbeş)

Yrd. Doç. Dr. Leyla KIRKPINAR

Başkan

Yrd. Doç. Dr. Alev GÖZCÜ

Üye

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin ELMACI

Üye

ASLI GİBİDİR

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
1930-1938 İnkılâp Algısı Ve Kemalizm
Suat BURAK
Dokuz Eylül Üniversitesi
Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Tanzimat'tan günümüze kadar Türkiye'de sürekli bir toplumsal değişim yaşanmıştır. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı birçok alanda çağdaşlaşma hareketleri ile yüzünü Batı'ya çevirmiştir. Cumhuriyet bu oluşumun bir sonucudur. Osmanlı Devleti'ni kurtarmaya çalışan Jön Türk hareketinin devamında ve tarihsel birikimin gücü ile ortaya çıkan Kemalist hareket yeni bir devlet kurmuştur. Kemalist kadro silahlı mücadeleyi kazandıktan sonra 1923-1930 döneminde en radikal, köklü ve kaçınılmaz inkılâpları gerçekleştirirken kendine ait bir ideolojinin de tedrici gelişimini sağlamıştır.

Kemalizm Türk İnkılâbı'nın düşünsel potansiyeli ifadesi değişim sancıları yaşayan bir toplumun düşünce üretim süreçlerinin niteliğini belirleme amacıyla kullanılmıştır. 1927, 1931 ve 1935 CHP Kurultaylarında inkılâbın düşünsel boyutu olarak Kemalizm, "Altı Ok" çerçevesinde oluşturulmuştur. 1930 sonrası dönemde ise gerek dış gerekse içte inkılâpların uygulanmasının getirdiği sorunlar da gözetilerek siyasi ve aydın isimler ideoloji arayışına girmiştir. Tez çalışması Celal Nuri İleri, Ahmet Ağaoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Recep Peker, Mahmut Esat Bozkurt, Tekin Alp, Şeref Aykut, Peyami Safa gibi aydınların bu süreçte yazdıkları eserleri konu edinmiştir. Ayrıca Türk İnkılâbı'nın olgunlaşmasında etkili olan Dil, Tarih, Eğitim ve Kadın alanlarında İnkılâp ve Kemalizmin yansımaları araştırılmıştır.

Bu çalışmanın amacı yukarıda belirtilen çerçeve ile Kemalizmi savunmak değil, toplumu rasyonalist, pozitivist, pragmatik, hümanist, gözlemci, deneysel düşünme yöntemlerini kullanarak çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştırmak isteyen Kemalizmin, siyaset, ekonomi, toplum ve dönemin aydın ve eserleri üzerindeki algısını değerlendirmek ve ideolojileştirme çabalarını ortaya koymaktır. Betimsel bir araştırma yöntemiyle

ele alınan bu çalışmada, bulgulara, literatürde ulaşılabilen eserler ve kaynaklar incelenerek ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk İnkılâbı, Kemalizm, İnkılap Algısı, Aydın.

ABSTRACT
POST- GRADUATE THESIS
1930-1938 Perception of Revolution and Kemalism

Suat BURAK

Dokuz Eylül University

The Institute of Atatürk's Principles and The History of Turkish Revolution

A continual social change has been experienced since Tanzimat to date. The ottomans turned to the West through modernization movements in many fields thanks to the imperial edict of reorganization. Republic is the result of this formation. Kemalist movement, which appeared in the wake of Young Turk movement and appeared with the power of historical background, founded a new state. Kemalist cadre, after having won the armed struggle, provided the gradual development of an ideology belonging to them while realizing the most radical, rooted and inevitable revolutions in the period of 1923-1930.

Kemalism was used for the purpose of determining the thought – generation process quality of a society with changing pains of the expression of Turkish Revolution's ideational potential . At the 1927, 1931, and 1935 CHP congresses, Kemalism, as the ideational dimension of revolution, was established within the framework of "six arrows". In the post-1930 period, political and intellectual figures were in search of ideology paying regard to the problems caused by the practice of revolutions both abroad and at home. This study of thesis is concerned with the works written, at this period, by intellectuals such as Celal Nuri İleri, Ahmet Ağaoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Recep Peker, Mahmut Esat Bozkurt, Tekin Alp, Şeref Aykut, Peyami Safa. Also, the reflections of Revolution and Kemalism have been searched in the fields of Language, History, Education, and Woman, which are effective in maturation of Turkish Revolution.

The objective of this study is not to defend Kemalism within the above-cited framework but to evaluate the perception of Kemalism, which wishes to convey the society to modern civilizations' level through the use of rationalist, positivist, pragmatic, humanist, monitoring, experimental thinking methods,

over politics, economy, society, intellectuals of then and their works, and to reveal the attempts to ideologize. In this study which is cited through a descriptive method of searching, the data have been obtained by examining works and resources that can be reached in literature

Key Words: Turkish Revolution, Kemalism, Perception of Revolution, Intellectuals

1930-1938 İNKILÂP ALGISI VE KEMALİZM

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
TUTANAK.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	xi
ÖNSÖZ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İTTİHAT VE TERAKKİ'DEN KEMALİZME GEÇİŞ

1-1 TÜRK İNKILABI'NIN ARKA PLANI.....	12
1.1.1. Tanzimat Dönemi.....	21
1.1.2. Meşrutiyet Dönemi.....	29
1.1.3. Jön Türkler Ve II. Meşrutiyet Döneminde.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

1923-1930 SÜRECİ

2-2 DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	44
2.2.1. Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne.....	47
2.2.2. 1923-1930 Dönemi İnkılâplar Ve Siyasi Gelişmeler.....	54
2.2.3. 1930-1938 Dönemi Ve Tek Parti Yönetimi.....	78
2.2.4. 1930-1938 Avrupa,Balkanlar Üzerine Genel Değerlendirme..	99

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1930-1938 DÖNEMİNDE TOPLUMDA İNKILÂP VE KEMALİZM ALGISI

3.1. İNKILÂP VE İDEOLOJİ.....	112
3.1.1. Kavramlar Çerçevesinde Kemalizm.....	112
3.1.2. İnkılâbın Düşünsel Mirası ve Dinamikleri.....	118
3.1.3. İdeoloji Ve Kemalizm.....	128
3.1.1.1. Kemalizmin Temel İlkeleri.....	142
3.1.1.1.1. Cumhuriyetçilik.....	143
3.1.1.1.2. Milliyetçilik.....	145
3.1.1.1.3. Halkçılık.....	149
3.1.1.1.4. Devletçilik.....	153
3.1.1.1.5. Laiklik.....	158
3.1.1.1.6. İnkılâpçılık.....	161
3.1.1.1.7. Kemalizm Ve Çağdaşlaşma, Batılılaşma..	164

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK İNKILABI'NIN OLUŞUM VE OLGUNLAŞMASI

4-1-AYDINLARIN İDEOLOJİ ARAYIŞLARI VE KEMALİZM.....	168
4.1.1. Celal Nuri İleri.....	175
4.1.2. Ahmet Ağaoğlu.....	185
4.1.3. Şevket Süreyya Aydemir.....	197
4.1.4. Recep Peker.....	210
4.1.5. Mahmut Esat Bozkurt.....	221
4.1.6. Tekin Alp.....	233
4.1.7. Şeref Aykut.....	245
4.1.8. Peyami Safa.....	255
4.1.9. Aydınlar Ve Eserleri Üzerine Değerlendirme.....	265

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK İNKILABININ YANSIMALARI

5.1. İNKILAP VE DİL.....	274
5.2. İNKILAP VE TARİH.....	297
5.3. İNKILAP VE EĞİTİM.....	319
5.4. İNKILAP VE KADIN.....	351
SONUÇ.....	369
BİBLİYOGRAFYA.....	383

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m	: Adı Geçen Makale
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
C	: Cilt
Çev	: Çeviren
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
KUTV	: Doğu Emekçileri Komünist Partisi
NATO	: Kuzey Atlantik Savunma Paktı
S	: Sıra
s	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması Türk Tarihi'nin en önemli kırılma noktalarından birinin başlangıcını teşkil eden Türk İnkılâbı'nın oluşumunu sürdürdüğü 1930-1938 döneminde siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda etkisinin toplum ve aydınlar tarafından nasıl algılandığını ele almıştır. Özellikle tezin yoğunlaştığı alan Türk İnkılâbı'nı bir bütün olarak ele alan dönemin aydınları ve eserlerinin yaşanan inkılâbı nasıl algıladı ve topluma nasıl anlatmaya çalıştıklarıdır.

Birinci bölümde Türk İnkılâbı'nın düşünsel mirası ve dinamiklerinin oluştuğu Tanzimat, Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemlerinin düşünce yapısı temel noktaları ile belirtilmiştir. İkinci bölümde Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş anlatılmakla beraber, 1923-1930 dönemi ile 1930-1938 dönemi ve Tek Parti Yönetimi kronolojik olarak açıklanmıştır. Üçüncü bölümde Türk İnkılâbı'nı ve Kemalizmi kavramlar çerçevesinde değerlendirme yapılmıştır. Dördüncü bölümde aydınların yaşam öyküleri ve inkılâpla ilişkileri belirtilerek İnkılâbın ve Kemalizmin aydınların eserlerindeki karşılığı açıklanacaktır. Beşinci bölümde ise ulus-devlet inşası sürecinde İnkılâbın Dil, Tarih, Eğitim ve Kadın alanlarına yüklediği görev ve bunun yansıması ele alınacaktır.

Tez konusunun belirlenmesinde yardımlarından dolayı hocam Prof. Dr. Kemal Arı'ya, çalışma süresince tezin akışına fikirleriyle destek veren danışman hocam sayın Yrd. Doç. Dr. Leyla Kırkpınar'a ve çok kritik bir anda yanıtladığı sorularla teze katkı sağlayan sayın Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin Elmacı'ya yardımlarımdan dolayı teşekkür ederim. Son olarak çalışmanın her aşamasında sonsuz desteğini, ilgi ve sabrını esirgemeyen Figen Ceylan, Resul Yavuz, Mehmet Pazarcık, aileme, Anneme ve Babama teşekkür ederim.

Suat BURAK

İzmir 2013

GİRİŞ

İnsanlık tarihi baştanbaşa bir değişim hikâyesidir. İnsan topluluklarının ortaya çıkışından günümüze kadar, sosyal hayatın her alanında sürekli bir gelişme ve değişme yaşanmaktadır. İnsanlığın milyonlarca yıllık bir geçmişi vardır. Bu geçmiş içinde insanlığı bugüne ulaştıran birçok maddi ve manevi buluş, sistem ve düzen ortaya çıkarılmıştır. İnsanlık, çevresini anlama, egemen olma ve değiştirme hususunda sürekli hızlanan bir değişim içindedir. Bu değişim toplumsal hayatın her alanında, aile düzeninde, devlet sistemlerinde, ekonomik hayatta, iletişim hususunda, dinde, dilde, sanatta vs. her an için olmaktadır. İlkel ve çevre ile iletişimi olmayan toplumlarda bu değişim oldukça yavaş olmakta ama modern sanayi toplumlarında bu değişim insanın değerlendirip karar verme yetisini zorlamakta, adeta herkes bir değişim seline kapılmış, kontrolsüz olarak akıp gitmektedir.

Eski Çağ filozoflarından günümüze kadar hemen hemen tüm düşünürlerin ortak düşüncesine göre değişim kaçınılmazdır ve bunun önünde durmak ise imkânsızdır. Bu değişim süreci içinde değişmeyen tek şey ise değişimdir. Toplumların gelişimi de bu değişim ile bire bir bağlantılıdır. Her yeni icat, her yeni buluş, her yeni fikir toplumları da beraberinde değişmeye zorlamaktadır. Toplumsal değişim bağımsız gelişen bir süreç değildir. Bu değişim, içinde bulunduğu toplumun birçok özelliğinden etkilenir. Toplumda egemen olan siyasal bilinç, toplumun şehirleşme düzeyi, mevcut yasalar ve demokrasi kültürü de değişimi yakından ilgilendiren ana parametrelerdir. 1839 Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı toplumunda hâkim olan düşünce sistemi değişmeye başlamış ve Osmanlı Devleti yüzünü Batı'ya çevirmiştir. Fakat toplumların siyasi ve ekonomik toplumsal hayatı içinden geçtikleri dönemlerin özelliklerine göre şekillenirler. Uzun süren savaşlar ve ardından bir kurtuluş savaşı veren Türkiye Cumhuriyeti'nde gelişmiş Batı ülkelerine göre oldukça geç şekillenmeye başlamıştır. Tanzimat'tan günümüze kadar Türkiye'de sürekli bir toplumsal değişim yaşandığı kuşkusuzdur.

Bazı sosyologlar, toplumsal değişmeyi kültürel değişmeden farklı olarak kullanmaktadır. Onlara göre kültürel değişme, daha çok normlardaki, sembollerdeki ve değerlerdeki değişmeyi ifade etmektedir. Ancak toplumsal değişme büyük ölçüde kültürel değişmeyi de kapsamaktadır. Toplumsal değişme, yerleşik insan ilişkileri ve

davranış kalıplarındaki farklılaşmadır.¹ Toplumsal değişme, toplumun yapısındaki değişmedir. Toplumun yapısı toplumsal kurumların belirlediği toplumsal ilişkilerden meydana geldiğine göre değişme, ilişkilerin değişmesidir. Bütün bunların ardında da toplumsal bireylerin davranış değişmeleri yatmaktadır.² Başka bir deyişle toplumsal değişme temelinde teknolojik değişmenin yattığı insanlar arası ilişkilerin değişmesidir.³ Toplumsal değişme sürecinin altında, insanlığın tüm birikimi yatmaktadır. Bu birikim maddi kültür alanında “*Teknoloji*”, manevi kültür alanında da “*İdeoloji*”dir. Toplumsal değişmeyi, insan-doğa çelişkisinin belirlediği teknoloji ile insan-insan çelişkisinin belirlediği ideoloji arasındaki etkileşim biçimlendirmektedir.⁴ En kısa tanımla teknoloji, uygulamalı amaçların gerçekleştirilmesi için örgütlenmiş bilgidir. İnsanoğlu teknolojiyi, doğa ile mücadelesinde, ona egemen olmak için geliştirmiştir. Fakat gelişen teknoloji sadece insan-doğa çelişki ve ilişkilerini düzenlemekle kalmamıştır. İnsanların birbirleri ile olan ilişkilerini de etkilemiş ve giderek insan-insan çelişkilerine yol açmıştır.

Gelişen teknoloji sonunda, üretim araçları ortaya çıkmış ve insanlar bu araçlara malik olup olmadıklarına göre belli toplumsal nitelikler kazanmışlardır. Teknolojik gelişme sonunda kazanılan bu nitelikler ise insanların birbirleriyle olan ilişki ve çelişkilerini ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan ideoloji en kısa biçimde, dünya ve toplum hakkında, birbiriyle tutarlı olan inanç ve bilgi sistemi olarak tanımlanabilir. Bu ideoloji, bir düşünürün çalışmaları ve fikirleri etrafında sistematik olarak örgütlenen katı bir nitelikten, sadece genel hayat görüşünün belirlediği esnek bir niteliğe kadar çeşitli özellikler taşıyabilir. İnsanın günlük davranışlarından, siyasal tercihlerine kadar pek çok eğilimi, aslında, sahip olduğu ideolojinin bir belirtisidir.⁵ İnsanın içinde bulunduğu dünya ve toplumla ilgili inanç ve bilgileri, yani ideolojisi algıladığı dış dünyadan gelmektedir. Bir başka deyişle, insan çevresinde gördüğü, duyduğu olaylardan ve ilişkilerden, içinde bulunduğu dünya ve toplum hakkında çok genel olarak iki tip ideoloji geliştirebilir: Mevcut durumu kabul eden ve devam ettirmek isteyen ideolojiler ile mevcut durumu kabul etmeyen, dolayısıyla değiştirmek isteyen ideolojiler.⁶

¹ Veysel Bozkurt, **Değişen Dünyada Sosyoloji**, Ekin Kitapevi, Bursa,2006, s. 330, 331, 332.

² Emre Kongar, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s.56.

³ A.g.e, s.23.

⁴ A.g.e, s. 60.

⁵ A.g.e, s. 343.

⁶ A.g.e, s. 344.

Sosyal değişme baskın olarak ekonomik, teknolojik, politik, demografik, ideolojik, psikolojik faktörler gibi sosyal hayatın gerçeklerini çarpıtan faktörler neticesi oluşur. Karl Marx sosyal değişimde merkezi dinamik rolde teknolojiyi işaret ederken Weber dine ve değerler sistemine öncelik vermiştir. Bu faktörlerin yanı sıra kentleşme bürokratikleşme, nüfus artışı rasyonelleşme de toplumsal değişme sürecini bütün olarak tanımlar. Değişmenin kaynakları toplumun dışındaki güçlerden ya da içten olabilir. Bu durum; direkt ve şiddet içeren savaş şeklinde olabildiği gibi, indirekt olarak fikirlerin, geleneklerin değişmesini de içerebilir. Diğer taraftan toplumda bazı yenilikler yaptırımla karşılaşıırken, bazıları cesaretlendirilir. Hiçbir toplum tamamen statik değildir. Her toplumda potansiyel değişim teşkil eden gerilimler mevcuttur. Bu gerilimler rol uyumsuzlukları, değer sapmaları, menfaat çatışmaları şeklinde oluşabilir. Bunlar kültürel ve sosyal yapıda yer alırlar. Sosyal yapıda gerilimlerden meydana gelen baskı çeşitli şekillerde politik baskılar, dini yaptırımlar gibi gelişebilir. Fakat bu baskılar telafi edilemediğinde gelenekler yerlerini yeni değerlere ve kurumlara bırakır. Bir sosyal olay olan sosyal değişmeye etki eden faktörler; fiziksel çevre, faydacı ve teknolojik yapı, kültür yapısıdır.

Sosyal değişim ve özellikle modernleşme olgusu üzerine yapılan tartışmalar literatürde oldukça geniş bir yer kapsamaktadır. Ancak olgu üzerinde belirli yaklaşımların sınıflandırılabilmesinin pek de mümkün olmadığını görmekteyiz. Öyle ki, tek bir modernleşme sürecinden bahsedemeyeceğimiz gibi, tek bir modernleşme kuramından da bahsedememekteyiz. Durum böyle olunca belirsiz bir olgu olarak görünen modernleşme kavramının tahlilini yapmak bir hayli zor bir uğraş olarak görünmektedir. Diğer yandan konuyu ele alış tarzımız bakımından bu çalışma da modernleşmeye bir tanım veya bir tarih bulmaktan da öteye giderek modernleşmeye getirilen farklı bakış açılarını yansıtmaya çalışacağız. Konumuz gereğince de önemli olduğunu düşündüğümüz, Türk modernleşme sürecine de böylelikle bir zemin hazırlanmış olacaktır.

Yaşanan değişim hızı ve bu değişimin alanı, modernleşme sürecini, doğrudan etkilemekte, gelenek ile modern arasındaki ayrımın yapılmasını da güçleştirmektedir. Yine de böyle bir ayrım pratik yararlarından da öte, modernleşme olgusunun devrimci bir süreç olarak ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Geleneksel toplumdan modern topluma geçiş, insan hayatına ilişkin örüntülerde

bütünsel ve radikal bir değişimin açığa çıkması sonucunu doğurmuştur.⁷ İnsanoğlunun çeşitli evrimsel süreçlerden geçtiğinin öngörüsünden de hareketle, gelenek ile modern arasındaki ayrımın anlamlandırılmaya çalışıldığını görüyoruz. Modernleşme kuramları içerisinde sıklıkla vurgulanan temel niteliklerden biri olan bu anlayışa göre, modernleşme evrimsel bir süreçtir. Bu evrimsel süreç ise Aydınlanma felsefesinden aldığı güçle ilerlemeci bir tarih anlayışına dayanmaktadır. Modernleşme olgusunda öne çıkan belli başlı gelişmeler; Aydınlanma, Fransız İhtilali ve Sanayi İnkılâbı olarak belirtilmektedir. Aydınlanma, modernleşmenin düşünsel boyutunu oluşturmuştur. Birçok düşünür, “Aydınlanma”yı modernliğin kaynağı olarak yorumlamaktadır. Gelenekselden modernliğe geçiş sürecinde, kırılma noktası olarak görülen Aydınlanma, insanın düşünme ve değerlendirmede din ve geleneklere bağlı kalmaktan kurtulup kendi aklı, kendi görgüleri ile hayatını aydınlatmaya girişmesidir. Aydınlanmak isteyen, insanın kendisi aydınlatılması istenen şey de, insan hayatının anlam ve düzenidir.⁸ Öncelikle din ve gelenekten bir kopuş vardır ki, bu da bilimin insan yaşamında oynadığı rolün giderek yaygınlaşması anlamına gelmektedir. Aydınlanma felsefesinin temel öngörülerinden biri olan bu yaklaşım, modernitenin de temel savlarından birisidir. İnsanoğlunun aklın ve bilimin yol göstericiliği ile doğayı kontrol altına alabileceği ve ilerlemeci tarih anlayışına dayanarak insanlığın mutluluğa ve refaha erişebileceği, aydınlanmanın temel felsefesini oluşturmaktadır.

Aydınlanma hareketiyle birlikte “Akılcılık”, “Hümanizm”, “İnsan Hakları”, “Laiklik”, “Demokrasi”, “Özgürlük”, “Eşitlik”, “Pozitif Bilim Anlayışı” gibi temel anlayış ve yaklaşımlarda zamanla olgunlaşmış ve modern toplumların ayrılmaz bir parçası haline gelmişlerdir. Bu bakımdan Aydınlanma, modernleşmenin düşünsel kaynağıdır. Düşünsel alanda meydana gelen değişmeler, modern toplumun temel yapı taşlarını oluşturmuştur. Ayrıca bu özellikler, *ulus-devletlerin* de temel yapı taşlarıdır. Modernleşme aynı zamanda, XIX. ve XX. yüzyıldaki uluslaşma süreçleri ile birlikte ele alınan bir olgudur. Ulusçuluk söylemlerinin kaynağı olarak gösterilen Fransız İhtilali, modernleşmenin siyasal boyutunu oluşturur. Fransız İhtilali feodalite kaynaklı yapı ve odaklanmaları yıkarak sosyoekonomik- kültürel ve siyasal odaklanmaların içeriğini ve biçimini değiştirmiştir.

⁷ Samuel Huntington, Çev: Fahrettin Altun, **Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Yaklaşım**, Küre Yayınları, İstanbul, 2000, s.150.

⁸ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.289.

Eşitlik, özgürlük, cumhuriyet, demokrasi gibi kavramlar birer söylem halinde, zamanla, dünyayı çeşitli ölçülerde etkilemeye başlamıştır. Bu gelişmelerden en fazla etkilenen ülkelerden biride hiç şüphesiz, Osmanlı Devleti oldu. Milliyetçilik akımları sonucu birçok azınlık toplumlari isyana başladı. Milliyetçilik rüzgarı bütün dünyada etkisini gösterdi ve I.Dünya Savaşı sonrasında imparatorluklar çağı sona ermiştir. Bağımsızlık savaşları önceleri krallık rejimlerine karşı olmuş olsa da daha sonraki zaman dilimlerinde bu savaşlar sömürü düzenine karşı olmuştur. Milliyetçilik adeta yeniden doğmuştu. Milliyetçilik bir siyasal tavir olarak modern toplumların sarıldıkları bir amaç haline gelmiştir. Bu kimi zaman halk tabanlı kimi zaman ise elitlerin veya politikacıların gayretleri sonucunda tetiklenen duygu birlikleri oldu. Bu nedenle milliyetçilik her ülkede farklı niteliklerde ortaya çıktı.

XIX. yüzyıla damgasını vuran en önemli gelişmelerden biride hiç kuşkusuz Sanayi İnkılâbı'dır. Çünkü modernleşmenin en ilginç ve ayırt edici yönü, geleneksel üretim tekniklerinden modern üretim tekniklerine geçiş sürecidir ki, bu olgu "*Sanayi İnkılâbı*" olarak isimlendirilmektedir. 1840'larda Avrupa'da James Watt'ın buharlı motor buluşundan itibaren bilimsel gelişmelerde hızlı bir yükseliş olmuştur. Fakat Sanayi İnkılâbı, daha genel ve kapsamlı bir süreç olmuştur. Modernleşme sürecinde kapitalist ilişkiler içinde, inorganik enerjiye dayanarak, büyük miktarlarda uluslararası ve ulusal pazarlar için üretim yapan sanayileşmiş bir toplum öngörülmektedir. Ürünler metalaşmakta, emek ücretli hale gelmektedir. Üretim süreçleri değişmekte, kitle üretimi sağlayacak biçimde rasyonalize edilmektedir.⁹ Modernleşmiş bir ekonomi, bütünleşmiş bir ulusal toplum ortaya çıkarmaktadır. Köyler, kasabalar, şehirler ve bölgeler ulusal-devlet bağlamına girmekte ve böylece insanların ve malların dolaşımı mümkün olmaktadır.¹⁰ Pazarlar genişlemiş, seri ve kitlesele üretimler başlamış ve buna benzer gelişmeler, modern toplumun ekonomik alanında görülen değişimleri olmuştur.

Batı ülkeler yani ellerindeki kaynaklarla yetinmeyen Avrupalı devletler, Afrika ve Asya başta olmak üzere birçok yerde koloniler kurmuşlar bu ülkeleri sömürgeleştirmişlerdir. Bu yaklaşım ve politikalar modernleşmenin belki de en

⁹ İlhan Tekeli, "**Uluslaşma Süreçleri ve Ulusçu Tarih Yazımı Üzerine**", **Tarih ve Milliyetçilik**, (I. Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri 2 Mayıs 1997), Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1997, s.123.

¹⁰ Kadir Canatan, **Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 35.

karanlık yüzü olan sömürgeci politikalar. Sömürü politikaları sonucu yaşanan, sadece o ülkenin geri kalmışlığı veya emeğin sömürülmesi değildir, aynı zamanda bilinçli ve sistemli olarak yürütülen asimilasyon süreci veya tarihin en vahşet verici soykırımlarıdır. Bu durum birçok düşünür tarafından modernizmin karanlık yüzü olarak nitelendirilmektedir. Sanayi İnkılâbı, gelenek ile modern arasındaki ayırımın en belirgin yönlerinden biridir. Bu inkılâp, demografik yapı başta olmak üzere siyasal, toplumsal ve kültürel yapıları da doğrudan etkilemiştir.

Sanayileşmenin ulus-devletler açısından da büyük bir önemi vardır. Ulusal bağımsızlığını elde eden devletler, öncelikle ekonomik yapıyı, modern dünyanın gereklerine göre yeniden yapılandırmaktadırlar. Ulus-devletler birbirleriyle pazar ilişkilerine girmekte, sanayileşme sürecinde kendi ekonomik yapılarına şekil vermektedirler. Özellikle XX. yüzyılda görülen bağımsızlık savaşları, öncelikle siyasal bağımsızlığı elde edebilmek için yapılmış olsa da bundan sonraki süreçte mücadele, ekonomik anlamda da tam bağımsız bir devlet olabilmek adına olmuştur. Yaşanan gelişmelerin toplumsal ve kültürel alana etkisi, oldukça karmaşık, çoğu zaman oldukça derin çöküntülerin yaşandığı bir süreci beraberinde getirmiştir. Birçok gelişme toplumsal ve kültürel boyutta gerçekleşen değişimler olarak belirtilebilir.

Kısacası modernleşme, bütün toplumu saran oldukça kapsamlı ve karmaşık bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Yaşanan köklü ve hızlı değişimler sonucunda dönemin düşünürleri bir “düzen” arayışına girmiştir. Toplumsal ve kültürel alanda yaşanan değişimlerin sebeplerini ortaya koymaya çalışan düşünürler, yaşanan bu belirsiz ve karmaşık dönemde toplumsal bir düzenin nasıl oluşturabileceği üzerinde durmuşlardır.

Türkiye’de toplumsal değişme; Avrupa’nın feodaliteden mutlak monarşilere ve oradan da ulusal devletlere geçiş sürelerini, Osmanlı’da Meşrutiyet ve Cumhuriyet belirlemiştir. Kim tarafından üretilmiş olursa olsun bütün kuramsal modeller belli bir soyutlamaya dayandığından kimi zaman toplum gerçekleri ile çelişir. Bu nedenle Türkiye gerçeğini, içinde bulunduğu bütün etkileşim sistemleri açısından, kendi geçmişini yadsımadan ele almak zorundayız. Fakat özellikle Meşrutiyet dönemleri, toplumun içindeki ideoloji-teknoloji uyumsuzluğu toplumun kendi oluşturacağı çözümler yerine Batı etkisi ile çözülmek istendiği için, çok anlamlı

ve fonksiyonel olamamıştır. Dinsel otoritenin halk egemenliği ile ikamesi hareketi olması gereken Meşrutiyetler, toplum üzerinde bir yama gibi kalmıştır. Türk-Osmanlı tarihinin en önemli kırılma noktalarından birinin başlangıcını teşkil eden *Tanzimat Fermanı* yenileşme tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti'nin idari, mali, adli, eğitim, sosyal ve kültürel sahalarında ıslahatların kapsamlı bir biçimde gerçekleştirilmeye çalışıldığı dönemdir. Bu dönem, 3 Kasım 1839 tarihinde "*İnsan Hakları Bildirgesi*" rengini taşıyan Tanzimat Fermanı'nın Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Meydanı'nda okuması ile başlamıştır.

Tanzimat Fermanı ile Osmanlı'da ekonomik anlamda bu gelişmeler yaşanırken, siyasi ve sosyal alanlarda da önemli kırılmalar, çalkantılı bir dönem yaşanmıştır. Tanzimat sonrası ve I. Meşrutiyet öncesi dönemde Osmanlı aydınları arasında üç siyaset felsefecisi etkili olmuştur: Tocqueville'in eşitlik ve sivil toplum kurumları üzerinde durması, K. Marx'ın kapitalizm ve onun siyasi rejimi üzerine eleştirileri XIX. yüzyılın gelişen kapitalizmine ilişkin iki farklı tespit ve tepkidir. Ayrıca XIX. yüzyılın ürünü olan siyasi akımlar olan milliyetçilik, liberalizm, sosyalizm, anarşizm, devletçilik, feminizm, dinlerin ideolojileşmesi ve anayasacılık akımları dönemin siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlarına birer tepki, arayış, takviye veya yanıt olma amacını taşımışlardır. Fakat bu ideolojilerin her biri toplumsal ve siyasi değişim üzerinde önemli belirleyici güç olmuştur. XIX. yüzyılda Osmanlı toplumunun yaşadığı ve karşı karşıya kaldığı sorunlar bu dönemde hem resmi metinlerde hem de siyasi, toplumsal ve felsefi düşünce akımlarında ana temaları oluşturmaktadır. Osmanlı düşünce hayatının başlıca tema ve konusu "*birlik ve beraberlik*", "*ilerleme*", "*devletin kurtarılması*" bu arayışların sloganlarıdır. XVIII. yüzyılda ve sonuna kadar "*eskiyi ihya ederek yeniden yapılandırma*" önerileri getiren düşünce akımları XIX. yüzyılda yerini her ne kadar yine eskiyi ihyaya yönelik bir söylem taşısa da "*yeni bir düşünce oluşturma*" düşüncesi almaya başlamıştır. Bu yeni düşünce akımının ana temaları ve ekseni Tanzimat Fermanı "*düzenleme*" Islahat Fermanı ise "*iyileştirme, ıslah etme ve reform*" ile karşımıza çıkmıştır. Ayrıca eşitlik, özgürlük demokrasi, cumhuriyet gibi siyasi kavramlar ile İslamcılık, milliyetçilik, sosyalizm, liberalizm, pozitivizm, materyalizm, feminizm gibi birçok düşünce akımı ve ideolojinin temeli de Tanzimat ve Islahat dönemlerinde temelleri atılmıştır. Meşrutiyet ve özellikle Cumhuriyet dönemi gelişmeler düşünsel ve kurumsal olarak Tanzimat ve Islahat Dönemi'nde mayalanmıştır.

1856 *Islahat Fermanı* ile Osmanlı Devleti, Avrupa ile bütünleşmek ve dış destek elde edebilmeyi amaçlamaktaydı. Bu ferman ile Müslümanların imtiyazlı hakları alınarak “*Osmanlı Vatandaşlığı*” kurulmaya çalışılmıştır. Namık Kemal ve Ziya Paşa önderliğinde oluşan “*Yeni Osmanlılar*” grubu, Tanzimatçıların Batı’nın sömürü yaklaşımını anlamadıkları ve bir üst tabaka meydana getirdiklerini, ayrıca kendi kültürlerini kösteklediklerini ve ancak yüzeysel anlamda Batılı olduklarını ileri sürmüşlerdir. Yeni Osmanlılar Tanzimatçı aydınların Batı’nın ruhunu oluşturan hürriyetçi ve parlamenter eğilimleri, devletin anlamadığını vurguluyorlardı.¹¹

23 Aralık 1876’da I. Meşrutiyetin ilan edilmesi ve Türk tarihinin ilk yazılı anayasası olan, *Kanuni Esasi* bu dönemde kabul edilmiştir. Aydınların ve ordunun baskısı sonucu kabul edilen bu anayasa, bu dönemde gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı (1877–1878) nedeniyle meclisin süresiz olarak kapanmasıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca, Osmanlı Devleti’ne karşı Sırp ve Romenler bağımsızlıklarını kazanmış, Bulgarlar ise özerklik elde etmişlerdi. Bu olaylardan sonra II. Abdülhamit’in otuz yılı aşkın oldukça uzun bir zaman dilimini kapsayan, ülkeyi istibdatla yönetim süreci başlamıştır. Kısa bir süre için de olsa ayakta kalabilecek olan meşruti monarşi(şartlı ve anayasalı monarşi), anayasal bir yönetim projesi, *Osmanlı-Türk* siyasetinde belki de tahmin edebileceğinden çok daha fazla güçlü etkiler doğuracaktır. Meşruti monarşi etrafındaki ideolojik mitler muhtemelen onun oluşturanlarının hayal ettiklerinden dahi geniş bir yankı bulacaktır. Bu yankı, Osmanlı-Türk toplumunda 1860’larda başlayan bir toplumsal mühendislik projesinin, yani bu kez anayasalı modern bir toplum oluşturma sürecinin özündeki ideolojik içeriği yitirmeden devamını sağlayacaktır.¹² II. Abdülhamit’in ülkeyi istibdatla yönettiği yıllarda, hürriyet ruhunu taşıyan, Jön Türkler olarak bilinen bir kuşak yetişmiştir. Jön Türkler düşünce planında bir araya gelebildikleri iki husustan birincisi 1876 Kanun-i Esasi’nin yeniden yürürlüğe konması ve ikincisi ise Meşrutiyetçi Osmanlıcı tutumlarıydı.¹³ Jön Türklerin Osmanlı’nın çöküşüne kadar olan süreçte ve sonrasında Osmanlı’nın siyasetinde oldukça etkili olmuşlardır. *Türk Ocakları* gibi dernek çatısı altında da çeşitli yayınlar ile propaganda yapma imkânı bulan, *milliyetçilik* gibi bir hissin uyanmasını teşvik eden bu grubun Batılılaşma çabaları içinde oldukça önemli bir yeri vardır. II. Abdülhamit’in ülkeyi istibdatla yönetim

¹¹ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 12.

¹² Cemil Koçak, a.g.m, s. 82.

¹³ Selçuk Akşin Somel, “*Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)*”, Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Cilt I, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 88-116.

süreci, gerek İttihat ve Terakki Derneği'nin gerekse Rumeli ordularının ayaklanması sonucu, 1908 yılında Kanuni Esasi yeniden yürürlüğe girmiş ve II. Meşrutiyet Dönemi başlamıştır.

Bu safhadan sonra *İttihat ve Terakki'nin* parti olarak oldukça etkili bir siyaset izlediği görülmektedir. 1909 yılında gerçekleşen ve "31 Mart Vakası" olarak bilinen olay üzerine II. Abdülhamit tahtan indirilmiştir. Böylelikle İttihat ve Terakki, tek söz sahibi olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Gazeteler, dergiler çıkarıldı dernekler, partiler kuruldu. İttihatçılar başta ekonomik yapı olmak üzere birçok alanda faaliyet göstermiştir. Milli ekonomi kurmaya girişmişlerse de, Osmanlı'nın sırtında bir kambur gibi duran kapitülasyonlar, buna müsaade etmemiştir. Ancak bu amaç yolunda ilerleyen İttihatçılar, ulusal bir burjuva oluşturmaya girişmişlerdir. Bundan dolayı amaçlanan ve gerçekleştirilmeye çalışılan reform hareketleri tam anlamıyla başarıya ulaşmamış dahi olsa *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne* bir zemin hazırlamış olmasından dolayı önemlidir. İttihat ve Terakki Partisi Meşrutiyet yılları boyunca siyasi düşüncenin kaynağı olsa da, Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'na girmesi ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne olan etkileri bakımından oldukça önemli bir yeri vardır. Sonuç olarak Osmanlı, I. Dünya Savaşı'na girdi ve bir bakıma kendi sonunu kendi elleriyle hazırladı. Ancak tarih kitaplarında belirtilenlerin aksine, Osmanlı Devleti'nin savaşa girme zorunluluğu vardı veya böyle bir zorunluluk mevcut iç ve dış koşullar içinde kendiliğinden doğmuştur.

Kurtuluş Savaşı'nın bitimiyle büyük projeyi adım adım, tarihsel zeminin uygunluğunu ve koşullarını dikkate alarak uygulamaya başlamıştır. Osmanlı'nın kişi egemenliği yerine ulus egemenliğini esas alınmıştır. Cumhuriyetle, devletin biçimi ve yapısal kurumlaşması yeniden oluşturuluyordu. Yalnızca bireyi değil, toplumun bütünü ve halkı kavramaya çalışmıştır. Kısacası Atatürk toplum bütünü tüm boyutlarını kavrayan, bütüncül bir yaklaşım içinde, toplumsal değişim projesini uygulamaya koymuştur. Atatürk'ün çağdaş uygarlık vizyonunun temelinde bilime ve teknolojiye olan inancı yatıyordu. Bu nedenle ideolojilere itibar etmemiş, bilime ve fene dayalı bir pragmatizmi benimsemiştir. Sonuçta toplumu sosyal, ekonomik, politik ve kültürel boyutlarda yeniden yapılandırdı. Bu projeye Türkiye, XX. yüzyılın en köklü ve en başarılı toplumsal değişim projesine sahip olmuştur.¹⁴

¹⁴ Hüsnü Erkan, **Bilgi Uygarlığı İçin Yeniden Yapılanma-Cumhuriyetten Günümüze Değişim Süreci**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000, s. 60,61.

Siyaset ve Sosyoloji bilimlerinde önemli bir yeri bulunan “İnkılâp”, “İhtilâl” ve “Devrim” kavramları “Kemalizm” ve “Türk İnkılabı” tartışmalarında önemli yer tutan kavramlardandır. Osmanlı-Türk siyasal yaşamının uzun tarihi göz önüne alındığında, yeni bir kavram olan devrim kavramının aydınlatılması ve Kemalizm bakımından işlevselliğinin ortaya konulması büyük ölçüde, kavramın tarihsel kökenlerinin ele alınmasını gerektirmektedir. Cumhuriyet Dönemi’nde dilde sadeleştirme süreci sonrasında kullanılmaya başlanan devrim kavramının yerine, Osmanlı Dönemi’nde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında ihtilâl ve inkılap sözcükleri kullanılmaktaydı. Bu iki sözcüğe Osmanlı döneminde, süreç içinde çok farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu kavramları kısaca açıklarsak: İnkılâp, Arapça “*kılb-kalb*” kökünden türetilmiş bir kelimedir. Bir halden başka bir hale dönüşme, biçim değiştirme anlamına gelir. Ayrıca yeni bir dünya görüşüne dayanan “İnkılâp” Türkçede Fransızcada kullanılan “*Revolution*” karşılığı olarak alınmıştır. Fransızcada “*yuvarlanmak*” ve “*devrilmek*” anlamında kullanılan latince “*Revelvere*” kelimesinden gelen “*Revolution*” geniş bir anlam kazanarak ani, şiddetli ve köklü değişmeyi tanımlamasında 1789 yılında gerçekleşen Fransız İnkılâbı’ndan sonra olmuştur. İnkılâplar sanayi, bilim, kültür, sosyal ve benzeri alanlarda olabilir. Etimolojik anlam olarak değiştirmeyi ifade eder. İnkılâp, evrim veya tekâmül (*évolution*) ve ıslahattan farklıdır. İnkılâp, hükümet darbesinden de farklı anlamlar ifade eder. İnkılâp üç aşamada gerçekleşir: Birinci aşamayı oluşturan fikrî cephe, toplumda değişiklik fikrinin, yeni fikir tohumlarının atıldığı ve geliştirildiği evredir. İkinci aşama, hazırlık aşamasının tamamlanmasından sonra gelir ve hareket dönemidir. Basit şekilde bir ihtilâli ifade eder. Üçüncü aşama da yıkılan, bozulan düzenin yerine bir yenisini kurma aşamasıdır. İşte bu yeniden kurma ile inkılâp başarılı olur.

Devrim ise “*devirmek*”ten geldiğini iddia edenler vardır. Halk hareketi şeklinde mevcut düzeni zor kullanarak yıkmayı ve sonra da yıkılan düzen yerine yeni kurulan düzeni de ifade etmiştir. Devrim, bir halden, başka bir hale geliş değil bu geçişin sadece ilk ve başlangıç safhasını, yıkıcı olan yanını da karşılamaktadır. Devrim, mevcut olan kavram, kurum ve teşkilâtları kaldırıp bunların yerine yenilerini getirmek olarak da ifade edilebilir. Devrim, sadece siyasal anlamda düşünüldüğü zaman “*ihtilâl*” kavramının; toplumsal, ekonomik ve siyasal bağlamda düşünüldüğünde ise “*inkılâp*” kavramının karşılığıdır. Demek ki devrim terimi hem ihtilâl hem de inkılâp anlamında kullanılabilir. İhtilâl ise Arapça, “*hal*” kökünden türemiştir. İhtilâl, bir devletin var olan siyasî düzenini ortadan kaldırmak için, hukuk kurallarına başvurmadan, zor kullanarak yapılan geniş bir harekettir. Genellikle, halk

arasındaki siyasî, sosyal ve ekonomik dengesizliklerin büyümesi sonucunda meydana gelir. İhtilâl, inkılâbın eylem safhasını oluşturur. İhtilâllerin ardından inkılâplar gelmiştir. İhtilâller kısa süreli ve çok hızlı bir gelişim gösterir. İhtilâlin başarısı, sonucunda ortaya konan inkılâpların başarısıyla doğru orantılı olur.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Anadolu hareketini tanımlaması ve yapılan eylemin tanımlamadaki yaklaşımına şöyle olmuştur:

- a) *İnkılap mevcut müesseseleri zorla değiştirmek demektir.*
- b) *Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olmak demektir...*¹⁵

Atatürk'ün tanımında inkılâbı salt mevcut kurumları yıkma anlamında siyasal bir yön değişimi ile özdeşleştirmeyen fakat onu, çağdaş gereklilikler doğrultusunda ulusal bünyeyi dönüştürecek kurumları oluşturma gibi pozitif, ilerlemeci ve kurucu bir içerikle değerlendiren bir bakış açısının izlerini görmek mümkündür. Bunu daha açık bir biçimde, Atatürk'ün, Türk İnkılâbını ele alan 5 Kasım 1925 tarihli Ankara Hukuk Fakültesi'nin açılış konuşmasından görmek mümkündür: *“Türk İnkılâbı Nedir? Türk İnkılâbı, kelimenin vehleten ima ettiği ihtilal manasından başka, ondan daha vasî bir tahavvülü ifade etmektedir. Bugünkü devletimizin şekil ve asırlardan beri gelen eski şekilleri bertaraf eden en mütekâmil tarz olmuştur”*¹⁶

İnkılâp kavramının ihtilali kapsayan ve onu aşan bir anlama sahip olduğu günümüz yazarlarınca da yaygın kabul görmüştür. Fakat devrim sözcüğünün inkılâp ve ihtilal kavramları ile olan ilişkisi noktasında, birtakım farklı görüşlerin bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Bazı yazarlar, devrim sözcüğünün siyasal iktidarın kaynağının değiştirilmesi çerçevesinde ele aldıkları ihtilalin ve öte yandan da ihtilali de kapsayacak biçimde tanımladıkları, toplumsal, iktisadi ve siyasal değişimi niteleyen inkılâp kavramlarının her ikisinin de karşılığı olarak kullanılabileceğini belirtirken bazıları ise, bu tür bir özdeşliğin kurulamayacağı yönünde görüş açıklamaktadırlar.¹⁷

¹⁵ Afetinan, **Atatürk Hakkında Hatıralar Ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984, s.259.

¹⁶ Mustafa Kemal Atatürk, **Söylev ve Demeçleri**, Cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 49.

¹⁷ Emre Kongar, **Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s.19.

I.BÖLÜM

İTTİHAT VE TERAKKİ'DEN KEMALİZME GEÇİŞ

1.1. TÜRK İNKILÂBİ'NİN ARKA PLANI

Osmanlı Devleti'ni kurtarmaya çalışan Jön Türk hareketinin devamında ortaya çıkan diğer bir Kemalist hareket yeni bir devlet kurmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 sonrası oluşan fikir ve tartışma zenginliği içinde giderek daha otoriter bir yapı kazanarak reformlarını gerçekleştirmiştir. Bu süreç Kemalist hareketin ivmesini oluşturmuştur. İttihatçılıktan Kemalizm'e geçiş yani Türk İnkılâbı'nın düşünsel potansiyeli ifadesi değişim sancıları yaşayan bir toplumun düşünce üretim süreçlerinin niteliğini belirleme amacıyla kullanılmıştır. Bu süreç sadece Cumhuriyet ile sınırlanamaz ve genel olarak *Osmanlı-Türk Çağdaşlaşması* bağlamında ele alınması gerekmektedir. Düşünce üretiminin özgünlüğü açısından tarihsel sürece bağlayacağı gibi inkılâp için fikir üreten aydınların düşünsel niteliğini de ortaya koyacaktır. Zira cumhuriyet Türkiye'sindeki birçok kurum gibi siyasal ve toplumsal akımların da kökenini ve gelişimini Osmanlı modernleşme sürecinde bulmak olanaklıdır. Çünkü düşünceler, içinde yer aldıkları toplumsal, siyasal ve ekonomik ortamlardan bağımsız ele alınamazlar. Doğrudan ya da dolaylı toplumsal yapının özellikleri ile sorunlarından etkilenirler, etkiler ve bu sorunlara cevap arayışlarına girerler. Birçok ülkede olduğu gibi Osmanlı modernleşme sürecindeki düşünce hayatı da dönemin siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunlarıyla yakından ilişkili olup bunlara cevap verme çabası içinde olmuştur. Osmanlı modernleşmesine sahne olan bu uzun dönem, epey çalkantılı ve ağır bir kriz dönemi olmuştur.

Siyasal düşünceler tarihine bakıldığında, önemli siyasal yapı ve kurumların genellikle sorunlu ve bunalımlı olduğu dönemlerde ortaya çıkmışlardır. Tarihin en derinliklerinde milattan önce Antik Yunan toplumuna bakıldığında yaygın siyasal yapı "*site*" yönetimi egemendi. Site yönetimlerinin çökmeye başladığı, toplumsal ve siyasal sorunlara, isteklere cevap veremeyecek duruma geldiği süreçte, önce Platon ideal siyasal sistem arayışında ideal site kurgulamasına gitmiş ve dünyaca ünlü "*Devlet-Politika*" eserini bu çaba içinde ortaya çıkarmıştır. Devamında Platon'un öğrencisi ve siyasal biliminin kurucusu olan Aristoteles ise bir taraftan politika, bir taraftan ise kendi dönemindeki sitelerin anayasalarını karşılaştırarak araştırmalar yaparak "*Atinalıların Devleti*" eseri ortaya çıkarmıştır.

Böylelikle Aristoteles yönetimlerin dolaşım kuramını geliştirerek uygulanabilir en mükemmel site rejimini betimlemeye çalışmıştır. XVI. yüzyıldan itibaren İtalya'da temel sorun olan birlik oluşturma sorununa yönelik Niccola Machiavelli "*Prens*" ve "*Il Principe*" adlı yapıtında sınırsız yetkili monarkın gerekliliğini ahlak dışı bir meşruiyet çerçevesinde ele almıştır. Fransa'da Jean Bodin "*Devlet Üzerine Altı Kitap*" adlı eserinde mutlak monarşinin egemenlik kavramını hukuksal temellere dayandırmıştır. Son olarak İngiltere'de yaşanan iç savaş sırasında Thomas Hobbes, "*İnsan İnsanın Kuldur*" eserinde mutlak monarşiyi savunması XVI. yüzyılda merkezi devlet ve mutlak monarşiyi geliştirmeye yönelik çalışmalardır. Çünkü XVI. yüzyılla birlikte ortaya çıkan gerçek, feodal siyasal kurumların çözülmeye ve devamında da merkezi devletlerin güçlenmeye ve gelişmeye başlamasıdır.

Yeni Çağ'ın en büyük kırılmalarına yol açan ve günümüz siyasal kuramların olgunlaşma evresinin mimarları olan Jean Jacques Rousseau ve John Locke, bu kez sözleşme kuramlarını "*merkezi siyasal iktidarların egemenliğinin sınırlandırılmasını bir aracı*" olarak geliştirmişler ve "*eşitlik*" kavramını ön plana çıkarmışlardır. Montesquieu ise kuvvetler ayrılığı konusundaki düşüncelerini "*yürütme*" gücünün sınırlandırılması için bir mekanizma olarak geliştirmiştir. İşte Tanzimat sonrası ve I. Meşrutiyet öncesi dönemde Osmanlı aydınları arasında bu üç temel siyaset felsefecisinin etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca Tocqueville'in "*eşitlik ve sivil toplumlar*" üzerinde durması, K. Marx'ın "*kapitalizm ve onun siyasal rejimi üzerine eleştirileri*" XIX. yüzyılın gelişen kapitalizmine ilişkin farklı tepki ve tespitlerdir. Benzer biçimde XIX. yüzyılın ürünü olan *milliyetçilik, liberalizm, sosyalizm, devletçilik, anarşizm, feminizm, materyalizm, anayasacılık hareketleri ve dinlerin ideolojileşmesi* gibi siyasal akımlarda dönemin siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunlarına birer arayış, tepki veya cevap olma amaçlarını taşımaktadır. Ayrıca bu ideolojilerin her biri siyasal ve toplumsal değişim üzerinde etkili olmuştur. Bu süreçte Osmanlı düşünce hayatının başlıca konusu "*birlik ve beraberlik*", "*ilerleme*", "*devletin kurtarılması*" bu arayışların sloganlarıdır. XVIII. yüzyılda ve sonuna kadar "*eskiyi ihya ederek yeniden yapılandırma*" önerileri getiren düşünce akımları XIX. yüzyılda yerini her ne kadar yine "*eskiyi ihyaya*" yönelik bir söylem taşısa da "*yeni bir düşünce oluşturma*" düşüncesi almaya başlamıştır. Bu yeni düşünce akımının ana temaları ve eksenini Tanzimat Fermanı "*düzenleme*" ve Islahat Fermanı ise "*iyileştirme, ıslah etme ve reform*" ile karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı'daki geleneksel cemaat sisteminin çözülmeye başlaması, ekonomik ve mali güçlüklerin meydana getirdiği sorunlar karşısında adalet ve eşitlik (Müsavat)

konuları gündeme gelmiştir. Meşrutiyet ve özellikle Cumhuriyet Dönemi gelişmeler; düşünsel ve kurumsal olarak Tanzimat ve Islahat Dönemi'nde mayalanmıştır. Bu nedenle Osmanlı modernleşmesi sürecindeki siyasal fikirler, kurumlar Cumhuriyet Türkiye'sinin siyasal tahlilinde önemli yere sahiptir.

Osmanlı Devletinde “Yenileşme”, “ Modernleşme” ya da başka bir adla “Batılılaşma” kavramları bazen iç içe, bazen birbirini tetikleyen etkenler olarak görülmüştür. Osmanlı döneminin yenileşme hareketlerini siyasal düşüncenin gelişimi, bir düşünce tarihi anlayışı içinde, dünya ve Osmanlı'da gelişen düşünceleri izlemesi ve etkilenmesine dayanan bir anlatı kurarak ele almak olanaklıdır. Batılı olmayan toplumların hangi adla adlandırılmış olursa olsun yaşadıkları ya da maruz kaldıkları “Modern” pratikler tarihsel olarak asla çağdaş pratikler olmamıştır. Batılılaşma bir telafi edici ideolojisi ve tarihsel gecikmişliğin giderilmesinin aracı olarak kendisini kurmuştur. Bu arada işlemekte olduğumuz kavramları da tanımamızda yarar vardır. Modernite; bir projeye, refleksiyona, modernizasyon ise bu projeyi, refleksiyonu mümkün kılan kurumsal ve yapısal evrime işaret etmektedir. Osmanlı'da XVIII. yüzyılın ikinci yarısında başlayan, ama asıl olarak XIX. yüzyılda gelişen “Yenileşme” veya “Modernleşme” hareketlerinin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar uzanan bir süreç olmuştur. Bu süreçte iki genel ve temel özellik vardır ki: birincisi “Devletin korunup kollanması ve ihya edilmesi” türünden pratik amacı, ikincisi ise “Başlangıçta kısmi amaçlarla ortaya çıkan modernleşme hareketlerinin giderek bir top yekûn ‘Batılılaşma’ hamlesine dönüşmüş” olmasıdır. Bunun dışında önemli bir nokta; Osmanlı Batılılaşması veya Modernleşmesi, Osmanlı olarak kalmayı, Türk olarak kalmayı, Müslüman olarak kalmayı da talep etmiştir. Ayrıca dünya tarihinde “Modernleşme” ya da “Batılılaşma” adıyla tanınan bir süreç, bir program, bir eylem varsa bunun ilk ve en önemli örneği Osmanlı Devleti'nde olmuştur. Anadolu halkına yeni bir elbise giydirilmektedir ve bu elbisenin provası dönemin devletlerinin sömürgeci tutumuna inat Osmanlı yenileşme döneminde yapılmıştır. Konumuz itibariyle Osmanlı Devletinde yenileşme hareketlerinin neler olduğundan çok yenileşme hareketlerinin iç ve dış etkilerini irdelemek için ilk önce Osmanlı'da yenileşme döneminde dünyanın ve Osmanlı Devleti'nin genel durumuna bakmakla başlamamız gerekmektedir.

Osmanlı aşireti, yirmi dört oğuz boyundan biri olarak Köseadağ Savaşı'ndan sonra Anadolu'da kurulan beylikler arasında en küçük yüz ölçümüne sahip beyliktir. XIII. yüzyıldan XVI. yüzyılın ortalarına kadar sınırlarını çok genişleten

Osmanlı Devleti bir toprak devleti anlayışına sahiptir. Osmanlı Devleti kuruluş ve yükselme döneminde bir toprak devleti olduğu için sürekli bir fetih politikası yürütmüştür. Osmanlı geniş ülkesi içinde ve evrensel şekli altında çeşitli kitleleri ve milletleri barındırmıştır. Osmanlı'da hâkimiyet bir ailede yani *Hanedan-ı Ali Osman*'da toplanmış olup bu aile toplumun dışında ve üstünde bir güç olarak görülmüştür. Halk (*Reaya*) devlet yapılanmasında pasif bir unsur olmuştur. Bu yapılanma Osmanlı Devleti'nin ilerleme devrelerinde Avrupa'da rastlanan bir özellik olmuştur. Lakin Osmanlı benzerlerine kıyasla daha demokratik özelliklere hatta bazı üstünlüklere sahip olmuştur. Osmanlı duraklama ve gerilemem döneminde adı geçen bu özellikler kaybolmuş ve despotik bir mutlakiyet idaresine dönmüştür.¹⁸ Osmanlı sadece toprak açısından değil bilimsel anlamda da örnek alınan bir devlet konumunda olmuştur. Bu dönem Avrupa'da feodal yapılanma görüldüğü için Osmanlı'nın ilerlemesi ve büyümesi çok zor olmamıştır. Ancak XVI. yüzyıla girildiğinde yani Osmanlı'nın duraklamaya geçtiği bu dönemde Avrupa'da önemli gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Bunlar: Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform'dur. Bilimsel, sanatsal ve dinsel açıdan gelişen Avrupa, "*Aydınlanma Çağı*" ile "*Sanayi İnkılâbı'nı*" yaşarken, Osmanlı "*Kanun-i Kadim*" kurallarına bağlı kalmadığı için Avrupa'dan geri kaldığını düşünmüştür. Fakat asıl sorun Osmanlı'nın zamanın ihtiyaçlarına uyum sağlayamaması, kurumlarını geliştirememesi ve dünyadaki gelişmelere duyarsız kalması olmuştur. Osmanlı'nın bu geri kalmışlığı siyasi, askeri ve iktisadi alanlar yanında içtimai hayatta da kendisini göstermiştir. Özellikle Avrupa'da gelişmelerin en temel etkenlerden olan "*burjuva sınıfı*" Osmanlı toplumunda gelişmemiştir. Çünkü Avrupa'da gelişen burjuva sınıfı yeni gelişmelerin ve kapitalizmin itici gücü olmuştur. Ama Osmanlı'daki halk (*reaya*, *tebaa*) eker, biçer, asker olur, devletin gelir kaynağını teşkil eden ve Tanrı emaneti olduğundan burjuva unsurunu oluşturacak nitelikte olamamış ve olması içinde gerekli etkenler mevcut olmamıştır.

Avrupa için Haçlı Seferleri bir savaş olmaktan çok kültürel ve ticari etkileşimin güçlendiği bir hareket olmuştur. Çünkü savaşla birlikte gelişen Doğu- Batı arasındaki ticaret gelişmiştir. Ayrıca haçlı seferleriyle birlikte barut, pusula ve matbaa gibi tekniklerin taşınması Avrupa yaşanacak olan gelişmelere temel teşkil etmiş olup gelişmelere önemli ivmeler sağlamıştır. Doğu'dan Batı'ya aktarılan sermaye belli kesimlerin elinde toplanmıştır. Yani Avrupa'da "*burjuva sınıfının*"

¹⁸ Tarık Zafer Tunaya, **Batılılaşma Hareketleri**, I, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, Ankara, 1999, s.15.

temellerini atmıştır. Batı yani Avrupa, Doğu'dan aldığı akılcı ve bilimsel eserleri kendilerine uyarlayarak Rönesans'ın ve Reform'un kıvılcımlarını oluşturmuştur. Barut sadece silah yapımında değil feodalitenin güçlü kalelerini teker teker yıkmaya başlamıştır. Pusula ile Avrupalı denizciler açık denizlerde yol almış ve yeni yerleri keşfettikçe oralardaki zenginlikler Avrupa'ya akmaya başlamıştır. Avrupa'da artan ekonomik, bilimsel, kültürel ve refah düzeyi ile birlikte artık yeni tatlar olan “Özgürlük”, “Eşitlik” ve “Anayasa” kavramlarını geliştirmiştir. J.J. Rousseau'nun ön gördüğü gibi; “*Toplumlar, özgürlüklerini ve ulusal kimlikleri için ihtilali bir hak olarak görmüşlerdir. Bu hak bağış yoluyla verilmediği içinde bunu kendi güçlerine dayanarak yapmaya çalışmışlardır. Artık dünya yepyeni bir sürecin eşiğinde bulunuyordu...*”¹⁹ Fransız İhtilali ile ulusal güçlü devletlerin oluşumu başlamıştır. Bu süreci Avrupa'da 1840'tan itibaren başlayan ‘*Sanayi İnkılâbı*’ izlemiştir. Avrupa kıtasının yenilenmesi ile birlikte yükselmesi dünyayı yeni sürecin içine çekerek çehresini değiştirmiştir.

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıl sonlarında sınırları Batı'da Balkanların tamamı, Anadolu, Orta Doğu ile Arap dünyasının büyük bölümüne hakim durumdadır. Mamefihi Osmanlı bu kadar geniş coğrafyaya egemen olmasına rağmen nüfus yoğunluğu yeterli değildi. Avrupa'da ise tam tersine nüfus çok yüksek oranda büyüme gösterdiği bir dönemde Osmanlı için XIX. yüzyıl boyunca hem ekonomik hem de askeri mahzurlardan birini oluşturacaktır.²⁰ XVII. ve XVIII. yüzyıllarda meydana gelen savaşlar ve merkezi denetim eksikliğiyle kamu düzeninin korunmasındaki eksikliğin sonucunda küçük çaplı iç çatışmalar, tarımsal nüfusun üretim sürecinde ve iletişimde kesintilere yol açmıştır. Osmanlı toplumunun büyük çoğunluğu Müslüman Türklerden oluşmaktadır. Bu çoğunluğun yanında önemli miktarda Hıristiyan ve Musevi azınlıklar yer almıştır. Osmanlı devlet yapılanmasında din ve devlet bağı güçlü konumda olup bu yapılanma gayrimüslim cemaatlerin müslüman toplumu içerisinde barındırılması sorunlarına yol açmıştır.²¹ Çünkü Osmanlı'da yaşayan gayrimüslimler şeriat gereğince “*Amandan*” yararlanmış, elçileri ve konsolosları tarafından temsil edilmişlerdir. Elçiler ve konsolosların faaliyetleri gayrimüslim topluluğa bir ölçüde özerklik oluşturmuştur.²² Ayrıca padişahlar tarafından dost devletlerin gayrimüslim topluluklarına bahşedilmiş ayrıcalıklar, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa ile Osmanlı arasındaki güç dengesinin değişmesiyle

¹⁹ Kemal Arı, **Türk Devrim Tarihi I**, Zeus Yayınları, İzmir, 2010, s.135.

²⁰ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.25.

²¹ A.g.e, s.25.

²² Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Yayınları, Ankara, 2007,s.40–41.

birlikte kapitülasyonlar sözleşme statüsü kazanmıştır. XIX. yüzyıl ile birlikte gayrimüslimler Avrupalı devletlerin tebaası olma statüsünü vermiştir. Böylece Avrupalı devletlerin Osmanlı üzerindeki nüfuzu artmıştır. Bu nüfuz oluşumu Osmanlı'da milliyetçilik akımının doğması ile parçalanmanın tohumlarını atarken modernleşmeyi tetikleyen önemli dış etken olacaktır.

Osmanlı'nın Avrupa'dan ilk etkilenmesi XVIII. yüzyıl öncesinde kendisini göstermiştir. Bunun ilk göstergeleri Avrupa'ya karşı cihatta *ateşli silahların* kullanımı ile başlar ve bunu *matbaa* ve *saat kuleleri* izlemiştir. Her ne kadar kâfir(gâvur) icadına karşı sesler yükselmişse de daha sonra ulema kutsal cihat uğruna caiz olduğu fetvalarını vermeye başlamıştır. Ayrıca ele geçirilen bir Venedik kadırgasının yapımı ve donanımı örnek alınmaya başlanmıştır.²³ Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta da; Osmanlı'nın Doğu İslam dünyası ile Batı Hıristiyan dünyası arasında doğduğu için yeniliklerden etkilenmemesi gibi bir lüksü olmamıştır. Fakat bu Batı ile Doğu arasındaki ikilem yeniliklerin kabulünde sancılara da neden olmuştur. Bu etkilenme XVIII. yüzyıl ve sonrası Batı ağırlıklı olmuştur. Avrupa'nın gemicilikte gelişmesiyle Osmanlı Avrupa'nın harita ve gemiciliğinden yararlanmıştır. XVIII. yüzyıl başlarında yenileşme politikasının ilk bilinçli teşebbüsleri başlamıştır. Özellikle Karlofça(1699) ve Pasarofça(1718) Antlaşmaları ile Osmanlı Avusturya-Macaristan ve müttefikleri karşısında utandırıcı iki büyük yenilgi alması, ayrıca Çarlık Rusya'nın Büyük Petro ile güçlü bir devlet olması Osmanlı yenileşme hareketlerini hızlandırmıştır.²⁴ İlk hamle Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın 1719 tarihinde Viyana'ya bir elçilik heyeti göndermesi ile olmuştur. Bu gelişmenin ilk meyvesi "*matbaa*" ile kendisini göstermiştir. 'Yirmi sekiz' lakabıyla şöhret kazanan Mehmet Çelebi, 1720 yılında devrin padişahı III. Ahmet tarafından Fransa'ya büyükelçi olarak gönderilmiş değerli devlet adamlarımızdan biridir. Kendisinin kalabalık bir maiyetiyle ve yanında henüz çocuk yaşta bulunan oğlu Sait Fransa'ya yaptığı bu seyahat Türkiye'ye matbaacılığın getirilmesine sebep olmak gibi muazzam bir hizmete yol açmıştır.²⁵ Paris, Viyana, Varşova, Lehistan ve Rusya'ya giden bu elçiler yalnızca diplomatik ve ticari görüşmelerde değil; Avrupa diplomasisi, kültürü, sanatı, sanayi, tarımı ile birlikte Batı'nın askeri ve teknolojik gücü hakkında bilgi edinmeye ve bunları birer rapor halinde sunmaya başladılar. Hatta Paris'e gönderilen Yirmi sekiz

²³ Bernard Lewis, a.g.e, s.42.

²⁴ A.g.e, s.46.

²⁵ Şevket Rado, **Paris'te Bir Osmanlı Sefiri, Yirmi sekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, Mayıs 2008, s.1.

Çelebi Mehmet'e verilen talimatta sadece siyaset ve diplomasi ile değil, toplumsal ve kültürel hayatla da ilgilenmesi, gördüğü ilgi çekici gelenek ve yenilikleri bildirmesi istenmiştir.²⁶ Hemen arkasından 1720'de Fransız kökenli olan David'in İstanbul'da bir itfaiye takımı kurması gelişmeleri takip etmiştir.²⁷ Avrupa ile bu ilk teşebbüs kültürel ve sosyal hayat üzerinde kendisini göstermeye başlamıştır. Osmanlı'daki "Lale Devri"nin (1718- 1730) yaşanması Avrupa ilk teşebbüslerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Matbaanın kurulması, tercüme heyetlerinin oluşturulması, itfaiye takımının kurulması (tulumbacılar), Arapça ve Farsça eserlerin çevirilerinin yapılması Batı tarzı mimarinin (Barok) ilk eserlerinin yapılması, resim ve minyatüre önem verilmesi gibi gelişmeler Lale Devri'nde Batı etkisinin ilk ürünleri olmuştur. Fakat bu yenileşme hareketleri Osmanlı'da iç tepkiye yol açmış ve 1730 *Patrona Halil İsyanı* kendisini göstermiştir.

III. Ahmet dönemi sonrasında I. Mahmut döneminde (1730–1754) Batılı uzmanlardan yararlanarak Batı tarzı askeri ıslahatlar yapılmıştır.²⁸ Kont de Bonneval bu önemli modernleştiricilerinden biri olup çağdaş askerlik ve silah teknolojilerinden öteye giden fikirleri olmuştur.²⁹ XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da Hollanda ve Fransa etkisini bariz bir şekilde görmek mümkün olmuştur. Çünkü Osmanlı'da XVIII. yüzyıldan itibaren geleneksel kurumları diriltme yerine çağdaş Batı'ya yönelme eğilimi ve bu yönde adımlar atarken Hollandalı ve Fransız uzmanlar ağırlıkta olmuştur.³⁰ Fakat acı bir gerçekte vardı ki; teknoloji alanında Osmanlı'nın Avrupa ile arayı kapatma çabaları dönem itibariyle boşuna olacaktır. Çünkü Osmanlı sadece askeri alanda yüzeysel tedbirlerini arkadan destekleyecek bir teknolojik ve en önemlisi siyasi güçten yoksun kalmıştır.³¹ Ayrıca bu dönem iç dinamik olarak ortaya çıkan Avrupa'daki feodal derebeylerinin gücü İran Savaşları nedeniyle artmış ve XVIII. yüzyıl yenileşme hareketlerini engelleyecek güce ulaşmış. Lakin III. Mustafa döneminde (1757- 1774) Batılı uzmanlardan askeri alan ağırlıkta olmak üzere yararlanılmış ve bu süreç I. Abdülhamit döneminde (Baron de Töft) ve halefi III.

²⁶Necdet Hayta-Uğur Ünal, **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri**, Gazi Kitapevi, Ankara, 2003,s.32.

²⁷ Bernard Lewis, a.g.e, s.47.

²⁸ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul:, 2002, s.65.

²⁹Enver Ziya Karal, "Tanzimat'tan Evvel Garplılaştırma Hareketleri", **Kom. Tanzimat 1**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999, s.21.

³⁰ Niyazi Berkes, a.g.e, s.73.

³¹ A.g.e, s.77.

Selim'e kadar devam etmiştir.³² Peki, Osmanlı'da XVIII. yüzyılda yenileşme hareketlerine yön veren dış etken sadece savaşlar olmuştur diyebilir miyiz? Tatbiki hayır cevabı karşımıza çıkmaktadır. Çünkü savaşlar dışında Avrupa'da ve dünyada önemli gelişmeler meydana gelmekte ve bunlar Osmanlı'yı siyasi, iktisadi, sosyal ve askeri alanlarda güçlü bir şekilde etkilemektedir. Coğrafi keşifler ile Avrupa'ya gelen büyük ölçüde altın ve gümüş, Osmanlı ekonomisini etkilemiş ve Osmanlı parasının değeri düşmüştür. Osmanlı'da mal ve eşya fiyatları artmıştır. Ayrıca ticaret yollarından elde edilen gelirlerde de önemli düşüşler başlamıştır. Rönesans ile Avrupa yeniden doğmuştur. Bilim, teknik ve mimarideki Osmanlı üstünlüğü zayıflarken Avrupa hızla bilim, teknik, mimari ve sanatta yükselişe geçmiştir. Avrupa'daki Reform hareketleri ilk dönemlerde Osmanlı'da yaşayan gayrimüslim toplulukları etkilememişse de XVIII. yüzyıl sonrasında etkilemeye başlamıştır. Ve Osmanlı'yı sarsan, etkileyen en büyük gelişme Sanayi İnkılâbı olmuştur. Avrupa'da XVIII. yüzyılda başlayıp XIX. yüzyıl ortalarına kadar süren sanayileşme süreci Osmanlı'yı en çok olumsuz etkileyen dış etkindir. Avrupa'nın ucuz malları ile rekabet edemeyen Osmanlı el tezgâhları ve atölyeleri kapanmaya başlamış ve işsizlik artmıştır. Avrupa'ya hammadde satıp mamul madde alan Osmanlı dış ticaretinde sürekli açık vermeye başlamıştır. Sanayi inkılâbı sadece ekonomik alan değil, güçlenen vahşi kapitalizm Osmanlı'da siyasi alanda sonun başlangıcını hızlandırmıştır. Çünkü Osmanlı ekonomide Avrupa'ya bağımlı hale gelmiş, ekonomik yapısı zayıflaması Osmanlı'nın siyasi yönden çöküşünü de hızlandırmıştır.

XVIII. yüzyıl sonlarında patlak veren Fransız İhtilali Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı ülkesi üzerinde de gerçek etkide bulunan ilk fikir hareketidir. I. Abdülhamit vefat etmiş, yerine III. Selim tahta geçmiştir. Daha serbest bir şehzadelik dönemi geçirmiş olan III. Selim, henüz tahta çıkmadan önce de Fransız kralı XVI. Louis'le mektuplaşıyordu.³³ İhtilal gerçekleşikten sonra, Osmanlı'nın ilk tepkisi, bu durumu Fransa'nın bir iç meselesi olarak görmek olmuştur. Fransız İhtilali'nin Osmanlı'da siyasi anlamda ilk ciddi etkisi, tüm Avrupa'ya sirayet etmekte olan "*Ulusçuluk*" akımıyla oldu. Napolyon Savaşları'yla tüm Avrupa'ya yayılan "*Devrim*" fikirleri, Napolyon Fransa'sının Akdeniz ve Balkanlar siyasetinin bir uzantısı olarak, Balkan halkları arasında yayıldı ve *ulusal birlik-özgürlük* hareketlerini ateşlemiştir. Yalnızca Fransa değil, Balkanlar ve Akdeniz'deki İngiltere, Avusturya ve Rusya rekabeti de bu

³² Enver Ziya Karal, a.g.e, s.21.

³³ Erik Jan Zürcher, a.g.e, s.38. Niyazi Berkes, a.g.e, s.87.

milliyetçi hareketlere zemin hazırlamıştır. Hemen her devlet, bu hareketleri kendi nüfuzu çerçevesinde kullanmaya çalışmıştır. Osmanlı'ya karşı, *ulus-devlet* talebiyle başlayan ilk milliyetçi hareket '*Sırp İsyanı*' ile olmuştur. Ardından da aynı muhteviyattaki Yunan ve Bulgar isyanları meydana gelmiştir. Fransız İhtilali'nin Osmanlı Devleti'ne giriş kanalları; Napolyon Savaşları, Fransa'dan getirilen askeri ve sivil görevliler öğretmenler, Fransa'ya eğitim için gönderilen askeri ve sivil kadrolar, idari ve diplomatik reformlar; sürekli elçiliklerin ihdası ile olmuştur. Fransız İhtilali'nin getirdiği "*Yeni Düzen*" özellikle birden çok milleti bünyesinde barındıran Osmanlı için sarsıcı olmuştur. Fakat bu olumsuzluklar dışında ihtilalin Osmanlı'ya olumlu katkısı "*Türk Milliyetçiliği*" düşüncesini doğurmuştur. Türk aydını "*Demokrasi*", "*Anayasa*" ve "*Özgürlük*" gibi kavramları tanımıştır. Bu gelişme Tanzimat Fermanı ve I. Meşrutiyet'in temelini oluşturmuştur.

1.1.1. Tanzimat Dönemi

Osmanlı Devletinde 1839'dan 1876'ya kadar olan *Tanzimat Dönemi* yaşanmıştır. II. Mahmut'un dönemiyle haleflerinin dönemi arasındaki devamlılığı göstermektedir. Aradaki farklılık ise iktidar merkezinin artık saraydan Bab-ı Ali'ye yani bürokrasiye geçmiş olmasıdır. Osmanlı Devleti'ni yönetecek güçlü ve modern bir örgüt oluşturmak için II. Mahmut geleneksel '*Kalemiye Sınıfının*' modern bir '*bürokrasiyi*' andırır bir şekilde dönüşümünü başlatmış ve bürokrasi örgütünü o derece güçlendirmiş ki daha zayıf olan halefleri epey zaman onu denetlemekten yoksun kalmışlardır.³⁴ II. Mahmut sonrası haleflerinin döneminde İstanbul'da politika oluşturma sürecinde yabancıların, özellikle de İngilizlerin nüfuzu artmıştır. İngiltere Osmanlı bekasını Londra'da sezilen Çarlık Rusya yayılcılığı tehlikesine karşı bir kalkan olarak desteklemiştir. Tanzimat Fermanı'nın bu dönemde ilan edilmesinde Osmanlı'nın Mehmet Ali Paşa ile mücadelesinde Avrupa güçlerinin, özellikle İngiltere'nin desteğini kazanmayı amaçlamış diplomatik bir hamle olduğu kuşkusuzdur. Metnin *Mustafa Reşit Paşa* önderliğindeki reform yanlılarının içten kaygılarını yansıttığı da doğrudur. Mustafa Reşit Paşa, Gülhane Parkı'nda Tanzimat Fermanı'nı ilan edeceği günün sabahı evinden çıkarken yakınlarıyla "*Belki bir daha geri dönemem*" diyerek vedalaşmıştır.³⁵ Osmanlı Hariciye nazırı M.Reşit Paşa'nın, yapacağı işin neticesinde kendi bekasından dahi emin olamaması, ilan edeceği fermanın devletin bekası için olmazsa olmaz bir hamle durumuna gelmesinden kaynaklanıyordu. Hatt-ı Hümayun Osmanlı sınırlarının her tarafında ilanı, halk arasında geniş yankılar uyandırmış ve hükümetin korktuğu gibi, reformları her zümre kendi bakımından yorumlamaya girişmiştir.³⁶ Gülhane Hattı Hümayunu ölü bir vesika olarak kalmamış; Osmanlı sınırları içinde geniş hareketlere ve geleneksel sosyal yapıda sarsıntılara yol açmıştır.

'*Tanzimat*' sözcüğü "*reorganizasyonu*" karşılamak için kullanılmıştır. Burada Tanzimat'la idari ve hukuki yapının ıslahı, kanun ve düzen getirilmesi kastedilmiştir. XIX. yüzyılın *aydın-bürokratı* artık bir restoratör değildi; değişikliğin

³⁴ Erik Jan Zürcher, a.g.e, s.80.

³⁵ Ali, Gevgilili, **Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1990, s. 33.

³⁶ Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt.6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985,s. 1536.

gereğine inanmıştır.³⁷ Tanzimat Döneminde (1839–1871) ilan edilen idari ve adli reformların, özellikle de Osmanlı'daki Hıristiyan azınlıklarının konumuna ilişkin reformların ardındaki en önemli dürtülerden biri şüphesiz ki daimi dış baskı olmuştur. Tanzimat'ı konumuz dâhilinde özellikle iki açıdan vurgulayabiliriz. Birincisi, Tanzimat, bir yandan idari yeniliklerle devleti ayağa kaldırmak amaçlı bir proje olduğu gibi, diğer yandan da gayrimüslim tebaanın yaşadığı ve Yunan-Sırp isyanlarıyla iyice gün yüzüne çıkan hoşnutsuzlukların giderilmesine yönelik bir harekettir. Ulusçuluk hareketinin oluşturduğu kaosun ve toplumsal eşitsizliklerin önüne geçebilmek için bir “*Osmanlı vatandaşlığı*” tanımı yapılmıştır. İkincisi, Gülhane Hattı, biçim ve içerik olarak Fransız İhtilali'nin “*İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*” ile büyük benzerlikler gösterir. 3 Kasım 1839 Tanzimat Fermanı'yla gelen ve İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'yle benzeşen yeniliklere kabaca göz atarsak;

- *Tüm tebaa, din farkı gözetilmeksizin Osmanlı vatandaşı sayılacak.*
- *Tüm vatandaşların can, mal ve namus güvenlikleri sağlanacak.*
- *Vergiler tebaaya adaletli bir biçimde dağıtılacak.*
- *Askerlik dört yıl süreyle mecburi olacak.*
- *Herkes mal ve mülk sahibi olma hakkına sahip olacak.*

Tanzimat'la oluşan *Osmanlıcılık* fikri, hem bir vatandaşlık tanımı, hem de bir siyasi ideoloji olarak nitelenebilir. Fikrin temelinde, dil ve din ayrımı yapılmaksızın, köken açısından bir “*Osmanlı*” milleti oluşturmak vardır. Bu akım, Osmanlı'nın milliyetçilik hareketlerine karşı kendi ideolojisini oluşturmaya çalıştığı refleksif bir harekettir. Osmanlı halklarını devlete tek bir aidiyet çerçevesinde bağlamayı hedeflemiştir. “*Hürriyet*”, “*Özgürlük*”, “*Bağımsızlık*” olarak da karşılayabileceğimiz bu kavram, Fransız İhtilali'ndeki “*Liberte*”nin, Osmanlı dünyasında karşılık bulmuş halidir. XIX. yüzyıl'ın ortalarından, Milli Mücadele Dönemi'ne kadar pek çok ilerici ve yenilikçi siyasi ve toplumsal hareket, kendisini bu kavram üzerinden ifade etme yoluna gidecektir.

Bu dönemin uluslararası en büyük gelişmesi ve çatışması *Kırım Savaşı* (1853- 1856) olmuştur. İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya arasındaki Osmanlı mücadelesinin bariz örneği olmuştur. Bu dönem Selimiye Kışlasında kurulmuş olan

³⁷ İlber Ortaylı, “Tanzimat”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1545.

hastane yeniden düzenlenmiştir. Şubat ve Mart 1856'da Paris'te bir barış konferansı toplanmış ve Fransa, İngiltere ve Avusturya'nın temel isteklerini içeren bir antlaşma ile sonuçlanmıştır. Paris Barış Antlaşmasında Osmanlı'nın bir *Avrupa devleti sayılması, Avrupa hukukundan yararlanması ve Avrupalı devletler tarafından toprak bütünlüğün sağlanması* gibi maddeler Osmanlı Devleti'nin rahat bir nefes almasına yol açarken sonun hızlanmasına da yol açmıştır. Osmanlı'nın itibarını artırması amacıyla 1839'da verilmiş olan vaatlere daha da eklemelerde bulunan ve büyük ölçüde İstanbul'daki Fransız ve İngiltere büyükelçiler tarafından yazdırılmış olan yeni bir *Islahat Fermanı* 1856'da ilan edilmiş ve Avrupalı devletlerce resmen dikkate alınmıştır.

Bu dönem yönetim sisteminde merkezi düzeyde görülen esas gelişme gereksiz elemanların tasfiyesi yoluyla verimliliğin artırılmasının ve uzmanlaşmaya gidilmesinin aralıksız şekilde sürdürülmüştür. Bu sayede aşamalı olarak Avrupa örneğine göre bir seri bakanlık ve idare heyeti kurulmuştur. Böylelikle hükümetin merkezi, açıkça saraydan Bab-ı Ali'nin kulluktan yeni kurulmuş bürokratlarına doğru yer değiştirmiştir. Hariciye Nezareti'nin Bab-ı Ali'nin bütün yönetim örgütü içerisindeki rolü ve önemi unutulmamalıdır. Çünkü Tanzimat'ın önde gelen devlet adamları olan; İngiltere desteğine sahip M. Reşit Paşa ve onun yetiştirdiği daha çok Fransa desteğine sahip olan Ali ve Fuat Paşalar Hariciye Nezaretine on üç kez atanmıştır. Fuat Paşa içinde buldukları durumu şöyle açıklamıştır:

*"Bir devlette iki kuvvet olur. Biri yukarıdan, biri aşağıdan gelir. Bizim memleketimizde yukarıdan gelen kuvvet cümlemizi eziyor. Aşağıdan ise bir kuvvet oluşturmaya olanak yoktur. Bunun için pabuççu muştası gibi yandan bir kuvvet kullanmaya muhtacız. O kuvvet de sefaretlerdir."*³⁸

Hariciye Nezareti sadece dış işlerini yönetmemiş, ayrıca idari, adli ve eğitim reformlarının ayrıntısıyla hazırlanıp formüle edilmesinde de önderlik etmiştir.³⁹ Hariciye Nezareti'nin böyle bir görev üstlenmesinde önemli nedenler vardır. Birincisi; nezaretin olağan işlevinin yani dış ilişkilerin yönetiminin önemi, Avrupa'nın baskısının artması ve Osmanlı'nın silahlı güçlerinin verimliliğinin azalması yüzünden XVIII. yüzyıldan beri artmıştır. İkincisi ise nezaretin reform hareketlerindeki temel rolü, hem gereken uzmanlığın yani Avrupa dillerini bilme ve Avrupa toplumlarını tanıma bu nezarete toplanmış olmasından hem de dış diplomatik baskı ve

³⁸Sina Akşin, *Jön Türkler İttihat ve Terakki*, İmge Yayınları, Ankara,1998, s.13.

³⁹Erik Jan Zürcher, a.g.e, s.90.

müdahale ile reform girişimleri arasındaki ilişkiden kaynaklanmıştır. Nezaretin önemi artması ile yeni danışma meclisleri ve kurulları geliştirmiştir. M. Reşit Paşa dönemi dış etkilerin yoğun yaşandığı dönem olarak adlandırılabilir. Özellikle *Fransızca gramer* kitabı örnek alınarak *Türkçe lügat* oluşturulmuş, Türk dili sadeleştirilmiştir.⁴⁰ Uzmanlık kurulları büyüyüp gelişmiştir. Bunların görevi yeni tedbirlerin ve yeni yasaların hazırlanmasına da yardımcı olmuştur.⁴¹ Bu anlamda *Meclis-i Vala-yı Ahkâmı Adliye* çok önemli rol oynamıştır. Bu bir çeşit parlamenter usulün gelişmesine yol açmıştır. Meclis-i Vala-yı Ahkâmı Adliye'nin iş hacmi kısa zamanda artmış ve yetersiz hale gelmiştir. M. Reşit Paşa'nın başını çektiği birinci kuşak devlet adamlarının kalesi olan bu meclis ile M. Reşit Paşa'nın himayesinde yetişmiş olan ve Batılılaşma programının daha ileri ve hızlı ilerlemesini isteyen Ali ve Fuat Paşaların başını çektiği ikinci kuşak devlet adamları arasında 1850'lerin başında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.⁴² 1854 yılında adli görev Meclis-i Vala-yı Ahkâmı Adliye'ye bırakılırken yasama görevi ise Fuat Paşa başkanlığındaki ikinci kuşak reformcuların ağırlıkta olduğu yeni bir meclisin yani *Meclis-i Ali Tanzimat'ın* yetkisine verilmiştir.⁴³ Bu değişiklik bazı çekişmeleri azaltmış ise de Meclis-i Vala-yı Ahkâmı Adliye'nin aşırı yük sorunu çözülmemiş ve bu nedenle 1860'ta iki organ bir araya getirilmiştir. Fakat işler üç daireye taksim edilmiştir. Son olarak yasa yapma, idari soruşturma ve temyiz mahkemesi Fransa örneğine göre ve Fransa'nın baskısıyla yasamayla görevli *Şura-yı Devlet ve Temyiz Mahkemesi* diye yine ikiye bölünmüştür. Bu düzenleme de dikkat edilecek nokta Şura-yı Devlet'in Hıristiyan ve Müslüman üyeleriyle temsile dayanan bir organ haline gelmesidir.

Merkezileşme alanında meydana gelen gelişmelerde daha önemli olmuştur. Taşra yönetimindeki reformların daha adil ve daha etkin bir vergilendirme sistemi kurma girişimleri ile bir arada ilerlemiştir. Daha da önemlisi merkezden atanmış aylıklı muhassıllar vasıtasıyla doğrudan vergi tahsilinin, iltizam sisteminin yerini almış olmasıdır. Bu uygulama ile hem merkezin hükümetin gelirini artıracacağı hem de çiftçilerin yükünü azaltacağı umulmuştur.⁴⁴ Ama sonuç hüsrana olmuştur. Çünkü devlet gelirleri hayli düşmüş olması iltizam sisteminin tekrar yürürlüğe girmesine neden olmuştur. Ayrıca 1840-1841 yıllarında dolaysız vergilendirmenin başlatılmasında tamamen başarısızlığa uğrayan hükümet çareyi askeri yönetimden

⁴⁰ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi, Makaleler 4**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 166. Niyazi Berkes, a.g.e, s.260–261.

⁴¹ Niyazi Berkes, a.g.e, s.222.

⁴² Şerif Mardin, a.g.e, s. 165.

⁴³ Niyazi Berkes, a.g.e, s.219.

⁴⁴ Erik Jan Zürcher, a.g.e, s.90.

yararlanmakta bulmuştur. Eyaletlerin yönetimini eyalet ordu komutanlarına havale etmiştir.⁴⁵ Valilere değil direk Bab-ı Ali'ye karşı sorumlu olan memurların atanması valilerin yetkilerinin azalmasına neden olmuştur. Fakat bu uygulama ile merkezileşme düşünülmüş ise de taşranın etkin şekilde yönetilmesine zarar vermiştir. Böylece Osmanlı Hükümeti İstanbul'dan atanan memurları tekrar valilerin buyruğu altına vererek valilerin yetkilerini iade edilmiştir. 1864'te büyük ölçüde Fransa'nın uygulamalarını esas alan "*Vilayet Nizamnamesi*" ilan edilmiştir.⁴⁶

Tanzimat Dönemi'nde adli sistemde de önemli değişiklikler olmuştur. Değişikliklerin birçoğu gayrimüslim cemaatlerin değişen konumlarına ilişkin olmuştur. Şer'i hukuk tamamen kaldırılmamış ise de sadece aile hukuku ile sınırlandırılmıştır. Osmanlı Hıristiyanların ve yabancıların değişen konumlarının gerektirdiği durumlarda geleneksel kanuni sistemin yerini alacak yeni laik yasalar ve kurumlar oluşturmuştur. 1869'da *Nizamiye Mahkemeleri* denilen laik mahkemeler hiyerarşisi meydana getirilmiştir. "*Mecelle*" adıyla bilinen ve XIX. yüzyıl Osmanlı hukuk tedvini, Osmanlı'nın adli evriminin bir ürünü olup Tanzimat dönemi boyunca geliştirilmiştir.⁴⁷ Bu gelişmeler sadece Osmanlı'nın değil Hıristiyan milletlerin hukuk ve diğer kurumları da laikleşmiştir. Ermeni ve Rum cemaatleri arasında doğan "*burjuvazi*" zenginleşmiştir. Ermeni ve Rum cemaatlerin Avrupa ile olan ilişkileri aynı zamanda kendi mensupları arasında Fransız siyasal düşüncelerini yaymıştır. Bu da millet örgütlerini kiliselere mahsus denetimden kurtarmaya yönelik bir harekete yol açmıştır. İngiltere'nin baskısıyla Protestan Ermeni Cemaati bu harekete hız kazandırmıştır. Gregoryen Ermeni milleti uzun müzakereler ve mücadelelerden sonra 1863'te Osmanlı meşrutiyet hareketine hız kazandırmıştır. Musevi Cemaati de 1865 yılında kendi anayasasına kavuşmuştur. Bu gelişmelerin ironik sonucu gayrimüslimler Osmanlı'da hiçbir zaman sahip olamadıkları bir kurumlaşmayı meydana getirmiştir.

Tanzimat Dönemi'nde laikleşme eğitimde de en önemli eğilim olarak ortaya çıkmıştır. Bürokrasi ve ordu için meslek yüksekokulların kurulmasına özen gösterilmiştir. Bu gelişme Tanzimatçıların temelde faydacı olan eğitim ideallerini yansıtmıştır. II. Mahmut döneminde "*Rüştiye*" okullarının kurulması başlamıştır. Rüştiyeler mektep ile mesleki okul arasında olmuştur. Modern eğitimdeki ağır gelişme orduyu 1855 yılından itibaren kendi askeri rüştiyeler ağını geliştirmeye

⁴⁵ Erik Jan Zürcher, a.g.e, s.93.

⁴⁶ Bernard Lewis, a.g.e, s.120. Erik Jan Zürcher, a.g.e, s.94.

⁴⁷ Şerif Mardin, a.g.e, s. 123.

zorlamıştır. Bu gelişmeyi önemli askeri kentlerdeki “İdadilerin” kurulmasına yol açmıştır. 1869’da Fransız Eğitim Bakanlığı’nın tavsiyesini esas alan yeni bir “Maarif Nizamnamesi” yayınlanmıştır. Bugünkü Milli Eğitim Bakanlığı’nın tarihi kademeleri olan ders vekâleti ve onu takiben kurulan ‘Mekatib-i Umumiye Nezareti’ 1857’de ‘Maarif Nezareti’ ismini almıştır. İşte bu bakanlığa atanan Meclis-i Tanzimat üyelerinden Mısırlı Sami Abdurrahman Paşa ilk Milli Eğitim Bakanımız olmuştur.⁴⁸ Nizamnameye göre her büyük köy ve kasabaya rüştiye, her kente sivil idadi ve her vilayet merkezine de Fransız liselerini örnek alan “Sultaniye” adlı okullar kurulmuştur. Galatasaray Lisesi Müslüman bir hükümetin Batılı bir dille modern bir orta öğretim verme yolunda ilk ciddi girişim olmuştur. Türk ve Fransız teşebbüsü olan Galatasaray Lisesi’nin modern Türkiye’nin ortaya çıkışı üzerindeki etkisi olmuştur. Batı tarzı bir eğitimden geçmiş ve Batılı idare mekanizmasını işletmeye muktedir idareci ve diplomatlara duyulan ihtiyacın oluşturduğu baskı artarken Galatasaray mezunları Osmanlı’nın ve sonra da Türkiye Cumhuriyeti’nin siyaset ve idaresinde hâkim bir rol üstlenmişlerdir.⁴⁹ Galatasaray ve Darülfârika okulları Osmanlı’ya ve Cumhuriyet döneminde çağdaş eğitilmiş yönetici, diplomat, yazar, doktor ve akademisyen kuşakları kazandırmıştır. Tanzimat ve II. Abdülhamit Dönemi’nde eğitimde yapılan yenilikler ayrıca ‘Reformcu Kadroların’ yetişmesine yol açmıştır.

Tanzimat Dönemi’nde Avrupa’da “Yüzyıl Ortası Ekonomik Canlanma Dönemi” yaşanmıştır. 1838-1841 yılları arasında Osmanlı’nın Avrupalı devletlerle olan serbest ticaret antlaşmalarından sonra Osmanlı ekonomisinin kapitalist sistemle olan bütünleşmesi eskisinden hızla ilerlemiştir. Gelişen dünya konjonktüründe Osmanlı ekonomik düzende önemli bir “Pazar” olmuştur. Ayrıca Osmanlı hükümetine Avrupalı devletlerin sürekli borç verme şeklinde yapılan yatırımlar önemli rol oynamıştır. Özellikle Osmanlı modernleşmeye çalışırken ekonomik açığını bir türlü kapatamamıştır. Çünkü modernleşme hamlesi pahalıydı ve Osmanlı ekonomisi bunu kaldıramamıştır. Osmanlı sadece Avrupa’dan değil iç borçlanma yoluna da başvurmuştur. Özellikle gayrimüslim bankerlerden borç almıştır.⁵⁰ Bu borçlanma Osmanlı ekonomisini daha kötü bir duruma sokmuştur. Osmanlı hükümeti aldığı borçların faizlerinden başka aldığı miktarın iki katını da geri ödemek zorunda kalmıştır. Bu borçlar ciddi sorun olmuştur. Sonuç itibarıyla Avrupalı

⁴⁸ Bedi Şehsuvaroğlu, “Eğitim Tarihimiz”, **Doğu ve Batı**, 1 Ağustos 1952, Sayı.1,s. 18.

⁴⁹ Bernard Lewis, a.g.e, s.180.

⁵⁰ Erik Jan Zürcher, a.g.e, s.99.

devletler alacaklarını tahsil etmek amacıyla “*Düyun-u Umumiye Teşkilatını*” kurmuşlardır.

Tanzimat Dönemi’ni sadece idari, askeri, ekonomik ve eğitim alanlarında yapılan reformlarla, dış siyasal müdahalelerle değil ayrıca kültürel açıdan da değerlendirmemiz gerekmektedir. Sınırlı olsa da “*Kültürel Devrim*” yaşanmıştır. Tanzimat, ulusal halk kültürüne aykırı olduğu halde, Batı uygarlığının dış görünüşlerini uyarlamıştır. Tanzimat döneminde devlete egemen hale gelen Kalemiye mensupları yani bürokratlar, yükselmelerini sağlayan şey Avrupa’yı ve Avrupa dillerini bilmeleri olmuştur. Bu bilgileri Bab-ı Ali’nin *Tercüme Odası* ve *Tahrirat-ı Hariciye* kalemlerinden ve diplomatik hizmetlerden edinmişlerdir. Osmanlı aydını XIX. yüzyıl reformcu Bab-ı Ali bürokrasisinin ürünü olmuştur. Davranışlarında henüz bağımsız ve özgür bir nitelik yoktur, devlet kapısının mahkûmudur ama devlet kapısının düzenini de tartışmak ve değiştirmek amacındadır.⁵¹ Bilgileri gibi tarzları da yeni olmuştur. Redingot ve fes giyiniyorlar, Avrupalı arkadaşları ile sürekli görüşmeleri ve bu yeni hayat tarzları padişahı bile etkilemiştir.⁵² Padişah artık toplumsal ve diplomatik toplantılara katılıyor, kendilerini başkent halkına gösteriyor, çevre vilayetlere ziyaretler düzenliyordu. Sultan Abdülaziz’in 1867 yılındaki Fransa ve İngiltere’ye yapmış olduğu gezi Osmanlı tarihinde hiç görülmemiş bir gelişmedir. İslahatçıların en ünlüsü M. Reşit Paşa ve halefleri olan Ali ve Fuat Paşalar, taşra ıslahatçısı Mithat Paşa, hukukçu ve eğitimci Ahmet Cevdet Paşa gibileri bürokrasinin en iyi temsilcileri olmuş, yetenekli kişiler olarak Osmanlı’daki modernleşmenin önemli iç etkenleri olmuşlardır. Bu kişiler hem halktan zorla yeni şeyler isteyen merkezi bir devlet temsilcileri hem de yabancı bir kültürün açıkça taşıyıcıları olmuşlardır. Lakin bu misyon bu kişilerin geleneksel müslüman çevreler de hiç seilmeyen kişiler haline getirmiştir. Tanzimat dönemi reform politikaları halkın isteğine dayanmamıştır. Reformlar bürokratlar ya da bürokratları Avrupalı devletlerin temsilcileri harekete geçirmiştir. Bu nedenle reformların kitle desteği asla geniş olmamıştır. Reformlara destek olması beklenen gayrimüslimler kısmen destek vermiştir. Fakat reformlar gayrimüslim arasındaki ayrılıkçı milliyetçiliğin yayılmasını önleyememiş, hatta artırmıştır. Ayrıca müslüman çoğunluk gayrimüslimlere verilen ayrıcalıklara karşı çıkar hale gelmiştir. Bu gelişme müslüman halk arasında

⁵¹ İlber, Ortaylı, **Osmanlı Barışı**, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2003, s. 37.

⁵² Bernard Lewis, a.g.e, s.103.

reformcuları gayrimüslimlere hizmet eden kişiler olarak göstermiştir. Kuleli kışlasındaki darbe girişimi ile Suriye'deki şiddet eylemleri en iyi örnek olmuştur.⁵³

Osmanlı'da bu dönem ortaya çıkan bir diğer gelişme, iktidar merkezinden dışlanan kişilerin sivrilmek için değişik yollar arması olmuştur. Bu yolların en önemlisi de yeni bir meslek olan “*Gazetecilik*” olmuştur. Bu alanda Osmanlı basınının asıl başlangıç noktası İbrahim Şinasi'nin başyazar olduğu “*Tercüman-ı Ahval*” adlı bir gazetenin çıkarılmasıdır.⁵⁴ Bu gazeteyi 1882 yılında “*Tasvir-i Efkâr*” izlemiştir. Hükümetin otoriter eğilimlerine ve Avrupalı güçlere olan bağımlılığına çatmakta olan bu gazeteler kısa zamanda tümüyle hükümete ılımlı eleştiriler yöneltten bir araç haline gelmiştir. 1865 yılında Şinasi'nin aniden Paris'e gitmesi üzerine Namık Kemal faktörü ön plana çıkmaya başlamıştır. Tasvir-i Efkâr yönetiminin başına geçen Namık Kemal daha radikal bir duruşu sergilemiştir. Avrupa'nın liberal düşünceleri inançlı bir modernleşme ile bütünleştirilmiş ve yeni bir düşünce akımının temelini atmıştır. Temeli atılan fikir “*Genç Osmanlılardan*” başkası değildir. Genç Osmanlıların yani Osmanlı yurtseverlerinin eleştirileri Ali ve Fuat Paşaların politikalarını geleneksel Osmanlı ve İslam değerlerini hiçe sayarak Avrupa'nın yüzeysel taklidi olmakla beraber ve Avrupa çıkarlarına hizmet etmekle suçlamışlardır. Ayrıca bürokratik istibdat olarak görmüşlerdir. Artık Genç Osmanlılar Osmanlı'ya temsili ve parlamenter bir yönetimin geliştirilmesini, müslüman ve gayrimüslim bütün Osmanlı halkının tam bir yurttaşlık ve sadakat duygusunun aşılmasını savunmuştur. *Namık Kemal* ve çevresi Osmanlı halkına düşüncelerini açıklaya bilmek için eski sözcüklere yeni anlamlar verilmesiyle oluşturulan ve XIX. yüzyıl liberalizminin terminolojisine karşılık “*düzen*” yeni bir sözcük dağarcığı oluşturmuştur. Bu yeni terminoloji ileride özgürlükçü ve milliyetçi Türk ve Müslüman kuşakların ideoloji araçları olacaktır. Namık Kemal ve arkadaşları 1865 yılında İtalya'daki “*Carbonari*” örgütü örneğine benzer “*İttifak-ı Hamiyet*” adlı bir gizli cemiyet kurarak yurtsever, anayasal ve parlamenter bir yönetim biçimini savunmuştur. Bu akıma Ali Suavi ve Ziya Paşa da katılmıştır. Bu muhalefet gücünde en önemli şahsiyet ve destekleyicisi *Mustafa Fazıl Paşa* olmuştur. Mustafa Fazıl Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Genç Osmanlılar artan hükümet baskısı karşısında yurt dışına çıkarak yurt dışında faaliyet göstermişlerdir. Genç Osmanlılar posta kuruluşları ve ticari kanaları vasıtasıyla Osmanlı'ya ulaştırdıkları gazetelerle

⁵³Erik Jan Zürcher, a.g.e, s.104.

⁵⁴ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi Ve Sosyal Değişim**, (Makaleler I),Turhan Yayınları, Ankara, 2000, s. 494. Bernard Lewis, a.g.e, s.146.

Ali ve Fuat Paşaları sert bir üslupla eleştirmişlerdir. Haziran 1867'de Sultan Abdülaziz'in Fransa'ya yaptığı ziyaret sonrası Genç Osmanlılar Osmanlı Devletine geri dönmüşlerdir. Artık Genç Osmanlılar yönetici seçkinler sınıfı içerisinde küçük bir topluluk olmuştur. Kısa sürede güçlenen Genç Osmanlılar 23 Aralık 1876 yılında ilan edilecek olan I. Meşrutiyet'in oluşmasında önemli etken haline gelmiştir. Ayrıca Genç Osmanlılar yeni bir siyaset tarzını da beraberinde getirmiştir.

1.1.2. Meşrutiyet Dönemi

Osmanlı modernleşme döneminin başlangıcı olarak III. Selim'in iktidara gelişi de, Tanzimat da alınabilir. Tanzimat'la beraber gittikçe önem kazanan Batılı eğitim kurumları ve hukuk sistemi, yeni kurumların meydana getirilişi, basın, kamuoyu, yeni bir aydın tipi vs. dönemin genel karakteristiğini yansıtmıştır. Tanzimat'ın okullarından yetişen aydınlar, kendilerinden öncekilerden farklıydı ve saraydan görece bağımsız olmuşlardır. Devletin geleceğinden endişelenmişler ve bu nedenle de Osmanlı'da ilk modern siyasal muhalefet hareketini bunlar ortaya koymuştur. Önce *Fedailer Cemiyeti*, sonra *Genç Osmanlılar* ve ardından da *İttihat ve Terakki* olmuştur. Genç Osmanlılarda 'Hürriyet' kavramının algılanışı farklı olmuştur. Genç Osmanlılarda *romantik bir hürriyet anlayışı* gelişmiştir. Onlar için hürriyet kavramı ana hatlarıyla; anayasal bir düzen, Tanzimat'ın eleştirisi ve reformların elit tabakadan tabana yayılması gerekliliği, hakları güvence altına alınmış özgür ve eşit yurttaşların varlığı gibi fikirlerde hayat bulmuştur. Genç Osmanlılar Fuat ve Ali Paşaların vefatıyla demokratik reformların karşısındaki engellerin ortadan kalktığı inancına kapılarak İstanbul'a geri dönmüşlerdir. Fakat kısa zaman içinde anlayacaklar ki Osmanlı görülmemiş boyutlarda bir bunalıma yol açacak gelişmenin ilk aşaması başlamıştır. Bunalımı ortaya çıkaran bir takım gelişmeler meydana gelişmiştir. Süveyş kanalının 1869 yılında açılması, Fransa'nın Prusya ile savaşta ağır yenilgi alması, Kırım Savaşından bu yana Osmanlı ıslahatçılarıyla yakından ilişki kurmuş olan Fransa'nın geçici gerileme yaşaması ile İstanbul'daki otoriter ve muhafazakâr güçlerin ve bilhassa Rusya yandaşları güçlenmiştir.⁵⁵ Özellikle "Nedimof" lakaplı ve Rus güdümündeki *Mahmut Nedim Paşa* merkezi yönetimde ön plana çıkmaya başlamıştır.

⁵⁵ Erik Jan Zürcher, a.g.e, s.109.

Osmanlı'daki bu siyasal ve ekonomik karışıklık ortamında reformların eyaletlerdeki uygulayıcılardan Mithat Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Askeri Mektepler Nazırı Süleyman Paşa ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin de içinde bulunduğu önde gelen Osmanlı siyasetçileri veya "Sandalyesiz Nazırlar" 30 Mayıs 1876 yılında bir hükümet darbesi ile Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmiştir. Yerine Genç Osmanlılara yakın olan, Namık Kemal ve Ziya Paşa kanalıyla Mithat Paşa ile temas halinde olan veliaht Murat, Sultan V. Murat olarak Osmanlı tahtına çıkmıştır. Genç Osmanlıların anayasa ve parlamento programı artık tam olarak gerçekleşmiş gibi gözükmiştir. Lakin V. Murat padişah olduktan sonra sadrazam Rüştu Paşa'nın sözünü dinler olmuş ve Hatt-ı Hümayuna Mithat Paşa ve Genç Osmanlıların tavsiye ettiği anayasa için somut vaatlerde bulunmak yerine sadece reformlara ilişkin belirsiz bir ifade konulmuştur. Bu sırada 5 Haziran 1876'da padişah Abdülaziz intihar etmiş ve ardından 15 Haziran 1876'da Çerkez Hasan kabine toplantısı sırasında Hüseyin Avni Paşa'yı ve Hariciye Nazırı Reşit Paşa'yı kendi kişisel sorunları nedeniyle öldürmüştür. Bu olay güç dengesini daha köktenci reformcular lehine değiştirmiştir. 15 Temmuz 1876'da yeni devlet şurası ilk toplantısında bir anayasa ilan edilmesine karar vermiştir. Ayrıca kabine sağlık durumundan dolayı V. Murat'ın artık hükümdarlık yapamayacağına karar vermiştir. 1 Eylül 1876 tarihinde II. Abdülhamit Osmanlı tahtına çıkmıştır. Bu sırada Balkanlardaki siyasi ortam kötüleşmiş ve Sırbistan 30 Haziran 1876'da Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir. Lakin Sırbistan Osmanlı ordusu karşısında başarılı olamayacağını anlayınca Eylül 1876'da ateşkes istemiştir. Ancak Çarlık Rusya *Panslav* düşüncesi çerçevesinde Balkanlardan geniş kapsamlı reformlar yapılması için Osmanlı'ya baskı yapmaya başlamıştır. Bu sırada İngiltere Balkanlara ilişkin uluslararası bir konferans teklifinde bulunarak bunalımı hafifletmeye çalışmıştır. 23 Aralık 1876'da İstanbul'daki ilk toplantısında delegeler Osmanlı delegesinin *Kanun-i Esasi'nin* ilan edilmiş olduğunu açıklaması şaşkınlığa yol açmıştır.⁵⁶

Kanun-i Esasi'de bütün Osmanlı halkı meşruti haklar vermiş, hıristiyan bölgelerindeki bütün ıslahat tartışmalarına son vermiştir. Avrupalı devletlerin bütün ilavelerini Osmanlı reddetmiş ve sonuç olarak konferans Avrupalı devletlerin düşündüğü şekilde başarılı olmamıştır. Bunun üzerine Çarlık Rusya Bosna ve Hersek'i işgal etmesine rıza göstermek şartıyla Avusturya'nın tarafsızlığını kazandıktan sonra 24 Nisan 1877'de Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir. Çarlık Rusya

⁵⁶ Erik Jan Zürcher, a.g.e, s.114.

Plevne savunma hattını aşarak şubat sonunda Yeşilköy'e varmıştır. 3 Mart 1878'de Çarlık Rusya ile Osmanlı arasında Ayastefanos Barış Antlaşması imzalanmıştır. Lakin antlaşma ile Çarlık Rusya'nın Osmanlı üzerinde geniş nüfuz sahibi olması İngiltere ve Avusturya'yı harekete geçirmiştir. Çünkü Çarlık Rusya'nın Balkanlar ve Küçük Asya'daki egemenliğini istemeyen İngiltere ve Avusturya'dan gelen baskı ve askeri güç kullanım tehdidi üzerine artık Doğu bunalımı haline gelen "*Doğu Sorunu*"nun çözüm bulabilmesi için Haziran 1878 tarihinde Berlin Konferansının yapılmasına yol açmıştır. Bu konferans 1814'te Viyana'da başlamış bütün Avrupalı devletlerin katıldığı konferanslar dizisinin sonuncusu olmuştur. Konferanslar dizisinin sonuncusu olmuştur. Konferans sonrası ortaya çıkan Berlin Antlaşması, Ayastefanos Antlaşması'nın koşullarını hafifletmiştir. 1878 Berlin Antlaşmasından sonra İstanbul'daki iç siyasal durum kökten değişmiştir. II. Abdülhamit 14 Şubat 1878'de Meclis-i Umumiye'yi süresiz tatiline ve Kanun-i Esasinin de askıya alınmasına karar vermiştir. Artık otuz yıl sürecek II. Abdülhamit'in *İstibdat Dönemi* başlamıştır.

II. Abdülhamit döneminde idari merkezileşme, haberleşme araçlarındaki çarpıcı gelişmeleri sonucunda gerçekleşmiştir. Bu araçlar arasında en önemlisi "*Telgraf*" olmuştur. Böylece merkezi hükümete ilk kez taşradaki memurlarıyla haberleşme ve onları denetleme olanağı vermiştir. Böylelikle usta bir telgrafçı ordusu oluşmuştur. Ayrıca yavaşta olsa demiryolu yapımı gelişmiştir. İlk demiryolları Fransız ve İngiliz şirketleri tarafından yapılmıştır. Özellikle burada belirtilmesi gerekir ki 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra İngiltere, Fransa, Çarlık Rusya ve Avusturya-Macaristan Devletleri Osmanlı toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçince Almanya unsuru ön plana çıkmıştır. Böylece de Osmanlı reformlarında Almanya etkisi gelişmeye başlamıştır. Fakat Bağdat demiryolu yapımı Avrupalı devletler arasında büyük gerginliğe yol açmıştır. Lakin Osmanlı'daki demiryolu ağının gelişmesi ve buharlı gemiler limanları verimli iç bölgeye (Hinterland) bağlayan demiryolu hatlarıyla birlikte bazı bölgelerin ve Osmanlı ekonomisinin kapitalist sistemle bütünleşmesini hızlandırmıştır.⁵⁷ Ayrıca ileri teknik araçları, vergilerin toplanmasında, orduya asker yazımında ve kamu düzeninin muhafazasında yönetimin daha verimli ve başarılı olmasını sağlamıştır. Ayrıca modern okullar değişik bürokrasi düzeylerine eleman yetiştirmeye başlamıştır. Eğitim ve okuryazar seviyesinin yükselmesi Osmanlı basınına talep oluşmuştur. Özellikle basın II. Abdülhamit döneminin hem

⁵⁷ Erik Jan Zürcher, a.g.e, s.119.

Tanzimat'ın bir devamı hem de geçmişten bir kopuşunu ortaya koyan önemli bir alan olmuştur. Fakat 1888'den itibaren liberalizm, milliyetçilik ve meşrutiyetçilik ile ilgili konuların tartışılmasını yasaklayan sert bir sansür gelmiştir. Buna karşın geleneksel ve İslami niteliği vurgulayan basın güçlenmiştir.

II. Abdülhamit'in çevresi muhafazakâr kişiler tarafından doldurulmuştur. II. Abdülhamit döneminde tek değişen devlet ideolojisi olmamıştır. İktidar merkezi Tanzimat Döneminde Bab-ı Ali ve yüksek bürokratlarda iken artık iktidar merkezi saraya geri dönmüştür. Mabeyn bürokrasi içinde büyümüştür. Ayrıca II. Abdülhamit kendisini tahta çıkaran olaylar hizmetindekilere karşı güvensizlik ve kuşku duygusunu yaratmış ve halifelik ağını geliştirmiştir. Yıldız sarayı arşivinde on binlerce 'Jurnal' biriktirmiştir. Ayrıca ordu içinde *Mektepli-Alaylı* subaylar arasında bölünmeler başlamıştır. 1878 yılındaki olaylar Osmanlı'da askeri, siyasal ve mali felaketler dışında ayrıca Osmanlı'ya Müslüman göçünü arttırmıştır. Bu göçler gayrimüslim aleyhtarlığı duygusunu geliştirmiştir. Avrupalı emperyalist güçler Osmanlı toplumunu birbirine düşürme fırsatını vermiştir. Özellikle Osmanlı'da milliyetçilik düşüncesi en güçlü seviyesine ulaşmıştır. Gelişen milliyetçilik *Makedonya ve Ermeni Sorunu'* nu ortaya çıkarmıştır. Osmanlı reformlar yapması için Avrupalı devletlerin baskısı artmıştır.

II. Abdülhamit'in miras aldığı mali durum da siyasal durum kadar güçlüklerle ve sorunlarla doluydu. 1881 yılında "*Muharrem Kararnamesi*" ile Osmanlı maliyesinin iflas ettiğini ilan edilmiş ve "*Düyunu Umumiye İdaresi*" kurulmuştur. Bu kurum alacaklı Avrupalı devletlerin temsilcilerinden oluşan bir idare meclisiyle yönetilmiş ve modern bir bürokrasi kurmuştur. Avrupa'nın sermayesinin Düyunu Umumiye İdaresi vasıtasıyla Osmanlı ekonomisine doğrudan müdahale etmiştir. Yeni sanayilerin büyümesi ve Avrupa'nın modern şirketlerinin doğrudan işe karışması Osmanlı toplumunda gerginliğe yol açmıştır. Özellikle Osmanlı loncaları yabancı şirketlerce kavrılan rasyonel uygulama zorlukları ile ezilmiştir.⁵⁸

⁵⁸ Erik Jan Zürcher, a.g.e, s.129.

1.1.3. Jön Türkler ve II. Meşrutiyet Dönemi

II. Abdülhamit döneminde meydana gelen siyasal gelişmeler muhalefeti güçlendirmiştir. Özellikle mülkiye, harbiye ve tıbbiye okullarında eğitim gören yeni kuşakların liberal ve anayasal düşüncelerin ve kitaplarını gizlice okuyup, tartıştıkları Genç Osmanlıları Osmanlı yurtseverliği ön plana çıkmıştır. İlk örgütlü muhalefet, 1889 da Askeri Tıbbiye öğrencileri *İshak Sükûti, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo ve Hüseyinzade Ali* tarafından “*İttihat-ı Osmaniye*” adıyla kurulmuş cemiyettir.⁵⁹ Bu cemiyetin gücü zamanla genişlemiş ve Fransız pozitivist Pierre Lafitte’den dersler alan Ahmet Rıza ile “*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*” halini almıştır.⁶⁰ İttihat ve Terakki ideolojisi ’nin kimyasını “*Üç Tarz-ı Siyaset*” ile Yusuf Akçura açıklamıştır. Yani Osmanlılık, (*İttihad-ı Anasır*) İslamcılık ve Türkçülük’ ten oluşan bir kararsızlık ideolojisinden olmuştur. Bu nedenle sosyalist gelenekten beslenmek anlamında değil, var olan iktidarın varlık koşullarını tamamen saf dışı bırakacak ideolojik ve siyasal açıdan tam anlamıyla devrimci bir oluşumdan bahsetmek mümkün değildir.⁶¹ Reel politikanın her an yeniden üretilmek zorunda olduğu Osmanlı Devleti şartlarında ideolojinin İttihat ve Terakki’nin 1913’teki darbeyle iktidarını mutlaklaştırdığı döneme kadar sabit bir politikası olmamıştır. Zaman zaman Osmanlıcılığın şeffaf olmayan etkisiyle yani Osmanlı’nın ana unsurlarının birliği ya da var olan Müslüman kitleyi bir arada tutmaya çalışan halifeliğin gücünü kullanmaya kalkışan bir İslamcılık anlayışı temel alınmıştır. Son olarak da 1913 yılında İttihat ve Terakki’nin kesin iktidarının başlangıcı ile birlikte siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik bir millilik tabanından hareketle ve 1918 sonrasına da miras kalan Türkçülük politikasıdır. İttihat ve Terakki’nin temel amacı, Tanzimat Dönemi’nde olduğu gibi Osmanlı Devleti’ni ve bekasını diriltme ve güçlendirme arayışı içinde olmuştur. İttihat ve Terakki 1908 ile 1909 yılları arasında iktidarı doğrudan ele alamamıştır. 1909 ile 1912 yılları arasında iktidar partisi diye tanınmakla beraber yine de iktidar olamamıştır. Fakat 1908 sonrası Osmanlı’da yaşanan sürecin temel aktörü olmuştur. Çünkü II. Abdülhamit’in muhafazakâr modernleşme politikalarına ve baskıcı yönetimine karşı bu mutlak iktidara son verecek olan kadroların ve akımların merkezi İttihat ve Terakki olmuştur. İttihat ve Terakki’nin üyeleri ve sempatanları kendilerinden önceki kuşaklardan devraldıkları

⁵⁹ Sina Akşin, a.g.e, s. 26,27.

⁶⁰ A.g.e, s. 29.

⁶¹ Kerem Ünüvar, “İttihatçılıktan Kemalizme İhya’dan İnşa’ya,” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.130.

düşünce mirasıyla Osmanlı Devleti'nin devamını sağlamanın yollarını arayan bir kuşağın mücadelesi olarak ortaya çıkmıştır. II. Abdülhamit'in istibdadına karşı çıkan birçok örgüt gibi İttihat ve Terakki'nin merkezi Selanik'tir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Balkan Savaşları'na kadar Osmanlılık politikası genel çizgileri itibariyle egemen politika olarak kalmıştır. Fakat Balkan Savaşları İttihat-ı Anasır politikası için bir dönüm noktası olmuştur. İslamcılık politikası ise II. Abdülhamit'in Panislamist politikası nedeniyle ön milliyetçiliğin en kuvvetli bileşeni olmuştur. İslamcılık ve Türkçülük arasında sürekli bir ilişki olmuş ve bu ilişkiden birbirlerini hem düşünsel hem de siyasi olarak etkilemiş anlamlı bir terkip ortaya çıkmıştır.⁶² İttihat ve Terakki ile Kemalist iktidar dönemlerinin en belirleyici düşünsel akımı Türkçülük olmuştur. Her iki dönemin Türkçülüğü hem dönemsel hem de siyasal olarak birbirinin devamı olmuştur. Fakat Osmanlı Devleti'ni çöküşten kurtarmak amacıyla öne çıkan Türkçülük politikaları ile Kemalist iktidarın ulus-devlet inşa sürecindeki Türk milliyetçiliği arasında devamlılıkla birlikte farklılıklarda söz konusudur. İttihat ve Terakki'nin 1909 Selanik Kongresi'nden itibaren merkez genel üyesi olan Ziya Gökalp etkisi Türkçülük düşüncesinin gelişmesinde önemli yeri olmuştur. Özellikle Ziya Gökalp'ın "*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*" eserinin etkisi belirgin olmuştur. Yine bu dönem Ağustos 1911 yılında İstanbul'da kurulan "*Türk Yurdu Cemiyeti*" "*Türk Ocağı*" örgütünün etkileri olmuştur. Ziya Gökalp, ulusların oluşumunu Durkheim'in sosyolojisinden esinlenerek üç aşamalı bir sürecin sonucu olarak görmüştür. Ziya Gökalp'a göre dil ve ırk birliğine dayanan kabile toplumundan, din birliğine yaslanan ümmete, oradan da kültür (Hars) ve uygarlıkla (Medeniyet) tanımlanan ulusa ulaşmaktır. Özellikle 1913 yılından itibaren ekonomik hayatın Türkleştirilmesinde, "*Milli İktisat*" anlayışının yerleşmesinde ve beraberinde "*Ulusal Burjuva*" sınıfının oluşmasında Friedrich List'in fikirlerinden yararlanan Ziya Gökalp'ın düşünceleri önemli katkı sağlamıştır. Bu katkı ayrıca İttihat ve Terakki'nin "*Devletçilik*" politikasını da beslemiştir. İttihat ve Terakki'nin içe dönük, korumacı Milli İktisat Politikası 1913 Bab-ı Ali Baskı ile 1918 cemiyetin feshine kadar beş yıl boyunca benimsenmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 Reval Görüşmelerine tepki olarak ayaklanmıştır. II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki muhalefetine karşı çıkmışsa da başarılı olamamıştır. 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Otuz

⁶² Kerem Ünüvar, a.g.e, s. 132.

yıllık aradan sonra Kanun-i Esasi yeniden yürürlüğe girmiştir. 'Hürriyet' kavramı Jön Türklerde daha reel bir temelde, daha net çizgilerle ortaya çıkmıştır. Hareket içindeki farklı cenahları dikkate aldığımızda hürriyet kavramının anlamca çeşitlendiğini görebiliriz. Bütüncül olarak baktığımızda ise; II. Abdülhamit istibdadının sona erdirilmesi, padişah egemenliğinin sınırlandırılarak yürütmenin parlamento devredilmesi, bir anayasa hazırlanması ve bireysel özgürlüklerin geliştirilmesi fikirlerinin Jön Türklerdeki "hürriyet" kavramına ışık tuttuğunu söyleyebiliriz. Fransız İhtilali'nin getirdiği ulusçuluk akımı XIX. yüzyılın son, XX. yüzyılın ilk tezahürlerinden birisini de, Türk milliyetçiliğinde bulmuştur. Türkçülük önce Rusya'daki Türklerin Osmanlı'ya ilticasıyla ivme kazanmış, XX. yüzyıl başında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarıyla birlikte hızla yayılmıştır. Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp bu akımın en etkili iki teorisyeni ve düşünürüdür. Zaman zaman *Turancılık* çizgisine de kayan Türkçülük, Milli Mücadele kadrosunda coğrafi manasını pekiştirerek "Vatan" kavramıyla paralel bir çizgiye oturmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, ilk defa Jön Türklerin hürriyet algısı, kendisine somut yaşam alanı bulmuştur. Kamuoyunda "Hürriyet'in İlanı" olarak yer bulan meşrutiyetin kadroları, Fransız İhtilali'ne ait diğer iki kavramı da eşitlik ve kardeşlik yani "müsavat ve uhuvvet" adıyla slogan olarak kullanılmıştır. Bunlara bir de "adalet" kavramı eklenmiştir. Fransız İhtilaliyle kurulmaya çalışıldığı bariz olan bu benzeşimle, Osmanlı'nın dağılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ancak ne müsavat ne de uhuvvet, Osmanlı'nın dağılmasını engelleyememiştir. Dönem artık *Ulus-Devlet* dönemi olmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şaşırtıcı başarısından sonra Osmanlı'da en sözü geçen güç olmasına rağmen 1908 yılı boyunca ve 1909'un ilk aylarında muhafazakâr muhalefet ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu muhalefetin iki önemli merkezi vardır: Birincisi *Ahrar Fırkası*, ikincisi ise *İttihat-ı Muhammediye Cemiyetleri* olmuştur. Fakat İttihat ve Terakki döneminde iç ve dış etkiler sonucunda II. Meşrutiyet ile birlikte meşrutiyet gerçek anlamını bulmuştur. Lakin İttihat ve Terakki'nin bu başarısına 13 Nisan 1909'da (31 Mart 1325) patlak veren isyan gölge düşürmek istemişse de başarılı olamamıştır. Hatta isyan sonrası İttihat ve Terakki'nin Osmanlı yönetimindeki gücü daha da artmıştır. II. Abdülhamit tahtan indirilmiş ve yerine Mehmet Reşat Osmanlı tahtına çıkmıştır. İttihat ve Terakki mutlak iktidarını kurduktan sonra siyasal ve toplumsal bir reform programı uygulamaya başlamıştır. Bir kısmı idari yapıda her şeyden önce de orduda reforma ilişkin olmuştur. Meydana gelen Trablusgarp ve I. ve II. Balkan Savaşları Osmanlı

Devleti'ni reformlara iten diğ er önemli dış unsurlar olmuştur. Bu dönem 1878'den başlayan Almanya etkisi güçlenmiştir. Özellikle İttihat ve Terakki ile Alman uzmanlar başta ordu olmak üzere birçok alanda Osmanlı'daki nüfuzu artmıştır. Bu dönem Osmanlı reformlarında Alman etkisi önemli tetikleyici güç olmuştur. Alman General Limon Van Sanders yönetimindeki yetmiş kişilik bir Alman askeri heyetine Osmanlı ordusunu ıslah etme görevi verilmiştir.⁶³ I. Dünya Savaşı sırasında bu sayı on kat artmış, hatta Bronsart Von Schellendorf Alman subayı doğrudan Enver Paşa'nın bir alt kademesine yani Genelkurmay Başkanı olarak atanmıştır. Taşra idaresinde reformlar yapmak için onu daha etkin kılacak girişimlerde bulunulmuş ve Adem-i Merkeziyetçilik geliştirilmiştir. Adliye ve eğitim alanlarında daha fazla laikleştirilmesi ve ulemanın konumu zayıflamıştır. Şeriye Mahkemeleri Adliye Nezaretinin denetimi altına verilmiştir. Kentlerdeki orta ve üst sınıf kadınların durumu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikaları ve kısmen I. Dünya Savaşı'nın etkilerinden dolayı olumlu yönde gelişmiştir. Kadınların, boşanma hakları genişletilmiş ve kadınlara çeşitli seviyelerde sayıları artan okullardan yararlanması yolları açılmıştır. 1913 yılında ilköğretim kız çocukları için zorunlu hale getirilmiştir. 1914 yılından itibaren İstanbul Darülfünunda kadınlar için birçok kurs açılmıştır. Ayrıca ordu himayesi altında "*Kadınları Çalıştırma Cemiyeti*" ve I. Orduda bir kadın taburu kurulmuştur.⁶⁴

Siyaset tarzı değiştirilmiş ve ittihatçılar milliyetçi örgütlerin kurulması ile ülkenin mevcut kaynaklarını seferber etmeye çalışmıştır. Bunun en iyi örneği, Balkan Savaşlarında cephe gerisi için oluşturulan "*Müdafaa-i Milliye Cemiyetleri*" olmuştur. Son olarak 1913 sonrasında icra edilen reform programının önemli bir kısmı ekonomiyi yabancıların ve Osmanlı gayrimüslimlerin denetiminden kurtarma gayretlerinden oluşmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti klasik liberal bakış açısını kullanmışlardır. Japon hükümetine başvurularak uzman gönderilmesi istenmiştir.⁶⁵ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikaları dış ticaret ve dış yatırımı teşvik ederken aynı zamanda da vergi denetimi ve tahsilini daha iyi hale getirerek Osmanlı maliyesini düzene sokmaya çalışmıştır. Osmanlı maliyesine en büyük darbe, İngiltere ve Fransa'nın 1910'da Osmanlı'ya uygun koşullarda borç vermeyi reddetmesi ile olmuştur. İttihat ve Terakki de *Parvus* takma adlı sosyalist Alman Alexander Helphand'ın düşünceleri 1913'ten itibaren çok daha ağırlık kazanmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti hâkimiyetindeki Osmanlı Devleti, '*Bab-ı Ali Baskınından*'

⁶³ Erik Jan Zürcher, a.g.e, s.179.

⁶⁴ Sina Akşin, a.g.e, s.433.

⁶⁵ Erik Jan Zürcher, a.g.e, s.179.

sonraki ulusal seferberlik bağlamında ekonomiye daha etkin şekilde müdahale etmiştir. XIX. yüzyıl Almanya sanayileşmesi örnek alınmış ve '*Milli İktisat*' politikaları gelişmiştir. Gizli Osmanlı- Almanya antlaşmasının ardından 2 Ağustos 1914'te Osmanlı hükümeti dış borçların ödenmesini geçici olarak durdurduğunu ve kapitülasyonların tek taraflı kaldırıldığını Avrupalı devletlere duyurmuştur. Ayrıca bu dönem İttihat ve Terakki Cemiyeti güçlü bir ulusal burjuvazi oluşturmaya çalışmıştır. Yine bu dönem Osmanlı düşünce alanında Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük tartışmaları olmasa da Türkçülük ön plana çıkmıştır. Osmanlı'nın mirasının değişik unsurları ile Avrupa tarzı modernleşmenin sentezine yönelik en yaratıcı girişim Fransız toplum bilimci Durkheim'in izleyicisi olan Ziya Gökalp'tan gelmiştir. Bu akımı Akçura, Ağaoğlu, Hüseyinzade, Mehmet Emin, Tekin Alp, Serezli ve batıcı Abdullah Cevdet gibi şahsiyetler Osmanlı toplumunu bilinçlendirmeye çalışmıştır. Jön Türkler, ideoloji bakımından seçmeci olmuştur. Ortak paydadan ve ortak ideolojik programdan çok ortaklaşa bir tutum bütünü olmuştur. Bu tutumlar bütünündeki önemli unsurlar, milliyetçilik, nesnel bilimsel doğrunun değeri olan *Pozitivist* inanç, bu doğruyu yaymada ve halkı iyileştirmede eğitimin gücüne olan büyük güven, II. Abdülhamit döneminde hüküm süren muhafazakârlığı ters düzen bir tür eylemciliğe, değişime ve ilerlemeye yol açmıştır.

Osmanlı Devleti '*Kuruluş*' ve '*Yükselme*' dönemlerinde bir toprak devleti olduğu için sürekli bir fetih politikası izlemiş ve Osmanlı'nın ilerlemesi ve büyümesi çok zor olmamıştır. Lakin Osmanlı Devleti Gerileme Dönemi'nden itibaren Avrupa'dan geri kaldığını düşünmüştür. Bu nedenle de Osmanlı modernleşmesinin özünde "*Devlet-i Aliye Nasıl Kurtarılır*" sorusu ön plana çıkmıştır. Osmanlı devleti bu soruyu kendisine sorduğu zaman Orta Çağ Dönemi teknolojisine ve seviyesine sahip idi. Din merkezli bir yapı olan bu sistem tıkanmış ve XIX. yüzyılda yaşam olanaklarını kaybetmiştir. Osmanlı Devleti kurtuluşunu Batı'nın modernleşmesini örnek almada görerek, Tanzimat Fermanı ile kapıyı aralamıştır. Osmanlı'da başlayan yenileşme hareketleri bazen dönemin güçlü Avrupalı devletler örnek alınarak, bazen Avrupalı devletlerin baskısı ile gelişmiştir. Tabii ki bu gelişmelere Osmanlı'nın iç dinamikleri de eklenerek yenileşme hareketleri daha da olgunlaşmıştır. İç ve dış etkiler Osmanlı'nın siyasi, sosyal, askeri, iktisadi alanlarında büyük kırılmalar yaratmışsa da bu kırılmaların getirdiği ivme Osmanlı'da yenileşmeye hız kazandırmıştır. Osmanlı'da Tanzimat, Islahat Fermanları ile başlayan yenileşme hareketleri yeni model Osmanlı yapısını ortaya koymuştur. Bu yeni model Genç Osmanlılar olmuştur. 1908 devrimi sonrası Jön Türkler daha

özelde İttihat ve Terakki *Türk-İslam-Batı* sentezini model olarak ortaya çıkarmıştır. Fakat bu model 1918 Mondros ile Osmanlı'nın kurtarıcısı olamamıştır. Ancak Tanzimat Fermanı ile başlayan ve Meşrutiyet Dönemi'yle gelen birikim daha sonra M. Kemal önderliğinde emperyalizme karşı verilen bağımsızlık savaşından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin muasır medeniyetler seviyesine ulaşmasında önemli temel olmuştur. Bu temelin esas noktasını otoritenin yenileşmesinin birey ile toplum bazında doğru orantıda olmasıdır.

I.Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, Bulgaristan'ın yenilgiyi kabul ederek barış antlaşması imzalaması, Güney Cephesi'nde de işlerin Osmanlı aleyhine gelişmesi ve nihayet boğazların da tehlike altında olması, Osmanlı devlet adamlarını barış antlaşması yapmaya zorlamıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda 30 Ekim 1918 tarihinde *Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır*.⁶⁶ Çok ağır şartları olan Mondros'u imzalayan Türk heyeti ülkeye döndüğünde bu antlaşmayı ılımlı göstermeye çalışmış, ülkede de sevinçle karşılanmıştır.⁶⁷ Mebusan Meclisi de oy birliği ile ateşkesi onaylamıştır.⁶⁸ Halka iyi bir ateşkes antlaşması olduğu ifade edilirken Mustafa Kemal, antlaşmanın yedinci maddesinin Anadolu'nun tamamının işgal edilmesine yol açabileceğine dikkat çekiyordu.⁶⁹ İstanbul'da yaşanan gelişmelerin ardından, kayıtsız şartsız bağımsızlık ve millî devlet düşüncesiyle yola çıkan Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919'da Samsun'da yaptığı durum değerlendirmesinde, İngiliz ve Amerikan mandacılığını reddederek yeni bir Türk devletinin kurulmasının gerekliliğinden bahsetmiştir.⁷⁰ Bağımsız bir devletin ve halkın haklarının bilincinde olması ve bu haklar uğruna her türlü fedakârlığın yapılacağıın ilan edilmesi, Erzurum ve Sivas kongreleriyle gerçekleşmiş ve Samsun'da yakılan bağımsızlık meşalesinin ateşi yükseltilmiştir.⁷¹ İttihat ve Terakki'nin savaş boyunca devlet sınırları içindeki örgütlülüğü artmış, savaşın bitiminden itibaren geri çekilmeler ve terhisler sırasında mümkün oldukça örgütlü yapı dağılmamaya çalışmıştır. Savaşın son döneminde etkili olan "*Millî Müdafaa Cemiyeti*", "*Karakol Cemiyeti*" ve "*Teşkilat-ı Mahsusa*" 1919 yılından itibaren toplanmaya başlayan kongreler sürecinde bölgesel direniş örgütlerin ortaya

⁶⁶ Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel, *Türk İnkılâp Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 2005, s. 69–70.

⁶⁷ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920–1945) Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.12–14.

⁶⁸ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 7–8.

⁶⁹ A.g.e, s. 10-11.

⁷⁰ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara, 1990, s. 113–114.

⁷¹ Sabahattin Özel, *Büyük Millet'in Evlâdı ve Hizmetkârı: Atatürk ve Atatürkçülük*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006, sayfa 52–53. Hamza Eroğlu, a.g.e, s. 125-129.

çıkmasında, Anadolu'ya insan naklinde etkili bir şekilde çalışmışlardır.⁷² Türk halkının bir taraftan işgalci güçlere, diğer taraftan işbirlikçi azınlıklara ve İstanbul Hükümeti'ne karşı yaptığı mücadeleyi zaferle sonuçlandırması ve savaş dönemini 11 Ekim 1922 Mudanya Ateşkes Antlaşması ile kapatmasının ardından 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla yeni bir dönem başlamıştır.⁷³ Lozan Barış Antlaşması ile *bağımsız devlet* fikrinin gerçekleştirilmesi konusunda önemli adım atılmış ve 24 Temmuz 1923'de imzaların atılmasıyla Türk milleti büyük sınavlarından birinden başarıyla geçmiştir. 29 Ekim 1923'te ilan edilen Cumhuriyet, yapılan çalışmalarla içerik açısından da demokratik bir yapı kazanan gelişmelere açık olmuştur.⁷⁴

İttihatçıların devleti kurtarmak, ihya etmek amacı I. Dünya Savaşıyla sona ererken Kemalist hareketin "*Ulus-Devlet*" inşası başlamıştır. Özellikle Kemalist hareket *Misak-ı Milli'yi* belirledikten sonra daha radikal şekilde ulus-devlet inşasına yönelmiştir. I. Dünya Savaşı sonrası var olan sınırlar içerisinde insanları yaşatma çalışmalarının, onları bir ulusun parçası haline getirmenin ve şekillendirmenin ekonomik bir sosyal inşa programı olmuştur. Kemalist hareket de İttihatçılar gibi mutlak iktidara sahip olmasından ve Anadolu'daki direniş hareketi sonuca varduktan sonra bir dizi reform programına girişmiş olan otoriter bir yönetim biçimi kurmuştur. Kemalizm'i biçimlendiren tartışmalar Kurtuluş Savaşı sırasında siyasal rejim sorununa aranan cevaplarla ortaya çıkmıştır. Kemalizm 1930 yıllarında kesin biçimini kazanmakla birlikte 1922'den beri Ziya Gökalp'ın "*Hars*" ve "*Medeniyet*" ayrımından beslenen topyekûn ve ödünsüz bir modernleşme ideolojisine sahip olmuştur. Bu nedenle İttihat ve Terakki döneminde görülen Laikleşme(Sekülerizm) ve Laik hukuk reformları şer'i mahkemeleri birçok bakımdan Adliye Nezaretinin denetimine alınması, yargı birliğine doğru gidilmesi, din mekteplerinin Maarif Nezaretine devredilmesi, vakıfların ıslah edilmesi, yarar getiremez hale gelen evkafın değiştirilmesi hatta genel bütçeye aktarılması gibi önemli reformist uygulamalara karşın Kemalist hareket tarafından bu ve benzeri kurumların tamamen ortadan kaldırılması ve yenilenmesi söz konusu olmuştur. Kemalist hareket reformlarda biraz daha ileri giderek kanunların ve mevzuatın laik Batı hukukuna uygun hale getirilmesi için çalışmıştır. Burada söz konusu olan İttihatçıların

⁷² Kerem Ünüvar, a.g.e, s. 136.

⁷³ Neşet Çağan, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/1: Türk İnkılâbının Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklâl Savaşı**, Yüksek Öğretim Kurulu Yayınları, Ankara, 1995, s. 169-171.

⁷⁴ İsmet Giritli, **Yıldönümleriyle Türk Devrim Tarihi: Kurtuluş ve Kuruluş**, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s. 87.

reformlarda daha yavaş bir demokratik sistemle kökten önlemler için daha olağana sahip bir otoriter sistem arasında tercih yapmıştır. Çünkü İttihatçılar için önemli olan Osmanlı Devleti'nin güçlenmesi idi. Bu nedenle de demokrasi, meşrutiyet ve ulusal egemenlik bu amaç için bir araç olmuştur.

Kemalist hareketin reformları, 1913-1918 yılları arasındaki İttihatçıların reformları gibi laikleştirmeyi ve modernleşmeyi amaçlamıştır. 1925 Eylülünde "*Tekke ve Zaviyeler*" kapatılması, yine 1925 Kasım'ında fesin yasaklanması gibi girişimler halkın belli bir kesiminin tepkisiyle karşılaşmıştır. Bu direnişi bastırmak için İstiklal Mahkemeleri üzerine düşen görevi yapmıştır. 1926 yılında Avrupa takvimi, İsviçre Medeni Kanunu, İtalya Ceza Kanunu gibi girişimler dışında ordu içinde kullanılması hariç *Bey, Efendi ve Paşa* gibi resmi olmayan unvanlar kaldırılmıştır. Böylelikle toplumsal hayatta değişime direnç gösterecek sınıfsal bir olgu kaldırılmıştır. Bunlar arasında en önemli reform ise Aile Hukuku'nun laikleştirilmesi olmuştur. Ayrıca Kemalist hareket laikliği hem reformların bir gereği olarak sunabilmiş ve iktidarı görünür kılmış hem de kendi iktidarının muhaliflerine karşı güçlü bir koz elde etmiştir. Kemalist hareket toplumsal girişimlerinde kendilerinden önceki İttihatçı reformcular gibi Ziya Gökalp'ten beslenmiş ve özellikle Solidarizmin(Tenasütçülük) güçlü etkisi Kemalist hareketin Halkçılığını desteklemiş ve belirlemiştir. Sınıfsal çatışmanın dinamiklerini ortadan kaldırarak imtiyazsız, sınıfsız ve kaynaşmış bir toplum oluşturma hedeflenmiştir.1913-1918 yılları arasındaki Türkçülük düşüncesi aceleci ve sorunu çözmeye yönelikken Kemalist hareketteki milliyetçilik, solidarizmi ulus-devlet inşasında önemli bir etken olarak göz önüne alınmıştır. Bu anlayış sınıfsız tek parti rejiminin meşrulaşmasına temel oluşturmuştur. Kemalist hareket girişimlerinde daha çok yeni devletin varlık temellerini ve mantığını ifade edici bir ideoloji oluşturmaya çalışmıştır. Bu nedendir ki siyasal ve kültürel ayrımının ötesinde bir bütün olarak Kemalizm XIX. yüzyıl Pozitivizmi 'nin ısrarla izlerini taşımakta, devleti merkezileştirmek ve bunu gerekirse totaliter anlayışla yapma konusunda İttihatçıların düşünsel mirasına varis olabilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin devamını sağlamak için İttihat ve Terakki ile ulus devleti meydana getirmeye çalışan Kemalist hareketin arasındaki sürekliliklerin politika yapma tarzındaki benzerliklerden kaynaklandığını, kesintilerin ise ideolojik olduğunu belirtmek gerekir. Her iki harekette devletin korunması önemli bir siyasal argümantasyondur. Bunun modernleşmeyi ideolojikleştiren Kemalist hareket ile Osmanlı Devleti'ni tekrar canlandırılmasında araç olarak gören İttihatçılar arasında

sanılacak bir tartışma olması önemlidir. Ancak daha spesifik noktalardan bakıldığında örneğin milliyetçilik konusunda İttihatçılar kendi kararsızlık ideolojilerinin bir dayanağı olan milliyetçiliğe kurtuluş ümidi ile sarılmışken, Kemalist hareket milliyetçiliği kendi modernleşme ideolojilerinin asli unsuru olarak görmüşlerdir. İttihatçılar ile Kemalist hareketin ekonomik alanda ortak göründükleri noktalardaki farklılık ise İttihatçılarda ekonomik hayatın Türkleştirilmesi yine devleti kurtarma düşüncesiyle bağlantılı olarak üzerinde yükselecekleri bir sınıfın oluşturulmasına bağlı iken, Kemalist harekette bizzat ulus devletin asli sahipleri olarak ekonomiye hem bir sosyal oluşum aracı olarak ele almışlar, hem de sadece maliyenin değil piyasanın da ulus devletin isteklerine göre şekillenmesini istemişlerdir.

Sonuç itibariyle, Tarık Zafer Tunaya'nın ünlü deyimiyile *II. Meşrutiyet, cumhuriyetin siyasi laboratuvarı* olmuştur. Gerçekten de Türk tarihinde keskin kırılmalar II. Meşrutiyet ile başlamış ve bu tarihten itibaren Anadolu'daki, gelişmeler daha farklı bir boyut kazanmıştır. İttihat ve Terakki ile Cumhuriyet Halk Fırkası arasındaki yakın ideolojik, siyasal, sosyal, ekonomik bağlar ve kadro bağları tarih birlikteliğinin önemli işaretlerindedir. Kurtuluş Savaşı'nın bambaşka bir programa sahip olduğu söylenemez. Kurtuluş Savaşı, temelde I. Dünya Savaşı'nda uğrunda savaşılmış ve bir ölçüde de elde edilmiş olan tam bağımsızlığın kaybedilmemesi için bir mücadeledir. Kurtuluş Savaşı ve Kemalist hareketin İttihatçılara göre daha başarılı oldukları bir gerçek olmakla beraber, Cumhuriyetin II. Meşrutiyet'in birçok hastalık ve çarpıklıklarını taşımamıştır. Lakin Kemalist hareketin başarısını değerlendirebilmek ve tam anlamıyla anlayabilmek için Cumhuriyetin siyasal, sosyal, ekonomik ve ideolojik kökeni olan II. Meşrutiyeti, Jön Türkleri, İttihat ve Terakkiyi iyi bilmek ve kavramak gerekir. Osmanlı ile Cumhuriyet arasındaki sürekliliğine vurgu yapan çalışmalar Kemalizm'in ve Cumhuriyet'in ilkeleri-ideolojisi bağlamında geçmişe ne kadar bağlı olduklarını göstermişlerdir. Erik Jan Zürcher devletçilik ve cumhuriyetçilik dışında ve bu iki ilke siyaseten hedeflerden çok araçlarla ilgili olduğu için geriye kalan ilkeleri ele alıp Kemalist siyasaları kendinden önceki dönemin siyasalarıyla ve II. Meşrutiyet Jön Türklerden Kemalizme aktarılan düşünsel mirası açıkça gösterir.⁷⁵ Erik Jan Zürcher'e göre;

“Yüzyıl sonu Fransa'sından soğurdıkları tüm bu tavırlar ve fikir bohçası; ruhban karşıtlığı, bilimcilik, biyolojik maddecilik, otoritaryanizm, entelektüel elitizm, kitlelere duyulan

⁷⁵ Erik Jan Zürcher, “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, Çev: Özgür Gökmen, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm**, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 44-55.

güvensizlik, sosyal Darwinizm ve milliyetçilik, daha sonra Jön Türk düşünür ve yayıncıları tarafından, devletlerine ve toplumlarına kendi fikirlerine göre kendilerinden önceki Jön Türklerden çok daha fazla şekil verecek durumda olan Kemalist eylemcilere aktarıldı.”⁷⁶

Paul Dumont ise Türk modernleşme doktrinin Tanzimat ideolojisinden başlayarak Kemalist altı oka gelinceye kadar kesintisiz bir süreklilik gösterdiğini ileri sürmektedir. Paul Dumont göre;

“Kemalist düşünce Jön Türklerin düşüncesiyle yakından ilişkiliydi ve on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında görülen ideolojik akımlara çok şey borçluydu. Kemalistlerin kendi doktrinlerini ve değerler sistemlerini Batı’dan ithal ettikleri sık sık yazılmıştır. Aslında aydınlanmanın, Comte’nin Pozitivizminin ve Durkheim’in Dayanımcılığının etkilerini görebilmek çok kolaydır. Fakat Mustafa Kemal ve çalışma arkadaşları kendi fikirlerinin pek azını doğrudan yabancı kaynaklardan almışlardır. Onlar nesiller boyu Osmanlı Türk reformcularının esinlendiği fikirlerle yollarını bulmuşlar, bunları yeteri kadar özümseyerek ulusal entelektüel birikimin bir parçası olmuşlardır. Kemalist dönemi diğerlerinden ayıran şey reformları uygulama biçimi olmuştur. Geçmiş politikaların adım adım ilerleyerek yeni olayların kabul ettirdiği koşulsuz bir radikalizme yol açmıştır. Türkiye’nin kendisi bile bu koşar adım değişimleri özümsemekte zorlanmıştır fakat bu reformlar bütün dünyanın ilgisini çekmiştir.”⁷⁷

Osmanlıdan Cumhuriyete devreden bu mirası bir süreklilik içinde değerlendiren Hasan Bülent Kahraman, 1908–1950 dönemini “*Pasif Modernleşme*” olarak adlandırmış ve bu dönemin belli başlı özelliklerini tasnif etmiştir. Kahramana göre;

“Dönemin en önemli özelliği siyaseti kapsamamasıdır. Muhalefet ne siyasi ne de kitlesel düzeyde kurumsallaşmamıştır. Siyaset bütünüyle yukarıdan aşağıya bir model ve anlayışla örgütlenmiş, toplumun aydın öncülüğünde ve belli ilkeler doğrultusunda dönüştürülmesini öngören bir yapıda (demokratik elitizm) şekillenmiştir. Siyaset bu dönemde elitlerin kendi projelerini gerçekleştirmek için kullandıkları bir tür meşruiyet aracıdır. Bu dönemde önce İttihat ve Terakki’nin sonra CHP’nin kesintisiz iktidarı söz konusudur. Aradaki farkı belirleyen Kemalist kadronun egemenliğin kaynağını kökten değiştirerek Cumhuriyeti ilan etmiş olmasıdır. Cumhuriyet-Ulusal egemenlik ilkesiyle siyasal otoritenin sekülerizasyonu ve dünyevileşmesini gerçekleştirmiştir. Bununla bağlantılı olan diğer bir nokta yurttaşlığın yeniden tanımlanmış olmasıdır. Aydın otoriterizmi bu dönemde hem ideal

⁷⁶ Erik Jan Zürcher, a.g.m, sayfa 54.

⁷⁷ Paul Dumont, “Kemalist İdeolojinin Kökenleri”, Çev. Meral Alakuş, **Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi**, Hazırlayan Jacop M. Landau, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999, s.

*yurttaşı (aydınlanmış birey) hem de aşkın devleti yaratmakla sorumludur. Bu aynı zamanda ulusçuluk ideolojisi doğrultusunda kurulan ulus devletin iç paradoksudur.*⁷⁸

Türk İnkılâbı'nın yorumlanması bağlamında geliştirilen fikirler sadece Cumhuriyetin kendi tarihsel gelişimi ve potansiyeli ile ortaya koyduğu bir temele dayanmazlar. Cumhuriyet kendi tarihselliğinden gelen fikirlerle kurulmuş, inkılâplarını gerçekleştirmeye başlamıştır. Kemalist hareket sınıfsal bir eylem ve hareket değil, özü itibariyle toplumsal dönüşümü gerçekleştirmeyi öngören bir kültürel harekettir. Osmanlı mirasını sınıf dışı veya sınıfsız bir yapıyla özümsemek zorunda kalmış kendi elit ve burjuvazisini oluşturmak için uğraşmıştır. Kemalist hareket oluşturacağı sınıfların kendi varoluşunu tehdit edebileceğini hiç düşünmediği için de egemen sınıflarla ittifak yaptığı anlarda bile sınıflar üstü bir durumda kalarak kendisini devletle özdeşleştirmiştir.

⁷⁸ Hasan Bülent Kahraman, **Türkiye Siyasetinin yapısal Analizi**, Agora Kitaplığı, İstanbul,2010, s. 188- 194.

İKİNCİ BÖLÜM

1923-1938 SÜRECİ

2.1. DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Her yok oluş başka bir var oluşa zemin hazırlamıştır. Türk Kurtuluş Savaşı da yok oluşun ve sonrasında yeni var oluş gelişmelerinin yaşandığı tarihsel bir süreçtir. Bu sürecin sonunda meydana gelen Türk İnkılâbı hem önemli bir kırılma hem de büyük bir sıçrayıştır. Anadolu üzerinde derin bir travma yaşanmış ve kendi tarihini oluşturmuştur. Bu kırılmanın ve devamındaki sıçrayışın önemli iç ve dış etkenleri vardır ki bu etkenleri çok iyi değerlendirmemiz gerekir. XX. yüzyıl ideolojilerin ve büyük dönüşümlerin yüzyılıdır. Bu dönüşümün kökeni XIX. yüzyıldır. XX. yüzyıl ise bu dönüşümün uygulama alanı olmuştur. XX. yüzyıl *Liberalizm*, *Komünizm*, *Kapitalizm*, *Emperyalizm* ve benzeri akım ve düzenlerin doğduğu yüzyıldır. XIX. yüzyıl XX. yüzyılı doğurmuş, doğan çocuğu büyütüştür. Katı ideolojilerin ortaya çıktığı ve insanlığı etkileyen XX. yüzyıldır. İdeoloji ve ideolojiler XIX. yüzyılda doğar. Kendi iktidar ve gücünü oluşturmuştur. Bu bağlamda kavramlar yüzyıldır. Tekdüzelikten kurtulup daha sistemli yayılır ve insanlık gelişmiştir. Emekleyen çocuk XIX. yüzyılda koşmaya başlamıştır. Kavramlar çoğalıp, çeşitlenmiş ve genişlemiştir. Yapay bir din olan ideoloji ortaya çıkmıştır. Kendi dogmaları vardır ve onları tartışamazsın. İdeolojiler aklın ve düşüncenin hapishaneleridir.

Avrupa'da XIX. yüzyıl boyunca önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform Hareketlerinin getirdiği birikim ve beraberindeki ivme Fransız İhtilali'ni ve Sanayi İnkılâbı'nı doğurmuştur. Dünyanın yeni çehresi ve gelişmelerin seli dünya düzenini farklı boyutlara taşınmıştır. Özellikle Sanayi İnkılâbı ile gelişen "*Vahşi Kapitalizm*" ve "*Emperyalizm*" doruk noktasına ulaşmıştır. Ham madde ve pazar arayışı İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya gibi Avrupalı sömürgeci devletleri kapışma noktasına getirmiştir. Artık bu kapışma ile kılıçlar bilenmeye başlamış ve 28 Haziran 1914 günü Avusturya-Macaristan veliahtının Saraybosna'da öldürülmesi kılıçların kınından çıkmasına yol açan kıvılcımı oluşturmuştur. I. Dünya Savaşı insanlık tarihinde ve Türk tarihinde önemli bir kırılma noktasıdır.

XX. yüzyılın en önemli niteliği bağımsızlaşma özleminin güçlü bir olgu olarak tüm dünyaya yayılmış olmasıdır. XX. yüzyılın başlarındaki dünya haritasına

baktığımızda beş kıtaya yayılan devletlerin elli dolaylarında olduğunu görmekteyiz. Fakat günümüze gelindiğinde ise ulusal sınırlarıyla, bayraklarıyla varlıklarını ortaya koyan Birleşmiş Milletler üyesi devletlerin sayısı 193'e çıkmıştır. Bağımsızlaşan, özellikle Afrika ve Asya'daki ülkelerin hemen hepsi dünün sömürülen halkları ve ülkeleridir. Ortadoğu'da, Arap Yarımadası'nda, Kuzey Afrika'da bağımsızlaşan devletler ise sömürgeci Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ni parçalamaya, parçaladıktan sonra bu topraklardaki zengin doğal kaynakları sömürmeye yönelik tasarılarının ortaya çıkardığı sömürge veya ilk başta oluşturulan uydu devletleri olmuştur. Bu bağımsızlaşma, devlet olma özlemi, bir taraftan Fransız İhtilaliyle başlayan ve giderek yayılan milliyetçilik anlayışından kaynaklanmış; öbür taraftan da sömürgeci devletlerin sömürdükleri ülkelerin halklarının kişiliksizleştirme uygulamalarına tepkiden, geri bıraktırmış olmaktan, sömürülmekten kurtulma, onlara yetişme, kişilik kazanma özlem ve inancından doğmuştur. Ayrıca XX. yüzyılın hızlı bağımsızlaşma olgusunun bir başka esin kaynağı ve örnek olayı da Anadolu'da Batılı sömürgeci, kapitalist devletlere karşı verdiği ulusal bağımsızlık savaşı ve bu savaşla birlikte gerçekleştirdiği Türk İnkılâbı'dır.

XX. yüzyılda bağımsız ve özgür olma sömürge toplumlarının büyük bir tutkusu olarak başlamış, çağın belirgin özelliği, tanımlayıcı niteliği halinde sınırları belli, bayrakları olan devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fakat dünya gerçeği, bu yeni devletlere, bir devletin sınırının çizilmiş olmasının, bu sınırlar içinde benimsenen bayrağının dalgalanmasının bağımsızlık için yetmediğini, yetmeyeceğini çok kısa sürede göstermiştir. Bu dünya gerçeği içinde hangi sistemden, hangi modelden olursa olsun güçlü devletlerin yeni sömürgecilik düzenlemeleriyle güçsüzleri sömürme olayını sürdürdüklerini, sürdüreceklerini ortaya koymuştur. Bu kanıtlama, bağımsız olmanın yeni içeriğini belirlemiştir. Tam bağımsız olabilmek, tam bağımsız yaşayabilmek için öne çıkan bir diğer etken ise çağdaş olmak ve dönemin şartlarına uyum göstermektir. Çağımızın geri kalmış, geri bıraktırmış, gelişmemiş, hangi sözcükle tanımlanırsa tanımlansın, yoksul, ama yoksulluktan kurtulma çaba ve amacındaki toplumlarının sorunu sadece bağımsız olmaktan çok çağdaş olma biçimine dönüşmüştür.

Bağımsızlık veya tam bağımsızlığın olgusunun içeriğini tanımlamak ve açıklamak gerekir. Tam bağımsızlığa yönelebilenin ilk adımı siyasal bağımsızlıktır. Tarihin hiçbir döneminde hiçbir bağımlı ülkede egemen sömürgeci devletin kendi isteği ile bir toplumu bağımsızlığa kavuşturduğu görülmemiştir. Çünkü sömürgeci

devletin amacı, ülkeye geliş nedeni, yeraltı ve yer üstü doğal kaynaklardan, yerli insan gücünü de çalıştırarak ya da köle olarak kullanarak yararlanmak, tüm olanakları kendi ülkesine aktarmak, zenginleşmek, ekonomisini geliştirmek, daha genel bir deyişle dünya egemenleri ve emperyalistleri arasındaki gücünü yaygınlaştırmak, maddi anlamda büyüme. Sömürgeci devletlerin amacı bu olmasına rağmen, bu uygulamalarıyla sömürülen ülkede bir tepki ve öfke birikimi oluşturmuştur. Sömürge yönetiminin, ekonomik işleyişin zorunlu kıldığı ulaşım ve iletişim araçları, küçük sanayi kuruluşlarının zorunlu olarak ortaya çıkışlarıyla da yerli halkta yeni istekler ve özlemlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunların da bağımsızlık için önemli itici etkenler arasında bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu olgu, sömürgecilik sürecinden bağımsızlık sürecine geçişte sömürgeci devletlerin karşılaştığı kaçınılmaz bir çelişkidir. Sömürmenin zorunlu gerekleri, sömürülen halk düzeyinde yeni gereksinimlerin doğmasına neden olmakta, sömürülen aydınlar sömürgeci kurtulma, topraklarına, ülkenin olanaklarına el koyma, sömürgeci güçleri ülkeden kovma arayışlarını ortaya çıkarmaktadır. Sömürülen ülkelerin aydınlarında bağımsızlık arayışlarının belirmesinin en önemli nedeni ise eğitimidir. Bu konuda Suna Kili 'nin değerlendirmesi durumu çok güzel açıklamıştır:

“Doğal olarak sömürgeci, sömürdüğü ülkede bazı ailelerle, güçlü kişilerle ilişki kuracak, bunlara da bir ölçüde çıkar sağlayarak etkinliğini yerli desteklerle sürdürmek isteyecektir. Bu yakınlaşma, yakınlık kurulan ailelerin, kişilerin çocuklarının sömürgeci ülkelerin okullarında eğitim görmelerine yol açacaktır. Bu eğitim Batı hayranı, Batı'nın kültürüne, siyasal kurum ve geleneklerine yatkın bir aydınlar kuşağı meydana getirdiği gibi, bu kurumları ve siyasal yönetim biçimini kendi ülkesinde uygulama amacına yönelik geleceğin yerli yönetici kadrosunu da oluşturmaktadır. Bütün sömürge toplumlarında bu birikimler görülmüş, siyasal bağımsızlık öncesi dönemlerin kadroları ve önderleri, sömürgeci devletlerin okullarında eğitim görenler arasından çıkmıştır.”⁷⁹

Sömürgecilikten kurtulmadan önceki ilk adım siyasal bağımsızlık için atılmış ve savaş bu amaçla başlatılmıştır. Siyasal bağımsızlıkların tam bağımsızlığa, çağdaşlaşmaya yönelmesi ise uzun bir süre içinde tüm toplumun siyasal, toplumsal, ekonomik içerikte değişmesiyle olanaklıdır. Anadolu'daki Türk Bağımsızlık Savaşı'nın lideri Mustafa Kemal'in Ekim 1919'daki tanımlamasına göre:

“Tam bağımsızlık demek, kuşkusuz siyasal, maliye, ekonomi, adalet, askerlik, kültür... gibi her alanda tam bağımsızlık ve tam özgürlük demektir. Bu

⁷⁹ Suna Kili, **Atatürk Devrimi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 5.

*saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, ulusun ve ülkenin gerçek anlamıyla bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir.*⁸⁰

2.1.1. Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne

XX. yüzyılda Osmanlı Devleti, içeride ve dışarıda var olma mücadelesi vermekteydi. Osmanlı Devleti Gerileme Dönemi'nden itibaren Avrupa'dan geri kaldığını anlamış, "*Kanun-i Kadime*" bağlı kalmaktan vazgeçerek artık *Devlet-i Aliye'yi* nasıl kurtaracağı sorusuna yanıt aramaya başlamıştır. Başlayan I. Dünya Savaşı'nda son çarpınıştta bulunan Osmanlı Devleti, İttifak Devletleri yanında yer almış ve ağır bir yenilgiye uğramıştır. Bu yenilgi 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Mütarekesi ile sonuçlandırılmıştır. Mondros Mütarekesi yeni bir var oluşu harekete geçirmiştir. Çünkü Anadolu'da Türk ve Müslüman halkın yok edilmesi için içeride ve dışarıda mümkün olan her şey yapılırken Anadolu'nun "*Düvel-i Muazzama*" ya karşı çıktığı: "*Ya Ölüm Ya İstiklal*" olacak ve bu çılgılık *ulusal egemenliğe* dayalı Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini atacaktır. Türk Kurtuluş Savaşı dünyada eşi benzeri olmayan bir var olma mücadelesidir. Çünkü Düvel-i Muazzama'ya karşı '*Ulusal Bağımsızlık*' ve '*Ulusal Egemenlik*' mücadelesi bir arada verilmiştir. Bu Fransa'daki monarşiye ve aristokrasiye karşı yapılan Fransız İhtilali'nden, Çarlık Rusya'daki Bolşevik İhtilali'nden ve Amerika'da Britanya Krallığı'na karşı yapılan Amerikan İhtilali'nden ayıran en önemli özellik olmuştur.

Türk İnkılâbı İtilaf Devletleri'ne ve İstanbul Hükümeti'ne karşı açık bir başkaldırı ile olmuştur. Bu başkaldırı 28 Haziran 1919 tarihinde yayımlanan Amasya Genelgesi ile kendisine bir kimlik bulmuştur. Ve bu başkaldırı kimliğinde "*Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*" sözü ile de kendisini ifade etmiştir. Bu söz XX. yüzyıl başlarındaki Osmanlı toplumunun pek de alışık olduğu bir söz değildir. Çünkü kul zihniyetinin beyinlere ve yüreklere sindiği bir ortamda kullanılan bu söz Türk Kurtuluş Savaşı'nın kimliğini ortaya koymuştur. Mustafa Kemal'in halkın iradesine dayandırdığı Türk ulusal mücadelesinde Amasya Genelgesi ise bir ihtilal beyannamesidir. Ayrıca Amasya Genelgesi, Türk İnkılâbı'nın programı niteliğinde olup amaç, gerekçe ve yöntem belirlenmiştir. Amasya Genelgesi'nin özü, kapsamı ve ilkeleri Türk İnkılâbı'nın en önemli evrelerinden

⁸⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **Söylev ve Demeçleri**, Cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s.103.

birinin başlamasına yol açmıştır. Çünkü ortak iradenin, durumun ve kararlılığın oluşturulmasına çalışılmış ve hazırlık döneminin önemli noktaları vurgulanmıştır:

“Vatanın bütünlüğü ve ulusun bağımsızlığı tehlikededir. İstanbul hükümeti üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmemektedir. Bu durum ulusumuzu yok olmuş gibi göstermektedir. Ulusun bağımsızlığını yine ulusun azim ve kararı kurtaracaktır. Ulusun içinde bulunduğu durumu ve davranışını göz önüne tutmak ve haklarını dile getirip dünyaya duyurmak için her türlü etki ve denetimden uzak ‘ulusal bir kurulun’ var olması gereklidir. Anadolu’nun her yönden güvenli yeri olan Sivas’ta ulusal bir kongre toplanacaktır. Bunun için bütün illerin her sancağından yetenekli ve halkın güvenini kazanmış üç delege gönderilmelidir...”⁸¹

Mondros Mütarekesi sadece savaşa değil Türk ulusuna da son verilmek istendiğinin bir belgesi olmuştur. Bu son vermeye karşı Milli Mücadelemiz gerilla savaşı halinde başlamış ve düzenli ordu sayesinde ilk önce ulusal bağımsızlık kazanılmıştır. Milli mücadele sadece dış kuvvetlere karşı olmamış, içte de çetin mücadeleler verilmiştir. Hatta bazı dönemlerde *“halka rağmen halkın yararına”*⁸² yapılan bir boyut kazanmıştır. Türk Kurtuluş Savaşı işgal kuvvetlerine karşı kendiliğinden bir hareket olarak başlamıştır. Fakat büyük çoğunluğu Osmanlı subaylarından meydana gelen kadro işgallerin ilk gününden itibaren örgütlenme görevini üstlenmiştir. Bütün çabaların ürünleri yerel kongreler, milli kongreler, Anadolu ve Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti’nin teşkili ve Ankara’da toplanan TBMM’nin kuruluşu olmuştur. *“Düvel-i Muazzama”* ve emperyalizmin jandarması ve uydusu olan Yunan Devleti’ne karşı ulusal bağımsızlık kazanılmıştır. Amasya Genelgesi, Anadolu hareketinin rehberi ve parolası olmuştur. Bu şiarı izleyen Erzurum Kongresi (23 Temmuz- 7 Ağustos 1919), Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) ile Anadolu’da var olan bütün örgütler tek bir çatı altında birleşmiş ve *Misak-ı Milli* ortaya çıkmıştır. Misak-ı Milli gerçek anlamda ulusal bir yemin ve uygulanacak eylemin kararlılığının ifadesi olmuştur. Misak-ı Milli’de, yaklaşık olarak bugünkü *Türkiye Cumhuriyeti* sınırları içinde kalan bölgenin toprak bütünlüğü ve ulusal bağımsızlığı ilan edilmiştir. Direniş hareketinin yalnızca ulusa ait toprakları değil, İstanbul’daki İtilaf Devletleri’nin esiri olarak belirtilen padişah ve halifeyi de korumayı amaçladığı duyurulmuştur. Misak-ı Milli’de gerçekten devrimci bir ilke de ifade ediliyordu. Padişah ve hükümeti, ulusların kendi kaderlerini tayin ettikleri bu devirde milli iradeye boyun eğmeleri ve sanki ulusun üstünde bir konuma sahiplermiş gibi hareket etmemeleri yönünde

⁸¹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2005, s. 21.

⁸² Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Yelken Matbaası, İstanbul, 1973, s. 67.

uyarılmıştır. Buna ek olarak, ulusun, bir ulusal meclis toplanmasını istediği ve merkezi hükümetin bu isteği gerçekleştirmemesi hâlinde, kendi kaderinin yönetimini eline alacağı belirtilmiştir. Misak-ı Milli, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini ulusu temsil eden ve ulusun çektiği acı ve umutsuzluğa ayna tutan bir birlik olarak tanımlanmıştır. Ayrıca Temsilciler Meclisi (*Heyet-i Temsiliye*) kurularak ulusal birliğin her seviyede sağlanacağını duyurulmuştur.

Misak-ı Milli'de yer alan maddelerin gerçekten devrimci bir nitelik taşıdığı açıkça anlaşılmaktadır. Bu maddeler ile ülke, imparatorluk geçmişinden keskin bir bıçakla ayrılmış ve Avrupa siyasi düşüncelerine dayalı yeni bir siyasal sistem kurulmuştur. Misak-ı Millide yer alan ilk ve en önemli düşünce, kendi toprakları üzerinde tam egemenliğe sahip ulusal devlet kavramıydı. Bu kavram cephelede alınan zaferler Türk İnkılâbı'nın nihayetine ulaştıran temel aşama olmuştur. İki yıl sonra, bu ulusal devlet *Türkiye Devleti* olarak tanımlanacaktır. İkinci temel ilke, milli iradeyi yani halkın ortak iradesini açıkça her türlü otoritenin kaynağı olarak tanımlıyordu. Buna göre milli irade, ulusun varlığını sürdürmesini ve ilerlemesini ilgilendiren tüm konularda *padişah-halifenin* yetkilerinin yerini alıyordu. Üçüncü önemli ilke, milli iradenin nasıl ifade edileceği ve temsil edileceği hakkındaydı. Buna göre Misak-ı Milli, Türk halkının bağımsızlığını kazanmak, ülkenin ve milletin bütünlüğünü güvence altına almak konusundaki kararlılığını ifade ediyordu. Anadolu'da hızla büyüyen direniş hareketi emperyalizme ve saltanata karşı ulusal ve halkçı bir nitelik kazanmıştır. Ayrıca 23 Nisan 1920'de kurulan *Türkiye Büyük Millet Meclisi* kurulduğu günden itibaren milli iradenin temsilcisi olmuştur.

Türk Kurtuluş Savaşı ve 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması'nı izleyen yıllarda yapılan köklü değişiklikler birbirinden ayrılmaz bir bütünü teşkil etmektedir. Bilindiği üzere inkılâbı besleyen temel unsur iktidarın sınıfsal niteliğidir. Yani siyasi iktidarın bir sınıftan başka bir sınıfa geçişidir. Bu nedenle inkılâp siyasi bir olaydır. Yarı sömürge koşullarına karşı bir savaşla başlayan Türk İnkılâbı'nı incelerken de herşeyden önce siyasi iktidarın sınıfsal niteliğini bilmemiz gerekir. Kurtuluş Savaşı'nın başlarından itibaren Türkiye'de iki iktidar, iki hükümet görmekteyiz. İşbirlikçi *Osmanlı Hükümeti'ne* karşı devrimci *Ankara Hükümeti* yer almıştır. İşbirlikçi Osmanlı Hükümeti emperyalizme ve İstanbul ticaret burjuvazisine dayanmaktadır. Din kökenli ideolojiyi karşı devrimci bir araç şeklinde kullanarak birtakım yarı feodal ağalar ve eşraf aracılığı ile halkı kışkırtmakta ve yer yer isyanlar çıkararak Kurtuluş Savaşı'nı bastırmaya çalışmaktadır. Ankara hükümeti ise küçük burjuva kökenli

asker-sivil aydın, Anadolu eşrafı, büyük toprak sahipleri ve küçük ticaret burjuvazisi ittifakına dayanmaktadır. Yoksul ve yorgun halk iadelerini de, bazen zorlayarak da olsa peşinden sürüklemektedir. Ankara hükümeti *eklektik* bir ideoloji ile gerek Batı sömürgeciliğine gerekse işbirlikçi Osmanlı hükümetine karşı savaşmış ve zaferi elde etmiştir. Unutulmamalı ki Sevr Antlaşması ölüm halindeki hastanın defin ruhsatı ise Lozan Antlaşması da bu ruhsatı iptal eden değil, aynı zamanda hasta olmadığını eylemleri ile gösteren bir ulusun sağlık belgesi olmuştur.⁸³ Şimdi Ankara Hükümeti'nin önünde ikinci ve birincisinden daha zor bir sınav olan *ülkeyi yönetmek* vardı. Faroz Ahmad'a göre:

“Ulusal hareket, Anadolu'nun bölünmesini önleme hedefine yönelmiş antiemperyalist ve birleşik bir harekettir. Asker-sivil bürokrasi, İttihatçıların hız verdikleri yükselen burjuvazi ve Anadolu'nun önde gelen kişileri ve toprak sahipleri arasındaki gevşek bir siyasal ittifaka dayanır daha da önemlisi toplumsal olarak tutucuydu. Asker-Sivil bürokrasi, İttihatçıların hız verdikleri yükselen burjuvazi ve Anadolu'nun önde gelen kişileri ve toprak sahipleri arasındaki gevşek bir siyasi ittifak vardı. 1920 meclisinin bileşimi bir gösterge olarak alırsak ulusal harekete verilen desteğin büyük bir kısmı, taşranın önde gelen kişilerinden, bazı meslek temsilcilerinin yanı sıra din adamlarından, bürokrasiden ve subaylardan geliyordu”⁸⁴

1919-1922 dönemi meydana gelen Türk İnkılâbı'nın iki yüzü vardır: Anadolu'yu işgalden kurtarmak ve yeni Türk Devleti'nin yeniden kurulmasını sağlamak. İlk hedef olan Anadolu'nun bağımsızlığından sonra iç inkılâp hareketi başlamıştır. Fakat unutulmamalı ki iç inkılâp Kurtuluş savaşından çok önceleri başlamıştır. Ayrıca bu inkılâbın en önemli adımları Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra atılmıştır. Mustafa Kemal ve inkılâp kadrosunun elinde olan meclis bir kil hamuru gibiydi. Bu hamura bazen yumuşak bazen sert baskılarla biçim verilmekteydi. Artık Anadolu'nun yeniden düzenlenme süreci başlamıştır. Savaş bulutları dağılmış, 1924 yılına kadar Osmanlı saltanatına ve hilafete son verilmiş, Cumhuriyet ilan edilmiş, Ankara başkent olmuş, Cumhuriyetçi rejim idari olduğu kadar sosyal, ekonomik, kültürel alanlarda radikal yeniliklerin ülkeye getirilmesi sürecini başlatmıştır. Kısacası ulus devletinin inşa süreci başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 sonrası oluşan fikir ve tartışma zenginliği içinde giderek daha otoriter bir yapı kazanarak reformlarını gerçekleştirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracak

⁸³ Arnold J. Toynbee, **Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, Yenigün Yayıncılık, 2000, s.21.

⁸⁴ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev: Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, 2009, İstanbul, s. 68.

kadro da geniş bir toplumsal ve sınıfsal mutabakatla başladığı süreçte giderek otoriter bir yönetim tesis etmiştir.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti, teorik anlamda anayasal bir yönetimi ifade etmekteydi. Yetki tek meclisli, seçilenlerden oluşan TBMM'nin elindeydi. Gerçekte ise yeni yönetim otoriter bir yapı kazanmıştır. Çünkü güç, *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin* 1923 yılında *Halk Fırkasına* dönüştürülmesiyle oluşan CHF yönetiminin küçük bir kısmının elinde yoğunlaşmıştır. Mustafa Kemal, cumhurbaşkanlığı ve CHF başkanlığının yetkilerini elinde bulundurması itibariyle yönetim içinde tartışmasız lider olmuştur. Mustafa Kemal'in, Kurtuluş Savaşı'nı takip eden yıllarda da karar verici, yönlendirici olmuş, Cumhuriyet'in ilk yıllarında politik kararlarda, bürokratik atama ve uzaklaştırmalarda nihai karar veren lider ve güç olma konumunu sürdürmüştür. Mustafa Kemal'e yakın olan kişilerin önemli bir bölümü ile ortak geçmişe sahiptiler. Ayrıca birçoğu eski Osmanlı subayları veya memurlarından oluşmaktaydı. Çoğunluğu askeri okul kökenliydi ve önemli bir kısmı Erkan-ı Harbiye Mektebi mezunuydu. Büyük bir çoğunluğu, memur çocukları ve hepsi bir zamanlar İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi veya en azından sempatanıydılar. Hepsi, Kurtuluş Savaşı sırasında önemli görevler üstlenmişlerdi. Cumhuriyet rejiminin çekirdek kadrosunu oluşturanları, sosyo-ekonomik anlamda, asker-sivil bürokratik sınıf olarak tanımlamak mümkündür.

Cumhuriyet rejiminin çekirdek kadrosunu oluşturan asker-sivil bürokratik sınıfın iktidara gelişini sağlayan iki gelişme vardır: Öncelikle, bu kadro Kurtuluş Savaşı'nda çok önemli görevler üstlenmiş ve böylece meşruiyet kazanmıştır. İkinci olarak da kendi rakiplerini başarılı bir şekilde saf dışı etmiştir. Bu çekirdek kadronun, doğru yerde ve zamanda doğru kararlar alarak kendi iktidarını muhafaza etmesi aynı derecede önemli bir başka özelliğidir. Süleyman Seyfi Öğün süreci şöyle yorumlamıştır:

“Kurtuluş Savaşı sonrasında, Kemalizm kendisine destek sağlayan hissiyatlarla arasında bir çelişki doğuracak olan politik yüzünü göstermeye başlamıştır. Kemalist cumhuriyet projesi, devlete sadık ve bu sadakatini yerleşik kültürel bağlardan değil; cumhuriyet ve onun ulusal değerlerinden alan bir politik toplum inşa etmekte kararlıydı. Kemalizm'in söz konusu doğrultusu, onun Kemalizm'in, bağrından çıktığı kültürel varoluş temelli süreçlere mesafe kazanması anlamına gelebilir.”⁸⁵

⁸⁵ Süleyman Seyfi Öğün, **Türk Politik Kültürü**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s.329.

1923 -1930 arası döneme genel biçimi en radikal inkılâpların hayata geçirilmesi ve de dönem bu inkılâpların gerçekleştirilmesi için gereken siyasi mücadeleye de sahne olması açısından önemlidir. 1921 yılında asker-sivil bürokratik sınıf içinde başlayan ayrışma süreci, Ankara parlamentosunda ikinci gurubun oluşmasıyla başlamıştır. Bu ayrışma süreci, Kasım 1924'te *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın* (TCF) kurulmasıyla iyice netleşmiştir. Bir muhalefet partisi olarak ortaya çıkan TCF'nin kurucu üyeleri arasında Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Rauf Orbay gibi üst düzey askeri görev yapmış ve o dönemde halen yapmakta olanların bulunması dikkat çekiciydi. I.TBMM *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* ve *Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti* olmak üzere iki gruptan oluşuyordu.⁸⁶ Birinci grubun içinde olan Mustafa Kemal ve arkadaşları, seçimlerin yenilenmesinden sonra 9 Eylül 1923'te *Halk Fırkası'nı* kurmuştur. Buna karşılık ikinci grubu oluşturan milletvekilleri muhalefete başlamıştır. Orduyu ele geçirip bu yolla siyasete de hâkim olmaya çalışan Rauf Paşa, Kazım Paşa, Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa hükümeti düşürmek istemiş, ancak hükümet meclisten güvenoyu almıştır. 19 Aralık 1924 tarihli bir kanunla da, *ordu-siyaset* ayrımı kesin olarak yapılarak orduya devletin güvenliğini sağlayan bir nitelik kazandırılmıştır. Muhalefet tarafına geçen bazı Halk Fırkası mensupları ile muhalifler 17 Kasım 1924 tarihinde Ankara'da *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını* kurmuştur. Fırkanın başkanı Kazım Paşa, ikinci başkanı Rauf Paşa ve genel sekreteri Ali Fuat Paşa idi. Yeni partinin muhalefeti ülke içinde karışıklıklara sebep olmuş, dini siyasete karıştırmaları sonucu durumu uygun bulan bölücülerin de ayaklanmasına ortam hazırlamıştır. *Şeyh Sait İsyanı* çıkmış ve 3 Haziran 1925 tarihinde Bakanlar Kurulu'nun aldığı bir kararla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmıştır. Böylece, çok partili siyasi hayat için zamana ihtiyaç olduğu da ortaya çıkmıştır.

Başlangıçta Kemalist harekete hâkim olan ideoloji *Milliyetçilik*, *İslamcılık* ve *Sosyalizmin* bir karışımından oluşmaktadır. Mücadeleyi yürüten kadro bu ideolojileri bağımsızlık yolunda seferber ederek araçsallaştırmıştır. Bu durum, hareketin sınıfsal yapısı daha doğrusu ittifak kurduğu sınıfların varlığı ile ilgilidir. *İzmir İktisat Kongresi'nde* bu ittifaka Türk Kurtuluş Savaşı'nı dışarıdan izlemiş olan *İstanbul burjuvazisi* de katılmıştır.⁸⁷ Mustafa Kemal meclisteki muhafazakâr baskıya karşı bir güç elde etmek için bu ittifakı kabul etmiştir. İnkılâbın sınıfsal temeli asker - sivil bürokrasi ile aydınların ağırlığı her zaman hissedilmiştir. Modern Türk devletinin

⁸⁶ Sabahattin Selek, a.g.e, s.573,574.

⁸⁷ Taner Timur, **Türk Devrimi Ve Sonrası**, İmge Yayınları, Ankara, 2008, s.68-69.

temelindeki, Türk ticaret burjuvazisi, taşra eşrafı ve toprak sahipleri ile bürokratik seçkinler arasındaki uyuşum, bu sonuncu grubun öncülüğünde olmuştur. Siyasal merkez ile toplumsal çevre arasındaki ayırım, birdenbire yok olmamış otonomisini pekiştirmek yolunda olan sivil topluma devletin meşruiyetinde pay sahibi olma hakkı kolayca tanınmamış ve bürokratik seçkinlerin siyasal katılma sürecini genişletmek konusundaki çekimser tutumları ortadan kalkmamıştır.

Cumhuriyetçi kadro, bütün muhalifleriyle genel durumun verdiği imkânları sonuna kadar kullanarak hesaplaşmış ve onları tasfiye etmiştir. 1925 yılında vuku bulan Şeyh Sait İsyanı'nı bastırmak amacıyla *Takrir-i Sükûn Kanunu'nu* kabul edip *İstiklal Mahkemeleri* kurarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kapatmış; 1926 *İzmir Suikastı* vesilesiyle de bütün muhaliflerini sindirmiştir. Takrir-i Sükûn, inkılâbı yeni bir başlangıcın eşiğine getirmiş, kurucu kadro içindeki rekabette Mustafa Kemal ve kadrosu iktidarın tamamını elinde tutmayı başarmıştır. Kemal Karpat bu durumu şöyle açıklamıştır:

“Çoğu orta sınıfın aşağı katmanlarından gelme, eski ordu mensupları ile devlet memurlarının oluşturduğu Mustafa Kemal grubu iktidarı eline geçirmişti; eski Osmanlı idaresi sınıfı ise çeşitli görevlerle yeni sistemde yer almakla beraber azınlıkta kalmıştı. Siyasi dehası sayesinde Mustafa Kemal, Millet Meclisindeki çeşitli görüşleri bir zaman için bağdaştırmayı sağlamış, gerektiğinde bir grubu karşı bir grupta denkleştirmiş ve muhafazakârları yavaş yavaş önemli yerlerden uzaklaştırarak kendi devrimci laik grubunun başa gelmesini sağlamıştır”⁸⁸

Taner Timur'a göre de:

“Takrir-i Sükûn elitler arasındaki iktidar kavgasını sonlandırmış, iktidarın kontrolü Atatürk liderliğinde küçük burjuva kökenli asker-sivil devrimcilerin eline geçmiştir. İktidara sahip olan bu elitin sınıfsal bir karakteri yoktur. Dolayısıyla Milli Mücadele'den beri devam eden egemen sınıflarla ittifaka başvurmak zorunda kalmışlardır, devletin içinde bürokrasi görelî bir bağımsızlık kazanarak kapitalist gelişme sürecine devletin önemli ve otoriter bir rol oynadığı özgül sınıfsal bir karakter vermiştir.”⁸⁹

⁸⁸ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, İmge Yayınları, Ankara, 2008, s. 145-146.

⁸⁹ Taner Timur, a.g.e, s. 79-80.

2.1.2. 1923-1930 Dönemi İnkılâplar ve Siyasi Gelişmeler

Türk Kurtuluş Savaşı kazanılıp 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra inkılâp kadrosu 29 Ekim 1923 günü 364 sayılı kanun ile Cumhuriyeti ilan etmiştir. Cumhuriyet toplumca benimsenmiş ve arkasından Cumhuriyet düzenini tamamlayıcı çalışmalara başlanmıştır. Fakat İstanbul'daki durum bir geriye dönüş kuşkusu doğurmuş, İstanbul'daki duruma ve gelişmelere el koymak ve özellikle basının tutumu ile ilgilenmek üzere bir İstiklal Mahkemesi kurulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu sırada eski başbakan Rauf (Orbay) Bey ile Başbakan ve Halk Fırkası Genel Başkan Vekili İsmet (İnönü) Bey'in çekişmesi diğer bir önemli gelişme olmuştur. Saltanat ve hilafet taraftarlarının siyasi parti kurarak bu kurumları desteklemesi ve halkı kışkırtması, tanınmış bazı siyasetçilerin ve gazetecilerin halifeyi devlet başkanı gibi gösterme çabaları, bazı mezhep liderlerinin İsmet Paşa'ya halifelik makamının korunması ile ilgili gönderdiği mektupların henüz başbakanın eline geçmeden basında yayımlanması hilafetin kaldırılması çalışmalarını hızlandırmıştır.

Cumhuriyet idaresinin tamamlanması için gerekli esaslardan biri askerlik işlerinin politikadan ayrılması idi. Oysaki o sırada mebus olan yüksek rütbeli komutanların hemen hepsi, aynı zamanda birer birliğin başında görevli idiler. Ayrıca, politik bir kuruluş olan hükümette de bir Genelkurmay Bakanlığı vardı. İkinci esas ise din işlerinin politikadan ayrılması idi. Öte yandan, hem İstanbul'da din ve dünya işlerinin bir arada yürütülmesine alışmış bir halife hem de Ankara'da hükümetin içinde bir Diyanet İşleri Bakanlığı da vardı. Askerlik işlerinin politikadan ayrılabilmesinin önce subayların hem mecliste hem de orduda görev almalarının önlenmesi ile ve hem de genelkurmay işlerinin politik bir makam olan "*bakanlık*" durumundan çıkarılması ile mümkün olabileceği düşünülüyordu. Din işlerinin politikadan ve dünya işlerinden ayrılması için ise Diyanet İşleri Bakanlığı'nın politik bir makam olmaktan çıkarılması ve halâ padişahlık alışkanlığı içinde dünya işleriyle ilgilenme geleneğinden kurtulamamış olan halifeliğin kaldırılması gerekli görülmüyordu. Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi ile elli yedi arkadaşı Şer'îye ve Evkaf Vekâleti (Diyanet İşleri ve Vakıflar Bakanlığı) ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin (Genelkurmay Bakanlığı) kaldırılmasına dair olan kanun teklifini Meclis Başkanlığına iletterek komisyonlara gönderilmeden hemen Meclis Genel Kurulu'nda görüşülmesini sağladılar.

3 Mart 1924 tarihinde “*Halifeliğin Kaldırılması ve Osmanlı Soyundan olanların Türkiye Dışına Çıkarılması*” adlı 429 no’lu kanun teklifi tümü Meclis tarafından oylanıp kabul edildi ve kanunlaştı.⁹⁰ Ayrıca 430 no’lu *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* gereğince, Diyanet İşleri ve Vakıflar Bakanlığı ya da özel vakıflarca yönetilen bütün medrese ve okullar ile genel eğitim ve öğretim yapan askeri okullar ve Sağlık Bakanlığı’na bağlı yetimhaneler Eğitim Bakanlığı’na bağlanmıştır. 3 Mart 1924 tarihinde kaldırılan halifelik makamı ile Cumhuriyete yönelik dini-politik baskılar engellenmiştir. Yine aynı tarihli, öğretim birliğini sağlayan Tevhit-i Tedrisat Kanunu da eğitim öğretim kurumlarını Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlamış ve medreseler kapatılmıştır.

20 Nisan 1924 tarihinde ilk Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 491 no’lu kanun ile kabul edilmiştir.⁹¹ Elbette ki bu en büyük devrimlerden ya da devrim aşamalarından biri olmuştur. Çünkü anayasalar toplumu yeniden biçimlendirmek ve iktidarın gücünün denetlenmesini meşrulaştırmak için bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Hem anayasalar hem de ideolojiler, belli sosyal grupların yeni rejim kurmak ve tasarladıkları politikaları gerçekleştirmek için kullandıkları araçlar olarak algılanmalıdır. Artık anayasaya da sahip olan Türkiye hızla yeni devlet düzeninin gerektirdiği gelişmeleri ve eksikleri tamamlamaya başlamıştır. Fakat bu sırada iç ve dış huzursuzluklar ortaya çıkmıştır. Bir yandan büyük devrimler ve aşamaları yapılırken bir yanda da bunların ve özellikle yetersiz ve yanlış sayılan uygulamaların doğurduğu tepkiler önem kazanmakta ve şiddetlenmekteydi.

Ayrıca yolsuzluk iddiaları hakkındaki yayınlar da almış yürümüştür. Özellikle yabancı pasaportla yurt dışına çıkmış olan Ermeni ve Rumların dönüp geri gelmeleri ve bıraktıkları mallarını devletten geri almaları konusundaki yolsuzluk iddiaları birinci planda yer alıyordu. Bu yayınlarda, iş başındaki yüksek makam sahiplerinin de yolsuzluklara katıldıklarından söz edilmekte idi. Ve yolsuzluklara göz yumulmasından yakınılıyordu. Diğer yandan ülkede Anadolu’da vurgunculuk salgın haline gelmiştir. Ayrıca yine bu sırada iç huzursuzluk sürerken *Musul* sorunu da umulmadık bir dış tehdit olarak ortaya çıkmıştır. Milletler Cemiyeti 16 Aralık 1925 tarihinde Brüksel Hattı Türkiye ile Irak arasında sürekli sınır olarak kabul ederek Türkiye’nin Musul’u kaybetmesi ile sonuçlanacak kararı vermiştir.⁹² 1924 yılının iç ve dış huzursuzlukları gün geçtikçe artıp yayılırken Mustafa Kemal, devrimlerinin ve

⁹⁰ Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkiler**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s. 11.

⁹¹ A.g.e, s. 54.

⁹² Arnold J. Toynbee, **Türkiye**, Cilt III, Çağdaş Yayıncılık, Ankara, 2000, s.77.

başarılarının en büyük desteği ve kaynağı olan halka gitmek için meclisin tatile girmesinden yararlanarak çıktığı yurt gezisine devam etmekte idi. 30 Ağustos 1924'te, Başkomutan Savaşı'nın ikinci yıldönümünde, Dumlupınar'da gelişmelere karşı bir konuşma yapmıştır:

*"Bu çok büyük zaferin etkenleri arasında en önemlisi ve yükseği Türk milletinin kayıtsız ve şartsız egemenliğini eline almış olmasıdır... Ulusal egemenlik öyle bir nurdur ki, onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, yok olur... Yüzyıllarca iş başında bulunan idareciler yalnız bir şeyi hiç düşünmemişlerdir... Şimdi milletimizin hedefi tüm anlamıyla uygar bir sosyal topluluk olmaktır... Uygarlık yolunda başarı, yeniliğe bağlıdır... Uygarlığın temeli ailedir. Aile düzenindeki bozukluk sosyal, ekonomik, politik güçsüzlüğü gerektirir... Ordunun zaferi ekonomik başarı ile anlaşılacaktır...Gençler, almakta olduğunuz terbiye ve bilgi ile insanlık seçkinliğinin, vatan sevgisinin, düşünce özgürlüğünün en değerli temsilcileri olacaksınız. Ey yükselen yeni nesil! Gelecek sizindir. Cumhuriyet'i biz kurduk, onu yükseltip yaşatacak olan sizsiniz."*⁹³

Mustafa Kemal'in, gezilerdeki konuşmalarında Halk Partisine ve Halk Partisi Genel Başkanlığını muhafaza edeceğine dair sözleri İstanbul basınında yeni tepkilere ve eleştirilere yol açtı. 19 Eylül 1924 tarihli Vatan gazetesinde şöyle deniyordu:

*"Halk Partisi bütün Meclis'i içine alan genel bir kuruluş durumunda buldukça Cumhurbaşkanı için tarafsızlık söz konusu olamaz. Fakat yarını düşünelim, yarın Meclis'te iki partinin bulunacağını farz edelim. O zaman Cumhurbaşkanı bu partilerden birinin tarafını mı tutacaktır? Eğer öyle yaparsa genel hayatımızda, düzen verecek kuvvet ve hakem rolünü kim oynayacak? O halde biz Mustafa Kemal Paşa gibi bir milli rehberi, bunların arasında taraf tutan bir politika adamı değil, denge sağlayacak bir hakem, bir milli lider mevkiinde görmek isteriz."*⁹⁴

Özellikle Cumhuriyetin ilanından sonra, arka arkaya ve hızla gerçekleştirilmekte olan devrimlerin ve aşamalarının toplumda bazı tepkiler oluşması olağandı. Kuşku içinde olanlar, iktidardaki bu heves ve gidişe bir önleyici tedbir arar gibi idiler. Sonunda, 6 Ekim 1924 tarihli Son Telgraf gazetesi, Rauf ve İsmail Canbolat beylerle Refet (Bele) Paşa'nın çevresinde bir muhalif parti kurulacağı

⁹³ Mustafa Kemal, **Söylev Ve Demeçleri**, Cilt II, s. 179.

⁹⁴ **Vatan gazetesi**, 19 Eylül 1924.

haberini yayımladı.⁹⁵ Bunun üzerine, İstanbul basını bir muhalefet partisi kurulma düşüncesini destekleyen yayımlara başlamıştır.

Cumhuriyet düzeninin geliştirilip tamamlanması yolundaki çabalar da sürdürülüyordu. Buna karşılık, devrimlerle aşamalarının doğurduğu tepkiler de su yüzüne çıkmak üzereydi. Nitekim üzerlerinde hem milletvekillik hem memurluk bulunanların yalnız birine sahip olabilmesi suretiyle yapılan tasfiye hareketinin, askerlik işlerinin politikadan ayrılması temeline dayalı olarak, kendi durumları için de bir işaret olabileceğini düşünen *paşa mebuslar* harekete geçtiler. Merkezi Ankara'da ve kuruluşları Doğu Anadolu'da bulunan I. Ordu Komutanı İstanbul Mebusu Kâzım (Karabekir) Paşa ordu komutanlığından istifasını Genelkurmay Başkanlığına bildirir. Hemen arkasından II. Ordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa da istifasını Genelkurmay Başkanlığına bildirir. Ayrıca daha önceden istifa etmek isteyen sonra istifadan vazgeçen Refet (Bele) Paşa'nın da tekrar devam etmesi gibi gelişmeler tarihe "*Paşalar Meselesi*" olarak yer alacaktır. TBMM içinde Rauf Bey, Ali Fuat Paşa, Refet ve Kâzım Paşaların önderlik ettiği ve ikinci grup olarak görülen muhalefete İstanbul'da *Vatan*, *Tanin*, *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf* gibi gazeteler hep birlikte destek vermekteydi.

Mustafa Kemal her Cevat ve Cafer Tayyar Paşaları komutanlıktan azlettirmiş ve olayı bir bildiri ile bütün orduya duyurmuştur. Mustafa Kemal ikinci bir tedbir olarak da Paşa ile Ali Fuat Paşa'yı Meclisten uzak tutma yoluna başvurmuştur. Her ikisine de komutanlık görevlerini devredinceye kadar askerlik görevleri başında bulunmaları tebliğ edilmiştir. Bu sırada İstanbul basınının yayım ve eleştirileri daha da sertleşmiştir. *Vatan* gazetesinde şöyle deniyordu:

*"Körü körüne emre uymayan, gerçeği gören ve söylemek isteyen kişileri susturmak için her çareye başvuruluyor... Keyfi idare normal durumun ve düzenin üstünde bir etken niteliğini muhafaza edecektir."*⁹⁶

Tevhid-i Efkâr gazetesinde ise şöyle yazıyordu:

"Mecliste Hükümetten yana olan mebuslar böyle her önemli işi gürültüye boğmak eğlencesini sürdürerek muhalifleri susturdukça İsmet Paşa Hükümeti hiç

⁹⁵ *Son Telgraf Gazetesi*, 6 Ekim 1924.

⁹⁶ *Vatan gazetesi*, 6 Kasım 1924.

*şüphesiz güvenoyu alacaktır. Fakat bu güvenoyunun gerçek niteliği, bir küçük sandık içine çokça sayıda beyaz kâğıt atılmış olmasından ibaret kalacaktır.*⁹⁷

Tanın gazetesinde de şöyle deniyordu:

*“Milli Mücadele’de büyük hizmetleriyle sivrilmiş saygıdeğer ve güvenilir bazı kimseler arasında bir ortaklaşa davranış ön çalışmalarının başladığı haber alınmıştır. Halk Partisi ve hükümetle yakınlığı olan basın bunu çok kötü karşılıyor... Halk Partisinin demokratiği dudaklarındadır... Vatan düşüncesiyle hareket etmek, Tanrı tarafından, yalnız iktidardakilerin tekeline verilmiş bir erdem midir? Asıl değiştirilmesi gereken nokta işte bu ruh ve prensiptir... Demokrasiye dayanmadıkça Cumhuriyet olamaz.”*⁹⁸

14 Kasım 1924 tarihli hükümet yanlısı gazete olan Hâkimiyeti Milliye’de “İş Başına” başlıkta gelişmelere karşılık olarak şöyle yazıyordu:

*“Meclis’teki bulanıklık ve bunalım geçmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, halkın ege-menliği temeline dayanan bir yönetimdir. Bu nedenle, Mecliste birden çok parti bulunmasını istememek, muhalefete ve denetime karşı çıkmak kimsenin hatırından geçmez. Belli temellere dayanan, devrim ilkelerine bağlı, meşru bir denetim yolu izleyecek yeni bir partinin kurulması bizim için kuşku konusu olmaktan çok uzaktır. Şimdi tam bir aydınlığa kavuşulmuştur. Artık gözlerimizi ve güçlerimizi dedikodu alanından iş alanına çevirmek görevini taşıyoruz.”*⁹⁹

Başkanlığında Kazım Paşa’nın, genel sekreterliğinde Ali Fuat Paşa’nın, yönetim kurulunda Mersin milletvekili Besim, Trabzon milletvekili Muhtar, Erzurum milletvekili Rüştü Paşa, Bursa milletvekili Necati, Ordu milletvekili Faik ve Dr. Adnan Bey’in bulunduğu *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* (İlerici Cumhuriyet Partisi) 17 Kasım 1924 tarihinde kurulmuştur.¹⁰⁰ Böylece Türkiye Cumhuriyeti’nin politik hayatında yepyeni bir aşamaya varılmış, Cumhuriyet düzeninin demokratik gereği olan çok partili siyasi hayat başlamıştır. Yeni partinin kurulması, Cumhuriyet düzeyinde ilerleyişin ve Cumhuriyet hedefine varışın kaçınılmaz zorunlu bir gereği ve sonucu idi. Ne var ki Halk Partisi’nin şiddet kanadındakiler, yani köktenciler bu gerçeği kolayca kabul edememişler; TCF’nin programındaki “*Parti, düşünceye ve din inanisına saygılıdır*” sözünün, CHF’nin dinsizlikle suçlamak için konduğunu düşünmüş ve ortamın gerilmesine yol açmışlardır.

⁹⁷ **Tevhid-i Efkâr Gazetesi**, 6 Kasım 1924.

⁹⁸ **Tanın Gazetesi**, 7 Kasım 1924.

⁹⁹ **Hâkimiyeti Milliye**, 14 Kasım 1924.

¹⁰⁰ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, Cem yayınları, İstanbul, 1989, s. 103.

1925 yılı, bir yanda Cumhuriyet düzeninin tamamlanmasına yönelmiş çabalar, bir yanda bu çabaların doğurduğu tepkiler ve özellikle Cumhuriyet düzeninin gereği olan geniş sınırlı özgürlüğün sebep olduğu aşırılıklar, kuşkular, tedirginlikler ve Cumhuriyet düzenini koruma kıskançlığından ileri gelen baskılar, huzursuzluklarla girmiştir. İlk tepki, üniversite özerkliğinin kullanılmasındaki acemiliğin gerek üniversite çevresinde gerekse toplumda oluşturduğu huzursuzlukla ortaya çıkmıştır. İnkılâplar ve tepkilerinin oluşturduğu dalgalanmalar sürüp giderken birdenbire Halit Paşa Olayı patlak vermiştir.¹⁰¹ Ardahan milletvekili Halit Paşa, meclis binası içinde, tabanca ile ölümüne sebep olacak derecede, ağır şekilde vurulup yaralanmıştır. Halit Paşa Olayı'nın yankıları, nüfuzun kötüye kullanılması ve yolsuzluk dedikoduları, diktaya gidiş söylentileri henüz süregelmekte iken *Nakşibendî Tarikatı'nın* en çok etkili olduğu Doğu Anadolu Bölgesi'nde, hükümetin dinsizleştiği, milletin dinsizliğe götürüldüğü, dinin kaldırılmak istendiği, bunu önlemek gerektiği gibi söylenti ve propagandalarla inkılâplara tepkilerinin belki de en büyüğü denebilecek olan Şeyh Sait İsyanı başlamıştır. İsyanın hızla yayılmakta olduğunu gören hükümet, hemen Doğu Anadolu Bölgesi'nde sıkıyönetim ilan etmiştir. 23 Şubat 1925 tarihli Hükümet tezkeresinde şöyle deniyordu:

“Ergani ilinin bir kısmında devletin silahlı kuvvetlerine karşı meydana gelen silahlı ayaklanma Diyarbakır, Elazığ, Genç illerine de yayılmış ve daha da genişlemeye elverişli görülmüş olduğundan Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkâri illeriyle Erzurum'un Kiğı ve Hınıs ilçelerinde bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edilmiştir.”¹⁰²

Meydana gelen isyan karşısında TCF'nin Başkanı Kâzım Paşa:

“Dini araç ederek ulusal varlığımızı tehlikeye sokanlar her türlü lanete layıktırlar. İç ve dış herhangi bir tehlike karşısında bütün dünya bilmelidir ki bu vatanın tek bir vücut halindeki evlatları her zaman, her fedakârlığa hazırdırlar. Hükümetimizin kanunlara uygun olan icraatına biz de bütün varlığımızla yardımcıyız.”¹⁰³

Sıkıyönetimin ilan edilmesi devamında Hıyanet-i Vataniye Kanunu 25 Şubat 1925 tarihinde meclis tarafından kabul edilmiştir.¹⁰⁴ Fakat bu sırada hükümet ve parti içindeki İnkılâp kadrosu, hükümetin tutum ve davranışlarını yeterli ve olumlu bulmamıştır. İnkılâp kadrosu sonunda Mustafa Kemal'den destek alarak başarıya

¹⁰¹ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s. 105.

¹⁰² A.g.e, s. 113.

¹⁰³ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s.117.

¹⁰⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 25 Şubat 1925.

ulaşmıştır. Başbakanlıktan ayrılınca CHF'nin Genel Başkan Vekili olmasına rağmen Heybeliada'da istirahata çekilmiş olan İsmet Paşa, 20 Şubat 1925'te Ankara'ya gelmiş, partinin ve özellikle olaylar karşısında daha sert tedbirler alınmasını savunan kanadın başına geçmiş ve Fethi Bey Hükümeti'nin karşısında sert tavır almışlardır. İsmet Paşa grubunun iki temel amaçları vardı: Birincisi, isyan olayının daha fazla büyümeden şiddetle bastırılması, öteki amaç ise Fethi Bey'in başarı ile güçlenmeden iktidardan düşürülmesi idi. Devlet yönetiminde daha ılımlı ve liberal olan Fethi Bey, baskılar karşısında daha fazla dayanamaz ve istifa ederek Paris büyükelçiliğine atanmıştır.¹⁰⁵

Bu sıcak gelişmelerden sonra yeni hükümet İsmet Paşa başkanlığında kurulmuştur. İsmet Paşa Hükümeti'nin en önemli iki faaliyeti *Takrir-i Sükûn Kanunu* ve *İstiklal Mahkemesi'nin* tekrar kurulması olmuştur. Hükümet, *Takrir-i Sükûn Kanunu*'na dayanarak İstanbul'da *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf*, *İstiklal*, *Sebilü-r Reşat*, *Aydınlık*, *Orak-Çekiç*, *Presse du Soir* İzmir'de *Sada-yı Hak*, Adana'da *Sayha*, Trabzon'da *İstikbal* ve *Kahkaha* gazete ve dergilerini kapatmıştır.¹⁰⁶ İsyan bölgesi için kurulan İstiklal Mahkemesi Diyarbakır'da çalışmaya başlarken Ankara'da İstiklal Mahkemesi de faaliyete geçmiştir. Şeyh Sait kuvvetleri Diyarbakır, Palu, Piran, Varto çatışmalarında ağır yenilgiler almıştır. Şeyh Sait, 14-15 Nisan 1925 gecesini, Varto'daki Osman Nuri (Koptagel) Paşa'ya teslim olmak zorunda kalmıştır.¹⁰⁷ Hükümet, yayımladığı 15 Nisan 1925 tarihli bildiri ile Şeyh Sait ve öteki elebaşlarının yakalandıklarını, isyan bölgesindeki bütün idare merkezlerinin alındığını, her yerde hükümet kuruluşlarının çalışmaya başladığını vatandaşlara duyurmuştur. Şeyh Sait ile öteki elebaşlar ve adamları Diyarbakır'daki İstiklal Mahkemesi'ne verilip, yargılandılar, 28 Haziran 1925'te idama mahkûm edildiler, ertesi sabah Diyarbakır'ın "*Silvan Kapısı*" dışında asılmışlardır.¹⁰⁸ Şeyh Sait İsyanı, din işlerinin dünya işlerinden ve özellikle politikadan ayrılması amacıyla yapılmış devrimlere karşı tepki idi. Elbette ki kişisel çıkarlarını düşünenler, petrol bölgesi ile ilgisini kesmek için doğu illerini Türkiye'den ayırmaya çalışan İngilizlerin bağımsız *Kürdistan* propagandasına kapılanlar, kargaşadan ve anarşiden yarar bekleyen komünist düşünceliler ve yağmacılar da olaya karışmışlardır.

¹⁰⁵ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s. 123.

¹⁰⁶ A.g.e, s. 136.

¹⁰⁷ A.g.e, s. 138.

¹⁰⁸ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s. 138.

Şeyh Sait İsyanı bastırılmış ve bu başarılı sonuca şiddet tedbirleri ile varılmıştır. Ne var ki, devrimlere karşı isyan ve muhalefeti ortadan kaldırmak için uygulanan şiddet tedbirlerini tek etken sayan iktidar partisindeki inkılâp kadrosu, başarının tek sebebinin şiddet yöntemi ile otorite sağlamak olduğu kanısına varmıştır. İsyanın bastırılmasında uygulanan şiddet tedbirlerinin başarıyı sağlamış olması, bu düşüncelerini epey pekiştirmiş ve güçlendirmiştir. Her alandaki başarının sadece şiddet politikası ile elde edilebileceği hususundaki düşünceleri, bir inanç haline gelmiştir. O halde, Cumhuriyet düzeninin getirdiği özgürlüğü, Cumhuriyet düzenini yok edecek bir aşırılıkla kullandıkları düşüncesine vardıkları basın ve türlü aksaklıklarına rağmen Cumhuriyet düzeninin gereği olduğuna inanmadıkları muhalefet de, isyan olayında uygulanan şiddet tedbirleri ve politikası ile sindirilebilirdi. Ve inkılâp kadrosu bunu, kötü niyetle değil, yurtseverliğin bir gereği olarak yaptıkları düşüncesini benimsemiştir. Olayların ortaya koyduğu gerçeğe göre, bu konuların yeteri ve gereği kadar düşünülüp tartışılmadığı, ya da şiddet politikasının vazgeçilmez bir niteliği olarak aşırılığa gidileceğinin göz önünde tutulmadığı anlaşılmaktadır. İlk olarak sol düşünceli aydın ve kesimlere karşı harekete geçilmiştir. Otuz üç kişi tutuklanarak İstiklal Mahkemesine verilmiştir. İçlerinde Sadreddin Celâl'in (Antel) de bulunduğu altı kişi yedişer yıla, aralarında Şevket Süreyya'nın (Aydemir) da bulunduğu altı kişi onar yıla, Nâzım Hikmet (Ran) ve Şefik Hüsnü (Değmer) gibi yakalanamamış olanlar on beşer yıla mahkûm edildiler.¹⁰⁹ Hemen arkasından da muhalefet partisine ve basına karşı hareket başlamıştır. Memleketi yıkıcı çabalar ve Doğu isyanı ile ilgi belgeler bulabilmek için TCF'nin kuruluşlarına ait binalarda aramalar yapılmıştır. Bu olayı bir baskın olarak niteleyen *Tanin* gazetesi, Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılmıştır.¹¹⁰ Şiddet politikasının uygulanması hızla sürmekteydi. İsmet Paşa hükümetini destekleyen basında, uygulanan politikaya paralel olarak muhalefete karşı bir yayım politikası başlatmıştı. Başbakan İsmet Paşa'nın 19 Mayıs 1925'te Samsun'daki konuşması aslında genel politikayı betimlemekteydi:

“Büyük Millet Meclisinin kanunlarına karşı gelenler hemen cezalandırılırlar ve Millet Meclisi'nin kanunlarından yakalarını kurtaramazlar. Hükümet geçmişteki suçları izleyecek ve sahiplerini cezalandıracaktır.” diyordu.¹¹¹

¹⁰⁹ A.g.e, s. 146.

¹¹⁰ A.g.e, s. 146.

¹¹¹ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s. 148.

Muhalefet görevini yapmakta olan TCF'nin ileri gelenleri adına, bu yaklaşıma karşı ilk savunma niteliğindeki açıklamayı Parti Grubu Genel Sekreteri Ali Fuat Paşa bir demeç vererek:

“Terakkiperver fırkasının, hükümet darbesi düşüncesiyle gericiliğe ve kaçakçılığa yardım ettiğine dair bazı iğnelemeler ve söylentiler vardır. Kanunlar dairesinde kurulmasına izin verilmiş olan partimiz, Meclisin dışında ve içinde Anayasa'ya dayanarak meşru surette muhalefet etmektedir. Bunun dışında hiçbir davranış partimizle ilgili değildir. Bundan ötürü partimiz, kendisine sürülmek istenecek her türlü lekeden, gizli ve şüpheli isteklerden korunmuş durumda olacaktır. Millet arasında belli amaçlarımızın gelişmesine yönelik meşru çalışmaları kendimiz için bir vatan görevi sayıyoruz.” dedi.¹¹²

Fakat artık kim ne derse desin, muhalefete de, basına da şiddet tedbirleri ve şiddet politikası en ileri noktada uygulanacaktı. Nitekim hükümetin yayın organı olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde şöyle yazılıyordu:

“Devrimimizi yaşatmak, bağımsızlığımızı korumak, dıştan gelecek saldırılar karşılama için güçlenmek zorundayız. Yine unutmamalıyız ki, politikada acıma yoktur. Kuvvet ve menfaat vardır. Ve nihayet, kuvvetin getireceği sevgi ve saygı vardır.”¹¹³

Uygulama da öyle olmuştur. TCF'nin Urfa, Siverek ve Mardin bölgesinde kuruluş meydana getirip getiremeyeceğini incelemek üzere merkezden gönderilmiş olan bir eski vali, seferberlik aleyhinde propaganda yaptığı ve isyancılarla ilişki kurduğu iddiası ile tutuklanıp Doğu İstiklal Mahkemesince mahkûm edildi. İstanbul'da da üye kaydı için dini politikaya alet ettikleri ileri sürülen iki partili yakalandı. Parti'nin Beykoz Şubesi'nde yapılan aramada bazı belgeler yakalandığı bildirilmiştir. Bu sırada Doğu İstiklal Mahkemesi de bölgedeki TCF kuruluşlarının kapatılmasını kararlaştırmıştır. Bakanlar Kurulu, 3 Haziran 1925'te vatandaşların aldatılmaktan ve kışkırtılmaktan korunması gerekçesiyle ve Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince TCF'nin bütün merkez ve şubelerinin kapatılmasına karar verdi ve kararını o gece yayımlamıştır.¹¹⁴

Sıra basına gelmiştir. 7 Haziran 1925'te, İstiklal Mahkemesi savcısının isteği üzerine, isyanı kışkırttığı ileri sürülen gazetecilerin tutuklanmasına karar verildi ve *Tevhid-i Efkâr* gazetesi sahibi Velid (Ebüzziya), *Son Telgraf* gazetesi sahibi Sadri

¹¹² A.g.e, s.148.

¹¹³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Mayıs 1925.

¹¹⁴ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s. 149.

Ethem (Erdem), Fevzi Lütü (Karaosmanoğlu), İlhamı Safa beylerin tutuklanma kararları İstanbul'a gönderilmiştir. Kararı duyan gazeteciler 20 Haziran 1925'te teslim oldular, Diyarbakır'daki Doğu İstiklal Mahkemesi'ne gönderildiler. Daha sonra Vatan gazetesi de kapatıldı ve Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer), İsmail Müştak (Mayakon) da tutuklanıp o sırada Diyarbakır'daki işini bitirerek Elazığ'a gitmiş olan Doğu İstiklal Mahkemesi'ne yollandılar.

II. TBMM 1925-1926 yıllarında türlü alanlardaki hızlı ve önemli birçok inkılâp yapmıştır. İnkılâp kadrosu, 17 Şubat 1925'te *Aşar Vergisi'nin* kaldırılması, 25 Kasım 1925'te *Şapka Kanunu*, 30 Kasım 1925'te *Tekke, Zaviye ve Türbelerin* kapatılması, 26 Aralık 1925'te *Uluslararası Takvim ve Saatin* kabul edilmesi gibi devrimler yapılmıştır. 17 Şubat 1926'da *Türk Medeni Kanunu'nu*, 17 Şubat 1926'da *Türk Ceza Kanunu'nu*, 22 Nisan 1926'da *Borçlar Kanunu'nu*, 19 Nisan 1926'da *Kabotaj Kanunu*, 1926 Mayıs'ında *Türk Ticaret Kanunu'nu*, 15-17 Mart 1926 da *Memurlar Kanunu*, kabul edilmiştir. Kemalist kadronun cumhuriyet düzenini tamamlama yolunda türlü alanlarda yapılan hızlı inkılâp aşamaları, eskiye bağlı olmaktan kurtulamayan, yeni düzene doğru olan hızlı gidişi tehlikeli bir şekilde temelden kopma sayanları ve cumhuriyet düzeninin esasına aykırı sananları tedirgin etmiştir. Bu tedirginlik, Şeyh Sait İsyanı'nı bastırılmasında uygulanan ve sonra muhalefet partisi ile basına da uygulanma yoluna gidilen şiddet tedbirlerinin ve şiddet politikasının oluşturduğu tedirginliklerle de birleşince tepkiler sertleşmeye başlamıştır. Görünüşte iç düzende kuşku verecek hiç bir durum görülmemekteydi. Fakat olaylar göstermiştir ki her iki kanattaki tepki, zamanla gelişip yoğunlaşmış ve ilk fırsatta patlak verecek duruma gelmiştir.

Muhalefete kanun yoluyla son verilmesinden, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun uygulanmasından, İstiklâl Mahkemesi'nin kararlarından sonra ülkede mutlak bir sessizlik dönemi başlamıştır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e gitmek üzere Ankara'dan ayrıldığıının hemen ertesi günü, gece yarısı İzmir Valisi Kazım (Dirik) Paşa'dan gelen ve Mustafa Kemal Paşa'ya bir suikast yapılmak istendiğini bildiren telgraf büyük heyecan oluşturmuştur.¹¹⁵ Çok geçmeden İzmir'den ikinci bir telgraf daha gelmiş ve suikastçı *Ziya Hurşid'in* silahları ve bombaları ile birlikte yakalandığı ve suçunu itiraf ettiği bildirilmiştir. Başlangıçta suikastın boyutu, fazla geniş görünmüyordu. *Dört Ali'li* İstiklal Mahkemesi İzmir'e gönderilmiştir.¹¹⁶ Ancak

¹¹⁵ Hulusi Turgut, *Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011, s. 413.

¹¹⁶ A.g.e, s. 422.

soruşturma genişletilince eski İttihat ve Terakki üyelerinden TCF yöneticilerine dek uzanan büyük bir gizli düzen ile karşılaşmıştır. Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a birlikte çıktığı karargâh subaylarından en yakın arkadaşı Albay Arif Bey, Manisa Milletvekili Abidin Bey, Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey, İstanbul Milletvekili İsmail Canbolat Bey, Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa, Emekli Veteriner Albay Rasim Bey ve ittihatçıların önderi durumundaki eski Maliye Nazırı Cavit Bey, Kara Vasıf Bey, Küçük Talat Bey, eski Polis Müdürü Azmi Bey gibi ünlü ittihatçılar suikast girişiminde isimleri yer almıştır. Yapılan soruşturmalarda, olayı farklı konumda olsalar da Rauf (Orbay) Bey, Adnan (Adivar) Bey, Kazım (Karabekir) Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Rafet (Bele) Paşa, Cafer Tayyar Paşa'ya dek götürmüştür. Karşılaşılan durum, dar bir grubun kendiliğinden girişimi değil, geniş bir çevreyi kapsayan ve iktidar değişimini amaçlayan siyasi bir olay olarak tanımlanmıştır.

İzmir Suikastı'nın birinci davası sonucunda 13 Temmuz 1926 tarihinde İstiklal Mahkemesi'nin kararı ve TBMM'nin onayı ile eski Rize Milletvekili Ziya Hurşit, eski Trabzon mebusu Hafız Mehmet, eski subay veteriner Rasim, Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa, Manisa Milletvekili Abidin Bey, Sivas Milletvekili Halis Turgut, Ayıcı Arif, İzmit Milletvekili Şükrü Bey, İstanbul Milletvekili İsmail Canbolat, eski subay Sarı Efe Edip, eski subay Çopur Hilmi, eski Ankara Valisi Abdülkadir ile eski Kuva-yı Milliyeci Kurmay Albay Kara Kemal'in ve Laz İsmail ile Gürcü Yusuf idam edilmiştir.¹¹⁷ Yakalanamayan sanıklardan Kara Kemal gizlendiği kümeşte yakalanacağını anlayınca intihar etmiş, eski Ankara valisi Abdülkadir ise sınırı geçeceği sırada Bakırköy'de yakalanıp Ankara'ya gönderilmiş ve idam edilmiştir.¹¹⁸ İzmir Suikastı'nın Ankara'daki ikinci davası, İstiklal Mahkemesi'nin kararında bir başka hüküm maddesi daha vardı ve adlarından ünlü eski İttihatçılar oldukları anlaşılan bazı kimselerin ayrıca yargılanacakları belirtilmiştir. Çünkü savcının isteği üzerine, *"suikast olayının Ziya Hurşit ve adamlarınca Cumhurbaşkanına duydukları kin ve düşmanlığın doğurduğu kişisel bir olay olmaktan çok, sanıkların hükümeti devirmek gibi nefret edilecek bir amaçla kurulmuş gizli bir komite tarafından kışkırtılmış olmaları ve bu kanlı cemiyette Terakkiperver Partili olup da suçları sabit görülmüş olanlardan başka feshedilmiş İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinden bazılarının da ilgili oldukları ve sanık diye yargılanan bu kimselerin suçlu görülmüş olmanın yanı sıra daha geniş çalışmalarda da buldukları sezilmiş olduğundan"*¹¹⁹

¹¹⁷ Mete Tunçay, a.g.e, s. 163. Mahmut Goloğlu, a.g.e, sayfa 226. Hulusi Turgut, a.g.e, s. 479-484.

¹¹⁸ Hulusi Turgut, a.g.e, s. 461.

¹¹⁹ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s.227.

gerekçesine dayanan İstiklal Mahkemesi ikinci ve tamamlayıcı bir yargılamanın yapılmasını kararlaştırmıştır.

İzmir Suikastı olayının ikinci davası 2 Ağustos 1926 günü Ankara'da başlamıştır. Eski Maliye Bakanı Cavit, Dr. Nâzım, eski Ardahan Milletvekili Hilmi, İttihat ve Terakki Partisi'nin sorumlu sekreterlerinden Nail beylerin "*Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasa'sını tamamen veya kısmen tağyir, tebdil ve ilgaya ve bu kanuna tevfikan kurulan Büyük Millet Meclisini iskata veya vazıfeyi ifadan menecebren teşebbüs*" suçundan idamlarına karar vermiştir.¹²⁰ Eski Başbakan Rauf Bey ile eski İzmir Valisi Rahmi Bey'in onar yıl sürgün edilmelerine karar verilmiştir. Fakat Rauf Bey Avrupa'da olduğu için ceza uygulanamamıştır. Salih Kâhya ile Ali Osman Kâhya'nın onar yıl hapislerine karar verilmiştir. Bütün bu gelişmelerden sonra uygulanabilmesi mümkün uygulamaların hemen hepsi uygulandıktan sonra, Şeyh Sait İsyanı bastırılmış, muhalefet partisi ve muhalif gazetelerin hepsi kapatılmıştır. İzmir Suikastı'nın birinci ve ikinci davalarında uygulanan yargılama usulü ile de suçluların cezalandırılmasıyla birlikte partileri kapatılmış olan muhalifler sindirilmiş ve eski İttihatçılar ortadan kaldırılmıştır. Böylece inkılâp kadrosunun uyguladığı sert politika gerçek amacına ulaşmış, muhalefet olarak görülen, görevini yapacak tek kuruluş ve tek kişi bırakılmadan tek partili sistem kurulmuştur. TBMM ikinci döneminin son toplantıları özellikle İzmir Suikastı davasından sonra başlayan ve 1927 yılının başından beri artarak süregelen ilgisizlik, haziran ayında daha da göze batan bir duruma girmiştir. Mahmut Goloğlu'na göre: "*Teklif ve tayinlerin pek çoğu, hiç görüşülmeden oylanıyor ve kanunlaşıyordu. Nitekim 1927 yılı Haziran ayında yapılan dokuz toplantıda, pek çoğunun hiç görüşülmeden oylandığı tam 100 kanun çıkarılmıştır.*"¹²¹

26 Haziran 1927 tarihinde meclisin tatile girmesini isteyen önerge de hiç görüşmesiz oylanarak kabul edilmiştir. Böylelikle II. TBMM'nin çalışmaları sona ermiş ve III. TBMM'nin seçim hazırlıklarına başlanmıştır.

Buraya kadar olan iki meclisi kısaca analiz edersek: I.TBMM'deki ilk politik kuruluş, Mustafa Kemal'in, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne dayanarak, 10 Mayıs 1921'de, kendi kadrosu olan milletvekillerinden meydana getirdiği Müdafaa-i Hukuk Grubu ile başlamıştır. Bu grubun dışında bırakılmış ya da kalmış olan öteki milletvekilleri de bir araya gelerek oluşturdukları "*İkinci Grup*" da

¹²⁰ Mete Tunçay, a.g.e, s. 166. Mahmut Goloğlu, a.g.e, s.235.

¹²¹ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s. 245.

TBMM mensuplarının ilk muhalefet kuruluşu olmuştur. Ne var ki, I.TBMM'deki muhalefetin ömrü pek uzun olmamıştır. Lozan Barış Antlaşması için meclis gizli toplantılarında yapılan eleştirilerle ve İkinci Grup liderlerinden *Ali Şükrü Bey'in* öldürülmesi ile iki grup arasında son derece gerginleşen hava sonunda seçimin yenilenmesine karar verilmiştir. Seçim hazırlıklarını çok büyük bir titizlikle yapan *Birinci Grup* (Kemalist kadro/İnkılâp kadrosu), İkinci Grup üyelerinin neredeyse tamamını, yani muhalif milletvekillerini meclis dışında bırakmıştır. II. TBMM çalışmalarına başladığı zaman mecliste tek politik kuruluş olarak sadece Birinci Grup ya da Müdafaa-i Hukuk Grubu (Kemalist kadro) vardı. İktidar ve güç inkılâp kadrosu üyelerinin elinde olmuştur. Ve bu grup, 9 Eylül 1923'te, "*Halk Fırkası*" adı altında tam bir politik kuruluş durumuna gelmiştir. Fakat gerek mecliste gerekse Halk Fırkası'nın içinde hâlâ Kemalist kadroya karşı muhalefet yapabilen kişiler bulunmaktaydı. Bu kişiler, zamanla teşkilatlanmışlar ve 17 Kasım 1924'te TCF'yi kurmuşlardır. Ne var ki, bu sonuncu muhalefet ancak altı ay yaşayabilmiş, Şeyh Sait İsyanı'nı kışkırttığı gerekçesiyle 3 Haziran 1925'te kapatılmıştır. Fakat TCF üyeleri yine mecliste kalmış ve bir kuruluş içinde toplanmamış olmalarına rağmen muhalefet görevlerini yapmaya çalışıyorlardır. İzmir Suikastı, bu teşkilatsız muhalefetin de ortadan kalkmasına sebep olmuştur.

Mustafa Kemal, III. TBMM üyelerinin seçimi için 29 Ağustos 1927'de bir bildiri yayımlamıştır. Aslında bu genelge bir genel seçim bildirisi olmaktan çok, bir bakıma seçmenleri tek siyasi kuruluş olan Halk Fırkası çevresinde toplamaya çalışan bir bildiri olmuştur. Mustafa Kemal, 30 Ağustos 1927'de, Halk Fırkası 'na aday gösterileceklerin toplu halde listesini açıklayarak onları bizzat kendisinin seçtiğini ve seçim çevrelerine göre belirleyeceğini bildirmiştir.¹²² Bu esaslara göre, Eylül ayında yapılan seçim sonunda, III. TBMM'ye 316 milletvekili seçilmiştir. 15 Ekim 1927'de CHF'nin ilk büyük kongresi toplanmıştır. Açılış konuşmasını yapan Genel Başkan Mustafa Kemal, bu kongreyi de Erzurum ve Sivas kongrelerine benzeterek onlarla aynı önemde tutmuştur. Özellikle Sivas Kongresi gibi tüm ülkeyi kapsamına alan ve onun devamı olan bir kongre gibi nitelmiştir.¹²³ Üçüncü meclis 1 Kasım 1927'de ilk toplantısını yapmış ve geçici Meclis Başkan Trabzon Mebusu Hasan Bey'in (Saka) başkanlığında yapılan bu ilk toplantıda, önce milletvekilleri yemin etmiş ve sonra TBMM Başkanlık Divanı için seçim yapılmıştır.¹²⁴ Arkasından

¹²² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, TTK Yayınları, 1997, s. 370.

¹²³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 369.

¹²⁴ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s. 252.

Cumhurbaşkanlığı seçimine geçilmiş ve Mustafa Kemal ikinci defa Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Aynı gün hükümet istifa etmiş ve yeni hükümetin kurulması görevi İsmet Paşa'ya verilmiştir. III. TBMM İsmet Paşa Hükümetine oy birliği ile güvenoyu vermiştir.¹²⁵

1928 Mayıs'ında tarihinde *Türk Vatandaşlığı Kanunu'nu*, 1929 Nisan'ında *Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nu*, *İcra ve İflas Kanunu'nu*, 1929 Mayıs'ında *Deniz Ticaret Kanunu'nu* benimsemiştir. 24 Mayıs 1928 tarihinde uluslararası rakamları kabul etmiş, 10 Nisan 1928 tarihinde anayasada yer alan "*devletin resmi dininin İslam*" olduğu yolundaki hükmü kaldırmış ve 3 Kasım 1928 tarihinde ise Latin rakam ve harflerinin kullanılmasını kabul etmiştir. Kısacası 1922 yılından başlayarak ortaya konan köklü ve radikal yenilikler toplumsal, kamusal ve hatta bireysel yaşamın ekonomi, kültür, ideoloji, zihniyet, siyaset hukuk, eğitim alanlarına uzanan kökten yeniliklerdir. Bu yenilikler muhalefetsiz ve otoriter siyasal rejim koşullarında, fakat hukuki kurum ve usuller gözetilerek yasallaştırılmıştır. Böylelikle inkılâp kavramı, bir yandan geniş kapsamlı, toplumsal, ekonomik ve siyasi bir ihtilal anlamında kullanılırken öte yandan, şapka, alfabe, takvim, eğitim konularındaki reformları nitelerek içinde kullanılmıştır.¹²⁶

Ne var ki yapılan bunca inkılâba ve düzeltmelere rağmen gerek dünya çapındaki ekonomik dengesizliğin gerekse memleket içi ekonomik düzensizliğin etkisi ile toplum huzursuzluk içinde idi. Ekonomik alanda giderek artan sıkıntı ve düzensizlik yüzünden halkın bunalımı ve rahatsızlığı günden güne artmıştır. 1923-1929 döneminin iktisadi gelişmesinin en belirgin iki yapı taşı, yeni Türk Devleti'nin dünya içinde nasıl bir yer kaplayacağını belirleyen Lozan Antlaşması ile dönemin son yılında patlak veren ve kapitalist dünya ekonomisini derinden sarsan büyük buhrandır. İlginç bir tesadüf sonucu, Lozan Antlaşması'nın hükümlerine göre uygulanan ekonomik sınırlamaların kalkacağı, ayrıca Osmanlı borçlarından Türkiye Cumhuriyeti'ne düşen borç taksitlerinin ödenmeye başlanacağı yıl da büyük buhranın başlangıç yılı olan 1929 olmuştur. Bu tesadüfi çakışmanın, bir sonraki dönemin politikalarına geçişte hazırlayan bir rol oynadığını görmekteyiz. Bir siyasi bağımlılık düzenlemesi olan, üstelik önemli ve ağır iktisadi sonuçları da bulunan kapitülasyonların kaldırılması gibi bir başarı sağlamasına rağmen Lozan Antlaşması'nın diğer iktisadi hükümleri içinde emperyalizme verilen çeşitli ödümler

¹²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 3-5 Kasım 1927.

¹²⁶ Emre Kongar, *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s.21.

de yer almıştır. Ancak, bunlar Cumhuriyetin ilk yıllarındaki iktisat politikalarını etkileyecek ayak bağı da olmuştur. Önlenmesi en zor görülen düzenleme ise Osmanlı borçlarının önemli bir bölümünün Türkiye Cumhuriyeti tarafından devralınmasıdır.

Osmanlı Devleti'nin borçlanmalar tarihindeki toprakları ile Lozan'ın öngördüğü sınırlar dikkate alınarak Osmanlı borcu, Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı topraklarını paylaşan diğer devletler arasında dağıtılmış; ancak sonuçta Türkiye'ye toplam borcun 2/3'sini oluşturan yaklaşık 85 milyon altın liralık bir tutar belirlenmiştir.¹²⁷ Yıllık borç ödemeleri 6 milyon lira civarında saptanmakta ancak daha sonraki bir düzenlemeyle 1929 yılına kadar ertelenmekteydi. *İzmir İktisat Kongresi* İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in (Bozkurt) mesleki temsil ilkesine göre örgütlediği, Kâzım Paşa'nın başkanlık yaptığı ve Mustafa Kemal'in açılış konuşmasıyla başlatılan kongre, yeni rejimin karşılaşılabileceği tüm iktisat politikası sorunlarının tartışıldığı ve çiftçi, tüccar, sanayici ve amele gruplarının blok oylarıyla kararların alındığı bir forum olmuştur. Aslında İzmir İktisat Kongresi, milli mücadele yıllarında Ankara Hükümeti ile sağlıklı bağlar kuramamış olan İstanbul ve İzmir'in Türk-Müslüman sermaye çevrelerinin siyasi iktidarla kaynaşmalarında önemli bir ilk adım oluşturmuştur.

İzmir İktisat Kongresi'nin çalışmaları sonunda kabul edilen "*İktisadi Esaslar*", ana çizgileriyle dileklerden meydana gelmesine rağmen, bu dönemin başlangıcında egemen olan iktisadi felsefeyi ve görüşleri temsil etmesi bakımından önem taşımaktadır. Genel olarak kalkınmayı temel alan, yerli ve yabancı sermayeyi ve piyasaya dönük çiftçiyi özendirici, ekonomik hayatın denetiminin "*milli*" unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı ve ılımlı bir korumacılığı öngören tezlerin ön plana çıktığı ve kongreye İstanbul tüccarının sürüklediği ticaret burjuvazisi ile toprak unsurlarının egemen olduğu söylenebilir. Yeni rejimin izlemesi istenen iktisadi yol konusunda, egemen ekonomik güçler birbirleriyle çatışmaya düşmeden ortak mesajlarını siyasi kadrolara etkili bir biçimde iletilmiştir. Kongre'de oluşan genel felsefenin, gümrük politikasındaki zorunlu sınırlamalar dışında yedi yıl boyunca genç Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisat politikalarına da egemen olacağı gözlenecektir. *Kabotaj Kanunu*, tütün rejisinin satın alınarak devletleştirilmesi, *Sanayi ve Maadin Bankası'nın* kurulması, *Teşvik-i Sanayi Kanunu* iktisadi gelişmelerdeki en önemli atılımlar olmuştur. 1929 yılı, dönemin iktisat politikalarının bir anlamda ciddi bir

¹²⁷ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Yayınları, Ankara, 2007, s. 45.

sarsıntı geçirdiği ve birkaç yıl içinde başlayacak temel bir revizyonun ilk belirtilerinin gözlendiği bir uğraktır. Lozan Antlaşması'nın gümrük tarifeleri için koyduğu sınırlamalar 1928 içinde son buluyor, dolayısıyla 1929'dan itibaren yeni ve herhalde daha korumacı bir gümrük tarifesi uygulanması imkân dâhiline girecektir. Ayrıca, Osmanlı borçlarının ilk taksitinin ödenmeye başlayacağı yıl da 1929'dur. Bu nedenle, o yıl dünya ekonomisini sarsacak olan büyük buhran patlak vermeseydi dahi 1929 yılı Türkiye ekonomisi bakımından bir dönüm noktası olma özellikleri taşıyacaktı. Büyük buhranın etkileri bu ihtimali bir kesinlik haline dönüştürmüştür. 1929 yılındaki önemli gelişmeler böylelikle iktisat politikalarını 1930 yılından itibaren yeni bir doğrultuya sürükleyecek etki ve dürtülerin önemli bir bölümünü oluşturacaktır. Fakat 1923-1929 dönemi ekonomisi açık ekonomi koşullarında yeniden meydana getirme olarak tanımlanmaktadır.¹²⁸ Ayrıca barış ortamına dönüş koşulları içinde milli gelirden sağlanan reel gelir artışlarının bütün sosyal sınıf ve tabakalara yayıldığı bir dönem olmuştur. 1908 sonrasında İttihatçıların ve 1923 İzmir İktisat Kongresi'nden sonra Kemalist kadronun gelişmiş bir kapitalist ekonominin oluşması için öngördükleri ana mekanizma, devletin bireyleri zenginleştirecek ortamı ve desteği sağlaması; böylece oluşacak ve kısmen siyasi kadrolardan kaynaklanacak yeni burjuvazinin yabancı sermayeyle eşit koşullarda iş birliği ve ortaklık ilişkileri içine girerek gelişmeyi ve sanayileşmeyi gerçekleştirmesiydi. Sanayileşmeyi kolaylaştıracak ölçülü ve ılımlı bir korumacı rejim yeğlenmekteydi.

1929 yılının sonundaki ekonomik, siyasal ve sosyal huzursuzluk ve bunalım havası, 1930 yılının başında kulak fısıltılarından basına kadar yayılan yolsuzluk dedikoduları, rüşvet ithamları ve dış ülkelerde bile yankılanan dikta söylentileri ile daha da şiddetlenerek devam etmiştir. Ayrıca TBMM'de derin bir sessizlik egemen olmuştur. Hiçbir konuda, hiçbir milletvekili, hiç bir eleştiride bulunmuyordu. Bütün kararlar ve kanunlar, oylamaya katılan milletvekillerinin oybirliği ile kabul edilmiştir. 1930 yılı Mayıs ayında kabul edilen yetmiş beş kanunun hepsi bu şekilde yürürlüğe girmiş, aleyhte ya da çekimsiz tek bir oy bile kullanılmamıştır.¹²⁹ Bu sırada ekonomik bunalım ve iç huzursuzluk da bütün şiddetiyle hüküm sürmüştür. Dıştan gelen kışkırtmalar ve yardımlarla Doğu Anadolu sınırında bazı isyan olayları meydana gelmiştir. İlk önce İran sınırında isyan olmuş ve yirmi gün kadar sürdükten sonra bastırılmıştır. Ayrıca Irak ve Suriye sınırlarında da küçük çaplı isyanlar ortaya çıkmışsa da bastırılmıştır. İsyân, başkaldırma ve saldırıların bastırılmasından sonra

¹²⁸ Korkut Boratav, s.49.

¹²⁹ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s.301.

da, bu tür olayların hazırlanma ve sığınma yerlerine karşı bir askeri harekât başlamıştır. Salih Paşa (Omurtak) yönetiminde Ağrı Harekâtı 'na karar verilmiştir.¹³⁰

Kısacası Türkiye her alanda büyük bir huzursuzluk içindeydi. Eleştiriyi kaldırmamanın, basını susturmanın, meclis muhalefetine imkân vermemenin, tek başına iktidarda olmanın bunalımı yok etmeye, huzuru getirmeye yararı olmamıştır. Tersine, denetimsiz parlamentonun oluşturduğu hoşnutsuzluk günden güne büyüyor ve ekonomik sıkıntılar şiddetleniyordu. Öte yandan, olayların ve konuların eleştirilmesi ve tartışılması suretiyle gerçeği aramanın ve yerinde tedbirleri bulmanın zorunluluğu da kaçınılmaz bir nitelik ve önem kazanmıştır. Politika ve basın hayatını baskı altına almakla işlerin düzelmesine imkân olamayacağı artık net bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Toplumdaki genel hoşnutsuzluğun gerçek nedenini Mustafa Kemal fark etmiş, tek doğru ve güçlü önlemin çok partili siyasi hayat olacağı düşüncesine varmıştır. Bu kez kendi eliyle güvenilir kişilere parti kurdurmayı düşünmüştür. Aynı günlerde, eski Başbakan, Paris Büyükelçisi Fethi Bey (Okyar), izinle Türkiye'ye dönmüştür. Yalova'da bulunan Mustafa Kemal 31 Temmuz 1930'da, Büyükdere yakınında olan yakın ve eski arkadaşı Fethi Bey'in ziyaretine gitmiş ve bir hafta sonra da Fethi Bey'i Yalova'ya davet etmiştir. Çok partili siyasi hayata gidiş niteliğinde bir devrim yapma düşüncesinde olduğunu Fethi Bey'e açıklamıştır. Şiddet politikasına dayanan ve yukarıdan aşağıya gelen baskılı yönetim sistemi başarılı olamamış, özellikle ekonomik hayat ve bunun sonucu olarak genel toplum düzeni bozulmuştur. Bunun tepkisi olarak şimdi de aşağıdan yukarıya, yönetilenlerden yöneticilere doğru bir baskı oluşmaktaydı. Bu nedenle çok partili siyasi hayata geçmek önemli bir umut ve çare olarak görülmüştür. Fakat böyle bir partiyi kurmak için çok güvenilir bir kimseye ihtiyaç duyulmuştur. Bu kişi de Fethi Bey olabilirdi. Mustafa Kemal ile Fethi Bey arasındaki görüşmeler olumlu sonuçlandı ve 7 Ağustos 1930'da, Fethi Bey'in *Serbest Cumhuriyet Fırkası* adında bir parti kurması kararlaştırıldı.¹³¹ Fethi Bey, bu partiyi Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ve müsaadesi ile kurduğuna dair bir yazılı teminat, belge istemiş, bunun üzerine Mustafa Kemal, 8 Ağustos 1930 günü akşamı Fethi Bey ile Yalova'da konu ele almıştır. Sonra yeni parti liderinin mecliste bulunabilmesi için ilk açılacak milletvekilliğine getirilmesi kararlaştırılmıştır. On gün sonra Gümüşhane Milletvekili Cemal Hüsnü Bey, Bern

¹³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Ekim 1930

¹³¹ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s.304.

elçiliğine atanarak milletvekilliğinden ayrılmış ve boşalan Gümüşhane milletvekilliğine Fethi Bey getirilmiştir.¹³² Yeni fırkanın kurulacağı söylentilerinin çıkmasıyla başlayan alaka, gittikçe yayılmış, basın olaya çok geniş yer vermiştir. Daha ilk günlerde, kaderlerini Halk Fırkasına bağlamış olanların dışındakiler, Serbest Fırkayı destekler havaya girmişlerdir. Yeni bir muhalefet fırkasının kuruluşu haberi, bütün yurttta büyük ilgi görmüştür. Durgunluktan bunalan düşünceler, Mustafa Kemal'in çok yakın bir arkadaşının omuzladığı girişimle nefes almış, Halk Fırkası'na bağlılığı ve yakınlığı tartışılmaz kimseler bile yeni fırkanın saflarına geçmeye başlamışlardır. Bir ay içinde hemen hemen bütün illerde partinin yönetim kurulları tamamlanmıştır.

Böylece, 12 Ağustos 1930 tarihinde genel başkanı Ali Fethi Bey(Okyar) ve genel sekreteri Kütahya Milletvekili Nuri Bey (Conker) olan *Serbest Cumhuriyet Fırkası* kurulmuştur.¹³³ Yeni parti, yayımladığı programında, "*Cumhuriyetçi, Milliyetçi ve Laik*" esaslara bağlı bir parti olduğunu, Anayasa'daki hak ve özgürlüklerin bir aksamaya uğratılmadan herkes için yürürlükte tutulacağını bildirmiştir. Mustafa Kemal, İsmet Paşa ile Fethi Bey'e;

"Ben şimdi bir babayım, ikiniz de çocuklarımsınız. İkinizin arasında bana göre hiç bir ayrılık yoktur. Benim istediğim sadece memleket işlerinin Büyük Millet Meclisi'nde açıkça tartışılmasıdır. Büyük Millet Meclisi'nde, Türk milletinin gözü önünde konuşulamayacak hiçbir iş yoktur." demiştir.¹³⁴

Yeni bir partinin kurulmuş olması, Türkiye'nin politik gidiş ve görüşünde yeni bir özgür dönemin açıldığına işaret sayılmış olacak ki, aynı günlerde Edirne'de '*Türkiye Cumhuriyeti Amele ve Çiftçi Fırkası*', Adana'da "*Ahali Cumhuriyet Fırkası*" kurulmuştur. Ayrıca SCF beklenmedik bir hızla yayılıp toplumda tutulmaya başlamıştır. Arif Oruç'un *Yarın gazetesi* ile Selim Ragıp Emeç'e ait *Son Posta* gazetesi iktidara karşı muhalefet basını niteliğini kazanmışlardır.¹³⁵ Mevcut nedenler ne olursa olsun, muhalefete gösterilen derin ve köklü ilgi, iktidar çevrelerinde, çok tabii olarak tepkiyle karşılanmıştır. Partinin programı yayımlanınca bu tepki kişisellik sınırlarını aşarak devlet yönetimi ve felsefesindeki ayrımlarla kendini göstermiştir. Yeni fırka, bilhassa ekonomik doktrin bakımından Halk Fırkası'nın aşırı devletçilik anlayışı önünde liberal ve serbest girişimci olmuştur. Fethi Bey, bunu, klâsik

¹³² A.g.e, s. 305. Mete Tunçay, a.g.e, s. 269.

¹³³ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s. 307. Mete Tunçay, a.g.e, s. 270.

¹³⁴ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s. 308.

¹³⁵ A.g.e, s. 308.

liberalizm nazariyelerinden ayırıyor ve özgürlükçü demokrasi olarak niteliyordu. SCF ilk gövde gösterisini İzmir'de yapmıştır. Fethi Bey'in, 4 Eylül 1930'da, parti teşkilatını kurmak üzere İzmir'e gidişi çok büyük bir halk kalabalığı ve sevgi gösterisiyle karşılanmıştır. İzmir Valisi Kâzım Paşa ise Serbest Parti mensuplarına karşı adeta tavır almış ve Fethi Bey'i karşılamadığı gibi, ziyaretine geldiği zaman da makamında bulunmamış ve ziyarete de gitmemiştir. Ardında Kazım Paşa, Fethi Bey'e bir tezkere göndererek yapılacak mitingden vazgeçmesini istemiştir. Fethi Bey, bunu Ankara'dan çıkarken aldığı talimat gereğince Mustafa Kemal'e bildirmiş ve miting iki gün sonraya ertelenmiştir.

Bundan sonra olaylar çok hızlı gelişmiştir. Aynı saatlerde İzmir Valisine de gerekli emir gelmiş olacak ki Vali Kâzım Paşa birdenbire tutumunu değiştirmek zorunda kalmış ve ilk günden beri Fethi Bey'le samimi ilişki kurmuş olan İzmir Müstahkem Mevki Komutanı Hüseyin Hüsnü Emir Paşa (Erkilet) aracılığı ile Fethi Bey'den özür dileyerek mitingdeki konuşmasını yapmasını bizzat rica etmiştir.¹³⁶ Fethi Bey'in konuşturulmasına engel olmanın imkânı kalmadığını, Fethi Bey'in konuşma hakkına ve imkânına sahip olduğunu anlayan Halk Fırkalılar, hiç olmazsa kalabalığın büyük olmaması için tedbirler almaya başlamış ve bir kısım halkı, Fethi Bey'in konuşması diye kendi konuşmacıları Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey'in bulunduğu başka bir meydana götürmüşler. Fakat toplanan halk, SCF'den Fethi Bey'i beklerken, karşılarında Halk Fırkalı Mahmut Esat Bey'i görünce büyük bir tepki ve sinirlilikle oradan ayrılmış ve SCF'ye sevgi gösterileri yaparak şehre doğru ilerlemişlerdir. Halk Partisi binasının önünden geçerken, Halk Partililere ağır sözler söyleyerek SCF taraftarlarına "*Para ile tutulmuş sarhoşlar*" diye yazan *Anadolu* gazetesinin idarehanesine yönelmişler ve idare binasını taşlamışlardır. İdare binasının çevresi dört yandan akın edip gelmiş büyük bir halk topluluğu ile sarılıp dolmuştur. İşte ne oldu ise bu sırada olmuş ve idare binasına yerleştirilmiş olan güvenlik kuvvetleri halkın üzerine ateş açmıştır. 14 yaşında bir öğrenci vurulmuş ve can çekişen oğlunu kucaklayan baba, onu Fethi Bey'in kaldığı otele getirmiş, Fethi Bey'in ayağının önüne koymuştur.¹³⁷ Olay, kısa sürede, İzmir'in her yanında duyulmuştur. 7 Eylül 1930 günü yapılan mitingdeki kalabalık yüz binin çok üzerindedir. Büyük güvenlik tedbirleri ve kordonu içinde konuşan Fethi Bey, kendi parti programının esaslarını açıklamıştır.

¹³⁶ Mete Tunçay, a.g.e, s.267. Mahmut Goloğlu, a.g.e, s. 312.

¹³⁷ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s. 312.

İzmir olayları iktidar çevrelerinde büyük bir şaşkınlık ve büyük bir kızgınlık oluşturmuş. Bu sırada halkın SCF'ye yönelimi devam etmiştir. Halk Fırkası'nın karşısında şimdi bir parti değil, büyük bir halk topluluğu vardı. Her yeni hareket, ekseni etrafında ilgi görürken iktidarın varlığı da zayıflıyor, hiç olmazsa böyle görülüyordu. Hızla büyüyen kuşku, iktidarı yitirmek korkusu içinde olanları öylesine sardı ki tek kurtuluş ümit ve çaresi, Mustafa Kemal'i da bu duygunun içine sokmaya çalışmaktı. Bu sırada belediye seçimleri de başlamıştır. Fakat günler geçtiği halde oyunu kullanmaya gelen Halk Fırkacıların sayısı çok azdı. SCF'ye oy vermek isteyenler, birbirleriyle yarışarcasına sandık başına koşuyorlardı. Çünkü SCF çevresinde toplanan kalabalıktaki ortak noktalar, genellikle ekonomik sıkıntı ile tek parti sistemine karşı olan tepkiden ibaretti. Yoksa bunlar iki partinin de programını okumuş, aradaki farkları görmüş, birini kendi düşüncelerine uygun bulmuş ve bu yüzden o partiye girmiş kimseler değildir. Bu topluluğun içinde türlü düşüncede olanlar, idealistler, dargınlar, öç alma heveslileri, çıkarıcılar, anarşistler, kışkırtıcılar, özgürlükte aşırı istekliler, aşırı solcular, aşırı sağcılar ve geçim sıkıntısı çeken herkes yer almıştır. İç politikada tam anlamıyla bir coşku ve dalgalanma hâkim olmuştur. Hatta Serbest Fırkalılar ve aydınlar bile büyüyen özgürlük gösterilerinin ülkeye zarar vermesinden çekinmeye başlamışlar hatta Mustafa Kemal de yaşananlar karşısında kendi eliyle kurmuş olduğu SCF'ye eskisi gibi sıcak yaklaşmamıştır. Belediye seçimlerinde yaşananlar, Meclis içinde ve dışında iki parti arasındaki gerginlik gün geçtikçe artmıştır. Sonuç itibarıyla SCF için artık yapacak iki durum kalmıştır. Birincisi Mustafa Kemal ve Halk Fırkası ile mücadeleye başlayacaktı, ikincisi ise siyasi arenadan çekilecekti. 15 Kasım 1930'da toplanan meclis genel kurulunda konuşma yapan SCF Genel Başkanı Fethi Bey, fırkanın kapatma kararını açıklamıştır.¹³⁸ 17 Kasım 1930 tarihinde SCF'nin kendisini feshettiği ilan edilmiştir. Böylece, 8 Eylül 1930'da temeli atılan, 12 Eylül 1930'da kurulan SCF, üç ay gibi kısa bir sürede doğmuş, büyümüş, ölmüş ve tekrar tek partili sisteme dönmüştür. Fakat SCF'nin ortadan kaldırılması ile halktaki hoşnutsuzluklar ve yakınmalar giderilmemiştir. Hatta bu *güdümlü muhalefet* denemesinin bazı yararları da olmuş, iktidardakiler halkın nasıl bir hava içinde olduğunu görmeye başlamışlardır.

SCF deneyimi kısa sürede sona erse de etkileri kalıcı olmuştur. Yeni parti öngörüldüğü gibi sadece CHF'nin eksiklerini ve hatalarını ortaya koyacak meclis içi

¹³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Kasım 1930.

bir denetim organı olmamış, meclis dışında da gelişerek bir kitle partisi görünümü almaya başlamıştır. CHF'nin toplum içindeki konumunu gösteren bir barometre işlevi görmüş, dolayısıyla parti sınırlı parlamento içi bir denetleme işlevini aşarak bir iktidar alternatifi olduğunu ortaya koymuştur. SCF, inkılâplarla özdeşleşmiş ve devlet partisi vasfını taşıyan CHF karşısında rejimi tehdit eden bir örgüt niteliği kazanmıştır. SCF'nin başarısı aslında devleti CHF'nin ve iktidarı rahatsız ederek rejim ve parti karşıtları ile muhaliflerini partiye çekmiştir. Bu denemeden sonra, inkılâp kadrosu çok partili hayata kadar ayrı bir siyasal parti kurulmasına izin vermemiştir. Tek parti güçsüz ve örgütsüz müstakil milletvekilleri ile kendi üzerinden kurumsallaşmayı ve denetimi sağlamıştır. SCF, inkılâpların kitle tarafından benimsenmediğini veya inkılâp tarafından kitleye benimsettirilemediğini ortaya çıkarmıştır. İnkılâbın SCF kapandıktan sonraki temel amaçlarından biri mevcut deneyimden de yararlanarak siyasal elitin topluma ilişkilerini yeniden yapılanmasını sağlayacak politikalar üretmek olmuştur. SCF tüm halkı temsil etme iddiasında olan CHF'nin meşruiyet temelini zayıflatmıştır, bu durum CHF içindeki tek parti yanlısı, otoriter fikirleri güçlendirmiştir.

SCF'nin kendini kapatma kararının üzerinden henüz bir ay bile geçmemişti ki Menemen ilçesinde bir isyan patlak vermiştir. Nakşibendî tarikatından olan bir grup 23 Aralık 1930'da, Menemen'de isyan etmiş ve yedek subaylığını yapmakta olan genç öğretmen asteğmen Kubilay isyan sırasında öldürülmüştür. Meydana gelen gelişmeler karşısında Bakanlar Kurulu da, 31 Aralık 1930'da, konuyu sosyal düzene karşı bir ayaklanma niteliğinde görerek, suçun Cumhuriyete karşı geniş kapsamlı bir düzene dayandığı hakkında kesin belgeler olduğu gerekçesiyle, Menemen ilçesi ile Manisa ve Balıkesir merkez ilçeleri de bir ay süre ile sıkıyönetim ilanına karar vermiştir. Hükümet bunu bir tezkere ile TBMM'ye bildirmiştir. Sonunda, askeri mahkemenin, TBMM'ce onaylanan kararı gereğince, Erbilli Şeyh Esat Efendi'nin oğlu olan enfiye eksperisi Mehmet Ali ile çoğu Giritli ve Rumeli göçmeni, biri de Yahudi olan 28 kişi asılmış ve birçok sanık da türlü cezalara çarptırılmıştır.¹³⁹ Şeyh Esat Efendi'nin ise hapisanede iken öldüğü bildirilmiştir. Ayrıca olayın, önceden sanıldığı kadar geniş kapsamlı, politik kaynaklı olmadığı anlaşılmış olacak ki ikinci ayın sonunda Balıkesir ve Manisa merkez ilçelerindeki sıkıyönetim kaldırılmış, Menemen ilçesindeki sıkıyönetimin de bir hafta daha uzatılmasıyla yetinilmiştir. Böylelikle, ekonomik, sosyal ve politik bunalımlarla geçen

¹³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 2 Şubat 1931.

1930 yılı, bu bunalımların toplumda oluşturduğu derin huzursuzluklarla sona ermiştir. 1931 yılı sonuna ve hiç olmazsa yaz tatiline kadar görevine devam etmesi gereken III. TBMM çalışamaz duruma gelmiştir. Bu nedenle, III. TBMM'nin 1931 yılındaki ömrü çok kısa olacak, *Menemen Olayı'nın* yargılamaları sonuçlanır sonuçlanmaz milletvekili seçimlerinin yenilenmesine karar verilecektir.¹⁴⁰ Bu karardan yirmi gün kadar sonra da meclis çalışmaları tatil kararı vermiştir.¹⁴¹ Yeni seçime gidilecek ve IV. TBMM ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti tarihinde oldukça uzun süreli bir yer tutacak olan '*Tek Partili Rejim*' dönemine girilecektir.

1923-1930 döneminde yönetici Kemalist kadro inkılâplarla iktidarını pekiştirmiş ve ideolojik açıdan daha rahat hareket edebilecek bir duruma gelmiştir. Milli Mücadele'den 1920'li yılların sonlarına kadar *eklektik* bir ideoloji ile uzlaşma çabasında olan Kemalist kadro özellikle 1930'lu yılların başında bu eklektizmi bir kenara bırakacak kadar güçlenmiştir. Kemalist kadro sınıfsal ittifaklarda belirleyici vasfını kendi içindeki muhalif hareketi de bastırarak pekiştirmiştir. Siyasi elitler arası mücadelenin başarıyla çıkmış, sınıfsal çıkar ve dengeleri kendi modernleşme ideoloji ve projesini gerçekleştirebilecek şekilde seferber edebilmiştir. Burada belirtilmesi gereken nokta Kemalist kadronun hem kendi içindeki hem de sınıflar arasındaki mücadelede önderliği ele geçirmiş olmasıdır. Bu kadro, ordu aydın ve bürokrasi bileşiminden oluşmuştur. Bu çevrenin desteğinde başlayan geniş bir toplumsal mücadeleyi merkezin ideolojik perspektifinde ortaya çıkarabileceği bir inkılâp sürecine dönüştürmüştür. Başka bir ifadeyle modernleşme süreci Kemalist kadroya onun önderliğinde gerçekleştirilecek bir birikim sağlamıştır. Kurucu kadro da diğer bütün değişim model ve alternatiflerini ortadan kaldırarak kendi değişim projesini ortaya koyabilmiştir. Kemalizm bu bağlamda Türkiye'nin *Modernleşme-Batılılaşma* serüveni içerisinde mümkün olmuş bir ideoloji olarak kabul edilirse aynı zamanda, bu serüveni özel bir biçimde okumanın, yorumlamanın ve sürdürmenin adıdır ama savunduğu düşünceler, yöntem ve model tek alternatif değildir.¹⁴²

Feroz Ahmad bu dönem meydana gelen gelişmeleri şöyle yorumlamıştır:

"Kemalist kadronun elindeki imkânların Jön Türklerden devraldıkları sosyo-ekonomik durum tarafından belirlenmiş ve Kemalistlerin de Jön Türkler gibi bir burjuvazi yaratma sürecini devam ettirmeye çalıştıklarını ama bunu meşruti bir monarşi ile değil bir

¹⁴⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 5 Mart 1931.

¹⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 26 Mart 1931.

¹⁴² Mesut Yeğen, "Kemalizm ve Hegemonya", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.56-57.

Cumhuriyet yönetimi altında başarmaya çalışmıştır. Jön Türkler toplumsal ve ekonomik hayat yeniden örgütlenmedikçe, Anadolu'nun siyasal ve kültürel yaşamının modernleştirilmesinin mümkün olmayacağını farkındadırlar. 1914'te kapitülasyonları kaldırarak yerli ticaret ve sanayiye koruyup geliştirecek önlemler almışlardır. Kemalist kadro da bu korumacı eğilime hız kazandırarak yukarıdan bir burjuva devrimi gerçekleştirmiştir. Bu, çoğu zaman Kemalist otarşiye oranla daha kolay olan yabancılarla iş birliği yolunu yeğ tutar gibi gözükten çocukluk dönemindeki sınıf isteklerine rağmen yapıldı. Söz konusu sınıf hala, devlet politikasını etkileyecek güçten yoksundu çünkü devlet, yerleşik çıkarlardan özerk bir elit tarafından yöneltilmekteydi. Bütün bunlardan, Kemalistlerin bilinçli olarak bir devrim yapmak için yola koyulduklarını söylemek istediğim sanılmasın; bir anlamda böyle bir süreç Genç Türkler tarafından başlatılmıştı ve Kemalistler kısmen, yaratılan ivmenin hızıyla sürüklendiler.¹⁴³

Jön Türkler iktidara geldikten sonra 1913 yılına kadar iktidarı başka güçlerle çoğulcu nispeten özgür bir ortamda belirli bir süre paylaşmış ve sonunda iktidar tekeline kurarak kökten bir laikleştirme ve modernizasyon programını uygulamaya başlamıştır. Bu kalıbı tekrarlayan Cumhuriyet kadrosu da Milli Mücadele sonuçlanana kadar çoğulcu bir aşamadan geçmiş, bu çoğulcu aşama 1925'e kadar sürmüş ve sonrasında bir yenilik ve inkılâp programıyla otoriter bir yönetim biçimi kurmuştur. Dolayısıyla Cumhuriyet yönetimiyle İttihat ve Terakki'nin benzer otoriter milliyetçilik sergiledikleri dönemler olmuştur. Jön Türk hareketinin bu her iki aşamasında da reform hızı daha yavaş olan bir demokratik sistemle, kökten önlemler için daha çok olanağa sahip bir otoriter sistem arasında bir tercih durumu olduğunda, sonunda ikinci seçenek galip gelmekteydi, çünkü Jön Türkler için sonuçta önemli olan devletin güçlenmesi ve bekasıydı, *demokrasi bu amaç için bir araçtı, amacın kendisi değildi*.¹⁴⁴ 1920 ile 1930 iki farklı *Kemalizm* dönemlerine tekabül etmektedir. Öncelikle 1920'li yıllarda ülkenin içinde bulunduğu durum farklıydı. Bu dönemde Türkiye, savaşlarda geçen bir önceki on yılın ülke üzerinde yol açtığı sıkıntıları iyileştirmeye çalışmaktaydı. Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşı büyük maddi tahribata uğramıştır. Bu nedenle 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in kurulmasının ardından Türkiye yeni bir maddi ve siyasi yapılanma dönemine girmiştir. Bu meseleler rejimi, 1920'li yıllar boyunca meşgul etmeye devam etmiştir. Fakat 1920'li yılların sonunda Cumhuriyetin laik temeller üzerine oturtulmasının ardından hükümet 1930'lu yıllarda dikkatinin büyük kısmını

¹⁴³ Faroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Çeviren: Fatma Berktaş, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s.160-177.

¹⁴⁴ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim yayınları, İstanbul, 2006, s.250-253.

ideolojik temellerini oluşturmaya vermiştir. 1920'li yılların tersine SCF deneyiminden sonra Türkiye 1930'lu yıllarda daha otoriter, tek partili bir devlet haline gelmiştir. Aslında 1920'li yılların kırılma noktaları 9 Eylül 1922- 29 Ekim 1923 ilk yönelimler ve yeni rejim karşımıza çıkarken 29 Ekim 1923- 4 Mart 1925 siyasal rakiplerin aşılması, rejimin siyasallaşması ve yenilikler karşımıza çıkmıştır. Son evre ise 4 Mart 1925- 23 Kasım 1927 sıkıyönetim dönemi, resmi tezlerin ortaya çıkışı olarak açıklanabilir.

Kısacası inkılâp; 1927 yılında İstiklal Mahkemelerinin faaliyetine son vermiş, 1929 yılında ise Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlükten kaldırmıştır. Bu görece rahatlık dönemi uzun sürmemiş önceki yıllardan farklı olarak partinin kendi iç sorunlarını çözmek için yaptığı SCF deneyimi ve iktisadi krizin varlığıyla 1930'lu yıllardan itibaren bu kez yeni yasal düzenlemelerle, daha kurumsal araçlarla baskı dönemi başlamıştır. Her iki dönemde de tek parti hâkim olmasına rağmen 1930'lu yıllardan önce ne devletçilik uygulamalarına ne siyasal bir sistem olarak tek partiye ne de kurumlaşmış bir Milli Şef anlayışına rastlanmıştır. Döneme özgü bu niteliklerle tek parti yönetimi katılmış ve süreklilik kazanmıştır. Bu süreç kendi içinde çelişkileri barındıran bir dönüşümü de göstermiştir. Çünkü inkılâp kadrosu bir yandan özgürlükçü ve demokrasiyi temele alan yaklaşıma karşı diğer yandan radikal bir merkezi otorite etrafında küçük bir yönetici bürokratin biçimlendirdiği otoriter model, iç çelişkilere sahip olmuştur. Kemalist kadro devlet eksenli eklektik bir uzlaşmadan vazgeçerek daha radikal bir ideoloji haline gelmiştir. İnkılâp kadrosu devleti ve merkezi güçlendirmeyi ilk amaç olarak belirlemiştir. Bu tanım inkılâp kadrosunun 1930'lu yıllarda geliştireceği ideolojinin de kapsam, nitelik ve karakteristiğini belirlemiştir. Kemalist kadro 1930'la beraber yeni bir başlangıcın veya kopuşun mümkün hale gelmiş olması, inkılâbın kendi içinde yeni bir aşamaya geçildiğine dair işaretler taşıması, iç ve dış gelişmelerin zorlaması ile yeni iktisadi, kültürel, sosyal ve düşünsel önlemler alınması, rejimin giderek katılaşması, içe kapanması, kendi eylemleri üzerinde düşünmeye başlamasına yol açmıştır. Yani "*Tek Parti Yönetimi*" başlamıştır.

2.1.3. 1930-1938 Dönemi Ve Tek Parti Yönetimi

Cumhuriyetin ilk yıllarında kendiliğinden ortaya çıkmış ilk muhalefet parti olan TCF kapatılmıştır. Gerek bu parti gerekse bu partiyi tutacaklarından kuşku duyulan eski İttihat ve Terakki taraftarları İstiklal Mahkemesi kararlarıyla ortadan kaldırılmıştır. 1930 yılında Mustafa Kemal'in emriyle denenmek istenen çok partili Cumhuriyet düzeni için kurulan SCF adındaki muhalefet örgütünün toplumca benimsenerek güdümlü yönetim niteliğini yitirmesi ve bu yüzden başarısızlığa uğraması üzerine, Türkiye'de uzun yıllar değişmeyen bir tek partili Cumhuriyet düzeni ortaya çıkmıştır. 1930–1938 dönemi özellikle düşünsel ve ideolojik planda ele alındığında iktisadi kriz ve SCF'nin etkilerine karşı tepki vermeye çalışan bir atmosfer içinde kendine özgü bir gelişim sergilemiştir. Bu tepkinin ekonomik boyutu “Devletçilik” olarak parti programına da girecek bir ilkenin gelişimini sağlamıştır. Ayrıca sosyal ve kültürel planda ise inkılâpların yüzeyselliğini giderecek bir iletişim sürecini başlatmıştır. 1927'den beri denetimsizlik rahatlığına alışmış olan rejim, artık Kurtuluş Savaşı zaferinin getirdiği siyasal meşruiyetin yeterli olmadığını, kendine çeki düzen vererek halkla bir biçimde iletişim kurması gerektiğini anlamıştır.¹⁴⁵ Mustafa Kemal, güdümlü muhalefet yoluyla denemek istediği çok partili cumhuriyet düzeninin başarısızlığa uğraması nedeniyle, henüz ülkede çok partili Cumhuriyet düzenini uygulama zamanının gelmediği ve ulusal irade temelinden ayrılmaksızın toplumu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırabilmenin ancak tek partili cumhuriyet düzeni ile mümkün olabileceği kanısına varmıştır. Mustafa Kemal'e göre yurdu düşman istilâsından kurtarmak ve ulusu bağımsızlığa kavuşturmak için nasıl ki silahlı milli mücadele döneminde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti gibi bir örgütle tüm yapıcı güçler, olanaklar, yetenekler bir elde ve bir yönetimde toplanıp zafere ulaşılmışsa, toplumun çağdaş uygarlık düzeyine erişmesi için girişilecek silahsız milli mücadele döneminde de tıpkı onun gibi bir milli ve politik örgüte ihtiyaç vardı. Bu örgüt de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin devamı niteliğinde olan, CHF olabilirdi.

CHF, çok partili cumhuriyet düzeninin bütün görevlerini ve işlemlerini tek parti olarak üzerine alacak, hiçbir ayrıntı gözetmeksizin tüm ulusu kendi içinde toplayacak, bunun için de herkesin birlikte ve eşitçe çağdaş uygarlık düzeyine varabilmesini sağlayan bütün kurallara, koşullara, olanaklara ve yetkilere sahip olacaktır. Bu düşünce başarılı olabilirse artık başka partiye, hatta başka bir sosyal ku-

¹⁴⁵Ahmet Kuyaş, “Yeni Rejim”, **Cumhuriyetin 75 Yılı**, Cilt 1 1923–1953, Editör: Feridun Aksın, YKY, İstanbul, 1999, s. 9.

ruluşa ve örgüte ihtiyaç kalmayacak, milli birlik ve beraberliğin zedelenmemesi için de bu gibi kuruluş ve örgütlerin ortadan kaldırılmaları gerekecekti. Bu düşünce doğrultusunda çok partili düzenden geriye kalanların temizlenmesinde olduğu gibi, çok örgütlü sosyal düzen anlayışının yerine de, o tek partiye bağlı, tek örgütlü sosyal düzen anlayışının getirilmesi ve eski görüşten de geriye kalanların temizlenmesi yoluna gidilmiştir. İlk önce *Türk Ocağı* ele alınmıştır. Bu nedenle, 1931 yılı başlarında Türk Ocakları Genel Başkanı *Hamdullah Suphi Bey* (Tanrıöver), Çankaya'ya çağrılmış, yapılan ve yapılmakta olan devrimlerden sonra, artık Türk Ocaklarında yapılacak iş kalmadığı, Türk Ocağının tarihsel görevini tamamladığı belirtilmiştir. 10 Nisan 1931 tarihinde toplanan Türk Ocakları Kongresi de kendi örgütlerini kapatmaya ve halk partisine katılmaya karar vermiştir.¹⁴⁶ Hamdullah Suphi Bey 25 Mayıs 1931 tarihli kararname ile Bükreş elçiliğine atanmış ve 18 Temmuz 1931'de Bükreş'e gitmiştir.¹⁴⁷ Tek partili Cumhuriyet düzeninin sosyal çalışmalarının tek örgütle ve tek partiye bağlı olarak yönetilmesi için 1932 yılı Şubat ayında *Halkevleri* kurulmuştur.¹⁴⁸ Türk Ocaklarının, tüm güçleri tek elde tek partide toplamak isteyen inkılâp iradesinin sonucu varlıklarına son verilse de kapatılmalarında ocakların siyaseten güçlenerek iktidar partisini tedirgin etmeleri ve savundukları Türkcülük fikirlerinin ırkçı ve Pantürkist eğilimler kazanarak faşizme yönelmesi etkili olmuştur.¹⁴⁹ Türk Ocaklarından sonra diğer dernek ve kuruluşlar da ocakların akıbetine uğramışlardır. Tek parti CHF, kapatılan bütün bu derneklerin amaçlarını gerçekleştirmeye çalışacaktır. Dolayısıyla ayrı bir alanda faaliyet göstermeye gerek kalmadığından kendi içinde çalışmasını uygun görmüştür. Önce *Türk Kadın Birliği* sonra da *Mason Derneği* kapatılmıştır.¹⁵⁰ Kapatılan Türk Ocakları yerine inkılâbın güdümünde *Halkevleri* 19 Şubat 1932'de kurulmuş, halkın politik ve ideolojik eğitimini sağlamak için kurulmuştur.¹⁵¹

Halkevleri bir zorunluluk sonucunda oluşmuş ve ülke kültürüne büyük etki ve önemi olmuştur. Halkevleri devletin toplumu görme biçimine ve onu ıslah etme fikrine sivil toplumun katkısını sağlamak amacını taşıyan kurumdur. Halkevleri

¹⁴⁶ Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.9. Mete Tunçay, a.g.e, s. 298.

¹⁴⁷ Mete Tunçay, a.g.e, s. 298.

¹⁴⁸ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s. 10. Mete Tunçay, a.g.e, s.300.

¹⁴⁹ Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983,s 55, 63.

¹⁵⁰ A.g.e, s. 80- 86.

¹⁵¹ Tefik Çavdar, "Halkevleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.878-883.

inkılâbın ideolojisini yayarak o dönemde çok vurgulanan bir türdeş bir toplum oluşturma amacı taşısa da mevcut ideolojiyi toplumdaki karşılık bulacak, ondan beslenecek bir biçimde tercüme etme hassasiyetine işaret etmesi açısından da önemlidir.¹⁵² CHF Genel sekreteri Recep Peker Halkevleri'nin kuruluş amacını şöyle açıklamıştır:

“...Milleti şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kütlesi halinde teşkilatlandırmaktadır... Biz; Halkevlerinin arkadaşlık havasının hararetiyle ısınan çatıları altında milletimizin tek tek olmaktan çıkarak sulpleşerek, katılaşıp, cemiyetleşerek hacmi, irtifai ve cevheri ile kendisini mahabetli bir granit kütlesi halinde istikbale arz edeceğine kaniiz.”¹⁵³

Tek partili cumhuriyet düzenini kurma çalışmaları tamamlanmak üzere idi. Fakat bu düzeni kabul etmekte tereddütte olan milletvekilleri vardı. Bu nedenle son çalışmalarda TBMM hedef alınmıştır. Mustafa Kemal, bu son hamleyi yaparak meclisin kendini yenileme kararı vermesini istemiştir. Bunun üzerine, zaten çalışma gücünü yitirmiş olan III. TBMM süresi dolmadan yeni seçimin yapılmasına karar vermiştir. İnkılâp kadrosu kendi içinde yeni bir dönem açarken meclisi de yenilemek istemiştir. IV. Meclis tamamen inkılâp iradesini yansıtan bir türdeşliğe sahip olmuştur. Mustafa Kemal'e göre muhalefet yine olmalı, eleştiri yine yapılmalı idi. Fakat bir parti kadrosu ya da bir örgüt ile değil, tek tek kişilerce ve yine CHF tarafından seçilmiş kimselerce yapılmalıydı. CHF, Cumhuriyet düzeninin bütün koşullarını ve kurallarını uygulayacak olan tek örgüt ve güç olarak kalacaktır. Bu nedenle Mustafa Kemal, millet için de bir bildiri yayınlamış ve bu bildiriye CHF'nin *“Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve Devrimcilik bu partinin değişmeyen apaçık niteliğidir”* diyerek tanımlamıştır. Sonra da tek partili cumhuriyet düzeninin ana çizgilerini şöyle belirtmiştir: *“Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan meydana gelmiş değil ve fakat kişisel ve sosyal hayat için iş bölümü bakımından türlü iş kollarına bölünmüş bir topluluk saymak temel ilkelerimizdendir.”¹⁵⁴*

Mustafa Kemal'in genel başkan olarak imzaladığı bu bildiri, tüm özellikleriyle bir parti bildirisinden çok bir hükümet programına benzemektedir. Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, kurulmasına çalışılan tek partili Cumhuriyet

¹⁵² Mesut Yeğen, a.g.m, sayfa 61,62.

¹⁵³Recep Peker, *“Halkevleri Açılma Nutku”*, **Ükü**,Sayı:1, Cilt:1, Şubat 1933.

¹⁵⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 388.

düzeninde parti ile devlet birbirinin aynı gibi idi. Nitekim CHF'nın genel sekreterlerinden Recep Bey, bunu açık ve kesin bir ifadeyle belirterek, "*Türkiye Cumhuriyeti bir Tek Parti Devleti'dir. Parti ile Devlet beraber çalışır*" demiştir.¹⁵⁵ Gerçekten de durum tanımlandığı gibi olmuş ve parti ile devlet arasında kesin bir ayırım kalmamıştır. Devleti temsil edenler, çoğunlukla parti mensupları olmuştur. Parti müfettişleri, devletin de temsilcileri niteliğini kazanmıştır. Devletin politikasını bildirme ve uygulanmasını sağlama, partinin görevleri arasında sayılmıştır. Devlet Başkanı ile parti başkanı aynı kişi olduğu gibi uzun süreler Başbakanlık ile parti genel sekreterliği görevleri de aynı kişiye verilmiştir. Belirtilen durum ve ortam içinde IV. TBMM için seçimler yapılmış ve çoğu eski milletvekili olmak üzere 317 milletvekili seçilmiş ve devamında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi sonunda da Mustafa Kemal oy birliği ile tekrar cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹⁵⁶ Aynı gün, Başbakan İsmet Bey hükümeti kurulmuştur.

1931 yılının en ciddi ve tehlikeli sorunu "*Ekonomik Bunalım*" idi. 29 Ekim 1929'da New York borsasında patlayan buhran bütün borsa değerlerini ani denilecek bir hızla allak bullak etmiştir. Bu karışıklık ve yankısı hızla Londra borsası ile Avrupa para ve sermaye piyasalarına yansımıştır. Sanayi ve istihdam ağır yara almış ve işsizlik artmıştır. Fiyatlar düşmüş ve milletlerarası ticaret hızla daralmıştır. İktisadî kaderleri liberal dünya ekonomisine bağlı bütün ülkelerle beraber Türkiye de ister istemez buhranın içine sürüklenmiştir. Bu depresyon karşısında bütün ülkelerin ilk savunma tepkileri, kendi içlerine çekilmek ve kendi kendine yeterli çabaları oldu. Bu nizamın adına, ekonomi siyasetleri bakımından "otarşi" (otarchie) denilir. Gerçek olan şu idi ki ülkede büyük bir huzursuzluk vardı. Politik alanda bir muhalif örgüt bulunmamasına rağmen yurt dışında bulunan ve yurda giremeyen, yurda girmeleri yasaklanmış olan bazı kişiler, Mustafa Kemal'e telgraf çekerek Cumhurbaşkanlığına seçilmesinin usulsüz olduğunu iddia edip protestoda bulundular. Paris'ten gelen telgrafta şöyle deniyordu:

*"Anayasa'ya aykırı olan Meclis seçimi ile kanunsuz başkanlık seçimini şiddetle protesto ederiz." (Türkiye Siyasi Mülteciler Cemiyeti)*¹⁵⁷

Ekonomik krizle karşı karşıya kalan Kemalist kadro siyasi alanda rakiplerini henüz tasfiye etmiş ve siyasi, idari, hukuki, toplumsal ve kültürel

¹⁵⁵ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s. 11.

¹⁵⁶ A.g.e, s. 13.

¹⁵⁷ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s. 15.

dönüşümleri başlatacak inkılâplarını yeni yapmıştır. İktisadi ve düşünsel alanda önemli eksikleri de 1930'ların başlangıcında yüzleşecektir. Mustafa Kemal'in meşruiyeti ve birleştiriciliği belki tartışılmaz fakat ülkenin istenen ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmesi için başka bir meşruiyet ve başarı kaynağına da ihtiyacı vardı. Siyasi, kültürel, hukuki düzeyde yapılan önemli inkılâplar yeni bir devletin izleyeceği yolu belirlemiştir. Fakat bu inkılâplarla toplum arasındaki ilişkinin niteliği üzerine bir fikir edinilmemiştir. İnkılâbın dönüştürmek istediği toplumla karşı karşıya gelmesi 1930'lu yıllarda gerçekleşmiştir. Andrew Mango, 1923 – 1929 dönemini şöyle değerlendirir:

“...1923 ile 1929 yılları arasında büyük bir hızla gerçekleştirilen reformlar ancak zaman içinde etkili oldu ve köylere, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden önce ulaşamadı. Mustafa Kemal, ülkesinin içinde gelişeceği bir çerçeve yaratmıştı. Bütün devrimler gibi onun reformları da önce topyekûn bir değişim olarak kabul edilmişti. Ama ilk etkileri yönetici sınıfın yaşamı üzerinde görülmüştü. Cumhuriyet neredeyse Osmanlıların memur sınıfını olduğu gibi devraldığı için, bu sınıfın yapısı hemen hemen hiç değişmemişti. Türkiye'nin sosyal tarihindeki en büyük kopukluk Atatürk'ün reformlarıyla değil, daha önceden, ülkenin çok uzun zamandır sanatkârlıklarına dayandığı Hıristiyanların terk etmeleriyle ortaya çıkmıştı. Atatürk'ün kurduğu cumhuriyet gerçekten yeni bir Türkiye idi ama yeni oluşunun esası, tarihinde ilk kez bir Müslüman ülke olmasından kaynaklanıyordu.”¹⁵⁸

Bir inkılâbın kurucu kadrosuna rağmen ayakta kalabilmesi kendi dönüşüm ve değişim projesini anlamlı kılacak kitlenin de desteğini almasına bağlıdır. Dolayısıyla yapılan inkılâpların daha köklü iktisadi ve toplumsal olanlarla da bütünleştirilmesi gerektiği açıktır. Fakat bu dönem inkılâp kadrosu dünya iktisadi krizi patladıktan sonra karşısında uygulanacak iki yol vardır: Ya demokratik hak ve hürriyetlerin verilmesi ile rejimi yumuşatmak ya da rejimi büsbütün sertleştirmektir. Birinci yol siyaseten bir muhalefet partisi tesisi ile denenmiştir. SCF deneyimi kısa sürede sona erse de etkileri kalıcı olmuştur. Yeni parti öngörüldüğü gibi sadece CHF'nin eksiklerini ve hatalarını ortaya çıkarmıştır. Bu denemeden sonra, inkılâp kadrosu çok partili hayata kadar ayrı bir siyasal parti kurulmasına izin vermemiştir. Tek parti güçsüz ve örgütsüz kendi üzerinden kurumsallaşmayı ve denetimi sağlamıştır. SCF, inkılâpların kitle tarafından benimsenmediğini veya inkılâp tarafından kitleye benimsettiremediğini ortaya çıkarmıştır. İnkılâp kadrosu, SCF kapandıktan sonraki temel amaçlarından biri, mevcut deneyimden de yararlanarak

¹⁵⁸ Andrew Mango, **Atatürk**, Çev: Füsun Doruker, Yeni Binyıl Sabah Kitapları Yayınları, İstanbul, 2000, s. 450.

siyasal elitin topluma ilişkilerini yeniden yapılanmasını sağlayacak politikalar üretmek olmuştur. SCF tüm halkı temsil etme iddiasında olan CHF'nin meşruiyet temelini zayıflatmıştır, bu durum CHF içindeki tek parti yanlısı, otoriter fikirleri güçlendirmiştir. İlk yol etkili olmayınca inkılâp kadrosu ikinci yol olan Türkiye'de uzun yıllar değişmeyecek tek partili bir cumhuriyet düzenini kurmaya girişecektir. Mahmut Goloğlu "*güdümlü bir muhalefet*" olarak tanımladığı Serbest Fırka ile inkılâp kadrosunun, çok partili cumhuriyet düzeninin uygulama zamanının gelmediği ve ulusal irade temelinden ayrılmaksızın toplumu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırabilmenin ancak "tek partili cumhuriyet" düzeni ile mümkün olacağı kanısına vardığını ifade etmiştir. Serbest ortam ile kontrolü kaybettiğini gören inkılâp kadrosu, dünya buhranının etkisi ile iktisadi alanda devlete tanınan geniş müdahale yetkisini siyasi alana da yansıtarak, CHF eliyle siyaseti otoriter bir idarenin denetiminde işlevsiz hale getirmiştir. Bundan sonra rejimde ve ideolojide bir sertleşme dönemine girildiğini görmekteyiz.

Böylece inkılâp kadrosu dönemin başlangıcında karşılaştığı sorunları çözebilmek için geliştirdiği siyasi, iktisadi ve kurumsal yapılanmayı ideolojisini yaymak içinde kullanarak bütün bir dönemi etkilemiştir. Özellikle 1930 ve 1931 iktisat politikasının hararetle yenilendiği yıllarda aynı zamanda, siyasi rejimin de önemli bir dönüşümden geçtiği bir dönem olmuştur. Bir yandan, yıllar süren iç çatışmalardan sonra, bürokrasi kendisini sınıf dengesi içinde bir yere yerleştirmek için gereken konumu bir kez daha elde etmiştir. Bunu, devlet yönetiminin boyutlarını değiştirerek yapacaktır. Türk iktisat politikasında 1930'lar dönemini hazırlayan, bu iki gelişmenin birbiriyle kesişmesidir. Başlangıçta krizle mücadele amacı için formüle edilmiş bir dizi tedbir giderek yeni bir devlet biçimini, devlet işlevlerinin kapsamı ve siyasi iktidar ile ekonomi arasındaki ilişkinin niteliğini doğurmuştur. Sonunda bürokratik reformculuğu özümsemiş bir rejim ortaya çıkmıştır. Savunmacı tutumun aracı kurumu CHF olmuştur. Aktif tutumu ise devletçi iktisat politikaları ile yoğun eğitim ve propaganda faaliyetleri oluşturacaktır. Amaç inkılâbın ve ideolojisinin kitlelerce benimsenmesini sağlayacak sosyo-ekonomik bir temel sağlamaktır. İnkılâp kadrosu bu dönem içerisinde özellikle 1932 yılından itibaren devletçi politikalar izlemeye başlamış 1931 ve 1935 parti kongreleriyle de kendisini ideolojik olarak izah edebilecek çalışmalar içine girmiştir.

TBMM de kendi istediği ve seçtiği milletvekillerini getirten Mustafa Kemal, tek partili cumhuriyet düzenini tamamlamak için, CHF'ye de bu amaca uygun bir

çekidüzen vermek amacı ile parti kurultayını toplantıya çağırmıştır. 10 Mayıs 1931'de CHF kurultayı toplanmıştır.¹⁵⁹ Kurultay Mustafa Kemal'in açılış konuşma ile başlamış ve bu konuşmasında CHF'nin durumunu tıpkı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin durumuna benzetmiştir. Nasıl ki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti milli birlik ve beraberliği sağlayarak milli mücadele çabalarını zafere ulaştırmışsa CHF de devrimleri ve aşamalarını başarıya ulaştırarak ulusu çağdaş uygarlık düzeyine yükselteceğini belirtilmiştir.¹⁶⁰ Gündem gereğince Genel Başkan Vekili İsmet Bey, Partinin ana politikasını açıklayan raporu okumuştur. İç politikada cumhuriyetçi ve halkçı bir anlayışla çalıştığı ve çalışacağı belirtilen Halk Partisi'nin aynı zamanda laik ve devrimci olduğu anlatılıyor, ekonomik konulardan ve devletçilikten söz edilerek ilk kez açıkça, CHF'nin cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimci bir parti olduğu bildirilmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkasının bunu takip eden birleşimlerindeki çalışmalarla partiye ciddi bir program yapılmıştır. Bir giriş ve sekiz bölümden oluşan bu programın, "*Cumhuriyet Halk Fırkasının Ana Vasıfları*" adını taşıyan ikinci bölümünün birinci maddesi aynen şöyle idi:

*"Madde 1: Cumhuriyet Halk Partisi cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimcidir."*¹⁶¹

Ayrıca ikinci maddesinde ise,

*"Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan meydana gelmiş değil ve fakat kişisel ve sosyal hayat için iş bölümü bakımından türlü iş kollarına ayrılmış bir toplum saymak temel ilkelerimizdendir. 'Küçük Çiftçiler', 'Küçük Sanatkârlar ve Esnaf', 'İşçiler', 'Serbest Meslek Sahipleri', 'Sanayiciler, Büyük Arazi ve İş Sahipleri ve Tüccarlar' Türk toplumunu meydana getiren başlıca çalışma topluluklarıdır. Bunların her birinin çalışması, ötekinin ve kamunun yaşantı ve mutluluğu için zorunludur. Parti'mizin bu ilke ile güttüğü amaç, sınıf mücadelesi yerine, sosyal düzen ve beraberliği sağlamak ve birbirini bozmayacak surette menfaatleri denkleştirmektir. Menfaatler, kabiliyet ve çalışma derecesiyle orantılıdır."*¹⁶²

Toplum hayatının hiçbir parçasının parti denetimi dışında kalmaması ve sosyal davranışların politik davranışlarla dengeli yürütülebilmesi için Halkevleri'nin kurulmasına karar verilmiştir. Böylece, yeni tüzük ve programın kabul edilmesiyle,

¹⁵⁹ Mustafa Kemal, CHF'yi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin devamı gibi saydığı ve Sivas Kongresi'ni de Halk Fırkasının birinci kurultayı gibi gösterdiği için CHF'nin ikinci kurultayına, üçüncü kurultay da denir.

¹⁶⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s.385,386.

¹⁶¹ Mete Tunçay, a.g.e, s. 448.

¹⁶² Mete Tunçay, a.g.e, s. 449.

CHF altı önemli ilkenin sahibi ve uygulayıcısı, tek partili cumhuriyet düzeninin 'Tek Parti'si olmuş ve bu ilkeleri 'Altı Ok' ile belirterek partinin simgesi yapmıştır. CHF artık bir devlet mekanizması gibi çalışmaya başlamıştır. Devlet işlerinin hepsi önce ilgili ve yetkili parti organlarında görüşülüp karara bağlanıyor, ondan sonra Meclise ya da hükümete getiriliyordu. Bütün bu açıklamalarımızı özetlemek gerekirse diyebiliriz ki, tüm hastalıklara çare olacağına, ulusu çağdaş uygarlık düzeyine çıkaracağına ve milli iradenin egemenliğini de sürdüreceğine içtenlikle inanılmış olan tek partili cumhuriyet düzeni uygulamaya girmiştir. Kemal Karpat gelişmeleri şöyle yorumlamıştır:

*"Toplumsal yapıda herhangi bir değişiklik meydana gelecekse bu, bir devrimin değil, evrimin sonucu olacaktır. Rejim siyasi bakımdan devrimci, sosyal bakımdan muhafazakârdır. Toplumsal yapıyla ilgili sorunlarda muhafazakârdır, toplumsal örf ve adetler konusunda ise devrimci. Birbirini tekzip eden bu görüşler ise rejimi çelişkiye götürecek sonsuz zorluklar yaratacaktır."*¹⁶³

Bu çerçevede şunu belirtmek gerekir ki Kemalist kadronun, totaliter ideolojilerin yaptığı gibi bütünsel yeni bir toplum ve insan tipi yaratmayı tasavvur etmediğine işaret etmiştir. Mustafa Kemal sosyal ve ekonomik değişime sanıldığından daha az ilgi göstermiştir. Mustafa Kemal için ekonomik gelişme, sınıfsal farklılıkların giderme ve önleme, insan hak ve onuru gibi çok da derinden hissedilmeyen insani ihtiyaçlardan çok uluslararası itibar ve ulusal dayanışmanın gerektirdiği şeyleri yapmak için bir araç durumunda olmuştur. Bu anlamda Kemalizm bütüncül değil daha kısmi bir çağdaş uygarlığı yakalama projesiyle modern, güçlü, bağımsız bir ulus devlet kurma amacını taşımıştır. İnkılâp kadrosunun idealindeki toplumsal düzeni oluşturabilmek için kabul ettiği yasalar mevcut düzenin çok ilerisinde olmuştur. Mevcut durum İslami bir ideoloji ile kapitalizm öncesi üretim yapısını yansıtmaktadır. İnkılâp kadrosu hem ittifak içinde bulunduğu sınıflarla hem de bu ittifakın dışında tuttuğu sınıflarla problemler yaşamıştır. Bu bakımdan Cumhuriyet, ilk devirlerinde ve 1930'dan sonra üretimi ve halkın refahını artırmak için büyük çaba sarf etmişse de idarecilerin devletçi felsefesi ve otoriter davranışları, artan üretimin dar bir grup içinde dağıtılmasıyla sonuçlandırılmıştır. Tepeden inme eğilimli, verimlilik ve modern ekonomi ile bağdaşmayan devlet kapitalizmi ve onun

¹⁶³ Kemal Karpat, a.g.e, s. 170,172.

gerçekleştirdiği sanayileşme, köylü istismarını beraberinde getirmiş, yoksul sınıflar üzerindeki sömürüyü artırmış, istenen sermaye birikimi sağlanamamıştır.¹⁶⁴

İnkılâp için eski düzenin tasfiyesi, yeni bir düzeni kurup yerleştirmekten daha önemli olmuştur. İnkılâbın bu anlamda tasfiyeye yönelik tavrının daha kesin olmasına rağmen bunun alt yapısını oluşturacak değişim konusunda kararsız olduğu da ileri sürülebilir. 1923-1930 döneminde iktisadi açıdan önemli bir atılım gerçekleşmeyip dünya iktisadi kriziyle durum ağırlaşınca ideolojik düzeydeki “Batılılaşma” sorunu kendiliğinden öne çıkmıştır. İnkılâp 1930’lu yılların başlangıcında bu sorunu çözebilmek için tek parti idaresini güçlendirirken aynı zamanda laik ve milliyetçi inkılâpları da derinleştirme yoluna gitmiştir. Cumhuriyet rejiminde büyük ölçüde modernleşmenin zorunlu bir unsuru olarak görülmesi nedeniyle laisizm ideolojisinin karakteri değişmiştir. Yani laik olmayan bir toplumun laik hale getirilebilmesi için uygulamaya konulan kapsamlı program, doktrin. “Laisizm”de dünyevi alanın ruhani alanı kapsamı söz konusudur ve tepeden inmecilik unsuru vardır. 1923 sonrasında üstün bir konuma yerleşen bürokratik seçkinlerin büyük modernleşme ve ilerleme olgularına ekonomik, sosyal ve politik ilerleme olarak değil, özünde kültürel bir değişim hareketi olarak bakmıştır. Böylece Cumhuriyet rejiminde laisizm, Türklerin beyinlerini İslam’ın egemenliğinden kurtarmak ve böylece arzulanan bir şey olduğu düşünülen çağdaş uygarlığın ilkelerini benimsemelerini sağlamak amacıyla geliştirilmiş pozitivist bir ideoloji olmuştur. Başka bir deyişle modern Avrupa uygarlığını yakalamak ancak düşünsel düzlemdeki değişim yoluyla gerçekleştirilebilecek yeni bir inanç haline gelmiştir. Kemalist kadronun laik ve milliyetçi olan cumhuriyet ideolojisi var oluşunu tehdit eden Osmanlı değerlerine karşı hoşgörüsüz olmuştur. Ekonomik temelin gelişmesi ve olgunlaşmasından çok daha fazla enerji, ulusal bilincin ve tarihsel mitosların özenle oluşturulmasına, şapka ve giyim kuşam düzenlemelerine, medeni kanun teşekkülüne ve kadının statüsündeki reform gibi yeniliklere harcanmıştır. Bu bağlamda Cumhuriyet ideolojisi, laik temel üzerine oturan milliyetçi bir kimliğin inşasına 1930’lu yıllardan itibaren başlamıştır. Bu amaçla Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Bu amaç ve çalışmaların halka ulaşması için de Halkevleri, Cumhuriyet okulları, üniversiteler önemli görev üstlenmiştir.

¹⁶⁴ Taner Timur, a.g.e, s. 120,121.

Parti-devlet bütünleşmesi dönemin önemli gelişmesi olmuştur. *Tek Partili Cumhuriyet* düzeninin uygulamaya konmuş olması, ekonomik bunalımın getirdiği huzursuzluğu gidermeye yetmemişti. Basın, çok şiddetli eleştirilerde bulunuyordu ve bu hal tek partili Cumhuriyet düzenini rahatsız etmekteydi. O halde basını da tek partili Cumhuriyet düzeninin koşul ve kurallarına uydurmak gerekiyordu. Adalet ve İçişleri Karma Komisyonunun da tasarımı kabul gerekçesi şu idi:

*“Bu tasarı, basın özgürlüğünün kötüye kullanılmasından doğan ve Türk toplumunu ahlaki ve sosyal bakımdan geriletecek kadar tehlikeli gözükten durumun memlekette ve onun düşünce ve ihtiyaçlarını dile getiren Meclis’te uyandırdığı ciddi kuşukları çabucak gidermeyi hedef tutmuştur.”*¹⁶⁵

Basın, inkılâp kadrosunun denetim altına almak için uğraştığı diğer bir faaliyet alanıdır. 25 Temmuz 1931 günlü oturumda yetmiş maddelik *“Matbuat Kanununu”* kabul edilerek bu alanı da denetimine alınmıştır. Özellikle 50. madde inkılâbın aleyhinde yayın yapılmasını imkânsız hale getirmiştir:

*“Memleketin genel siyasetine dokunacak yayınlardan dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararıyla gazete ve dergiler geçici olarak kapatılabilir... Bu şekilde kapatılan bir gazetenin sorumluları, kapatılma süresince başka bir adla gazete çıkaramaz.”*¹⁶⁶

Matbuat Kanunu, gazete kapatma yetkisini Bakanlar Kuruluna vermiştir. Fakat rejimde asıl dönüm noktasını, ekonomik buhranın etkilerinin Türkiye’de en kuvvetle hissedildiği 1932 yılı teşkil etmektedir.

Ne var ki, tüm dünyayı sarmış olan ekonomik bunalım hükmünü sürdürüyordu. Basın için alınan onca tedbire rağmen içteki ekonomik bunalımda bir hafifleme de olmuyordu. Toplum sıkıntı içinde idi. Hükümet ise ekonomik bunalıma karşı en etkili tedbirin yine de milletçe fedakârlığa katlanma olduğu kanısını taşıyordu. 1931 yılı zaten ya harcamaları kısan, ya da yeni vergiler koyan kanunların çıkarılması ile gelip geçiyordu. 27 Haziran 1931’de 1833 sayılı *“Arazi Vergisi Kanunu”*, 4 Temmuz 1931’de 1837 sayılı *“Bina Vergisi Kanunu”*, 6 Temmuz 1931’de 1839 sayılı *“Hayvanlar Vergisi Kanunu”*, 21 Temmuz 1931’de 1860 sayılı *“Muamele Vergisi Kanunu”* çıkarılmıştır.¹⁶⁷ Önce tarım ürünlerinin çok artması ürün fiyatlarını

¹⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 25 Temmuz 1931.

¹⁶⁶ Alpay Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 153. Taner Timur, a.g.e, s.164.

¹⁶⁷ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s. 37.

düşürmüş, fiyatlar düşünce de üretim azalmış ve durmuş, bu yüzden işsizlik ve parasızlık başlamış, uluslararası alışveriş çok azalmıştır. Ayrıca dış ülkelere satılacak malları tarım ürününden ibaret olan devletlerin durumu çok daha sıkıntılı olmuştur. Ve bütün devletler, bu genel ekonomik bunalımın tehlikelerinden kurtulabilmek için tedbirler arıyor ve özellikle kendine yeterli olabilmeyi, en etkili çare ve kurtuluş yolu olarak görüyorlardı. Böylece, inkılâp kadrosunun devletçilik düşüncesi, iç ve dış ekonomik bunalımların doğurduğu ve uluslararası ilişkilerin etkilediği bir zorunluk olarak ortaya çıkmıştır. Ekonomi politikası 1932 yılından önce devletçi politikanın temel kanunları kabul etmiştir.

TBMM ekonomik bunalıma çare olacağını umduğu yasaları çıkarmaya devam ediyordu. 11 Haziran 1932'de, Türkiye'de ancak Türk vatandaşlarının yapabileceği işler hakkında 2007 sayılı kanun kabul ediliyor ve 2068 sayılı kanunla da Türkiye iskele ve limanları arasındaki posta seferleri devlet tekeli altına alınıyordu. Bütün sanayi kuruluşlarına ve girişimlerine yardımcı olacağı düşüncesi ile 2064 sayılı Sanayi Kredi Bankası Kanunu çıkarıldı. 2058 sayılı kanunda da tüm sanayi teşebbüslerinin gerçekleştirilmesiyle uğraşacak olan Devlet Sanayi Ofisi kurulmuştur.¹⁶⁸ Ne var ki hepsi de devletçilik hedefine yöneltilmiş bunca tedbirlerin sonucu olarak, zaten yeterince gelişmemiş ve hatta doğmamış olan özel teşebbüs daha da gerilemeye başlamıştır. Özellikle özel teşebbüsün herhangi bir kuruluş ve kurum için Sanayi Planlama Dairesinden izin alma zorunda olması, bu dairenin de tüm devlet daireleri gibi çok ağır işlemesi, özel teşebbüsü yok edecek duruma getirmiştir. Ve öylesine bir boşluk meydana çıkacaktır ki ekonomik alandaki her davranışın devletten gelmesi, devlet eliyle yapılması yani İsmet Paşa Hükümetinin benimsediği "*Devlet eliyle sanayileşme*" kendiliğinden kesin bir zorunluluk olmuştur. Devletçilik, tek partili cumhuriyet düzeninin en karakteristik niteliklerinden biri olmuştur. Devletin, bizzat kuruluşlar ve örgütler meydana getirerek işletmeciliğe başlaması üzerine de iyice kökleşmiştir.¹⁶⁹ Fakat böylesine bir devletçiliği uygulayabilmek için devletin mali durumunun güçlü olması gerekli idi. Oysaki devletin mali gücü yetersizdi. Bu nedenle yabancı sermaye ve kredilerden yararlanma yoluna gidilmiştir. Bu sonuçlar ve devlet eliyle sanayileşme düşüncesi ile Sovyet Rusya'dan dönen İsmet Paşa ve aynı düşünceyi paylaşan hükümeti, kendine yeterlilik ve devletçilik uğrunda çalışmaları arasında, dışardan para ile mal almak yerine, mal karşılığında mal almak yolunda ilerlemeye uğraşmaktaydı.

¹⁶⁸ A.g.e, s. 48.

¹⁶⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Cilt III, Remzi Kitabevi, İstanbul,2011, s.350-352.

Mustafa Kemal ile İsmet Bey ve Recep Bey arasında ekonomi konusunda görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Çünkü devletçiliği Mustafa Kemal gibi anlayıp benimseyen devlet adamı, o sırada hem milletvekili hem de İş Bankası Genel Müdürü olan Celal Bey (Bayar) idi. Ayrıca daha sonra Celal Bey'in Ekonomi Bakanlığına getirilişi Başbakan İsmet Bey'in değil de Cumhurbaşkanı'nın isteği ve emri ile olmuştur. Mustafa Kemal, özellikle tek partili cumhuriyet düzenini kurup yerleştirmeye çalışırken hükümetin ekonomik alandaki tutum ve davranışlarını yeterli bulmuyor, Celal Bey'in Ekonomi Bakanlığına getirilmesi ile bu işlerin yoluna girerek böylelikle tek partili Cumhuriyet düzeninin tamamlanacağı düşünüyordu. 1934 yılının önemli niteliklerinden biri de ülkenin devletçilik yoluyla kalkınmasını sağlayacak olan *"Beş Yıllık Sanayi Programı"* 17 Nisan 1934 tarihinde kabul edilmiştir.¹⁷⁰ Beş Yıllık Program'da; Dokuma sanayi, Maden sanayi, Kâğıt sanayi, Kimya sanayi, Seramik, yani şişe, cam, porselen sanayi kollarını yer almıştır.¹⁷¹ Ancak, bu programdaki sanayilerin kurulabilmesi için gerekli makine, aletler ve levazımı alabilmek için devletin kendi mali gücü yeterli değildi. Bu nedenle Sovyet Rusya'ya başvurulmuş ve 21 Ocak 1934'te, Ankara'da imzalanan bir anlaşmaya göre, yirmi yılda faizsiz ödenmek üzere Sovyet Rusya'dan on altı milyon Türk Lirası karşılığı, sekiz milyon altın kredi hususunda anlaşmaya varılmıştır.¹⁷² Özellikle bu gelişmeler sonucunda ekonomik alanda olumlu bir gelişme yaşanmıştır. Yıl içinde devlet geliri, bütçedeki tahminleri aşmış, kamu işlerindeki harcamalar ise elde edilen gelirin de üstüne çıkmıştır. Sanayi alanındaki gelişme, özellikle Celal Bey'in Ekonomi Bakanlığına getirilmesinden sonra, göze batacak bir hız göstermiştir. Yapımı sürdürülen demir yolu 31 Mayıs 1934'te Elazığ'a vardırılmış, 20 Mayıs 1934 Kayseri Pamuklu Dokuma Kombinesinin temeli atılmış, 14 Haziran 1934 Et ve Balık Kurumu kurulmuş, 13 Ağustos 1934'te Bakırköy Bez Fabrikası'nın genişletilen bölümü işletmeye açılmış, 14 Ağustos 1934'te İzmit Kâğıt Fabrikası'nın ve 20 Eylül 1934'te Nazilli Basma Fabrikası'nın temelleri atılmış, 26 Eylül 1934'te de Turhal Şeker Fabrikası açılmıştır.¹⁷³ Bu arada, yurdun tümünün birden aynı şartlarla ve aynı hızla kalkındırılmasına imkân olmadığı gerekçesiyle ve özellikle ekonomik durum göz önünde tutularak ülkenin bölgelere ayrılması yolundaki düşüncenin uygulanmasına geçilmiştir.

¹⁷⁰ A.g.e, s. 354.

¹⁷¹ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s. 139.

¹⁷² A.g.e, s. 139.

¹⁷³ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s. 143.

IV. TBMM'nin son günlerinde Başbakan İsmet İnönü, TBMM Başkanlığına bir önerge sunarak seçimin yenilenmesine karar verilmesini istemiş ve 23 Aralık 1934'te de, Meclisin tatiline karar verilmiş, aynı gün Meclis tatile girmiştir.¹⁷⁴ 8 Şubat 1935 tarihinde yapılan seçimler sonunda V. TBMM 399 milletvekili ile 1 Mart 1935 tarihinde göreve başlamıştır.¹⁷⁵ 7 Mart 1935 tarihinde Başbakan İsmet İnönü Hükümet kurulmuştur. V. TBMM'nin, birkaç ilkleri karşımıza çıkmıştır. Mecliste ilk kez, 18 kadın milletvekili bulunması yanında dört de Hıristiyan milletvekili yer almıştır. Tek partili cumhuriyet düzeninin tek partisi olan CHF, 1935'teki IV. Kurultayında, parti genel sekreteri Recep Peker şöyle demiştir: "*Türkiye Cumhuriyeti bir Parti Devleti*"dir. Demokrasi, halk tarafından, halk için devlet idaresi demektir.¹⁷⁶ Gerçekten de, tek partili cumhuriyet düzeninde parti ile hükümet, önce de belirtmiş olduğumuz gibi, birbirlerine son derece yaklaşmışlardır. Ayrıca "*Cumhuriyet Halk Fırkası*" IV. Kurultay'da bugünkü "*Cumhuriyet Halk Partisi*" adı benimsemiştir. Kurultay görüşmelerinde de, parti ile ilgili konular üzerinde değil de, halkın dilek ve istekleri üzerinde durulmuştur. Bu tek parti kurultayında, bir parti programı değil, bir devlet düzeni programı hazırlanmıştır Parti-devlet özdeşliği içinde ve öndere veya liderlere bağımlı kalan siyasi alan kendine özgü kavramlar ve nitelemeler de oluşturmuştur. Dönemin metinlerine de yansıyan bu yaklaşım Mustafa Kemal'i "*lider*", "*rehber*" ve "*şef*" olarak vasıflandırarak bütün karar alma süreçlerinin ortasına yerleştirmiş, sonrasında ise güçlü bir "*parti-devlet-millet-şef*" özdeşliği kurgulamıştır. İnkılâp toplumsal ve siyasi hayatı yeni yasal düzenlemelerle de yönlendirmek ve denetlemek istemiştir.

Devlet Başkanı Mustafa Kemal, Parti Genel Başkanı olarak bir açılış konuşması yapmış ve bir parti genel başkanından çok bir devlet başkanı gibi hükümet işlerinden söz etmiştir. Tüzükte yapılan bir değişiklikle parti organlarınınca seçilmekte olan genel başkan vekilinin doğrudan doğruya genel başkan tarafından atanması da kabul edilmiştir. Bütün bunlar, parti devleti düzeninin ülkenin ihtiyaçlarına en uygun ve yararlı olduğu düşüncesi ile yapılmış, bu gidişin bir gün o tek partinin de ortadan kalkmasına ya da bütün gücünü ve etkisini yitirmesine sebep olabileceği hiç düşünülmemiştir. Oysaki birçok olayla açıkça görülmeye başlanmıştı ki tek partili cumhuriyet düzeni, CHP'nin aldığı bu tür kararlarla, partisiz cumhuriyet düzenine yönelmiştir. 15 Haziran 1936'da CHP Genel Sekreteri Recep Peker göre-

¹⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 5 Aralık 1934.

¹⁷⁵ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s. 170.

¹⁷⁶ A.g.e, s. 208.

vinden alınmış ve yerine Parti Genel Başkan Vekili Başbakan İsmet İnönü 18 Haziran 1936'da bir bildiri yayımlamıştır. Bildiriye göre:

“Cumhuriyet Halk Partisi'nin, ülkenin politik ve sosyal yaşantısında güttüğü yüksek amaçların gerçekleşmelerini kolaylaştırmak ve Parti'nin gelişimini arttırmak ve hızlandırmak için, bundan sonra, parti çalışmaları ile hükümet yönetimi arasında, daha sıkı bir yakınlık ve daha eylemli bir beraberlik sağlanmasına Genbaşkurca (Partinin üç kişilik en yüksek yönetim organı: Genel Başkan Mustafa Kemal Atatürk, Genel Başkan Vekili İsmet İnönü ve Genel Sekreter karar verilmiştir. Bu amaçla;

- *İçişleri Bakanı Genyon kurul üyeliğine alınmış ve kendisine Parti'nin genel sekreterlik Görevi verilmiştir.*
- *Bütün illerde, parti başkanlıklarına, il valisi memur edilmiştir.*
- *Genel müfettişler, bölgeleri içinde bütün devlet işlerinin olduğu gibi, parti çalışmalarının ve örgütlerinin de yüksek denetmeni ve müfettişleridir.*
- *İllerde, İlyön kurulca seçilmiş bulunan başkanlar, üye durumunu almış ve atanarak ya da bölgelerince seçilerek başkanlığa getirilmiş mebus başkanların başkanlık görevleri son bulmuştur.*
- *Bu bildirin gereklere, Parti Genel Sekreterliğine getirilen İçişleri Bakanı izleyecek ve düzenleyecektir.*
- *Yukarıdaki maddeler, bütün parti kuruluşları, valilik ve genel müfettişliklere duyurulmuştur.”¹⁷⁷*

Aynı gün Parti Genel Sekreterliğine İçişleri Bakanı Şükrü Kaya getirilmiştir. Artık Totaliter rejimin yani demokrasi ilkelerine aykırı hükümet yönetimi, rejimin tüm özelliklerine uygun bir görüntü sergilenmeye başlamıştır. Politik otorite, devlet ve hükümet kavramlarında toplanmıştır. Devlet başkam ile hükümet başkanı bu otoritenin tek ve sarsılmaz temsilcileri ve büyük çapta sahipleri durumuna gelmiştir. Tek parti rejimin inşasında diğer bir adım 8 Haziran 1936 tarihinde kabul edilen “İş Kanunu ”dur. İşçilere örgütlenme hakkı vermeyen, grev ve lokavtı yasaklayan kanun 1935 yılında CHP IV. Kurultay'ında alınan kararları ve parti programındaki ilgili düzenlemeleri uygulama alanına aktaran bir özelliğe sahiptir.¹⁷⁸ Meclis ve hükümete egemen tek ve disiplinli bir parti ile güçlü liderler ekseninde işleyen siyasal rejim, sonuçta hükümetin yasamaya üstün çıkmasına yol açmıştır.

¹⁷⁷ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s.210.

¹⁷⁸ Ülkü Halkevleri Dergisi, sayı:47, cilt: 7, Temmuz 1936.

Hükümet Meclise değil, Meclis hükümete ve liderlere bağımlı bir çalışma düzeni içinde olmuştur.¹⁷⁹ Parti'nin yönetimi hükümet memurlarının eline verilerek tek partili cumhuriyet düzeninden, partisiz cumhuriyet düzeni doğrultusuna dönülmüştür.

Bu gidiş, 1937 yılında daha da hızlanmış ve şekil bakımından olduğu kadar, anlam bakımından da partisizleşme yoluna gidilmiştir. CHP'nin, sosyal düzen için benimsediği, amaç edindiği ilkeler de elinden alınarak anayasaya konmuştur. Tek partili cumhuriyet düzeninin tek partisi olan CHP'nin "*Altı Ok*" ile simgelenen altı ilkesi elinden alınarak anayasaya mal edilmek üzere anayasanın ikinci maddesine: "*Türkiye Devleti cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır.*" ifadesi 1937 anayasa değişiklikleriyle CHP'nin altı ilkesi Anayasa'da yer almış, parti-devlet özdeşleşmesi pekiştirilmiştir.¹⁸⁰ Devlet şeklinin cumhuriyet olduğu, değişmez bir kesinlikle kabul edilmiştir. Tek partili cumhuriyetten partisiz cumhuriyete yönelen devlet düzeni içinde artık ayrıca bir partinin etkili varlığına lüzum kalmadığından, tek partinin elindeki olanaklar ve araçlar böylece ondan alınıp yeni devlet düzenine mal edilirken, hükümet ile halk, yani yöneticilerle yönetilenler arasındaki ilişkileri sağlamak ve düzenlemek görevinin de partide bırakılmaması gerekirdi. Nitekim Anayasa değişikliğinde bu husus da düşünülmüş ve tasarının ikinci maddesi ile bakanlıklar için siyasi müsteşarlıklar kurulması yoluna gidilmiştir. Tasarının ikinci maddesi ile Anayasa'nın 44'üncü maddesine "*Siyasi müsteşarlıkları, başbakan, meclis üyeleri arasından seçerek cumhurbaşkanının onayına sunar.*" hükmü eklenmiştir.¹⁸¹

1938 yılında iki önemli yasal düzenleme daha yapılmıştır. İlki Ceza Kanunu'nda yapılan değişikliktir. Devletin temel ilkeleri aleyhine cemiyet oluşturmak ve propaganda yapmak yasaklanmış, cezai yaptırıma bağlanmıştır. Diğeri ise yeni Cemiyetler Kanunu'dur. Kanunla, dernek kurma şartları arasında 1937 yılında Anayasa geçirilen partinin ilkelerine aykırı olmamak da yer almıştır. Kanun, devlete, dernekleri etkin bir şekilde denetlemek imkânı da vermiş, dernek kapatma yetkisini hükümete bırakmıştır. Bu iki kanunla birlikte laiklik ve cumhuriyete karşı ulusal bütünlüğü bozucu dernekleşmelerin yanı sıra Anayasa'daki altı ilkeye aykırı örgütlenmeleri de yasaklamıştır. Tek parti rejimini yerleştirmek ve kurumsallaştırma amacıyla yapılan bütün bu yasal düzenlemeler hem bireysel hem de kolektif hak ve

¹⁷⁹ Cemil Koçak, "Tek Parti Yönetimi, Kemalizm, Şeflik Sistemi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm**, Cilt II, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s.122,123.

¹⁸⁰ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s.242.

¹⁸¹ A.g.e, s. 242.

özgürlükleri tamamen bastırmaya ve kaldırmaya yönelik olarak tasarlanmıştır. Kemalist kadro inkılâpları korumaya yönelik kanunları otoriterce uygulanmış, inkılâplara karşı düşüncelerin özgürlüğünü ortadan kaldırmıştır.

Cumhuriyetin ilk on beş yılı Mustafa Kemal'in varlığında pek çok alanda hızlı bir değişime sahne olmuştur. Özellikle Mustafa Kemal, 1929–1932'de yaptığı yurt içi gezilerinde belli stratejiler belirleyerek hareket etmiştir. 1929 yılında halkının arasında onunla bir bütün olmak amacı ile yola çıkarken 1930 yılı gezisini, yapılan inkılâpları yerinde incelemek ve memleketin eğilimlerini daha yakından görmek arzusuyla gerçekleştirmiştir. 1931 yılı Ocak ayında başladığı yurt içi gezisinde ise izlenimlerini rapor halinde bir araya getirmiş, dikkatini özellikle halkın devlet dairelerindeki işlerini zor halledebilmesine çevirmiştir. Bu olayın çözümlenebilmesi için bazı önlemler düşünmüş, ayrıca yanında götürdüğü hükümet müfettişleri de izlenimlerini ve halkın şikâyetlerini raporlar halinde, bağlı oldukları bakanlıklara sunmuşlardır. Kemal Karpat'a göre reformlar üç önemli dönemde gelişmiştir. Birinci dönemi 1919 – 1923 Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, CHF'nin kurulması; modern rejimin yönünü belirleyen kararların alındığı süreç olarak nitelemiştir. İkinci dönem olarak 1923 – 1930 laik ve milliyetçi karakter taşıyan en önemli ve en etkili reformların yürürlüğe konduğu dönem; Medeni Kanun, Latin harfleri, Batı takviminin ve giyim tarzının benimsenmesi vs. inkılâpların hayata geçirildiği dönem olarak belirlemiştir. Üçüncü dönem ise 1930 – 1945 gerçekleştirilen reformları, özellikle de laikliği yerleştirmek, güçlendirmek aynı zamanda yeni seçkinlerin politik gücünü artırmak amacıyla yapılan bir dizi görece küçük değişikliğin uygulamaya konulduğu 1930–1945 evresidir. Özellikle Tarih Kurumu, Dil Kurumu ve Halkevlerinin kurulması, reformların kökünü kazımak istedikleri İslam kültürünün yerine koymak üzere ulusal Türk kültürü yaratma çabalarının parçalarıdır.¹⁸² Bülent Tanör'e göre ise 1925 yılı tek partili rejimin kurulması, 1930 yılı da yerleşmesi açısından önemli kırılma noktaları olmuştur. 1925 yılında Doğu İsyanı ile Hıyanet-i Vatan Kanunu ve Takrir-i Sükûn Kanunu uygulamaları bir başlangıç oluşturmuşlardır. Silahlı güç ve İstiklal Mahkemeleriyle ayaklanma bastırılmış, cumhuriyeti benimsemeyen ve hilafete bağlılık gösteren İstanbul basını susturulmuş, TCF kapatılmıştır. İki yıl için çıkarılan Takrir-i Sükûn (Takrir-i Sükûn dönemi 1925 – 1929) iki yıl daha uzatılarak köklü reformlar otoriter rejim eliyle gerçekleştirilmiş, 1930'dan sonra ise tek parti

¹⁸² Kemal Karpat, **Türk Siyasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.42-45.

rejiminin yerleşme (consolidation) süreci başlamıştır.¹⁸³ Cumhuriyetin en özgün dönemi olarak 1930'lu yılları kabul etmiştir. Kemalizm bu yıllarda keşfedilmiş, ideolojisi yapılmış ve bir düzen olarak yerleşmiştir.

Soner Çağaptay'a göre; 1930 ve sonraki dönem, Ankara'nın enerjisini devlet güdümlü, otoriter bir milliyetçiliği oluşturmaya yoğunlaştırdığı yıllar olup CHF'nin 1931 ilkbaharındaki üçüncü büyük kongresiyle 1938 sonbaharında Atatürk'ün ölümü arasındaki dönemde oluşturulan bu fikir Türk Devleti'nin bugün hala geçerliliğini koruyan ilke olarak Anayasa'ya dâhil edilmiş ve modern Türkiye'nin kurumları ve ideolojisi de bu dönemde yerleştiğini belirtmektedir.¹⁸⁴ Yine Soner Çağaptay'a göre; 1920 ve 1930'lu yıllar arasında Kemalizm üzerinden önemli bir ayırım yapmıştır. 1931 yılı bir dönüm noktası olarak ele alan Çağaptay, Mutafa Kemal yeni bir seçim yapılmasını talep etmiş ve genel sekreterliğe Recep Peker'i getirmiştir. Bu yeni kurulacak hükümet gelecek değişikliklerin öncüsü olmuştur. Yeni kabineyle beraber Türkiye'de ikinci Kemalizm devri ya da başka bir deyişle "*kemalermiş Kemalizm dönemi*" başlamıştır.¹⁸⁵ Bu dönem Türkiye, demokratikleşme yerine otoriterleşme yolunu tercih etmiş olmakla beraber, Türkiye'nin 1930'lu yıllardaki otoriterleşmesi özgün özellikler içerdiği unutulmamalıdır. İlk olarak SCF tecrübesi sonrası gelen otoriterleşme TCF sonrasına göre farklıdır. Ayrıca SCF sonrası Takrir-i Sükûn dönemine geri dönülmemiştir. SCF sonrası tek parti yönetiminin otoriterliği, bu çerçevede daha ideolojik bir karakter kazanmıştır.

Hasan Bülent Kahraman, 1923-1950 dönemini 1920/23 – 1931 ve 1931 – 1950 şeklinde tasnif ederek incelemiştir.¹⁸⁶ İlk dönemi Cumhuriyet, ikinci dönem ise Kemalist dönem diye tanımlamıştır. Ayrıca rejimin 1931 yılından itibaren vurgusunu cumhuriyet, laiklik gibi konular üstünde tutmakla birlikte, onları kapsayan Kemalizme kaydırıldığını belirtmiştir. Kahraman rejimi bütünüyle siyasal olayların belirleyiciliği içinde daha geniş bir dönemlendirmeye tabi tutmuştur.

"Lozan Antlaşması sonrası dönem önce bir iç hesaplaşma, ardından da rejimin içine kapanarak totaliter dokusunu kazanmasıdır. Bu dönemde üç önemli gelişmeden söz etmek mümkündür. Bunlar: Şeyh Said İsyanı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulması

¹⁸³ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 315,316.

¹⁸⁴ Soner Çağaptay, **Türkiye'de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik**, Çeviren: Özgür Bircan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 2,3.

¹⁸⁵ A.g.e, s.70-72.

¹⁸⁶ Hasan Bülent Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-II**, Agora Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 107.

ve 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükûn kanununun çıkarılmasıdır. Bu kanunun verdiği yetkilerle gerek rejim gerekse Halk Fırkası içlerine kapanmış ve parti, yapısal anlamda totaliterlikten hızla siyasal anlamda bir totaliterliğe kaymaya başlamıştır. İzleyen dönemdeyse rejim doğrudan doğruya siyasal olduğu kadar toplumsal kültür bakımından da diktacı bir tutum içinde devam etmiştir. 1930'lu yıllarda Batı Avrupa'da faşizmin yükselmesi ve siyasal rejimlerin totaliter özellikler kazanması, Türkiye'de cereyan eden rejimin daha da katılaştırılmasına ve giderek parti-devlet özdeşleşmesi şeklinde tipik faşizan bir öz geliştirmeye yol açmıştır.¹⁸⁷

Kahraman'ın altı tarihsel kesite bölerek şekillendirdiği dönemlendirmenin konumuzu ilgilendiren üç kesitten birincisi 4 Mart 1925 – 23 Kasım 1927 tarihleri olarak belirlediği sıkıyönetim dönemi, resmi tezlerin teşekkülü ve Nutuk. Bu kesitte, sıkıyönetim altında Nutukta özetlenen resmi tezler şekillenmiştir. 23 Kasım 1927 – 17 Mayıs 1931 dönemini içeren ikinci kesitte, doktriner rejimin yerleştirilmesi, güdümlü demokrasi deneyi ve kesin olarak reddi, aynı gün yapılan kurultayda altı okun doktriner çerçeve olarak kabulü. Üçüncü kesit olarak ele alınan 17 Mayıs 1931 –9 Mayıs 1935 döneminde parti-devlet bütünleşmiş, milliyetçilik ve devletçilik siyasallaştırılmış, “altı ok” anayasal hükümler haline getirilmesi olarak belirtmiştir.¹⁸⁸

Mete Tunçay da dönemle ilgili yorumu aynı paralele olmuştur. Tunçay'a göre;

“CHF'nin üçüncü büyük kongresi, Türkiye'nin kamusal yaşamında bir dönüm noktasıdır. Bu kongre yapıncaya kadar, Cumhuriyetin kuruluşundan beri geçen yedi buçuk yıl boyunca çeşitli dalgalanmalar olmuş, düzeltim hareketleri yapılmış, tepkiler bastırılmış, çok-partili siyasal yaşayış iki kere denenmiş, yürütülememiştir. Bundan sonraki on beş yıl, tek parti yönetimi altında geçecektir. 1931-1945 döneminin türdeş ve durağan olduğunu söylemek istemiyorum. O dönemde de, İnönü'nü yerini Bayar'ın alması, Atatürk'ün ölümüyle İnönü'nün cumhurbaşkanı olması büyük olaylara tanıklık etmiştir. Ayrıca CHP'yi totaliter bir modele göre kalıplamak için türlü girişimler yapılmıştır. Fakat özü itibarıyla 1931-1945 dönemi 1923-1931 dönemine oranla önemli bir takım nitelik farkları gösterir. Türkiye'ye başka bir biçem egemen olacaktır.”¹⁸⁹

Genel konu akışını özetlersek; Kemalist kadro, belirtildiği gibi, başlangıçta, pek çok kesime ödün verici, farklı unsurları toparlayıcı bir mahiyetteydi ancak tek partinin yerleşmesiyle baskıcı bir niteliğe bürünmüştür. Toplumun hemen

¹⁸⁷ A.g.e, s.38,39.

¹⁸⁸ A.g.e, s.39.

¹⁸⁹ Mete Tunçay, a.g.e, s.308.

her kesimi tek parti iktidarının nefesini üzerinde hissetmiştir. Kemalist kadro, eski İttihatçılardan, Birinci Meclis içindeki II. gruba, Kürt hareketinden TCF'ye, SCF'den, asker vekillere ve İslamcılara her tür muhalefetle uğraşmıştır. 1927'de kabul edilen yeni nizamname ile CHF'nin organları tamamen tek kişinin eline verilerek ülke genelinde ve parti içinde otoriter yönetim biçimi kesin olarak kabul edilmiştir. 1927 yılı bu anlamıyla bir dönemin sonu olarak kabul edilir. 1927 kongresinde, tek parti yönetiminin pekiştirilmesi yönünde ciddi adımlar atılmıştır. Parti Riyaset Divanı'nın ve partinin dolayısıyla ülkenin yönetiminde tek söz sahibi organ konumuna yükseltilmesi ve parti büyük kongrelerinin her yıl toplanması yerine, dört yılda bir toplanması kurala bağlanmıştır. Bu iki düzenleme, kurulduğu 1923 yılından bu yana parti yönetim yapısındaki merkezîyetçi ve antidemokratik eğilimlerin giderek güçlendiğini göstermiştir. Bu süreçten sonrasıysa, birlik beraberlik içinde tek bir ses, tek bir nefes bir toplum imgesinin ve sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle sloganlarının manidar olduğu bir dönem olarak nitelenebilir. 1930'lu yıllarla birlikte, 1929 krizinin sonrasında konjonktürle olarak liberal görüşlerin popülaritesini kaybetmesi, devletçiliğin, planlamacılığın, kontrolcülüğün yaygınlaşmasıyla Kemalist inkılâp kadrosu da iktisadi alanda devletçi, ideolojik düzeyde daha korporatist bir aşamaya geçmiştir.

1930'lu yıllar, kapitalist dünya pazarının daralmasına ve tarımsal fiyatlarda büyük düşüslere yol açan 1929 Dünya Ekonomik Krizi sonrası, dünya ölçeğinde liberalizmin geçerliliğine olan inancın sarsıldığı, devletin ekonomiye yoğun müdahalesinin meşrulaştığı yıllardır. Devlet kapitalizminin uygulandığı, otoriter yönetimlerin ve faşist diktatörlüklerin popülarite kazandığı bu süreç, Türkiye'de de gerek ekonomik, gerek ideolojik olarak devletçilik uygulamasının damgasını vurduğu, CHF-Devlet özdeşliğiyle birlikte başlayan bir devir olmuştur. Dünya çapında faşizmin yükselişe geçtiği bir dönem olan 1930'larda Kemalist İnkılâp kadrosu da benzer biçimde otoriter eğilimleri artan bir nitelik göstermiştir. Ekim 1927'de Nutuk'la 1925-1926 yıllarındaki temizlik hareketlerinin savunulmasından sonra, 1931'deki CHF Kurultayı'nda siyasal düzenin tek partili bir rejim olarak tanımlanmasıyla süreç tamamlanmış oldu. 1927 Kurultayı'nda kabul edilen cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, laiklik ilkelerine devletçilik ve inkılapçılık da eklenerek "Altı Ok" tamamlanmıştır. Parti genel sekreteri Recep Peker devletçilik, halkçılık ve inkılapçılık üzerine geliştirdiği totaliter ve faşizan görüşleri topluma benimsetmek için yukarıdan aşağıya örgütlenen ve toplumun bütün kesimlerini içine alacak bir model geliştirmiştir. Türk Ocakları'nın, Türk Kadınlar Birliğinin, Türk

Mason Derneğinin faaliyetlerine son vermesi, partili, partisiz herkesi CHP'nin ilkeleri doğrultusunda bir araya getirmek isteyen Halkevleri'nin açılışı bunu izleyen süreçte gerçekleşmiştir. Kemalist inkılâp kadro iktidarının hukuk devleti, temel haklar, demokrasi gibi söyleminde geliştirdiğini belirttiği hedeflere ulaşmaktan ziyade, kaynaşmış bir kitle oluşturma projesi yürüttüğü söylenebilir. Dolayısıyla gerçekleştirilen reformların, bir kesimin önderliği ve dayatmasıyla gerçekleştirilmeye çalışılan yenilikler oldukları iddia edilebilir. Ancak Kemalist inkılâp kadrosu proje daha önceki iktidarların yapamadığını yapmış ve modernleşme yönündeki en önemli adımı, ulus-devletin inşası ve sekülerleşme süreciyle sosyo-ekonomik gelişmeyi örgütleme görevini üstlenmiştir. İnkılâp kadrosu, laik, Batılı bir kimlik ve yeni bir vatandaş oluşturma misyonunu üstlenmiştir.

İnkılâp kadrosu rejiminin 1930'lu yıllarla birlikte halka bakışı değişmiştir. Daha kapsayıcı, dolayısıyla farklılıkları inkâra yönelik bir kavrayışa geçilmiştir. Tek Parti Dönemindeki halkçılık anlayışının siyasal içerik bakımından, 1920'li yıllara oranla zayıfladığını, buna karşılık halkçılığın kültürel ve iktisadi boyutlarına daha çok ağırlık verildiği söylenebilir. İnkılâp kadro yönetiminin halkçılık anlayışı İttihat Terakki döneminin bir uzantısı olarak görülebilir. Kemalist kadro ideolojide, halkçılık ilkesiyle ifade edilen toplumsal sınıfların yokluğu fikri, milliyetçilik ilkesinde siyasal, hukuki eşitlik fikriyle bütünleştirilmeye çalışılmıştır. 1920'lerde geçerli olan sınıfsal içeriği olmayan ulusalcılığa indirgenmiş halkçılık, sonraları sınıf farklarının törpülediği, eşitlikçi bir toplum oluşturulması olarak kavranmıştır. Kemalist milliyetçiliğin halkçı boyutu, 1930'lardan itibaren korporatist boyutla birlikte işlemeye başlamıştır. 1930'lu yıllarda halkçı söylemle, baskıcı uygulamaların başlangıcının çakışması dikkat çekicidir. Laiklik uygulaması da farklı türden isteklerin bastırılmasının bir aracı olarak işlev görmüştür. Halkın büyük çoğunluğunca benimsenmiş olan dinsel içerikli değerler sistemi, öncelikle siyasal iktidar bakımından, sonra da arzulanan toplumsal yeniliklerin gerçekleştirilmesi açısından inkılâp kadronun en etkili ideolojik rakibi olmuştur. Milliyetçilik de 1930'lu yıllardan itibaren, "*dilde, kültürde ve ülküde*" birlik olarak değil "*dilde, kültürde, kanda birlik*" olarak kavranmaya başlamıştır.¹⁹⁰ Ülkedeki çeşitli azınlıkların Türk ırkına dahil olduklarının iddia edilmesi ırkçılığın ayırıcı olmaktan çok birleştirici hatta kaynaştırıcı bir görev yüklenilmeye çalışılmasına örnek verilebilir. Sonuç olarak 1930-1945 arasında Kemalist kadro iktidarının

¹⁹⁰ Ahmet Yıldız, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene, Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.16.

simgesel düzeyde devlet-millet-parti özdeşliği olarak özetlenebilecek bir ideolojisi mevcuttur.

1923 İktisat Kongresi ile başlayan göreceli liberal bir iktisat politikasından, 1930 sonrası konjonktürünün katkısıyla tamamen farklı bir ekonomi politikasının benimsenmesiyle devletin yatırımcı, işletmecisi ve denetleyici bir unsur olarak iktisadi hayatın gelişimine ve işleyişine büyük ölçüde egemen olduğu, ticaret burjuvazisi yerine sanayi burjuvazisinin gelişimine öncelik verildiği bir aşamaya geçiliyordu, bu politika II. Dünya Savaşı yıllarında sanayi yatırımlarının kesintiye uğraması dışında, devletin etkinliğinin devamı açısından yürürlükte kalmıştır denilebilir. 1930-1939 döneminde iktisat politikaları bakımından iki belirleyici özellik vardır: Korumacılık ve Devletçilik. İktisat politikalarının yöneldiği amaç ve elde edilen sonuçlar bakımından ise bu yılları “ilk sanayileşme” dönemi olarak nitelendirmek uygundur.¹⁹¹ Fakat asıl belirtilmesi gereken, inkılâp kadrosu devletin 1930’lu yıllarda giriştiği sanayileşme, dünya kapitalizminin koşullarından bağımsız olarak bilinçli biçimde öngörülmüş ve önceden planlanmış bir yönelişin değil, somut koşullar karşısında bir arayış içinde ampirik biçimde varılmış bir çizginin izlenmesinin ürünü oluşudur. Kısaca Kemalist devletçilik ilkesi, biri sanayileşme yolunda olumlu görülen özel teşebbüs faaliyetlerinin teşvik ve himaye edileceği, diğeri de bizzat devletin iktisadi işletmeler kurarak ulusal kalkınma sürecini hızlandırmaya çalışacağı olmak üzere iki ögeden oluşmaktadır. Sonuç olarak Kemalist dönem devletçilik uygulamasının da katkısıyla toplumsal örgütlenme açısından birlik beraberlik vurgusunun yoğunlukla egemen olduğu, farklı çıkarların bir çerçevede eritilmesinin tercih edildiği bir dönem olmuştur.

¹⁹¹ Korkut Boratav, a.g.e, s.59.

2.1.4. 1930-1938 Avrupa ve Balkanlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme

1930'lu yıllarda dış politik durum, nasyonal sosyalist ülkelerin oluşturduğu dünya savaşı tehlikesinin belirtileriyle gelişirken, iç politikada da Tek Partili Cumhuriyet düzeni değişmiş, devlet yöneticilerinin tutum ve davranışları yüzünden gittikçe kuvvetlenen diktatörlük söylentileri yayılmıştır. Nitekim bu söylentilere karşı Mustafa Kemal, o sırada Türkiye'ye gelmiş olan Amerikalı Gladys Bakera verdiği demeçte;

“Ben diktatör değilim. Benim kuvvetim olduğunu söylüyorlar. Evet, bu doğrudur. Benim isteyip de yapamayacağım hiçbir şey yoktur. Çünkü ben zoraki ve insafsız hareket bilmem. Bence diktatör, başkalarını kendi iradesine zorla bağlayandır. Ben kalpleri kırarak değil kalpleri kazanarak hükmetmek isterim” demiştir.¹⁹²

Fakat dikkat çeken önemli nokta şu ki, CHP artık gücünü yitirmiş ve tek partili cumhuriyet düzeni, yerini partisiz cumhuriyete bırakır duruma girmiştir. Tanzimat Dönemi'nden itibaren devam etmekte olan Batılılaşma sürecinde de önemli bir seviyeye ulaşmıştır. Modern topluma geçişin önündeki engeller önemli ölçüde yıkılmış ve bunun yerine modern toplum yapısı getirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin başına gelen çöküşü tekrar yaşamamak için de hızlı ve otoriter bir modernleşme hareketine giriştiğini ve gecikmiş bir ulus-devlet oluşumunun yaşandığı, temel sorunun ekonomik kalkınma olduğu bir ortamda parti örgütleri, diktatörlükle yönetilen ülkelerde olduğu gibi, hükümet kuruluşlarıyla birleşik hale getirilecek, hükümet adamları aynı zamanda parti yöneticileri olacaklardır.

Türkiye'de bütün bunlar olup biterken, Avrupa kaynaklı bir kazan durumundadır. Avrupa'daki siyasi durumun ortaya çıkışı bir süreç sonucunda meydana gelmiştir. Modern anlamda demokrasi, yani Batı tarzı temsili demokrasi, Fransız İhtilali ve Sanayi İnkılabı'nın sonrasında modern toplumun bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla geleneksel toplumdaki yani tarım ekonomisine, dinsel cemaatlere ve dinsel monarşik devlet yapısından modern topluma yani aydın, ulus-devlet ve sanayileşmiş kapitalist topluma geçiş sürecinin yaşandığı ya da ekonomik, sosyal ve kültürel bunalımların yaşandığı toplumlarda demokrasi buhranı yaşanmıştır. Bu buhranın en yoğun olarak yaşanan dönem 1914-1945 yılları arasında yani iki dünya savaşı arasındaki yıllardır. XX. yüzyılın başında dünyanın %

¹⁹² Mahmut Goloğlu, a.g.e, s.185.

80'i Avrupa devletlerinin sömürgeci durumundaydı. Bu yıllarda sadece Avrupa ülkeleri, ABD ve Japonya'nın dışında bağımsız olan devlet sayısı son derece azdı. Yarı sömürge durumunda olan Osmanlı Devleti, Çin, İran ve Habeşistan'ın dışındaki ülkelerin büyük bir bölümü tam sömürge durumunda idi. I. Dünya Savaşı sonunda bu yarı sömürge devletlerden Osmanlı Devleti parçalanırken yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. 1935'ten itibaren Habeşistan, İtalya tarafından; Çin, Japonya tarafından; İran da SSCB ve İngiltere tarafından işgal edilmiştir. Görüldüğü gibi her iki dünya savaşı ve bu iki savaş arasındaki dönem sömürge paylaşım kavgasının yaşandığı yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır. I. Dünya Savaşı ile II. Dünya Savaşı arasındaki dönem, yani 1914-1945 yılları arasındaki yaklaşık 30 yıllık süre tarihçiler tarafından "*Felaket Çağı*" (Katastrof Çağı) olarak tanımlanmaktadır.¹⁹³

I.Dünya Savaşından sonra totaliter rejimlerin egemen olduğu ve yükseldiği bir dönem karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemin totaliter rejimlerini sınıflandırmaya çalışırsak; Stalin'in liderliğindeki SSCB, Hitler liderliğindeki Almanya (Nasyonal-Sosyalist), Mussolini liderliğindeki İtalya (Faşist), Güneybatı Avrupa'da İspanya ve Portekiz. Avrupa dışında yer ABD Dünya Ekonomik Buhranı sonrasında günün koşullarına uygun önlemler almıştır. II. Dünya Savaşı, antirevizyonist devletler olan İngiltere ve Fransa ile revizyonist devletler Almanya, İtalya ve Japonya arasında çıkmıştır. Savaşın devam ettiği yıllarda ABD ve SSCB savaşa dahil olmuştur. Bu yıllarda dünyanın en büyük sömürgeci devleti İngiltere idi. Üzerinde güneş batmayan bir imparatorluk olarak tanınan İngiltere'nin başbakanı Joe Chamberlain XIX. yüzyıl sonunda şöyle diyordu: "*Bu ırkın dünyanın şimdiye kadar tanıdığı en büyük yönetici ırk olduğuna inanıyorum*".¹⁹⁴ İngiltere'den sonra dünyanın ikinci büyük sömürgeci devleti Fransa elinde bulunduruyordu. Almanya ve İtalya da bu sömürgecilik yarışında üstünlüğü ele geçirmek ve I. Dünya Savaşının intikamını almak istiyordu. Bu konuda özellikle Almanya'nın büyük planları vardı. Revizyonist bu iki ülkeye göre, onların egemen olduğu bir "*Yeni Nizam*" veya "*Yeni Düzen*" oluşacaktı. Bunların yanında Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri olan Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Yugoslavya, Arnavutluk, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan'a baktığımızda krallıkların, askeri yönetimlerin, diktatörlüklerin bulunduğu ve bununla beraber, darbelere dayalı sık sık yönetim değişikliklerinin olduğu ve toplumsal çalkantıların sürdüğü görülmektedir. Ayrıca bu devletler II.

¹⁹³ Eric Hobsbawn, **Kısa Yirminci Yüzyıl (1914-1991)**, Çev: Yavuz Alogan, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1996, s. 31,32.

¹⁹⁴ Hubert Deschamps, **Sömürge İmparatorluklarının Çöküşü**, Çev: Oktay Akbal, Akşam Kitap Kulübü Yayınları, İstanbul, 1966, s.26,27.

Dünya Savaşı öncesinde ve savaş yıllarında totaliter ve otoriter Almanya, İtalya ve SSCB devletlerinin baskısı altında kalmışlardır.

I.Dünya Savaşı'na katılan ve savaştan yenik ayrılan Almanya'da siyasal istikrarsızlık, toplumsal kargaşa ve ekonomik bunalım egemen durumda idi. Almanya topraklarını ve hammadde kaynaklarını yitirmiş, ordusunu dağıtmış ve ağır bir mali yükün altına girmiştir. Almanya'nın para birimi olan markın hızla değer yitirmesi, ekonominin gittikçe kötüye gitmesine yol açmış ve Almanya'da görülmedik bir miktarda enflasyona yol açmıştır. Bir de Almanya'nın ödemek zorunda olduğu savaş tazminatları Almanya ekonomisini daha da zor duruma sürüklemekteydi. Bu sorunların yaşandığı bir ortamda, 1933 yılında Nasyonal-Sosyalist Partisinin iktidara gelmesi, Almanya'yı yeni bir savaşa sürüklemiştir.¹⁹⁵ Alman İşçi Partisi olarak kurulan partiye üye olan Adolf Hitler, partide etkin bir konuma gelmiştir. 1920 yılında partinin adı "*Nasyonal-Sosyalist Alman İşçi Partisi*" olarak değiştirilmiştir. Partide önemli konuma gelen Hitler, Alman halkının askerliği sevmesinden, ulusal duygularından, üniforma sevgisinden yararlanarak partisini büyütmüş, partisine bağlı milis güçleri oluşturmuştur. Hitler, 1932 yılına gelindiğinde Almanya cumhurbaşkanı Hindenburg ile mücadele edebilecek bir güce kavuşmuştur. 1932 yılında yapılan seçimlerde Hitler'in partisi birinci olmuş, kurulan koalisyon hükümetlerinin başarısızlığı sonunda Ocak 1933 tarihinde Hitler Hükümeti kurulmuş ve dünyayı savaşa sürükleyecek olan Hitler için iktidara geldikten sonra diğer partileri dağıtmak ve diktatörlüğünü kurmak kolay olmuştur.¹⁹⁶

Hitler Almanya'sındaki Nasyonal-Sosyalizm birçok bakımdan faşizme benzemektedir. Nasyonal-sosyalizmin faşizmden ayrılan özellikleri ise Alman ırkının üstünlüğüne inanması, Yahudi düşmanlığı gütmesi ve I.Dünya Savaşı sonunda imzalanan Versailles ve St. Germain anlaşmalarının kaldırılmasını savunmasıdır. Merkezîyetçi ve otoriter bir siyasal ve toplumsal düzenden yana olan Hitler, paralı ordu yerine ulusal ordunun kurulmasını savunmuştur. Dış politika alanında Versailles ve St. Germain anlaşmalarının yürürlükten kalkmalarını savunan Hitler, Avusturya ile birleşmeye (Anschluss) yönelik girişimlerde bulunmuştur. Zaten Avusturya'da 1933 yılında Başbakan Dollfuss diktatörlüğünü ilan ederek Almanya'ya yakın bir rejimi benimsemiştir. Bu birleşme ile Almanya'nın aşırı derecede güçleneceğini düşünen İngiltere ve Fransa bu birleşmenin önüne geçmeye çalışıyor,

¹⁹⁵ Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih (1789-1960)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975, s.262,263.

¹⁹⁶ A.g.e, s.263,264, 265.

ayrıca Macaristan da İtalya'nın yardımıyla bu anlaşmayı ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Macaristan, Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya'da Fransa'nın desteği ile buna karşı Küçük Antant oluşturulmuştur. Hitler, Habeşistan'ın İtalya tarafından işgali ile dünyanın uğraşmasını fırsat bilerek askersiz bölge olması gereken Ren bölgesini işgal etmiş, İngiltere ve Fransa arasındaki rekabetten yararlanarak bu işgali tepki almamıştır. Güçlü bir ulusal ordu kuran Hitler, Avusturya'yı ilhak ettikten sonra Çekoslovakya'da Alman asıllı Sudetler'i bahane ederek bunların yaşadığı bölgeyi de Almanya'nın topraklarına katmak istemiş ve Eylül 1938'de gerçekleşen bu olayla birlikte Avrupa büyük bir savaşın eşiğine gelmiştir. İngiltere ve Fransa'nın savaşa henüz hazır olmamaları nedeniyle, bu sorun barışçı bir şekilde çözülmeye çalışıldı. Ancak Çekoslovakya'yı federal bir devlet haline getiren Hitler, 1939 yılı Mart ayında bu devleti tümüyle işgal etmiştir.

I.Dünya Savaşı'nın galipleri arasında yer alan İtalya, savaş sonundaki barış anlaşmalarında istediklerini elde edememiştir. Özellikle toprak paylaşımlarından istediğini alamadığı için, savaşta aynı grupta yer aldığı İtilaf Devletlerinden uzaklaşmıştır. Bu durum İtalyanlar arasında yarattığı kızgınlığa ek olarak savaşın oluşturduğu sosyo-ekonomik sıkıntılar devlet otoritesini zayıflatmış ve işçi hareketleri İtalya'da artmıştır. Bu sorunlar beraberinde bir iç savaş tehlikesini de getirmiştir. Bu dönem İtalya'da sosyalistler, komünistler ve faşistler örgütlenerek mücadeleye başlamışlardır. I. Dünya Savaşı sonrasında İtalya'da iş başına geçen hükümetler iç ve dış politikaya egemen olamamışlar, faşistler ve komünistler ülke yönetimini ele geçirmek için mücadele ettikleri gibi, birbirleriyle de savaşımaya girişmişlerdir. Komünistlerin bir ihtilalle ülke yönetimini ele geçirme tehlikesinin belirmesi üzerine, komünistlerle savaşan faşistlerin lideri Benito Mussolini bir hükümet darbesi ile iktidarı ele geçirmek üzere Ekim 1922'de Napoli'den Roma üzerine 40.000 kişi ile bir yürüyüş başlatmış ve kral, hükümeti kurma görevini Mussolini 'ye vermiştir.¹⁹⁷ Böylece, İtalya'da 23 yıl sürecek olan bir Faşist iktidar kurulmuştur. Devlet otoritesini sağlamlaştırmayı ve I. Dünya Savaşı'nda elde edilenleri korumayı amaçlayan faşistlerin dayandığı temel ilkeler milliyetçilik ve emperyalizmdir. İtalyan faşizminin milliyetçilik anlayışı gereği, İtalyan olmayan vatandaşlar zorla İtalyanlaştırılmaya ve yabancı ülkelerdeki İtalyanların anavatanla bağları güçlendirilmeye çalışılırken İtalyan emperyalizmi de eski Roma İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasını ve Afrika'da büyük sömürgeler elde etmeyi amaçlamıştır.

¹⁹⁷ Coşkun Üçok, a.g.e, s.253.

Faşizm, temelinde bir teori veya doktrine dayanmamakla birlikte siyasal bir harekettir. Bireyselliği reddeden, devleti yücelten, totaliter, korporasyon sistemini benimseyen, şiddete ve savaşa dayanan bir ideolojidir.¹⁹⁸ Mussolini faşizmi, liberalizmi ve demokratik parlamentarizmi reddetmiştir. Mussolini, şef ve hükümet başkanı olarak devlet gücünü temsil etmekteydi. Parlamento, Faşist Partisinin egemenliği altında kalmıştır. Sınıf mücadelesini kabul etmeyen faşizm, tüm sınıfların devletin yükselmesi için çalışmasını amaçlamıştır. *Sermaye-emek* ilişkisini de düzenleyen faşizm; grev, toplu işten çıkarma gibi eylemleri yasaklamış ve sendikaları devlet kuruluşu haline getirmiştir.¹⁹⁹ Mussolini iktidara geldikten sonra, bir süre parlamentoya dokunmadan ülkeyi yönetmiştir. Yeni kabul edilen seçim kanunu ile Aralık 1924'te yapılan seçimlerde egemenlik tamamıyla Faşist Partisine, dolayısıyla Mussolini'ye geçmiştir. Ülke içinde yönetimini sağlamlaştıran Mussolini, kurmayı planladığı Faşist imparatorluk için emperyalist planlarını yürürlüğe koymak için harekete geçmiştir. Doğu Afrika'daki sömürgelerini genişletmek için bir sınır anlaşmazlığı çıkararak Etiyopya'ya (Habeşistan) saldırmış ve Etiyopya'yı ele geçirdikten sonra İtalya kralının Etiyopya İmparatoru olduğunu ilan eden Mussolini, Faşist-İtalyan İmparatorluğu'nu 10 Mayıs 1936 kurmuştur.²⁰⁰ Bu tarihlerde İspanya iç savaşının çıkışı ve Almanya ile Avusturya'nın anlaşmaları üzerine Mussolini, Almanya ile ilişkilerini geliştirmiştir. II. Dünya Savaşı'nın çıkışının en büyük nedenlerinden biri olan Roma-Berlin Mihver antlaşmasının imzalanmasıdır.²⁰¹ İspanya'daki iç savaşını destekleyen Mussolini, İspanya'ya birlikler göndererek Batı Akdeniz'de güçlenmeye çalışırken Balkanlar'da da etkinliğini arttırmaya çalışmıştır. Mussolini, 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'a saldırmış ve ülkeyi ele geçirmiştir.²⁰² Böylece İtalya, Etiyopya'dan sonra Milletler Cemiyetinin diğer bir üyesini de ortadan kaldırmıştır. Bu gelişmeler karşısında su üstüne çıkan bir gerçek de Milletler Cemiyeti'nin etkinliği kalmamasıdır. İngiltere, Arnavutluk'un işgal edilmesi üzerine Yunanistan ve Romanya'ya garanti verirken, İtalya Almanya ile beraber İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasının nedenlerinden birçoğunu hazırlamıştır.

XX. yüzyılın başında krallıkla yönetilen İspanya'da, siyasal istikrarsızlığa ekonomik bunalımların eklenmesi sonucunda, 13 Eylül 1923 tarihinde General Miguel Primo de Rivera yönetime el koymuştur. Yapılan darbe sonucunda krala

¹⁹⁸ Bülent Daver, **Çağdaş Siyasal Doktrinler**, Doğan Yayınları, Ankara, 1969, s.132.

¹⁹⁹ Coşkun Üçok, a.g.e, s. 254.

²⁰⁰ A.g.e, s.255.

²⁰¹ A.g.e, s.255.

²⁰² Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1988, s. 260.

dokunulmamış ve başbakanlığa General Primo de Rivera geçmiştir. Rivera, toplumu vatan, din, monarşi sloganı etrafında birleştirmeye çalışan otoriter, milliyetçi ve Mussolini'den esinlenerek İspanya'da faşist bir diktatörlük kurmuştur. Böylelikle jüriyi kaldırmış, sansür yoğunlaşmış, anayasal güvenceleri de askıya alarak demokratik yaşama da son vermiştir. Ancak bununla beraber, ekonomik kalkınmaya ve Batılılaşmaya yönelmiş, sınıflar arası savaşı ortadan kaldırmak amacıyla derece derece uygulanan korporatif bir sistem tasarlamıştır.²⁰³ Rivera'nın altı buçuk yıllık iktidarı ülkenin içinde bulunduğunu büyük sorunlara köklü bir çözüm getirmemiştir. Diktatörlük rejimi Ocak 1930'da Rivera'nın iktidardan ayrılması ile sona erdi ve anayasal rejim yeniden yürürlüğe girmiştir. 1930-1931 yıllarında birçok cumhuriyetçi ayaklanmalar çıkmış, anayasal rejim, iç karışıklıkların sürdüğü ve yoğunlaştığı bir ortamda, iç savaşın başladığı 1936 yılına kadar devam etmiştir. 1931 yılında yapılan seçimlerden sonra cumhuriyet ilan edilmiş ve kral XIII. Alfonso ülkeyi terk etmiştir.

İspanya'da, kralcılar ve tutucular bir tarafta, anarşistler ve komünistler bir tarafta olmuştur. Her iki kesim arasındaki ince bir dengeye dayanan demokratik rejim, seçimlerden radikal sol güçlerin galip çıkması üzerine, radikal sağcıların tepkisi artmış ve İspanya'yı iç savaşa götüren gelişmeler başlamıştır.²⁰⁴ 1936 yılı Temmuz ayında, İspanya'nın Fas'taki birliklerinin komutanı olan El Caudillo (Önder) lakaplı General Francisco Franco, askeri bir isyan başlatarak İspanya'ya geçmiştir. Franco fazla bir direnme ile karşılaşmadan İspanya'nın batı ve güney bölgelerini ele geçirmiştir. Böylece, İspanya'da Francisco Franco ile Halk Cephesi arasında üç yıl sürecek ve Avrupa devletlerinin de karışacağı bir iç savaş başlamıştır.²⁰⁵ İspanya, 1923-1930 yılları arasına bakıldığında diktatörlükten cumhuriyete geçerken 1930-1939 yılları arasında ise cumhuriyetten diktatörlüğe geçmiştir. İtalya ve Almanya devletleri Francisco Franco'nun çıkardığı isyanı desteklemiştir. Mihver devletlerine Franco'nun liderliğindeki İspanya'nın katılması, İngiltere ve Fransa'nın aleyhine olmuştur. İtalya ve Almanya'nın yardımı sayesinde General Franco, 1939 yılında, İspanya'nın tümünü ele geçirmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce, Mihver devletleri kazançlı çıkmış ve Batı Akdeniz'de yeni bir faşist yönetim kurulmuştur.²⁰⁶ Falanjizm, 1933 yılında Primo de Rivera tarafından İspanya'yı ele geçirmeye çalışan İspanyol komünistlere karşı geliştirilen, en çok Francisco Franco

²⁰³ Fahir Armaoğlu, a.g.e, s.263.

²⁰⁴ Oral Sander, **Siyasi Tarih (1914-1994)**, İmge Yayınları, Ankara, 1996, s.51. Fahir Armaoğlu, a.g.e, s. 264.

²⁰⁵ Oral Sander, a.g.e, sayfa 52. Fahir Armaoğlu, a.g.e, s.265.

²⁰⁶ Oral Sander, a.g.e, s.52. Fahir Armaoğlu, a.g.e, s.268.

tarafından uygulanmış otoriter-kralcı faşist ideolojidir. Falanj partisi nedeniyle Falanjist, diktatör Francisco Franco nedeniyle de Frankist denilen İspanya'daki yönetimin belli başlı temel özelliği; Katolik kilisesine ve orduya dayanan rejim, İtalya'dan da esinlenerek baskıcı bir yönetim kurmuştur.

Avrupa'nın güneybatı ucundaki İber Yarımadası'nda yer alan ve etrafı İspanya ve Atlas Okyanusu ile çevrili Portekiz'de; Cumhuriyetçi devrim 5 Ekim 1910 tarihinde monarşiyi yıkarak cumhuriyeti ilan etmiştir. Ülke yönetimini elinde bulunduran sol eğilimli Cumhuriyetçilerin radikal bir laiklik anlayışı izlemeleri ve bu çerçevede kiliselerin kapatılması, din derslerinin yasaklanması tepki doğurmuştur. Siyasi, sosyal, ekonomik ve ideolojik görüş ayrılıkları Portekiz'i yeni bir isyana sürüklemiştir. 1910-1926 yılları arasındaki dönemde çıkan kanlı isyanlar sonucunda diktatörlük ile cumhuriyet arasında yönetim el değiştirmiştir. Fakat devam eden kargaşa ortamı ve I. Dünya Savaşı'na askerî katılımın artırdığı önemli ekonomik sıkıntı 28 Mayıs 1926 tarihindeki askeri darbeye neden olmuştur. Bu darbe sonucunda António de Oliveira Salazar ekonomik dengeyi ve toplumsal düzeni sağlayarak 1933 yılına kadar sürecek olan sağ eğilimli askeri diktatörlük tarafından başa getirilmiştir. Gelenekçi otoriter bir rejim olan ve faşizme yakınlığıyla tanınan Estado Novo (Yeni Devlet) kurucusu ve yeni bir anayasanın kabulüyle Oliveira Salazar tarafından kurulmuştur. Salazar, dönemin faşist diktatörlerinden biri sayılıp Franco gibi Mussolini hayranı ve Nazi yanlısı idi. 1933 yılında kabul edilen anayasa ile Portekiz, Korporatifler Birliği Cumhuriyeti haline getirilmiştir. Rejimin temel parolası "*Tanrı, Ülke, Aile, Çalışma ve Otorite*" olmuştur. Uyguladığı bayındırlık politikaları ile de başarılı olan Salazar, kurduğu katı tek parti yönetimi ile ülkeyi yönetmiş ve Portekiz'i II. Dünya Savaşı'na da sokmamıştır.

1917 yılı sonlarında Lenin'in önderliğinde gerçekleşen Bolşevik Devrimi sonucu 1922 yılında eski Çarlık Rusya'nın topraklarının büyük bir bölümü üzerinde SSCB kurulmuştur. Bu birliğe Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri de katılmış veya katılmak zorunda kalmıştır. SSCB'de Bolşevik liderlerin önderliğinde şiddete dayalı bir diktatörlük kurulmuştur. Lenin'in 1924 yılında ölümünden sonraki iktidar mücadelesini Josef Stalin kazanmıştır. Stalin, 1928 yılında beş yıllık bir kalkınma planı yürürlüğe koymuştur. Stalin'in plana göre, SSCB kısa bir sürede sanayileşecekti ve tarım da kollektifleştirilecekti. Bunun sonucunda da sosyalist toplum ve devletler kurulacaktı. Stalin'in ikinci beş yıllık planı 1933-1937 yılları arasında uygulandı. SSCB'nin sanayileşebilmesi ve sosyalist ekonomi planını

yürütebilmesi için barış ortamına ihtiyacı vardı. Bu nedenle çevre ülkelerle barışçı ve dostluk temelinde ilişkiler geliştirilirken ve uluslararası silahsızlanma politikaları desteklenirken, savaş tehlikesine karşı hızla silah sanayisine yöneldi ve beş yıllık planlar çerçevesinde silah sanayisi oluşturulmuştur.²⁰⁷ 1933 yılında Milletler Cemiyeti'ne giren SSCB, antirevizyonist grup içerisinde yer alarak, hiçbir ülkeye toprak vermek niyetinde olmadığını ve aynı zamanda da hiçbir ülkeden toprak talebinde bulunmadığını belirtmiştir. 1933 yılında ABD tarafından tanınan SSCB, Hitler'in iktidara gelmesinden ve doğuya doğru yayılma politikası ile ayrıca Japonya'nın doğuda oluşturduğu tehlike karşısında Fransa ile yakınlaşmıştır. İspanya iç savaşının çıkması ve Almanya ve İtalya'nın desteklediği Franco'ya karşı Sovyetler'in Halk Cephesini desteklemesi, Almanya'nın Avusturya, Çekoslovakya ve Polonya'ya yönelik uyguladığı yayılcı politikalar ilişkilerin gerginleşmesine yol açmıştır. Fransa, İngiltere ve SSCB Almanya'nın yayılcı politikasına karşı Doğu Avrupa ve Balkanlar'da Polonya ve Romanya'ya garanti vermek için anlaşmaya yöneldiler; ancak SSCB'nin Baltık Devletlerini ele geçirmek istemesi üzerine bu görüşmelerden istenilen sonuçlar alınamamıştır. Savaşın yakın olduğunu düşünen SSCB, bu savaşı kendi sınırlarından uzak tutmaya çalışıyor ve kapitalist ve faşist ülkeler arasında çıkacak olan bu savaştan her iki tarafın zayıf çıkmasını istiyordu. Bu savaşın dışında kalmayı planlayan SSCB, savaş sonucunda dünya ihtilalini gerçekleştirecek ve yayılcı planlarını yürürlüğe koyacaktı.²⁰⁸

Balkan Devletleri arasında en güçlü olanlardan Yugoslavya I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dağılması sonucunda kurulmuştur. 1919-1929 yılları arasında uygulanmaya çalışılan parlamenter demokrasi, Sırp-Hırvat etnik çatışmasının yoğunlaştığı, siyasal istikrarın sağlanamadığı ve suikastların, toplumsal çalkantıların devam ettiği bir ortamda başarılı olamamıştır.²⁰⁹ Parlamenter demokrasi düzeni Ocak 1929'da Kral Alexander'in diktatörlüğü ile noktalanmıştır. Alexander'in diktatörlüğünde son derece baskıcı bir yönetim kurulmuş ve ağır cezalar içeren kanunlar çıkarılmıştır. Ayrıca Ekim 1929'da devletin adı Yugoslavya olarak değiştirilmiş ve ülke yönetiminde Sırpların egemenliği pekiştirilmiştir. 1929 ekonomik buhranı bir tarım ülkesi olan Yugoslavya'yı derinden etkiledi; halktaki hoşnutsuzluk arttı. Bu, kralın şekilde de olsa parlamentarizme yönelmesine yol açmıştır. Yugoslavya üzerinde Almanya'nın

²⁰⁷ Coşkun Üçok, a.g.e, s.260.

²⁰⁸ A.g.e, s. 260,261.

²⁰⁹ Georges Castellan, **Balkanların Tarihi**, Çev: Ayşegül Yaraman, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993,s 426.

etkisi ekonomik alan başta olmak üzere hemen her alanda görülmekteydi. 1936-37 yıllarında Yugoslavya, daha önceki yıllarda Fransa'nın desteği ile Küçük Antant ülkeleri olan Çekoslovakya ve Romanya'ya danışmadan İtalya ve Bulgaristan ile anlaşmıştır. Bu, Yugoslavya'nın antirevizyonist gruptan, revizyonist gruba yönelmesi anlamına geliyordu. Bu yıllarda Yugoslavya'da ve Balkanlar'da Alman etkisi gittikçe artmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak Yugoslavya'da diktatörlük eğilimleri de artmıştır. Etnik çatışmaların artması, hükümeti baskıya yöneltmiş ve Hırvat komünist örgütler yeraltına çekilmiştir.²¹⁰ Yugoslavya Komünist Partisi Genel Sekreterliğine getirilen Josip Broz Tito, etkin bir konuma gelmiştir. Yugoslavya dış politika alanında II. Dünya Savaşı öncesinde Almanya ve İtalya'nın güdümüne girmiştir

Bu dönemin bir diğer önemli devleti ve meşruti monarşinin egemen olduğu Japonya İmparatorluğu idi. Özellikle Meiji Döneminde Japonya'da siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri alanlarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu süre zarfında Japonya çağdaşlaşmış ve dünyada güçlü bir statüye yükselmiştir. Bu devrin adı Japonya'da "*Aydınlanmış Yönetimin Dönemi*" olarak belirtilmektedir. Demokratik bir katılımın amaçlandığı yemin fermanını yerine getirmek için on bir maddelik bir anayasa hazırlanmış ve yeni devlet şûrası, yasama yetkisi olan organlar ve asiller ile memurların mevki sistemlerinin oluşturulmasının yanı sıra çalışma imtiyazını dört yılla sınırlanmış, gizli halk oylamasına izin verilmiş, yeni bir vergi sistemi hazırlanmış ve yeni yerel yönetim kanunları düzenlenmiştir. İmparator Meiji sonrası Japonya tahtına oğlu Taişo gelmiş ise de siyasi alanda çok fazla etkili olamamıştır. Taişo sonrası tahta Miçinomiya Hirohito 25 Aralık 1926'da Japonya İmparatoru olmuştur. Hirohito'nun hükümdarlık dönemine Şova (Parlak Barış) adı verilmiştir. Bu dönem Japonya'nın yayılmacı politikasının en önemli mimarları imparatorun bakan statüsündeki danışmanları ve komutanları olmuştur. Japonya, 1920'li ve 1930'lu yıllarda Uzak Doğu'nun en güçlü devleti olmuştur. Uzak Doğu'da topraklarını genişletmek isteyen Japonya, doğal kaynaklar açısından zengin olan Mançuryayı ve Çin'e egemen olup Asya içlerine yayılmak istemiştir. Bu gelişmeler, Uzak Doğu'da çıkarları olan Avrupa devletlerini, Japonya'ya karşı birtakım önlemler almaya sevk etmiştir. 1929 tarihinden itibaren Japonya, yayılmacı politikasını askeri güce dayandırdı. Japonya, 1931'de Mançuryayı işgal ederek Çin'e yönelmiştir. Asya'daki faaliyetlerinde serbest kalmak amacıyla, 1933 yılında Milletler Cemiyeti'nden, 1934 yılında Washington Antlaşması'ndan çekilmiştir. Japonya'nın 1937'de Çin'e

²¹⁰ A.g.e, s.429.

saldırması üzerine Uzak Doğu'da çıkarı olan ABD ve Avrupalı devletler Çin'e yardıma başlamıştır. 1938'de Japonya doğu ve orta Çin'in topraklarını ele geçirmiştir.

Kısacası 1930- 1938 dönemi dünya üzerinde siyasi, ekonomik alanlarda önemli gelişmeler yaşanmış ve II. Dünya Savaşı'nın temelleri atılmaya başlanmıştır. Japonya, Mançukuo ile 40 milyon Asyalıyı egemenliği altına almış, İtalya, Habeşistan'ı işgal etmiştir. Ayrıca İspanya iç savaşı bütün şiddetiyle sürmüştü ve İspanya İç Savaşı 1936 yılında başlamıştır. 28 Kasım 1936'da Mussolini ve 20 Mart 1937'de Hitler, İspanyol milliyetçilerinin lideri Francisco Franco ile birer antlaşma imzalamışlardır. Buna karşılık İngiltere, Fransa, Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Mısır, Yugoslavya, SSCB ve Türkiye Cumhuriyeti'nin de yer aldığı ve silahsızlanmayı amaçlayan 14 Eylül 1937 tarihli Nyon Antlaşması imzalamıştır.²¹¹ Türkiye Cumhuriyeti dünyada ve Avrupa'da meydana gelen gergin siyasi gelişmeler karşısında Batı ve Doğu komşularıyla birer toplu dostluk ve ittifak bağlantısı kurmak için harekete geçmiştir. *Yurtta sulh Cihanda sulh* ilkesini politikasının temeli yapmış olan Türkiye, bu amaca varabilmek içinde tüm dünya uluslarının dostluk bağlarıyla birbirlerine bağlı olmaları gerektiği yolunda bir politika izlemiştir. Bu amaca varmak için bölgesel anlaşmalarla işe girişmeyi tasarlamış ve bu nedenlerle önce Batı komşuları ile ayrı ayrı dostluk anlaşmaları yapılmış, sonra da 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Paktı imzalanmıştır. Doğu komşuları ile kurulan dostluk ilişkileri de Türkiye-İngiltere-İrak arasında 1926'da yapılmış "*Sınır ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşmasının*" ikinci bölümünde Türkiye ile Irak arasında notalar vererek uzatılması kabul edilmiş, özellikle İran şahının Türkiye'ye gelişi, komşu devletler arasında kurulacak dostluk ilişkilerinin daha da dostça olmasını sağlamış ve bir zaman sonra Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devleti arasında arka arkaya anlaşmalar ve sözleşmeler imzalanmıştır. İran ile bu sıkı ilişkiler kurulurken sonra öteki komşu ülkelerle de sürekli ilişkiler kurulması için çaba harcanmıştır. Sonunda Türkiye Cumhuriyeti ile İran, Afganistan ve Irak devletleri arasında anlaşmaya varılmış ve hazırlanan dostluk antlaşması devletlerin yetkili temsilcileri tarafından 8 Temmuz 1937'de İran'ın Başkenti Tahran'daki Sadabad Sarayı'nda imzalanmıştır (Sadabad Paktı).

Bu sırada 18 Temmuz 1932 tarihinde Türkiye'nin de üye olduğu Milletler Cemiyeti yaklaşan savaşı ve özellikle Almanya ve İtalya'nın saldırgan politikaları karşısında çalışmalara başlamıştır. Ne var ki nasyonal sosyalist görüş ve bu görüşü temel dayanak sayan devlet düzeni, Avrupa sınırlarını aşmış, dünyaya yayılmaya

²¹¹ Mahmut Goloğlu, a.g.e, s.276.

başlamıştır. Bu akımın Asya'daki önemli temsilcisi Japonya İmparatorluğu idi. Japonya da Asya'ya egemen olmak hevesine kapılmış, 1931'de Güney. Mançurya'yı işgale başlamış, Çin'in Milletler Cemiyetine başvurması üzerine bağımsız Mançukuo Devleti kurulmuş, Japonya da Milletler Cemiyetinden çekilmiştir. Bundan sonra Japonlar, ulusal yayılmalarına yeni alanlar arayarak Avrupa'daki nasyonal sosyalist ülkelerle ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Nitekim Japonya, 25 Kasım 1936'da Hitler'le bir anlaşma imzalayacak ve 7 Temmuz 1937'de Çin'i istilaya başlayacaktır.²¹² Türkiye Cumhuriyeti savaş süresince gerçekleştirdiği diplomatik başarıyla etkili bir denge politikası izlemiş ve tüm devletleri kendi politikasına ikna etmeyi başarmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Avrupa'nın emperyalist ülkelerinin dünyayı paylaşımında ve kendi çelişkilerini savaş yoluyla çözmesinde rol oynamak istememiştir. 1930'lu yıllar ve savaş dönemine kadar olan süreçte temel politika Türkiye'nin bağımsız ve egemen bir devlet olarak varlığının korunmasıdır.

Cumhuriyet aydınları da Osmanlı aydınlarının yaşadığı bu sorunları, korkulan yaşarken, bundan çıkış yolu olarak gördükleri bir ulus kimliği etrafında bir kolektif kimlik oluşturmaya, bir ulus-devlet inşasına, modern bir toplum devlet oluşturmaya yönelmişlerdir. Bu yoğun yapılanmaların yaşandığı olağanüstü koşullarda ve o yıllarda dünyanın içinde bulunduğu sorunlar göz önüne alındığında demokrasi geri planda kalmak zorunda kalmıştır. Ancak oluşturulan tek parti yönetimi (1925-1945), yirmi yıllık iktidarı boyunca vesayetçi bir özellik taşıyarak ve top yekûn bir modernleşmenin sonucu olarak çok partili yaşama ulaşmayı sağladığı gibi, çok partili yaşama geçişin, demokrasinin bilinçli bir şekilde altyapısını hazırlamaya da girişmiştir. Bu bağlamda Türkiye'deki otoriter tek parti yönetimi, kendisiyle gelişmişlik düzeyi açısından siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel benzer özellikler taşıyan Doğu Avrupa ve Balkan devletlerindeki otoriter ve totaliter yönetimlerden ayrılmaktadır.

Tarih boyunca meydana gelen savaşların temel nedeni; devletler arasındaki çıkar çatışmaları olmuştur. Her ne kadar görünen farklı sebepleri olsa da asıl sebep budur. Meydana gelen iki dünya savaşının menşei Avrupa olmuş, bunun da temel nedeni Avrupa'da meydana gelen sanayileşme sonucu hammadde ihtiyacı ve dünyadaki hammadde kaynaklarının paylaşılması sorunu savaşa sebebiyet vermiştir. I.Dünya Savaşı'nın devamı hatta son hesaplaşması olarak da görülmektedir. Böylece özellikle 1930'lardan itibaren Avrupa güçler dengesinde yeni

²¹² Mahmut Goloğlu, a.g.e, s.184.

gelişmeler meydana gelmiş, statükocu devletlerle statükonun değişmesini isteyen devletler arasında siyasi, ekonomik ve askeri çekişmeler başlamıştır. Bunlar arasındaki çatışma da II. Dünya Savaşı'nın çıkmasının nedenlerindedir. XX. yüzyıl, insanlık tarihinde birçok açıdan dönüm noktası olmuştur. Bu yüzyılın ilk yarısında yaşanan iki dünya savaşı, uluslararası siyasal düzeni kökünden sarsmış ve yeni yapılanmalara yol açmıştır. Özellikle, I. Dünya Savaşı'nın sonunda imparatorlukların sona ererek yerlerini ulusal devletlere bırakması, II. Dünya Savaşı'nın bitiminde ise irili ufaklı birçok devletin ideolojik gerekçelerle Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği'nin çevresinde toplanması bu yüzyılın en temel özelliklerinden olmuştur. İşte böyle bir ortamda, I. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanmış antlaşmalara milliyetçi tepkiler daha da güçlenmiştir. Esasen Faşizm ve Nazizm gibi ideolojileri işbaşına getirmiş olan bu tepkiler dünyayı kaçınılmaz bir felakete sürükleyecektir. Nihayet, 1 Eylül 1939 günü Almanya'nın Polonya'ya saldırısıyla II. Dünya Savaşı başlamıştır.

I.Dünya Savaşı eski dünyanın, esas olarak Avrupa'nın, sanayi ve kültür merkezlerini tahrip etmiştir. Savaş sonrası dönemde savaş öncesine göre önemli sayılabilecek birtakım değişimler olmuştur. Savaş sonrası dönemde XIX. yüzyılın burjuva uygarlığının büyük bir yara aldığı, milliyetçilik akımlarının Meksika'dan Çin'e, Türkiye'den Rusya'ya geniş bir alanda etkisini göstermeye başladığı, bağımsızlık ve sömürgecilikten kurtulma hareketlerinin kuzeyden güneye, batıdan doğuya tüm dünya ülkelerine yayıldığı görülmüştür. Bu sosyal ve siyasi gelişmelerin yanında, I.Dünya Savaşı, özellikle de kişisel olmayan piyasa işlemlerinin etkin olduğu bölgelerde, dünya çapında büyük bir ekonomik çöküşe neden olan gelişmelerin tetikleyicisi olmuştur. Eski dünyayı büyük ölçüde etkileyen savaş sonrası bu gelişmeler karşısında daha şanslı olduğu düşünülebilecek olan ABD bile bu ekonomik krizden kurtulamamış hatta bu gelişmelerin merkezi olmuştur. Kısaca, iki dünya savaşı arasındaki dönemde dünya ekonomisinin büyük bir çöküş yaşandığı gözlenmiştir. Savaşı izleyen yıllarda başlayan durgunluk beraberinde kriz ve belirsizlik ortamı meydana getirmiştir. Çünkü klasik iktisadın en önemli gücü olan görünmez el ekonomiyi dengeye getirememiş, "*Her arz kendi talebini yaratır.*" temel felsefesi geçerliliğini yitirmiştir.

1918 yılında I.Dünya Savaşı'nın bitmesiyle beklenildiği gibi 1913 refah dönemine dönülememiştir. Bu dönemde talep eksikliği, ücretlerin düşüklüğü ve işsizlik oranlarının yüksekliği, 1918-1929 arası ekonomik göstergelerin bozulmasına

ve buna bağlı olarak merkez kaymalarına neden olmuştur. 1929 yılında kendini hissettiren Büyük Buhran'dan kurtulmak için yapılan faaliyetler, I.Dünya Savaşı sonrasında imzalanan anlaşmalar çerçevesinde dünya ülkelerinin altına girdiği büyük borç ve savaş tazminatlarının dünyada uyandırdığı milliyetçilik akımları dünyayı daha büyük bir felakete sürüklemiştir. 1918-1945 arasındaki Felaket Çağı adına yakışır bir şekilde iki dünya savaşı ve büyük bir ekonomik krizi kapsamaktadır. Bu periyotta dünya güç merkezi önce İngiltere'den Amerika'ya kaymıştır. 1929 Büyük Buhranı ise, dünya ekonomileriyle birlikte dünya siyasi ve sosyal dengelerini sarsmış ve yeni denge merkezleri oluşturmuştur. Büyük Buhranın dünya siyasi tarihine bıraktığı en büyük hediye olan milliyetçilik hareketleri, 1932'de Avrupa başta olmak üzere tüm dünyada hızlı bir silahlanma savaşının başlamasına neden olmuştur. Bu süreç 1939 II. Dünya Savaşı'nın hazırlık aşaması olarak tanımlanmaktadır. Bu nedendir ki, belirtilen yaklaşık 25 yıllık bir zaman periyodunu kapsayan dönem dünya sosyal-siyasi ve ekonomik dengelerinin belirlenmesi ve XXI. yüzyıl dünya dengelerinin oluşmasında önemli bir yere sahiptir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1930-1938 DÖNEMİNDE TOPLUMDA İNKILÂP VE KEMALİZM ALGISI

3.1. İNKILÂP VE İDEOLOJİ

3.1.1. Kavramlar Çerçevesinde Kemalizm

Siyaset ve Sosyoloji bilimlerinde önemli bir yeri bulunan “*İnkılâp*”, “*İhtilal*” ve “*Devrim*” kavramları Kemalizm tartışmalarında önemli yer tutan kavramlardandır. Osmanlı-Türk siyasal yaşamının uzun tarihi göz önüne alındığında, yeni bir kavram olan devrim kavramının aydınlatılması ve Kemalizm bakımından işlevselliğinin ortaya konulması büyük ölçüde, kavramın tarihsel kökenlerinin ele alınmasını gerektirmektedir. Cumhuriyet Dönemi’nde dilde sadeleştirme süreci sonrasında kullanılmaya başlanan devrim kavramının yerine, Osmanlı Dönemi’nde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında ihtilal ve inkılap sözcükleri kullanılmaktaydı. Bu iki sözcüğe Osmanlı döneminde, süreç içinde çok farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu kavramları kısaca açıklarsak: İnkılâp, Arapça “*kılb-kalb*” kökünden türetilmiş bir kelimedir. Bir halden başka bir hale dönüşme, biçim değiştirme anlamına gelir. Ayrıca yeni bir dünya görüşüne dayanan “*İnkılâp*” Türkçede Fransızcada kullanılan “*Revolution*” karşılığı olarak alınmıştır. Fransızcada “*yuvarlanmak*” ve “*devrilmek*” anlamında kullanılan latince “*Revelvere*” kelimesinden gelen “*Revolution*” geniş bir anlam kazanarak ani, şiddetli ve köklü değişmeyi tanımlamasında 1789 yılında gerçekleşen Fransız İnkılâbı’ndan sonra olmuştur. İnkılâplar sanayi, bilim, kültür, sosyal ve benzeri alanlarda olabilir. Etimolojik anlam olarak değiştirmeyi ifade eder. İnkılâp, evrim veya tekâmül (*évolution*) ve islahattan farklıdır. İnkılâp, hükümet darbesinden de farklı anlamlar ifade eder. İnkılâp üç aşamada gerçekleşir: Birinci aşamayı oluşturan fikrî cephe, toplumda değişiklik fikrinin, yeni fikir tohumlarının atıldığı ve geliştirildiği evredir. İkinci aşama, hazırlık aşamasının tamamlanmasından sonra gelir ve hareket dönemidir. Basit şekilde bir ihtilâli ifade eder. Üçüncü aşama da yıkılan, bozulan düzenin yerine bir yenisini kurma aşamasıdır. İşte bu yeniden kurma ile inkılâp başarılmış olur.

Devrim ise “*devirmek*”ten geldiğini iddia edenler vardır. Halk hareketi şeklinde mevcut düzeni zor kullanarak yıkmayı ve sonra da yıkılan düzen yerine yeni kurulan düzeni de ifade etmiştir. Devrim, bir halden, başka bir hale gelişi değil bu geçişin sadece ilk ve başlangıç safhasını, yıkıcı olan yanını da karşılamaktadır. Devrim, mevcut olan kavram, kurum ve teşkilâtları kaldırıp bunların yerine yenilerini

getirmek olarak da ifade edilebilir. Devrim, sadece siyasal anlamda düşünül­düğü zaman “*ihtilal*” kavramının; toplumsal, ekonomik ve siyasal bağlamda düşünül­düğünde ise “*inkılâp*” kavramının karşılığıdır. Demek ki devrim terimi hem ihtilâl hem de inkılâp anlamında kullanılabilir. İhtilâl ise Arapça, “*hal*” kökünden türemiştir. İhtilâl, bir devletin var olan siyasî düzenini ortadan kaldırmak için, hukuk kurallarına başvurmadan, zor kullanarak yapılan geniş bir harekettir. Genellikle, halk arasındaki siyasî, sosyal ve ekonomik dengesizliklerin büyümesi sonucunda meydana gelir. İhtilâl, inkılâbın eylem safhasını oluşturur. İhtilâllerin ardından inkılâplar gelmiştir. İhtilâller kısa süreli ve çok hızlı bir gelişim gösterir. İhtilâlin başarısı, sonucunda ortaya konan inkılâpların başarısıyla doğru orantılı olur.

Osmanlı Devletinde Klasik Dönem sonrası XVII. ve XVIII. yüzyıllara kadar birçok toplumsal grubu kendi yerinde tutmaya ve yönetsel mekanizmadaki unsurların kendi içlerindeki ve halk ile aralarında olan belirgin dengenin korunmasına dayanan sistem içinde, meşruiyeti tanrısal kaynaklı düzenin temeli olan dengeyi bozucu her türlü girişime engel olmuştur. Çünkü Osmanlı’da “*nizam*” siyasal bir düzenin ölçeği olup önemli bir unsur idi. Bu yapı içinde varolan dengede gerçekleşen bozulmalar tanrının ve onun gölgesi olan padişahın düzenini bozmak şeklinde değerlendirilir ve ihtilal olarak nitelendirilmiştir.²¹³ İhtilal gibi inkılâp da arzu edilmeyen ve kötüye, bozulmaya yönelen bir gidişatin sonucu olan topyekûn bir çöküşe karşılık gelmekteydi. Niyazi Berkes’in tespitiyle bu farklılaşmayı eserlerine yansıtan ilk kişi olan Osmanlı tarih yazarı Şanizade Atullah’a göre ihtilal eylemi, bir inkılâp dönemine yol açar fakat bu, çöküş değil, yenileniş demektir.²¹⁴ Bu bağlamda inkılâp kavramı, 1908 süreci sonrası geleneksel anlamından sıyrılarak, günümüzde devrim kavramıyla da karşılanan inkılâp sözcüğünün ifade ettiği “*inkılâb-ı külli*” (genel devrim) radikal değişme anlamını kazanmıştır.²¹⁵

Kavramlara yüklenen anlamlardaki bu değişim süreci, özellikle Cumhuriyet döneminde, bu kez de aynı süreç içinde aynı kavramlara farklı tanımlamaların getirildiği bir dönemi izlemiştir. Bu dönemde kavramlara yüklenen anlamlarda, benimsenen ideolojik yaklaşımların etkisi daha açık bir biçimde kendisini hissettirmeye başlamıştır. Böylece Meşrutiyet Dönemi’nde Kurulu bir hükümeti güç kullanarak yıkıp yerine başka bir hükümet kurma biçiminde tanımlanan ihtilal ve parlamento, hükümet ve çeşitli kurullarca saptanarak

²¹³ Niyazi Berkes, **Atatürk Ve Devrimler**, Adam Yayınları, İstanbul, 1982, s.145.

²¹⁴ A.g.e, s. 142,143.

²¹⁵ A.g.e, s.144.

uygulanması düşünölen hükümet, ekonomi, kültür olayları ile oluşturulacak değişmeler biçiminde de ele alınan inkılâp sözcükleri dönemin yazarlarınca ideolojik içerikle yeniden anlamlandırılmış ve bazı görüşler Kemalist reformlarının temeli olarak algılanmıştır.²¹⁶ Bu noktada, İnkılâp kadrosunun lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün yaklaşımına göre;

c) *İnkılap mevcut müesseseleri zorla olan değiştirmek demektir.*

d) *Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olmak demektir...*²¹⁷

Atatürk'ün tanımında inkılâbı salt mevcut kurumları yıka anlamında siyasal bir yön değişimi ile özdeşleştirmeyen fakat onu, çağdaş gereklilikler doğrultusunda ulusal bünyeyi dönüştürecek kurumları oluşturma gibi pozitif, ilerlemeci ve kurucu bir içerikle değerlendiren bir bakış açısının izlerini görmek mümkündür. Bunu daha açık bir biçimde, Atatürk'ün, Türk İnkılâbını ele alan 5 Kasım 1925 tarihli Ankara Hukuk Fakültesi'nin açılış konuşmasından görmek mümkündür:

*“Türk İnkılâbı Nedir? Türk İnkılâbı, kelimenin vehleten ima ettiği ihtilal manasından başka, ondan daha vasî bir tahavvülü ifade etmektedir. Bugünkü devletimizin şekil ve asırlardan beri gelen eski şekilleri bertaraf eden en mütekâmil tarz olmuştur.”*²¹⁸

Buraya kadar kavramlara yüklenen anlamlar bu şekilde ortaya konulduktan sonra, inkılâbın lideri olarak Atatürk'ün inkılâbı sürecinde benimsemiş olduğu stratejinin önemli unsurlarını ele almak, Kemalist inkılâbın niteliğini ve özgün yanlarını genel hatlarıyla belirlemek adına faydalı olacaktır. Siyaset bilimci Samuel Huntington, toplumsal değişimi gerçekleştirmeye yönelik girişimlerde iki temel stratejinin varlığına dikkat çekmektedir: Bunlardan ilki başlangıçta gerçek amaçların tümünü ortaya koymak ve bunları aynı anda zor kullanarak gerçekleştirmeye dayanan “kök-root” yöntemi, ikincisi de “kapıyı aralamak ayağını kapının aralığına koyup sırayla, yapılabirlik ölçüsüne, kabul oranına ve yetisine göre aşama aşama

²¹⁶ Niyazi Berkes, a.g.e, s.134-136.

²¹⁷ Afetinan, **Atatürk Hakkında Hatıralar Ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984, s.259.

²¹⁸ Mustafa Kemal Atatürk, **Söylev ve Demeçleri**, Cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 49.

amaçları gerçekleştirme” biçiminde özetlenen “dal-branch” , “fabian” yaklaşımıdır.²¹⁹ Siyasal ve sosyal hareketlerde önemli rol oynayan her iki yöntemin de izlerini Kemalist İnkılâbın gelişim süreci içinde görmek mümkündür. Bu bağlamda Cumhuriyetin ilanı, sürecin kısalığı ve gerçekleştirilen eylemin radikalliği nedeniyle kategorik olarak birinci yöntemi çağrıştırırken Osmanlı'nın geleneksel birtakım yönetsel kurumlarının zamana yayılarak tasfiye edilmesi ikinci yöntemin kullanıldığını göstermektedir. Bu bakımdan yukarıda sözü edilen her iki yöntemi de kullanmış olan Mustafa Kemal'in, liderliğini yaptığı harekette izlenen strateji açısından vurgulanması gereken ilk nokta amaç-koşul uygunluğunu gözetme ve bunun somut yansıması olan realizmdir.²²⁰

Atatürk'ün benimsediği stratejiler bakımından dikkat çeken ikinci husus ise aşamalı eylem tercihi ve buna bağlı gizliliktir. Gerçekten de Atatürk, gerçekleştirdiği her ileri hamleden sonra durmasını bilmiş ve ancak durumu yoklamasının ardından bir sonraki aşamada ulaşılabilecek amacı yeniden belirlemiştir.²²¹ Bu anlamda Atatürk gibi liderleri Hitler'den ayıran en önemli özelliktir. Bu süreç içinde gizlilik de başarıya ulaşma yolunda önleyici bir araç olarak kullanılmıştır. Bu konuda Atatürk'ün şu sözleri de düşüncemizi destekleyecek niteliktedir:

“Yapılan Milli Mücadele dıştan gelen saldırıya karşı vatanın kurtuluşunu tek hedef olarak kabul ettiğine göre, bu Milli Mücadele'nin, başarıya yaklaştıkça, safha safha bugünkü döneme kadar milli irade rejiminin bütün ilke ve gereklerini yerine getirmesi tabii ve kaçınılmaz bir tarihi akış idi... Bu kaçınılmaz tarihi akışı daha başlangıçta ben de görmüş ve sezmiştim. Ancak sonuna kadar devam etmiş olan bu sezgimizi başlangıçta bütün yönleriyle açığa vurup ifade etmedik. Gelecekteki ihtimaller üzerinde fazla konuşmak, giriştiğimiz gerçek ve maddi mücadeleye hayali bir macera niteliği verdirebilirdi... Başarı için pratik ve güvenilir yol, her safhayı vakti geldikçe uygulamaktı. Milleti gelişmesini ve yükselmesini sağlayacak doğru yol buydu. Ben de bu yolda yürüdüm... Ben milletin vicdanında ve geleceğinde hissettiğim büyük gelişme kabiliyetini, milli bir sır gibi vicdanımda taşıyarak yavaş yavaş bütün bir topluma uygulatmak mecburiyetinde idim”²²²

Kemalist inkılâbın gelişim sürecinde izlenen strateji bakımından vurgulanması gereken üçüncü nokta, Atatürk'ün, eylemlerinde sürekli olarak bir

²¹⁹ Suna Kili, **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.132.

²²⁰ Şerif Mardin, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset (Makaleler-1)**, Derleyen: Mümtaz 'er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.242.

²²¹ A.g.e, s.242.

²²² Mustafa Kemal ATATÜRK, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2005, s.11.

meşruiyet arayışı içinde olmasıdır. Atatürk, bir komutan olmasına ve İttihatçı geleneğin içinde yetişmiş olmasına rağmen, kurtuluş mücadelesinin örgütlenmesinde komita fikri yerine kongre fikrini benimsemiş, askeri bir hareket yerine halk hareketi fikrini uygulamıştır.²²³ Atatürk'ün, bu çerçevede içinde, *meşruiyet-ihtilal-meclis* ilişkisini konu alan 14 Temmuz 1922 tarihli bir konuşmasında şunları söylemektedir:

“Efendiler, herhangi bir şahıs bir milleti ihtilale sevk edebilir. Fakat ihtilali milletin hedefine yöneltmek ve eriştirmek ancak bütün milletin alakasını temin ile mümkündür. Bunun cihanda tatbiki kabiliyeti ancak işi milli meclislerin üstlenmesiyle bulunmuştur(...) Türkiye halkı tanınmayan ve çiğnenen hukukunu müdafaa için ayaklandı, bu ayaklanma onun için bir hak ve vazife oldu. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti böyle bir ayaklanmanın neticesidir”²²⁴

Kemalizm-Devrim ilişkisi çerçevesinde, bu bölüm içinde ele alınacak son nokta, Kemalist yaklaşımın *Jakoben* tutumudur. Jakobenler, her ne kadar Fransız İhtilali'nin gelişim süreci içinde kısa süreli bir iktidar dönemi yaşamış olsalar da, devrimci eylem tarzlarının radikalliği ile kendilerinden sonra gelen birçok siyasal akımı ve devrimci girişimi etkileyebilmişler ve siyaset alanına *“Jakobenizm”* adıyla geçen anlayışa kaynaklık etmişlerdir. Devrimi yönlendiren siyasal iktidarın, eylem biçimi olarak, devrim karşıtı güçlere şiddet uygulamasını benimsemesi ve toplumsal-siyasal ilişkilerin yeniden yapılandırılmasında *“halka rağmen halk için”* yaklaşımının esas alınması ile nitelenen Jakobenizm, Kemalist İnkılâp ile ortak birtakım unsurlar içermesinin de etkisiyle çoğu kez Kemalist önderliğin eylem tarzının nitelendirilmesinde işlevsel bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır.

Jakobenizm, birçok siyasal akım tarafından genellikle şiddet, devlet terörü ve halk iradesine karşıtlık temelinde bir elitizm ile özdeş olarak tanıtılmakta ve bu doğrultuda Kemalizm ile eklemlendirilerek Kemalist İnkılâbın meşruiyet zeminin aşındırılmasında bir araç olarak kullanılmaktadır. Oysaki tarihe nesnel bir bakış açısıyla yaklaşıldığında, hem Jakobenizmin hem de Kemalizmin, bunlardan çok farklı özellikler taşıdığı ve tarihsel katkısının ilerici yönde olduğu görülmektedir. Jakobenler, feodalitenin yıkılışını simgeleyen Fransız İhtilalinde, aydınlanma düşüncesinin henüz dar bir elitin sınırlarını aşamadığı köylü bir toplumda, özgürlük ve özellikle eşitlik ilkesini geniş kitlelere yaymışlar, icraatlarında sadece tarihsel

²²³ Attila İlhan, *Hangi Atatürk*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1982, s.202.

²²⁴ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, (1922), Cilt 13 Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 147.

bakımdan temsilcisi buldukları burjuvaziye değil; aynı zamanda geniş halk kitlelerini de gözetmişlerdir.²²⁵ Yine Jakobenler, aristokratik ayrıcalıklara karşı yurttaşlık kavramını yücelterek ve mutlakiyetçi krallık rejimine karşı, Cumhuriyeti getirerek dönemin en ilerici fikirlerinin Fransa'daki uygulayıcıları olmuşlardır.

Kemalistler de Jakobenler gibi, bir köylü toplumundan modern bir ulus oluşturmuşlar ve paradoksal bir içerik taşıyan rejimleri demokratik diktatörlük vasıtasıyla şiddete başvurmuşlarsa da, hukuken iktidar tekeline sahip bir hanedanı tasfiye ettikleri için toplumsal açıdan demokratik bir işlev görmüşlerdir. Gerçekten de Kemalistler, Jakobenler gibi inkılâbın kökleşmesi ve işlerliğinin sağlanması için inkılâp karşıtı güçlere şiddet uygulamaktan çekinmemişlerdir. İnkılâbın önderi Atatürk, çeşitli konuşmalarında devrimin aleyhinde faaliyet gösteren ya da devrimin gelişimini engelleme çabası içinde, yıkılan düzenin kurumlarını korumaya yönelik gruplara tahammülsüzlüğünü şiddeti de meşru görür biçimde açıkça beyan etmekten çekinmemiştir:

“... Derim ki ben şahsen onların düşmanıyım. Onların olumsuz yönde atacakları bir adım, yalnız benim kişisel inancıma değil, yalnız benim amacıma değil, o adım benim ulusumun hayatı ile ilgili, o adım ulusumun hayatına karşı bir kasıt, o adım ulusumun kalbine yöneltmiş zehirli bir hançerdir. Benim ve benimle aynı biçimde düşünen arkadaşlarımla yapacağı şey, mutlaka ve mutlaka o adımı atanı tepelemektir. Sizlere, bunun da üstünde bir söz söyleyeyim. Eğer bunu sağlayacak yasalar olmasa, bunu sağlayacak meclis olmasa, öyle olumsuz adımlar atanlar karşısında herkes çekilse, ben kendi başıma yalnız kalsam, yine tepeler ve yine öldürürüm.”²²⁶

Kemalist inkılâbın düşünsel ve eylemsel yönelişindeki diğer Jakoben unsur, halka rağmen halkçılık biçiminde özetlenebilecek tutumdur. Bu anlayışın yansıması olarak inkılâp halkın yararına olanları halka rağmen, fakat halk için, halka getirmek işidir. Kemalist kadronun devlet eksenli eklektik bir uzlaşmadan vazgeçerek daha radikal bir ideoloji haline gelmiştir. İnkılâp kadrosu devleti ve merkezi güçlendirmeyi ilk amaç olarak belirlemiştir. Kemalist kadro, Türk inkılâbına özgürleştirici bir görev yüklemeleri, onların, halkı değerlendirme biçimleriyle yakından ilişkilidir. Zira dönemin Kemalist kadrosuna göre halk, eğitimsiz ve hurafelere bağlı olup iradesi özgür olmaktan uzaktır ve bundan ötürü de gerçeği tahlil yetisine sahip değildir; gerici güçlerin arkasından gitmeye eğilimlidir. Bu eğilimin saptanması, devrimci kadrolar açısından, devrimci girişimlerin, referandum benzeri demokratik yöntemler

²²⁵ Taner Timur, **Sürüden Ayrılanlar**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.142.

²²⁶ Attila İlhan, a.g.e, s.21.

ile değil; ulus adına siyasal ve toplumsal gerçekleri gördüğü düşünölen aydın bir elit tarafından emr-i vakiler şeklinde gerçekleştirilebileceğine ve daha sonra halka benimsetilebileceğine dönük inancı beraberinde getirmiştir.²²⁷

Kemalist kadro, toplum içinde gerek organik ve gerekse de ideolojik temelli alternatif güç odaklarının yaşamasına ve faaliyet göstermesine izin vermemiştir. Din işlerinin devlet tekeli altına alınarak tarikatların tasfiyesi, tekke ve zaviyelerin kapatılması, Türk Ocakları, Mason ve Kadın Derneği gibi örgütsel kuruluşları CHP bünyesine alınması, TCF ve SCF çok partili demokrasiye geçiş aşamalarından sonra alınan önlemler ve gibi girişimler, özü itibarıyla, devrimi tehdit etme potansiyeli bulunan toplumsal örgütlenmelerin etkisiz kılınmasına yönelik olmuştur. Bu anlamda devrim sürecinde Kemalist kadro, meşruiyet kaygısı içinde siyasal ufuklarını, henüz demokratik bilince erişmemiş olan halkın ve onu yönlendiren feodal güçlerin eğilimleri içine hapsederek muhafazakârlaşmamışlar fakat aynı zamanda devrimcilik güdüsü ile otoriter uygulamaları benimsemiştir. Mustafa Kemal liderliğindeki hareketin bu yaklaşımı iktidarının Jakobenler kadar kısa olmamasını sağlayan en önemli etkidir.

3.1.2. İnkılâbın Düşünsel Mirası Ve Dinamikleri

Dünya üzerinde var olan bütün siyasal hareketler ve düşünceler, büyük ölçüde, içinde doğdukları ve geliştikleri toplumsal koşulların ürünü olma özelliğini taşımaktadırlar. Muhafazakâr, devrimci ya da reformist bütün siyasal yaklaşımlar, ortaya çıktıkları toplumun yapısal özelliklerinin, sorunlarının ve bu sorunların çözümüne yönelik arayışların farklı bakış açılarından yansımaları olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, toplumsal eşitsizliklerin doğurduğu sosyal tabakalaşma olgusu ve bu olgunun sonucu olarak ortaya çıkan sosyal sınıflar, bu sınıfların çıkarları veya toplumsal sorunlar karşısındaki genel tavırları; o toplumun siyaset yaşamındaki aydınların tutumlarını, politik tercihlerini, eylem olanaklarını belirleyen en önemli etkenler olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla bir siyasal hareketin bilimsel çözümlemesinin, hareketin ortaya çıktığı toplumsal düzen ve dayandığı sınıfsal yapılardan bağımsız şekilde ortaya çıkması düşünülemez.

²²⁷ Hasan Ünder, "Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt II, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 142.

Avrupa'nın büyüyen gücü karşısında Osmanlı Devleti'nin varlığını tehdit edecek boyutlara ulaşması üzerine, mevcut düzenin sürdürülemezliğinin bilincine varan bir kısım Osmanlı siyasal aydını, XVIII. yüzyıl sonlarından başlayarak reformcu girişimlerin gerekliliğini gündeme getirmiş ve bu doğrultuda devletin eski gücüne yeniden kavuşturulmasının çarelerini aramaya başlamıştır. III. Selim Dönemi ile başlayan ve geri kalmışlıktan Avrupa tipi bir eğitim modelinin aktarılması ve yaygınlaştırılması yoluyla kurtulunabileceği düşüncesi temelinde gelişen bu süreç, başta Jön Türkler olmak üzere, Osmanlı siyasal yaşamına damgasını vuracak olan hareketlerin kadro bazındaki kaynağını oluşturması bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu çerçevede, başlangıç yılı olarak 1789 yılını almakta yarar vardır. III. Selim döneminde Batı tipi bir ordu kurma yoluna gidilmesi ve bu amaçla Fransız uzman ve yöntemlerinden yararlanılması, ayrıca yabancı ülkelere genç kadroların gönderilmesi Osmanlı'daki dönüştürücü dinamiklerin hakim unsurunu ifade eden yönetici seçkinlerin öncülerinin doğmasında başat rol oynamıştır.²²⁸

XIX. yüzyıl sonundan itibaren Osmanlı siyasal aydını içinde yenilikçi ve reformist kanadı temsil etmeye başlamışlar ve daha önceleri padişah odaklı ve sınırlı bir çerçeve içinde gelişen ıslahat sürecini daha ileri aşamalara taşımışlardır. 1839'un öne çıkardığı Batılılaşma, zaman içinde sürekli olarak ileriye giderek ve ilerleme gibi kavramları yeniden temellendirerek bu yöndeki gelişmeyi temel bir politika olarak saptıyordu. Devamında 1908'le birlikte başlayan *ordu-aydın-bürokrasi* arasındaki ittifakla, bir toplum mühendisliği işlevi görerek yukarıdan aşağıya inen ve her bakımdan hiyerarşiler inşa eden bir modernleşmeyi gene bir politika halinde, dışına çıkılmaz bir çember olarak biçimlendiriyordu. Bu aydınlar, felsefi yaklaşımları ve modernleşme yanlısı eylem ve düşünceleriyle Kemalist inkılabın düşünsel alt yapısını oluşturmuşlardır.

Cumhuriyeti kuran kadrolar I. Meşrutiyeti hazırlayan aydın kadroların temel görüşlerinden önemli ölçüde etkilenmişlerdi. Karmaşık ve zaman zaman da birbirleriyle çelişen fikirleri şekillendiren bu kadronun siyasal alana çıkardığı "vatan" gibi yeni kavramlar onlara da çekici gelmiş, büyük bir Osmanlı'nın güçlülüğüyle zayıf düşmüşlüğü arasındaki çelişki daha öncekiler gibi onları da yaralamıştı. Ne var ki Cumhuriyetçi kadrolar Tanzimat'la 1908 sonrasında başlayan hesaplaşmanın da etkisi altında kalmıştı. Bu yüzden, siyasal planda onlardan çok daha farklı bir model

²²⁸ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri(1789-1980)**, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 27-28.

inşa etmenin gayretine giren Jön Türk hareketi içinden gelmekteydiler. Türk aydını içinde bulunduğu değişim sürecinde düşünce ile kurduğu ilişki işlevsel ve yüzeyseldir. Yüzyıllar boyu savaş halinde bulunduğumuz bir dünya karşısındaki direnişler ve devrimler, sonunda Osmanlı'nın yıkılmasıyla yeni bir siyasi bünyenin meydana çıkışı, bu bir yüzyıllık fikir hayatını çoğu ihtiraslı, günlük siyasi eyleme bağlı ve derin olmaktan uzak bırakmış, Avrupa'nın fikir temellerine nüfuz etmek ve yeni fikirleri geniş boyutlarıyla kavramak imkânını bırakmamıştır. Bu açıdan bakınca Tanzimat ve Meşrutiyetin olduğu kadar Cumhuriyetin fikir tarihinin de yüzeysel olduğunu belirtmek gerekecektir. Bütün kafaların savaşlar ve devrimlerdeki şüpheli sonuçlara çevrildiği zamanlarda, Marx, Kant ve Hegel sistemlerini derinleştiren akademik çalışmalar beklenemezdi. Fakat bütün olumsuzluklara rağmen Türk aydını siyasi ve toplumsal eylem içinde Batı düşüncesini tanıyabilmiştir. Jön Türklerin programı, kendilerinden önceki kuşağa oranla çok daha az teorik ve spekülâtif içerikli olmuştur. Belki Osmanlı Devleti'nin parçalanma tehlikesi bu yeni kuşağı daha pratik, daha hızlı sonuçlar elde etmeye yönlendirmiştir. M. Şükrü Hanioglu'na göre de:

“1902-1908 arası dönemde Jön Türklerin siyasi fikirleri dünya düzenini yeniden şekillendirmek isteyen büyük teorilerden daha basit ve dar politik doktrin ve taktiklere yönelmiştir. Jön Türk düşüncesinde bilime olan inanç altı çizilen bir unsur olmakla beraber hareketin siyasal eylemle içli dışlı hale gelmesi eylem ve propagandalarında açıklanmış, toplumun bilimsel doktrinler yardımıyla şekillendirme arzusunu azaltmış ve hareket 1908 tarihiyle beraber bu fikirleri politik doktrin ve taktikler lehine tamamen terk etmiştir. Bunun sebebi de hareketin büyük teorilere bağlı uzun soluklu bir projeyi sürdürmektense hassas politik dengelere bağlı bir siyaset izleyerek imparatorluğu yönetme veya kurtarma için devrimi sürdürmek istemesidir.”²²⁹

Osmanlı Devleti'nde değişimin aktörü olan bürokrasinin hedefi devleti kurtarmakla sınırlı olması aydınların ve bürokrasinin düşünsel dünyasının derinleşmesini engellemiştir. Avrupa'daki aydınlanmanın düşünceleri Osmanlı topraklarına çağının büyük düşünürleri aracılığıyla değil, Avrupa'dan alınan yeni kurumların zorunlu olarak getirdiği yeni yaşam değerleriyle girmiştir. Bu sentezimizi

²²⁹ M.Şükrü Hanioglu, **The Young Turks 1902 – 1908 Preparation For A Revolution**, Oxford University Press, New York, 2001, s.289.

destekler nitelikte bir düşüncesi olan Murat Belge, durumun modernleşme süreçlerinde kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir.²³⁰

Cumhuriyet kendi tarihselliğinden gelen fikirlerle kurulmuş, inkılâplarını gerçekleştirmeye koyulmuştur. Aydınlar ve yazarlar inkılâba yönelik geliştirdikleri fikirlerde bir Osmanlı düşünsel mirasından faydalanmışlardır. Bu anlamda bir ülkede anayasal düzenin, hukuk sistem ve ekonomik kalkınma modeli köklü bir biçimde değişse de ideolojiler alanı bir bütün olarak alındığında, iradi çabaların ve dar tarih kesitlerinin, bu alandaki köklü kopuşlara yetmeyeceği açıkça görülebilir.²³¹ Siyasal ve ekonomik değişimler, yerleşik ideolojik oluşumların değişiminden çok daha kesin ve belirgin olabilirler. Buna karşılık, ideoloji alanındaki ayrışmaların ve kopuşların çok daha uzun zaman dilimlerinde gerçekleşebildiklerini görmekteyiz. Atatürk, Jön Türk adıyla anılan ve devleti kurtarmanın yolunu anayasalı, meşruti ve özgürlükçü bir siyasal düzende gören bu aydın bürokrat kesim ile aynı düşünce iklimi içinde yetişmiş, benzer sorunlarla karşılaşmış ve bunun da ötesinde aynı siyasal örgütlenme çatısı altında mücadele yürütmüştür.²³² 1889-1907 arasındaki oluşumların arkasındaki aydın arayıştan etkilenmiştir. Bu arayış pozitivizm ve materyalizmle kaynaşmıştır. Bununla birlikte, daha sonra Cumhuriyeti de kuracak olan bu kadro, asıl aydın birikimini 1908 sonrasında bir anda patlayan ve etrafa saçılan, birbirinden farklı neredeyse sayısız siyasal ve düşünsel akımın etkisi altında oluşturmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti kadroları üç önemli ideolojinin oluşturduğu bir alanda siyaset yapıyorlardı. Bunlar İslamcılık, Garpçılık ve Türkçülük idi. Osmanlı asker kadroları bu görüşlerin düşünce boyutunu 1908 hareketini ile gerçekleştirmişlerdir. Dolayısıyla Atatürk'ün ve Kemalist hareketin Jön Türk geleneğinden etkilenmemiş, bu geleneğin düşünce ve eylem mirasından tam anlamıyla soyutlanmış olması düşünülmaz. Cumhuriyet bu oluşumun bir sonucudur.

Kurtuluş Savaşı'nın temel ideolojisi İslam'dır ve pratiği de saltanat ve hilafetin kurtarılmasıdır. Bu 9 Eylül 1922'ye kadar kesintisiz ve ödünsüz biçimde devam etmiş olan ana yaklaşımdır. Bu anlayış yanında gerek Amasya Genelgesi'nde ve gerekse Teşkilat-ı Esasiye'de "*Egemenlik Kayıtsız şartsız milletindir.*" sözü karşımıza çıkmaktadır. Atatürk'ün meşruiyet kazanmak, belirli ittifakları oluşturmak için bu yola bir siyasal pratik içinde başvurduğu anlaşılmaktadır.

²³⁰ Murat Belge, "Mustafa Kemal ve Kemalizm", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm**, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.37-42.

²³¹ Metin Çulhaoğlu, **İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999, s.60

²³² Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, İstanbul, 1998, s.23.

Halk bu bütünün içinde kavranmış ve sunulmuştur. Cumhuriyetin 29 Ekim 1923'te ilan edilmesiyle birlikte çok katmanlı bir yönetsel yapılanma kendisini gösterir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na yapılan birinci madde ilavesinde “*Türkiye Devleti'nin şekli hükümeti Cumhuriyettir*” denmekte ve böylelikle tanımı yapılmaktadır. Böylelikle uzun siyasal modernleşme döneminin en önemli eşiklerinden birisi atlanmıştır. Kemalist yaklaşım ile Jön Türk düşüncesi arasındaki en önemli ortak yön, her iki anlayışın da pozitivistten etkilenmiş, pozitivistin özellikle sosyal olgulara yaklaşım tarzını benimsemiş olmasıdır. Atatürk'ün konuşmalarında ve eylemlerinde sürekli göze çarpan bilimsellik vurgusu, toplumsal yaşamın her alanında bilimin en hakiki yol gösterici olduğu yönündeki ifadeler, pozitivist bakış açısının yansımalarıdır.²³³ Öte yandan Atatürk'ün, pozitivistin kurucularından doğrudan etkilenmemiş, bu kurucuların etkilemiş olduğu XIX. yüzyıl sonu düşünürlerinden etkilenmiştir.²³⁴

Kemalizmi pozitivist dünya görüşü eksenine sokan, Kemalizm'in bu bağlamda değerlendirmesini olanaklı kılan unsurlar, Atatürk ve Kemalist kadroların öne çıkarttığı bilimcilik vurgusu yanında, Kemalist hareketin laiklik yöneliminde ve halkçılık anlayışındaki solidarist (dayanışmacı) öğelerde kendisini göstermektedir. Özellikle laiklik ve dine bakışın niteliği, Kemalizme Jön Türkler üzerinden aktarılan pozitivist etkileri en açık biçimde somutlaştırmaktadır. Atatürk, kendi anlayışı içinde rasyonalize ettiği İslam dininin, kendi nazarındaki gerçek İslam'ın, bilime karşı olmadığını, tam tersine onunla uyumlu olduğunu belirtirken ondan çeyrek yüzyıl önce, başta Ahmet Rıza ve Abdullah Cevdet olmak üzere, birçok Jön Türk aydını da bilim, akılcılık, modernizm ve hatta materyalizm ile uyumlu gerçek bir İslam'ın varlığına inanır görünmekteydi.²³⁵ İttihatçıların, özellikle hukuksal alanda, laikleşme temelinden hareket eden reformcu girişimleri, birçok yönden daha radikal olan Kemalist laiklik anlayışının altyapısını oluşturmuştur. Bu anlamda pek çok girişim bu adımları çok daha ileriye götürecek olan Kemalist politikaların doğuşuna kaynaklık etmişlerdir.²³⁶ Laiklik ve dine bakış yanında Kemalizme Jön Türk düşüncesi üzerinden aktarılan diğer bir pozitivist unsur, halkçılık ilkesinde ifadesini bulan dayanışmacılık anlayışı, yani “Solidarizm”dir. Osmanlı'da “Tesanütçülük” adı altında, Jön Türk aydınları arasında yankı bulmuştur. Solidarizm, girişim özgürlüğü ve özel

²³³ Erik Jan Zürcher, “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, Çev: Özgür Gökmen, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, a.g.e, s.53,54.

²³⁴ Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset (Makaleler-1)**,s.190.

²³⁵ Erik Jan Zürcher, a.g.m, s. 45,46.

²³⁶ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 276-286. Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**,s.277-278.

mülkiyete dokunulmaksızın liberalizm ile sosyalizm arası bir orta yol arayışını ifade etmektedir. Bu bağlamda solidarizm, ekonomide devlet müdahaleciliğini öneren, çalışanları ve güçsüzleri gözeten, toplumsal yaşamda sınıf çatışmasının gereksizliğine inanan, uzlaşma esasına dayalı organik dayanışmayı benimseyen, uzlaşmacı bir öğretiyi olarak gelişmiştir.²³⁷ Cumhuriyet Dönemi'nde korporatizme dönüştürülen tesianütçülük, milliyetçilik, popülizm Osmanlıdan başlayarak daha sonra Cumhuriyetin her döneminde varlığını hissettirmiştir. Bir ideoloji olarak Tesanütçülük 1930'lu yıllarda bir tür *otokratik korporatizme* dönüşecektir. Bu düşününenin temelleri de Osmanlı'nı mirası içinde yer alır.

Erik Jan Zürcher Osmanlı ile Cumhuriyet arasındaki sürekliliğine vurgu yapan makalesinde Kemalizm'in ve Cumhuriyet'in ilkeleri ve ideolojisi bağlamında geçmişe ne kadar bağlı olduklarını göstermişlerdir. Zürcher Devletçilik ve Cumhuriyetçilik dışında bu iki ilke siyaseten hedeflerden çok araçlarla ilgili olduğu için kalan ilkeleri ele alıp Kemalist siyasaları kendinden önceki dönemin siyasalarıyla ve II. Meşrutiyet Dönemi'nin bir dizi önde gelen düşünür ve yazarı tarafından geliştirilmiş fikirlerle karşılaştırarak bunların ne ölçüde yeni ve radikal olduklarını sorgulamıştır. Zürcher'e göre; *"Yüzyıl sonu Fransa'sından soğurdukları tüm bu tavırlar ve fikir bohçası; ruhban karşıtlığı, bilimcilik, biyolojik maddecilik, otoritaryanizm, entelektüel elitizm, kitlelere duyulan güvensizlik, sosyal Darwinizm ve milliyetçilik, daha sonra Jön Türk düşünür ve yayıncıları tarafından, devletlerine ve toplumlarına kendi fikirlerine göre –kendilerinden önceki Jön Türklere çok daha fazla–şekil verecek durumda olan Kemalist eylemcilere aktarıldı."*²³⁸

Paul Dumont ise Türk modernleşme doktrinin tanzimat ideolojisinden başlayarak Kemalist altı oka gelinceye kadar kesintisiz bir süreklilik gösterdiğini ileri sürer. Paul Dumont'a göre:

"...Kemalist düşünce Jön Türkerin düşüncesiyle yakından ilişkiliydi ve on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında görülen ideolojik akımlara çok şey borçluydu. Kemalistlerin kendi doktrinlerini ve değerler sistemlerini Batı'dan ithal ettikleri sık sık yazılmıştır. Aslında aydınlanmanın, Comte'nin pozitivizminin ve Durkheim'in dayanışmacılığının etkilerini görebilmek çok kolaydır. Fakat Mustafa Kemal ve çalışma arkadaşları kendi fikirlerinin pek azını doğrudan yabancı kaynaklardan almışlardır. Onlar nesiller boyu Osmanlı Türk reformcularının esinlendiği fikirlerle yollarını bulmuşlar, bunları yeteri kadar özümseyerek,

²³⁷ Zafer Toprak, "Osmanlı'da Toplumbilimin Doğuşu", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.313, 314.

²³⁸ Erik Jan Zürcher, "Kemalist Düşününenin Osmanlı Kaynakları", s.54.

*ulusal entelektüel birikimin bir parçası olmuşlardır. Kemalist dönemi diğerlerinden ayıran şey reformları uygulama biçimi olmuştur. Geçmiş politikaların adım adım ilerleyerek yeni olayların kabul ettirdiği koşulsuz bir radikalizme yol açmıştır. Türkiye'nin kendisi bile bu koşar adım değişimleri özümsemekte zorlanmıştır.*²³⁹

Amasya Genelgesi'yle başlayan yeni dönem ve özellikle yönetimin millete intikal etmesi Batı'daki burjuva demokratik devrimleriyle koşutluk gösteren bir husustur. 1789'a gelen dönemde kritik olan nokta aydınlanma düşünürlerinin getirdiği ansiklopediciliktir. Bu anlayış daha sonra laikliğe dönüşecek bir çekirdeği içermekteydi. "Ansiklopedizm" özü itibarıyla, dünyayı dünyanın bilgisiyle açıklamayı öngörmekteydi.²⁴⁰ Amasya Genelgesi'yle başlayan dönem ve bilhassa kongrelerin toplanması için çıkarılan çağrılar, söz konusu merkezi otoriteye indirilmiş üç yönlü bir darbedir. Her ne kadar dönemin ilgili metinlerinde bağımsızlığın maksadı padişahlığın ve hilafetin kurtarılması olarak zikredilmekteyse de, gerek merkezden bağımsız ve kopuk bir kongre arayışı içine girilmesi gerekse her bölgeden *'halkın itimadını kazanmış'* kişiler kişinin kongreye gönderilmesi yeni bir oluşumu gösterir. Buna göre, birincisi İstanbul'da mevcut ve imkânlarını kutsallıktan alan kurumlara sırt çevrilmiştir ve bunların acizyetleri, esaretleri dile getirilmiştir. İkincisi yerel ve bölgesel imkanlar aranmaya başlanmış, böylelikle merkezkaç güçlerle etkileşime girilmiş, yerellik ve sınıfsallık kavramı öne itilmiştir. Üçüncüsü ise içe dönük, yerleşik ve dogmatik kabullere dayalı siyaset anlayışından etkin, dışa dönük, güç ilişkilerine dayalı bir siyasal zemine geçilmiştir. 1920 Türkiye'sinde aydınlar tarafından biçimlendirilen ve ordu tarafından desteklenen bir dönüşüm ideolojisinin tabandan gelmemiştir. Bu yöndeki hamle aydın ve ordu ittifakından gelmektedir. Anadolu savaşı sırasında farklı bir sıçrama ortaya çıkmıştır. Savaşı başlatan ve sürdüren öncü kadrolar halkla bir ittifak kurmak zorunluluğunu ve arayışı içine girmişlerdir.

İttihat ve Terakki iktidarının 1913-1918 arası dönemde uyguladığı milli iktisat politikası, Kemalist dönemi de içine alan bir devamlılık çizgisi izlemiştir. İttihatçılar, iktidarı ele geçirdiklerinde üç temel iktisadi sorunla karşılaşmışlardır: Birincisi, Osmanlı Devleti'ni yabancı sermayeye bağlanmaya zorlayan koşulları ortadan kaldırarak ulusal bir ekonomi yaratmak; ikincisi, ülke ekonomisini ellerinde tutan azınlıkların ve yabancı temsilcilerin yerine Müslüman Türkleri geçirmek; üçüncüsü, halkı tarım dışında kalan ticari ve sanayi alanlarda girişimde bulunmaya

²³⁹ Paul Dumont, "Kemalist İdeolojinin Kökenleri", **Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi**, Editör: Jacop M. Landav, Çeviren: Meral Alakuş, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999, s.72.

²⁴⁰ Hasan Bülent Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi II**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010, s.11.

teşvik etmek ve sosyal, kültürel ve ahlaki değerlerin bu yeni gelişmelere uygun olarak değişmesini sağlamaktır.²⁴¹ Bu sorunların çözümünde, Jön Türkler ile benzer sorunlarla karşılaşan Kemalist kadroların politikalarına da damgasını vurmuştur. İttihatçıların bu anlayış çerçevesinde devlete yükledikleri rol ile 1923 İzmir İktisat Kongresi kararları ile şekillenen erken Cumhuriyet Dönemi ekonomi politikalarının, devletin ekonomideki işlevine ilişkin tercihleri arasında genel bir benzerliğin bulunması dikkat çekicidir. Jön Türklerin milliyetçilikle harmanladıkları devlet müdahaleciliğinin sonucu olarak beliren milli iktisat politikasının, iktisadi bağımsızlığı siyasal bağımsızlığın temeli sayan Kemalizmin habercisi olduğu söylenebilir.²⁴²

Ziya Gökalp gibi Jön Türk aydınları arasında önemli bir yere sahip olan Abdullah Cevdet de İttihad dergisinde dile getirdiği görüşlerde, Atatürk reformlarının öncülüğünü yaptığı varsayılabilecek birçok temayı gündeme taşımıştır. Laikleşme, kadın haklarına verilen önem, Latin harflerine geçiş, saltanat kurumuna karşı duyulan kuşku ve sergilenen mesafeli duruş, Tesanütçülük (Dayanışmacılık) yönelimi, Batılılaşmanın başat gereklerinden birinin fikir ve görüşleri temelinden değiştirmek olduğu yönündeki ön kabul, akıl ve bilim konularındaki pozitivist yaklaşımlar, Mustafa Kemal ve Abdullah Cevdet arasındaki ortak düşünce unsurlarını temsil etmektedir.²⁴³

Jön Türk geleneğinin Kemalist kadro üzerindeki etkileri bağlamında dikkat çekilmesi gereken son nokta, her iki hareketin kadroları arasındaki devamlılık olgusudur. Atatürk, ulusal kurtuluş mücadelesinin örgütlenmesinde, o dönem için örgütlü tek ulusalcı güç olan İttihat ve Terakki tabanına dayanmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın liderleri, büyük ölçüde İttihat ve Terakki saflarından gelmişlerdir. Savaş sonrası süreçte Kemalist inkılâbın uygulayıcısı olan Cumhuriyet bürokrasisinin temelleri de Jön Türkler tarafından atılmıştır. Harbiye mezunu Osmanlı subaylarının %93'ünün ve Mülkiye mezunu memurların %85'inin Cumhuriyet Dönemi'nde görev aldığı hatırlandığında, kadrolar bakımından söz konusu olan ve devrimci iradenin eylem olanaklarının belirlenmesinde etken olan devamlılık olgusu açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.²⁴⁴ Zira İttihatçıların devleti kurtarmak, ihya etmek istekleri, I. Dünya Savaşı sonunda fiilen sona ererken, Kemalist yönetim, ulus devletin inşasına

²⁴¹ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller)**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2008 s.184, 185.

²⁴² Ali Kazancıgil, "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu", **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Editör: Ersin Kalaycıoğlu - Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.149.

²⁴³ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.228-250. Sinan Meydan, a.g.e, s.110-112.

²⁴⁴ Ali Kazancıgil, "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu", s.147.

yönelmiştir.²⁴⁵ Kemalist Hareket, İttihatçılık ya da yeni tür bir Jön Türk akımı değildir; fakat Jön Türk geleneğinin birikimleri üzerinde filizlenmiş ve birçok alanda ayrılarak yükselmiştir. Bu konu da Niyazi Berkes de aynı doğrultuda görüş bildirmiştir. Niyazi Berkes'e göre:

“Türk İnkılâbı kendi ideolojisi doğrultusunda 1908-1920 arasına sıkışan bütün bu fikir ve önerileri kullanmış ve hayata geçirmiştir. 1908 devriminin en önemli sonuçlarından biri geniş kapsamlı ideolojik farklılaşma dönemini başlatmış olmasıdır. İslamlaşmak, batılılaşmak, uluslaşmak yönlerinde geliştirilen fikirler Türk Müslümanlarının çağdaş uygarlık karşısındaki tavırlarını ortaya koyar. 1908-1918 aralığına sıkışan bu fikri tartışma iki yüz yıllık çağdaşlaşma sorunlarının tümünü kapsayan bir tartışma olacaktır. Bu on yıllık dönemde üç düşün akımının devlet, milliyet, din, aile, gelenekler, eğitim, ekonomi gibi başlıklarla Osmanlı İmparatorluğu'nun değişim karşısında çözmek zorunda olduğu sorunları tartışabilmiş olmaları yeni bir dönemin başlangıcına değil, uzun bir sürenin artık sonuna gelindiğine işaret eder.”²⁴⁶

Faroz Ahmad Berkes'in sözlerini tamamlar nitelikte şöyle der; *“Bu sürenin sonunda Kemalizm yerini alır ve 1923 – 1930 yılları arasında köklü inkılâplarını yaptıktan sonra geçmişindeki bu düşünsel mirası da kullanarak ideolojisini oluşturmaya başlar.”²⁴⁷*

Kemalist hareketin gelişiminde ve düşünce yapısının şekillenmesinde; Kurtuluş Savaşı'nı, yürüten ve başarıya ulaştıran sınıf ittifaklarının da doğrudan belirleyiciliğinden söz etmek mümkündür. Osmanlı Devleti'nin, Batı'ya yani Avrupa'ya ulaşma çabalarının ve buna bağlı yarı sömürgeleşme sürecinin sonucu olarak beliren son dönem sosyal düzeni, toplumsal düzeydeki eşitsizlik kaynaklı ayrışmanın sınıflar arasında olmaktan çok, farklı etnik gruplar arasında gerçekleştiği bir toplum yapısını temsil etmekteydi. Bu yapı içinde Türk unsuru, yönetimi hukuken elinde tutmasına rağmen, ekonomik bakımdan azınlıklara bağımlı bir görünüm sergilemekteydi. Bu dönem itibarıyla Rum ve Ermeni azınlıklar daha çok şehirlerde yaşamakta ve tarım dışı sektörlerde çalışmaktaydı. Müslüman olmayan unsurlar, Osmanlı'nın iç ve dış ticaretinde, madencilik ve sanayi sektörlerinde, Müslüman-Türk unsurlara göre çok daha önemli payları ellerinde tutuyorlardı.

²⁴⁵ Kerem Ünüvar, “İttihatçılıktan Kemalizme-İhya'dan İnşa'ya”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.137.

²⁴⁶ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.429.

²⁴⁷ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s.161.

Anadolu'da işçilerin konumuna bakıldığında bu dönem için ulusal mücadelenin öncü kuvvetini oluşturabilecek ölçüde kitleleşmiş ve ileri bir örgütlenme düzeyine ulaşmış bir işçi sınıfından söz etmek olanaksızdır. Köylü nüfus ise emperyalizm olgusunu çözümlene ve kendisine buradan gelecek tehditleri anlamlandırma bilincinden ve gücünden yoksun durumda ve yüzyıllardır Osmanlı ordusunun asker ihtiyacını karşılayan köylü, savaşıardan ötürü bıkkınlık noktasına gelmiş ve yeni bir mücadeleyi yürütecek psikolojik ve maddi güçten yoksun durumdaydı.²⁴⁸ Ayrıca ulusal mücadeleyi örgütleme çabasına girişen milliyetçi subay ve aydınlara karşı ise, kendisini yeni bir savaşa sürüklediği kaygısıyla, güvensizlik duymaktaydı. Kemalist kadronun destek alabilecekleri ve ittifak kurabilecekleri tek sosyal güç alternatifi olarak, toprak ağaları, aşiret reisleri, tüccarlar ve din adamları gibi mahallin ileri gelenlerini kapsayan eşraf kesimi kalmaktaydı. Eşraf, köylüler üzerindeki etkisi ve maddi olanaklar nedeniyle mücadelenin gelişimi bakımından yaşamsal bir konumda idi. Savaşın öncü kuvvetini oluşturan asker-sivil bürokrasi, Anadolu'da, her zaman halktan uzak ve kopuk olan ve kitlelerden hep özveri istemek için beliren, ama kırsal yaşamda bunun dışında önemli bir etkisi, ayrıca katkısı olmayan bir otoriteyi temsil ediyordu.²⁴⁹ Eşrafın, Ulusal Mücadeleye başlangıçta savaşa katılma hususunda pek de istekli ve gönüllü olduğu da söylenemez. Eşrafın bu tavrındaki değişim, ancak işgal hareketinin aldığı biçimin görülmesinden sonra gerçekleşmiştir. Böylelikle küçük burjuva kökenli asker-sivil aydın ve Anadolu eşrafı iş birliğine dayanan ve ilerleyen süreçte Kemalist devrimin gelişimini de doğrudan etkileyecek olan ittifak kurulmuştur.²⁵⁰ Savaş sonrası ittifakın devrimci kanadını temsil eden aydın-bürokrat kesim, siyasal alanda rakipsiz bir konuma gelmiştir. Başta burjuvazi olmak üzere, diğer toplumsal sınıfların güçsüzlüğü de bürokrasinin bu konumunu pekiştirici bir etki yaratmıştır.²⁵¹

Sonuç olarak Kemalist hareket sınıfsal bir eylem ve hareket değil, özü itibarıyla toplumsal dönüşümü gerçekleştirmeyi öngören bir kültürel harekettir. Osmanlı mirasını sınıf dışı veya sınıfsız bir yapıyla özümsemek zorunda kalmış kendi elit ve burjuvazisini yaratmak için uğraşmıştır. Oluşturacağı sınıfların kendi varoluşunu tehdit edebileceğini hiç düşünmediği için de egemen sınıflarla ittifak yaptığı anlarda bile sınıflar üstü bir durumda kalarak kendisini devletle

²⁴⁸ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, Cilt I, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 280,281.

²⁴⁹ A.g.e, s.206.

²⁵⁰ Stefanos Yerasimos, a.g.e, s.27. Taner Timur, a.g.e, s. 65.

²⁵¹ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.11.

özdeşleştirmiştir. Kemalist hareket işlenmiş bir ideolojiye sahip olmasa da belli fikirler doğrultusunda hareket etmiştir. Egemenliğin kaynağını değiştirmiş, Cumhuriyeti ilan etmiş, toprak temelli bir ulus-devlet oluşturabileceği milliyetçilikle yola çıkmış, siyasi ve toplumsal alanı dünyevi ihtiyaçlar ve bilimsel düşünüş ekseninde dönüştürmeyi hedeflemiş, ilerlemeci ve pozitivist bir söylemle de Batı'yı örnek almıştır. Kemalist kadro silahlı mücadeleyi kazandıktan sonra inkılapları gerçekleştirirken kendine ait bir ideolojinin de tedrici gelişimini sağlamıştır. 1930 sonrası evrede ise inkılâpların uygulanmasının getirdiği sorunlar da gözetilerek bir ideolojik çerçeve kurulmak istenmiştir. Başka bir ifadeyle inkılâp kadrosu, kendi dönüşüm projesiyle toplumun bu dönüşüme verdiği tepki arasında kalınca ideoloji arayışına girmiştir.

3.1.3. İdeoloji ve Kemalizm

Dünya üzerinde var olan bütün insanlar siyasal düşündürüdür. Anlamını bilsinler ya da bilmesinler insanlar, düşüncelerinden, fikirlerinden her bahsettiklerinde, siyasal görüşlere ve kavramlara başvururlar. Özgürlük, hakkaniyet, eşitlik, adâlet ve haklar gibi terimler günlük dilin her yanına saçılmıştır. Benzer bir şekilde muhafazakâr, liberal, sosyalist, komünist ve faşist gibi kelimeler, herkes tarafından ya kendi görüşleri ya da başkalarının görüşlerini betimlemek için düzenli olarak kullanılan kelimelerdir. Her şeyden önce, fikir ve ideolojiler, dünyanın anlaşılması ve açıklanması için kullanılan bir bakış açısı sağlar. İnsanlar dünyayı olduğu gibi görmezler, yalnızca olmasını istedikleri gibi görürler. Yani insanlar dünyayı, yerleşik inanç, fikir ve varsayımların yer aldığı bir örtünün ardından görürler. Bilinçli ya da bilinçsiz olarak herkes, davranışlarına yol gösteren ve tutumlarını etkileyen bir siyasal inanç ve değer kümesini benimser. Sonuçta siyasal fikir ve ideolojiler, siyasal faaliyeti harekete geçirecek amaçları tespit eder. Siyasal fikirler aynı zamanda, siyasal sistemlerin doğasının şekillenmesinde katkıda bulunur. Yönetim sistemleri, tüm dünyada birbirlerinden önemli ölçüde farklıdır. Ayrıca, sistemler her zaman belli başlı değer ve ilkeler çerçevesinde şekillenir.

Kemalizm ifadesi, bünyesinde “izm” unsurunu barındırması itibariyle, bir ideolojinin adını çağrıştırmaktaysa da literatürde bu konu üzerinde tam bir anlaşmanın varolduğunu söylemek güçtür. Tam tersine, Kemalist kadronun, Türk İnkılâbı'nın yön veren gücü olarak arkasında bir ideoloji, taraftarlarının referans alacağı bir doktrin bırakıp bırakmadığı hususu oldukça tartışmalı bir içerik taşımaktadır. Kemalizm teriminin resmîyet kazanması, CHP'nin Mayıs 1935

tarihinde toplanan IV. Büyük Kurultayı'nda kabul edilen CHP Programı ile oldu. Programın giriş kısmında Kemalizm ile ilgili şu değerlendirme yapıyor:

“Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına temel olan ana fikirler, Türk Devrimi'nin başlangıcından bugüne kadar yapılmış olan işlerle, yalın olarak ortaya konmuştur. Bundan başka, bu fikirlerin başlıcaları, 1927 yılında Parti Kurultayı'nca da kabul olunan tüzüğün genel esaslarında ve Genel Başkanlığın, aynı kurultayca onanmış olan bildiriğinde ve 1931 kamutay seçimi dolayısıyla çıkarılan bildiriğe saptanmıştır. Yalnız birkaç yıl için değil, geleceği de kapsayan tasarılarımızın ana hatları burada toplu olarak yazılmıştır. Partimizin güttüğü bütün bu esaslar, Kamâlizm prensipleridir”²⁵²

Kemalizm, Mustafa Kemal Atatürk'ün adından esinlenerek daha Kuvay-ı Milliye döneminde Anadolu'daki yurtseverler için kullanılan bir deyimdir.²⁵³ Fransız, İngiliz ve İstanbul basınında “Kemalist Eşkiya” veya “Kemalist Asi” olarak algılanmıştır. Kısacası Kemalist ve Kemalistler deyimini daha çok Anadolu mücadelesini veren kadro içinde yer alan kişiler için kullanılmıştır. Türkiye'de aydınların *Kemalizm* deyimini kullanması 1929 yılı sonrasında karşımıza çıkmaktadır. 1929 yılında dil uzmanı Ahmet Cevat “*Muhit*” dergisinde “*Kemalizm*” deyimini kullanınca bu deyim Anadolu'da çok çabuk benimsenmiştir.²⁵⁴ Ahmet Cevdet Emre, “*Kemalizm doktrin olarak, bütün siyasi prensipleri malum bir demokrasi mektebidir*” demiştir.²⁵⁵ Ali Naci Karacan çıkardığı *İnkılap* gazetesinde, 2 Aralık 1930 tarihindeki başyazısında “*Rusya'da nasıl bir Komünizm, İtalya'da nasıl bir Faşizm varsa, bizde de bir Kemalizm olmalıdır*” demiştir.²⁵⁶ Yorumlar karşısında görülen o ki dünyada yükselen ideolojiler karşısında savunmacı bir refleksle bir ideoloji inşası yolunda çabalar harcanmaya başlanmıştır. “*Kemalizm*” deyimini bir ara Türkçeleştirme hareketi içinde “*Kamâlizm*” olarak karşımıza çıkmaktadır. Tekin Alp'in 1936 yılında yayımlanan *Kemalizm* adlı eseri Kemalizm'i bir düşünce sistematigi içinde irdeleyen ilk önemli çalışmadır.²⁵⁷ Ayrıca bir başka önemli eser Kemalizm'i kurumlaştırma çabası içinde olan Şeref Aykut'un *Kamâlizm* adlı çalışmasıdır.²⁵⁸

²⁵² **CHP Programı, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır**, Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

²⁵³ Kemal Arı, **Türk Devrim Tarihi II**, Burak Yayınları, İzmir, 2011, s.422.

²⁵⁴ İsmet Giritli, **Günümüzde Atatürkçülük**, Der yayınları, İstanbul, 1991, s.51.

²⁵⁵ Temuçin F. Ertan, “Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm'de Öncü Bir Dergi: Muhit”, **Kebikeç**, yıl 2, sayı 5, 1997, s.17-34.

²⁵⁶ Mete Tunçay, **T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Cem yayınları, İstanbul, 1989, s.518.

²⁵⁷ Tekin Alp, **Kemalizm**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.

²⁵⁸ Şeref Aykut, **Kamâlizm**, Kaynak Yayınları, 2008.

Kemalizmin bir ideoloji olup olmadığı tartışmasına geçmeden önce ideoloji kavramını ve bu kavramın tarihsel süreç içinde gelişimini ele almakta yarar vardır. İdeoloji kavramı, Platon'un "idea"sından hareketle zaman içinde gelişmiş ve XVIII. yüzyıl Aydınlanma Dönemi öncüsü burjuvazinin feodalizme karşı verdiği ilk mücadeleler sırasında, geleneksel aristokratik toplumda doğmuş ve bu dönem mücadelelerinin şekillendirdiği kültürel ve felsefi ortamda gelişmiştir.²⁵⁹ İlk olarak Fransa'da 1796'da Destutt de Tracy tarafından ortaya atılmıştır. Destutt de Tracy ideoloji terimini düşüncenin bilimi anlamında kullanmıştır.²⁶⁰ Doğruya, akılcı ve bilimsel yoldan ulaşılabileceği inancının ve bu doğrultuda toplumun akılcı olarak yeniden düzenlenebileceği düşüncesinin hâkim olmaya başladığı bu dönemde ideoloji, beraberinde nesnel olmayan fikir ürünü çağrışımını getiren günümüzdeki olumsuz içerikli kavramsallaştırmaların tersine, doğru düşünmeye ulaşma bilimi olarak tanımlanmıştır. İdeoloji kavramının içeriğine dair farklı açıklamaların ortaya konulması, öncelikle bu kavram ile doktrin ve teori kavramları arasındaki ayrımın belirginleştirilmesini gerektirmektedir. Kimi kez ideoloji kavramı ile eşanlamlı olarak kullanılan doktrin, olaylar hakkında daha çok değer yargılarına dayanan sistematik bir bilgi bütünü şeklinde tanımlanmaktadır.²⁶¹ Daha kısa bir ifadeyle teori, olayların sistemli gözlenmesi ve deneylenmesi sonucu elde edilen bilgilerin sistematik bütünüdür.²⁶²

İdeoloji, doktrin daha öznel, daha hareketli, daha kısa ve basit şekilde ifade olunan türü olarak nitelenmekte ve Bülent Daver'in deyişiyle "*motorize doktrin*" biçiminde tanımlanmaktadır.²⁶³ İdeolojinin en basit tanımı; siyasal ya da toplumsal bir öğreti oluşturan, bir hükümetin, bir partinin, bir toplumsal sınıfın davranışlarına yön veren politik, hukuksal, bilimsel, felsefi, dinsel, moral, estetik düşünceler bütünüdür. İdeolojiler, kapalı düşünce sistemleridir ve hakikat tekeli iddiasıyla, karşıt görüş ve inançlara hoşgörüyü reddeder. Sonuçta ideolojiler, seküler dinlerdir. Bütüncülleştirilen bir niteliği vardır ve itaat ile boyun eğdirmeyi teminat altına alan sosyal denetim araçları olarak hizmet görürler. İdeolojinin siyasette kavram olma macerası, Karl Marx'ın yazılarındaki kullanımı ile başlamıştır. Marx, Lenin, Gramsci, Lukacs, Frankfurt Okulu, Althusser gibi düşünürlerin bu alanda çalışmaları olmuştur. İdeoloji kavramının ortaya çıktığı dönemden günümüze kadar geçirdiği anlamsal

²⁵⁹ Jorge Larrain, **İdeoloji ve Kültürel Kimlik**, Çeviren: Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s.21.

²⁶⁰ Kemal Arı, **Atatürk Ve Aydınlanma**, Yakın Yayınları, İzmir, 2009, s.178.

²⁶¹ Bülent Daver, **Siyaset Bilimine Giriş**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968, s.62.

²⁶² A.g.e, s. 62.

²⁶³ A.g.e, s.62.

değişimlerin tarihsel bir perspektif içinde ele alınması, bu noktada, gerek kavramın içeriğinin açıklığa kavuşturulması gerekse de *Kemalizm-İdeoloji* ilişkisinin belirginleştirilmesi bakımından bir ön gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

İdeoloji, XVII. yüzyıl sonlarının buhranlar içinde boğuşan ve sanayi uygarlığına geçişin sancılarını yaşayan toplum yapısında, geleneksel düzene karşı, eleştirel ve akılcı düşünceyi öne çıkaran burjuvazinin bir silahı biçiminde, doğru düşünceye ulaşma bilimi olarak ortaya çıktıktan sonra, Marxist düşünce sistemi içinde ilginç bir gelişim seyri izlemiştir. Karl Marx, ideoloji kavramına başlangıçtaki anlamın aksine olumsuz bir içerik yüklemiş ve kendisinin eseri olan Marxizmin bir ideoloji olarak nitelendirmemiştir.²⁶⁴ Marx, toplumsal çelişkilerden kaynaklanan ve aynı zamanda bu çelişkileri gizleyen bir düşünce çarpıklığına atıfta bulunarak, ideolojinin, maddi gerçeklik yerine bilinçten hareket etme anlamına geldiğini belirtmiştir.²⁶⁵ Lenin, işçi sınıfına siyasal bilincin iyi örgütlenmiş bir parti aracılığı ile aktarılması ve burjuvaziye karşı mücadelenin hem siyasal hem de iktisadi platformda yürütülmesi gerekliliğini vurgulayan, devrimin ancak bu yolla gerçekleştirilebileceğini savunmuştur. Bu yeni yaklaşımla birlikte ideoloji, çelişkileri gizleyen zorunlu bir çarpıtmayı ifade eden olumsuz içerikli bir kavram olmaktan çıkarak, işçi sınıfını da içermek üzere sınıfların politik bilincine işaret eden bir kavram haline gelmiştir.²⁶⁶ Lenin'i takip eden birçok sosyalist yazar da bu yeni yaklaşımdan etkilenecek, ideolojiyi Marx'ın olumsuz bakışından farklı değerlendirmiştir. Örneğin Lukacs, Marxizmi proletaryanın ideolojik ifadesi olarak tanımlarken, Gramsci de ideolojiyi, sanat, hukuk, ekonomik etkinlik, bireysel ve kolektif hayatın bütün belirlenimlerinde üstü örtük olarak bulunan bir dünya görüşü olarak değerlendirmiştir. Bu son nokta, yani somut tutumlar esinlendirme ve eylem için yönelimler sağlama kapasitesi tam da Kemalizmi bir ideolojik çerçeveye kavuşturmak isteyen Kadrocuların bir ideolojide aradıkları özelliştir. Bu bağlamda, M. Duverger'e göre ideolojiler sosyal güçleri yansıtan düşünce ve inanç sistemleridir.²⁶⁷ Bir diğer geniş kapsamlı tanımlamaya göre de ideoloji bir değerler, görüşler bütünü olarak insanı ve toplumu anlama biçimidir.²⁶⁸

²⁶⁴ Şerif Mardin, **İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.19.

²⁶⁵ **Marxist Düşünce Sözlüğü**, Editör: Tom Bottomore, Çeviren: Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.292-293.

²⁶⁶ A.g.e, s.295.

²⁶⁷ Esat Çam, **Siyaset Bilimine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 1999, s.233.

²⁶⁸ A.g.e, s.233.

Kemalizm-ideoloji ilişkisinin belirginleştirilmesi ve Kemalizmin bir ideoloji olup olmadığının açıklığa kavuşturulması, büyük ölçüde, yukarıda sözü edilen farklı kavramsal algılamaların dikkate alınmasını gerektirmektedir. Cumhuriyet Dönemi Kemalist kadroları, hareketin düşünsel unsurlarının sistemleştirilerek doktriner bir niteliğe kavuşturulması, Kurtuluş Savaşındaki zaferin sağladığı meşruiyet zemininde görece serbest hareket edebilen siyasal iktidarlarının hareket alanını sınırlandırıcı bir yönelim olarak olumsuzlamışlar ve pragmatizm vurgusuna daima ağırlık vermişlerdir. 1931’de CHP programına girecek ilkelerin belirlendiği süreçte, Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun “CHF’nin her bakımdan bir devrim partisi olduğu ve devrim partilerinin doktrine dayanmaksızın yürüyemeyeceği” yönündeki düşüncesine karşılık Atatürk’ün verdiği cevap; “Eğer doktrine gidersek o zaman donar kalırız.” biçiminde olmuştur.²⁶⁹ Türk İnkılâbı içinde bulunduğu koşulları ağırlaştırılan durum, iktisadi kriz yani kalkınma sorunu ile kendi radikal eylemleri üzerine düşünme mecburiyetinin kesişmesidir. Naci Bostancı bu konudaki görüşü konuyu betimlemektedir:

“Cumhuriyetin kurulmasına öncülük eden kadroyu bir araya getiren ortak bir ideoloji değil acil sıcak mücadele şartları, ortak bir gelecek projesi değil, hâlihazırda kurtarılması gereken ve o şartlarda sonrası fazla gündeme gelemeyen bağımsızlık düşüncesidir. Bir anlamda ana eksen ‘ülkenin düşmandan kurtarılması olduğunda, birbiriyle telif edilemeyecek dünya görüşlerine sahip farklı kesimlerden insanlar aynı çatı altında toplanabilmektedir...’ Ayrıca önlerinde verdikleri mücadele ile bağımsızlığını kazanmış ve sonrasında modernleşme yönünde tutarlı adımlar atmış başka bir örnek yoktur. Dolayısıyla Cumhuriyeti kuranlar adeta el yordamıyla hareket etmekte yönleri sınama-yanılma yoluyla bulmaktadırlar.”²⁷⁰

Şerif Mardin’e göre Osmanlı toplumsal yöneticiliğinin temelinde bulunan bu davranışı Kemalizm de toplumu şekillendirme bağlamında içselleştirmiştir.²⁷¹ Var olan kitleyi istenilen şekilde değiştirmek söz konusu olduğunda yasa, kanun yönetmelik gibi araçlar inkılâba büyük kolaylıklar sağlamıştır. Şerif Mardin bu durumu şöyle açıklar:

“Kemalistler, yönetmeliklerin ve tüzüklerin önemini çok iyi biliyorlardı, ama bazı çağdaş modernleştirme şemalarında, toplumun yeniden kurulması için kitlelerin harekete

²⁶⁹ Şerafettin Turan, **Mustafa Kemal Atatürk-Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004, s.547-548.

²⁷⁰ Naci Bostancı, **Cumhuriyetin Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1996, s.49.

²⁷¹ Şerif Mardin, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset (Makaleler-1)**, s.64.

geçirilmesi gerekliliğini ortaya koyan devrimci ve harekete geçirici yanı gözden kaçırmışlardı. Yönetmeliklerin, Osmanlı yönetiminin bir ilkesi olduğu ölçüde, Kemalistlerin modernleşme konusundaki görüşlerinde de geleneksel bir kurucu öge vardır kuşkusuz²⁷²

Kemalist kadro elindeki bürokratik araçlarla türdeş bir toplum hayalini gerçekleştirme amacındaki kadro merkezden çevreyi kendi kurallarına göre şekillendirmek istemişlerdir. Böylece merkez, büyük eşitleştirici rolünde çevrenin yeniden karşına çıkmıştır. Bu gelişme merkezin kasvetli ve sert görünümünü bir kez daha sergilemiştir. Atatürk'ün, siyasal harekete geçirme ya da toplumsal yapıya ilişkin köklü değişikliklere girişme aracılığıyla başaramadığı hareketleri, ideoloji ile yapmaya çalışmıştır. Bu konuda Lord Kinross için de kurucu kadronun inkılâpları gerçekleştirme yöntemi sorunludur. *“Kemal'i dini reformları yeni bir yaşama göreneği gibi geliştirilememiş; tepeden inme ve yapay bir şekilde yerleştirilmişti. Halkın, kendi adına yapılmış olan devrimin gerçek anlamını kavrayabilmesi için bir, hatta iki kuşak gelip geçmeliydi.”*²⁷³ Lord Kinross inkılâbın 1931 yılında şekillenen altı oku vasıtasıyla topluma yeni bir ideoloji aşılıyarak sorunu çözmek istediğini belirtmiştir.²⁷⁴ Oysa inkılâbın lideri ideojilere karşıdır ama sorunların çeşitliliği ve karmaşıklığı karşısında lider belirli bir doktrinin gerekliliğini fark etmiştir.²⁷⁵

Kemalist kadro karşılaştığı sorunların çeşitliliği ve karmaşıklığı vurgusu önemlidir. 1929'da başlayan dünya ekonomik krizini takiben devletçi görüşleri yücelten otoriter ve totaliter ideolojilerin yükselişi, inkılâp kadrosunu ideolojikleşmeye yönlendirmiştir. Sonuçta inkılâp kadrosu o an için var olan yapıdaki sorunları gidermekten çok bu sorunları göz ardı ederek toplumsal ve siyasal yapının kökten değiştirilmesini istemektedir.²⁷⁶ Ahmet Hamdi Başar'a göre:

“Partinin ne istediği belli değildir... Türk inkılâbı bunların dışında bir fikre ve onun heyecanına muhtaçtı. İşte benim 1930'dan beri devam eden neşriyatımın ve mücadelelerimin tek hedefi bu idi. Milli bir fikir eksikliğini görüyor ve bunu doğurmaya çalışmak lüzumuna iman etmiş bulunuyordum. İnkılâbın seyri içinde fikirsizlikten çok korkuyordum. Çünkü ne içimizde ve ne dışımızda hazırlanarak mücadelesini yapmış ve yaşamağa hak kazanmış bir fikre bağlanamadığımız için, aramızda “biz bize benzeriz” formülü ile ideolojiyi ve fikri inkâr eden bir zihniyet yaşamağa başlamıştı. Bir taraftan bu

²⁷² Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset (Makaleler-1)**, s. 64,65.

²⁷³ Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çeviren: Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2007, s.526.

²⁷⁴ A.g.e, s.527.

²⁷⁵ A.g.e, s. 527.

²⁷⁶ Faruk Öztürk, “Cumhuriyet ve Ütopya”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Cilt III, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.494.

formül dogmatizme gitmekten bizi alıkoymak ve inkılâba geniş bir çalışma imkânı vermek bakımından çok iyi idi. Fakat öbür taraftan bu, hareketlerimize başka memleketlerden örnekler aramadan ve garpta yapılmış binlerce tecrübeleri asla düşünmeden aklımıza geleni yapmak cesaretini bize bahşediyordu.²⁷⁷

Ayrıca bu konu çerçevesinde CHP'nin 1939 yılında yapılan V.Büyük Kongresinde söz alan Kazım Nami Duru:

“Kemalizm nedir? Eğer bunu, biz yalnız programın heyeti umumiyesine atfedip de, onun esasına girişmeyecek olursak halkımız ve parti mensuplarınca Kemalizm'in yalnız bir kelimedden ibaret olduğu zannedilmek ihtimali vardır... Her tarafta arkadaşlarla ve vatandaşlarla temas ederim. Görüyorum ki birçok yerde Kemalizm'in ne olduğunu bilen yoktur. Hatta parti arkadaşlarımız arasında, partimizin, türkün amentüsü sayarak, onu okumuş, hazmetmiş ve ona göre hareketi kendisine prensip ittihaz etmiş olanlar azdır...²⁷⁸

serzenişiyle, Kemalizm üzerine yalnız bir kitap yazıldığını²⁷⁹ belirttikten sonra partinin Kemalizm esaslarını halkın anlayacağı bir dil ile ve bilimsel esaslara dayanarak izah eden bir kitap yazdırmasını önermiş ve Kazım Nami Duru'ya göre Kemalizm siyasi ve sosyal bir felsefedir bir ideal değil, gerçekleştirilen bir takım realitelere tekabül eder dolayısıyla kendi özgünlü içinde izah edilmesi gerekir.²⁸⁰

Kısacası 1930'ların gergin ve bir o kadar karışık koşullarında acil bir ideoloji ihtiyacı ve arayışı gündeme gelse de dönem kapanırken bu ihtiyaç hala giderilememiştir. Fakat yine bu süreç içinde inkılâp üzerine yazan ve düşünen eserlerin sayısının artmaya başlaması da 1930'lu yıllarla birlikte başlamıştır. Ayrıca inkılâbın *Altı Ok* ideolojisi bu dönemin ortalarında şekillenmeye başlamıştır. Bu paralelde karşımıza iki soru çıkmaktadır. Birincisi İnkılâbın ideoloji ile olan ilişkisi ne durumdadır? İkincisi ise ideoloji denilince akla gelen *“Altı Ok ve Kemalizm”* inkılâbı bütün boyutlarıyla anlatmaya yeterli midir? Bu iki soru doğrultusundaki yaklaşımımız konumuzu aydınlatmada daha yararlı olacaktır. İsmet İnönü, 1934 yılında yaptığı bir konuşmada,

“Hayatımızın devrimci içeriği, toplumun saadeti ve ilerlemesi hiçbir dogmaya körü körüne saplanmış olmamasıdır. Bu nokta, Türk devriminin muhafazakâr eski rejimlere olduğu gibi, saptanmış bir çerçevede içinde olan yeni iddia

²⁷⁷ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan sonra Türkiye*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara, 1981, s.4.

²⁷⁸ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 83.

²⁷⁹ Kazım Nami Duru'nun belirttiği kitap Tekin Alp'e ait olan “Kemalizm” adlı çalışmadır.

²⁸⁰ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, s.83,84.

ve rejimlere karşı da farkı ve üstünlüğüdür. Biz Türk ulusunu yükseltmek için dar ve dogmatik anlayışlara kendimizi bağlamış değiliz!”²⁸¹

diyerek yukarıda sözü edilen eğilimi doğrularken; Recep Peker’de eylemin ideolojiye üstünlüğünü ve faydacılık vurgusunu öne çıkararak:

“Biz işe başlamadan önce oturup kağıt üzerine bir şeyler karalayan insanlardan değiliz. Biz önce sonuçlara ulaşmayı yeğleriz. Yüzeysel insanlar bizim plansız, programsız çalıştığımızı söyleyerek eleştiriyorlar. Fakat onlar en iyi plan ve programın daima yazılı olmadığı gerçeğini göz ardı ediyorlardı.”²⁸² demektedir.

Kemalist önderliğin görüşlerinin genel çerçevesi bu şekilde belirlendikten sonra, literatürde Kemalizm’in bir ideoloji olup olmadığı hususundaki tartışmalara değinilecek olursa bu konudaki görüşlerin iki farklı kutupta yoğunlaştığı görülmektedir. Kemalizm’i bir ideoloji olarak değerlendiren görüşler, genelde, yukarıda ideoloji tanımlamaları bahsinde ele alınan geniş tanımı benimseyerek dar tanımların esas aldığı kriterleri dikkate almaz iken Kemalizm’i bir ideoloji olarak nitelendirmeyen görüşler, dar tanımların unsurlarını teşkil eden parametreler bakımından bir değerlendirme çerçevesinden yola çıkmaktadır.

İsmet Giritli, Kemalizm’in ulusal modernleşme ideolojisi olarak ve milliyetçilik dışında pragmatik, laik, ulusal egemenlik, ampirik devletçilik ve demokratik bir dünya görüşü anlamında ideoloji olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir.²⁸³ İsmet Giritli, ayrıca, ideolojiler arasında ikili bir ayrıma giderek, bir çağdaşlaşma-modernleşme-yenileşme-Batılılaşma hareketinin ideolojisi şeklinde gördüğü Kemalizm’in, Faşizm ve Marxizm gibi Batı’nın monist ideolojilerinden farklı olarak, resmi, dogmatik bir doktrin olmadığını fakat pragmatizm, pozitivizm ve realizmi içeren bir metod ve zihniyet anlamında, plüralist ve demokratik bir ideoloji olarak adlandırılabilirliğini düşünmektedir.²⁸⁴ İsmet Giritli için ideolojinin felsefeden ziyade bir düşünce tarzı olduğu ve siyasal aksiyonun programını oluşturduğu kabul edilirse Kemalizm, Türk inkılâbı liderinin şahsında ideolojisini bir sistem halinde ifade etmiş birinci sınıf bir düşünürü sahiptir. Bu anlamada Kemalizm geçmişte yaşanmış

²⁸¹ Şerafettin Turan, a.g.e, s.548.

²⁸² Paul Dumont, “Kemalist İdeolojinin Kökenleri”, **Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi**, Editör: Jacop M. Landau, Çeviren: Meral Alakuş, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s.49.

²⁸³ İsmet Giritli, **Bir Ulusal Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, s.6.

²⁸⁴ İsmet Giritli, “Kemalist İdeoloji ve Nitelikleri”, **Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu (17-22 Mayıs 1981) Bildiriler ve Tartışmalar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983, s.293.

parlak bir tarihsel olay değil Türk toplumunun tüm sorunlarının çözümünde kullanılacak ve geleceğe dönük, sürekli bir yöntem ve dinamizmdir.²⁸⁵ Kısacası Kemalizm değişmez katı dogmalara dayanmayıp akıl ve bilimden esinlenen pragmatik, rasyonalist ve esnek bir ideolojidir.²⁸⁶ Toktamış Ateş de Kemalizmi; teokratik, Tanrı egemenliğine dayanan monarşiden, halk egemenliğine dayanan, çağdaş ve laik bir Cumhuriyete geçiş olan, rasyonel, faydacı, çağdaş ideoloji olarak değerlendirmektedir.²⁸⁷

Paul Dumont ise, Kemalist hareketin eylemlerinin, sık sık değişken koşullar ve zorluklar tarafından yönlendirildiğini ve hatta Cumhuriyet yöneticilerinin büyük bir doktrin oluşturmadığını kabul etmesine rağmen; yine de devrime rehberlik eden belli fikirlerin oluştuğunu ve bu fikirlerin çok esnek ve çoğu zaman garip bir biçimde olsa da CHP ideologları tarafından sistemleştirildiğini, yani Kemalizmin belli bir ideolojik yapıya kavuşturulduğunu iddia etmektedir.²⁸⁸ Kemalizmi ifade eden “*Altı Ok*”, Kemalist ideolojinin bütünü kapsamıyor sadece özünü teşkil ediyordu.²⁸⁹ Emre Kongar, mevcut durumda Kemalizm’i bir ideoloji olarak kabul etmekle birlikte; yukarıdaki saptaması ışığında, Kemalizm’in asıl kapsamı, yani gerçek *Kemalizm* ile topluma *Kemalizm* adı altında sunulan eklektik ve tamamlanmamış ideoloji arasında bir ayırım yapmakta ve ikincisinin gerçeklerle çeliştiğini vurgulayarak, bir ideolojiden beklenen esas işlevi toplumun sosyolojik anlamda seferber edilmesi yerine getirme kapasitesinden yoksun olduğunu ileri sürmektedir.²⁹⁰

Kemalizmin bir ideoloji olmadığını ya da kapsayıcılık, iç tutarlılık gibi unsurlar bakımından ideoloji niteliğini hak edecek ölçüde işlenmediğini öne süren görüşlerde bulunmaktadır. Anıl Çeçen, doktrin olarak kavramsallaştırılmış bir ideoloji olduğu iddiasında bulunmanın pek olanaklı olmadığını belirtirken²⁹¹, Esat Çam da ona katılmakta ve Atatürk’ün donmuş ideoloji ve doktrinlere karşı beslediği şüpheciliğin etkisiyle, kendi görüşlerini sistematik bir biçimde ortaya koymadığına

²⁸⁵ İsmet Giritli, “Kemalizm İdeolojisi” **Atatürk Yolu**, Editör: Turhan Feyzioğlu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1995, s.284.

²⁸⁶ İsmet Giritli, “Kemalizm İdeolojisi ve Nitelikleri” , s.285.

²⁸⁷ Toktamış Ateş, “Bilim, İdeoloji ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Felsefesi”, **Yaşasın Cumhuriyet (Konferanslar)**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 21.

²⁸⁸ Paul Dumont, a.g.m, s. 50.

²⁸⁹ A.g.m, s.51.

²⁹⁰ Emre Kongar, **Devrim Tarihi ve Toplum Bilimi Açısından Atatürk**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 327.

²⁹¹ Anıl Çeçen, “İdeolojiler Karşısında Atatürk”, **Uluslararası Atatürk Konferansı (9-13 Kasım1981) Tebliğler**, Cilt I, Boğaziçi Matbaası, İstanbul, 1981, s.8.

dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Esat Çam, Kemalizmi, Atatürk'ün inkılâplarından, düşüncelerinden, söz ve demeçlerinden çıkan ülküler, ilkeler ve eylemler toplamı olarak ele almaktadır.²⁹² Aziz Nesin, "Atatürk Var Ama Atatürkçülük Yoktur" başlıklı bir yazısında, konuya ilişkin görüşlerini şu sözlere ifade etmektedir: "... Atatürk ilkeleri denilen kavram, aydınlanma ve çağcılılaşma yolunda, günün güncel koşullarına göre değişen ve hepsi de Türkiye insanlarının yararına olan uygulamalar toplamıdır. Ama bu, yararçı (pragmatik) bir eklektizmdir, doktrin değildir".²⁹³ İdris Küçükömer ise, Kurtuluş Savaşında yabancıların ulusal harekete verdikleri bir ad olan "Kemalist" deyiminin ne bir doktrin, ne de bütün bir fikir hareketini nitelendirebileceğini öne sürmekte; Atatürk eyleminden yola çıkarak günümüze ve geleceğe ilişkin çıkarsamalar yapmanın yersiz olduğunu, eylemin ve önderinin tarihteki yerini aldığını belirtmektedir.²⁹⁴ Niyazi Berkes; inkılâbın düşüncesine ideoloji olarak yaklaşmamaktadır. Niyazi Berkes'e göre;

*"Gerçek şudur ki Kemalizm bir ideoloji değil, tarihsel bir olay ve o olay üzerine bir görüştür. İki yüz yıldan beri başlayan modernleşme akımının doğru yolunu bulması, ona yönelmesidir. Eğer inkılâbın fikirleri bir ideolojik çerçeve içinde değerlendirmek istenirse bu Kemalizmin kendisinden yola çıkarak yapılmalıdır. Aksi yönde bir değerlendirme Kemalizmin kendi ideolojik anlayışlarına uygun taraflarını bulma ya da onu bilenen ideolojilere göre yorumlanması çabasını yansıtacaktır. Dolayısıyla Türk inkılâbı ne bir burjuva/kapitalist ne de sosyalist bir ideolojik kalıpla anlamlandırmak mümkündür... Bir toplum henüz daha gerçek bir toplum haline gelmemişse, orada bir ulus haline gelmenin çabaları her türlü düşüncenin üstünde bulunuyorsa orada çağdaş ideolojilere yer olamaz; olsa da ancak onların karikatürleşmiş ya da çarpıtılmış ya da yanlış anlaşılmiş türleri olabilir... Türk siyasal düşünüşünün güdük kalması, toplumun çağdaş bir ulus haline gelmemiş olmasının bir sonucudur."*²⁹⁵

Bülent Tanör'e göre Kemalizmi pragmatik bir dünya görüşü olarak ifade etmektedir:

"Bir kere ortada teorileştirilip kalıplanmış bir öğretisi (doktrin) ya da ideoloji bulunduğu söylenemez. Şüphesiz, bir dünya görüşü ve felsefi değerleri vardır. Ama bunlar da Faşizm, Nazizm ya da Marksizm –Leninizmdeki gibi tek doğrucu değildir. Faşizm ve Nazizmdeki gibi devlet yüceltmesi, ırkçılık ya da Yahudi düşmanlığı, SSCB'deki gibi sınıf

²⁹² Esat Çam, a.g.e, s.252.

²⁹³ Aziz Nesin, "Atatürk Var Ama Atatürkçülük Yoktur", Bir Tutam Aydınlık, Adam Yayınları, İstanbul, 1994, s.29.

²⁹⁴ Tarık Zafer Tunaya, İdris Küçükömer Bütün Eserleri 5: İdris Küçükömer'le Türkiye Üstüne Tartışmalar, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1984, s.121.

²⁹⁵ Niyazi Berkes, Türk Düşünümünde Batı Sorunu, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1975, s. 94.

*yüceltmesi görülmez... Kemalist rejimin ve radikal cumhuriyetçilerin dünya görüşü pragmatik, Batılı ve aydınlanmacı değerlerden örülüydü. Akılcılık ana pusula, hedef de çağdaşlaşmaydı. Rejimin otoriterliği idealize edilmiyor, süreklileştirilmiyor, aksine geçici bir zorunluluk olarak algılanıyordu.*²⁹⁶

Cemil Koçak için Kemalizm diye bir ideoloji olmadığı fikrini savunanlar arasında yer almaktadır. Cemil Koçak'a göre: *"Var olan Atatürk'ün kendisidir... Atatürk'ün siyaseti, duruma göre hareket etmek oldu. Mesela iktisat siyasetinde, özel sektör de devletçilik de arka arkaya denendi. Atatürkçülük bir pragmatizmdir. Dolayısıyla, biz bunu söyledik, angaje olduk, bu programın dışına çıkamayız gibi teorik bir platformdan tamamen uzak bir sitemdir. Kazanmak için gereken neyse o yapılır.*"²⁹⁷

Murat Belge, konuya farklı bir açıdan yaklaşarak, Türkiye'de geçmişten günümüze dek hâkim olan ideolojinin milliyetçilik olduğunu, Kemalizmin de sadece, milliyetçiliğin aldığı biçimlerden, kollarından ya da alt başlıklarından birini teşkil ettiğini söylemektedir.²⁹⁸ Önemle vurgulamak gerekir ki ideoloji kavramının olumlu ve olumsuz içerikli kavramsallaştırılmasının, Kemalizm-İdeoloji ilişkisi tartışmaları üzerindeki izdüşümü, özellikle Kemalizmi bir ideoloji olarak değerlendirmeyen görüşler içinde, açık bir ayrışmanın ortaya çıkışı biçiminde gerçekleşmektedir. Bu çerçevede ideoloji kavramına olumsuz anlam yükleyen yazarlar, Kemalizmin bir ideoloji olmamasını, Türk inkılâbının düşünsel unsurlarının ideolojik bir yapıya aktarılmamasını, olumlu bir özellik olarak görürken; ideolojinin olumlu tanımını benimseyen yazarlar, Kemalist inkılâbın fikri dayanaklarının sistematikleştirilerek, bütünsel bir ideolojiye dönüştürülmemesini temel bir eksiklik, yetersizlik olarak yorumlamaktadırlar.

Emin Türk Eliçin, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ulusal bir cumhuriyet şeklinde kurulan devrimci Türkiye'de, devrimi takip eden kırk yıl içinde Şevket Süreyya Aydemir ve Ahmet Hamdi Başar'ın yarım kalmış doktrinleştirme girişimleri dışında sistematik bir ideolojinin yapılması yönünde esaslı bir çaba gösterilmemiş olmasını eleştirmekte, bu noktayı bir eksiklik olarak değerlendirmekte ve konuya ilişkin düşüncelerini şu sözlerle ifade etmektedir:

²⁹⁶ Bülent Tanör, **Kuruluş Kurtuluş**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2003, s.347,348.

²⁹⁷ Cemil Koçak, **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 31.

²⁹⁸ Murat Belge, "Murat Belge İle Dün Bugün Yarın" (Röportajı Gerçekleştiren: Seher Özkök), **Doğu Batı (Dün Bugün Yarın İdeolojiler 4)**, Yıl: 8, Sayı: 31, Şubat-Mart-Nisan 2005, s.128-129.

“... Zaferden sonra kendimizi kaf dağında görüp başıboş bir övünme edebiyatı tutturmak da, körü körüne Avrupa hayranlığı duymak da bize yaramamış, kendi elimizle yarattığımız duygusal, romantik ortam bilimsel bir dünya-görüşü ve yönelim kazanmamıza, devrimi sapmalardan koruyacak aydın bir ideoloji yapmamıza engel olmuştur.”²⁹⁹

Kemalizm-İdeoloji ilişkisi bağlamında ortaya atılan tüm bu görüşlerin ışığında belirtmek gerekir ki; Kemalist hareket ve onun eseri olan Türk İnkılâbı, bünyesinde birtakım düşünsel unsurlar taşısa da; bunların bütünsel olarak toplumu seferber edecek, hareketin gelecekteki siyasal eylemlerine rehberlik eden belirgin bir çerçeve sunabilecek, harekete felsefi bir temel sağlayabilecek ve dar anlamda bir ideoloji niteliğini hak edecek ölçüde sistemleştirilebildiğini söylemek güçtür. Taner Timur, Atatürk’ün fikirlerinin, Atatürk’ün belli bir dünya görüşüne sahip olduğunu açıkça göstermekte olduğunu; fakat Atatürk’ün bir filozof veya doktriner olmamasının, bu dünya görüşünün felsefi kavramlarla ve sistemli bir şekilde ortaya konmasını engelleyici bir sebep teşkil ettiğini belirtmektedir.³⁰⁰ Timur Kemalizm’in bir ideoloji olarak değerlendirilmesinin önündeki engellerden birisi Varlık Felsefesi ve Tarih felsefesi konularındaki eksiklikleri olduğunu ve bu durumun ortaya çıkışında, devrim önderlerinin, pozitivistlikten etkilenişinin önemli rol oynadığını belirtmektedir.³⁰¹

Sabri M. Akural da şöyle yaklaşır:

“Kemalizm’in ilkeleri toplumsal ilerlemeyle ilgili bazı uyumlu ve tutarlı fikirler içermektedir. Fakat bunlar evreni, yaşamı ve toplumsal varoluşu yorumlayabilen eşsiz bir metafizik ve epistemolojik sistemden oluşan bir felsefenin içinde yer alan fikirler değildir. Kemalizm, Türk devletinin ve Türk toplumunun nasıl olabileceğini aydınlatma konusunda sınırlı bir kılavuzluk yapmaya çalışır ama bilimsel anlamda bir ideoloji olamaz.”³⁰²

Bu çerçevede hareketin önderi olan Mustafa Kemal’in, yaşadığı dönemdeki siyasal eylem ve yönelimlerinin karakteristik özellikleri üzerinde odaklandığımızda Kemalizmi; temelini Türkiye koşullarından alan, modernleşmeye yönelik, ulusal içerikli, eklektik yapı, faydacı yönelimli, kalkınmacı fikirler ve eylemler bütünü olarak tanımlamamız mümkündür. Ancak bu türden geniş kapsamlı ve geneli açıklamaya dönük bir tanımlama, konunun ayrıntılarına girildiğinde aydınlatıcı olma özelliğini hızla yitirmektedir. Bundan sonra zorunlu olarak, Kemalizm analizleri bakımından

²⁹⁹ Emin Türk Eliçin, **Kemalist Devrim İdeolojisi**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996, s.82.

³⁰⁰ Taner Timur, **Türk Devrimi-Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968, s. 93

³⁰¹ A.g.e, s.114.

³⁰² Sabri M. Akural, “Toplumsal Değişim Üzerine Kemalist Görüşler”, **Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi**, Editör: Jacop M. Landav, Sarmal yayınevi, İstanbul, s.199.

özellik dozunun yüksek olduğu bir çözümleme alanına geçilmektedir. Bu durumda da birçok soru ve çelişki karşımıza çıkacaktır. Çünkü Kemalizmin iyi işlenmiş ve düzenlenmiş ideolojik dayanaklara sahip kılınmamış olması, onun birbirinden çok farklı, hatta kimi kez birbirine tamamen zıt çerçeveler içinde yorumlanmasına ve gerçek Kemalizmin ne olduğu gibi sonu gelmez tartışmalara zemin hazırlamaktadır. Bu durumda Kemalizm'den, sınırları belli bir içerikle tanımlanan özgün ve tekil bir ideoloji olarak söz etmek olanaksızlaşmakta ve onu her defasında farklı bir biçimde değerlendirilebilen bir çoğulluk olarak ele almak daha doğru bir yol olarak görülmektedir.³⁰³ Netice itibarıyla, gerçek Kemalizmin ne olduğu tartışmasının bilimsel açıdan bir çözümü olmadığı, Kemalizmin iki uç arasında birden çok olanağı kapsadığı söylenebilir³⁰⁴.

Kemalizmin günümüze kadar gelen resmi yorumunu³⁰⁵; toplumu Kemalist ilkeler yönünde sevk etme kapasitesini, felsefi dayanak sorununu ve Shils'in ortaya koyduğu türden parametreleri dikkate almaksızın, peşinen, ideoloji olarak niteleyen görüşlerin büyük çoğunluğuda, ya Kemalizm'i toplumda yaygınlaşmasını istemedikleri türden ideolojiler karşısında bir araç olarak kullanmakta ya da bilimsel bir bakış açısıyla yorumlanmış Kemalizm'in, resmi yorumu etkisizleştireceği kaygısıyla konuya ilişkin tartışmaların üstünü örtme yolu olarak bu tutuma başvurumaktadırlar.³⁰⁶

Suna Kili için inkılâp, ne kapitalist ne de sosyalist kalkınma modelini seçmiştir. Kemalizm, hem Türkiye için hem de mazlum ülkeler için yeni bir kalkınma ve çağdaşlaşma yönteminin ideolojisini temsil eder. İnkılâp kendi eylemi içinde anlam kazanan çağdaşlaştırıcı ulusal bir ideolojiye sahiptir. Suna Kili için Atatürkçülük ulusal kurtuluş, ulusal bağımsızlık ve ulus oluşturma ideolojisidir.³⁰⁷ Tarık Zafer Tunaya için Atatürkçülük tarihsel süreçte oluşan, değişim deneyiminin şekillendirdiği fikir ve eylem beraberliği onun ideolojisine özgün niteliğini vermiştir.

³⁰³ Nur Betül Çelik, "Söylem Kuramları, Hegemonya Kavramı ve Kemalizm", **Doğu Batı (Türk Toplumunu ve Gelişme Teorisi)**, Yıl: 2, Sayı: 8, Ağustos-Eylül-Ekim 1999, s.38.

³⁰⁴ Şerif Mardin, "Atatürkçülüğün Kökenleri", **Türkiye'de Toplum ve Siyaset (Makaleler-1)**, Derleyen: Mümtazer Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.187.

³⁰⁵ Kemalizm'in resmi yorumu ifadesiyle belirtilen; Türk İnkılâbı'na yön veren tam bağımsızlık ve anti emperyalizm ilkelerinden soyutlanmış, çağdaşlaşmayı, Batı kuyrukçuluğu'na dönüştüren, Kemalizm'i Altı Ok ile sınırlı sayan ve dış mevcut durumun etkilerine göre, bu okların ifade ettiği anlamı, aralarındaki görece bütünselliği dikkate almaksızın farklılaştıran, çizgisi sürekli olarak muhafazakarlaşma yönünde gelişen hakim Kemalizm algılamasıdır.

³⁰⁶ Metin Hepar, "Kemalizm İncelemelerinin Gündemi", **Kemalizm Üzerine**, Hazırlayan: Kenan Akçay, ABeCe Yayınları, İstanbul, 1981, s.157.

³⁰⁷ Suna Kili, **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.177.

“...Tarihsel bir oluşun, Türk milletinin için için gelişmesi boyunca, ideolojik ihtilaller çağında, varmış olduğu bir aşamanın fikir ve eylem programıdır, kısaca ideolojisi. Bir sentezdir... Tarihsel bir akıma uymuş, bir zarurete cevap vermiştir.³⁰⁸ ...Fakat her şeyden önce milli devleti çağın sosyal malzemesiyle inşa etme bilincine sahiptiler. Doktrinci de değildiler. Meşrutiyet’in acı tecrübelerini yineleme kaygusu ile meçhul yollarda emekleyerek, tarihi yaşayarak bir geleceğin yapıcısı olmuşlardır.”³⁰⁹

Metin Heper, Rustow’dan alıntılanarak Kemalizmi ideoloji olarak kabul etmez; Rustow’a göre siyasal ve toplumsal bir proje olarak kapsamı, tutarlılığı ve hedefinin büyüklüğü açısından Kemalizm bir ideolojidir.³¹⁰ Metin Heper Kemalizm’i bir “Weltanschauung” dünya görüşü, hayat ölçüsü anlamına gelen bu kavram olarak betimleme taraftarıdır.

Kemal Arı’nın Kemalizm konusundaki görüşünü şöyle açıklamıştır:

“Kemalizm, Türk Devrimi’nin düşün ve öğretisi boyutudur. Cumhuriyet Tarihi boyunca, Atatürk’ün eylem ve düşün pratiğinden doğan dizge, değişik adlarla nitelendirildi. En yaygın deyimle, Türk Devrimi’nin düşünsel boyutu, “Atatürkçülük” olarak adlandırıldı. Bu deyim, yalnız sömürgecilik karşısında, ulusal varlığın bir öz, kimlik ve yurt savunması anlamına gelmiyordu. Aynı zamanda, ulusu tarihsel süreçte yıkımın eşiğine getiren yanlışların oluşmasına kaynaklık eden değerler sistemini sorgulayarak, onların içinde çağdışı olanları yıkmayı ve yerine çağdaş değerler ve kurumlar getirmeyi öngörüyordu. Atatürkçülük, Türk ulusunun gerçeklerine dayalı olarak ortaya çıkmış bir tarihsel olgu ve düşün sistemiydi. Ancak bu öğretisi; Türklerin tarihsel gerçekliğinden çıkmış olmasına karşın, yalnız Türklerle sınırlı bir etki alanıyla sınırlı kalmıyordu. Aynı zamanda, diğer uluslar için de bir umut kaynağı özelliği taşıyordu. Öğretinin en temel pratiği, emperyalizme karşı ulusal bir duruş, tavır ve savaştı...Ancak, aynı yazgıyı pek çok Üçüncü Dünya ülkesi de paylaşıyordu. Şimdi bu hareket, yalnız Türkleri bağımsızlığa kavuşturmakla kalmıyor; aynı zamanda ötekileri, yani kendisi gibi sömürgeci güçlerin hedefi haline gelmiş olan diğer toplumlar için de bir örnek oluşturuyordu... Atatürkçülük 20. yüzyılın ideolojilerinden hiç birine benzemez. Değişmez katı kuralları benimsemez; dogmaları algı dünyasından dışlar; ulus için bütünüyle akıl ve bilimi tek yol gösterici olarak kabul eder... Böylece Atatürk bir ‘Akıl ve Toplum’ yaratmayı amaçlamıştır.”³¹¹

³⁰⁸ Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s.113.

³⁰⁹ A.g.e, s.81.

³¹⁰ Metin Heper, **Türkiye’de Devlet Geleneği**, Çeviren: Nalan Soyarık, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 122,123.

³¹¹ Kemal Arı, **Türk Devrim Tarihi II**, s. 420-424.

Sonuç itibariyle inkılâbın düşünsel boyut olarak Kemalizm, “*Altı Ok*” çerçevesinde oluşturulmuş ve eyleme yol gösteren bir kılavuz olmasına rağmen tam anlamıyla sistemleştirilememiş bir ideoloji olarak nitelendirilebilir. I. Dünya Savaşı sonrasında dünya genelinde liberal kapitalizmin reddedildiği, otoriter ve totaliter rejimlerin egemen olduğu bir dönemde şekillenen devleti sahiplenen bir devlet yapısıdır. Tek parti döneminde şekillenmeye başlamıştır. 1923 seçimleri öncesi ilan edilen dokuz umde, 1923 tüzüğü, 1927 tüzüğünün genel esasları, 1927 genel başkanlık bildirisi, 1931 seçim bildirisi, 1931 ve 1935 program tüzükleri ideolojiyi oluşturan resmi belgelerdir. Kemalizm yalnızca eyleme yol gösteren bir rehber olarak değil, “dünyayı, toplumsal ve siyasal yaşamı anlamlandıran ve yönlendiren uzun vadeli ve kapsamlı bir çerçeve olarak” görülmesine rağmen kendi bu bağlamda ifade edememiştir.³¹² Düşünsel açıdan açık, saf ve bütünlüklü bir açıklaması yapılamamış, Cumhuriyet Dönemi ile birlikte görülen çağdaşlaşma evresinde, toplumu böylesi bir modernleşmenin gereklerine ikna, motive ve mobilize edecek bir düşünce ortaya koyamamıştır. Toplumun her bir bireyinin “*neden, nasıl, niçin muasırlaşmam gerekiyor?*” sorusuna verebileceği resmi ideoloji açısından üretilmiş ve eğitim sürecinde bireylere öğrettiği bir cevabı da yoktur.³¹³ İnkılâp, gerçekleştirmek istediği fikir ve deneyimleri geçmişten alsa da ona kendi radikalizminin damgasını vurmuş, başlangıçta yola bütüncül bir ideolojiyle çıkmadığı için eylemleriyle yönlendirdiği değişimin bir noktasında da ideolojisine kavuşmuştur.

3.1.3.1. Kemalizmin Temel İlkeleri (Altı Ok)

Her düşünce yapısını ilkeleri ve onların dayandığı temel dinamikler vardır. Kemalist hareketinde dayandığı ve onu diğer yaklaşımlardan ayıran kendine özgü ilkeleri vardır. “*Atatürk İlkeleri*” Kemalist hareketin temelini oluşturmaktadır. Bunlar: *Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılâpçılık* ilkeleridir. Bu ilkelerin tamamı rastlantısal veya gelişmiş güzel oluşmamıştır. Her ilke özenle seçilmiş ve tarihsel anlamı olan bir olguyu tamamlamak ve sürdürülebilmek için Kemalist sistemin içinde yer almıştır. Ayrıca bu ilkeler kendi bütünlüğü içinde bir anlam oluşturduğu gibi her ilke bir başka ilke için de gereklilik taşımaktadır. Kemalizm’in

³¹² Ahmet Demirel, “Atatürk Döneminde Kemalizm”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 13, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.766 – 768.

³¹³ Mete Kaan Kaynar, “Totem, Tabu, Mustafa Kemal ve Atatürkçülük”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler Ve Zihniyetler**, Cilt IX, İstanbul, 2009, s. 1110.

temel ilkeleri CHP'nin 10 Mayıs 1931 tarihli büyük kongresinde kabul edilmiştir.³¹⁴ 1935 programında önemsiz bazı değişiklikler yapıldıktan sonra 1937 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ikinci maddesine eklendikten sonra değişmeksizin varlıklarını korumuştur.

3.1.3.1.1. Cumhuriyetçilik İlkesi

Cumhuriyet kavramı bir yönetim ve yaşam biçimi olarak "Demokrasi" anlayışı içinde en doğal biçimiyle Eski Yunan sitelerinde uygulanmıştır. Fransız İhtilalinden önce Aydınlanma Döneminde Jean Jaques Rousseau tarafından geliştirilmiştir. Egemenlik gücünü millete veren bir anlayış olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlayışa göre; egemenlik gücü millete verilmeli, en üstün güç ve güveni kendi özünden almalıydı. Millet egemenliğinde millete ait kararlar tek belirleyici etken olmalıydı. Kemalist harekete yön veren ve kurumsal olarak CHP Kongrelerinde de resmen kabul edilmiş ve açıklanmış bulunan altı temel ilkenin birincisi olan "Cumhuriyetçilik" Kemalist İnkılâp ile kurulan Türk Devleti'nin yönetim şeklini belirleyen ilkedir. Atatürk egemenliğin ulus için bir hak olduğuna inanmıştır. Atatürk ulusal egemenliğin dayanılmaz bir güç olduğunu ve onun karşısında taçların ve tahtların yanıp mahvolduğunu söylemiştir.³¹⁵ Atatürk başka bir konuşmasında egemenliğin milletin zor kullanarak elde ettiğini belirtmiştir.³¹⁶ 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılması ve egemenliği doğrudan milletin kullanması dönem itibarıyla en büyük devrim ve kırılma olmasına karşı kesin zafer 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilan edilmesi ile olmuştur.

Osmanlı aydınları arasında, Fransız ve Amerikan devrimlerinin etkileri altında şekillenen yönetim biçimi tartışmaları içinde Cumhuriyet, Kemalist harekete kadar olan süreçte, bu yönetim şeklini savunanlarca radikal bir içerikle ele alınmamış; kavramın anlamı, sadece, varolan düzen ile uyumlu bir çerçeveye sınırlanmıştır. Osmanlı aydınlarından farklı olarak, geleneksel kurumlar ile uzlaşma taraftarı olmayan; bunun ötesinde bu türden yapıları, yok oluş sürecinin sorumlusu gören Atatürk, köktenci çözümler gerektirdiğini kavrayarak Cumhuriyetin ilanının çok öncesinde ulusun kurtuluş yolunun Cumhuriyet yönetiminden geçtiği düşüncesine

³¹⁴ CHF Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1931, s.3.

³¹⁵ Mustafa Kemal, **Söylev Ve Demeçleri**, Cilt III, s.124.

³¹⁶ Mustafa Kemal, **Söylev Ve Demeçler**, Cilt I, s.287.

ulaşmıştır.³¹⁷ Kazım Özalp'in aktardığına göre de, 1914'te ataşemiliter olarak atandığı Sofya'ya gitmeden önce Atatürk, konuya ilişkin düşüncelerini açıklamıştır:

*“Bu hanedandan ülkeye hayır yoktur. Diktatörlük, ulusları mutlu ve gönençli kılmaz. Devletin esasını Cumhuriyet ilkelerine göre hazırlamak gerekir.”*³¹⁸

Kemalist İnkılâbın ilk aşamasını oluşturan Kurtuluş Savaşı'nın gelişim süreci incelendiğinde halk egemenliğine dayanan bir gidişatın ipuçlarını görmek mümkündür. Nitekim 1919'da, Kurtuluş Savaşı'nın henüz örgütlenme aşamasında, “ulusal güçleri etken ve ulusal iradeyi egemen kılmanın temel ilke olarak benimsenmesi; bunun dışında, ulusal savaşın, 23 Nisan 1920'de kurulan ve “kayıtsız şartsız halk egemenliğine dayanan bir ulusal meclis tarafından yürütülmesi”, cumhuriyetin fiilen kuruluşunun 1923'ten önceki sürece dayandığını göstermektedir. Bu dönemde halk egemenliğini somutlaştıran kurumsal mekanizmaların ve düşünsel altyapının oluşturulması, saltanatın meşruiyet dayanaklarını işlevsizleştirmiş ve 29 Ekim 1923'e gelindiğinde yapılan anayasa değişikliği fiiliyatta varolan durumu hukuken saptamak şeklinde gerçekleşmiştir.³¹⁹

Cumhuriyetçilik İlkesi, Kemalist inkılâp içinde, sosyo-politik Batılılaşmanın bir aracı ve çağdaş ulus devletin siyasal çerçevesi olarak ele alınmıştır.³²⁰ Bu çerçevede, cumhuriyetçiliğin siyasal sistemin dönüştürücü dinamiği olarak beliren devrimci içeriği, iki temel noktada kendisini göstermiştir. Birincisi, kişi egemenliğine dayalı eski devlet düzeninin yerine ulus egemenliğine dayalı yeni bir devlet düzeni getirmiştir.³²¹ Bu yönüyle Kemalist Cumhuriyetçilik, laiklik anlayışının siyasal yaşamdaki ifadesi olarak ortaya çıkmaktadır.³²² Atatürk, siyasal eylemine dayanak yaptığı cumhuriyet düşüncesini, “*halk egemenliği, özgürlük ve yasalar önünde eşitlik*” kavramları üzerinde temellendirmiştir.³²³ Halk egemenliği düşüncesi ile toplumsal eşitlik, özgürlük, adalet gibi, Fransız İhtilali'nin dünyada yaygınlaştırdığı çağdaş kavramları Cumhuriyetçilik ilkesi ekseninde bağdaştıran, bu noktadan hareketle cumhuriyet-demokrasi özdeşliği düşüncesine ulaşmış; bunu Atatürk çeşitli

³¹⁷ Şerafettin, Turan, **Mustafa Kemal Atatürk-Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004, s.383.

³¹⁸ A.g.e, s. 383.

³¹⁹ A.g.e, s.385.

³²⁰ Baskın Oran, “Altı Ok Arasındaki İlişkiler ya da Milliyetçilik Ekseni Çevresinde Kemalizm”, **Uluslararası Atatürk Konferansı (9-13 Kasım 1981) Tebliğler**, Cilt: 3, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, İstanbul, 1981, s.2.

³²¹ A.g.m, s.2.

³²² Emre Kongar, **Atatürk**, s.308.

³²³ Paul Dumont, a.g.m, s.53,54.

söylevlerinde sürekli belirtmiştir: “*Demokrasi esasına dayanan hükümetlerde hâkimiyet, halka, halkın ekseriyetine aittir. Demokrasi prensibi, hâkimiyetin millette olduğunu, başka yerde olamayacağını iltizam eder. Bu suretle demokrasi prensibi, siyasi kuvvetin, hâkimiyetin menşesine ve meşruiyetine temas etmektedir. Demokrasinin tam ve en bariz şekli Cumhuriyettir...*”³²⁴

Kemalist Cumhuriyetçiliğin dikkat çekici bir yönü de, bu ilkenin hareket önderleri, salt yönetim biçimine ilişkin bir çerçeve ile sınırlı olarak ele alınmaması, geniş anlamda yorumlanarak yaşam tarzı ve ulusal karakterin çağdaş şeklini ortaya koyan içerikle değerlendirilmesidir. Cumhuriyet yeni bir devlet biçimi olduğu kadar çağdaş bir toplum ve bu toplumun gerektirdiği çağdaş değerleri içselleştirmiş yeni bir insan tipi anlamına da gelmektedir.³²⁵ Geniş anlamda ki bu Cumhuriyet anlayışının öngördüğü çağdaş toplum düzenine ulaşma hedefi doğrultusunda Kemalistler, ilkesine halkçı bir işlev de yüklemişler; sistemi seçkinler ile halk arasında varolan kopukluğun aşılmasına olanak veren yol olarak görmüşlerdir.³²⁶

3.1.3.1.2 Milliyetçilik

Kemalist harekete yön veren bir diğer ilke, “*Milliyetçilik*” ilkesidir. 1923-1938 sürecinde, Kemalist İnkılâbın örgütsel gücünü temsil eden CHP’nin, 1927 tarihli tüzüğünde Milliyetçilik, Cumhuriyetçilik ve Halkçılıkla birlikte partinin niteliklerini belirleyen üç temel ilkedен biri olmuş³²⁷; daha sonra, “Altı Ok” programının ilk kez tanımlandığı 1931 Kurultayında ise ilke, Kemalist kadronun politik dayanaklarını oluşturan altı ilkedен ikincisi olarak belirlenmiştir³²⁸. Milliyetçilik ilkesi, 1937 yılında, 1924 Anayasası’na da girerek Türkiye Cumhuriyeti’nin temel niteliklerinden biri haline gelmiştir. Milliyetçilik, Kemalist kadro anlayışı doğrultusunda, Türkiye Cumhuriyeti’nin bütünlüğünü korumayı ve ülkenin birliğini tehdit edebilecek ayrılıkçı hareketleri önlemeyi temel amaç edinmiştir. Cumhuriyetçiler tarafından oldukça liberal bir biçimde yapılan millet tanımı, akılcı bir yaklaşımla din, ırk ve etnik konulara dokunmamıştır.

³²⁴ Utkan Kocatürk, **Atatürk’ün Fikir Ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s.370.

³²⁵ Anıl Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 108.

³²⁶ Nur Betül Çelik, “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.77.

³²⁷ Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler)**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s.236-238.

³²⁸ Cemil Koçak, “Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.38.

Türk inkılâbı iki önemli hedefe ulaşma arzusunda idi. Bunlardan birincisi örnek model olarak alınan Batı medeniyetini yakalamak ikincisi ise bir ulusal devlet kurabilmektir. Bu anlamda iki temel hedefin gerçekleştirilebilmesi bağlamında birbirine oldukça bağlı idi. Batı medeniyet dairesi içine girebilmek bir ulusal devlete sahip olmakla mümkün kılınabilirdi. İnkılâbın geçmişinde bir imparatorluk enkazı vardı. İmparatorluk içinde güçlenen milliyetçi ideoloji imparatorluk fikrinden vazgeçmemiştir. Bu anlamda Türk inkılâbı en radikal değişimini ortaya koyarak egemenliğin kaynağını değiştirmiş, Cumhuriyetin ilanı ile en azından kuramsal düzeyde halk egemenliğine dayanan bir yönetimi benimsemiş daha da önemlisi ilk kez sınırları belirlenmiş bir vatan etrafında örgütlenecek ulusal devlete sahip olmuştur. Halkı bir arada tutan en önemli bağı ise “din”dir. Dolayısıyla inkılâp milliyetçi bir ideoloji ile devleti kurarken laik uygulamalarıyla da toplumu dönüştürme amacını taşımaktadır. Bu bağlamda inkılâp kadrosu milliyetçiliği din kadar etkili kılmak düşüncesiyle ulus devleti ayakta tutacak bir homojen toplum oluşturma düşüncesiyle hareket etmişlerdir.

Milliyetçilik, gerek Türkiye’de gerekse de diğer ülkelerde çok farklı içeriklerle ele alınmış ve birbirinden çok farklı, kimi kez birbiriyle taban tabana zıt politikalara kaynaklık etmiş olduğu görülmektedir. Kemalist milliyetçiliğin, Türk İnkılâbı içerisindeki işlevinin ve bu işlevin, onu diğer milliyetçilik yorumlarından farklılaştırdığı noktaların açıklığa kavuşturulması, her şeyden önce, hareketin ve devrimin mimarı olan Atatürk’ün, benimsediği ve kendi milliyetçilik anlayışına temel yaptığı “millet” (ulus) kavramının, sınırlarını nasıl belirlediğinin netleştirilmesini gerektirmektedir. Atatürk’ün “ulus” tanımında en fazla dikkat çeken özellik, kan bağı ve ırk gibi objektif ve ayrıştırıcı unsurlardan ziyade, ortak yaşama iradesi ve ortak kültür gibi subjektif ve birleştirici, kapsayıcı unsurlara vurgu yapmasıdır. Atatürk, ulus kavramının çerçevesini belirlerken;

“Türk milletinin teessüsünde müessir olduğu görülen tabii ve tarihi vakıalar şunlardır: a)Siyasi varlıkta birlik b) Dil birliği c) Yurt birliği d) Irk ve menşe birliği, e) Tarihi karabet f) Ahlaki karabet”³²⁹ Millet hakkında ikinci derece unsurları kaale almayarak mümkün olduğu kadar her millete uyabilecek bir tarifi biz de alalım: a) Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan b) Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatta samimi olan c) Ve

³²⁹ Utkan Kocatürk, **Atatürk’ün Fikir Ve Düşünceleri**, s.317.

*sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden vücuda gelen cemiyete millet namı verilir.*³³⁰

Atatürk, ulusu oluşturan unsurlar arasında ırk unsurunu saymasına rağmen, ikinci derecede gördüğü bu unsura, ulus tanımı içerisinde yer vermemiştir. Buna paralel olarak, 1935 yılında yapılan resmi tanımlamada da “ulus, dil, kültür ve ölkü birliği ile birbirine bağlı yurttaşlardan meydana gelen siyasal ve sosyal bir bütündür...”³³¹ denilerek, ırk unsurunu dışlayan bir ulus tanımı benimsenmiştir. Yine, Atatürk, “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir...”³³² şeklindeki sözleri, Kemalizm’in, Anadolu’nun tüm insanlarını etnik kökenine bakılmaksızın ulusun bir parçası sayan bütünleştirici yönelimine işaret etmektedir.³³³ Atatürk, benimsediği ulus tanımının ve bu tanım üzerinde yükselen Kemalist milliyetçiliğin, kan bağı yanında, ortak payda olarak almayı reddettiği bir diğer unsur, din birliğidir. Kemalist hareket, ulusal kültürün geliştirilmesi ve evrensel bir boyuta taşınmasının yolunu, İslam etkisinden arındırılmış yeni bir milliyetçilik anlayışının egemen kılınmasında görmüşlerdir.³³⁴ Bu doğrultuda, birçok yönden önemli ölçüde etkilendikleri Ziya Gökalp’in İslam dinini ortak kültürün temel kaynaklarından biri olarak değerlendiren milliyetçilik anlayışından uzaklaşarak, Türk milliyetçiliğine rasyonalist, laik ve materyalist bir kimlik kazandırmışlardır.³³⁵ Atatürk’ün, milliyetçilik kavramı hiçbir zaman onun düşünce dünyasında bir ırkçılık olarak algılanmamıştır. Çünkü Atatürk, ırkçılığı çağın lanetli hastalığı gibi gören bir anlayışa sahiptir.

Kemalist milliyetçiliğin genel yönelimi ve nihai tutumu bu şekildeki seküler bir ulusçuluk doğrultusunda olmakla birlikte, Kemalist inkılabın gelişim süreci içinde, başlangıçtan itibaren aynı ulusçuluk anlayışının geçerli olduğunu söyleyebilmek güçtür. Kurtuluş Savaşı döneminde, Türk milli kimliği, baskın bir dini karaktere sahip olmuş ve milliyet, Müslümanlıkla tanımlanmıştır.³³⁶ Atatürk’ün Nutuk’ta ifade ettiği “vicdanında taşıdığı milli sırrın” bir gereği olarak, dini sembolizmle örülü bir nitelik göstermiştir. Fakat ulusal mücadelenin başarıya ulaştırılmasına koşut, Kemalistlerin siyasal iktidarı devrimci girişimlerinin aracı olarak kullanmaya başlaması ile birlikte,

³³⁰ A.g.e, s. 317.

³³¹ Ahmet Taner Kışlalı, **Atatürk’e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği**, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s. 52.

³³² A.g.e, s.52.

³³³ Cavit Orhan Tütengil, **Atatürk’ü Anlamak ve Tamamlamak**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s.31.

³³⁴ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi -Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller-**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.365,366.

³³⁵ Ahmet Yıldız, “Kemalist Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt: II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.212.

³³⁶ A.g.m, sayfa 217.Kemal H. Karpat, a.g.e, s.367.

taktik söylemler bir yana bırakılmış ve Kemalist milliyetçiliğin gerçek yüzü, yani Cumhuriyetçi ve laik niteliği öne çıkarılarak dini tanımdan radikal bir kopuş gerçekleştirilmiştir. Kısacası, bu gelişim seyrinin işaret ettiği üzere, Kemalizmin ulus oluşturma pratiğinde dinin, ulusal amaçları pekiştirmek için kullanılması hiçbir zaman asli ve başat bir nitelik kazanmamış; pratik gerekliliklerin bir türevi olarak ortaya çıkmıştır.³³⁷ Kemalist hareketin, milliyetçiliği dinsel etkilerden soyutlama eğilimi, yüzünün çağdaşlaşmaya dönük olmasının gereklerinden ve dolaysız sonuçlarından biridir. Ulusal kimliği modernleşme projesi eksenine oturtan ve içeriğini buna göre belirleyen Kemalist milliyetçilik, bu yönüyle modernliği yakalamak iddiasını taşıyan bütüncül bir kültürel dönüşüm hareketi olarak modernist milliyetçiliğin karakteristik özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır.³³⁸ Kemalist inkılabın getirdiği bu yeni çağdaşlaşmaya yönelik milliyetçilik anlayışı, aynı zamanda, geleneksel toplumun manevi değerlerinin muhafazakârlık ve dinsellik temelinde savunulmasına dayanan, köklerini Osmanlı'daki maddi-manevi kültür ayrımında bulan, aynı zamanda birçok Üçüncü Dünya ülkesini ve özellikle de Arap ülkeleri etkilemiş bulunan milliyetçilik yorumlarından da belirgin şekilde ayrılmaktadır.³³⁹

Türk milliyetçiliğinin tarihsel gelişimi irdelendiğinde bu düşüncenin henüz ortaya çıkış sürecinde dahi, halkçı ve devrimci bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. “*Türk Yurdu*” ve “*Yeni Felsefe Mecmuası*” gibi erken dönem Türkçülüğünün programını belirleyen Türkçü dergilerde; milliyetçilik ile sosyalizm sentezini gerçekleştirmeye çalışan ve Türk milliyetçiliğinin sosyal programını sosyalist fikirlerin etkisi altında biçimlendirmeye yönelik Yusuf Akçura, Alexander Helphand (Parvus Efendi), Edhem Nejat gibi birçok aydının yer alması şaşırtıcı değildir. Türkiye Komünist Partisinin liderlerinden Mustafa Suphi, 1912’de kurulan ve Meşrutiyet Döneminde, programında açıkça *Türkçü-Milliyetçi* ilkelere yer veren ilk parti olan “Milli Meşrutiyet Fırkası”nda faal görev yapmış, onun gibi daha birçok solcu düşünür de önceleri milliyetçi parti ve derneklerde çalışma yürütmüştür.³⁴⁰ Ziya Gökalp, 1913 yılında, *Türk Yurdu* adlı savaş öncesi Milliyetçilerin yayın organı olan dergide, bu sorunla ilgili sayfalar dolusu hararetli yazılar yazmıştır. Tanınmış aydınlardan Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura, tarihçi Fuat Köprülü ve şair Mehmet

³³⁷ Ahmet Yıldız, “**Ne Mutlu Türküm Diyebilene**” - **Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.135.

³³⁸ Ayhan Akman, “Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 82-83.

³³⁹ A.g.e, s. 83.

³⁴⁰ Suavi Aydın, “Sosyalizm ve Milliyetçilik: Galiyefizmden Kemalizme Türkiye’de ‘Üçüncü Yol’ Arayışları”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Milliyetçilik**, Cilt: IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.442.

Emin Yurdakul da aynı dergide konuyu incelemişlerdir. Onlardan önce gelmiş olan siyaset yazarı Ali Suavi, şair Şinasi ve eğitimci ve gazeteci İsmail Gaspıralı da ulusal birlik için dilin önemini vurgulamışlardır. Türk milliyetçiliğinin devrimci geleneğini devralan Atatürk bu düşünceyi, çağdaş gereklilikler dâhilinde ele almış ve günümüze bile ışık tutacak ölçüde sağlam temeller üzerinde yapılandırmıştır.

Kemalist milliyetçilik, Türk milliyetçiliğinin en ileri aşamasını temsil etmektedir. Kemalist milliyetçilik, subjektif unsurları benimseyen ulus tanımının sağladığı kapsayıcı ve bütünleştirici çerçeve ve tam bağımsızlık içinde çağdaşlaşma ve kalkınma yoluyla uluslararasıdaki eşitsizlikleri yok etme perspektifi ile solun ilerici değerleriyle geçmişte olduğu gibi bugün de uyuşan bir yapıdadır. Atatürk, Kurtuluş Savaşı sırasında bir taraftan düşmanın yurttan atılmasına çalışılmış diğer taraftan Anadolu Türkünün unuttuğu, ama gerçekte kaybetmediği, daima özünü muhafaza ettiği milli duyguları ile kenetlenmiş, böylece milli duyguların açığa çıkararak işlemiştir. Amaç; Misak-ı Milli sınırları ile çevrilmiş vatan üzerinde yaşayanları tasada, kıvançta, ülküde birleştirmek ve onları dünya üzerinde saygın, onurlu bir millet durumuna getirmek için çalışmaktır.³⁴¹ Atatürk, ırkçılığı, şovenizmi, İslamcılığı, Osmanlıcılığı, Turancılık gibi düşünceleri reddetmiştir.

3.1.3.1.3. Halkçılık

Halkçılık ilkesi ulusal egemenlik, Cumhuriyet, ulusçuluk kavramları gibi Kurtuluş Savaşı başlangıcından itibaren belirtilmiş bir kavramdır. Kemalist kadronun siyasal programında, en erken ifadelendirilmiş ilkelerinden biri olan halkçılık ilkesi, herkes tarafından benimsenen ortak bir tanıma sahip bulunmasa da, Türkiye'deki birçok siyasal hareket tarafından referans alınan ve toplumsal düzeyde genel kabul gören bir ilke olarak özel bir öneme sahiptir. Kemalist kadro söylevlerinde dikkati çeken halk ve halkçılık vurgusunun ağırlığı yanında; Mustafa Kemal'in, kurucusu olduğu siyasal partiye "*Halk Fırkası*" adını vermiş olması da halkçılığın Kemalizm bakımından önemini somutlaştıran göstergeler arasındadır.

Kemalist halkçılığın ötesinde, halkçılık düşüncesinin dünya ölçeğindeki genel gelişim seyri, halkçılığın temelde, kapitalizmin gelişimine eşlik eden bir siyasal akım olduğunu göstermektedir.³⁴² Halkçılık düşüncesi, sosyal değişmeden etkilenen, geleneksel kültür ve yapıların modern kültür ve yapılar ile çatıştığı geleneksel

³⁴¹ Kemal Arı, **Atatürk Ve Aydınlanma**, Yakın Kitabevi Yayınları, İzmir, 2009, s.215.

³⁴² İlhan Tekeli - Gencay Şaylan, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", **Toplum ve Bilim**, No: 6-7, Yaz-Güz 1978, s. 46.

toplumlar içerisinde, kendilerini iktidar merkezinin dışında kalmış hisseden ve kapitalistleşme süreci ile birlikte, mülksüzleşme hatta yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan gruplarda kök bulmakta ve bir anlamda küçük ve orta mülkiyet grupları ile kapitalist gelişmeye karşı olanların varlık manifestosunu temsil etmektedir.³⁴³ Türkiye’de, Kemalist kadronun devraldığı düşünce mirası irdelendiğinde, özelde Kemalist halkçılığın ve genelde Türk halkçılığının, Rusya’da gelişen “narodnichestvo” (halkçılık) hareketinden ve Fransa’da ortaya çıkan “solidarizm” akımından etkilendiği görülmektedir.³⁴⁴ Rusya kaynaklı narodnik (halkçı) düşüncelerin, Türk aydınlarının düşünce dünyasına girişi üç kanaldan gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki, Balkan ve özellikle de Bulgar aydınlarıdır.³⁴⁵ Narodnik fikirler, bu aydınlar arasında özellikle XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren geniş yankı bulmuş ve Makedonya’da görevli genç Türk subaylarını bu subayların dağlarda çarpıştıkları ve düşünsel etkileşime girdikleri Balkan komitacıları yoluyla etkilemişlerdir. Bu çerçevede, 1893 yılında kurulan ve diğer birçok Balkan komitasından daha solda bulunan Makedonya İç İhtilalci Örgütü’nün Jön Türklerin narodnik fikirler ile tanışmasında önemli bir kaynak olduğu söylenebilir.³⁴⁶ Bir diğer kanal, Ermeni aydınlarının başlattığı, fakat milliyetçi Taşnak hareketinden ayrı olarak örgütlenmiş bulunan ve narodnik fikirlerin güçlü etkisi altında gelişen, sosyalist Hınçak hareketidir. Hınçaklar, 1908’de Meşrutiyet’in yeniden ilanından sonra, yasal bir parti olarak siyasal yaşamda rol almış ve Bulgar halkçıları gibi Meclis-i Mebusan’da temsil olanağı bulmuştur.³⁴⁷ Son olarak; başta Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu olmak üzere, Rusya’da milliyetçi, halkçı ve sosyalist fikirlerle tanışmış ve buradan Osmanlı ülkesine göç etmiş olan aydınlar da öne çıkan narodnik etkileri taşıyan kaynaklar arasında yer almışlardır.³⁴⁸

Düşünsel boyutta, bu üç kanaldan aktarılan Rusya kaynaklı narodnik fikirler, dönemin Osmanlı toplumsal yapısının sağladığı elverişli zeminde hızlı bir biçimde yayılma olanağına kavuşmuştur. Bu dönemde, Osmanlı toplumunun, belirli bölgelerde yoğunlaşan bir kapitalistleşme sürecine girmesi, buna bağlı olarak, Pazar ekonomisine eklemlenmeye başlayan bu yörelerde toprak kutuplaşmasının baş

³⁴³ Anıl Çeçen, “Atatürk ve Halkçılık”, **Tahsin Bekir Balta’ya Armağan**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974, s. 9. İlhan Tekeli - Gencay Şaylan, a.g.m, s.46.

³⁴⁴ Zafer Toprak, “Osmanlı Naronikleri: ‘Halka Doğru’ Gidenler”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 24, Kış 1984, s.69. İlhan Tekeli - Gencay Şaylan, a.g.m, s.54,55.

³⁴⁵ Niyazi Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s.81.

³⁴⁶ İlhan Tekeli - Gencay Şaylan, a.g.m, s.57,58.

³⁴⁷ Niyazi Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, s. 82.

³⁴⁸ A.g.e, s. 81.

göstermesi ve Batılılaşma sürecine eşlik eden bürokraside rasyonalleşme yönündeki gelişmeler, Rusya'daki halkçılığın doğduğu koşullara benzer toplumsal koşulların Türkiye'de de ortaya çıkmasına neden olmuştur. İttihatçılar, bu koşullar içerisinde, istibdat düzenine karşı olan mücadelelerine toplumsal dayanak oluşturmak ve yok olma sürecine giren Osmanlı Devleti yok olmaktan kurtarmak, Türk unsuru temelinde sağlamak istemişler ve bu amaçlar doğrultusunda, Rus halkçılarının yaptıkları gibi, halka doğru yönelmişlerdir. Bu yöneliş, halk kültürünü ve dilini yücelten kültürel boyut yanında, siyasal ve sosyal birtakım açılımlara da kaynaklık etmiş ve Türk halkçılığı, başlangıçta, Rus narodnizmine benzer şekilde, alt gelir gruplarına dönük toplumcu bir içerikle ortaya çıkmıştır.³⁴⁹ I. Dünya Savaşıyla birlikte halkçılık, toplumcu içeriğinden kısmen uzaklaşarak belli ölçüde farklılaşmış ve Türkçülük vurgusunun ağır bastığı milliyetçi bir içerik kazanmıştır. Rus narodnizminden çok Fransız solidarizminin öne çıktığı bu yeni halkçılık anlayışı, kuramsal ifadesini Ziya Gökalp'te bulmuştur. Ziya Gökalp, halkçılık anlayışının alt sınıfları gözetken boyutlarını dönüştürerek, halk kavramını millet ile aynı çerçevede değerlendirmiş ve bu bağlamda halkçılığı milliyetçiliğe indirgemiş, bir anlamda bu iki düşünceyi özdeş kılmıştır.

Halkçılığın milliyetçilik ile özdeş kılınmasının pratikteki yansıması, milli burjuva oluşturma hedefinin tüm toplumun bir özlemi şeklinde sunulması olmuş ve böylelikle milli iktisat programının meşruiyet zemini sağlanmaya çalışılmıştır.³⁵⁰ Milli iktisat politikasının oluşturduğu burjuvalaşma olgusunun yani savaş zengini bir Müslüman-Türk kesimin bilinçli politikalarla desteklenmesinin doğurduğu sosyal huzursuzluklar, Ziya Gökalp halkçılığında yeni bir evreye geçişi beraberinde getirmiş ve cumhuriyete uzanan bu süreçte, bu kez eşitlik vurgusunun ağırlık kazandığı bir halkçılık anlayışı ön plana çıkmıştır. Halkçılığın amacı, belirginlik kazanmaya başlayan sınıfsal farklılıkların törpülenmesi olarak öngörülmüş ve bunun gerçekleştirilmesinin yolu da tüm sınıfların çıkarını gözetecek iktisadi devletçilik anlayışında görülmüştür.³⁵¹

Kısacası Kemalizm öncesi Türk halkçılığı, başlangıçta, narodnizmin etkisiyle, toplumun alt kesimlerinin yaşam koşullarının iyileştirilmesine ve köylü kitlelerin aydınlatılmasına dayanan nispeten toplumcu bir içerikle ortaya çıkmış; daha sonraları, ezilen kitlelerin genellikle Türk unsurundan olması gerçeğinden hareketle

³⁴⁹ Zafer Toprak, a.g.m, s.75.

³⁵⁰ A.g.m, s.62.

³⁵¹ A.g.m, s. 63.

ulusçu ve dayanışmacı bir nitelik kazanmış; 1918 sonrasında da milliyetçi özüne, doğması muhtemel sınıf mücadeleyi dizginleyici bir eşitlikçilik unsurunu ekleyerek, orta sınıf taleplerini dile getiren solidarist niteliğini pekiştirmiştir. Bu genel evrim çizgisi boyunca halkçılık, hiçbir zaman alt sınıfların tepkilerini yansıtan sosyalist yönelimde bir hareket olmamış, daha çok milliyetçiliğin ve solidarizmin etkileri altında şekillenmiştir.³⁵² Jön Türk halkçılığının mirasını devralan Kemalist kadro, halkçılığa yeni unsurlar ekleyerek kapsamını genişletmiş ve siyasal bakımdan, ona devrimci bir nitelik kazandırmıştır. Kemalist halkçılık ilkesinin kapsamı içerisinde yer alan unsurları şu temel noktalarda tespit etmek mümkündür:

- Emperyalizme karşı ulusal birlik, Dinsel temelli kişi egemenliğine karşı, laik esaslara dayanan halk egemenliği,
- Yasalar karşısında herkesin eşit olması ve hiç bir kişi, sınıf ya da zümreye ayrıcalık tanınmamasını öngören hukuksal eşitlik elitizm karşıtlığı ve anti-bürokrasi yönlü tutum,
- Söylem düzeyinde köylülüğün yüceltilmesi; buna bağlı olarak köylünün eğitim yoluyla aydınlatılması ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi arzusu,
- Sosyal sınıfların ve sınıf çatışmasının reddi; kalkınma ve çağdaşlaşma programının, ulusal bir seferberlikle, dayanışmacılık ve toplumsal uyum çerçevesinde yürütülmesi

Kemalist kadro halkçılığın, anti-emperyalizm temelinde ulusal birliği sağlamayı içeren ilk unsuru, ifadesini, halkçılığın Kurtuluş Savaşı döneminde aldığı biçimde bulmaktadır. Kemalist halkçılığın, Cumhuriyeti önceleyen devrimci niteliğini siyasal açıdan destekleyen bir diğer özelliği, hukuk karşısında tüm yurttaşların eşitliğini gözetmesi ve herhangi bir kişi ya da zümreye imtiyaz tanımamasıdır. Halkçılık ilkesinin bu yönü, CHP'nin 1923, 1927 Tüzüklerinde ve 1931, 1935 tarihli programlarında olduğu gibi, Kemalist ilkeler çerçevesinde faaliyet gösteren resmi yayın organlarında da sürekli olarak vurgulanan başat özellikler arasında yer almıştır. Halkevlerinin yayın organı olan Ülkü dergisinde de halkçılık anlayışı şu şekilde tanımlanmıştır: "*Vatandaşlar arasında fertlerin veya zümrelerin fertler ve kümeler üzerinde herhangi bir şekilde tahakkümüne meydan verecek irsi veya kisbi*

³⁵² Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 261.

*farklar tanımamak, devlet eliyle yapılan bütün işlerde, bütün vatandaşları eş tutmak...*³⁵³

Sonuç itibariyle, Kemalist halkçılığın sınıf sorununa bakışı, söylemde ağırlık kazanan sınıf yok ifadesinin, sınıf var, çatışma yok şeklinde okunması ile açıklık kazanmaktadır. Kemalizmin, pragmatizm özelliğinin bir yansıması olarak, halkçılık da, tarihsel koşullara göre içeriği değişen bir kavram olarak görülmüştür. Bunu Kurtuluş Savaşı yıllarında hakim olan bürokrasi karşıtı ve anti-emperyalist halkçılığın, bu yönleri, savaş sonrasında geri plana itilmiş ve cumhuriyet ile yeniden başlayan, milli iktisat politikasıyla kalkınma döneminde sınıf mücadelesi karşıtlığı ve dayanışmacılığa öncelik tanıyan bir halkçılık öne çıkarılmıştır. Yasalar önünde, devlet sınırları içinde bireyleri eşit sayma, bir sınıfın bir zümrenin ya da ailenin üstünlüğünü, ayrıcalıklı durumunu kabul etmeme, yönetimde eşit hak sahibi olabilme, halkçılık ilkesinin özünü oluşturmuştur. Atatürk halkçılık kavramında demokrasiyi anlıyordu.³⁵⁴ Demokraside halk en önemli unsur ve Atatürk'ün en önemli hedeflerinden biri Türkiye'de yerleştiği Cumhuriyet yönetimini demokratik bir düzeyde taşımaktı.³⁵⁵ Bu düşünceyi yüceltecek ve belli bir yere getirecek olan halk olduğuna göre halk en yüce değerlerdendir. Halk sağlığı, halk eğitimi, halk kalkınması, halk kültürü gibi kavramlar bu genel yaklaşımın ve çerçevenin etrafında önem kazanmıştır.

3.1.3.1.4. Devletçilik

Kemalist yönetim, emperyalizme karşı verilen silahlı mücadelenin ardından, bu savaş sürecinde kazanılan zaferi pekiştirmek ve anlamlı kılmak adına, mücadelenin askeri boyutun ötesine taşınarak siyasi, hukuki, sosyal ve iktisadi alanlara da yaygınlaştırılması gereğinin bilincindeydi. Bu dönemde, her alanda çağdaşlaşma, bir anlamda Kurtuluş Savaşı'nın devamı olarak görülmekteydi. Özellikle ekonomik kalkınma ve sanayileşmeye, Osmanlı'da yaşanan acı deneyimlerin de etkisi ile ayrı bir önem verilmekteydi. Kemalist harekete yön veren altı ilkedен biri olan *Devletçilik* de iktisadi alana atfedilen bu önemin bir yansıması olarak, hızlı bir şekilde sanayileşme ve çağdaş olmayan ekonomik yapının dönüştürülmesi hedefleri doğrultusunda, dönemin elverişsiz koşullarının zorlayıcılığı içinde, pragmatizm temelinde geliştirilen bir iktisat politikası tercihi olarak gündeme

³⁵³ Nusret Kemal, "İnkılap İdeolojisinde Halkçılık", *Ülkü*, Cilt: 3, No: 13, Mart 1934, s. 41-44.

³⁵⁴ Kemal Arı, *Atatürk Ve Aydınlanma*, s.217.

³⁵⁵ A.g.e, s. 218.

gelmiştir. Devletçilik dönemin başında sadece bir iktisadi tedbirler toplamı ya da yeni bir iktisadi politika yönsemesi olarak değil bir medeniyet yakalama fikrinin yedeğinde kendine gelişme fırsatı bulmuştur.³⁵⁶ İnkılâp kadrosu ekonominin temelinde; diğer inkılâpların da benimsenmesini ve kökleşmesini de sağlayacak bir devletçi uygulamalar bütünü ile döneme başlamıştır. Devletçilik politikası toplumsal ve ekonomik çerçevesi ile ilgili en önemli açılımıdır.

Kemalist kadro, Cumhuriyet'in ilanı ve Lozan Antlaşması'nda aylar önce, 17 Şubat 1923'te toplanan "İzmir İktisat Kongresi"nden çıkan sonuçlar, İttihat ve Terakki iktidarı tarafından uygulanan milli iktisat politikasının, bu kez kapitülasyon bağlarından kurtulmanın ve siyasal bağımsızlığın sağladığı elverişli ortamda Kemalistlerce devam ettirileceğine, devlet müdahaleciliği zemininde milli burjuvazi oluşturma stratejisinin Cumhuriyet Dönemi'nde de izleneceğine işaret etmekteydi. Bu strateji, süreç içinde farklılaşan iktisat politikası tercihlerine karşın, Kemalist kadronun iktisadi bağlamdaki değişmez temel yönünü oluşturmuştur. Devletçi ekonomi politikalarına yönelişin kendini hissettirmeye başladığı 1930 yılı öncesinde Kemalist iktidar, Lozan Antlaşması'nın gümrük tarifeleri konusunda getirdiği kısıtlayıcı hükümlerin olumsuz etkileri altında, sermaye birikiminden yoksun iktisadi yapı içinde izlediği müdahaleci ve teşvik edici politikalar ile milli iktisat görüşünün gereklerini Osmanlı'dan devralınan yöntemler ile yerine getirmeye çalışmıştır. Savaş sonrasında yıkıma uğrayan ülkenin yeniden toparlanması ve bayındır bir ülke durumuna gelebilmesi için planlı kalkınması ve kaynaklarını verimli kullanması son derece önemlidir. Ayrıca ülkenin yığınla ihtiyacı vardı ve Anadolu halkı çok yoksul bir durumdaydı. Geçmiş dönemdeki üretken olan ve ticaret yapan burjuvazi, savaş sonrası yaşanan göçlerle Türkiye dışına çıkmış, bu nedenle de yeni bir üretici sınıf ve ticaret erbabı oluşturmak gerekiyordu.³⁵⁷

Bu dönemde sermaye birikimini özel ellerde sağlamak ve ulusal nitelikte bir girişimci sınıf oluşturmak amacıyla başvurulmuş politikalar, dışa açık ekonomi koşullarında, özel sektöre tekel haklarının kullandırılması ve 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun getirdiği geniş teşvik ve sübvansiyon³⁵⁸ olanaklarının özel girişimciye sunulması gibi yöntemleri içermekteydi. Devlet işletmeciliğinden yoksun, özel teşebbüsü destekleyici bir müdahalecilik anlayışının hâkim olduğu bu sürecin

³⁵⁶ Korkut Boratav, "Türkiye'de Devletçilik", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.413.

³⁵⁷ Kemal Arı, **Atatürk Ve Aydınlanma**, s.219.

³⁵⁸ Devletin kişi ya da kurumlara mal, para, hizmet biçiminde yaptığı karşılıksız yardımları ifade eder.

sonuçları, hızlı sanayileşmeyi hedefleyen Kemalist iktidarın isteklerini karşılamaktan oldukça uzak olmuştur.³⁵⁹ Görüldüğü gibi dönemin egemen karakteri, devletin oluşturduğu imkânlarla el koyan aracı faaliyetlerin ve özellikle ithalata dönük bir ticari kapitalizmin gelişmesinden öte bir anlam ifade etmemekteydi.³⁶⁰ Bu durum, Kemalist kadronun öngörülerini ve hedefleriyle açık bir biçimde çelişmekteydi. O döneme kadar izlenen iktisat politikalarının başarısızlığını ortaya koyan bu tablonun yanı sıra iç ve dış konjonktürün getirdiği bir dizi gelişme de, Kemalistleri, ulusal sanayi burjuvazisi oluşturmak ve Batı tipi bir toplum düzeni oluşturmak şeklinde beliren hedefleri bağlamında olmasa bile, bu hedeflere ulaşmada izlenecek yol bakımından yeni bir tercih yapma gerekliliği ile karşı karşıya bırakmıştır.

Kemalist kadro devletçi politikalara yönelmesinde rol oynayan en önemli dış etken, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı olmuştur. Buhranın, sınai fiyatlarda oluşan düşüşten daha büyük oranlı bir düşüşe ham madde fiyatlarında yol açması, Türkiye gibi ham madde ihracatçısı ve sınai ürün ithalatçısı konumundaki ülkelerin kronik dış ticaret açığı sorunu ile karşılaşmasına yol açmıştır.³⁶¹ Krizin ilk yıllarında Kemalist yönetim, Lozan Antlaşması'nın gümrük tarifeleri konusundaki kısıtlayıcı hükümlerinin geçerlilik süresinin sona ermesinin sağladığı elverişli ortamın da etkisiyle, korumacı tedbirlere başvurarak özel sermayenin kendisinden beklenen sanayileşme görevini yerine getirebilmesi için uygun iktisadi koşulları oluşturmaya çalışmıştır. Fakat bu çabaların da istenilen sonucu vermemesi ve özel sektörün sürekli daha fazla himaye, muafiyet ve imtiyaz talep ederek devlet hazinesi aleyhine olumsuz sonuçlar doğmasına neden olması, aşırı karlar elde etmek adına tüketiciye yüklenmesi üzerine Kemalist kadro, korumacılık unsuruna devlet işletmeciliği unsurunu da ekleyerek yeni bir iktisat politikası modeline yönelmişlerdir.³⁶²

Devletçiliğe geçişte etkili olan dış etken de, Sovyetler Birliğinde yürütülen planlı kalkınma hamlesinin getirdiği başarıların, Kemalist kadroların dikkatini çekmiştir. Sovyetlerin, ekonomik krizden etkilenmeden, 1928 yılından itibaren uygulamaya koydukları kalkınma planları, Kemalist yöneticilerin de planlı, kısmen kapalı ve devletin önemli rol oynayacağı bir iktisat politikasının imkânlarına ve başarı şansına sempatiyle yaklaşımlarına yol açmıştır.³⁶³ Dış kaynaklı bu etkenlerin ötesinde, Kemalist kadronun devletçiliğe yönelmesinde rol oynayan temel faktör

³⁵⁹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s.70,71.

³⁶⁰ A.g.e, s.62.

³⁶¹ A.g.e, s. 63.

³⁶² Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 142.

³⁶³ A.g.e, s.144.

1923-1930 dönemi politikalarının, iktisadi yapının dönüştürülmesi ve toplumsal refahın sağlanması bakımından ortaya koyduğu olumsuz bilanço olmuştur. 1930'daki Serbest Fırka deneyi, toplumsal kesitlerin o döneme dek takip edilen politikalara yönelik olan yaygın hoşnutsuzluğunu, Kemalist iktidara hissettiren en önemli gelişmelerden birisi olmuştur. Ayrıca Atatürk'ün 1930 Ekim ile 1931 Mart arasında yapmış olduğu Anadolu gezisinden edindiği olumsuz izlenimler de, devletçilikle sonuçlanan ve doğrudan doğruya devrimin yaşamsallığı ile ilişkilendirilen arayışların özeleştirilerin kaynağını oluşturmuştur. Anadolu gezisi sırasında, Atatürk'ün iktisat müşavirliğini yapan Ahmet Hamdi Başar'ın gözlemleri oldukça çarpıcıdır: *"Her yerde birbirinin aynı olan dertleri tekrarlamağa ne lüzum var? Mahsulün düşüklüğü yüzünden buhran, vergilerden şikâyet idareden şikâyet, hastalık, yolsuzluk, kredisizlik, mektepsizlik, tembellik alakasızlık"*³⁶⁴

Kemalist devletçilik, iç ve dış kaynaklı iktisadi sorunların ve rejimin siyasi hedefleriyle mevcut iktisadi yapı arasındaki uyumsuzluğun pragmatizm temelinde aşılmasına yönelik bir çözüm yolu olarak Kemalist düşüncenin genel yapısına uygun biçimde doktriner bir arayışın ürünü değildir. Çünkü devletçilik politikasının esas alınışında faydacılık ve uygulanabilirliğin rolü, herhangi bir doktrinden çok daha ağır basmıştır. Diğer bir deyişle, devletçiliği doğuran etken, geleceğe doktriner bir bakış açısıyla bakmaktan çok gereksinim olmuştur.³⁶⁵ Falih Rıfkı Atay'ın da belirttiği gibi, *"Yeni Türkiye'de devletçilik, bir ekonomik meslek olarak doğmamıştır; bir tarihi zaruret olarak doğmuştur. Yapılacak şeyleri devletten başka yapabilecek olan yoktu."*³⁶⁶

Kemalist Cumhuriyetin kapsamı içinde, "Devletçilik" sözcüğünün iki farklı, fakat birbiriyle ilişkili anlamı vardır. Genel olarak bakıldığında, bundan her türlü sosyal, ekonomik, kültürel ve eğitsel faaliyetlerde devlet müdahalesinin uygulandığı bir strateji anlaşılır. Atatürk şöyle açıklamıştır: *"Bizim tarafımızdan uygulanan devletçilik, her ne kadar kişisel çalışmalara ve gayrete öncelik verse de, ulusun genel menfaatleri için içine girdiği zaman, devletin her alanda müdahalesini kapsar; bunun amacı ülkeyi en az gecikmeyle refah ve zenginliğe kavuşturmaktadır."*³⁶⁷ Daha sınırlı bir anlamda ise devletçilik belirli bir ekonomik politikayı gösterir. Bu ekonomik devletçiliği Bernard Lewis şu şekilde tanımlamıştır: *"Devletçilik, özel sektörün ve*

³⁶⁴ İhsan Keser, **Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2000, s.93.

³⁶⁵ Osman Okyar, **"Devletçilik Kavramı", Türkiye'de Devletçilik**, Derleyen: Nevin Coşar, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.193.

³⁶⁶ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004, s.491.

³⁶⁷ Afetinan, **Atatürk Hakkında Hatıralar Ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1984, s.295,296.

*sermayenin etkin hiçbir şey yapamayacak düzeyde zayıf olduğu bir ülkede, genel menfaatler doğrultusunda ulusal gelişme ve ulusal savunma alanlarındaki endüstriyel faaliyetlere devletin öncülük ve yöneticilik yapması anlamına gelir.*³⁶⁸

En genel anlamıyla devletçilik, bir ulusun yaşam biçimini düzenlemek ve bütün sorunlarına çözüm bulmak sorumluluğu taşıyan himayeci bir devlet yaklaşımıdır. Atatürk döneminde özellikle alt sınıflar arasında, “devlet baba” deyimini çok güncel bir kavramdı. Kemalist devlet bütün önemli girişimlerin ve kararların en yüksek yetkili mercisi olmuştur. 1930 ve 1931 yıllarını kapsayan bir geçiş döneminin ardından 1932 yılı ile birlikte, devletçiliğe keskin bir yöneliş ile başlamıştır. Kemalist iktidarın iktisat politikalarındaki bu ani farklılaşmayı somutlaştıran ve yapıları itibarıyla, sermaye çevrelerinde devletçiliğin özel sektör aleyhinde gelişebileceği izlenimi oluşan ilk kurumlar, Devlet Sanayi Ofisi ile Sanayi Kredi Bankası olmuştur. Fakat bu kurumların kuruluş yasalarındaki, özel sektöre güvensizliği yansıtan ve ekonomide devlet ağırlığını, sınai üretim ve ticari alanlar özellikle dış ticaret üzerindeki yaygın bir kontrol mekanizması ile sağlayan hükümlerin yarattığı rahatsızlıklar üzerine, bu kurumlar sadece on bir ay içerisinde yerlerini, bu kez özel sektörün kaygılarını kısmen giderici nitelikteki Sümerbank’a bırakmıştır.³⁶⁹ Bunun yanı sıra, İktisat Vekilliği görevine, özel girişim taraftarı Celal Bayar getirilmiş, böylece 1933 yılından itibaren devletçilik uygulamasının kapitalizm karşıtı bir içerikle geliştirilmeyeceği netlik kazanmıştır.³⁷⁰ Devletçiliğin resmen kabul edildiği ve Birinci Beş Yıllık Planın hazırlandığı süreçte Yüksek İktisat Meclisince kabul edilen bir raporda, “devletin bizzat sanayiciliğe tevessül etmesi zaruret neticesi ve muvakkattır” denmesi, devletçe kurulacak olan tesislerin, “muayyen ve emin kar etmeye başladığı ve halkın iktisadi refahı müsait bulunduğu zaman, ilk fırsatta hususi müteşebbislere ve halka mal edilmeleri” gereği üzerinde durulması önemli bir diğer noktadır.³⁷¹

İlkel sermaye birikiminin tamamlanmadığı ve iç piyasanın darlığı şartları altında iktisadi bağımsızlığı hedefleyen bir yönelişin ürünü olarak beliren Kemalist devletçiliğin; genellikle kapitalist gelişme ve sanayileşme sürecinde belli bir eşiğin ötesine geçmiş ve devletin üretken bir iktisadi aktör olarak ekonomide istikrarlı ve işlevsel bir yer kapladığı toplumlar için kullanılan devlet kapitalizmi kavramının

³⁶⁸ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu, 2007, s.285.

³⁶⁹ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, Birinci Kitap, s. 459.

³⁷⁰ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)**, s.68.

³⁷¹ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, Birinci Kitap, s.461,462.

nitelediği genel formdan, ortaya çıktığı ve karakterini belirleyen azgelişmişlik koşulları ile belli ölçüde ayrılması olgusudur.³⁷² Devletçiliğin toplumsal yönü ise; devletin sosyal devlet olabilme görevidir. Anayasalarda yer alan sosyal devlet, Türkiye’de bireyin sosyal ve ekonomik durumunu yükseltmek anlamına da gelmektedir.³⁷³ Yarı feodal bir ülkede kapitalizmin gelişmesinin ileri bir adım olduğu gerçeği ışığında, Kemalist devletçiliğin, kapitalizmin maddi üretim temelini oluşturarak üretim güçlerinin gelişimini sağlaması olgusu da, devletçiliğin ilerici niteliğini ortaya koyan bir diğer boyuttur.³⁷⁴ Devletin işsize iş bulmak, yoksulun eksiğini gidermek, güçsüzlerin ve kimsesizlerin barınmalarını sağlamak gibi görevleri de devletçilik ilkesi çerçevesinde yer almaktadır.

3.1.3.1. Laiklik

Osmanlı toplum ve devlet düzenini temsil eden düşünsel unsurlar ile Cumhuriyet Türkiye’sinin kurumsal ve sosyal yapısına yön veren değerler bütünü arasındaki nitelik farkını en açık biçimde somutlaştıran *Laiklik ilkesi*, Kemalist kadronun aydınlanmaya dönük, çağdaşlaşma içeriğinin en temel dayanaklarından birisidir. Bu ilkenin Türk toplumunda yarattığı devrimsel dönüşümler, kapsamlı ve çok yönlü etkileriyle Türkiye sınırlarını aşabilmiş, çağdaşlaşma sancıları yaşayan tüm az gelişmiş uluslara ve özellikle de Müslüman toplumlara çıkış yolu gösteren bir modelin doğuşuna kaynaklık etmiştir. Bir toplumun geleneksellik bağlarından kurtularak çağdaşlaşma sürecine geçişinde ve toplumsal devrim olanaklarına kavuşmasında, laikleşmenin vazgeçilmez bir aşama olduğu, tarihsel olgular doğrultusunda artık bilimsel bir gerçeklik olarak kabul görmektedir. Laikliğin, ulusların kaderini belirleyen bu hassas konumunu en iyi şekilde, XX. yüzyıl başındaki Türk toplumu gibi, iktisadi gelişme potansiyeli düşük ve içsel dönüşüm dinamikleri zayıf olan Doğu toplumlarının tarihsel deneyimleri üzerinden izlemek mümkündür. Doğduğu yer olan Batı’daki gelişim seyri irdelendiğinde, laikliğin, üretim ilişkilerindeki farklılaşmanın siyasal alanda oluşturduğu devrimsel dönüşümlerin en önemli boyutlarından biri olduğu görülmektedir. Laiklik, Batı’da, burjuvazinin, feodal

³⁷² Korkut Boratav, “Türkiye’de Devletçilik”, s. 412,413.

³⁷³ Kemal Arı, **Atatürk Ve Aydınlanma**, s.220.

³⁷⁴ İnkılap Alibekov, “Kemalizm’in Devletçilik İlkesi: Teori ve Uygulama”, **X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986) Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt: VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s.125.

düzenin hâkim sınıflarını oluşturan toprak sahipleri ve din adamlarının siyasal gücüne karşı olan savaşın bir ürünü olmuştur.

Temelinde iktisadi çıkar mücadelesi bulunan bu savaş sürecinde, burjuva sınıfı, ekonomik düzenin hakimi oluşuna koşut, kendi çıkarları ile çelişen feodal düzenin dinden ilham alan meşruiyet kaynaklarını tasfiyeye yönelmiş ve kendi çıkarları ile örtüşen yeni bir siyasal düzenin kurulması yolunda, dinin devlet üzerindeki etkisini sınırlayan bir düşünce geleneğinin öncülüğünü yapmıştır. Batı'daki bu gelişime karşılık, genelde Doğu dünyasının, özde Osmanlı toplumunun, Batı'dan farklı siyasal ve toplumsal yapısının bir sonucu olarak, laikleşme yönündeki değişim süreci bambaşka biçimde ortaya çıkmış ve laiklik olgusu da Batı'dakinden farklı nitelikler kazanmıştır. Çünkü Osmanlı sosyo-politik düzeninde, merkezi otoritenin gücü, tüm toplum kesimlerini yerinde tutmayı öngören devlet ideolojisi ile birleştiğinden, Batı'daki burjuvazi benzeri yeni bir sınıfın ortaya çıkması olanaksızlaşmış ve bu durağan toplum yapısı içinde modernleşme gereksiniminin zorladığı laikleşme sürecinin önderliğini, burjuvazi yerine onun tarihsel görevlerini devralan asker-sivil bürokrasi yapmıştır. Bürokrasinin ciddi bir toplumsal dayanak ve sınıfsal destekten yoksun olması olgusu ise halkın gelenekçi direncinin yoğunlaşmasında ve laikliğin toplumsal kök bulamamasında rol oynayan en önemli etkenlerden biri olmuştur.³⁷⁵ Laikliğin taşıyıcılığı görevini yapacak toplumsal sınıfların gelişmemesinin ötesinde, İslam dininin ve Osmanlı devlet geleneğinin yapısından kaynaklanan bazı özellikler de, Türkiye'nin laikleşme sürecinin, Batı pratiğinden farklı boyutlar kazanmasında ve yer yer ilave zorluklar içermesinde etkili olmuştur.

İngilizcede genellikle kullanılan "*Sekülerizm*" sözü Kemalistler tarafından kullanılan "*Laiklik*" sözcüğünün tam karşılığı sayılmaz. Niyazi Berkes'in belirttiği gibi, Sekülerizm laiklik sözcüğünden daha genel bir anlam taşımaktadır. Sekülerizm de asıl çatışma, Hıristiyanlık deneyiminde görüldüğü gibi, din ve dünya arasındaki çatışma değildir. Bu çatışma daha çok dinin ve kutsal yasaların üstünlüğünü yüceltmek isteyen geleneksel güçlerde, değişim güçleri arasındadır.³⁷⁶ Osmanlı devletinin laikleşme savaşının öncüsü Abdullah Cevdet idi ve onun çıkardığı "Özgür Fikir" adlı dergide bazen açıkça din adamlarının siyasete karışmamasını yazıyordu. Mustafa Kemal'i bir hayli etkileyen bu dergide, daha sonradan Cumhuriyet yönetimi

³⁷⁵ Emre Kongar, **Atatürk Üzerine**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s.164-180.

³⁷⁶ Niyazi Berkes, **The Development of Secularism in Turkey**, Montral: McGi Press, 1964, s. 6.

altında başlatılmış birçok reformun önerilmiş olduğunu görmekteyiz. Bu reformlar: Tekke ve zaviyelerin kapatılması, medreselerin kapatılması, alfabenin Latin harflerine dönüştürülmesi, kadınların özgürleştirilmesi ve geleneksel kadın giysisi çarşafın yasaklanması, İslami takke ve başlıklarını yerine Batı tipi şapkanın getirilmesi, Kur'an ve geleneksel din kitaplarının Türkçeleştirilmesi gibi.

Kemalist hükümet, devlete yeni değerler kazandıracak, yenilenmiş ve Türkleşmiş bir İslam oluşturmaya çalışıyordu. Bu fikir Jön Türkler döneminde Yusuf Akçura, Celal Nuri ve özellikle Ziya Gökalp gibi ideologlar tarafından geliştirilmiştir. Ezanın ve hutbenin Türkçeleştirilmesi, Kuran'ın çevirisi, camilerde enstrümantal müzik çalınması girişimi, dini kitapların Türkçe olarak "zamanın ruhuna uygun biçimde" yayınlanması gibi öneriler hep savaş öncesi mevcut yayınlardan alınmıştır.³⁷⁷ Kemalist laiklik anlayışının ana niteliklerini, bu ilkenin Türk çağdaşlaşması bakımından ifade ettiği anlamı belirginleştiren temel özelliklerini, belli başlı birkaç noktada özetlemek olanaklıdır:

- Laiklik ilkesi, din temelli ümmetçi anlayışa karşı milliyetçiliğin ve ulus-devlet formülünün dayanağını oluşturur. Kemalizmin getirdiği, dinsel birlik unsurunu dışlayan laik ulus tanımı, bu anlamda çağdaş bir ulus oluşturma hedefi doğrultusunda laiklik ilkesinin katkısını somutlaştırmaktadır.
- Laikliğin ulusçulukla ilişkisi bağlamında dikkat çeken bir diğer yönü ise ulus egemenliği anlayışının altyapısını oluşturmasıdır. Laikliğin bu yönü, onun aynı zamanda cumhuriyetçilik ilkesi ile olan bağlantısını da ortaya koymaktadır.
- Kemalist inkılabın getirdiği laiklik anlayışında, dinin siyasete alet edilmesinin ve din adamlarının dinsel kimliklerinden yararlanarak siyasete etkide bulunmalarının önlenmesi temel bir zorunluluk olarak addedilir. Bu konuda Kemalizmin tavrı kesin olup bu konudaki kararlılığın bir yansıması olarak gerici girişimleri himaye eden, onları yönlendiren ve devrimi yok etmeyi hedefleyen ulema unsurlarının devrimci şiddetle karşılaşacakları bizzat devrim önderi tarafından çeşitli kereler vurgulanmıştır.³⁷⁸

³⁷⁷ Paul Dumont, a.g.m, s. 68.

³⁷⁸ Atatürk, **Din ve Laiklik Üzerine**, Der: Doğu Perinçek, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997, s. 74-77,

- Kemalizm’de laiklik yalnızca, dinin siyasal istismarını önleme ve devlet işlerinde dinin etkisini sınırlama işlevine sahip siyasal içerikli bir ilke olmayıp aynı zamanda toplumsal bir yaklaşımı da kapsamaktadır.³⁷⁹

Kemalist düşüncede laikliğin, toplum yaşamının din kurallarından arındırılması biçiminde anlamlandırılması, laikliğin geniş anlamda bir sosyal özgürlük sorunu olarak algılandığını göstermektedir.³⁸⁰ Bu sosyal özgürlük sorununun çözüm yolu olarak görülen dinsel dogmaların toplumsal yaşamdan soyutlanması politikası, Kemalist laikleşme programının bütünselliği içinde, dinin bireysel inanç alanı ile sınırlandırılması siyasetiyle desteklenmiş, tamamlanmıştır.³⁸¹ Kemalistler, pragmatik bir tercihte bulunarak, din ve devletin karşılıklı bağımsızlığını ve kendi alanlarında özerkliğini esas alan Batı laiklik modelini aynen aktarmak yerine, özgün bir laiklik modeline kaynaklık etmişler ve dinin toplumdaki hegemonyasını kırmak adına dinin devlet denetimi altına alınması politikasına yönelmişlerdir. Bu bağlamda Kemalist devletin tavrı, dine açıktan cephe almak yerine onun rasyonel ve çağdaş gerekliliklere uygun, devrimin getirdiği değerlerle çelişmeyen yorumlarını yönlerini vurgulamak ve bunları topluma, yasa ile oluşturulan kurumsal bir mekanizma yani “Diyamet İşleri Başkanlığı” aracılığıyla sunmak olmuştur. Öte yandan, din işlerinin bir devlet kuruluşunun tekeline alınmasına koşut, dinsel temelli örgütlenmeler de yani dinsel cemaat, tarikat ve dini referans alan her türlü siyasal örgüt yasaklanmış, böylelikle hem sosyal yaşamda din egemenliğini besleyen kaynakların eylem olanakları kısıtlanmış hem de devlete alternatif güç odaklarının gelişmesi önlenmiştir. Atatürk laiklik konusunu şöyle açıklamıştır:

“Her birey istediğini düşünmek, istediğine inanmak, kendine özgü siyasal bir fikre sahip olmak, seçtiği dinin gereklerini yapmak veya yapmamak hak ve özgürlüğüne sahiptir. Kimsenin fikrine ve vicdanına sahip olunamaz... Din ve mezhep herkesin vicdanına kalmış bir iştir. Hiçbir kimse hiçbir kimseyi ne bir din ne de mezhep kabulüne zorlayabilir. Din ve mezhep hiçbir zaman siyaset aracı olamaz.”³⁸²

3.1.3.1.6. İnkılâpçılık

İnkılâpçılık, Kemalizm’in altı ilkesinin en sonucusudur. Eşanlamlısı olarak “Devrimcilik” sözcüğünün kullanıldığı İnkılâpçılığın; çağdaş Türkiye’yi oluşturan ve onu var eden bir temel olduğu söylenebilir. Türk inkılabı temel kazanımlarını koruma

³⁷⁹ Emre Kongar, **Atatürk**, s.307.

³⁸⁰ A.g.e, s.307.

³⁸¹ Levent Köker, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.65.

³⁸² Utkan Kocatürk, **Atatürk’ün Fikir Ve Düşünceleri**, s.192.

ve bu kazanımlarla yetinmeyerek, değişen dünya koşullarında Kemalist ilkeler doğrultusunda, devrimi derinleştirme, ileriye götürme işlevi ile tanımlanan devrimcilik ilkesi, Kemalizm'in dogmatizme saplanmamasında ve sürekli güncelliğinin sağlanabilmesinde anahtar kavram olarak ortaya çıkmıştır. Kemalist kadrolar içerisindeki devrimci çekirdeği çevreleyen tutucu güçler ittifakının zamanla ağırlığının artmasına ve özellikle CHP içerisindeki gücünün yoğunlaşmasına koşut olarak devrimcilik ilkesi, yapılan reformları şekilsel olarak kabullenme, koruma ve bunun ötesine geçmeme biçimindeki muhafazakâr bir algılamaya konu olmuşsa da, başlangıçtaki devrimcilik formülasyonunda, bundan farklı olarak, varolan kazanımları özümseyerek korumanın yanı sıra, ilkenin tedrici ve evrimci yönelişlerin gerekçesi yapılamayacağı da açıkça vurgulanmıştır: "*Parti, Devlet idaresinde tedbir bulmak için tedrici ve tekamül prensiple kendini bağlı tutmaz. Parti, milletimizin birçok fedakârlıklarla yaptığı inkılaplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar...*"³⁸³

Bu anlamda ilerlemeyi amaç edinen bir içerikle kavramsallaştırılan devrimcilik ilkesinin özünde, evrimselliği ve geçmişe odaklanmayı reddeden yapısıyla, sürekli devrimcilik anlayışını yansıttığı söylenebilir. Aslında Kemalizmin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma şeklinde ifadelendirilen nihai amacının bizzat kendisi, devrimcilik ilkesinin sürekli devrimciliği içeren bir anlamda ele alınmasını gerektirmektedir. Zira çağdaş uygarlık düzeyi esas itibarıyla dogmatik değil diyalektik bir kavram olup kendi karşıtlarıyla çarpışa-birleşe gelişen ve dolayısıyla anlamı sürekli farklılaşan yapısıyla devrimcilikte sürekliliği zorunlu kılmaktadır. Kısacası, toplumsal değişim olgusuna uyum sağlamaya ve buna bağlı olarak Kemalist düşünce ve metodun güncelliğini sürekli pekiştirmeye yönelik bir ilke olarak devrimciliğin, Mustafa Kemal Atatürk'ün konuya ilişkin görüşleri ve bütünsel olarak siyasal eyleminin özellikleri de dikkate alındığında, objektif olarak tutucu bir nitelermeye konu edilemeyeceği açıktır. Kemalist devrimciliğe muhafazakâr anlamlar yükleyen aksi yaklaşımlar, Kemalist yöntemin toplumsal ve siyasal devrim yoluyla çağdaş uygarlığa ulaşma şeklinde belirginleşen genel yönünü kavramaktan uzaklaştıkları gibi aynı zamanda, çağdaş uygarlık düzeyi kavramının diyalektik içeriğini de göz ardı etmektedirler. Bunu destekleyen bir diğer görüşü beyan eden Kemal Arı İnkılâpçılık konusunda şunları belirtmektedir:

³⁸³ **CHP Programı**, Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara.

“...Yeni Türkiye'yi, dünyanın büyük devrimlerinden biri olan Türk Devrimi yaratmıştır. Türk Devrimi'ni yaratan ise, Türk ulusunun tarihsel kimliğinde var olan devrimci özdür. Atatürk, bu büyük devrimsel dönüşümün düşün ve eylem önderidir. Devrimcilik özünden kopuk bir Atatürk ve Türk Devrimi düşünülemez.”³⁸⁴

Kemalist kadro için, inkılâpçı olmak, kendini modernleşme amacına adanmak ve Türkiye'yi hızla gelişen bir ülke olmaya dönüştürmek ve sonuçta Avrupa ülkeleri topluluğu içinde önemli bir rol oynayan ülke durumuna sokmak için yılmadan çalışmak demektir. Devrim, birçok oluşumun yanı sıra, dış görünüşüyle de bir dönüşüm geçirmek, Batılı yaşam biçimlerini kabul etmek, cehalete ve batıla karşı savaşmak, yeni teknikler ithal etmek, ekonomide gelişmek ve özellikle de sürekli bilime sığınmak anlamına geliyordu. Bu inkılâp anlayışı cumhuriyetçilere özgü olan bir şey değildi. Tanzimat döneminin insanları ve savaş öncesi dönemin milliyetçileri de aynı amacı sürdürdüler. Toplumunu, bilimsel yollarla baştan aşağı değiştirmek ve Batı'da böylesine etkin olan yöntemleri Türkiye'ye uygulamaktı. XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın ilk yıllarında modernist ideologların yazılarında Atatürk ve onu destekleyenlerin programlarına benzeyen düşüncelere sık sık rastlanır. Eğitim düzeninin modernleştirilmesi, Batıdan teknoloji ve düşünce yöntemlerinin alınması, kadın haklarının verilmesi, devletin laikleşmesi gibi. Atatürk'ün, İnkılâpçılık ilkesi hakkında görüşleri aslında ilkeyi tam olarak tanımlamaktadır:

“Devrim güneş kadar parlak, güneş kadar sıcak ve güneş kadar bizden uzaktır. Yönümü daima o güneşe bakarak belirler ve öylece ilerlerim. Parlaklığı ve sıcaklığı ilerlememe izin verinceye kadar ilerlerim. Tekrar ilerlemeye devam etmek üzere dururum, tekrar o güneşe bakarak yönümü belirlerim.”³⁸⁵

İnkılâpçılık, Atatürk'ün ifadesiyle, *“Türk milletini son yüzyıllarda geri bırakmış olan kurumları yıkarak yerlerine, milletin en yüksek uygar gereklere göre ilerlemesini sağlayacak yeni kurumları koymuş olmaktadır.”³⁸⁶* Bu nedenle Kemalizm'in devrim anlayışı, eskiyi, kötüyü, çirkini yıkıp yerine yeniyi, iyiyi ve güzeli koymaktır. Bu devrim anlayışı, bilim ve tekniğin ışığında sürekli bir çağdaşlaşmayı öngörmektedir. Atatürk'ün inkılâpçılık anlayışı, reform kavramıyla bağdaşamaz çünkü reform yeniden düzenleme olmakla beraber, bu düzenlemenin içinde eski ile yeninin, zararlı ile faydalının yan yana yaşaması da söz konusudur. Kemalizm'in en büyük özelliği,

³⁸⁴ Kemal Arı, **Devrim Güneş Kadar Sıcaktır**, Burak Yayınları, İzmir, 2011, s.7.

³⁸⁵ Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir Ve Düşünceleri**, s.207.

³⁸⁶ Afetinan, **Atatürk Hakkında Hatıralar Ve Belgeler**, s. 293,294.

sadece yeniyi, iyiyi, faydalıyı kabul etmekle, kendisine kadar olan devrim hareketlerinde süregelen bu ikiliği ortadan kaldırmak olmuştur.

3.1.3.1.7. Kemalizm ve Çağdaşlaşma, Batılılaşma, Uygarlaşma

Osmanlı döneminden başlayıp günümüze kadar uzanan ve Türk toplumunun Batı medeniyet çerçevesi içine girmesini hedefleyen süreç, tarihsel gelişim içinde çok farklı kavramlarla nitelendirilmişse de günümüze kadar gelebilen kavramlar, 'Modernleşme', 'Çağdaşlaşma' ve 'Batılılaşma' kavramları olmuştur. XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı devlet düzeninde baş gösteren ve Batı dünyasındaki değişim ve gelişime karşılık etkilerini daha ağır biçimde hissettirmeye başlayan gerileme olgusu, XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa'yı örnek alan yenileşme girişimleri ile durdurulmaya çalışılmıştır. Çağdaşlaşma, kalkınma konularına olan ilgi, özellikle yeni devletlerin kurulmasıyla yoğunlaşmıştır. Amerikalı siyaset bilimci Sigmund'a göre çağdaşlaşma krizleri artık tüm Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerini etkilemiş durumdadır. Genellikle sömürgeciliğe karşı ihtilal Batı egemenliğini sona erdirip siyasal bağımsızlığa kavuşmaktan da öte bir amaç taşımaktadır. Bu, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik bir devrimdir. Bu devrimin itici gücü ülkelerini çağdaş dünyaya kavuşturmak isteyen, çağdaş devlet, sanayileşmiş ekonomiler oluşturma çabasındaki Batılılaşmış seçkinlerdir.³⁸⁷ Modernleşmenin siyasal ve iktisadi yönlü bu göstergeleri yanında, birey ve onu çevreleyen sosyal yaşam boyutunda kendisini gösteren etkileri de bulunmaktadır.

Bütün ulusal liderler çağdaşlaşma ve kalkınmayı gerçekleştirmek için güçlü bir hükümetin gerekli olduğunun bilincindedirler. Bu önderler genelde tek ve egemen bir parti yönetimi ve güçlü bir hükümet aracılığıyla çağdaşlaşmanın amaçlarını sağlamak istemişlerdir. Çağdaşlaşmayı amaçlayan bu ülkelerdeki liderler yönetimlerinin otoriter özelliklerinin geçici olduğu görülmektedir. Geçmişte, bu tür geçici otoriter yönetim modeli Atatürk tarafından kullanılmış ve bir süre sonra demokrasiye düzenli bir biçimde geçişin temelini oluşturmuştur. Bazı otoriter ögelere karşın bu ülkelerdeki tek parti, genelde, yapı ve amaç olarak demokratiktir. Kemalizmin genel amacı XX. yüzyılın başında geri kalmış bir tarım toplumu görüntüsünde olan Türkiye'yi çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmaktır. Çağdaş uygarlıkla söylenmek istenen şey, toplumu ve toplumu oluşturan bireyleri gerçekçi, olgucu, faydacı, gözlemci, deneyci düşünme ve yaşama süreçlerine

³⁸⁷ Suna Kili, **Atatürk Devrimi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 28.

ulaştırabilmektir. Kemalizm bu yönleriyle hem bilimsel hemde insancıl bir temele dayanmaktadır. Kemalizm belirtilen seviyeye ulaşmak için Batılılaşmayı öngörmüştür. Çağdaşlaşmak için Batılılaşmak bir ön koşul olarak belirlenmiş, bu nedenle “asri binaenaleyh garbi” yani çağdaşlaşmak dolayısıyla Batılılaşmak sürecini benimsemiştir. Bu aynı zamanda geri kalmış bir toplumu çağdaştırma amacına yönelmiş Türk İnkılâbı'nın düşünsel anlamda besleneceği coğrafyaya yönelişi de gösteriyordu.

Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak, uygarlık dünyasında Türkiye'nin yerini alması ancak gerek düşünüş biçimi gerekse kurumlar açısından o uygarlığın gereklerini yerine getirmekle mümkün olacağı düşüncesi temel alınmıştır. Amaç, her yönüyle çağdaş bir toplum haline gelmektir. Mustafa Kemal Atatürk'ün çağdaşlaşma, kültür ve medeniyet kavramlarını bir çerçevede şöyle açıklamıştır: *“Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz devrimlerin amacı, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağımıza uygun ve bütün anlam ve biçimiyle uygar bir toplum haline erdirmektir. Devrimlerimizin temel kuralı budur.”*³⁸⁸ Kemalizmin Uygarlaşma, Çağdaşlaşma, Batılılaşma konusundaki çerçevesini Atatürk'ün kendi sözlerinde de bulabiliriz:

*“Uygarlığın ne olduğunu başka başka tanımlayanlar vardır. Bence uygarlığı, kültürden ayırmak güçtür ve gereksizdir. Bu görüşümü açıklamak için kültür ne demektir tanımlayayım: Bir insan topluluğunun; a- Devlet hayatında, b- Fikir hayatında yani bilimde, sosyolojide ve güzel sanatlarda, c- Ekonomik hayatta yani tarımda, sanatta, ticaretle kara, deniz ve havaya ait ulaşım işlerinde yapabildiği şeylerin bileşkesidir. Bir milletin uygarlığı denildiği zaman, kültür adı altında saydığımız üç çeşit etkenlik bileşkesinin dışında ve başka bir şey olamayacağını zannederim... Uygarlık demek, af ve hoşgörü demektir. Uygarlığın coşkun seli karşısında direnme boşunadır ve o, dalgınlar ve söz dinlemeyenler hakkında çok amansızdır. Dağları delen, göklerde uçan, göze görünmeyen zerrelerden yıldızlara kadar her şeyi gören, aydınlatan, inceleyen uygarlığın kudret ve yüksekliği karşısında, Ortaçağ'a ait düşünüş biçimleriyle, ilkel hurafelerle yürümeye çalışan milletler, yok olmaya veya hiç olmazsa tutsak ve aşağı olmaya mahkûmdurlar. Halbuki Türkiye Cumhuriyeti halkı, yenileşen ve olgun bir kitle olarak sonsuza dek yaşamaya karar vermiş, tutsaklık zincirlerini ise tarihte hiç görülmemiş kahramanlıklarla parça parça etmiştir.”*³⁸⁹

Atatürk'ün bu sözleri doğrultusunda konuyu toparlamaya çalışırsak şunu görmekteyiz. Son derece zor şartlar altında kazanılan Kurtuluş Savaşı'ndan sonra tam bağımsızlığa sahip yeni bir devlet oluşturmak için harekete geçilmiştir. Ancak bu

³⁸⁸ Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir Ve Düşünceleri**, s.94.

³⁸⁹ Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir Ve Düşünceleri**, s.197.

devletin varlığını devam ettirebilmesi, Osmanlı toplumunu yıkıntıya sürükleyen şartlardan bir an önce kurtulmasına bağlıydı. Atatürk'ün temel amacı, Türkiye'nin bir daha aynı duruma düşmemesi ve bağımsızlığını sonsuza kadar koruyabilmesidir. Peki, bu nasıl olacaktı? Atatürk'e göre bunun tek yolu vardır. *"Bu bir ölüm kalım meselesidir. Bütün fedakârlığımızın faydalı bir sonuç vermesi buna bağlıdır... Zira memleketler muhtelif fakat medeniyetler birdir ve bir milletin gelişmesi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lazımdır."*³⁹⁰ Atatürk'ün, çağdaşlaşma atılımları, *"Batı'ya rağmen Batılılaşma"* şeklinde kendini göstermektedir. Türk siyasi yaşamında genellikle, *Modernleşme* kavramı ile aynı anlamda kullanılan *Çağdaşlaşma* ve *Batılılaşma* kavramları, durağan içerikli *Modernleşme* kavramına göre daha az belirgin içerikte olup ideolojik değerlendirmelere göre olumlu ve olumsuz bağlamda nitelendirilmeye daha açık kavramlardır.

Server Tanilli, Türkiye için çıkış yolunun *Batılılaşma* değil, *Çağdaşlaşma* olduğunu belirterek iki kavram arasında ayırma gitmektedir. Tanilli'ye göre çağdaşlaşma, herşeyden önce bir yöntem sorunu olup doğaya, topluma ve insana, akılcı ve diyalektik açıdan bakmayı, bu bakış açısını egemen kılmayı ve onu toplum düzeninde somutlaştırmayı içermektedir.³⁹¹ Niyazi Berkes, çağdaşlaşmayı, sekülerleşme kavramı ile nitelendirmektedir. Türkiye koşullarında çağdaşlaşma, *din-devlet* ayrımını ifade eden laiklik kavramının işlevsel olmadığını düşünen Niyazi Berkes, daha geniş kapsamlı olan sekülerleşme kavramına başvurmakta ve konusunda asıl sorunun, din-devlet ayrımının ötesinde, fakat bunu da kapsar biçimde, kutsal sayılan alanın ekonomik, teknolojik, siyasi, eğitsel, cinsel, bilgisayarlı yaşam alanlarında daralması, etkisizleşmesi sorunu olduğunu vurgulamaktadır.³⁹² Niyazi Berkes, çağdaşlaşma sürecinin araçları olarak ise, yukarıda yer verilen görüşlere paralel olarak öncelikle iktisadi kalkınmayı, eğitimi ve bu iki işi örgütleme gücüne sahip olacak bir devlet politikasını öne çıkarmaktadır.³⁹³

Kemalizmin çağdaşlaşma yolunda, Batı'yı örnek alması ve onu evrensel bir model olarak benimsemesinde, pozitivistimin belirleyiciliğinden söz etmek mümkündür. Atatürk, Batı medeniyetini, bu medeniyetin bilime dayanması nedeniyle benimsemiştir. Bilime dayanma, Kemalist kavrayışta, Batı uygarlığına geçme adına gerçekleştirilen girişimleri taklitçilikten uzaklaştıran bir unsur olarak görülmektedir.

³⁹⁰ Abdurrahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal**, ATAM Yayınları, Ankara, 2002, s.285.

³⁹¹ Server Tanilli, **Uygarlık Tarihi**, Adam Yayınları, İstanbul, 2001, s.444.

³⁹² Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s.17-23.

³⁹³ Niyazi Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, Adam Yayınları, İstanbul, 1982, s.126.

Zira Batı medeniyetinin dayanağı olan bilimin evrensel olması, Batı'ya yönelen Türk İnkılâbı'nı dar bir taklitçilikten kurtarmaktadır.³⁹⁴ Atatürk, çeşitli söylevlerinde görmek olanaklıdır:

"Biz Batı uygarlığını bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya medeniyet seviyesi içinde benimsiyoruz."³⁹⁵... Bu millete gideceği yolu gösterirken dünyanın her türlü ilminden, keşfiyatından, terakkiyatından istifade edelim, lakin unutmayalım ki, asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecburiyetindeyiz... Biz benzememekle ve benzetmemekle iftihar etmeliyiz. Çünkü biz bize benzeriz."³⁹⁶

Sonuç olarak Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı toplumunda çağdaşlaşma hareketleri ile Osmanlı Devleti yüzünü Avrupaya çevirmiştir. Tanzimat'tan günümüze kadar Türkiye'de sürekli bir toplumsal değişim yaşandığı kuşkusuzdur. Türkiye'de Çağdaşlaşma Avrupa'nın feodaliteden mutlak monarşilere ve oradan da ulusal devletlere geçiş sürelerini, Osmanlı'da Meşrutiyet ve Cumhuriyet belirlemiştir. Fakat Kemalist çağdaşlaşma, bütün toplumu saran oldukça kapsamlı ve karmaşık bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Yaşanan köklü ve hızlı değişimler sonucunda dönemin aydınları bir düzen oluşturma arayışına girmiştir. Tarihin ilerleyişi geri döndürülemez bir süreçtir. Toplumlar ancak çağdaş bir toplum olduklarında mutluluğa ve huzura ve rahata erişebileceklerdi. Bu bakış açısı etrafında toplanan Atatürk ve Kemalist kadro, çağdaşlaşmak için oldukça farklı politikalar izlemiştir. Bütün bu yaşananlarda temel amaç tarihin gerisinde kalmamaktır. Kemalist çağdaşlaşmanın temelinde "*asri, binaenaleyh garbi*" yani "*çağdaşlaşmak, dolayısıyla batılılaşmak*" süreci benimsenmiştir. Kemalist kadro; toplumu ve toplumu oluşturan bireyleri gerçekçi, olgucu, faydacı, gözlemci, deneyci düşünme ve yaşama süreçlerine ulaştırabilmek istemektedir. Mamafih Kemalist çağdaşlaşmanın en önemli özelliği "*Batı'ya rağmen Batılılaşma*" şeklinde kendini göstermiştir. Kemalist Çağdaşlaşma kopya ve bire bir Batı'yı taklit şeklinde olmamış veya hedeflememiştir. Kemalist Çağdaşlaşma Batı'nın ilmini, fenini ve teknolojisini alarak Türk kültürü ile kaynaştırmak ve Muasır Medeniyetler seviyesine ulaşmaktır.

³⁹⁴ Taner Timur, **Türk Devrimi-Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli-**, s.100.

³⁹⁵ Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir Ve Düşünceleri**, s.202.

³⁹⁶ Taner Timur, **Türk Devrimi-Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli-**, s.151.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK İNKILÂBİ'NİN OLUŞUM VE OLGUNLAŞMASI

4.1. AYDINLARIN İDEOLOJİ ARAYIŞLARI VE KEMALİZM

Aydın ile Entelektüel arasında epistemolojik değil ontolojik-sosyolojik bir farklılık ve ayrımlaşma söz konusudur. Türk aydını açısından, bağımlı ve zayıf tarihselliğin yanı sıra tarihsel kültürel zihniyet kodlarının belirleyiciliğinden de kaynaklanan bir çarpıklık ve ayrılmanın da olduğu bir bilinç yapısı söz konusudur. Gerçeğin çarpıtılmış ve bölünmüş algılanışı ve kendisine *kutsal-aşkın* amaçlar ve görevler addediş bu bilinci karakterize eder ve belirler.³⁹⁷ Türk aydını, genel olarak düşünömselliğe kapalı *soliptik-dinsel-mistik bir pozitivistik* ideolojik tasarımla eylemi ve misyonu öncelemiştir; vizyona dair kısır kalmıştır. Pseudo-düşünce eyleme tabi kılınarak aslen aydınının güvenli ve iktidarlı ontolojik bir konumlanışı amaçlamıştır. Tarihsel sürekliliği içerisinde Türk aydınının serüveni izlendiğinde, o düşünceyi toplum araçsallaştırmış; ya hizmetinde olarak güvenli konuma kavuşmak ya da elde etmek için iktidarı amaçsallaştırmış, yüceltmış, kendi varoluşunun yönelimi açısından merkezileştirmiştir. Siyasal güç karşısında toplumsalın özerkleşmemesi, siyasalın toplumsalı asimile ve manipüle etme temel eğilimi, bizde aydınının zihinsel koordinatlanışını ve eylemlilik çerçevesini tayin eden temel belirlenim olmuştur. Aydın kendisine burada ontolojik bir varoluş temeli bulmuş, kendisini burada meşrulaştırabilme yoluna gitmiş ve bunu işlevselleştirebilmeye çalışmıştır. Bunu Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan tarihsel süreçte somut olarak görebilmek mümkündür.

Entelektüel, zekâsını ve analitik düşünme yetisini mesleği gereği ya da şahsi amaçlarına ulaştırmakta kullanan kişi demektir. Entelektüel kelimesinin kökeni Latince "intellectus" yani "anlamak" sözcüğüne dayanır ve günümüzde genellikle; kapsamlı bilgi ve birikim gerektiren soyut konularla derinlemesine ilgilenen, mesleği, mal ve hizmet üreten diğer meslek gruplarından farklı olarak, fikir ve bilgi üretmek veya yaymak olan akademisyenler, bilim insanları vb. kültür ve sanat konularında uzman kabul edilen, bu konulardaki bilgisi birikimi kültürel bir otorite olmasına olanak sağlayan ve toplum karşısında çeşitli konularda değerlendirmeler yapan kişi

³⁹⁷ W. Theodore, Adorno, **Minima Moralia**, Çeviren: Orhan Koçak-Ahmet Doğukan, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 98. Daryush Shayegan, **Yaralı Bilinç - Geleneksel Topumlarda Kültürel Şizofreni**, Çeviren: Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul, 1991, s.90.

anlamlarında kullanılır. Geçmişte tahsilli, bilgili kişiye “Münevver” denilirdi. Daha sonraları “Aydın” sözcüğü kültürlü, okumuş, görgülü, ileri düşünceli kişi anlamında kullanılmaya başlandı. Entelektüelin ise düşünürü yakın bir anlamı vardır. İlk toplumlarda şefler, şamanlar, din adamları, filozoflar, düşünüş, bilgi ve kavrayış önderleri oldular. Ancak Rönesans'tan günümüze filozoflar, bilim adamları, sanatçılar, Ansiklopedistler bilgi ile toplumları değişime uğratabilmişlerdir. Buna rağmen Platon ve Aristo'dan bu yana güneş altında yeni bir şey yoktur. “Ulus” ve “Ulus Devlet” kavramlarının ortaya çıkmasından sonra “Entelektüel” tanımı ile “Aydın” tanımı karıştırılmaya başlanmıştır. Aydın; genelde kendine göre doğru savlar için bilgi ve veri toplayan kişi olup ve bu bağlamda çok okumuş bir insandır. Bilgisini insanlık için değil güncel “ulus/etnisite” aidiyeti amaçlı kullanan kişidir.

Tanzimat'tan Türkiye Cumhuriyeti'ne kadarki tarihsel süreç, tarihsel kopuş üzerinden okunabileceği gibi süreklilik üzerinden okunarak da değerlendirilebilir. Bu sürekliliği gösterebilen ve açık biçimde cisimleştiren örneklerden biri kuşkusuz Türk aydınları, Türk aydınının kimliği ve Türk aydınının zihniyetidir. Türk aydını Osmanlı'dan Cumhuriyet'e tarihsel sürekliliği içerisinde, misyoner, fonksiyoner, jakoben, eklektik, otoriter ve devlete bağımlı olagelme özelliğiyle karakterize olunabilen ve tarihsel cisimleşmeye uğrayan bir varoluş ve kendilik (entity)'tir. Türk aydını için düşünce kendi başına bizzat bir değer olmamış, daima eylem için araçsallaştırılmıştır. Batı'da entelektüel, kamusal alanda otonom bir kimlik olabildiği, Türk aydını otonom bir statünün ve alanın içerisinde olamamıştır.

Türk aydınının kökenini, “Osmanlı Gerileme Dönemi” olarak adlandırılan XVII. yüzyıl başlarına kadar götürülenler vardır. Bu dönem, Osmanlı'nın bizzat kendisinin “Nizam-ı Âlem” adını verdiği düzenin bozulmasını travmatik bir biçimde hissettiği, ekonomik ve siyasal sistemin değişime uğramaya başladığı dönemdir.³⁹⁸ Türk aydınının ayrımlaştırılabilir bir tarihsel-toplumsal kategori veya görev sahibi bir grup olarak Tanzimat'la birlikte ortaya çıktığı ve Yeni Osmanlılar'la özdeşleştiği biçimindedir.³⁹⁹ Şerif Mardin'in yerinde saptamasıyla, Tanzimat hareketi içinde aydınların yerini tayin etmekteki başlıca engel, bu kavramın Batı'da taşıdığı vurgunun Osmanlı kültüründe eksik olmasından ileri gelmektedir. Geleneksel Osmanlı topluluğunda ‘âlim’ (bilgin) ya da ‘arif’ derin ve gizli bilgileri kavrayabilmiş olan olarak tanınan kişinin nitelikleri Batı'da ‘aydın’la birlikte telaffuz edilen, onun

³⁹⁸ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayınları, İstanbul, 1995, s. 78,79.

³⁹⁹ Şerif Mardin, **Türkiye’de Din ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 266.

uzantısı sayılan 'intellect', 'intellectuel', 'le siecle des lumieres' aydınlanma yüzyılı gibi ifadelerdeki vurguyu vermemektedir.⁴⁰⁰ Türkiye, Batı Avrupa'daki entelektüel gelişmenin ana seyri dışında kalmıştır. Osmanlı medeniyeti, Aydınlanma süresince Avrupa'daki geçerli siyasi fikirlerin ürünlerinden mahrum kalmıştır.

Osmanlı Devleti açısından XIX. yüzyılın başında girilen modernleşme süreci, yeni bir tarihsel kırılma anı olduğu kadar, Osmanlı ve Türk aydını açısından da bir başlangıç oluşturmuştur. Tanzimat döneminde sadece sadrazam değil, sadrazamla birlikte etrafındaki aydın-bürokrat kadro da yönetime egemen olmuştur. Osmanlı modernleşme tarihinin bu çarpıcı döneminde artık Bab-ı Ali bürokratları yönetime hakimdir.⁴⁰¹ Bununla birlikte XIX. yüzyılın başlarında 'Aydın' ile 'Bürokrat' arasında belirgin bir fark yoktur. Genel görünümü itibarıyla, "devleti kurtarmak" üzere yenileşmenin gerekliliğine inanan ve bu programı yürürlüğe koyan bürokratlarla aydınlar aynı insanlardır.⁴⁰² Bu insanlar, modernleşmeyi ve reformları, Batı'ya karşı hayranlıklarından değil, zorunluluk nedeniyle tercih etmişlerdir. Kendileri devlet olan aydın-bürokrat modernleşmeciler, ünlü sadrazamları, nazırları ile XIX. yüzyılın ilk yarısına damgalarını vurmuşlardır.⁴⁰³ Bu aydınlar, Tanzimat Dönemi reformlarının yetiştirdiği kişiler olmakla birlikte, tamamıyla devlet değildirler. Onlar, kısmen devlet aygıtının dışında olmaya özen gösteren, nesnel temelleri itibarıyla de bürokratik egemenlik içinde yer almayan, fakat varlıklarının devamını devletin varlığında gören ve amaçları devleti kurtarmak olan kişilerdir.

Batı entelektüeli ile Osmanlı aydını veya Türk aydını arasındaki farklılığı doğuran temel olgular, Osmanlı devlet düzeni, İslami dünya görüşü ve Batılılaşma üçlü eksenini üzerine oturtulabilir.⁴⁰⁴ Bu çerçevede Türk aydını, evrensel aydın tiplerinin dışında, içinde yer aldığı gelenek ve ayaklarını bastığı tarihsellik içinde anlamak, onu bütün zaafı ve yüklendiği görevle tanımayı sağlayacaktır. Bu bağlamda Türk aydını, trajik modernleşme sürecinin en rafine ürünüdür. Gelenek ile Batı modernliği arasındaki etkileşim ve çatışmada, sahnenin en önündeki kişidir.⁴⁰⁵ Cumhuriyet dönemi aydınları, her başlangıcın kendinden önceki bir sonun devamı

⁴⁰⁰ A.g.e, s. 266.

⁴⁰¹ İber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s. 77.

⁴⁰² Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993, s. 40.

⁴⁰³ İber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, Hil Yayınları, İstanbul, 1987, sayfa 20.

⁴⁰⁴ Mehmet Ali Kılıçbay, **Cumhuriyet Ya Da Birey Olmak**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s.206.

⁴⁰⁵ Mümtaz 'er Türköne, "**Gelenek ve Aydın**", Derleyen: Sabahattin Şen, Türk Aydını ve Kimlik Sorunu, Bağlam Yayınları, İstanbul. 1995, s. 295.

olduğunu gösteren bir örnek olmuştur. Nitekim Jön Türklerin arkasından gelen Kemalist Kadro, Jön Türklerin fikirlerinden esinlenmiş olan kimselerdir.⁴⁰⁶

Atatürk, siyasal iktidara geldikten sonra, oluşmakta olan burjuvazinin güçlenmesine ve siyasal iktidarla bütünleşmesine yardımcı olmuştur. Bununla birlikte Kemalist inkılâbın iki ana niteliği vardır: “*emperyalizm karşıtlığı*” ve “*Batılılık*” Cumhuriyet, üstlendiği ulus kurma süreçlerinde Kemalist eylem, Kemalizm altında biçimlenmeye yönelmiştir. Atatürk, bir toplumsal grubun, ya da sınıfın önderi değildir. Kökeni bakımından, siyasal etkinliklerde bulunan bir general olarak, Osmanlı Devleti'nin yönetici seçkin sınıfının bir üyesidir.⁴⁰⁷ Cumhuriyet döneminin üstlendiği amaçları gerçekleştirmek için, kendisini toplumsallaştırmaya ihtiyacı vardır. Bunu sağlamak için de, Osmanlı devlet kadrolarından intikal eden bazı birikimler biraz daha geliştirilmiş; popülist ideolojik kanallar biraz daha genişletilmiştir.⁴⁰⁸ Atatürk, kuruluş ve oluşum aşamasında çok açık bir biçimde Cumhuriyet'in elit aydınlarına, Cumhuriyet'in bekçiliği görevini ve işlevini vermiştir. Bu nedenle de Atatürk'ten sonra devletin yeni bekçileri olan sivil, asker, bürokrat, aydınlar, eski Osmanlı yönetiminin ve devlet adamlarının sosyal mühendislik eğilimleri olarak görülen yaklaşım olmadan görev yapmak durumunda kalmışlardır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti rejimi, bir siyasal ideoloji olarak devletin eski unsurlarını korurken, yeni değerler de getirmiştir. Osmanlı düzeni, devlet yönetimini hükümdarın halka adil bir idare sağlama göreviyle tanımlarken, Türkiye Cumhuriyeti hükümet etme idealini halkın halk tarafından yönetilmesi olarak kavramlaştırmaya yönelmiştir.⁴⁰⁹

Cumhuriyet Dönemi Türk aydınları, kendilerini geçmişlerinden tamamen koparınca çok ciddi sorunlarla karşılaşmışlardır. Türk aydını, başlangıçta Cumhuriyet'in ilk yıllarında en temel olarak iki alan dâhilinde bir yön şaşkınlığı yaşamışlardır. Bunlardan ilki, yeni devlette üstlendikleri rolle ilgilidir. İkincisi de Osmanlı aydınından başlayarak gündelik dünyanın parçalanması onlar çok daha ciddi sorunlarla karşı karşıyadırlar. Türk aydını tarihsel sürekliliği içerisinde Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne temel karakteristik özelliklerini devam ettire

⁴⁰⁶ Nuray Mert, **Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış –Cumhuriyet Kurulurken Laik Düşünce-**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, s. 60,61.

⁴⁰⁷ Emre Kongar, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı I**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 119.

⁴⁰⁸ Süleyman Seyfi Ögün, “Türk Aydınları ve Siyaset”, **Türkiye Günlüğü**, sayı: 35, 1996, s. 31,32.

⁴⁰⁹ Şerif Mardin, “Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler”, **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Editör: Sibel Bozdağ-Reşat Kasaba, Çeviren: Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 61.

gelmiştir.⁴¹⁰ Türk aydınının devletten bağımsızlaşmamış bir misyoner olma niteliği yanında, din yerine bu kez resmi ideolojiye görelî bir misyonerlik kimliği de yeniden yapılandırılarak Cumhuriyet döneminde de sürekliliğini korumuştur. Resmi ideolojiye dayalı bir projelendirme temelinde toplumun kurtararak ve dönüşüme uğratılması şeklindeki kurtarıcılık misyonu da bu dönemde kabuk değiştirmiştir. Bu da aydının kendi içsel mantığının dayattığı bir zorunluluk olarak, tepeden inmece olmasını gerektirmiştir.

Batılı “entelektüel” devletin dışında görelî olarak özerk bir konum geliştirmeyi başarabilmişken; Cumhuriyet döneminde “aydın” devletle olan kopmaz bağı devam edegelmiş; egemen resmi ideolojinin oluşturulmasında olduğu kadar, bu resmi görüşün projelendirilmesi, meşruiyet ve etkinlik kazanmasıyla kendini doğrudan iç içe görmüştür. Cumhuriyet döneminde aydın, bir düşünce üreticisi olarak, kendi öz düşünümü üzerinde yoğunlaşan, kendini, toplumunu ve iktidarı sorgulayan bir kimlik olarak görünürlük kazanmamıştır. Tam tersine, aydın Batılılaşma serüveni çerçevesinde hep bir aktarmacı olarak kalmış, bu aktarmacılıkla biçimlenmiş eklektik bir zihniyetle de aydınlatıcı boyutunu öne çıkarmıştır. Cumhuriyet aydını da kendi halkını dillendirmekten çok uzak, ona yabancı kalmıştır.

Türk Kurtuluş Savaşı ve devamında gelen Türk İnkılâbı'nın yorumlanması bağlamında geliştirilen fikirler sadece Cumhuriyet'in kendi tarihsel gelişimi ve potansiyeli ile ortaya koyduğu bir temele dayanmazlar. Cumhuriyet kendi tarihselliğinden gelen fikirlerle kurulmuş, inkılâplarını gerçekleştirmeye koyulmuştur. Aydınlar ve yazarlar inkılâba yönelik geliştirdikleri fikirlerde bir Osmanlı düşünsel mirasından faydalanmışlardır. Türk İnkılâbı'nın düşünce sistemi olan Kemalizmin ortaya çıkışı 1930'lu yıllara rastlamaktadır. İnkılâbın halka benimsetilme ve özümseme çabalarının yoğunluk kazandığı bu yıllarda, dünyadaki gelişmeler karşısında kendini tanımlama, ifade etme çabalarının da bir sonucu olarak birbirinden farklı Kemalizm tanımlamaları ortaya çıkmıştır. Resmi olarak Kemalizm teriminin kullanımı 1935 yılında olmakla beraber, 1930-1935 yılları arasında kamuoyunda, gazete ve dergilerde yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Dönemin otoriter havasının etkisiyle zaman zaman otoriter eğilimli Kemalizm tanımlamaları ortaya çıksa da, iskeleti ve çerçevesi bizzat Atatürk tarafından çizilen ideolojinin, yine Atatürk tarafından otoriter bir kimliğe bürünmesi engellenmiştir. 1930'larda tek

⁴¹⁰ Mehmet Ali Kılıçbay , “Türk Aydınının Dünyasını Anlamak”, **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, Editör: Sabahattin Şen, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s. 176,177.

bir Kemalizm yoktur. 1930'lardan günümüze birbirinden farklı Kemalizm'ler olmakla beraber, bunların hepsinin ortak noktası; çağdaşlaşmacı, kalkınmacı, kurtuluşçu nitelik taşımalarıdır.

Cumhuriyet aydınına hemen her alanda ihtiyaç duyan inkılâp, en çok iş görecekları düşünsel düzeyde de başvurmuştur. Cumhuriyet aydını, içinde yaşadığı ve oluşumuna katkıda bulunduğı ideolojinin farkında olmuştur. Bu ideolojinin tarihsel ve düşünsel mirasının da sorumluluğunu taşımış, yeni bir ulus-devlet oluşumunun eşiğinde olan kurucu kadro, aydına iş görebileceğı görece rahat bir ortam sağlamıştır. Bunun yanında aydın tüm düşünsel yeteneğini de iktidarın ve inkılâbın hizmetinde kullanmaz. Cumhuriyet aydını topluma karşı yeni devletin "hakikat rejimini" oluşturmakla sorumludur. İnkılâp, modernleşme projesinin pragmatizmiyle, düşünsel sınırları pek geniş olmayan bir aydın faaliyet alanı oluşturmuştur.

Cumhuriyetin 1930-1938 döneminde yazılan eserler ve inkılâp bağlamında söylenmesi gereken sadece aydınların fikri bir bağıllıkla hizmet etmesi anlamında değil fikrin, yazının her koşulda inkılâbın arkasında kalacağıdır. Eserler ve aydınlar, inkılâp üzerinde bir uzlaşma ortamı oluşturmak ve inkılâbı herkesin üzerinde anlayacağı belirli bir öğreti haline getirmek istemişlerdir. Bu durum inkılâbın hızının durulduğu 1930 sonrası dönemde düşünsel bir tahkim çabası olarak anlaşılabilir. Bu dönem aynı zamanda eylemlerle etkisini genişleten inkılâbın kendini muhafaza etme çabasıdır. Ele alınan aydınlarla iktidar arasındaki ilişkiye bakıldığında, eserlerin yazıldığı ortam, iktidarın durumu, yazarların istek ve talepleri, fikirleri açısından iki taraf arasında bir işbirliği ve uyumdan söz edilebilir. Her bir yazar kendi fikrini, isteğini uygun koşullarda ve iktidarın ve inkılâp kadrosunun modernleşme projesi ve ideolojisi doğrultusunda gerçekleştirme düşüncesinde olmuştur.

Türk İnkılâbı'nın ideolojisi olarak oluşturulmaya çalışılan Kemalizm kendisini 1931 ve 1935 CHP kurultaylarında şekillendirilen altı ilke ile ilk defa ifade etse de bu ilkeler ayrıntılı bir biçimde ve karşılıklı bağlantıları içinde ele alınarak işlenmemiştir. 1930'lu yıllarda Türk İnkılâbı'nı anlamlandırma, teorileştirme, sistemleştirme ya da ideoloji bulma çalışmaları hız kazanmıştır. 1930'lu yıllar Türk İnkılâbı için yeni bir başlangıç teşkil edecektir. Çünkü 1930'lu yıllardan önceki dönemde gerçekleştirilen inkılâpları taşıyacak ve anlamlandırarak, ideolojik, kurumsal, ekonomik ve kültürel düzenlemelerin hayata geçirilmesi söz konusudur. Türk inkılâbı, değişimin

kökleşmesini sağlamak için önlemler oluşturmak zorundadır. Fakat bu önlemler inkılâpların sorgulanması anlamına gelmez. İnkılâp kadrosu, devlet denetimini ideoloji kanalıyla genişleterek inkılâbı sürdürmek düşüncesindedir. Bu amacı gerçekleştirmek için inkılâbın düşünsel yüzünü oluşturacak bir ideoloji oluşturma çabası ve çalışmaları başlamıştır. Bu dönemde eserler üretenler aralarındaki farklılık ve tartışmalara rağmen inkılâbın arayışına hizmet etmeyi seçmişlerdir. İşte bu arayış alternatiflerini ve çabalarını yansıtan eserleri ele almak, yöneticilerin ve dönemin aydın kesiminin inkılâbı nasıl ifade ettikleri, nasıl algıladıklarını anlamayı kolaylaştırabilir. Aydınların yaşam öyküsü yanında eserlerin ve inkılâbın yorumlanmasında işlev görecektir ayrıntılar ışığında kişilerin yaşantılarına yakından bakılacaktır. Ele alınan her bir isim hakkında yeterli olmamakla birlikte biyografik çalışmalar mevcuttur

Atatürk, inkılâbın ideolojisinin oluşturulması ve Türkiye'nin şartlarına en uygun olan siyasal sistemin belirlenmesi yönündeki düşünce hareketlerine tam destek vermiştir. Bu konuda kısa sürede nitelikli yayınlar ortaya çıkmış, düşünce tartışmaları başlamış ve aydınlar Türk İnkılâbı'nı ve uygulanması gereken siyasal sistemi kendi dünya görüşlerine göre yorumlamaya ve teorileştirmeye çalışmışlardır. Çalışmamızda dönemin sekiz önemli aydını ve siyasi figürünün kitaplaşmış dokuz ana esere dayanır. Kronolojik bir sıra izlendiğinde ele alınacak metinler; ilk sırada 1926 yılında Celal Nuri İleri'nin "Türk İnkılâbı" adlı eseriyle başlamıştır. 1930'da Ahmet Ağaoğlu'nun "Serbest İnsanlar Ülkesinde" ütopya-romanıyla, 1931 yılında yayınlanan Şevket Süreyya Aydemir'in "İnkılâp ve Kadro" kitabıyla devam eder; bunlara, yine Ahmet Ağaoğlu'nun "Kadro" fikriyatıyla tartışmalarını içeren "Devlet ve Fert" eseri eklenir. Sonrasındaki eserler, Recep Peker ve Mahmut Esat Bozkurt'un "İnkılâp Dersleri" ve "Atatürk İhtilali" adlı kitapları oluşturur. Diğer eserler Tekin Alp'in 1936 yılında yayımladığı "Kemalizm" ile Şeref Aykut'un "Kamâlizm" adlı eserleridir. Son olarak dönemi belirleyen ve sınırlayan Peyami Safa'nın "Türk İnkılâbına Bakışlar" adlı eseri gelir. Farklı geçmişleri deneyimleyerek inkılâpla farklı ilişkiler kuran her bir aydını çalışma da bir araya getiren nokta inkılâba düşünsel açıdan katkıda bulunma istekleri olmuştur. Bu dönemde inkılâp kadrosu içinde inkılâbı yorumlamaya çalışan başka isimler de vardır. Eserler ve isimlerin seçilmesinde dönem içinde etkili olmaları da göz önünde bulundurulmuştur. Ele alınan eserler, aslında Kemalizm üzerinden meşruiyetlerini sağlayarak inkılâba düşünsel bir temel sağlamak isteseler de, inkılâbın pragmatik doğası kendi içinde bütüncül bir düşünce ortaya koyamadığı için, aynı zamanda kendi Kemalizm yorumlarını geliştirmişlerdir.

Yine inkılâp kadrosu 1930'lu yılların başlangıcında ideolojik alanın genişlemesine ses çıkarmamıştır. Sonuçta 1930 – 1938 döneminde iktidara ve inkılâba rağmen filizlenen farklı Kemalizm tanımları ve yorumları ortaya çıkmıştır.

4.1.1. Celal Nuri İleri (1882-1938)

Meşrutiyet, Milli Mütareke, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında en önemli sorunu olan değişimi savunan fikir adamlarından biri de Celal Nuri İleri'dir. Batı'yı çeşitli yönleriyle tanıyan Celal Nuri İleri, Batı kültürüyle yetişmiştir. Türk milletinin I. Dünya Savaşı, Mütareke, Milli Mücadele ve Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçtiği buhranlı yıllarında yaşamış, gazeteci, fikir ve siyaset adamı, geçiş dönemi aydını olan Celal Nuri, yazdığı kitap ve makaleler, Türk milleti için çok önemli olan bu döneme ait bilgi ve düşünceler içermektedir. Yakın tarihimizin bu sancılı döneminde yaşayan Celal Nuri İleri'nin düşüncelerinin bilinmesi Türk toplumunun sosyal hayatını, demokrasi geçmişimizi, fikir dünyamızı tanımamızda yardımcı olacaktır. Celal Nuri, Batılılaşmayı savunmakla birlikte kendine has üslubuyla Osmanlı toplumunun önemli siyasi, dini ve sosyal problemleri üzerine eğilmiş ve çözüm önerileri sunmuştur. Celal Nuri, Felsefe, ilahiyat, hukuk, sosyoloji, siyasi ve tarihi kavram ve problemleri içine alacak şekilde geniş bir düşünce sistematiğine sahiptir. Materyalizmin ülkemizde tanınmasında önemli bir rol oynamıştır.

Celal Nuri İleri, 15 Ağustos 1882 yılında Gelibolu'da doğmuştur.⁴¹¹ Asıl adı Muhammed Celaleddin olan Celal Nuri, ilköğrenimini taşra okullarında ve özel hocalardan görmüştür. Orta öğrenimini 1894'de kaydolduğu Galatasaray-ı Mektebi Sultanisinde yapmıştır. Daha sonra Mekteb-i Hukuk'a devam etmiştir. Bir taraftan hukuk tahsiline devam ederken diğer taraftan da Hariciye Nezareti Tahriratı Hariciye Kalemine, Fransızca siyasi usul-ü tahrirdeki rüşuh ve melekesini takviye için devam etmiştir. Meşrutiyet'in ilanından önce Hukuk mektebini bitirip, doktora imtihanına tabi olarak iyi bir diploma almıştır. II. Abdülhamid döneminde mahalli basında Tarık Celal mahlasıyla yazılar yazmıştır.⁴¹² Okulu bitirdikten sonra bir süre avukatlık yapmış, mesleğinde başarılı olduğu halde kısa bir süre sonra bu mesleği bırakmıştır. Celal Nuri, gazeteciliğe "Courrier d'Orient" gazetesinde başlamış ve "Le Jeune Turc", "Ati",

⁴¹¹ **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM Vakfı Yayınları, Cilt 3, Ankara, 1995, s. 435,436.

⁴¹² Ahmet Saki Giridi, **Celal Nuri Bey ve Cezri Fikirleri**, İstanbul, 1335, s. 4-6.

“İleri”, “İkdam” gazetelerinde uzun müddet çalışmıştır. Celal Nuri, yayınlarıyla II. Meşrutiyetin siyaset ve fikir alanında etkili rol oynamıştır. Mütareke yıllarındaki milli yayınlarından dolayı, Damat Ferit Paşa tarafından yurt dışına çıkartılmış, dönüşünde ise İstanbul’un işgalinden sonra, mebus olduğu halde İngilizler tarafından yakalanarak Malta’ya sürgün edilmiştir. Yaklaşık iki sene sürgünde kaldıktan sonra Ankara’ya dönmüştür. Osmanlı Mebusan Meclisi’nde ve TBMM’de I. ve II. Dönemlerde Gelibolu, III ve IV. dönemlerde Tekirdağ milletvekilliği yapmıştır. İlk anayasanın hazırlanmasında büyük emek sarf etmiş, yasama görevini 8 Şubat 1935’e kadar sürdürmüştür. Evli ve iki çocuk babası olan Celal Nuri İleri, 2 Kasım 1838’de vefat etmiştir. I. Dönem TBMM’ye verdiği tercüme-i hal kâğıdında İngilizce ve Yunanca bildiğini ifade etmiştir.⁴¹³ Rumelihisarı’ndaki aile kabristanına defnedilmiştir.

Celal Nuri İleri, hukuk öğrencisi iken Spencer, Buchner, Darwin ve Ernest Renan’ı aşk ile okuduğunu hatta birazını da ezberlediğini söylemektedir. Okuduğu bu yazarlardan etkilendiği pozitivist ve evrimci görüşleri onlardan aldığı söylenebilir. Celal Nuri, devletine, milletine, memleketine vicdani bir aşk ile bağlıdır. Küçük yaştan itibaren sürekli seyahat etmeyi seven Celal Nuri, Avrupa’nın her tarafını gezip görmüştür. Celal Nuri, Dış İşleri Bakanlığı’nda bir süre çalışmış, ancak diplomatlık mesleğini benimseyememiştir. Başarılı bir hukukçu ve avukat olmasına rağmen, bu mesleği de benimsememiş ve sürdürememiştir. 31 Mart’tan sonra asıl faaliyetine başlamış, gazetecilik mesleğine kendisini vermiştir. Cemil Meriç’in ifadesiyle, Celal Nuri’nin dikkate değer tarafı *“daha sonraki dalkavuklardan hiçbirine tenezzül etmemesidir. O, konuşan, haysiyetini idrak etmiş bir ilim adamıdır hep. Gerçi müstağriptir, ama ülkesini seven ve birçok peşin hükmüne rağmen tarihini tanıyan, ana diline ve irfanına hürmetkâr bir batı hayranı. Ve yaşadığı çağda Avrupa’yı en iyi tanıyanlardan bir allame...”*dir.⁴¹⁴

Celal Nuri İleri’nin İstanbul’da neşredilen birçok dergi ve gazetede üç bin kadar makalesi yayımlanmıştır. Hukuk mektebini bitirdikten sonra bir süre avukat olarak çalışan Celal Nuri, 1909 tarihinden itibaren Ebuuzziya Tevfik ile birlikte Le Courier d’Orient gazetesinde gazetecilik faaliyetine başlamıştır. Daha sonra Le Jeune Turc, Tanin, Âti ve İleri, İkdam, Anadolu’da Yeni Gün, Yılmaz, Vakıf ve Yeni Adam ismini taşıyan, dergiler ise İçtihat, Hürriyet-i Fikrîye-Serbest Fikir-Uhuvvet-i

⁴¹³ **Türk Parlamento Tarihi**, s. 435,436.

⁴¹⁴ Cemil Meriç, “Celal Nuri’nin Türk İnkılabı-1” , **Tarih ve Toplum Dergisi**, Cilt 1, Ocak 1991, s. 55.

Fikriye, Türk Yurdu, Resimli Kitap, Edebiyât-ı Umûmiye, Yarın, Ceride-i Adliye ve Hayat Mecmuası gibi yayın organlarında yer almıştır. Milli Mücadele hareketini destekleyen Celal Nuri'nin cumhuriyet dönemindeki iki önemli eseri "Tac Giyen Millet" ve "Türk İnkılâbı" adlarını taşımaktadır. Bu eserlerinde saltanatın padişahтан millete geçiş sürecini ve Avrupa merkezli inkılâp kavramını Türkiye'ye ithal etmeye çalışan Celal Nuri, bu eserlerinde adeta Türk modernleşmesinin ana hatlarını ortaya koymaktadır. Cumhuriyetin ilânından sonra 1928 yılı ve devamında Celal Nuri, Lâtin alfabesine geçiş çalışmalarıyla beraber okul kitapları da hazırlamıştır. Millî Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde de yazılarıyla Anadolu hareketini destekleyen Celal Nuri, fikrî olarak değişik cephelerden Cumhuriyetin mimarlarından biri olmuştur.⁴¹⁵

Celal Nuri, Türk ordusunun kazandığı 9 Eylül 1922 zaferinden sonra İzmir'e giderek kurtuluş heyecanını yansıtan yazılarını oradan yazmıştır.⁴¹⁶ Celal Nuri, yaşanan bu süreçte bazı milletvekillerinin adının yolsuzluklara karışmış olabileceği, bu gerekçe ile de Yunus Nadi, Kılıç Ali, Ferid Bey'lerin dokunulmazlıklarının kaldırılmasını istemiştir.⁴¹⁷ İsmi yolsuzluk yapanlar arasında geçen Kılıç Ali aynı gün arkadaşı Rauf Bey'le beraber İleri gazetesine gelerek tabancasının kabzasıyla Celal Nuri'yi ağır bir şekilde yaralar. Bu olay ertesi gün gazetede manşetten verilir.⁴¹⁸ Olay okuyucular arasında büyük bir heyecan uyandırmıştır. 1928 yılına kadar Celal Nuri'nin herhangi bir gazetede yazılarına rastlanmaz. Bu süre içerisinde "Türk İnkılâbı" eserini çıkarmıştır.

Celal Nuri İleri, Türk milletinin yakın tarihimizde önemli değişmelere uğradığı bir dönemde yaşamıştır. Bu değişmeler, Celal Nuri üzerinde de etkili olmuştur. Gençliğinden itibaren ele alınmamış konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu fikirlerinin bir kısmı Cumhuriyet döneminde yapılan inkılâplara temel oluşturan doğrultudur. Celal Nuri'nin düşüncelerine batılı yazarların eserlerinden ziyade, Yeni Osmanlı ve Jön Türklerin fikirlerinin kaynaklık ettiğini söylemek mümkündür. Düşünceleri, orijinal batılı kaynaklara dayanan Abdullah Cevdet, topyekûn Batılılaşmayı savunmaktadır. Celal Nuri ise, Batı'nın ilim ve tekniğinin alınması taraftarıdır. Celal Nuri, gerek

⁴¹⁵ Celâl Nuri'nin Anadolu hareketini destekleyen yazıları için bk., Celâl Nuri, "Sivas Kongresi Heyeti-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine", *İleri*, No. No. 631, 12 T.evvel 1335/ 1919, s. 1-2; "İlim ve Fen, Tarih Nokta-i Nazarından Kuva-yı Milliye", *İleri*, No. 638, 19 T.evvel 1335/ 1919, s. 1-2; "Osmanlı Siyâseti Hariciyesi-Mustafa Kemal Paşanın Nokta-i Nazarı..", *İleri*, No. 643, 24 T.evvel 1335/ 1919, s. 1-2; "Kuvâ-yı Milliye Tereddidi Etmemelidir", *İleri*, No. 654, 4 T.sânî 1335/ 1919, s. 1-2; Celâl Nuri'nin ortaya koymuş olduğu cezrî programı ve meclisteki faaliyetleri cumhuriyet yönetimi açısından önem arz eder. "Celâl Nuri Beyin Cezrî Programı", *İleri*, No. 633, 14 T.evvel 1335/ 1919, s. 1-3.

⁴¹⁶ Celal Nuri, *İleri*, nr. 1668, 27 Eylül 1338/1922, s.1-2.

⁴¹⁷ Celal Nuri, *İleri*, nr. 2308, 25 Temmuz 1340/1924, s.1.

⁴¹⁸ Celal Nuri, *İleri*, nr. 2314, 31 Temmuz 1340/1924, s.1.

Avrupa, Amerika ve Rusya'ya yaptığı seyahatlerle gerekse vakıf olduğu Fransızca ve İngilizcesi ile Batı kültürünü tanıyan ve okuyan bir düşünürdür. Tıpkı, Abdullah Cevdet gibi, batılı yazarlardan etkilenen Celal Nuri'nin, başlangıçta onun tesirinde kaldığı söylenebilir. Celal Nuri, yazılarında Darwin'in biyolojik tekâmül, Büchner'in materyalist düşüncelerini, Gustave Le Bon'nun kitle şuuru ile ilgili fikirlerini Osmanlı toplumuna uygulamaya çalışmıştır. Bu hususta dinin sosyal muhtevasından yararlanma yoluna gider. İslamiyet'in sosyal hayata ait hükümleri ile inanca ait hükümlerini ayırarak daha çok birinci hususlar üzerinde durmuştur.⁴¹⁹

Celal Nuri İleri, Osmanlı Devleti döneminde yapılması düşünülen yenilikler konusunda görüş ve düşüncelerini dönemin gazete ve dergilerinde yayımlamıştır. İttihad-ı İslam, İttihad-ı Anasır, Saltanat ve hilafetin sağlamaştırılması, gibi konulardaki düşünceleri I. Dünya savaşının sona erdiği günlerde değişmeye başlamıştır. Celal Nuri, Türk milletinin, padişahların, son zamanlarda da İttihat ve Terakki partisinin baskıcı yönetiminden bıktığını, oligarşik sisteme karşı olduğunu, "Milletin oyu kanundur." diyerek bunun serbestçe uygulanması taraftarıdır.⁴²⁰ İleri gazetesinde, 1923 Eylül'ünde Cumhuriyetle ilgili yazılar yayımlanmaya başlar. Kurulacak devletin adının "Türk Halk Cumhuriyeti", "Türk Devleti" olacağı bildirilir. Celal Nuri, son günlerde Cumhuriyet kelimesinin bazı basın yayın organlarınca ve çevrelerce yadırgandığını Halk Fırkasına mensup olanlarca da bunda yadırganacak bir şey bulunmadığını, zaten Türkiye'de 23 Nisan 1920'den beri resmen cumhuriyet olduğunu belirtir. Celal Nuri'ye göre asıl mesele devletin alacağı isimde değil, Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yapılacak olan değişikliklerdedir. Cumhuriyet adını kullanmak şahsi saltanatı ortadan kaldırdığı için diğerlerinden daha uygundur. Mesele bundan ibarettir.⁴²¹ Celal Nuri, cumhuriyet düşüncesini Doğu'da ve Batı'da benimsendiğini, Türklerin de bunu alkışladığını belirtmiştir. Celal Nuri, Türkiye'de yapılmış olan inkılapların ve cumhuriyete doğru gidişin, çağdaş ve uluslararası bir hareket olduğuna vurgu yapmaktadır. Celal Nuri İleri'ye göre;

"Türk inkılabı bir "netice"dir. İnkılabın evveliyatı vardır. Bütün bir yenilik harekâtı, cumhuriyetin ilanından evvel ortaya çıkmıştır. Osmanlı tarihinde yenilik fikri mücerret bir temenniden ibaret değil; bir ihtiyaçtır. Muhafazakârlar bunun bir zaruret olduğunu anlayamamıştır. Yenilik taraftarları da bu ihtiyacın derecesini takdir edememiş, teceddüdü kendi temennilerinden ibaret sanmışlardır. Olaylar teceddüdün gerekliliğini bütün açıklığıyla

⁴¹⁹ Recai Doğan, **Batıcılık Akımının Din ve Eğitim-Öğretim Görüşlerinin Değerlendirilmesi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996, (Basılmamış doktora tezi), s. 44.

⁴²⁰ Celal Nuri, "Alem-i Medeniyetten Türklerin Temenniyatı", **İleri**, 13 Temmuz 1919, s. 1.

⁴²¹ Celal Nuri, "Cumhuriyet-i Seniye", **İleri**, nr. 2011, 26 Eylül 1923, s. 1-2.

ortaya koymuştur. Acaba Türkiye Cumhuriyeti'nin meydana gelişine sebep olan inkılabı anlamak için Osmanlı saltanatının kuruluşuna kadar mı bakmalıyız? Sorusuna “evet bakmalıyız, hatta Türk milletinin menşei, İslamiyet'in ortaya çıkışı ve Türklerin İslamiyet'e girmeleri, Avrupa cemiyetinin oluşumu, o cemiyetin uyanışı yani Rönesans ve reform hareketleri, Tanzimat, meşrutiyet, I. Dünya savaşı ve sonrasında Avrupa da oluşan fikirler, incelenmelidir. Ancak bu geniş bakış açısıyla inkılabımızın tarihi hakkında söz söyleyebiliriz. İnkılabımızı, yalnız kendi tarihimiz içinde değil genel tarihin çerçevesinde içerisinde aramamız gerekmektedir. İnkılabımızın seyrini anlayabilmek için memleketimizin coğrafi durumunu, ırkımızı ve ırkımızın kabiliyetlerini araştırmak mecburiyetindeyiz.”⁴²²

Celal Nuri İleri Türk ve Fransız inkılaplarını karşılaştırır ve bunların birbiriyle alakalarının olmadığını açıklamıştır. Celal Nuri'ye göre, Fransa'da eski yönetim tarzında, sosyal tabakalar arasında hukukça korkunç bir eşitsizlik, uçurum; bizim toplumumuzda ise eşitsizlik değil idaresizlik vardı. Fransa'da kral ve asilzadeler ile halk mücadele etmekteydi. Türk toplumu ortaya çıkışından itibaren demokrat olduğundan bizde asalet rütbelere rastlanmaz ve varisler intikal eden ne imtiyazlar ne de asalet müessesesi vardır.⁴²³ Celal Nuri, Türk inkılâbıyla milliyet ilişkisini şu sözleriyle açıklamaktadır: “Türk inkılabı milliyet umdesinin netice-i zaferidir. Hâlbuki Fransız inkılâbından çok evvel Fransız milliyeti olanca vuzuh ve katiyetle tebarüz etmişti.”⁴²⁴ Celal Nuri göre; Türk İnkılâbı, “ittibai” yani orijinal hiçbir mahiyet arz etmeyen bir İnkılâptır. Türkler bu inkılapla düşünüşte, yaşayışta, eğitim ve yönetim şekillerinde dünyaca bu zamana değin bilinmeyen yeni bir tarz ortaya koymamışlardır. Türkler bu inkılapla, üç yüz seneden beri bağlı olduğu şarki idare ve fikir usullerini terk ederek var olan medeniyetlerden birini, düşünce, irfan ve idare usullerini benimsemiştir.⁴²⁵

“Türk inkılâbı, Bolşevik inkılâbına da hiçbir şekilde benzememektedir. Türklerin, kurtulmak ve yükselmek için milliyet umdesine uydukları dönemde Ruslar, buna zıt bir seçimle, milliyeti inkâr ettiler. Türk inkılabı, Türk milletinin Batı alemine uyması demektir. Buna engel olan saltanat ve hilafetin sona ermesiyle devlet teşkilatında, düşünüşte milletimiz kendisine daha yakın gördüğü bir âlemin üyesi olmak istemektedir. Ona göre, Fransız inkılabını bir kişiye bağlayamayız. Bu inkılapta 18. yüzyılın düşünürlerinin emeği vardır. Rus inkılabı da bir kişinin eseri değildir. Her ne kadar burada Lenin adı öne çıkmaktaysa da

⁴²² Celal Nuri İleri, **Türk İnkılabı**, Hazırlayan: Recep Durmaz, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000, s. 25,26.

⁴²³ A.g.e, s. 87.

⁴²⁴ A.g.e,s. 87.

⁴²⁵ A.g.e, s. 84.

*Bolşevizm yalnız bu liderin eseri değildir. Hâlbuki Türk inkılâbında tek bir kişinin büyük nüfuzunu görmekteyiz. Gazi Mustafa Kemal bu inkılâbın nazımı, kumandanı olmuştur.*⁴²⁶

Celal Nuri İleri, Türk İnkılâbı adlı kitabında, inkılâba muhalif olanlara cevap verir. Bedhah tenkitlerde ilmi bir kıymet tasavvur etmediğinden onları bir tarafa bırakır. İnkılâplara muhalif iki düşünceye cevap verir. Bunlardan birincisi, tekâmül taraftarı olan, Gustave Le Bon'un mesleğine uyanların itirazlarıdır. Onlara göre: *"Mazi ve ananesi olan, bin, iki bin yıllık yaşayış tarzı olan bir millet günün birinde bütün maziden, ananeden, alışılmış hayat tarzından vazgeçmesi doğrumudur? Eğer tekâmüle inkıyat edilseydi teceddüdat daha esaslı olurdu. İnkılaptaki isticlal, ona bir tevakkıyat izafe eder. Özellikle inkılapta bir şemme-i şahsiyet vardır."*⁴²⁷ Celal Nuri, bu itiraza cevap verirken günün birinde bütün bir maziden vazgeçebileceğini söyler; hatta bunun doğal, makul, maslahata, menfaate uygun olduğunu böyle köklü değişikliklerin tarihte örnekleri olduğunu da ilave etmiştir. Celal Nuri'ye göre; *"İslam inkılabı, çok eski bir yaşayış tarzı, ananesi, mazisi olan İslam'ı kabul eden Arap milletini birden bire değiştirmiştir. Arapların mazi ve anane ile bir alakaları kalmamıştır... İslam inkılabı asla kaide-i tedrice riayet etmemiştir. Buna tekâmül diyemeyiz, harekâtın mahiyeti inkılap karanedir. Müslümanlıkta süratına rağmen payidar olmuştur. Türk milleti kurtulmak için inkılap ve tekâmülden birini seçmek hürriyetine sahip değildi. "ya ölüm, ya hayat..." Türk milleti bu ikisinden sonuncusunu seçebilirdi... Osmanlı saltanatı müdhiş bir girdaba yuvarlanırken koca bir milleti onunla ve onun en müzeci bir mümessili olan Vahideddin' mukadderatını tevhid edemezdi"*⁴²⁸

İnkılâplara yöneltilen ikinci itiraz da şudur: "Türkler, Ari ve Nasrani değillerdir; kendilerinin Yunan ve Roma medeniyetlerine de nispetleri yoktur. Bu takdirde Türkler Ari ve Nasranilerin Yunan ve Roma irfanı üzerine müesses medeniyetleri ile nasıl muvaneset ederler?"⁴²⁹ Celal Nuri bu itiraza ise şöyle cevap vermektedir:

"Bir milletin iyi veya fena bir medeniyeti sulb haline gelince onun değiştirilmesi adeta imkansızlaşır. Dinlerin ve dillerin, medeniyetlerin değiştirilmesi kabul edilmesi veya alıntı yapılması için uygun zamanlar olur. O zamanlar geçtikten sonra bu artık mümkün değildir... İnsanlık, zamanımızda "elsineyi takrir etmiştir". Oysaki Doktor Zamenhof, insanlara dillerini

⁴²⁶ A.g.e, s. 89,90.

⁴²⁷ Celal Nuri İleri, **Türk İnkılabı**, s. 203.

⁴²⁸ A.g.e, s. 204.

⁴²⁹ A.g.e, s. 205.

bıraktırıp “kıyasi ve suni” bir anlaşma vasıtası kabul ettirmeye kalkışmıştı. Tarihi ve ilmi kurallara aykırı olan bu gayret hüsrarla sonuçlanmıştır.⁴³⁰

Celal Nuri'ye göre:

“Türk milletinin mazisinden aldığı, sulb haline gelmiş değişmesi mümkün olmayan bir medeniyet ve bir hayat tarzı yoktur. Osmanlı medeniyetinin sahteliği besbellidir. Bu sebeple Türkler Doğu ile Batı, mazi ve hal arasında sendelemişlerdir. Yirminci asırda milletimiz hala yeni bir nura muhtaçtır. Türkler yeni hayat tarzına, yeni medeniyete, taraftar olmasalardı “inkılap teşebbüsü asla bir semere vermezdi”. Yeni bir hayat tarzını, beynelmilel medeniyeti almamız gerekir, ancak Türkün dili ve dini artık “takarrür” etmiştir. Bu iki sahada ancak gelişmeye ihtiyaç vardır. İnkılabımızı gelişme takip etmelidir. Çünkü inkılap maziyi yıkar, tekamül ise geleceği inşa eder.”⁴³¹

Celal Nuri İleri'ye göre Türk İnkılâbı'nın zafere ulaşması, Türk milletinin kesin kurtuluşu, medeniyet içinde yerini alabilmesi için, tek şart zenginlik, maddi ve meşru zenginliktir. Fransız başbakanı, meşhur tarihçi Guizot kendi milletine : “*efendiler zengin olunuz*” nasihatini verirmiş ve Celal Nuri bu görüşe katılmaktadır.⁴³² İleri'ye göre:

“İmparatorluğun şekli, bizde sınai ve ticari kabiliyetlerin gelişmesine engel olmuştur. Türkler yöneten unsur olup eski Romalılar gibi iş ve sanatla uğraşmazlardı. Romalılar üretimi esirlere ve halka bırakırdı, bizde de iktisadiyat Türk olmayan Osmanlıların eline kaldı. Bu sayede Rum, Ermeni hatta Araplar, önemli kabiliyetler edindiler, dışarıyla ilişkiler kurdular. Bir milletin kadrosunun tam olabilmesi için sosyal sınıfların hepsine, esnafa ihtiyaç vardır. Sadece yönetici sınıf sosyal tabakanın tamamını teşkil edemez. Bizde hükümetçi havas ile avam tabakası olup ikisi arasında her toplumda bulunması zaruri olan çeşitli esnaf tabakası yoktu. Türkler arasında ticaret ve sanatla uğraşanların yok denecek derecede az olmasının zararı, Türkiye hakiki manada Türklerin eline geçtiği gün açıkça anlaşılmıştır.”⁴³³

Celal Nuri'ye göre; Osmanlı saltanatı iktisadi bir devlet değildir. Tarihte yapılan savaşların sebebi maddi menfaatlerdir. Her asri devlet, iktisadiyata dayanır. Hâlbuki Osmanlı devleti, vergi alarak ve istikraz akt ederek varlığını sürdüreceğini düşünmüş, bu nedenle de halk geçimini teminde sıkıntılar yaşamıştır. İktisadiyatın Avrupa'da birkaç asırlık geçmişi vardır. Liman işletmeleri, gemi işletmeleri, banka, ticaret ve komisyon şirketleri, birkaç asırdır devamlı çalışmaktadır. Bizde ise yüz

⁴³⁰ A.g.e, s. 205.

⁴³¹ Celal Nuri İleri, **Türk İnkılabı**, s. 206.

⁴³² A.g.e, s. 185.

⁴³³ A.g.e, s. 185,186.

senelik bir şirket, bir firma gösterilemez. Vaktiyle hakir görüldüğü için Türkler tarafından yapılmayan, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler tarafından icra edilen marangozluk, doğramacılık, demircilik, kuyumculuk gibi işler, bu unsurların bizden ayrılmasından sonra bu işlerin erbabının azlığından dolayı buhran geçirmektedir. Bizde burjuvazi henüz yoktur. Sermaye yok gibidir. Yabancı sermaye ise memleketimize çekilememiştir. Osmanlıda orta sınıf olsaydı, hükümeti eline geçirir ve menfaatlerine hizmet ederdi. Fakat hükümet padişah ve memur sınıfının tekelinde kalmıştır. Böyle bir hükümet iktisadi gelişmeyi gerçekleştiremez. Bunun zararını da Türk toplumu çekmektedir.⁴³⁴

Celal Nuri İleri dil ve edebiyat konusunda da hassasiyetle durmuş ve özellikle dil konusu üzerinde durmuştur. Ona göre:

“Dönemimizde komşularımız lisanla olağanüstü bir önem vermektedir. Çünkü dil medeniyetin ifade aracıdır, bizzat medeniyet ve hayattır. Düşünmek bu sayede mümkün olmaktadır. Ancak Türkçe'nin, dilbilgisi kuralları sağlam bir şekilde henüz ortaya konmamış, doğru dürüst bir sözlük yayınlanmamış, ilim alanında Türkçe oluşturulamamıştır. Çeşitli dillerde milletler arası kabul edilen deyimler kullanıldığı halde Türkçe, bunların beşte dördünden yoksundur. Türkler, Batı medeniyetine katılmadıklarından lisanımız kendini yenileyememiş bu nedenle de kelime ve deyim bakımlarından öksüz kalmıştır. Gelişmiş, umumi bir dili okuyup yazacak derecede bilen, zihniyetini de batının cereyanlarına göre değiştirir. Böylelikle dile yeni kelimeler girer, dilde gelişme olabilir... Arapça ve Farsça, Türkler Müslümanlığa girdikten sonra kabul edilmiş, böylelikle de İslam ve Arap medeniyeti iktibas edilmiştir. Arapça yeni kelime üretmede ileri sayılabilecek bir dildir. Eğer böyle bir hazine emrimizde olmasaydı halimiz haraptı. Bununla birlikte dilimize lüzumsuz giren Arapça ve Farsça kelimeler gitgide dilimizden çıkmaktadır. Yaşla kuruyu ayırt etmek gerekir. Gereksiz olan kelimelerle birlikte gereklileri de atmamalıyız. Arapça ve Farsça asıllı o kadar kelime var ki bunları, dilimizden çıkaracak olsak dilsiz kalırız.”⁴³⁵

Celal Nuri İleri, Türk dili hakkında devamında şunları söylemektedir:

“Lügatimiz, imlamız, sarfımız, nahvimiz hala müdevven değildir. Türkçe lengüistik itibarıyla henüz tasnif ve tahlil edilememiştir. Hatta çoğumuz bugün bile bu ilmin vücudundan haberdar değiliz. Medeniyete istihkak kesbetmemiz için, bütün manialar ortadan kalktıktan sonra, ilk iş ifade aletimiz olan dilimizi inzibat altına almak, ıslah etmek ve onu medeni diller seviyesine çıkarmaktır. Kelime ile beraber medeni alemin bütün fikirlerini ve düşünüş tarzını

⁴³⁴ A.g.e, s. 187.

⁴³⁵ Celal Nuri İleri, **Türk İnkılabı**, s. 124-127.

da Türkçe'mize ve milletimize nakletmiş olacağız. Dilde ittırad olmadığından, bunun tevlid ettiği perişanlık bizim zihnimize kadar hulul etmiştir."⁴³⁶

Celal Nuri, Arap alfabesinin yeterli olmadığını, harflerin sesleri çıkarmada yetersiz kaldığını, alfabemizi değiştirmemiz gerektiğini belirtmiştir. Buna karşın Latin harfleriyle bir çocuk bir ayda okuyup yazabilmektedir. Türkçe'nin yazı şekli kıyasi olmadığından zorluklar, zaman kayıpları ortaya çıkmaktadır. Almanlar da alfabelerini değiştirmişlerdir. Biz de fena, berbat olan alfabemizi değiştirerek Latin alfabesini benimsemeliyiz. O, Latin harflerinin, Türk diline, yazımına uygun olduğunu belirtir. Arap alfabesi gibi Latin alfabesinin de fena olduğunu bu nedenle de Türk milletinin kendisine yeni bir alfabe ihdas etmesi gerektiğini savunanlara esef ettiğini cevap bile vermemek gerektiğini söylemektedir.⁴³⁷

Celal Nuri İleri, Tarih ve Millet konusunda inkılâbı yorumlamıştır. Celal Nuri'ye göre geleneğin, icadı mümkün olmayan bir şey olduğunu belirtmiştir. Bir millet kuvvetini özellikle maziden alacağına, bütün ümit ve emelini gelecekte görmelidir. Mazi, insanlığın çocukluk dönemidir. Bu nedenle mazi, tam ve mükemmel değildir. Biraz araştırılırsa pürüzler, kabahatler, kusurlar ortaya çıkar. Mazi korunmaya değer olsaydı, değişikliklere gerek kalmazdı. Gelişme ve ilerleme mazininkârıdır. Her ilerleme geçmişten bir adım uzaklaşmak demektir. Mazi sürekli kutsanıp övülür, Konfüçyüs gibi her yenilik bidat kabul edilirse çalışıp çabalamak gereksizdir.⁴³⁸ Bunlarla birlikte tarih, çok önemlidir.⁴³⁹ Millet renk ve şeklini temin eden müşterek hayatıdır. Aynı gayeye bağlanmışlık, özellikle lisanıdır. Bir ölçüye kadar siyasi birliktir. Özellikle terbiye ve irfandır.⁴⁴⁰ Celal Nuri'ye göre, bir insan kümesine millet denebilmesi için gereken unsurlar şöyle bir araya getirilebilir: *"İrk birliği, maddi yani simada şekilde benzeyişler; insanların aslında menşesinde iştirak, aynı iklimin muhassalası olmak, aynı memlekette oturmak, dil birliği, din (mezhep) birliği, manevi yakınlıklar, devlet (hükümet, idare) birliğidir."*⁴⁴¹

Celal Nuri'ye göre millet veya ulus kavramı ve akımı dünyada yenidir. Eski dönemlerde din, milliyetten kuvvetli iken, Avrupa'da dinin iflası ile millet kavramını kuvvetlenmiştir. Artık siyasette etkili olan etken din değil, millettir. Millet, tekâmüle ve gözün açılmasına sebep olmaktadır. Milliyet fikrini benimsemekte büyük fayda

⁴³⁶ A.g.e, s. 130.

⁴³⁷ A.g.e, s. 137-158.

⁴³⁸ Celal Nuri İleri, **Taç Giyen Millet**, Cihan Biraderler Matbaası, İstanbul, 1339/41, s. 11.

⁴³⁹ A.g.e, s. 13.

⁴⁴⁰ A.g.e, s. 38-54.

⁴⁴¹ Celal Nuri İleri, **Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler**, TBMM Matbaası, Ankara, 1932, s 63,64.

vardır, çünkü asrımız milliyet asrıdır. Bu akım, sahte ve suni olmamalıdır. Millet fikrini ileri süreceğiz diye Müslümanlar arasında tefrika oluşturmamaya da dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Medeniyet ise *Sınai (teknik) medeniyet ve hakiki medeniyettir. Bu açıdan bakarsak Avrupa ve Amerika sanayi medeniyetinin en üst noktasında olup şark ve Asya barbardır. Ancak hakiki medeniyet itibarıyla, Avrupa ve Hıristiyan âlemi gerçek bir medeniyete sahip değildir.*⁴⁴² Celal Nuri'ye göre iki kısma ayırabileceğimiz medeniyetlerden biri ilerleme medeniyetidir, diğeri ise değil. Türk toplumunun Avrupa medeniyetinin kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁴³

Celal Nuri İleri'ye göre Türk toplumu üretici bir toplum değil, cengâver bir toplumdur. Ticaret ve sanat toplumumuzda gelişmemiştir. Toplumumuz avam ve havas olarak iki gruptan oluşmakta, burjuva sınıfı bulunmamaktadır. Burjuva sınıfının olmayışı gelişmenin önündeki en büyük engeldir. Celal Nuri'ye göre toplum, "Paşa" ve "Çiftçi"den oluşmaktadır. Devlet yapısının militarist olmasını tenkit eden Celal Nuri, askerlerin ihtisasları dışındaki alanlarla ilgilenmeleri ile idari yapının bozulduğunu, iktisadi hayatın gerilediğini bu durumun da devleti zayıflattığını savunmaktadır. Rönesans ve Reform ile Kilisenin hâkimiyetinden kurtulan Avrupa, gerçekleştirdiği Sanayi İnkılâbıyla Osmanlı'ya teknoloji alanında üstünlük sağlamıştır. Celal Nuri Osmanlı'yı, iki cami arasında kalmış binamaza benzeterek onun Doğu ile Batı arasında kaldığını bu nedenle de toplum için gerekli düzenlemelerin yapılamadığını söylemektedir. Halkın uymak zorunda olduğu kanunların, sık sık değiştirilmesi ve ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalması nedeniyle itaatsizliklerin yaşandığını vurgulamaktadır. Kanunların taşınması gereken caydırıcılık gücünü kaybettiğini, böyle bir hukuk anlayışı ile sağlıklı bir toplum oluşmasının hayal olduğunu savunmaktadır. Celal Nuri, kadınların tarih boyunca erkekler tarafından istismar edildiğini ancak bu durumun Fransız İhtilaliyle değişmeye başladığını söylemektedir. Türk toplumunun gelişmesinden söz edilirken kadının unutulmaması gerektiğini, kadının erkek ile birlikte eşit eğitim alması gerektiğini dile getirir. Kadının sosyal hayat içerisinde aktif rol alması gerektiğine inanan Celal Nuri, kadınların devlet dairelerinde, eğitim kurumlarında ve çalışma hayatı içerisinde olması gerektiğine inanmaktadır. Aile yapımızın yeniden düzenlenmesi ve geleceğimizi emanet edeceğimiz çocuklarımızın iyi bir şekilde yetiştirilmesini savunmaktadır.

⁴⁴² Celal Nuri İleri, **Türk İnkılabı**, s. 62

⁴⁴³ A.g.e, s. 64.

Celal Nuri İleri'ye göre din, ulaşılması imkânsız olan hakikatin varlığından haberdar eden bir araçtır. İnsan din için değil, din insan için yaratılmıştır. Bu nedenle dinin gayesi insanlığın refahını sağlamaktır. Din, fenle, müspet gerçeklerle çatışmamalıdır. Eğer çatışırsa zararlı olur. Kendi dairesi içerisindeki din faydalı, dairesi dışındaki din mukaddes değil kötüdür. Gelecekte fen ve tecrübe ilerleyip dinin alanını daraltacak böylece din sadece vicdana ait olacaktır.

Sonuç olarak, Türk toplumunun önemli tarihi olaylara şahit olduğu buhranlı yıllarda yaşamış olan Celal Nuri yazdığı kitapları ve çeşitli gazetelerdeki makaleleri ile bu dönemin fikri ve kültürel yapısını, anlayışını, gündemini bize aktaran yenilikçi, Batıcı ve inkılapçı bir aydındır.

4.1.2. Ahmet Ağaoğlu (1869-1939)

Konumuz itibariyle ele alınan aydınlar içerisinde yaşam öyküsü en zengin ve incelenmesi en güç isim Ahmet Ağaoğlu'dur. Ahmet Ağaoğlu yakın tarihin kritik geçiş dönemlerinde gerçekleşen değişimlerde önemli roller üstlenen ve bu pratik içinde kendi kimliği de değişime uğrayan bir aydındır. Ahmet Ağaoğlu'nun gelişimini üç ayrı dönem ve mekân içinde değerlendirebiliriz. İlk dönem Rusya ve Fransa yıllarını içine alan yetişme evresidir. Bu evrede Azeri Şii kimliğine yabancılaşmaya başlamış ve Batılı akademik bir biçimlenme kazanmıştır. Kafkasya'daki Cedit hareketi içindeki faaliyetleri de bu dönemdedir. İttihatçı kimliği benimseyerek Pantürkizm bir siyaseti savunduğu Osmanlı Devleti yılları ikinci dönemi oluşturur. Üçüncü dönem Mütareke sonrası Malta sürgünü ve Cumhuriyet dönemlerini içermektedir. Bu dönemde görüşlerini köktenci bir tarzda değiştirmiş İttihatçılıktan koparak Kemalizm'e bağlanmış sonrasında ise Kemalizm'den de saparak liberal ve muhalif düşünceleri savunmaya başlamıştır.⁴⁴⁴

Ahmet Bey, 1869 yılında Azerbaycan'ın Karabağ bölgesindeki Şuşa şehrinde doğmuştur. Resmi adı, Ahmet Agayev'dir. Aile fertleri Şuşa asilzadelerindendi ve ulema sınıfına mensuplardır.⁴⁴⁵ Ermenilerin devam ettiği, çok az Türk öğrencinin kaydolduğu bu okulda modern bir eğitim aldı ve mezuniyetinden sonra 1884'te daha

⁴⁴⁴ Ufuk Özcan, **Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği Yüzyıl Dönümünde Batıcı Bir Aydın**, Donkişot Yayınları, İstanbul, 2002, s. 2,3.

⁴⁴⁵ Yusuf Akçuraoğlu, **Türk Yılı 1928**, Türk Ocakları Matbaası, İstanbul, 1928, s. 420-421. Yusuf Akçura, **Yeni Türk Devletinin Öncüleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 167.

yüksek dereceli bir Rus okuluna kaydolmuştur.⁴⁴⁶ Rus okullarında gördüğü eğitim sayesinde Rus ve dünya kültürünü yakından tanımıştır. 1887'deki mezuniyetinin ardından 1888'de Petersburg'daki Mühendislik Enstitüsü'ne kaydoldu. Gözlerindeki rahatsızlık nedeniyle tahsiline ara verip yurda dönmek zorunda kalan Ahmet Bey, yarım kalan tahsilini tamamlamak üzere 1889'da Paris'e gitti ve hukuk eğitimi almıştır.⁴⁴⁷ Paris yıllarında Ahmet Rıza Bey, Doktor Nâzım Bey, Bahattin Şakir gibi ileri gelen Jön Türklerle ve Panislamist aktivist Cemaleddin Afgani ile tanışmıştır. Bu tanışıklıklar onun fikir hayatının oluşmasında etkili olmuştur.⁴⁴⁸

Ahmet Bey 1894 yılında Hukuk Mektebi ve "College de France" diplomalarını alarak Fransa'dan ayrılmış; 4 ay İstanbul'da kaldıktan sonra Şuşa 'ya dönmüştür.⁴⁴⁹ Mezun olduğu Rus okulunda Fransızca öğretmenliği yapan Ahmet Bey, bir süre sonra Tiflis'e gelerek öğretmenliğe devam etti ve Paris'te iken yazılar gönderdiği "Kafkas" gazetesinde muhabirlik yapmıştır.⁴⁵⁰ 1899 yılında Bakü'ye geldi; Rusça yayımlanmakta olan "Kaspi" gazetesinde çalıştı; gazeteyi Azerbaycan Türklerinin hukukunu savunan Rusça bir Türk yayın organı haline getirmiştir.⁴⁵¹ 1905 yılında "Hayat" adlı günlük gazeteyi çıkarmaya başlamıştır. Bu gazete, Azerî Türklerinde milliyetçilik düşüncesinin yeşertilmesinde önemli rol oynamıştır.⁴⁵² 1906 yılında Hayat'ın kapanmasının ardından Bakü'de ilk Türkçe gazete olan "İrşad"ı, daha sonra "Terakki" gazetelerini çıkarmıştır.⁴⁵³ İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan "Şurayı Ümmet"e yazılar yazmıştır. 1905 yılında patlak veren Türk-Ermeni çatışması üzerine "Fedai" adlı bir gizli örgüt kuran Ahmet Bey, Ermenilere ve bazı Rus memurlara karşı silahlı gruplar kurmuştur.⁴⁵⁴ Üzerindeki baskılar yoğunlaşınca 1908 yılı sonlarında kendisi ve 1910'da ailesi İstanbul'a göç etmiştir.⁴⁵⁵

Ahmet Bey İstanbul'a geldikten sonra memlekette kullandığı "Ağayev" soyadı yerine "Ağaoğlu"nu kullanmaya başlamıştır. İstanbul'a geldiğinde, II. Meşrutiyet ilan edilmiş, Paris yıllarından tanıdığı arkadaşları hükümette önemli görevler almışlardı. Maarif Nezaretinde ilköğretim müfettişliği görevine getirildi ve Süleymaniye İttihat ve

⁴⁴⁶ Yusuf Akçuraoğlu, **Türk Yılı 1928**, sayfa 422. Yusuf Akçura, **Yeni Türk Devletinin Öncüleri**, s. 171.

⁴⁴⁷ Samet Ağaoğlu, **Babamdan Hatıralar**, Zerbamat Matbaası, Ankara, 1940, s. 102-104.

⁴⁴⁸ Samet Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, Güven Basımevi, İstanbul, 1958, s. 64.

⁴⁴⁹ Süreyya Ağaoğlu, **Bir Ömür Böyle Geçti**, Nadir Kitap, İstanbul, 1975, s. 6,7.

⁴⁵⁰ Yusuf Akçura, **Yeni Türk Devletinin Öncüleri**, s. 176.

⁴⁵¹ A.g.e, s. 177.

⁴⁵² Samet Ağaoğlu, **Babamdan Hatıralar**, s. 182,183.

⁴⁵³ A.g.e, s. 182,183.

⁴⁵⁴ Yusuf Akçuraoğlu, **Türk Yılı 1928**, s. 431.

⁴⁵⁵ Samet Ağaoğlu, **Babamdan Hatıralar**, sayfa 25. Samet Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, s. 190,191. Süreyya Ağaoğlu, **Bir Ömür Böyle Geçti**, s. 9.

Terakki Kulübü'nün başkanı olmuştur. Bu kulüp, dönemin önemli bir kültür merkezi idi. Ahmet Ağaoğlu, bir yandan da "Sırat-ı Müstakim", "Sebilü'r-Reşad", "Hikmet", "Ateş" gibi yayınlarda yazılar yayımlamaya devam etmiştir. Bir süre "Tercüman-ı Hakikat" gazetesinin başyazarlığını üstlenmiştir. 1912 yılında Türk Yurdu ve Türk Ocağı cemiyetlerinin kurucuları sırasında yer almıştır.⁴⁵⁶ Cemiyet yayın organı olan Türk Yurdu dergisinde yayımladığı "Türk Âlemi", "Osmanlı İnkılabının Şarktaki Tesirleri", "İslam'da Davayı Milliyet" gibi yazı dizileri ilgi uyandırmıştır. 1912'den itibaren Darülfünun 'da Rusça ve Türk tarihi dersleri vermeye başlamış ve "Türk Medeniyet Tarihi Kürsüsü" başkanı olmuştur. 1914 yılında Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Afyon milletvekili seçilmiştir. 31 Mart 1918 tarihinde Ermenilerin Bakü'de katliamı üzerine Azerbaycan'ı kurtarmak için girişilen askeri harekât sırasında Ahmet Bey, Afyon mebusluğu görevi üzerinde kalmak üzere Kafkas İslam Ordusu'nun siyasi müşaviri olarak görevlendirilmiştir.⁴⁵⁷ Ne var ki 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması üzerine Kafkasya'dan çekilen Osmanlı ordusu ile birlikte İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. İstanbul'u işgal etmiş olan İngilizler tarafından Kasım 1918'de tutuklandı, 28 Mayıs 1919 Çarşamba günü Limni Adası'na, 21 Eylül 1919'da Malta'ya sürülmüştür.⁴⁵⁸

Ahmet Ağaoğlu ve Ziya Gökalp İngilizler tarafından "asayiş bozmak" ve "Ermenilere zorbalık" iddiasıyla tutuklanmış, 2764 numaralı sürgün olarak Malta'ya sürülmüştür.⁴⁵⁹ Malta'da bulunduğu sırada "Üç Medeniyet" adlı kitabını yazmıştır. Dünyanın üç büyük medeniyetinden Buda-Brahma medeniyeti ile İslam medeniyetinin çökmekte olduğunu, Batı Uygarlığı modelinin benimsenmesi gerektiğini savunmuştur. 1921'de Malta esirlerinin, Türk milli kuvvetlerinin tutukladığı İngiliz subaylar ile değiş tokuş edildiği bir anlaşma çerçevesinde Ankara Hükümeti tarafından kurtarılmıştır. 19 Mayıs 1921'de İstanbul'a gelen Ahmet Bey, oradan hemen Ankara'ya geçmiş ve milli mücadele hareketine katılmıştır.⁴⁶⁰ İlk olarak Kütahya-Eskişehir Muharebelerindeki olumsuz gelişmeler nedeniyle mücadelenin durumu hakkında halkı aydınlatmak ve moralieri yükseltmek için "İrşad Heyetine" başkan seçilmiştir. Doğu Anadolu'yu ve Karadeniz sahillerini dolaşarak çok başarılı bir şekilde milliyetçilik propagandası yapmıştır. 29 Ekim 1921'de halen Kars'ta iken Ankara Hükümeti tarafından Matbuat Genel Müdürlüğü görevine getirildi; 1923'e

⁴⁵⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, Cilt I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s. 432-434.

⁴⁵⁷ Samet Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, s. 24.

⁴⁵⁸ Bilal Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1985, s. 265-269.

⁴⁵⁹ A.g.e, s. 108-208.

⁴⁶⁰ Samet Ağaoğlu, **Babamdan Hatıralar**, sayfa 20. Bilal Şimşir, a.g.e, s. 371.

kadar bu görevi sürdürmüştür. Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin başyazarlığını da üstlenmiştir.⁴⁶¹

Ahmet Ağaoğlu, 1923 yılında II. dönem Kars milletvekili olarak TBMM'de yer almıştır. Aynı yıl Matbuat Umum Müdürlüğü'nden ayrılarak ve bir şirket halinde yeniden kurulan Anadolu Ajansı'nın İdare Meclisi Reisi olan Ağaoğlu, bir yandan yazarlığa devam etti diğer yandan Ankara Hukuk Mektebi'nin kuruluşunda görev aldı ve anayasa dersleri vermiştir. Halk Fırkası'nın içinde bireysel özgürlüklerin savunucusu olan Ağaoğlu, fırkanın bazı politikalarına eleştiriler getirmiştir. III. Dönemde de Kars milletvekili olarak TBMM'de yer almıştır. 1930'daki Türkiye'deki çok partili hayata geçiş denemesinde Mustafa Kemal'in isteği üzerine Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuna katılmıştır. Parti programı ve tüzüğü'nün oluşmasına katkıda bulundu, partinin ideoloğu olarak tanımlanmıştır. Partinin 17 Kasım 1930'da kendisini feshetmesinden sonra tekrar eski partisi CHP'ye dönmeyip liberal görüşlerini yazılarıyla savunmaya devam etmiştir. Siyasetten çekildikten sonra İstanbul'a dönen Ahmet Ağaoğlu, Darülfünun 'da Hukuk Tarihi öğretim üyesi olarak göreve yapmıştır.⁴⁶²

Ahmet Ağaoğlu, 1932'den sonra her pazartesi evinde devrin tanınmış düşünürlerinin katıldığı büyük toplantılar düzenledi. Nazım Hikmet'ten Peyami Sefa'ya kadar pek çok tanınmış kişinin katıldığı bu toplantıları ölümüne kadar sürdürmüştür. 1932'de Cumhuriyet gazetesinde Kadrocularla amansız bir fikir tartışmasına girmiştir. 1933'de hükümete karşı muhalefeti ile tanınan "Akın" gazetesini çıkarmaya başlamıştır.⁴⁶³ Gazete, hükümetin devletçilik ve ekonomi politikasını eleştiriyordu. Ağaoğlu, gazetenin kapatılmasından kısa süre sonra gerçekleşen üniversite reformu sırasında üniversitedeki görevinden emekliye sevk edilmiştir. Hayatının son yıllarını Nişantaşı'ndaki evinde geçiren Ağaoğlu, "Kültür Haftası" ve "İnsan" dergileri ile Cumhuriyet gazetesinde dizi yazılar yazmıştır. Karaciğer kalp ve nefes darlığından muzdarip olan Ahmet Ağaoğlu 19 Mayıs 1939'da İstanbul'da hayatını kaybetmiş ve Feriköy Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁴⁶⁴

⁴⁶¹ Samet Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, s. 39,40.

⁴⁶² Samet Ağaoğlu, **Babamdan Hatıralar**, s. 36,37. Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken yayınları, İstanbul, 1992, s. 409.

⁴⁶³ Samet Ağaoğlu, **Babamdan Hatıralar**, sayfa 39. Samet Ağaoğlu, **BabamınArkadaşları**, s. 201-213.

⁴⁶⁴ Samet Ağaoğlu, **Babamdan Hatıralar**, s. 24-31.

Ahmet Ağaoğlu büyük dönüşümlerin yaşandığı bir çağda pek çok sorunla muhatap olmuştur. Ağaoğlu örneğinde bu sorunlar içinde bulunduğu farklı ülke ve çevrelere göre çeşitlilik göstermiştir. Düşünsel gelişimi kronolojik olarak beş ana akım içinde tezahür etmiştir: İranizm, Cedidizm, İttihatçı Pantürkizm, Kemalizm ve liberalizmdir. Ayrıca Ağaoğlu Türkçü ve milliyetçi, liberal ve Batıcı fikirlerin hamiliğini yapmıştır.⁴⁶⁵ Ayşe Kadioğlu'na göre Ağaoğlu Türkçü, modernist İslamcı ve liberal olmaktan çok Batıcıdır ve Batıcılık onun yazılarındaki en değişmeyen tema olarak yer almıştır.⁴⁶⁶ Ahmet Ağaoğlu 1930-1938 döneminde liberalizm evresinde giderek daha muhalif bir çizgiye yerleşmeye başlamıştır. İncelenecek olan Serbest İnsanlar Ülkesinde ve Devlet Ve Fert, SCF deneyimi ve sonrasındaki süreçte Ağaoğlu'nun düşünsel konumunu yansıtmaktadır. Ahmet Ağaoğlu, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete kadar geçen süreçte düşünsel düzeyde bazı farklılıklar gösterse de, genel olarak liberalizm ile Milliyetçilik ve Türkçülük çizgisini korumuştur.⁴⁶⁷ Çetin Yetkin'in SCF'nin "ideoloğu" olarak tanımladığı Ağaoğlu, "*liberal görüşleri savunan, tek parti rejiminin denetimsizliğini ve CHP yönetimini eleştiren*" bir kişidir.⁴⁶⁸ Ağaoğlu, Kadrocularla giriştiği tartışmalarda, "*genel olarak demokrasi, devletçilik ve onların çelişkileri*" üzerinde durmuş ve Kadrocuların demokrasi ile ilgili görüşlerine karşı çıkarak, demokrasiyi savunmuştur.⁴⁶⁹

CHP'ye muhalif ve liberal söylemiyle dikkatleri üzerine çeken Akın gazetesinin ilk sayısındaki başyazısında Ağaoğlu, "*Hükümlerimizde şahsi ihtiraslardan kaçınmağı ve Türkün yüksek menfaatlerini kendimiz için tek kılavuz tanımağı bir borç sayacağız*" demektedir ve Ağaoğlu'na göre gazetenin "*yürüyeceğı yol, gideceğı ülkü ve takınacağı tarz*" budur. Ağaoğlu gazeteyi "*cumhuriyetçi, halkçı, laik ve inkılapçı*" olarak tanımlamaktadır.⁴⁷⁰ Ahmet Ağaoğlu dönemin farklı Kemalizm yorumlarından "Liberal Kemalizm" sahip biri olarak değerlendirmek ve Kemalist

⁴⁶⁵ Murat Yılmaz, "Ahmet Ağaoğlu", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, Cilt 3, Modernleşme ve Batıcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 304-313.

⁴⁶⁶ Ayşe Kadioğlu, **Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi**, Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s. 87.

⁴⁶⁷ Taha Akyol, "Liberalizm ve Milliyetçilik", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 731-750.

⁴⁶⁸ Çetin Yetkin, **Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s. 110.

⁴⁶⁹ Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 170-172.

⁴⁷⁰ Ahmet Ağaoğlu, "Gazetemizin Yolu, Dileği ve Tarzı", **Akın**, 29.05.1933, s. 1.

şemsiyenin altında değerlendirmek mümkündür.⁴⁷¹ Ahmet Ağaoğlu; Kemalizm tanımlamasında bireyin gelişimi problemine hürriyeti de eklemiştir.

“Kemalist inkılâbın birinci hedefi her nevi mistisizmi ve mutlakiyeti yıkmak ve vatandaşlara tefekkür ve söz serbestilerini vererek başkasının hakkına tecavüz etmemek şartile herkese istediği gibi düşünmek, anlamak ve söylemek hakkını teminden ibarettir. ...Ferdî bu ezici ve öldürücü amillerden kurtarmaktır... Binaenaleyh Kemalist devletin birinci hedefi ferdi himaye ve teşvik ve ferdin inkişaf ve yükselmesini temin etmektir.”⁴⁷²

Ahmet Ağaoğlu “Devlet ve Fert” kitabında kendisinin inkılâp ile kurduğu bu “organik bağı” da açıkça şöyle ifade etmiştir:

“...Ben serbest fırkaya inkılâpçı, demokrat, liberal devletçi ve Kemalist olarak geçtim. Çünkü inkılâbın ta ilk günlerinden inkılâp reislerinin maiyetlerinde çalışmış, inkılâp matbuatını senelerce idare etmiş, inkılâbın resmi organının başında senelerce bulunmuş, inkılâp fikrasının ilk nizamnamesini kaleme almış ve müdafaa etmiş, teşkilatı esasıye kanununun tanzimine iştirak etmiş, inkılâp fırkasının sekiz sene meb’usu sıfatını taşımış, inkılâp fırkası grubunun idare heyetinde bulunmuş bir adam sıfatile diyorum ki: ben serbest fırka kurulduğu zamana kadar Cumhuriyet Halk Fırkasının tamamen liberal, demokrat ve benim kadar devletçi bir fırka olduğu kanaatinde idim...”⁴⁷³

Ahmet Ağaoğlu’nun inceleme kapsamına alınan iki eserinden ilki 1930 yılında yayımlanan “Serbest İnsanlar Ülkesinde” Cumhuriyet yönetimi altında yaşayan insanların “yüksek vazife ve mes’uliyet duyguları ve mümtaz ahlak düsturları ile mücehhez; dolayısıyla faziletli olmaları” gereğine inanan bir aydınının Cumhuriyetin manevi cepheden ideolojisini oluşturma çabasıdır.⁴⁷⁴ Ağaoğlu kendi Cumhuriyet yönetiminde ve tanımında hâkimiyet tam ve kapsamlı olarak halkın eline vermiştir. “Türk milleti Dahi rehberinin sevki ile cumhuriyet gibi en mütekâmil bir idare şeklini tahakkuk ettirmiştir... Pek müşkül olan devlet idare şeklinin inkişaf ve takviyesi için cumhuriyet bizden yani Türk milletinin fertlerinden bazı manevi hususiyetlerin mevcudiyetini talep ediyor.”⁴⁷⁵ Ağaoğlu hikâye tarzında yazmaya karar verdiği eserinde kahramanını manevi etkenleri öğrenmesi için hür ve serbest bir ülkeye göndermiştir. “...Bu ülkenin rehberleri – Türk cumhuriyetini kuran dâhinin

⁴⁷¹ Hakkı Uyar, “1930’lar Türkiye’sinde Kemalizm Algılamaları” **Atatürkçü Düşüncenin Bilimsel ve Felsefi Temelleri**, Editör: Nafize Güngör, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007, ss. 153-173.

⁴⁷² Ahmet Ağaoğlu, **Devlet Ve Fert**, Sanayi Nefise Matbaası, İstanbul, 1933, sayfa 74,75.

⁴⁷³ Ahmet Ağaoğlu, **Devlet Ve Fert**, sayfa 101,102. Fahri Sakal, **Ağaoğlu Ahmed Bey**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, sayfa 4-6.

⁴⁷⁴ Ahmet Ağaoğlu, **Serbest İnsanlar Ülkesinde**, Sanayi Nefise Matbaası, İstanbul, 1930, s. 1,2.

⁴⁷⁵ A.g.e, s. 2.

emel ve arzularının tahakkuku için çalışmaktadırlar. Türk ferdi işte benim “Pir” dediğim bu rehberler ile görüşüyor. Onların bir cumhuriyette hür ve serbest vatandaşların nasıl olmaları lazım geldiği hakkındaki fikirlerini öğreniyor...”⁴⁷⁶ Ahmet Ağaoğlu “Serbest İnsanlar Ülkesinde” adlı eserini ne amaçla kaleme aldığını “Devlet ve Fert”te Yakup Kadri ile olan tartışması ekseninde ortaya koymuştur.⁴⁷⁷ Ağaoğlu için eser Türk inkılâbını ifade eden Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun şerh ve tefsirinin bir ifadesidir.⁴⁷⁸

Ahmet Ağaoğlu için Cumhuriyet yönetimi altında yaşayan yurttaşların eksiklerini giderebilmeleri anayasal esasların benimsenip, ezberlenmesiyle mümkün olabilir. François Georgeon “Aydınlanma ve Fransız Devrimi Hayranı Bir Türk Aydını” başlıklı makalesinde eseri doğu tarzı hikâye ile aydınlanma çağı tarzı bir ütopya karışımı olarak niteler. Georgeon göre eser “Tek parti sisteminin radikal bir eleştirisi ya da Kemalist devrimin liberal bir yorumu olarak?” iki şekilde sorgulanabilir.⁴⁷⁹ Ahmet Ağaoğlu’nun düşüncesindeki temel belirleyen bireydir. Çağdaş dünya siyasi anlamında bireylerin, yani hakları ve ödevleri olan kişilerin ortaya çıkmasıyla kurulmuştur. Bu anlamda Fransız ihtilali bireyin gelişimi açısından önemli bir dönemi temsil etmektedir. Ahmet Ağaoğlu’na göre Türk İnkılâbı da Fransız İhtilali’nin bir tekrarıdır. Batı’da milliyet ve ulus egemenliği ilkelerini nasıl Fransız İhtilali dünyaya ilan etmişse Türk İnkılâbı da Doğu dünyası için aynı ilkelerin öncülüğü yapacaktır.⁴⁸⁰ Türk inkılâbında özgürlüğün siyasi ve hukuki çevresini kuranlardan biri olarak Ağaoğlu inkılâba rağmen istibdattan (geçmişten) miras kalan zihniyet ve tavırları ortadan kaldırmak amacıyla bu çerçeve bağlamında kitlelerden özgür yurttaş yaratabilmek için bu eseri yazmıştır.⁴⁸¹

Ahmet Ağaoğlu “Serbest İnsanlar Ülkesinde”nin Kemalist inkılapları sorgularken sınırlarını da Atatürk ile belirlemiş ve esaretten kurtulmuş bir Türk ferдинin geldiği ülkenin rehberleri Türk Cumhuriyeti’ni kuran dâhinin emel ve arzularının tahakkuku için çalıştığını belirtmiştir. Atatürk karşımıza bir kez daha “peygamber” olarak çıkar. Eserin kahramanı Tanrı resulünün ülkesinde hür bir insan olmanın ilim ve irfanını öğrenmeye çabalamaktadır. Ağaoğlu’nun eseri yazış

⁴⁷⁶ A.g.e, s. 2.

⁴⁷⁷ Ahmet Ağaoğlu, **Devlet Ve Fert**, s. 119-125.

⁴⁷⁸ A.g.e, s. 119.

⁴⁷⁹ François Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, Çev: Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 117.

⁴⁸⁰ François Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, s. 120-124.

⁴⁸¹ François Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, s. 128.

gerekçesi lideri neden bu kadar insanüstü algıladığına dair bir fikir verir. Türk milleti dahi rehberinin sevki ile Cumhuriyet gibi en mütakâmil bir idareye kavuşmuştur; ama pek ince, zarif ve müşkül olan bu devlet idare şeklinin gelişmesi için milletin fertlerinin bazı manevi hususiyetlere sahip olması gerekir.⁴⁸² Fertlerin edinmesi gereken özellikleri kendinde toplayan kişi, liderdir. Bir ağaç için çiçek ve meyve ne ise, bir cemaat için de büyük adam odur: *“Cemaatleri de yaşattıran, devamlılaştıran ve yükselmeleri için yol gösteren yetiştirdikleri büyük adamlardır.”*⁴⁸³

Ahmet Ağaoğlu “Serbest İnsanlar Ülkesinde” eserinde Türk tarih bilincini oluşturma yolundaki çabaları Meşrutiyet’e kadar götürülebilir. Ağaoğlu Türk tarihini üniversitede ilk kürsüleştiren kişiler arasında yer almıştır. Bu alana katkısı daha çok uygarlık ve hukuk tarihi alanlarında olmuştur. Türk Ocaklarından sonra tarih alanındaki faaliyetlerini Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinde sürdürmüştür. I. Türk Tarih Kongresi’ne katılmış, “Türk Tarihinin Ana Hatları Müsveddeleri” adı altında yürütülen çalışmalara katkıda bulunmuştur. Buna rağmen ele alınan metinlerinde bu konuda genellikle suskun kalmıştır. “Serbest İnsanlar Ülkesinde” eserinde tarih tezinin liderle desteklenmiş izlere rastlanmaktadır. Ağaoğlu bu eserinde “serbest ülkeye” gönderdiği kahramanın ülkeye geliş gerekçesini tarih üzerinden anlatmıştır:

*“Törem asil, elim necip, kanım temizdir. Yurdum evvelce orta Asya’nın yüksek yaylası idi. Sonra taşkın bir kanın hamleleri ile cetlerim Şarka, Garbe, Şimale Ve Cenuba doğru yayılmışlar, memleketler basmışlar devletler kurmuşlar, medeniyetler çıkarmışlar... Fakat sonraları kanımız karıştı, köle ellerin adetlerine, törelerine uyduk, kurultay kalktı yasa bozuldu ve zorbalık galebe çaldı; efendi milletim köle oldu. O zamandan ocağımız söndü, adımız şanımız battı. Bir gün geldi, alçak hakanımız bizi yadellere satacak oldu. Artık buna dayanamadık. Aramızdan sarı saçlı, mert yüzlü, aslan bakışlı birisi çıktı. Meğer elini sakınan, yurdunu esirgiyen Tanrının resulü imiş! Sözler söyledik ki donmuş kalplere sıcaklık, ölmüş damarlara can verdi işler yaptı ki bütün dünya hayret etti. Yadelleri yurttan koğdu, hakanı baş aşığı etti ve bugün milletini hürriyet etrafında toplamakla meşguldür. Ben o vakit zindanda hakanın esiri idim. Ümitsizlik içinde kıvranıırken tanrı resulünün sesini bende işittim, birdenbire canlandım, zincirlerimi kırdım, duvarı deldim ve hürriyet ararken bu diyara geldim”*⁴⁸⁴

Ahmet Ağaoğlu, ikinci önemli eseri olan “Devlet ve Fert”e dönemin fikir tartışmalarının kaynağında yer alan dünyanın genel durumu ile başlamıştır. Ağaoğlu

⁴⁸² Ahmet Ağaoğlu, **Serbest İnsanlar Ülkesinde**, s. 2.

⁴⁸³ Ahmet Ağaoğlu, **Serbest İnsanlar Ülkesinde**, s. 21.

⁴⁸⁴ Ahmet Ağaoğlu, **Serbest İnsanlar Ülkesinde**, s. 5,6.

için temel sorun devletle fert arasındaki münasebetlerin, karşılıklı faaliyet ve sorumlulukların hudutlarını tayin meselesidir. I. Dünya Savaşından sonraki koşullar medeni beşeriyetin muhkem esaslar üzerine kurulmamış olduğunu ispatlamıştır. Bu koşullara Rusya, Almanya, Lehistan, İtalya ve İspanya gibi ülkeler kurdukları diktatörlüklerle yanıt vermişlerdir. Bu siyasi yapılar iktisadi alanda serbest girişime ve siyasi alanda ise parlamenter düzen ve ferdi hürriyete şiddetli tenkit ve hücumları beraberinde getirmiştir.⁴⁸⁵ Ağaoğlu iktisat ve siyaset anlayışı liberal olarak kurulmuş “medeni ve beşeri bir tarzın” savunucusudur. Eserin yazılma gerekçesini Kadrocuların inkılâbı ideolojik bir temele oturtma girişimleri oluşturmuştur. Ağaoğlu’nun ilk eleştiri Aydemir’in üslubuyla ilgilidir. Ağaoğlu’na göre Şevket Süreyya peygamberane bir ifade tarzı ile metnini kaleme almıştır. “İnkılâp ve Kadro” bu üslubuyla öne sürdüğü fikirleri izah etmek, kanıtlamak endişesi taşımadığından müminlere yönelik bir din mahiyeti taşımaktadır. Bunu Ağaoğlu şöyle açıklamıştır:

“Zeburun, İncilin, Tevratın ve Kuranın ayetlerini hatırlarsanız! İzahsız, delilsiz, sübutsuz bir takım düsturdur! Bu tarzı ifade müminler için pek iyi: Fakat mümin olmayanların hali ne olacak? Bana kalırsa Kadrocu’lar anlaşılmak isterlerse bu peygamberane tarzdan, yirminci asrın sınırlarının tahammülü olmayan bu kehanetfüruşluktan vaz geçerler ve keskin naslar yerine vak’aları ve hadiseleri izaha çalışırlar.”⁴⁸⁶

Ahmet Ağaoğlu’nun ikinci eleştirisi Şevket Süreyya Aydemir’in inkılâba bir ideoloji oluşturma işini sadece kendi tekelinde tutmak istemesine yöneliktir. Ağaoğlu’na göre Şevket Süreyya Aydemir inkılâbın ideolojisinin dayandığı esasları inkılâbın kendi seyir ve tarihselliğinden çıkaracağını ifade etmesine rağmen inkılâbın tarihsel gelişim sürecini, öncü kadrosunun ve kurumlarının faaliyetlerini, inkılâp reislerinin nutuk ve yazılarını ve nihayet inkılâbın ameli ve fiili olarak meydana koymuş olduğu eserleri tetkik ve tahlil etmemiştir.⁴⁸⁷ Dolayısıyla Ağaoğlu, Aydemir’in “*inkılâbımızın ideolojisi*” dediği fikir manzumesini sırf kendi düşüncelerinde taşıdığı şahsi fikirlere ve idealden çıkarmağa çalıştığını öne sürmüştür.⁴⁸⁸ Ahmet Ağaoğlu, Aydemir için esas bakış açısını oluşturan unsurun iktisat olduğunu belirtir. Bu iktisadi bakış açısı ise inkılâbın dâhili gelişimini ihmal ederek, onu Avrupa, Amerika gibi sömüren ve sermaye merkezlerine karşı mücadele eden sömürge ve yarı sömürge

⁴⁸⁵ Ahmet Ağaoğlu, **Devlet Ve Fert**, s. 3-7.

⁴⁸⁶ A.g.e, s. 8,9.

⁴⁸⁷ Ahmet Ağaoğlu, **Devlet Ve Fert**, s. 12.

⁴⁸⁸ A.g.e, s. 12.

hareketlerinin bir parçası olarak görmektedir. Ağaoğlu'na göre bu durumun oluşmasında "Marksist ve tarihi maddiyatçı yöntemi" kullanmalarının da payı vardır.⁴⁸⁹

Ahmet Ağaoğlu'nun bir diğer eleştirisi, Aydemir'in fikirlerinin bir inkılâba ideolojik temel oluşturacak tutarlılık ve bütünlükten yoksun olmasıyla ilgili olarak ileri sürülmüştür.⁴⁹⁰ Ağaoğlu'nun son eleştiriye fert bağlamında devletçilik ile ilgili fikirlerindeki farklılıkta dile getirmiştir. Ağaoğlu, devletle doğan ferdin hürriyet sayesinde kendi girişimleriyle birtakım tezatlarla yol açtığını, ferdin yükselerek daha da gelişmesiyle tezatların da arttığını ve sonuçta devletin müdahale etme şartlarının olgunlaştığını böylece devletin yeni işlevler edindiğini kabul eder. Ona göre devlet tabiatı icabı devletçidir ve sosyal düzeni dengeye getirebilmek için çelişkileri çözmekle vazifelidir; ama Aydemir'in devlet ve devletçilik tasavvuruna hem milleti hem de ferdi ihmal ettiği için karşı çıkmıştır. Ağaoğlu'nun bütün bu eleştirilerini dört maddede özetlemiştir: Birincisi; kadronun inkılâp ideolojisiyle inkılâp arasında bir alaka yoktur, ikincisi devletin ne birikmiş sermayesi ne de yoğun bir emek gücü vardır. Üçüncüsü Avrupa'daki gibi devletin müdahalesini gerektiren ve içtimai tezatlar doğuran sınıf mücadelesi yoktur; dördüncüsü devlet, bu geniş çaptaki müdahalesini mümkün kılacak fen, teknik ve iş fazileti birikiminden yoksundur.

Ahmet Ağaoğlu milliyetçilik bağlamında milli birliğin sadece iktisadi yönden kurulamayacağını belirtir. Tarihe hâkim olan "milli temerküz" hadisesidir.

"...Aynı antropolojik asla mensup olan, aynı lisanı konuşan, aynı müşterek kültüre sahip olan cüzümler mütemadiyen birleşmeğe doğru yürümektedirler, burada adeta bir zümreye mensup olan atomlar arasındaki cazibe hadisesi cereyan etmektedir... o suretle de – aynı ırka mensup olanlar, aynı lisanı konuşanlar, aynı kültürü taşıyanlar arasında müteakabil cezibeler olmaktadır. Bu hadise, önüne geçilemez ve ergeç birliği temin eden bir kuvvettir."⁴⁹¹

Ağaoğlu'na göre, iş bölümünün gelişmesi sonucunda artan sosyal dayanışmasıyla iktisaden gelişen bir millet kendi kültür ve varlığını daha iyi savunabilir. *"Fakat milletin teşekkül ameliyesinde başlıca amil iktisat değil ırk, lisan ve kültür birliğidir ve birlikten doğan "cazibe" kanunudur."⁴⁹²* Ağaoğlu için milliyetçilik bağlamında diğer önemli bir kavram tesanüttür. Eski rejimdeki istibdat böyle bir

⁴⁸⁹ A.g.e, s. 84.

⁴⁹⁰ A.g.e, s. 84.

⁴⁹¹ A.g.e, s. 92

⁴⁹² Ahmet Ağaoğlu, **Devlet Ve Fert**, s. 95.

birliktelik fikrine karşıdır ve insanları ayrılıkları içinde istibdadın yumruğu altında birleştirmiştir. Bu ayrılığın adı “egoizm”dir. Herkesin birbirine yabancı olduğu böyle bir cemaatin fertlerini ezmek kolaydır. Ağaoğlu burada tesanüt ile vatandaşlık kavramlarını iç içe düşünür. Herkesin, herkesin mukadderatına iştirak ettiği bir toplumda; *“Burada vatandaşlık bir ağıdır ki içine giren insanlar birbirine bitişik halkalar gibidirler. Halkalardan birine arız olan bir illet derhal diğerlerine akseder, onları muztarip ve rahatsız kılar ve o illet kalkmadıkça bu umumi ve müşterek rahatsızlık devam eder.”*⁴⁹³

Ahmet Ağaoğlu ekonomi konusunda CHP'nin devletçilik anlayışının kendi anlayışına daha yakın olduğunu belirtmiştir. Ağaoğlu'na göre uygulanacak devletçi iktisat politikaları sade bir yaşayış tarzını beraberinde getirecektir.⁴⁹⁴ Ağaoğlu itiyatların kazanç nispetinde arttığını, medeniyetin de insanlarda her gün yeni ihtiyaçlar doğururken insanın bu “itiyatların zebunu ve esiri” olmaması gerektiğini savunmuştur. Türkiye gibi medeniyet yoluna henüz atılmış olan ülkelerde bu mesele özellikle önemlidir.

*“...fakat bazan da iktisadi hayatı henüz inkişaf etmemiş olan muhitler medeniyetin en son tezahüratını taklit etmeğe koyulurlar. İşte tehlike buradadır. Hakiki ve meşru kazançlar sun”i ve gayritabiî olan itiyatlardan doğan gene sun”i ve gayritabiî ihtiyaçları tatmine kifayet etmediklerinden itiyatların zebunu olanlar sun”i kazançlar yolunu almağa başlarlar ve muhit manen ve maddeten uçuruma doğru yol alır.”*⁴⁹⁵

Ahmet Ağaoğlu çağdaşlaşma ve modernleşme konusundaki düşünceleri baktığımızda; için her şeyi sürükleyip götüren Avrupa medeniyetini benimsemekten başka çare kalmamıştır. Herkes Avrupa medeniyetinin üstünlüğünü üzerinde bir mutabakat varmışsa onu bütün unsurlarıyla almaktan başka çıkar yol olmadığını belirtmiştir.

*“Bir medeniyet zümresi bölünmez bir bütündür, parçalanamaz. Süzgeçten geçirilemez. Galibiyet ve üstünlüğü kazanan onun bütünüdür. Yoksa ayrı ayrı filan veyahut filan kısmı değildir. Avrupa sahasında bilim ve fen başka çevrelerden ziyade geliyorsa, bunun sebepleri o çevrenin bütününde aranmalıdır, bugünkü Avrupa bilim ve fenni doğrudan doğruya kendi şartlarının ve genel unsurlarının bir eseridir.”*⁴⁹⁶

⁴⁹³ Ahmet Ağaoğlu, **Serbest İnsanlar Ülkesinde**, s. 30.

⁴⁹⁴ A.g.e, s. 103.

⁴⁹⁵ A.g.e, s. 102.

⁴⁹⁶ Ahmet Ağaoğlu, **Üç Medeniyet**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 11.

Ahmet Ağaoğlu Osmanlı'nın yüz yıldan beri Batı karşısındaki mücadelenin neticesizliğini Batı'yı bütün unsurlarıyla kabul etmemesine bağlamıştır. Ağaoğlu için her şeyden evvel samimiyetle Batı'nın üstün olduğunun takdir ve itiraf edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

*"...O galebeyi yalnız ilim ve fenne ve hatta bazı siyasi ve içtimai teşkilata bağlamamalıyız, medeniyetin bütününe, zihniyetine, görüş tarzına, ruhuna, kafasına, dimağına, kalbine bağlamalıyız. Batı hayatı bütününüyle bizim hayatımızın bütününe galebe çalmıştır. Bundan dolayı kurtulmak, yaşamak, varlığımızı devam ettirmek istiyorsak, hayatımızın bütününüyle – yalnız elbiselerimiz ve bazı müesseselerimizle değil – kafamız, kalbimiz, görüş tarzımız, zihniyetimiz ile de ona uymalıyız. Bunun dışında kurtuluş yoktur."*⁴⁹⁷

Ahmet Ağaoğlu'na göre kuvvetli millet yalnız kuvvetli bireylerden oluşur; oysa Doğu, tarihi, yönetimi, kanunları, dini, ahlakı ve felsefesiyle bireyi hiç durmadan ezdiğini belirtmiştir.⁴⁹⁸ Devamında Ağaoğlu; Batı medeniyeti için hiçbir unsuruna indirgenemeyecek bir örnek olduğunu belirtmiş ve hem maddi hem de manevi cephede Doğu'ya öğreteceği pek çok şey olduğunu belirtmiştir. Maddi cephedeki üstünlüğü tartışılmaz bir biçimde kabul edilmiş olsa da Ağaoğlu için manevi cephede bireyi ilgilendiren daha derin bir sorun bulunmaktadır. Avrupa medeniyetini ve bu medeniyetin taşıdığı müesseseleri canlandıran manevi amillere sahip olmaması Doğu'daki bireyin gelişiminin önündeki en büyük teşkil etmektedir.

*"Sadakat, doğruluk, izzeti nefis, zayıfa yardım, vatandaşa karşı muhabbet, alaka ve fedakârlık, hakka hakikata hürmet, vazifeye merbutiyet hulasa yüksek bir seviye, yüksek bir ahlak ve ilmü fen ve irfana hürmet ve aşk. Mademki biz son inkılabımızda bir dev sıçrayışı yaparak hayatımızın bütün zakiri tecelliyatını, bütün müesseselerimizi Avrupalaştırdık, bu müesseseleri canlandırmak, onların müsmir kılmak için onların ruhunu da almak ve iç taraflarını da doldurmak lazımdır. Yoksa bütün aldığımızı müesseseler ve yenilikler cansız ve ruhsuz birer kalıp gibi kalır. Bu ikinci ameliyeyi yapmak vazifesi de biz münevverlere düşer"*⁴⁹⁹

Sonuç olarak Ahmet Ağaoğlu II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e sürecinde düşüncelerinde farklı dalgalanmalar yaşamışsa da Türk İnkılâbında aydınlanma ve devrim hayranı bir Türk aydını olmuştur. Ağaoğlu inkılap kadrosu ile ilişkisi 1930 sonrası değişmiş ve rejim hakkında eleştirel bir düşünceye varmıştır. Fakat

⁴⁹⁷ A.g.e, s. 13.

⁴⁹⁸ Ahmet Ağaoğlu, **Devlet Ve Fert**, s. 74.

⁴⁹⁹ A.g.e, s. 122.

eleştirilerinde Atatürk'ü rejimle özdeşleştirmekten kaçınmıştır. Daha çok rejimi Atatürk'ün gölgesine sığınarak eleştirmeye çalışmıştır. Ağaoğlu konu ve hacim olarak itibarlı ve büyük bir aydın üretiminde bulunmasına rağmen yazıları köklü bir teorik seviyede olmamıştır. Geniş bir referansa sahip olmasına rağmen referans yaptığı kişiler hakkında yüzeysel bilgisi sahibi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumun nedenini ise referans yaptığı kişilere eklettik bir metotla yaklaşmasından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde Türk düşünce yaşamı Batı düşüncesine geniş boyutlarıyla derinlemesine nüfus edememiş ve yüzeysel kalmıştır. Özellikle Cumhuriyet dönemi, günlük siyasal gelişmelere bağlı gazete ve dergi sayfalarında günlük sorulara cevap vermeye çalışan dar çerçeveye sıkışmış ve kalmıştır. Tarihin itici gücünü sınıf çatışmasında bulmuş, fakat bunun nasıl sonuçlanacağını kendisine sorun etmemiştir. Tarihin aktığı yeri genel ifadesiyle devletçilik olarak görmüştür. Muhtelif devletçilik biçiminden onun tercihi "Demokratik Devletçilik" olmuştur. Devletin görevini sınıflar arası çatışmayı uzlaştırmak, toplumsal çelişkileri yumuşatmak olarak görmektedir. Ayrıca ahlaki normları önemli ölçüde toplumun maddi temelini teşkil eden üretim ilişkilerinden kopuk ele almıştır. Ağaoğlu Batı medeniyetinin anahtarı serbest rekabet ve bireyin gelişimine bağlamıştır. Batı medeniyetinin tümüyle alınmasını savunurken, bunu hızı, gelişimi ve biçimi hakkında üzerinde durmamıştır. Ahmet Ağaoğlu siyasal açıdan yaşamının son yıllarında rejime muhalif olmasına rağmen dönemin baskıcı koşulları karşısında çok ileri gitmemiş, rejim ile Atatürk'ü birbirinden ayrı tutmaya özen göstermiştir. Rejimin yanlış bulduğu yönlerini açıklarken Atatürk'ü hakem konumunda tutarak dolaylı bir yolda yapabilmektedir.

4.1.3. Şevket Süreyya Aydemir (1897-1976)

Şevket Süreyya Aydemir, Türk yazar, aydın, düşün adamı, iktisatçı, tarihçi olması yanında Kadro Dergisi'nin kurucularından ve Kadro Hareketi'nin önderlerindedir. Türk tarihinde önemli rol oynayan kişilikleri inceleyen eserleri ile ünlenmiştir. Kendi yaşamını anlattığı "Suyu Arayan Adam", Atatürk ve İnönü dönemlerini incelediği üçer ciltlik "Tek Adam" ve "İkinci Adam" adlı kitapları en ünlü eserleridir. Çeşitli dönemlerde farklı ideolojileri savunan Aydemir, ülkesinin kurtuluşu ve ilerlemesi gibi temel bir hedefe sahiptir. Gençliğinde Turancı; 1920-1927 yılları arasında Türkiye Komünist Partisi yöneticisi; 1927 sonrasında Kemalist rejimin

savunucusu ve kuramcısı olarak çalışmıştır. 1897'de Edirne'de Balkan göçmeni, topraksız bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur.⁵⁰⁰ Sofu İlyas Mahalle Mektebi'nden sonra Askeri rüştiyeye devam etmiştir.⁵⁰¹ Henüz on bir yaşında iken İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olmuştur.⁵⁰² Balkan Savaşları öncesinde İstanbul'a gönderilen çocuklar arasında yer almıştır.⁵⁰³ Kuleli Askeri Lisesine kaydolmuş ancak Edirne'nin geri alınması üzerine geri dönmüş, Edirne Rüştiyesi ve Öğretmen Okulunda öğrenim görmüştür. Bu yıllarda Turancı görüşleri benimsemiştir.⁵⁰⁴

Şevket Süreyya Aydemir I. Dünya Savaşı'nda gönüllü olarak savaşa katıldı; ağabeyin şehit edildiği Kafkasya Cephesi'nde çarpışmış ve yaralanmıştır.⁵⁰⁵ Geri çekilme emri üzerine Edirne'ye dönen Şevket Süreyya, öğretmenlik eğitimini tamamlamıştır. Edirne'nin Yunanlar tarafından işgali üzerine bir süre yerel direniş hareketlerine katılmıştır. Azerbaycan'da kurulan hükümetin İstanbul hükümetinden öğretmen istemesi üzerinde Nuha kentine (bugünkü adıyla Şeki) öğretmen olarak atandı ve 1919–1920 yılları arasında Azerbaycan'a geçmiştir.⁵⁰⁶ Ancak Kafkasya'nın çok etnikli yapısını görünce eski Turancı fikirlerinin doğruluğunu sorgulamaya başlamıştır. Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'na Nuha Delegesi olarak katılmış ve kongreye katılması onun komünizme merakını arttırmıştır. Kurultay'dan sonra yine Bakü'de gerçekleşen Türkiye Komünist Fırkası'nın toplantısına da katılan Süreyya, merak ettiği ideolojiyi öğrenmek isteği Milli Mücadele'ye katılmak yerine Nuha'ya dönmeyi tercih etmiştir.⁵⁰⁷ Bir süre amaçsızca gezen Şevket Süreyya, Batum'a gittiğinde Komünist Parti'ye katılmıştır. Batum'dan sonra Moskova'ya giderek birçok Türk öğrencinin de öğrenim gördüğü Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesinde eğitimini aldıktan sonra 1923 yılında Türkiye'ye geri dönmüştür.⁵⁰⁸

Şevket Süreyya, Türkiye'ye döndükten sonra Aydınlık dergisinde komünist düşünceleri yaymaya çalışan yazılar yazmış ve 1924 yılında Sadrettin Celal Antel ile hazırladığı "Lenin ve Leninizm" adlı kitabı yayımlamıştır. 1925'te TKP'nin üçüncü kongresinde yedi kişilik Merkez Komite'nin üyesi olmuştur. 1 Mayıs'ta "Dünyanın

⁵⁰⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, Remzi kitabevi, İstanbul, 2004, s. 20.

⁵⁰¹ A.g.e, s. 39.

⁵⁰² A.g.e, s. 58.

⁵⁰³ A.g.e, s. 66.

⁵⁰⁴ A.g.e, s. 106.

⁵⁰⁵ A.g.e, s. 66.

⁵⁰⁶ A.g.e, s. 151.

⁵⁰⁷ A.g.e, s. 215.

⁵⁰⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Bir Cumhuriyet Öyküsü Kadrocuları Ve Kadro'yu Anlamak**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 65.

Bütün İşçileri Birleşiniz" yazılı broşür dağıtması nedeniyle gerçekleşen "1925 tevfikatı" sonucu dergi kapatıldı ve Aydemir de Ankara İstiklal Mahkemesi'nde devrin birçok ünlü komünistiyle yargılanarak on yıl hapse mahkûm edilmiştir.⁵⁰⁹ Afyon Cezaevi'nde geçirdiği bir buçuk yıldan sonra 29 Ekim 1927'de ilan edilen genel aftan yararlanarak hapisten çıkmıştır. Bundan sonra komünizm çizgisinden ayrılıp bir nevi "milliyetçi komünizm" anlayışını savunmaya başladıysa da Türkiye için geçerli düşüncenin Kemalizm olduğu görüşüne dönmüştür. 1951 yılında kadar eğitimci ve iktisatçı olarak çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur. 1932 yılında Atatürk'ün isteği üzerine Yakup Kadri Karaosmanoğlu ile birlikte "Kadro Dergisi"ni çıkarmıştır. Dergi kapatıldığında Ankara Ticaret Mektebi'nde müdür olan Aydemir, bu görevi 1936'ya kadar sürdürmüştür.

Şevket Süreyya, 1951'de Vekiller Heyeti kararıyla emekli edildikten sonra kendisini yazarlığa vermiştir. Hayatı boyunca çok sayıda eser veren Aydemir, 27 Mayıs'tan sonra oluşan yeni düşünce ortamında kurulan sosyalist eğilimli Devrim ve Yön gibi dergilerde yazıları yayımlanmıştır. 12 Mart Muhtırası sonrası Yön Dergisi kapatılınca yazılarına Cumhuriyet Gazetesi'nde devam etmiştir. 25 Mart 1976'da Ankara'daki evinde hayatını kaybetmiş, Gülveren Mezarlığına defnedilmiştir.⁵¹⁰ Şevket Süreyya, dönem içinde etkili olan ve "Kadro" dergisi etrafında gelişen hareketin teorisyen ve lideridir. Aydemir'in biyografisini yazan Halil İbrahim Göktürk'ün aydın hakkındaki betimlemesi; "Turan'dan kalkar birisi... Diyalektik vadiye bir süre eylenebilir... Dünya görüş ve düşünce yaylalarında dinlenir... ve sonunda Kemalizm ilkeleri yolunda uzlaştırıcı ve doyurucu bir senteze varır."⁵¹¹

Şevket Süreyya, 1930'lu yıllarda bir ideoloji ihtiyacından yola çıkarak "İnkılâp ve Kadro" eserini oluşturmuştur. Var olan ama gereğince ve sistemli şekilde izah edilmemiş inkılâp gerçeğini belirli bir ideolojik temele oturtmak amacıyla eserini yazmıştır. Aydemir idealist bir düşünce yapısıyla hareket ettiği için temelde inkılâbın kurucu kadrosu ile çelişen bir tarzda eserini oluşturmuştur. Türk inkılâbını genellikle bir aksiyon olarak almak, yani Atatürk hareketini, olaylar üzerinde bölümler açıklamaya çalışmak fakat bütünü için sistematik bir telif ve terkibe girmemek, hemen bütün araştırmacıların seçtiği yöntemlerdendir. Aydemir "İnkılâp ve Kadro" adlı eserinde bu yolu izlememiştir. "...İnkılâp ve kadro, ne İstiklal Savaşı'nın, ne

⁵⁰⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, s. 368.

⁵¹⁰ İlhan Tekeli, Selim İkin, a.g.e, s. 478,479.

⁵¹¹ Halil İbrahim Göktürk, **Şevket Süreyya Aydemir Yaşamı-Görüşleri-Eserleri**, Arı Matbaası, Ankara, 1977, s. 9.

padişahlığın kaldırılışının ve cumhuriyetin ilanının hikâyesini verir. Bu kitap, bütün bu konuların üstünde, bu oluşu zaruri kılan, bu oluşun mayasında şekillenmiş asli ilkeleri araştırır. Onları ifade ve terkip etmeye çalışır.”⁵¹² Aydemir’in amacı inkılâbı, inkılâbın olaylarından çok nedenleri ve yönüne ışık tutan objektif bir düşünce bütünlüğü içinde sistemleştirmeye, teorileştirmeye çalışmaktır. Aydemir’e göre Türk inkılâbı gerçekleşmiş, derinleşmeye ve genişlemeye devam etmektedir ama yazılanlar inkılâbı ulusal ve uluslararası düzeyde açıklamakta yetersiz kaldığını savunmuştur. “İnkılâp ve Kadro” eseri önce Türk Ocakları’nda verilen bir konferansa sonra da Hâkimiyeti Milliye’de neşredilen “İnkılâbımızın İdeolojisi” isimli yazılara dayanır. Önce “İnkılâp” kısmı sonra “kadro” kısmı yazılarak birleştirilmiştir.⁵¹³

Aydemir “İnkılâp ve Kadro” da Milli Kurtuluş Hareketi olarak gördüğü Türk İnkılâbı’na bu bağlamda bir “cihanı telakki tarzı” oluşturmak düşüncesindedir. Milli Mücadele’nin iktisadi yapılanmasını “otarşi” kavramıyla açıklamayı seçmiştir. İktisadi anlamda kendi kendine yeterlilik durumunu ifade eden bu kavram bir intikal devresi için geçerlidir. Milli Mücadele’nin kendisini dünyadan tecrit etmesi anlamına gelmez. Aydemir’e göre dünyada sanayi ve yüksek teknik belli memleketlerde yoğunlaşmış ve bu memleketlerde sanayinin dengesiz gelişimi ham madde ve pazar kavgalarına yol açtığı için sınıfsal daha da önemlisi uluslararasıdaki tezatlar giderek keskinleşmiştir. Milli Mücadele’nin bu mevcut dengesiz nizamın tam tezadını gerçekleştirmeyi hedeflemiştir.

Aydemir, gelişmiş ülkelerdeki sınıfsal tezatların, bir ihtilal ile üretim araçlarının üzerindeki mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla giderilebileceğini belirtse de bu durum Milli Kurtuluş için söz konusu değildir. Aydemir, mevcut iktisadi sömürü düzenini değiştirecek bir sosyal inkılâbın ve ilerici hareketin ideolojisini geliştirmek düşüncesindedir. Böylece sanayi memleketleri ile zirai memleketler ayrımı ortadan kalkacak; ham madde üreten ve pazar durumunda olan ülkelerin durumu değişecek, sanayi ve tekniğin yoğunlaştığı ülkelerin tekeli kırılacak, her memleket kendi ölçüsünde geliştirdiği iktisadi faaliyetlerle milli iktisat nizamını kuracaktır. Daha geniş bakıldığında cihanda yeni bir müstakil milletler nizamı teşkil edecek, bu gerçekleştiği

⁵¹² Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılâp ve Kadro**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 15-16.

⁵¹³ Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılâp ve Kadro**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1932, s. I,II.

takdirde sanayi ve teknik daha rasyonel olarak dünyada dağılacaktır.⁵¹⁴ Aydemir ideolojisinin geliştiricisi ve uygulayıcısı öncü bir kadrodur.

“Bir milletin tarihinde milli kurtuluş hareketi devri, milletin içtimai inzibata en ziyade muhtaç olduğu bir intikal devridir. Bu cidal, her şeyden evvel, onu anlıyan ve kendini ona vakfeden, şuurlu, ileri, feragatli ve disiplinli bir “avangard”ın, bütün ferdi ve zümrevi menfaatler haricinde taazzuv ve milletin umumi menfaatlerini temsil ve müdafaa eden bir rehber kadronun sevk ve idaresi altında cereyan edebilir. İnkılâbın prensiplerini idrak etmiş ve bu prensiplerin ruh ve manasını kendine ahlak edinmiş böyle tek bir rehber kadro ve bu kadro dâhilinde standartlaştırılmış inkılâpçı unsur – yahut bir inkılâp nesli – inkılâbın muvaffakiyet ve selameti için lazımdır.”⁵¹⁵

Şevket Süreyya ortaya koyduğu bu fikirler inkılâbın ideolojisini daha çok iktisadi alanda oluşturmaya çalıştığını göstermektedir. Bu ideoloji inkılâba bütüncül bir düşünsel çerçeve oluşturmaktan ziyade onu kalkınma problemi etrafında ifade edilmiş belli düşünceler doğrultusunda harekete geçirmeye yöneliktir. Şerif Mardin’e göre Kemalizm içinde modernleşmenin örgütsel ve harekete geçirmeye ilişkin yanını fark eden biricik akım kadro hareketidir.⁵¹⁶ Aydemir iktisat eksenli bir ideoloji geliştirerek inkılâbı bir anlamda sosyalleştirmek istemektedir. Fakat Aydemir inkılâbın bir ideoloji sorunu olduğunu birçok kez vurgulamıştır:

“Devletin niteliği, rejimin adı henüz belli değildi. Hilâfet müessesesi henüz yaşıyordu. Halk Partisi bütün iktidar devrinde ve onu izleyen yıllarda nazariyeci (teorisyen), yorumcu (tefsirci) yetiştirememiştir. Partinin tarihi ise yazılmamıştır... Ama gerek istiklâl savaşı içinde meydana atılan ve gerek bu savaştan sonraki oluşlar içinde yer alan fikir ve görüşler için şu söylenebilir ki, Gazi Mustafa Kemal, her zaman değindiğimiz gibi, önceden çerçevelenmiş bir doktrin kaydı altına hiçbir zaman girmemiştir. Millî Hâkimiyet, Millî İstiklâl gibi esas fikirler ilk adımda belli olmakla beraber, hareketlerini zamanın akışı ve şartları içinde şekillendirmiştir. Bu hal, Mustafa Kemal hareketinin karakteristik bir cephesidir... Partinin 1934 kongresinde kabul edilen 6 okun nitelikleri ve kapsamı hakkında, parti edebiyatına dayanarak toplu, kesin ve aydınlık fikirler yürütmek mümkün değildir... Ama mademki bir inkılâp vardır, o halde bu inkılâbın bir izahı, yani tarihte yeri ile karakteristiklerinin açıklanması olmalıdır. İnkılâbın izahı, o inkılâbı tarih içinde doğuran objektif şartların araştırılması, orijinal prensiplerinin bilimsel bir açıdan derlenmesi, sentezleştirilmesi demektir... Nitekim bir aydın kadro, Mustafa Kemal’in hayatında ve onun dikkatli gözleri önünde, Türk inkılâbının ideolojik

⁵¹⁴ A.g.e, s. 134.

⁵¹⁵ A.g.e, s. 136, 149,150.

⁵¹⁶ Şerif Mardin, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1**, Mümtaz ’er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 65.

esaslarını kendi açılarından derlemek, aydınlatmak ve terkip etmek çabasına girişmiştir. Bu hareket, Kadro Hareketidir.”⁵¹⁷

Şevket Süreyya inkılâba yönelik bir ideoloji kurma isteğini dillendirdiği için önce bir ideoloji tanımı yapar. Aydemire göre ideoloji bir fikir sistemidir.⁵¹⁸ İdeoloji, insanı kuşatan toplumsal şartların insan dimağına yansımalarının belirli formüller halinde ifade edilmesidir.⁵¹⁹ Türk inkılâbı böyle bir ideolojiye henüz kavuşmamıştır.⁵²⁰ Aydemir ideoloji eksikliği karşısında inkılâp ideolojisini de şöyle açıklamıştır:

“İnkılâp ideolojisi nedir?” Türkiye bir inkılâp içindedir. Bu inkılâp durmadı. Bugüne kadar yaşadığımız hareketler, şahit olduğumuz muazzam kıyam ve inhidam manzaraları (ayaklanmalar, devrilişler, vs.) onun yalnız bir safhasıdır. Bir ihtilâl geçirdik. Bu ihtilâl, inkılâbın gayesi değil, vasıtasıdır... İnkılâp, tarafsız bir nizam değildir. İnkılâbın irade ve menfaati, inkılâbı yürüten, şuurlu, feragatli bir avangard’ın, azlık fakat ileri ve disiplinli bir kadro’nun iradesinde temsil olunur. Bu kadro, inkılâbın şeniyetinden çıkarılan ve izah edilen nazariyatını (nazari kanuniyetlerini ve ilkelerini) kendisine şiar edinir... Türk inkılâbının kendisine prensip ve onu yürüteceklere şiar olabilecek bütün nazari ve fikri unsurlara malik olduğunu, ancak bu unsurların, inkılâba ideoloji olabilecek bir fikir sistemi etrafında terkip ve tedvin edilmiş (işlenmiş, düzenlenmiş) olmadığını belirtmeliyiz. Halbuki inkılâp prensiplerinin izah ve idraki (açıklanması, benimsenmesi) inkılâbın ilk prensibidir.”⁵²¹

Şevket Süreyya inkılâbı sürekliliğini (*Daimi İnkılâp*) özellikle belirttikten sonra inkılâp hareketinin ana prensipleri şöyle özetleniyordu:

- 1- Millî kurtuluş hareketleri, tarihî orijinaleri (esasları) bakımından milletlerarası bir tezadın (çelişmenin) yani sömürgeci memleketlerle, sömürge ve yarı sömürgeler arasındaki İktisadî ve siyasî çatışmanın neticesidir. Bu çatışma, tarih içinde başlangıcını, bir taraftan Batı memleketlerinde makinelerin icat edilip sanayie uygulanmasından, diğer taraftan bu sanayi, dünyanın sınırlı noktalarında toplanmasından doğan milletlerarası eşitsizlikten alır.
- 2- Millî kurtuluş hareketlerinin başlangıç noktası milletlerarası bir çelişme olduğu gibi, gayesi de, bu milletlerarası çelişmenin ve eşitsizliğin çözülmesidir. Yani bir kısım memleketlerin, diğer memleketler karşısındaki İktisadî ve siyasî tâbîlik nizamının ortadan kaldırılmasıdır.

⁵¹⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Cilt III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 417-435.

⁵¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılâp ve Kadro**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 77.

⁵¹⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılâp ve Kadro**, 1932, s. IV.

⁵²⁰ A.g.e, s. 71.

⁵²¹ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Cilt III, s. 435-438.

- 3- Millî kurtuluş hareketlerine sahne olan memleketlerin, kendilerini iktisaden korumak için kısa bir süre kendi içine kapanmak zorunlulukları (Otarşi) geçici bir korunma ekonomisidir. Yoksa bu hareketlerin asli gayesi, dünya ekonomisinde, diğer ülkelerin eşit ve özgür, yerlerim almaları, dünya ekonomik işbirliğine katılmalarıdır.
- 4- Üretim araçları ve teknik üstündeki bugünkü mülkiyet şekli ile, kol ve kafa iş gücü arasında bugün mevcut olan düzensizlik, çağdaş dünyada bütün gelişmelerin ve bu arada sömürgecilik nizamının da aslı unsurudur. Yüksek tekniğin ve büyük iktisat faaliyetlerinin, toplumun planlı kontrolü altında alınması, millî kurtuluş hareketlerinin niteliklerine ve gelişme yönlerine iki sebepten uygundur:
 - a) Milletler arasındaki, İktisadî eşitsizlik düzeninin kaldırılabilmesi,
 - b) Millet içindeki İktisadî menfaat çelişmelerinin düzenlenmesi,
- 5- Tekniğin tekâsûf ettiği (yoğunlaştığı) büyük sanayi memleketlerindeki sınıf mücadelesinin tasfiyesi için de, o memleketlerde tekniğe sahipliğin, cemiyet yararına tanzimi lazımdır. Bu netice, sömürgecilik çelişmelerini ortadan kaldırmak bakımından, gereken zemini hazırlar.
- 6- Sömürge ve yarı sömürgeler nizamını devam ettirecek bir inkılâp, adı ve niteliği ne olursa olsun, millî kurtuluş hareketlerinin aleyhindedir.
- 7- Millî kurtuluş hareketleri, bugünkü dünya nizamından ıstırap çeken, ya sınıf esareti, ya müstemleke esareti içinde yaşayan bütün ülkelerin ve toplumların hayrınadır.
- 8- Bir millî kurtuluş hareketi, ne yalnız siyasî, ne yalnız İktisadî bir hadisedir. Bu hareket, toplumun siyasî, İktisadî, sosyal bütün münasebetlerini yeniden kurma ve düzenleme hareketidir. Millî kurtuluş hareketi, siyasî ve İktisadî milletlerarası eşitsizliği kaldırır, fakat kendi içinde ve ülkesinde siyasî İktisadî, sosyal eşitsizliği devam ettirirse hedefine ulaşmamış demektir.
- 9- Millî kurtuluş hareketi, milletin, millet olarak tam bağımsızlığını hedef tutar. Bu bağımsızlığa gölge vuran her kayıt ve şart, millî kurtuluş hareketinin niteliğini zedeler.
- 10- Millî kurtuluş hareketinin, önder ilk ve hakiki temsilcisi Türkiye'dir. Gerek millet içinde, gerek milletler arasındaki çatışmaların bütün olarak ortadan kaldırılmasını bir tarihi zorunluluk olarak kendi yapısında toplayan Türk millî kurtuluş hareketi, bu bakımdan tam bir inkılâp niteliğini taşımaktadır. Bu inkılâbın gerçek kamınıyetlerini aydınlatmak, derlemek ve terkip etmek işi, Türk aydınına düşen bir vazifedir ve Türk inkılâbının prensiplerinin izahı, bu inkılâbın baş prensibidir...⁵²²

Şevket Süreyya Aydemir'in eserinde Atatürk'e ayrılan yer çok sınırlıdır. Bir rehber kadronun varlığına inandığını eserinin pek çok yerinde dile getiren Aydemir

⁵²² Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Cilt III, s. 438, 439.

de kahraman olarak liderin vazgeçilmezliğini vurgulamıştır. *“İnkılâp kendi kahramanını vermiştir; ama inkılâbın kendi kadrosunu ve neslini yaratma sürecinde sıkıntıları vardır.”* İnkılâp ve Kadro Atatürk inkılâbının tazeliğini, hız ve heyecanını daima uyanık tutabilecek bir inkılâp ideolojisi hazırlama görevi ile yazılmıştır. Yani Aydemir, kahramanın kendisini tamamlaması için bir kadro oluşturarak onda kendini ölümsüzleştirmesini istemiştir. Ayrıca Aydemir, Atatürk’e karşı diktatör söylemlerine karşı çıkmış ve Atatürk’ün çok iyi bir lider, aksiyon ve devlet adamı olduğunu belirtirken diktatör olmadığı, çok iyi bir asker fakat militarist olmadığını belirtmiştir.

Aydemir eserinde “Tarih” konusundaki yaklaşımı kendi tezlerini bağlamında inkılâbın gerçekleştirilmesi gereken işler için gerekli meşruiyeti ve gücü sağlayacak bir dayanak olarak kullanmıştır. *“...Bu suretle tarihte her devrin açılışında âlemin gidişine hareket veren Türk milleti bu cihanşümül cemiyet istihalesinde en tam ve yaratıcı mümessili olacaktır.”*⁵²³ Aydemir’e göre millet olabilmenin ırk ve tarih birliğinden kaynaklanan bilinci mazinin derinliklerinde yatar. *“Millet bünyesini terkibeden ayrı ayrı unsurların, lisanın, yurt iştirakinin, millete malolmuş hars yadigarlarının ve ananelerin tarih içinde menşelerini bulmak, hulasa millete millet oluşunun tarihini ve tarih içindeki kıdemini göstermek, milletim maddi ve manevi tecanüsünü bulması için şarttır.”*⁵²⁴ Aydemir tarihi, tasarlanan iktisadi kalkınma ideolojisinin hayata geçirilmesine yardımcı olabilecek bir araç olarak görmektedir.

Şevket Süreyya Aydemir eserinde “Millet” kavramının içeriğini antropolojik, kültürel yani kan, anane, lisan birliği unsurlardan ziyade iktisadi bir mukadderat birliği olarak değerlendirmiştir. Irkın, kavmin, müşterek geçirilmiş tarihi bir hayat ve üzerinde yaşanan vatanın millet üzerindeki etkisini ve milletin maddi ve manevi birliğini sağlayan temel geçmiştaki bu unsurların varlığı olduğunu kabul etmiştir.⁵²⁵ Ama bir milletin ancak kendi kuvvetiyle kendini millet yapabileceğini düşünen Aydemir’e göre, Türkiye kendi milliyetçiliğini silahlı milli istiklal mücadelesiyle başlatmıştır. Siyasi bağımsızlığını kazanan Türkiye milli kurtuluşun şimdiki safhasında iktisadi bağımsızlığını elde ederek yeni bir milletçilik ve millet tipini temsil etmektedir.⁵²⁶ Aydemir bu milletçilik ve millet tipini geçmişin ve bugünün milliyetçi algılamaları arasına yer vermiştir. Aydemir’e göre iktisadın çerçevelediği bu tipin adı

⁵²³ Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılâp ve Kadro**, 1932, s. 40.

⁵²⁴ A.g.e, s. 92.

⁵²⁵ A.g.e, s. 68.

⁵²⁶ A.g.e, s. 92.

cemiyetçi milliyetçiliktir. Aydemir Millet birliğini tarih, lisan, hars ve devlet birliğine müstenit bir iktisat birliği olarak görmüştür.⁵²⁷

Şevket Süreyya Aydemir “İnkılâp ve Kadro” eserinde “Devletçilik” önemli bir yer kaplamıştır. Bunun için Aydemir’in devlet kavramını nasıl tanımladığı ile başlamak gerekir: “*Türk inkılâbı müstemleke ve yarı müstemleke olmamak için ilk defa kıyam eden bir milletin devlet ideolojisini oluşturur ki kendi devlet telakkisini de bu yüzden kimseden örnek almamıştır. Türkiye kendi tekniğini yüksek cihan tekniğine uydurmak mecburiyetindedir. Devletin ilk vasfı hiçbir sınıf, zümre namına olmadan gerek milli, gerek beynelmilel icaplar gereği milli iktisat hayatının seyrine müdahale etmesidir... Bizde devlet, milletin hem mümessili, hem organizatörü, yani millet içinden doğan fakat milli hayatı filen sevk ve idare ederek, büyük iktisat terakümlerini millet namına yaratan ve millet namına benimseyen bir teşkilat olacaktır.*”⁵²⁸ Aydemir’in devleti iktisat devletidir, bu iktisat devleti yeni tekniğin daha ilk adımdan itibaren, cemiyetin ileri menfaatlerini kül halinde ifade eden kurucu, işletici ve bütün fazla kıymetleri cemiyet namına besleyen bir devlet tipidir.⁵²⁹

Şevket Süreyya’nın savunduğu devletçilikte milli beraberliği oluşturabilecek tek gücün devlet olduğu ve devlet, serbest girişimi, toprak, sanayi ve mübadele sahasında verimli çalışabilecek teşebbüsleri serbest bırakmakla beraber, bunun dışında kalan ve henüz işlenmemiş olan milli enerjiyi, yüksek teknikli yeni bir milli iktisat temeli üzerinde teşkilatlandırmak zorundadır.⁵³⁰ Bu teşkilatlandırma işi devletin temel görevidir. Tabi ki herkesin devlet için çalışacağı bir düzende uzman bir iş gücüne, “ fikir ve fen teknisyenlerine” ihtiyaç duyulduğu açıktır. Bu ihtiyacı da devlet disiplini altına alınmış bir uzmanlık heyecanı ile gidermek isteyen Aydemir, herkesin devlete tabi olduğu ve onun tarafından yeniden tanımlandığı, oluşturulduğu bir sistemi savunmuştur.⁵³¹ Ayrıca Aydemir; Türkiye’deki “İdari iktisat Devletçiliğini” faşizmden ayırmıştır. İnkılâbın iktisadi kalkınma sorununu çözeceği düşünülen devletçilik liberal politikalara alternatif olarak geliştirilmiştir.

Şevket Süreyya Aydemir için Demokrasi “...*Cemiyet dâhilinde bütün kabiliyetlerin ahenktar ve mütevazın inkişafına imkân veren “makul” bir içtimai*

⁵²⁷ A.g.e, s. 120-122.

⁵²⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılâp ve Kadro**, 1932, s. 108,109.

⁵²⁹ A.g.e, s. 55.

⁵³⁰ A.g.e, s. 119.

⁵³¹ A.g.e, s. 112,113.

*nizam...*⁵³² anlamına gelmektedir. Aydemir için demokrasi XIX. yüzyılın bir ürünüdür. Bu yüzyılda gelişen iktisadi ilişkilerin siyasi bir ifadesidir. Aydemir'e göre başta demokrasiyi olum olmuşsa da *“Demokrasi, kendinden evvel gelen bütün nizamların en mükemmeli ve beşere bir asır içinde, bütün insanıyet tarihinin veremediği kadar mahsul vereni olmak itibarile, kendinden evvelkilere nazaran elbette ki bir terakki hamlesidir.”* sonrasında mevcut liberal iktisadın çerçevesini oluşturmuş ve 1930'ların genel durumunda bu çerçevenin oluşturduğu yeni sorunlara çare bulabilmekten anti-demokratik gelişmelerden dolayı uzaklaşmıştır.⁵³³ Aydemir için bu anti-demokratik gelişmeler örnek olarak da İtalya ve Almanya'yı göstermiştir. Aydemir'e göre Türk İnkılâbı'nın ileri bir aşamada teşkil etmesi kendine özgü bir demokrasi anlayışı geliştirebilmiş olmasından kaynaklanır. Bu demokrasi anlayışında toplum içinde bireye hürriyet değil iş ve vazife vermek elzemdir. Yani Aydemir dünya üzerinde millete hak ve bireye de bu hür millet içinde iş ve görev verilmesini gerektiğini savunmuştur.⁵³⁴ Şevket Süreyya Aydemir, bireyin hak ettiği yeri, kayıtsız ve şartsız olarak hürriyetini elde etmiş sömürge ve sömürgecilik şart ve koşullarından uzak, eşit haklara sahip bir milletler cemiyetinde bulabileceğine inanmaktadır.⁵³⁵

Şevket Süreyya Aydemir “İnkılâp ve Kadro” eserinde Türk İnkılâbı'nın Batı karşısındaki gelişimi konusunda o dönemin Batı siyaset ve ekonomisi karşısında temellendirmiştir. Yine de Batı, hız ve ilerleme ile elde edilecek bütün gelişmişliği ifade eder. İnkılâp o anki liberal siyasi ve iktisadi politikalara şiddetle hücum etse de ulaşmak istediği medeniyet seviyesini içinde bulunduğu krize rağmen Batı'yı temsil eder. Dolayısıyla Batı'ya Batı'nın yaşadığı bu problemleri atlayarak yetişmek gerekir. Aydemirin çağdaşlaşmadaki tezi, Batı'ya Batı'yı oluşturan süreçlerin gelişimini engelleyerek ulaşmaktır. Böylesi bir hedefi gerçekleştirecek unsur da hızdır. Aydemir, gelişimdeki hızı tek başına bu süreci işletebilecek güce sahip olmadığını belirtmiştir. Türkiye'nin Batı'dan farkı gelişim stratejisi açısından güçlü bir devlet vurgusuna sahip olmasıdır. Devlet sadece iktisadi ve teknik, maddi değişimi düzenleyecek bir irade değil aynı zamanda milleti de inşa edecek tek güçtür.

Şevket Süreyya Aydemir'i ve düşüncelerini anlayacağımız ikinci önemli nokta Kadro dergisidir. Aydemir dönem içinde etkili olan ve “Kadro” dergisi etrafında

⁵³² A.g.e, s. 84.

⁵³³ Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılâp ve Kadro**, 1932, s. 85.

⁵³⁴ A.g.e, s. 87.

⁵³⁵ A.g.e, s. 88.

gelişen hareketin teorisyen ve lideridir. Ocak 1932-Ocak 1935 tarihleri arasında, aylık olarak yayınlanan Kadro dergisi üç yıl gibi kısa bir süre yayınlanmış olsa da bıraktığı etki günümüzde de devam etmektedir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu hariç derginin yazarlarının hemen hepsi Marksist kökenlidir. Kadro dergisi Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Hüsrev Tökin, Vedat Nedim Tör ve Burhan Asaf Belge oluşan bir grup aydın tarafından yayınlanmıştır. Kadrocular; Marksist kökenden gelmelerinin de etkisiyle, Marksizm'i biraz daha toplumumuza ve yeni Türkiye düzenine uyarlayarak, temel çelişkinin burjuvazi ile emekçiler arasında değil, sanayileşmiş uluslar ile sanayileşmemiş ve sömürge uluslararası arasında olduğunu tezini ileri sürmüşlerdir. Bu anlayış, burjuvazi ile emekçi sınıfların çelişkisiyle, sanayileşmiş ülkelerin kendi aralarındaki Pazar ve sömürge mücadelesinin reddi anlamına gelmiyordu. Kadrocular, Milli Kurtuluş Hareketlerinin öncü ideologları olarak, Kemalizm'i üçüncü dünyacı bir ideoloji haline getirmek ve az gelişmiş uluslara örnek olmasını amaçlamışlardır. Kemalizm'e sosyo-ekonomik bir içerik kazandırmak isteyen Kadrocular, alternatif bir inkılâp ideolojisi oluşturmak amacındaydılar. Devletçiliği sınıf kavgasını önlemek için bir araç olarak da gören Kadrocular, özel sektörün büyük ölçüde kısıtlanmasını savunmuşlardır. Kadroculara göre kapitalizmin özel girişimciliğine dayanan anarşi üretimi yerine, devlet ve plan kavramları ön plana çıkarılmaktadır. Kadro hareketi bir bakıma kalkınma ideolojisi olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bakımdan hem özel sektörü savunanlardan hem de onların böyle bir ideoloji oluşturma çabalarından rahatsız olan CHP Genel Sekreteri Recep Peker'den tepki görmüşlerdir. Bu gelişmeler Kadrocuların sonunu hazırlamıştır.⁵³⁶

Kadro dergisini çıkarmak üzere bir araya gelen aydınlar, derginin ilk sayısında "Kadro" başlığı altında kaleme aldıkları ve "*KADRO BUNUN İÇİN ÇIKIYOR*" ifadesiyle son bulan yazılarında, Türk İnkılâbı içerisinde kendilerine uygun gördükleri görevi, "*inkılabın zatında mündemiç ileri fikir ve prensip unsurlarını, inkılabın seyri içinde ve onun icaplarına uygun bir şekilde izah*" olarak belirlemişlerdi. Kadro dergisinin içinde doğduğu siyasal ve iktisadi koşullar, Kadrocu tezlerin şekillenmesinde ve özellikle de siyasal arenada yankı bulmasında etkili olan unsurlar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Kadro hareketi, Cumhuriyet'in Osmanlı'dan devraldığı; üretim güçlerinin zayıflığı, sanayinin yokluğu, feodal üretim ilişkilerinin hâkimiyeti ve dışa karşı iktisadi bağımlılık ile belirlenen az gelişmişlik koşullarının, Kemalist iktidarın on yıla yakın icraatına rağmen tasfiye edilemediği

⁵³⁶ Hakkı Uyar, "Resmi İdeoloji ya da Alternatif Resmi İdeoloji Oluşturmaya Yönelik İki Dergi: Ülkü ve Kadro Mecmualarının Karşılaştırmalı İçerik Analizi", **Toplum ve Bilim**, sayı 74, Güz 1997, s. 181-193.

koşullarda ortaya çıkmıştır. Kemalist iktidarın, askeri başarıları iktisadi kalkınma ile pekiştirmeyi hedefleyen iradesine karşın, bu sürece kadar, beklenen sermaye birikimi sağlanamamış, iktisadi alanda yapısal bir dönüşüm gerçekleştirilememiştir. Belirli ölçüde gerçekleşen sermaye birikimi de ticari alanda yoğunlaşmakta ve dışa bağımlılığı yok edip içte gelişme dinamiklerini hızlandıracak sanayi bir boyuta yönelmemekteydi.

Kadro dergisi ideoloji ve gelişme stratejileri üzerine oldukça ciddi ve düzeyli tartışmalar üretmiştir. Kadro dergisinin yayınlanmasının Türkiye'de devletçilik üzerine yapılan tartışmaların en yoğun olduğu (1931-1935) döneme denk düşmesi oldukça anlamlıdır. Bu dönemde Kadrocular, yalnızca ideolojik ve iktisadi konulardaki tartışmalara katılmakla kalmamış, aynı zamanda Türk İnkılâbını yorumlayarak ona teorik bir çerçeve oluşturma konusunda kendilerini sorumlu görmüşlerdir. Kadrocular derginin ilk sayısında şöyle demektedirler:

"Türkiye bir inkılap içindedir. Bu inkılap durmadı. Bugüne kadar geçirdiğimiz hareketler, şahit olduğumuz muazzam kıyam manzaraları, onun yalnız bir safhasıdır. Bir ihtilal geçirdik. İhtilal inkılabın gayesi değil, vasıtasıdır. Bu ihtilal safhasında dursaydık inkılabımız akim kalırdı. Hâlbuki o, genişliyor, derinleşiyor. O henüz son sözünü söylemiş, son eserini vermiş değildir. ... Cihanın binbir çeşit hadisata gebe olan bugünkü esrarengiz gidişi içinde, mukadderatını kendi inkılabının mukadderatına bağlayan inkılap neslimizin muhtaç olduğu inkılap şevkini her zaman uyanık tutmak ve inkılabımızın bir bakışta idrakimizi durdurur gibi görünen coşkun ve mürekkep cereyanına daima hâkim kalabilmek için, onun prensiplerini hududu muayyen kriteriyumlar şeklinde bilmeye, benimsemeye ve benimsetmeye mecburuz. KADRO, BUNUN İÇİN ÇIKIYOR."⁵³⁷

Kadro dergisinin değişik sayılarında bu söylem farklı ifadelerle tekrarlanmaktadır. Atatürk, Kadronun Türk inkılabına teorik bir çerçeve oluşturma girişimini, önce kapalı, sonra açıktan desteklemiştir. Onuncu yıl kutlamaları çerçevesinde Atatürk, Kadro'ya bu girişiminden dolayı bir telgraf göndererek, *"Hatırlıyorum ki, Kadro intişar ederken maksadının Türk milletine has meslek ve metodun millet ve memlekette teessüs ve inkişafına hizmet olduğunu yazmıştı. Kadro'ya bu maksadında geniş muvaffakiyet temenni ederim"* demiştir.⁵³⁸ Fakat Kadrocular baştan itibaren CHP'nin Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik,

⁵³⁷ **Kadro Dergisi**, Sayı 1, II. Kanun 1932, Ankara İktisadi Ve Ticari İlimler Akademisi, Tıpkı Basım, Cilt I, Yayına Hazırlayan Cem Alpar, Kalite Matbaası, Ankara, 1978, s. 3.

⁵³⁸ **Kadro Dergisi**, Sayı 22, Teşrinievvel 1933, Ankara İktisadi Ve Ticari İlimler Akademisi, Tıpkı Basım, Cilt II, Yayına Hazırlayan Cem Alpar, Kalite Matbaası, Ankara, 1978, s. 3.

İnkılâpçılık ve Devletçilik ilkelerini benimsemiştir. Bu doğrultuda, Kemalist inkılâbın düşünce dayanaklarını, ulusal bağımsızlık ve uluslaşma mücadelesi veren tüm uluslara örnek olabilecek bir ideoloji ekseninde sistemleştirmeye çalışmışlardır.

Tarihi materyalist bakış açısını benimseyen Kadrocu teoriye göre, çağdaş toplumlarda teknik yapı ileri fakat tekniğe sahip olma tarzı, yani üretim araçlarını benimseme, yönetme şekli, toplumsal sonuçları bakımından sosyal adalet ile bağdaşmayan ve toplum yararına olmayan geri bir nitelik göstermektedir. Teknik gelişme ile tekniğe sahip olma şekli arasında görülen bu uyumsuzluk, Kadrocu çözümlemede, dünyaya hakim temel çelişkilerin kaynağı olarak sunulmaktadır.⁵³⁹ Toplumsal olguların yorumunda tarihsel materyalist bakış açısını benimseyen Kadrocular da, Türk İnkılâbına ilişkin çözümlerini, bu inkılâbı doğuran koşullara ilişkin analizleri üzerinde yapılandırmışlardır. Türk İnkılâbını oluşturan koşulları ve inkılâbın tarihsel yönünü, dünya düzeni içinde anlamlandırdıkları dış koşullar ve Türk toplumunun tarihsel gelişim düzeyinin belirlediği içsel iktisadi ve siyasal koşulların bütünselliği içinde açıklamaya çalıştıkları görülmektedir.

Kadro yazarlarına göre devletçilik, Türkiye gibi geri kalmış ve emperyalizm ile kapitalizme olan ilkesel karşıtlığı yüzünden, kalkınmasında ulusal emekten başka dayanacak gücü bulunmayan bir ülke için alternatifi olmayan, kaçınılmaz bir yoldur. Devletçilik bu yaklaşımda, iradi bir tercihin, subjektif ve idealist bir eğilimin sonucu olarak görülmez; kökenleri determinist bir çözümleme ile açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre devletçilik, hem ulusal hem de uluslararası koşulların bir ürünü olup Türk İnkılâbının yapısından gelen bir temel doktrindir.⁵⁴⁰ Kadro hareketinin öngördüğü devletçi sistem içerisinde devletin işlevselliği iki temel etken çerçevesinde belirlenir. Devlet bir yandan, ulusal bağımsızlığı her türlü dış güce karşı korumak yükümlülüğünü taşıırken; diğer taraftan ulusal ekonominin bütünselliği içinde, belli bir sınıfın değil, tüm ulusun çıkarlarını gözetten bir gelişme modelini izlemek zorundadır.⁵⁴¹ Kadrocu devletçiliğin yalnızca iktisat alanında müdahaleciliği esas alan bir devlet politikası değil; toplumsal yaşamın tüm alanlarını kapsayan bütüncül bir sosyal sistemdir.⁵⁴² Kadro 'da, bütün toplumsal yaşamı kapsayıcı özelliği ile devletçilik, doğal olarak otoriter bir içerik de kazanmaktadır: "...devletçilik aynı zamanda milli hayatın bütün sahalarını saran tam ve sert bir hayat ve tefekkür

⁵³⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılap ve Kadro**, 2011, s. 38,39.

⁵⁴⁰ A.g.e, s. 190.

⁵⁴¹ İsmail Hüsrev, "Türkiye'de Milli Sermaye Hareketi", **Kadro**, Sayı: 10, Birinci Teşrin 1932, s. 20-25.

⁵⁴² Şevket Süreyya, "Programlı Devletçilik", **Kadro**, Sayı: 34, Teşrin Evvel, 1934, s. 10.

*disiplini de demektir.*⁵⁴³ Kadro yazarlarınca, devletin İnkılâpçı niteliğinin doğal ve gerekli sonucu olarak görülen bu otoriterlik, devletin ulusal birliği ve toplumsal seferberliği sağlama çabasından kaynağını ve meşruiyetini alan kural koyuculuk ve disiplin sağlayıcılık işlevlerinde somutlaşmaktadır.⁵⁴⁴ Devlet düzeyinde, bireyin başıboşluğu ve disipline tabi olamaması ise, ulusal bütünlüğün gelişimini sınırlandırıcı etkenler olarak olumsuzlaşmaktadır.⁵⁴⁵

Kadrocu teoride, devletçi düzen içerisinde bireysel özgürlüğün konumu da, ulusçu parametreler bağlamında yeniden tanımlanmakta ve ulusal özgürlük kavramı ile birlikte ele alınmaktadır. Bireysel özgürlüğün ancak ulusal özgürlük, yani ulusal bağımsızlık içinde anlam kazanacağı belirtilmekte ve bireysel özgürlüğün artması, ulusal bağımsızlığın pekişmesine bağlanmaktadır. Buna göre birey, ulusla beraber hürdür ve ulusla birlikte refaha ulaşacaktır.⁵⁴⁶ Ulusun özgürlük ve bağımsızlığı tam anlamıyla sağlanıncaya kadar ise, bireyler için hak yok, görev vardır.⁵⁴⁷ Devletçiliğin toplumsal içeriği eksenindeki bu düşünce silsilesi, son noktada, Türk devletçiliğinin totaliter bir boyuta taşınmasına ve “*eski ordulaşmış millet rejiminin modern şartlar ve zorunluluklar altında tecelli etmiş bir şekli*”⁵⁴⁸ olarak tanımlanmasına kadar varmaktadır. Kadroculara göre Türk devleti, bir sınıfın değil, tüm ulusun temsilcisidir ve onu sınıfsal değil, ulusal talepleri olan aydın-azınlık bir kadro yönetmektedir.

4.1.4. Recep Peker (1889-1950)

Mehmet Recep adıyla nüfusa kayıtlı olan Peker, Mustafa-Emine çiftinin çocuğudur. Kafkasya'nın Dağıstan yöresinden Anadolu'ya göç etmiş bir ailenin mensubudur.⁵⁴⁹ Kemalizmin önde gelen ideologlarından ve aksiyon adamlarından Peker Türk İnkılâbı'nın üçüncü adamıdır. Tek parti döneminin kudretli bir devlet adamı ve ideoloğu CHP programlarının mimarıdır. Peker, Kemalist tek parti devletinin inşasında ve Kemalist ideolojinin oluşumunda, özellikle Altı Ok'un

⁵⁴³ A.g.e, s. 11.

⁵⁴⁴ Şevket Süreyya, “Beynelmilel Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi-IV/Türk Nasyonalizmi”, **Kadro**, Sayı: 21, Eylül 1933, s. 5-14.

⁵⁴⁵ İsmail Hüsrev, “Milli Kurtuluş Devletçiliği-II”, **Kadro**, Sayı 19, Temmuz 1933, s. 23-31.

⁵⁴⁶ A.g.e, s. 23-31.

⁵⁴⁷ Burhan Asaf, “Hürriyet Mefhumu Etrafında”, **Kadro**, Sayı: 21, Eylül 1933, s. 29-32.

⁵⁴⁸ Şevket Süreyya, “Programlı Devletçilik”, s.9.

⁵⁴⁹ Mehmet Zeki Pakalın, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, Cilt V, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1948, sayfa 493. Sefer E. Berzek, **Türkiye Kurtuluş Savaşında Çerkez Göçmenleri**, Cilt II, Nart Yayıncılık, İstanbul 1980, s.54.

belirlenmesinde en büyük paylardan birisine sahiptir.⁵⁵⁰ Tek-Parti anlayışını hem temsil eden hem de sözcülüğünü yapan cumhuriyet dönemi aydını olup önemli siyaset, devlet adamıdır. Recep Peker'in yaşadığı çevre ve dönem, onun karakterinin oluşmasında etkili olmuştur. Recep Peker, görev konusunda oldukça dikkatli ve titiz, dürüst bir insandır; iş konusunda ise çoğu zaman sert bir mizaca sahip birisidir.⁵⁵¹

Recep Peker, 1895'de İptidai mektebinde tahsiline başlamıştır.⁵⁵² Recep Bey daha sonra sırası ile 1898-1901'de Koca Mustafa Pasa Askeri Rüstiyesinde, 1901-1904'de Kuleli İdadi-i Askeriyede, 1904-1907 Harp Okulu'nda öğrenim görmüştür.⁵⁵³ Teğmen olarak mezun olduktan sonra Yemen'e tayin olmuştur. I.Dünya Harbi'nde Kafkas Cephesinde tümen, kolordu ve ordu karargâhlarında kurmay subay olarak görev yapmış, bu muharebelere katıldığından dolayı 1911'de başladığı kurmaylık tahsilini 1919'da Harp Akademisini birincilikle bitirerek tamamlamıştır. Recep Peker, Harp Akademisi ve 24. Fırkadaki görevini sürdürdükten sonra 20. Fırka Erkanı Harbiyesi'ne tayin edilmiştir. Ankara'ya geldikten sonra Başkumandanlık emriyle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesinde Muamelat-ı Tahriye'de görev almıştır. Recep Peker, 1919 senesi sonlarında Milli Mücadele'ye katılmıştır. Recep Peker, 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışıyla birlikte politik hayata ilk adımını atmıştır. Peker'in Mustafa Kemal ile yakın diyalogu bu tarihten sonra olmuştur. Mizacı itibari ile görev konusunda çok dikkatli ve titiz, sır taşımasını bilen bir özelliği olmasından dolayı Mustafa Kemal'in güvenini kazanmıştır. Recep Peker'in 1920-1923 arasındaki rolü bireysel yeteneklerinden ziyade o dönemin çetin şartları ve Atatürk'ün siyasi planları etkili olmuştur. 1923'ten itibaren olan devrede karakter bakımından Atatürk'ün aklındaki yenilikçi düşünceleri taşımasından siyasi hayatı boyunca önemli görevler Recep Bey'e verilmiştir. Hatta soyadı kanunu ile Atatürk, hoşuna gidecek bir soyadı bularak "Peker" demiştir.⁵⁵⁴ Meclisin açılışı ile 23 Nisan 1920'de Başkâtiplik görevine başlamıştır.⁵⁵⁵ Meclisin ilk döneminde seçilecek milletvekillerini Atatürk, İnönü ve Recep Bey seçerdi.⁵⁵⁶ Meclisin ikinci döneminde

⁵⁵⁰ Ahmet Yıldız, "Recep Peker", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 58

⁵⁵¹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **İlk Meclis ve Milli Mücadele'de Anadolu**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1990, s. 45-46.

⁵⁵² İlhan Selçuk, **Yüzbaşı Selahaddin'in Romanı**, Cilt I, Cumhuriyet Kitapları Yayınevi, İstanbul 1979, s.183.

⁵⁵³ TBMM üyeleri için **Tercüme-i Hal, TBMM Arşivi**, Sıra no: 364, D.No: 37.

⁵⁵⁴ Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 243.

⁵⁵⁵ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Devirden Devire**, Cilt I, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1974, s. 127.

⁵⁵⁶ Mahir İz, **Yılların İzi**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1975, s. 192.

Kütahya'dan milletvekili seçilmiştir. Mecliste ikinci dönemden sekizinci döneme kadar Kütahya milletvekili, sekizinci dönemden ölüm tarihi olan 2 Nisan 1950'ye kadar İstanbul milletvekili olarak görev yapmıştır. Halk Fırkası'nın kurucularından olan Peker aynı zamanda fırkanın ilk "Genel Sekreteri" olmuştur.

1930–1938 dönemi Recep Peker'in tek parti düşüncesinin yerleştiği bir dönemdir. Bu dönemde yeni rejimin yayılması ve propagandası görevini yürütmüştür. "İnkılap Tarihi Ders Notları" kitabı Atatürk tarafından desteklenmiş, üniversite ve okullarda ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Ayrıca bu dönemin en büyük gelişmesi, Recep Peker ve Atatürk arasında görüş ayrılıklarının belirmesi, bizzat Atatürk tarafından Recep Peker'in Genel Sekreterlikten alınarak pasifize edilmesi olayıdır. Recep Peker, resmi tayini 19 Mayıs 1931 olmak üzere beşinci İnönü Kabinesi oluşturulmadan, 1931 kurultayından önce 9 Mart 1931'de üçüncü kez CHP Genel Sekreterliği'ne getirilmiştir. Recep Peker üçüncü kez CHP'de genel sekreterlik görevini sürdürürken 15 Mart 1934'te İnkılap Tarihi Enstitüsünde inkılap tarihi derslerine başlamıştır. 29 Kasım 1935'te ise Ankara Hukuk Fakültesinde 1935-1936 öğretim yılında ilk inkılap tarihi dersini vermiştir.

Recep Peker 1930-1938 döneminde Kemalist ideolojiyi oluşturma ve bunu teorileştirmeye çalışan, "Altı Ok'u" bir parti ideolojisi olmaktan çıkarıp devlet ideolojisi haline getirmeye çalışmıştır. Recep Peker, bu faaliyetlerin kuruluşunda aktif rol oynadığı, 1932'de dört il merkezinde kurulan Halkevleri ve yayın organı olan "Ülkü" dergisi etrafında yoğunlaştırmıştır. Halkevlerine; Macaristan'daki "Milli Kültür Cemiyeti", Çekoslovakya'daki "Mozaik Halk Terbiye Müessesesi", İtalya'daki faşist "Dopolavor", Almanya'daki "Nazi Partisi Örgütleri", İngiltere'deki "Halk Terbiye Cemiyeti ve Radyo Dersleri Dinleme Kulüpleri" gibi örneklerden esinlenerek kurulduğu CHP'nin Halkevleri Talimatnamesi'nde belirtilmektedir.⁵⁵⁷ Recep Peker, Halkevleri yayın organı olan Ülkü Dergisi'nin ilk yazı işleri müdürü olmuştur. "İnkılap Dersleri" kitabı da aynı derginin ilavesi olarak yayınlanmıştır. Konuşma yeteneğini çevresine kabul ettirmiş olan Recep Peker, Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde de çeşitli yazılar yazmıştır. Bazı kaynaklarda Recep Peker'in "*Başmuharrir ve imtiyaz sahibi*" olduğu belirtilmektedir.⁵⁵⁸ Recep Peker "Ülkü"nün ise çıkış nedenlerini şöyle anlatmaktadır:

⁵⁵⁷ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 320,321.

⁵⁵⁸ Mehmet Zeki Pakalın, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, s. 493.

“Ülkü, karanlık devirleri arkada bırakarak şerefi ve aydınlık bir istikbale giden yeni neslin heyecanını beslemek cemiyetin kanındaki inkılap unsurlarını ısıtmak, ilk adımları sıklaştırmak için Ülkü bu büyük yola katılanlar arasında kafa birliği, gönül birliği ve hareket birliği yapmak için... Ülkü milli dile, milli tarihe, milli sanatlara ve kültüre hizmet için... Ülkü, bütün bu gayelere hizmet yolunda çalışan halk evlerinin ruhundaki hareketi yazı vasıtası ile yaymak için çıkıyor. Bu tarif Büyük Milli Reis’in mecmuaya yakıştırdığı ve verdiği ‘Ülkü’ adı ile nesir maksadı arasındaki sıkı münasebeti de gösterir. ‘Ülkü’ de büyük davaya inananların buna Türk cemiyetini inandırmak, toplu ve heyecanlı bir millet kitlesi yaratmak hizmetinde vazife ve hisse olmak isteyenlerin yazıları çıkacaktır. Mecmua fikirlerine ve ruhuna sadakatle bağlı olduğu, Halkevleri gibi hiçbir kar ve kazanç fikri takip ettiren vazifesini yapacaktır... Ülkünün izahlarında teşrih ve tahlillerinde Cumhuriyet, Milliyet ve İnkılap fikirleri esas olacaktır.”⁵⁵⁹

Recep Peker’in 1935-1942 yılları arasında gerek Atatürk gerek İnönü döneminde Başbakanlık dâhil birçok görevlere getirilmiştir. Fakat en etkili ve önemli görevi CHP Genel Sekreterliği olmuştur. Yapılan bütün değişiklikleri halka anlatmak ve yerleştirmek için Halkevleri’nin yaygınlaşmasına çalışmıştır. Recep Peker hayatı; siyasi, askeri ve fikri mücadelelerle geçmiş, 2 Nisan 1950’de Amerikan Hastanesinde vefat etmiş ve cenazesi Edirnekapı Şehitliği’ne defnedilmiştir. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Peker’i şöyle tanımlar: *“...paraya-pula, mala mülke düşkün değildi. Bence Recep Peker kafasının içinde tilki dolaştıramadığı ve düşüncelerini açıkça ve dobra dobra söylediği için, bir doğu ülkesi olan Türkiye’de, bütün ülkücülüğüne rağmen, başarılı bir devlet adamı olarak görev yapamamış, ama namuslu bir devlet adamı olarak ölmüştür.”*⁵⁶⁰

Recep Peker “İnkılâp Dersleri” adlı eserinde, üniversite reformundan sonra kurulan Türk İnkılâp Enstitüsüyle inkılâbın ilke ve değerlerini kısaca öğretisini yeni kuşaklara aktarmak, anlatmak amaçlanmıştır. Türk İnkılâp tarihini siyasi açıdan diğer ülkelerle de kıyaslayarak anlatılması işi Recep Peker’e verilmiştir.⁵⁶¹ Peker inkılâbın oluşumuna aktif olarak katılmıştır. Bunu ders notlarının bir araya gelmesiyle oluşan kitabın amacını da Recep Peker şöyle izah etmiştir:

“...İnkılâb devrini yaşamış, o devri hazırlamış insanların ruhunda en kuvvetli ileri hareket unsuru olan sıcaklığı ve heyecanı, ulusal çalışma hayatına çıkacak olan genç Türk nesillerine, yeni unsura aşılması ve onları yaşadığımız İnkılâb prensipler ile yetiştirip

⁵⁵⁹ Recep Peker, “Ülkü Niçin Çıkıyor”, **Ülkü**, Şubat 1933, Sayı 1, s. 1-2.

⁵⁶⁰ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **İlk Meclis ve Milli Mücadele’de Anadolu**, s. 45-46.

⁵⁶¹ Recep Peker, **İnkılâp Dersleri Notları**, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s. 1.

vazifeye hazırlamaktır. Onun için vakaları birbiri ardına sıralayıp, onları bir tarih dersi gibi mütalaa etmiyerek, bizi söylediğim amaca ulaştıracak bir metodla vazifemizi yapacağız... iç idare derken, inkılâbın iç politika bakımından, askerlik bakımından görüşünü, inkılâbın getirdiği yeni siyasal mefhumları, kendi görüşümüzle gözden geçirmekle beraber, bu mefhumların başka ülkelerde tatbik edilen siyasal şekillerle karşılıklı olarak mukayesesini aynı zamanda göz önünde bulunduracağız... Türk ana inaniş istikametini, sizlere aşlamak, sizlerin kafalarınıza yerleştirmektir”⁵⁶²

Recep Peker, insanların, yaşayış şartlarını baştanbaşa değiştiren bir inkılâbın değerlerini alışkanlıkla değil bilinçli bir şekilde özümlemeleri gerektiğini düşünür. Peker’e göre bu inkılâbın korunması ve ebedileşmesi için inkılâp sürecini yaşayanların güçlü bir inanca sahip olmaları gerekir. İnkılâp dersleri yeni nesli inkılâba böylesi bir inançla bağlama amacıyla yazılmıştır.⁵⁶³ Recep Peker inkılâp derslerinde “Korporatizmin” en açık ve net savunmasını yapmakla kalmamış, hem sosyalist ve komünist rejimlere hem de ağırlıklı olarak kapitalist ekonomik düzene ve liberal demokratik rejimlere son derece sert saldırılarda bulunmuştur. Peker eserinde SCF’nin kapatılmasından sonraki başlayan yeni dönemde ulusal devlet, tek parti, tek şef ve ulusal ekonomik anlayışı gibi siyasi ve ideolojik yaklaşımları özetlemiştir.

Recep Peker bulunduğu dönem içerisinde gelişen liberalizm, faşizm ve sosyalizm gibi rejimleri dikkatli bir biçimde araştırmış ve inceleyerek yorumlamıştır. Özellikle Avrupa gezisi esnasında Alman ve İtalya faşist diktatörlük sistemlerinden etkilendiği söylenebilir. Bu etkilenme, bazı ilkeler üzerinde Atatürk’le fikir ayrılığına düşmesine ve sonrasında pasifize edilmesine yol açacaktır. Peker’e göre liberalizm bir reaksiyondur ve bu reaksiyonu ile insanlığa yeni bir anlayış ve dinamizm getirmiştir. Ancak neticesi itibari ile reaksiyonun ilerisine gidememiş ve başlangıcı netice olarak kalmıştır. Peker’e göre liberalizm idealleri bütün insanlığın kabul edebileceği heyecan verici erdemlerdir. Ancak bu erdemleri liberalizm kendi uygulamaları ile dejenere etmiştir. Bilhassa ekonomik serbestliği insanlığı, hürriyet adına yeni mahkûmiyetine hazırlamıştır. Bu nedenle liberalizm ekonomik yönden intizamı bozmuş ve az kazançlı insan yığınlarının istismarına sebep olmuştur.⁵⁶⁴ Recep Peker, sosyalizmin ortaya çıkışını ve çıkış sebeplerinin liberalizmle ilintisi konusunda ise Ekonomik liberalizm, sanayileşme dönemindeki sosyal çarpıklıklara

⁵⁶² A.g.e, s. 1,2.

⁵⁶³ A.g.e, s. 7,8.

⁵⁶⁴ Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 25,26.

çözüm bulamamıştır. Sosyalizmin yayılmasında, liberal parlamentarizm etkili olmuştur. Recep Peker'in sosyalizm izahı ve eleştirisi aslında, sosyalizmi temel alarak yaptığı liberal sistemi eleştiri olarak değerlendirilebilir. Marksizm'i bağımsız bir fikir olarak görmeyip liberal düşüncenin problemi olarak algılamaktadır. Bu düşüncüyü "tez-antitez" ilişkisi içinde ele almaktadır. Burada asıl amacı olumsuzlukları ortaya koyarak kendi dünya görüşünü alternatif düşünce olarak göstermektir.

Recep Peker'e göre faşizm sınıf ihtilaline karşı liberal devlet içinde meydana gelen siyasal rejimlerdir. Her iki rejimin meydana geliş sebeplerini tarihi açıdan ele alır ve açıklamaya çalışır.⁵⁶⁵ Peker'e göre I. Dünya Savaşı sonrasında savaştan tüm ülkelerde büyük karışıklıklar meydana gelmiştir. İtalya ve Almanya da bu karışıklıklardan kurtulamamıştır. Liberal devlet ise bu karışıklıklara çözüm getirecek güçten yoksundur. Komünizm hem bu karışıklıklardan hem de liberal devletin zafiyetlerinden yararlanmasını bilmiş ve bazı ülkelerde seçim mekanizması ile iktidara gelebilecek kadar güçlenmiştir. İşte bu noktada faşizm komünizm cereyanına bir tepki olarak ortaya çıkmış ve iktidar olmuştur. Recep Peker tüm totaliter rejimlere olduğu gibi faşizme de karşıdır. Ancak 1934-1936 yıllarında faşizm diğer ülkeler için değil yalnız İtalya ve Almanya için uygun rejimler olduğu kanaatindedir. Çünkü bu rejimler o ülkelerin kendi şartlarının bir sonucu olarak meydana gelmiş ve devletin bazı zafiyetlerini gidermiştir. 1946'lı yıllara gelindiğinde ise Peker'in bu görüşlerinin önemli ölçüde değiştiğini görmekteyiz. 1930'lu yıllarda savunduğu görüşün aksine faşizmin İtalya'ya ve Almanya'ya felaketler getirdiğini ve bu rejimlerin uygulanacağı ülkelerin mahvolacağını kesin bir ifade ile açıklamaktadır. Recep Peker'in CHP'nin "Tek Parti" yönetimi konusunda 1935 yılında diyor ki;

"...bugün görüyorsunuz, bütün yurdun varlığı içinde yurdun kuvvetini ve şerefini temsil eden bir varlık olarak partimiz vardır. Partimiz bugünkü yüce ve şerefli Türk varlığının kısa bir ifade ile tam özü ve bel kemiğidir. Bu önemi hatırdan çıkarmayan bir ilgi ile vazifemizi önümüzde tutarsak, bizden tarihin beklediği, ulusun beklediği ve nihayet şefin istediği vazifeyi yerine getirmek için bütün kuvvetlerimizi kullanmalıyız."⁵⁶⁶

Recep Peker'in Türk siyasi hayatında CHP haricinde yaşam hakkı tanımadığı siyasi partilere ve siyasi düşüncesine bakacak olursak hedeflediği siyasi ortamı buluruz. Peker siyasi partinin tarifini; *"bir devlet içinde bütün ulusal işleri ana çizgileri*

⁵⁶⁵ A.g.e.s. 47-50.

⁵⁶⁶ "Recep Peker'in Parti Delegatesine Söylevi", **Aydın Tarihi**, 1-31 Mayıs 1935, s. 61-62.

ve yürütme şekilleri üzerinde birbirlerine inananların ve dayananların bir ve beraber düşündüklerini tatbik için vücuda getirdikleri birliktir.” şeklinde yapmıştır.⁵⁶⁷ Ebedi Şef, Milli Şef kavramları Recep Peker’in açıklamaları ile gündeme gelmiştir. Recep Peker, liberal devlet tipinin ve klasik parlamentarizmin ulus kuvvetini parçalayan, anarşik durumu içinde, yurttaşlar arasında partililik ve memleketçilik gibi suni bir tasnife yol açtığını ve her biri yurt menfaatlerinden ziyade şahıs ve zümre faydasını güden çeşitli partiler karşısında, parti dışında memleketçi olmak telakkisinin doğduğunu söyleyerek bu gün ulusal bir devlet olan yeni Türkiye’de CHP’nin tek ulusal parti olduğunu savunmuştur.⁵⁶⁸

Recep Peker ideolojik bakımdan CHP’nin radikal sağ kanadındadır. Bundan dolayı yapmak istediği bütün çalışmalar bu doğrultuda olacaktır. Recep Peker parti genel sekreterliğine geldiğinde CHP’nin bir baştan bir başa yeniden örgütlenmesine geçilmiştir. Bu yeniden örgütlenme CHP’nin faşist ilkelere dayalı bir siyaset eğitim örgütüne dönüştürecek, faşizmin Türkçesi “Yeni Kemalizm” olacaktır.⁵⁶⁹ Peker’e göre: “kanunların ve kanun müesseselerinin kuvvetle ve adaletle islemesi ile mümkündür. Bu açıdan otoriter olmak gerekir. Ancak otoriterlik ile totaliterliği birbirinden ayırmak gerekir. Otorite bir cemiyetin varlığını ve kuvvetini masum tutabilmek, üstün tutabilmek için lazım bir unsurdur. Otorite olmadan en küçük bir cemiyetin dahi nizamla islemesi ve hatta payidar olması mümkün değildir.”⁵⁷⁰

Recep Peker’in düşündüğü CHP aynı zamanda devlet teşkilatının kendisidir. Partinin devleti içine aldığı yapılanmaya gidilince Atatürk parti genel sekreterliği görevinden Recep Peker’i almıştır. İlkeleri yorumlarken, sert devletçi anlayışı kendini göstermiş ve tek parti zihniyeti ile birleşerek Atatürk’ten bazı yorum farklılıkları ortaya çıkmıştır. Bu yorum farklılıkları özellikle “Devletçilik ve Milliyetçilik” alanlarında kendini belirgin olarak kendini göstermektedir. Recep Peker’e göre İnkılâp;

“İnkılâp bir sosyal bünyeden geri, eğri, fena, eski, haksız ve zararlı ne varsa bunları birden yerinden sökülüp, onların yerine ileriye, doğruyu, iyiyi, yeniyi ve faydalıyı zor mücadelelerle koymanın adıdır. Her büyük fikir hareketi, her inkılâp, ileri gidiş esnasında, nesiller, zamanlar geçtikçe, şefler değiştikçe hız ve heyecanını kaybeder. Bu safhalarda yavaş yavaş ana fikirlerden gerilemeler görülür. Sökülüp atılan geri unsurların bir daha geri

⁵⁶⁷ Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, 1984, s.62.

⁵⁶⁸ Recep Peker, “Recep Peker’in Partililerle Bir Konuşması”, **Ülkü**, Sıra 39, VII, Mayıs 1936,s. 161.

⁵⁶⁹ Mete Tunçay, a.g.e, s. 318.

⁵⁷⁰ Recep Peker, “Recep Peker’in CHP Grubunda İç Politika Hakkında Verdiği Nutuk”, **Aydın Tarihi**, Ağustos 1947, s. 16.

dönmemesi için bir sistem kurup işletmek ve suiistimal kapısını aralık tutmamak gereklidir. İnkılâpları yaşatmak, kökleştirmek ve özde benimsetmek için de, inkılâbı şuurlaştırmak zorunludur. Aksi halde inkılâp, gelip geçici bir hadise niteliğini kazanır ve geri unsurlar, daha geniş tahrip tesirleri ile geri döner... Mukavemet ve irtica unsurları, yerine göre elinde silahla veya cebinde kitapla, kafasında eskiye alışmış somurtkanlık, dilinde iğfal ve tehevvrüle öfke ile karsınıza dikilirler. Bunları vurup devirmedikçe inkılâbı yapmanın ve hatta uzun devirler korumanın imkânı yoktur.”⁵⁷¹

İnkılâpçılık Recep Peker için devletin varoluş ve süreklilik kaynağıdır, devletin dayanaklarından biridir. Türk inkılâbını köken olarak; halktan gelen inkılâplar kategorisinde değerlendiren Recep Peker onu, “hürriyet inkılabı tipinde bir halk ihtilali, inkılabların en yücesi... Batı'daki istismarcı insanların kazancına ket vuran bir hareket” olarak tarif etmiştir.⁵⁷² Türk ihtilalinde sınıf ihtilali kokusu olmadığını belirtir. Recep Peker'e göre Türk inkılâbı halktan otoritelere karşı yapılmış başarıya ulaşıldıktan sonra otoritelerden halka doğru devam etmiştir. Peker, “Batı Türkeri'nin şereflerini yükselten ve dünyanın gözlerini kamaştıran şaşaalı bir güneştir.”⁵⁷³ Türk inkılâbının kopya olmadığını savunan Recep Peker Türk ordusunun inkılâp tarihindeki yerini ve önemini özellikle vurgular ve hiçbir ülke inkılâbında bulunmayan bu özelliğin yalnız Türk inkılâbında var olduğunu belirtmiştir. Recep Peker'e göre inkılâpçılık; devletin var oluşunda, devamlılığının sağlanmasında ve medeni bir devlet olarak yükselmesinde temel şartlar içinde en önemli faktör olarak değerlendirilir.

Türk İnkılâbı'nın dayandığı temel ilkelerden biri olan Cumhuriyetçilik ilkesine ilişkin görüşlerini Recep Peker inkılâp derslerinde ve çeşitlik nedenlerle yapmış olduğu konuşmalarda Cumhuriyet yönetimi için yeryüzünde bulunan bütün krallık rejimlerinin yerlerini Cumhuriyet yönetimine bırakacağını savunmuştur.⁵⁷⁴ Recep Peker'in milliyetçiliği, inkılâp değerlerinin pratikte uygulanış şeklinin ortaya çıkardığı şartlara ve İnkılâbın hedeflerine göre şekillenen pragmatist bir durum arz etmektedirler. Onun milliyetçiliğinde geleneğe dayalı bir kültür, tarihe dayalı bir beraberlik esası yoktur. İnkılâba ve İnkılâbın temel ilkelerine dayalı bir hedef ve beraberlik esastır. Yani onun milliyetçiliğinin boyutlarını var olan toplum ve kültürü değil, var olacak toplum ve kültür belirtmektedir. Recep Peker'in milliyetçiliğinin kaynağı tarih değildir. Yüzü maziye değil, geleceğe dönüktür. Bu itibarla onun

⁵⁷¹ Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, 1984, s. 18,19.

⁵⁷² A.g.e, ss. 20-57.

⁵⁷³ A.g.e, , s. 57.

⁵⁷⁴ A.g.e, s. 31.

milliyetçiliğinin, liberal milliyetçilik anlayışı içinde değerlendirilmesi mümkün görülmektedir. Ancak, liberal düşüncenin toplumsal rabıtayı sağlayacak temel değerleri Türk toplum yapısında yerini bulamadığı için Recep Peker'in milliyetçiliğinde "ırk esası" bir rabıta unsuru olarak kendini göstermiştir. Bu özelliği ile de liberal milliyetçilikten farklılaşmıştır. Onun ırkçı görüşünün izlerini şu cümlelerde bulmak mümkündür.

*"Nihayet insanlık tarihi XX. Yüzyıla açılırken yeryüzünü kaplayan geniş Türk yığınlarının batı parçası, her yönden güçlü, zayıf ve karmakarışık hale gelmiş olan ve kendisini terkip eden cüzler arasında bir bağıllığı kalmayan Osmanlı İmparatorluğu'nun durgunluğu içinde uyuyordu. Bereket versin ki, en büyük imha vasıtaları ve en ezici hadiselerle bile bozulması mümkün olmayan tek bir şey, bütün gürültüler içinde temiz kalmıştı. Batı Türkleri bu çöküntü içinde, kanının arlığını koruşu ve sakladı. Dünyaya kahramanlık örneği gösteren Osmanlı ordusunun yüksekliği, devlet idaresinin kötülüğüne rağmen, bu orduları yaratan asil Türk ulusunun kanındaki yücelikten ileri geliyordu."*⁵⁷⁵

Recep Peker'de milliyetçilik, milli kültürün canlandırılması ve zamanın ötesine taşınması kaygısının ifadesi değil, emperyalizme karşı duyulan çaresizliğin ve ümitsizliğin oluşturduğu bir husumetin ifadesidir. Bu nedenle Türk inkılâbını izah ederken çok kullandığı "biz bize benzeriz" ifadesi bu ezikliğin ve ümitsizliğin ikrarıdır.⁵⁷⁶ Recep Peker'in milliyetçiliği hem Osmanlı'ya, hem de Avrupa'ya karşı bir reaksiyon seklinde görülmekte ve milliyetçilik onda Avrupa'ya rağmen Avrupalılaşıma seklinde bir anlam kazanmaktadır. Recep Peker için milliyetçilik, emperyalist, beynelmilelci ve gelenekçi akımlara karşı inkılâbın ve devletin bir zırhıdır.

Recep Peker, Devletçiliği, "Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş ve Türkiye'ye has bir sistem"⁵⁷⁷ olarak yorumlamıştır. Atatürk'ün bu düşüncesinden hareket eden Peker devletçiliği benimsemiştir. Peker amaçla ulusal devletçilik, birlik ve beraberlik zihniyetinin yerleşmesi için çalışmıştır. Atatürk ve Recep Peker'in devletçilik konusunda düşünceleri aynıdır. Ancak uygulama konusunda farklılık gösterir. Atatürk'e göre devletçilik fertlerin özel teşebbüslerini ve şahsi faaliyetlerini esas tutmak, özel teşebbüsün yapamadığını devletin yapmasıdır. Ancak Recep Peker bunun tam tersini düşünmüş ve devletin yaptığı işlerin, özel teşebbüs tarafından yapılmasını gereksiz görmüştür. Recep Peker'in savunduğu Devletçilikle, devlet farkında olmadan çelişkili üç rolü birden üstleniyordu. Birincisi, özel teşebbüs ve

⁵⁷⁵ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, 1984, s.16.

⁵⁷⁶ A.g.e, s. 3,4.

⁵⁷⁷ Afetinan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1973, s. 121.

sermaye teşvik edilmekte, ikincisi, işletmeler kurarak kendi faaliyet alanını genişletmekte, üçüncü olarak da, refah devleti gibi davranmaktaydı. Recep Peker'e göre devletçilik bütünüyle cemiyet nizamını tanzim eden bir devlet düşüncesidir. Devletçilik düşüncesi ile devletin hükümranlılığını pekiştirme gayreti içerisinde. Böylece toplumsal ahenk ve nizam sağlanacak, ayrıca iktisadi menfaat kaygısının çıkaracağı cemiyet içi çatışmalar ortadan kalkacaktır. Recep Peker'in devletçiliğinin temelinde, bir özel teşebbüs grubu oluşturma amacı yatar. Ancak, özel sermaye oluşturma gayesi ile meydana gelen düşünce dünyada ve içerdeki gelişmeler sonucu değişmiş, aşırı devlet müdahaleciliğine dönüşmüştür.

Recep Peker'in devletçiliği ise müdahaleciliği sistemleştirmeye çalışan temel ilkelerden oluşmaktadır. Onun devletçiliğinde devlet hangi şartlarda olursa olsun kendi ayakları üzerine basabilen bir sermaye oluşsa dahil genel menfaatler noktasında gerekli olan her teşebbüste müdahale yetkisine sahip olmalıdır.⁵⁷⁸ Recep Peker Ulus gazetesine verdiği demeçte;

“Devletin yapıcılığı ve kuruculuğu Türk rejiminin başlıca ana vasıflarındadır. Devlet Türkiye’de başarılmasına lüzum gördüğü her işi yapabilir. Fabrikalar kurar, demir yolları, limanlar, elektrik, su, büyük enerji müesseseleri vücuda getirir. Hatta hususi sermayenin elinde olan bir işi, ayrı kanun yapmak ve bedelini ödemek şartı ile kendi uhdesine alabilir. Devletin bütün bunları yapabilmesi için yalnız genel menfaatin icabı olması kafidir.”⁵⁷⁹

Recep Peker'in devletçiliğinde, fert-sınıf-devlet ilişkisi, milliyetçi bir anlayış üzerine oturmuştur. Onun dünyadaki gelişmeleri eleştirerek ilişkilerin isleyişini hangi zemine oturttüğünü göstermesi bakımından şu sözleri güzel bir örnektir:

“Yeni Türkiye’nin rejimi hiçbir rejimden kopya edilmiş değildir bu büyük eserde bütün beşeriyetin uzun asırlar çalışma, düşünme ve çarpışmalarla elde ettiği tecrübe neticelerinden damlalar vardır. Parti programı yaparken insanlık aleminin müşterek mirası olan bu neticelerden istifade etmekle beraber bütün esaslarımızın en ziyade hayata kendi iç ve öz hayatımıza uygunluğunu birinci derece göz önünde tutmuştur. Liberalizmin anarşisi, sosyalizmin sınıf kavgası, beynelmilelciliğe ve otoriter idare sisteminin devlet kurmak ve işletmekte halkın reyini ve mutaaşasını ve milli zekânın yardımını hiçe sayması gibi millet beraberliğini bozan, milli kuvvetleri dağıtan zararlı unsurlar akli selimin filitresinden süzülükten sonra yeni rejimin kendimize pek yakışan çehresi meydana çıkmıştır.”⁵⁸⁰

⁵⁷⁸ Ülkü, V, Sıra 38 (Haziran 1935), s. 253.

⁵⁷⁹ Recep Peker, “Uluslaşma -Devletleşme”, **Ulus**, 3.7.1936.

⁵⁸⁰ Recep Peker, “Karar Günleri”, **Ulus**, 29 Mayıs 1939.

Recep Peker'e göre "*Kooperatifçilik*", ticareti büsbütün kaldırmak değil, onu meşru kar ile iktifaya sevk etmek ve memlekette yetiştirilen önemli maddelerin getireceği faydaları, yetiştiren ile ihraç eden arasında makul bir nispette taksim etmek gayesine hizmet eder. Kooperatifler, mahsulün fiyatlarını indirirken faizler üzerinde de tesir yapar, kooperatifler sayesinde Türk köylüsü içtimai bir çalışma terbiyesine sahip olur.⁵⁸¹ Recep Peker, ferdi teşebbüsün iktisadi yönlendirme gücüne eriştiğinde, iktisadi yapıda gayri meşru sapmalar meydana geleceği düşüncesindedir. Tüketicilere karşı girişilecek fiyat empozisyonunun tröstleşmeyi ve kartelleşmeyi doğuracağı inancındadır. Böyle bir gelişme devlet üzerinde müessir bir güç doğuracaktır ki bu da insafsız, ihtiraslı ve taasuplu bir sınıf mücadelesine ve vatandaşların devamlı çatışmasına sebep olacaktır. Bu çatışma devletin yaşamasında ve tehlikelerden korunmasında en büyük kuvvet olduğuna inandığı milli birliği tahrip edecektir. Böyle bir durum, milli kuvvetlerin beyhude yere israfına sebep olacağını düşündüğünden sınıflaşmayı reddederek milletçe kütleleşmek düşüncesini savunmuştur.

Recep Peker Devletçilik ile Halkçılık ilkelerini de aynı paralelde görmüştür. 1935 programının açıklamasını yapan Recep Peker; "... *Burada, Cumhuriyet Halk Partisi halkçılığının başka yerlerdeki popüler popülist gibi adlar taşıyan hareketlerle ilgisi bulunmadığı, onlarınki gibi bir klişeden ibaret olmadığı söyleniyor. Bizim halkçılığımız bizim anladığımız manadadır deniliyor. Bu, biz bize benzeriz biz bize uygunu seçeriz, kavram ve terimlere istediğimiz anlamı yükleriz tutumu temelde, kendini evrensel ve mukayeseli normlarla bağlamama eğilimi yansıtıyor.*"⁵⁸² Taha Parla, Recep Peker'in CHP programlarını ilerisine geçerek halkçılıkta demokratik manası da görüyor, yorumunu yapıyor. Bu da programdaki bireysel ve toplumsal özgürlük, eşitlik ve dokunulmazlık ve mülkiyet hakları ile bir tutuyor. Ardından saydığı hak ve özgürlüklerin programda olmadığını belirtiyor.⁵⁸³

Çağdaş medeniyet denince daha ziyade laiklik ve pozitivizmi anlayan, daha önceki sıkıntılarının esas sebebini Osmanlı Devleti'nin din anlayışında, Arap harflerinde vs. de arayan bir anlayış gelişmiştir. Recep Peker'in din-devlet ilişkileri ile ilgili görüşleri bu çerçevede şekillenmiştir. Peker'e göre:

⁵⁸¹ "Recep Peker'in, "Millet Meclisi'ndeki beyanatı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Haziran 1932.

⁵⁸² Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II*, Deniz Yayınları, İstanbul, 1997, s. 139.

⁵⁸³ Taha Parla, a.g.e, s.120,121.

“Din, sosyal bir teşekküldür, böyle olmakla beraber ilk doğduğu günden bugüne kadar, bütün dünyanın siyasal hayatındaki tesirlerini bir gün bile sekteye uğratmamıştır ve bu özelliği ile de tehlikelidir. Güya köşesinde, huşuğ içinde kendi işlerini tanzim eder gibi görünmekle beraber, her günkü faal tesir ve teşebbüsünü, içinde bulunduğu devrin, en yüksek siyasi çalışmalarında göstermiştir. Daha önceleri peygamber devirlerinde, din, devletin kendisi idi. Gerek feodal devlette gerek onu takip eden hanedan devlette bizzat iş başında bulunmamışsa da baştakilerle bir ve beraber olarak insanlık haklarını istismar ve tahrip edici yolda yürümüşür. Din sayarların ve hükümdarların müttefikidir. Saraylar, din şeflerinden kuvvet ve nüfuz alırlar ve kendi kuvvetlerini de onların emrine arz ederlerdi. Her iki taraf da kar ve menfaatte birbirini ortağı vaziyetindeydi.”⁵⁸⁴

Recep Peker’in bu düşüncesinden anlaşılacağı üzere, dini sosyal bir teşekkül olarak görmekle beraber, onun bu özelliğini siyasi nüfuzla bütünleştirdiği için tehlikeli olduğuna inanmaktadır. Aslında, Recep Peker’in çizdiği *“tehlikeli din”* imajının arkasında, din merkezli, inkılâba karşı en önemli direnç unsuru olan geleneksel yapıya tepki olgusu vardır. Bu tür izahlarda sadece, dinin sosyal ve siyasi gücünü yok etmek gayreti içerisinde değildir. Dinin sosyal ve siyasi nüfuzunu yok ederek onu, ferdin vicdanlarına hapsetmeye çalışırken diğer taraftan devletin dine müdahalesi için zemin hazırlamaktadır. Recep Peker bu konuda şunları söylemektedir:

“Türkiye’deki din telakkisinin hududu yurttaş vücudunun cildini asamaz. Onun ne sosyete, ne de administrasyonda ve ne de politikada yeri yoktur. Bunun yanında ne sosyete, ne kanun ve ne de politika yurttaşın dindarlığı ve ya dinsizliği ile meşgul olamaz. Din sade bir vicdan işidir. Asla bir devlet işi değildir.”⁵⁸⁵

Recep Peker’e göre laiklik, asla dinsiz olmayı istemek değildir. Türkiye’de herkesin istediği gibi ibadetini yapması kanun güvencesi altına alınmıştır. Kendi inanışına göre dindar olan bir vatandaş, bu vicdani kanaatine sadakatle bağlı kalmakla beraber samimi surette laik de olabilir. Bu laik düşünce bir zaman sonra Recep Peker ve diğer inkılâpçılarda *“resmi bir dinsizlik doğası”* diye adlandırılacak aşırı pozitivist bir karakter kazanmıştır.

4.1.5. Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)

⁵⁸⁴ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, 1984, s.72.

⁵⁸⁵ Recep Peker, “Uluslaşma- Devletleşme”, “Başbakanın Bir Demeci”, *Ulus*, 25 Aralık 1946.

Mahmut Esat Bozkurt, Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşlarından ve Türkiye'de hukuki temellerinin atılmasında katkılarda bulunmuş bir aydın, siyasetçi, bilim ve devlet adamıdır. Türk İnkılâbı'nın önde gelen eylem adamlarından ve Kemalizmin belli başlı ve ilk ideologlarından biri olan Mahmut Esat Bozkurt⁵⁸⁶ çok farklı özellikleri ve renkli kişiliği ile günümüzde de güncelliğini korumaktadır. Milliyetçiliğini, sol kimliğini ön plana çıkaranlar olduğu gibi, onun hukuk inkılâbının mimarı olmasına vurgu yapanlar da bulunmaktadır. Kemalizm anlayışında “Sol Milliyetçi Kemalist” olarak tanımlamak mümkündür.⁵⁸⁷ Mahmut Esat 1892'de o dönemde İzmir'e bağlı bir kaza olan Kuşadası'nda doğmuştur.⁵⁸⁸ İlk öğrenimini Kuşadası ve İzmir Yusuf Rıza Mektebinde yapan Mahmut Esat, İzmir İdadisinde okuduktan sonra, II. Abdülhamid yönetimine karşı mücadeleye katılan dayısı Ubeydullah Efendi ile birlikte İstanbul'a gitmiştir.⁵⁸⁹ 1908'de İstanbul Hukuk Mektebi'nden mezun olan Mahmut Esat Bozkurt, İsviçre'de Lozan ve Freiburg Üniversitelerinde öğrenim gördü ve kapitülasyonlar konusunda doktora yapmıştır. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere yurda döndü ve Ege Bölgesi'nde Kuvayı Milliye teşkilatının içinde yer alarak önemli yararlıklar göstermiştir. I. TBMM Döneminde İzmir'den milletvekili olarak Meclis'e girmiştir. 12 Temmuz 1922'de Rauf Bey'in başkanı olduğu IV. İcra Vekilleri Heyetinde (12 Temmuz 1922 - 4 Ağustos 1923) İktisat Vekilliğine seçilmiştir.⁵⁹⁰ 11 Ağustos 1923'de başlayan II. dönem 'de İzmir'den tekrar milletvekili seçilmiştir. Ali Fethi Bey'in başkanlığında kurulan V. İcra Vekilleri Heyetinde (14 Ağustos 1923-27 Kasım 1923), ikinci kez İktisat Vekilliğine seçilmiştir.

20 Nisan 1924'te kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun hazırlayıcıları arasında yer alan Mahmut Esat, 22 Kasım 1924'de Ali Fethi Bey'in üçüncü hükümetinde Adliye Vekilliği'ne atanmıştır.⁵⁹¹ 5 Kasım 1925'te Ankara Hukuk Mektebinin açılmasında büyük payı sahibi olup III. ve IV. İsmet İnönü hükümetlerinde Adliye Vekili olarak görev yapmıştır. Türk Medeni Kanunu (17 Şubat 1926), Türk Ceza Kanunu (1 Mart 1926), Kabotaj Kanunu (19 Nisan 1926), Borçlar Kanunu (22 Nisan 1926), Ticaret Kanunu (29 Mayıs 1926), Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu (18 Haziran 1926) gibi Türkiye Cumhuriyeti hukuk sisteminin temel

⁵⁸⁶ Temuçin F. Ertan, “Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm'de Öncü Bir Dergi: Muhit”, **Kebikeç**, yıl 2, sayı 5, 1997, s.17-34.

⁵⁸⁷ Hakkı Uyar, “1930'lar Türkiye'sinde Kemalizm Algılamaları”, ss. 153-173.

⁵⁸⁸ Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali**, I-II, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s. I.

⁵⁸⁹ A.g.e, s. I.

⁵⁹⁰ A.g.e, s. I.

⁵⁹¹ A.g.e, s. II.

yasaları, Mahmut Esat'ın Adliye Vekilliği döneminde hazırlanmış ve yürürlüğe girmiştir.⁵⁹² Altı yıllık Adliye Vekilliği süresince en radikal inkılâplarının hayata geçirilmesinde etkili olmuştur. 1934'de Soyadı Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle Atatürk tarafından "Bozkurt" soyadı verilmiştir.⁵⁹³ Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde Anayasa ve Devletler Hukuku profesörlüğü de yapmıştır. 1935 yılında Mason localarının kapatılmasında büyük rol oynamıştır. 21 Aralık 1943'de beyin kanaması sonucu İstanbul'da ölen Mahmut Esat Bozkurt, I. TBMM Döneminden ölümüne kadar sürekli İzmir Milletvekili olarak görev yapmıştır.

İnkılâp kadrosunda Recep Peker'den sonra siyaseten en etkili diğer isim Mahmut Esat Bozkurttur. Mahmut Esat, *Osmanlıcılık ve İslamcılık* politikalarının iflas ettiği bir ortamda Türkçülüğü amaç edinmiştir. Bu dönemde Türkiye ve Türk ulusunu Avrupa emperyalizmine karşı yazdığı broşür ve mektuplarla savunmuş Pantürkizm ve Panislamizm düşüncelerin geçersizliğini ortaya koyarak ulus egemenliğinin önemini vurgulamış; Türk milliyetçiliğini gerçekçi temeller üzerine oturtmaya çalışmıştır. Mahmut Esat daha 1920-21 yıllarında yeni Türkiye'nin nasıl yapılandırılması gerektiği yönünde fikirler üretmeye başlamış ve Atatürk halkçılık programını açıklamadan ihtilali yaşatacak, halkın gereksinimlerinden doğacak, halka hakkını verecek, merkezle bağı koparmayarak yönetimde âdem-i merkeziyeti benimseyecek bir idare programına gereksinim olduğuna dikkat çekmiştir. Aşar vergisinin kaldırılmasını, bürokrasiye karşı "*az memur çok iş*" ilkesinin temel alınmasını, bankaların, sendikaların ve sigorta kurumlarının oluşturulmasını istemiş, bu düşüncelerini İktisat Vekili olunca uygulamaya koymuştur. Türk İnkılâbı'nın teorileştirmeye yönelik çabaları 1924 yılı içinde *Saday-ı Hak* gazetesindeki "*Türk İhtilali'nin Düsturları*" adlı yazı dizisinde Mondros Mütarekesinden 1924 Anayasası'na kadar geçen dönemin siyasi, sosyal, ekonomik, hukuki ve askeri durumunu değerlendirmiştir.⁵⁹⁴ Mahmut Esat, 1930'ların başında İktisat Vekilliğinden ayrıldıktan sonra düşünsel mücadelesine daha eleştirel bir mecrada devam etmiştir. Liberalizme, Masonlara, din istismarcılarına karşı mücadele etmiştir. Eleştirilerini CHP'ye de yöneltmekten çekinmemiştir. İstanbul İnkılâp Enstitüsü ve Ankara İnkılâp Kürsüsünde inkılâbın hukuksal açıdan izahıyla görevlendirilmiştir. Bu bağlamda "Atatürk İhtilali" adlı eser ortaya çıkmıştır.

⁵⁹² A.g.e, s. I,II.

⁵⁹³ A.g.e, s. II.

⁵⁹⁴ Hakkı Uyar, "Türk Devrimi'ni Teorileştirme Çabaları Mahmut Esat Bozkurt Örneği", **Tarih Ve Toplum Dergisi**, Kasım 1993, Sayı 119, s.268.

Mahmut Esat'ın "Atatürk İhtilali" adlı eseri iki açıdan çok önemlidir. Birincisi kitaptaki düşüncelerin Atatürk'ün onayından geçmiş, ikincisi eserde Kemalizme düşünsel bir temel ararken çeşitli politik doktrinler karşısında özgür bir davranış sergileyerek inkılâp açısından yasak düşünce ve ideolojilerin olmadığını kanıtlamıştır. Bozkurt eserini; "...Osmanlı imparatorluğunun düşüşüyle başlayan Atatürk ihtilalini, Türk ulusuna safha safha anlatmak için" yazmıştır. Yöntemini "...Vakıaları, hadiseleri elimden geldiği kadar, oldukları gibi nakletmeğe" çalışmak olarak belirtmiştir. Bu amaç ve yöntemle ulaşmak istediği "premsiplerini tesbit ile tebarüz ettirerek bir Kemalizm sentezi yapabilmektedir."⁵⁹⁵ Burada değinilmesi gereken nokta, analize konu olan *Atatürk İhtilali* kitabının içeriğini Bozkurt'un tasnifindeki birinci bölümün oluşturduğudur. Eserin diğer bölümleri de içeren baskısı daha sonra yapılmıştır. Birinci bölüm Atatürk İhtilali ile karşılaştırma temeli yaratacak olması sebebiyle diğer ihtilallerini felsefi gelişimlerinin anlatımına ayrılmıştır. Bölüm "Magna Carta" ile başlar, "1791 Beyanname", "Tanzimat Metni", "Sosyalist İhtilal", "Faşizm", "Nasyonal Sosyalistlik", Hitler'in ırk, toprak ve kan temelli teorisini ele alır. Fransız, İngiliz ansiklopedilerinin ihtilal tanımlarını karşılaştırır. Bu noktadan sonra Bozkurt ihtilallerin felsefi gelişimini bir tarafa bırakarak büyük adamların feragatleri bağlamında İslam, Osmanlı ve Avrupa tarihinden devşirilen bütün anekdotların aynı amaca hizmet ettiği Atatürk eksenli bir analize geçer. Sonrasında İngiliz, Alman ve Fransız düşünürlerinin ihtilal hakkındaki fikirlerini gözden geçirmiştir. Son bölümü ise 21 başlıkla belirlenmiş "Ekler" kısmı oluşmuştur. *Atatürk İhtilali* eserin ikinci bölümünde Türk milletinin uyanış devresi olarak kabul ettiği Erzurum, Sivas kongreleri ile Kurtuluş Savaşları gibi süreçleri ele alacaktır ki bu bölüm kitabın yalnız en heyecanlı değil en insanüstü hadiselerini de içermektedir. Üçüncü bölüm ise Türk Cumhuriyetindeki yeni kamusal ve özel haklar, ekonomik, sosyal, siyasi sistemleri incelemiştir.

Mahmut Esat Bozkurt eserinde Türk İnkılâbı'nı tarihi bir zaruret olarak görmektedir. Ona göre dünya gidişatında Türk milletinin hak ettiği yeri alması Atatürk İhtilali ile mümkün olmuştur. Türk İnkılâbı bu açıdan tarihsel gelişime uygun bir inkılâptır. Bu inkılâbın başarılmasında Atatürk'ün merkezi bir rolü olmuştur. Atatürk, Mahmut Esat'tan üniversitede "İnkılâp Tarihi Dersleri" bağlamında Türk İnkılâbı'nı hukuk tarihini eksen alarak anlatmasını istediği için eser geniş bir ihtilal

⁵⁹⁵ Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1940, s. I.

tarihi içermektedir.⁵⁹⁶ Mahmut Esat İnkılâbı ve Atatürk'ü diğer siyasi sistemler ve liderle karşılaştırmıştır. Ayrıca Osmanlı tarihini de ihmal etmeyen Mahmut Esat İnkılâba kendi ifadesiyle ihtilale bağlılığı iman derecesindedir.⁵⁹⁷ Kemalizmin en önemli birkaç kuramcısından kabul edildiği gibi Kemalist ideolojiyi oluşturma çalışmalarına da çok daha erken bir tarihte başlamıştır. 1930'lu yıllarda yoğunlaşan inkılâbı düşünsel bağlamda bir temele oturtma çalışmalarına “Kadro”, “Ülkü” örnekleriyle ve daha bireysel çabalarla başladığında Mahmut Esat bu çalışmaları önceleyen bir düşünsel mesai ortaya koymuştur. Dolayısıyla Atatürk tarafından inkılâbı gençlere anlatmak için seçildiğinde bu işi başarabilecek düşünsel bir birikime sahiptir ve bu özelliğiyle Recep Peker'in önünde yer almıştır.

Mahmut Esat Atatürk'ü bir kahramanlar silsilesi içinde değerlendirmeyi uygun görmüştür. “İsa'dan başlar, Büyük İskender, Büyük Petro, Napolyon, Anibal, Sezar, Washington ve Roosevelt-Mussolini-Hitler” üçlüsü ile bitirmiştir. Mahmut Esat, her bir önderi kendi tarihsel bağlamından kopararak Atatürk ile kıyaslamıştır. Hem çağdaşları hem de kendisinden öncekilerin Atatürk'ten hiçbir üstünlükleri olmadığını belirtmiştir. Mahmut Esat tarihsel ve çağdaş liderlerin yanında Atatürk onları niteleyen hiçbir sıfat ile tanımlanamaz, tanrısal bir durum ve konumda olmuştur. Mahmut Esat, Atatürk ve eseri arasındaki bağın yanlış anlaşılmasını da istemez, Atatürk büyük ihtilali tek başına değil milletle beraber başarmıştır; ama ihtilalin genelkurmay başkanı, başkumandanı odur, milletin tarih ve ihtiyaçlarından mülhem bir şekilde hazırladığı planla zafere ulaşmıştır.⁵⁹⁸

Mahmut Esat ve dönemin eserlerinde aydınların inkılâbı nasıl bir geçmiş içine yerleştirdiği üç açıdan önem taşımaktadır. Bunlardan ilki Osmanlı geçmişiyle kurulan ilişki, ikincisi tarih ve dil tezleriyle kurulmak istenen yeni bir geçmiş bilinci, üçüncüsü inkılâbın 15-20 yıllık deneyimiyle kendi içinde yol alarak bir inkılâp geçmişine sahip olmasıdır. Bu üç noktayı bağlayan şey ise inkılâbın var oluşunu yeni bir başlangıçta aramasıdır. Tarihi en geniş anlamda kullanan isimlerden olan Mahmut Esat eserinde, İslam, Osmanlı, Avrupa tarihinden alınan örnek ve alıntılarla zenginleştirmiştir. Osmanlı tarihine reformlar ekseninde yaklaşımı olumludur.⁵⁹⁹

⁵⁹⁶ A.g.e, s.5.

⁵⁹⁷ A.g.e, s.6.

⁵⁹⁸ Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali**, 1940, s.265.

⁵⁹⁹ A.g.e, s.87,88.

Mahmut Esat büyük adamlar çerçevesinde daha gerilere de götürerek bir anlamda Osmanlı geçmişini milliyetçi bir hassasiyetle Türkleştirmiştir: *“Fatih ve Selim birer Türk dâhisidir. Bunları padişah olarak değil birer büyük Türk, devlet adamı, birer büyük Türk kumandanı olarak mütalaa edilmelidir. Hem de sadece Türk tarihini değil, dünya tarihinin büyük devlet adamı, büyük kumandanları olarak Fatih ve Selim büyüklüğü padişahlıkta değil, padişahlık büyüklüğünü bunlarda buldu.”*⁶⁰⁰

Atatürk İhtilali eserin başlığına da yansıdığı gibi kurucu önderin gölgesinde kalmıştır ve bu açıdan Mahmut Esat’ın tarihi büyük adamlar ekseninde okuması da normal karşılanabilir. Atatürk’ü diğer önderle karşılaştıran Mahmut Esat tarih ve dil tezleri faslında da öndere gereken yeri ayırmıştır: *“...Atatürk siyasal, sosyal, ekonomik bakımlardan en radikal reformları başarmakla kalmadı. O, Türk milletine eski ceyyitliğini, eski çevikliğini, eski hayatiyetini bahşedecek tedbirleri de aldı. Bunları olanca hızıyla inkişaf ve tekâmül ettirmeğe çalıştı.”*⁶⁰¹

Mahmut Esat’a göre milletlerin moral ve maddi benliklerini hatıralar desteklerler. Türk milletinin tarihi de insanlığın en büyük eserlerini ifade ettiği için tarih çalışmalarının inkılâba vereceği destek de büyük olacaktır. Mahmut Esat için: *“Türk Milletinin her milletten üstün bir geçmişi vardır. Bu zengin an’aneler, bu zengin anekdotlar onu görgüce, ruhça daima ve her vakit yüksek ve zengin tutmuştur. Büyüklüğe alışkın bir millet küçüklük içinde yaşayamazdı. Tıpkı büyük görmüş, büyük yaşamağa alışmış bir insan gibi. Böyle insanlar fakirde düşseler, ruhi asaletlerini, karakterlerini daima muhafaza ederler. Yeni büyük bir vaziyet karşısında kalınca yahut böyle bir vaziyet içine girince şaşırırmazlar.”*⁶⁰²

Türk milletinin üstün geçmişi ona her zaman *“muasır ve medeni”* olana uyum esnekliği, kabiliyeti vermiştir. Mahmut Esat, “Önder” üzerinden de inkılâbın geçmişi nasıl yapıcı ve destekleyici bir unsur olarak kullandığını ortaya koymuştur. *“Atatürk yalnız geçmişi tasfiye etmedi. O yalnız hali tahkim etmedi. Yarını ve yarınları hâkim olacak en radikal temelleri de attı.”*⁶⁰³ Mahmut Esat ise 1918’de başlayan Türk ihtilalinin düşünsel olarak içinden çıktığı mirasa vurgu yapmıştır. *“1839 Tanzimat fikriyatı Reşit Paşa ve okulu, 1876 Mithat Paşa meşrutiyeti ve bunun edebiyatını yapan Namık Kemal, Abdülhak Hamit, Şinasi, Ebuziyya Edebiyatı Cedide okulunun Avrupai fikirler yayını Türk inkılâbının gerçekleşmesinde öncü olmuşlardır.”* Mahmut

⁶⁰⁰ A.g.e, s.280.

⁶⁰¹ Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, 1940, s.309.

⁶⁰² A.g.e, s.498.

⁶⁰³ A.g.e, s.312.

Esat inkılâbın düşünsel özgünlüğünü kendi geçmişi içine yerleştirmiştir. “Sonra 1908 meşrutiyetini takip eden Avrupalı fikir hareketlerinin 1918 cumhuriyet ihtilalini hazırladıklarında onu beslediklerine şüphe yoktur. Demek oluyor ki, 1919 ihtilali arkasında aşağı yukarı bir asırlık kültüre dayanıyordu. İstiklal savaşlarının ardı sıra Türkiye’nin en modern müesseselere kolaylıkla alışmasında şüphe yok ki bu kültür büyük amil oldu.”⁶⁰⁴ Düşünce ve eylem diyalektiğinde Mahmut Esat düşünce hazırlığı önemser görünse de onun asıl üzerinde durduğu nokta eylemin kaçınılmazlığıdır.⁶⁰⁵

Mahmut Esat için de Atatürk İhtilali’nin en önemli ayırt eden özelliği Türk milliyetçiliği ve Türk olmaktır. Mahmut Esat kendi milliyetçilik anlayışını din ve hilafet üzerinden geliştirmiştir. Mahmut Esat’a göre halifelüğün evrensel olması milliyetçi duyguları uyuşturmuş Osmanlı saray politikası bu evrenselliği pekiştirip, teşvik ederek Hıristiyan âlemini bize düşman kılmıştır. Bu durum, laik devlet sistemine aykırı olduğu gibi ayrıca hilafeti bir gerilik amili haline getirmiş ve sonuçta hilafet İslamlar arasında da bir birlik kuramamıştır “*Hilafet İslamlar arasında arsiulusal idi. Böylelikle milliyetçilik duygularını uyuşturuyordu. Hâlbuki Türk ihtilali milliyetçilik prensibini kabul etmişti. İkisinin bir arada birleşmesine imkân yoktu.*”⁶⁰⁶ Mahmut Esat için hilafet ile laiklik anlayışını telif etmek mümkün değildir. Laiklik, yeni Türk cumhuriyetini modern anlamda din ve devleti ayırarak kurmak, dini, ilerlemenin önünde bir engel olmaktan çıkarmak ve “*Türk’e yalnız ve sadece zararı dokunmuş bir kurumu ortadan kaldırmak, ulusal bilinci uyuşukluktan korumak için elzemdir.*”⁶⁰⁷ Mahmut Esat’a göre tarihsel süreç göstermiştir ki devlet işlerinin başında devletin kurucusu olan kavimden başkaları geçince o devletin yıkılması kaçınılmaz olur. “*Yeni Türk Cumhuriyeti’nin devlet işleri başında mutlaka Türkler bulunacaktır. Türkten başkasına inanmıyacağız.*”⁶⁰⁸

Mahmut Esat bir ihtilalin mutlaka o milletin öz evladının tarafından yapılması ve korunması taraftarıdır. Mahmut Esat “*Türk ihtilalinin verimi olan rejimin mahiyeti nedir? Bu rejim nasıl ifade olunabilir?*” sorularını *Rejim ne komünist, ne milli sosyalist, ne faşist, ne klasik demokrattır. Bunların hiçbirisiyle ifade olunamaz*” şeklinde yanıtlamıştır. Mahmut Esat göre “Türk ihtilalinin verimi, sembolik altı ok

⁶⁰⁴ A.g.e, s.486.

⁶⁰⁵ A.g.e, s.485.

⁶⁰⁶ A.g.e, s.409,410.

⁶⁰⁷ A.g.e, s.426.

⁶⁰⁸ A.g.e, s.447.

içindedir ki buna Kemalizm diyoruz.” “Altı Ok”u sıralayan Esat maliyetçiliği “milletçilik” şekliyle birinci sıraya yerleştirmiştir.⁶⁰⁹

Mahmut Esat Kemalizmi diğer rejimlerle kıyaslamıştır. Türk ihtilali komünizmden milliyetçi olması, emperyalizmi reddetmesi, diktatörlüğü benimsememesi, “*ferde mülkiyet hakkını ve ekonomik alanda faaliyet salahiyeti tanınmasıyla*” ve “*vatanım ruyu zemin, milletim nevi beşer*” olarak ifade bulan bir evrensellik düsturunu kabul etmemesiyle ayrılmaktadır. Türk ihtilali, Alman rejimi olan milli sosyalistlik ile devlet sosyalistliğinde birleşir, her ikisi de milliyetçi olmakla beraber aralarında küçük bir fark vardır. Alman rejimi, milliyetçilikle “*Raciste yani ırkçıdır.*” Mahmut Esat’a göre “*Türk rejimi ise, ırkçı değildir. Kana değil daha ziyade, kültüre ve dile önem verir. Bununla beraber, Atatürk büyük nutkunda “kanını taşıyandan başkasına bakma” demiştir. Fakat bu tavsiye kültür, dil birliği halinde tecelli etti.*”⁶¹⁰ Ayrıca Türk ihtilali diktatörlüğü ve emperyalizmi kabul etmediği için nasyonal sosyalizmden de farklılık göstermektedir. İhtilal, İtalyan rejimi olarak tanımlanan “*Faşizm*” ile de diktatörlüğü benimsemediği, korporatif devlet niteliklerini taşımadığı “*Türk rejiminde millet kendi kendini temsil*” ettiği ve emperyalist olmadığı için ayrılır. Faşizm hükümdarlığı kabul etmesine rağmen Kemalizm cumhuriyetçidir. Bütün bular göz önüne alındığında Mahmut Esat için faşizm geri bir ortaçağ rejimi görüntüsündedir.⁶¹¹

Mahmut Esat, Devletçilik ile ilgili düşüncelerini “Barnav” teorisi üzerinden açıklamıştır. Bu teoriye göre insanlık sırayla “*milletlerin tabii çağı*”, “*çoban millet çağı*”, “*çiftçi millet çağı*”ndan geçmiş şimdi ise “*tüccar ve sanayici millet*” çağında yaşamaktadır. Her çağda başka bir ekonomik sistem hâkim olmuş “*müesseselerle hak anlamları da bunların icaplarına ve direktiflerine bağlı kalmışlardır.*” Mahmut Esat’a göre Marx beşinci çağın proletaryanın ihtilaliyle mutlak eşitlik çağı olacağını ileri sürmüştür. “*Bize göre beşinci çağ komünizm çağı olmayacak sıkı bir devletçilik devri olacak ve mutlak müsavat değil insanlığın cibiliyetine uygun bir müsavat çağı başlayacaktır. Bu ihtilalde şüphe yok ki prolöterlerin rolü büyük olacaktır.*”⁶¹² Bu anlamda Esat’ın benimsediği devletçilik ise “*ilmi terimiyle devlet sosyalistliğidir ki bu tarz bir devletçilik hususi mülkiyeti tanıyan fakat insanın insan tarafından istismarını önlemek için devlete ekonomik işlerde kontrol ve teşebbüs hak ve salahiyetlerini*

⁶⁰⁹ A.g.e, s.369.

⁶¹⁰ A.g.e, s.372,372.

⁶¹¹ A.g.e, s.373,374.

⁶¹² A.g.e, s.249.

*kabul eden bir sistemdir.*⁶¹³ Mahmut Esat'a göre devletçi sistem her vakit gerçekleştirilebilir verimli bir tez ardındadır, sosyal haksızlıkları ve insanın insanı istismarını tamamen ortadan kaldırmayacak; ama asgari seviyeye indirecektir.

Mahmut Esat'a göre devlet sosyalistliği ile Türkiye kendini dış sermaye karşısında koruyacak, kendi sermayesini yaratacak iktisadi alanda gereksinimi olan bilgi ve tekniğe sahip olarak muhtaç olduğu işleri başaracaktır.⁶¹⁴ Yabancı sermayenin sömürgesi olamadan inkılâba her anlamda uyan ve İstiklal savaşını tamamlayan ekonomi politikası devletçilik, “*devlet sosyalistliği*”dir. Ve devamında “*artık iktisadi teşebbüsü devlet ele alacak ve sermayeyi o bulacaktı.*” diye belirtmiştir.⁶¹⁵ Mahmut Esat için bu ekonomi politikasının diğer bir önemli vasfı bireyin birey tarafından istismarını önleyecek bütün tedbirleri alabilmesidir.⁶¹⁶ Mahmut Esat'a göre Türkiye'de devletçilik sayesinde yol, demiryolu yapmış, şeker, mensucat, kâğıt, cam, demir, kumaş fabrikaları kurulmuş ve pek yakında Türkiye komşu milletleri giydirecek, kuşatacak, bütün ihtiyaçlarını temin edecek bir ekonomik güce kavuşacak “motor medeniyeti çağında” nihayetinde motor da yapabilecektir.⁶¹⁷

Mahmut Esat'ın demokrasi algısında halkla şef arasındaki demokratik bağı tesis eden şey otoritedir. Mahmut Esat otoriter bir düzende demokrasinin nasıl işleyeceği yolunda başka bir açıklama getirmemiştir. Ayrıca Mahmut Esat böyle bir demokrasi ile modern devletin kendisini oluşturan kitlenin maddi ve manevi mutluluğunu da sağlayabileceğinde ileri sürmüştür.⁶¹⁸ Her şeyin halk için halk ile beraber yapılacağını savunmuştur: “*Ulus egemenliği, kayıtsız ve şartsız halk egemenliğidir. Türk demokrasisinin anlamı budur.*”⁶¹⁹

Mahmut Esat burada ulusun, egemenliği nasıl kullanacağına dair herhangi bir açıklama yapmamış sadece demokrasiyi Türk inkılâbının verimi olan halkçılık prensibiyle özdeşleştirmiştir. “*Modern laik cumhuriyeti milliyetçiliği ve devletçiliği tarihin bir zaruri bir verimi olarak benimsedikten sonra, halkçılığı da bunların pek tabii bir neticesi olarak kabul etmek iktiza ederdi. Kabul edildi.*”⁶²⁰ Mahmut Esat demokrasiyi genel anlamıyla “hürriyet, müsavat, adalet” ilkelerine dayanan “halk

⁶¹³ A.g.e, s.379.

⁶¹⁴ A.g.e, s.395.

⁶¹⁵ A.g.e, s.393.

⁶¹⁶ A.g.e, s.394,395.

⁶¹⁷ A.g.e, s.395.

⁶¹⁸ A.g.e, s.453.

⁶¹⁹ A.g.e, s.453.

⁶²⁰ A.g.e, s.450.

hâkimiyeti” olarak tanımlarken⁶²¹, hukuksal açıdan demokrasiyi; yasalar önünde birbirine eşit bireylerin tümünün egemenlik gücüne sahip olması olarak değerlendirmiştir. Mahmut Esat, demokrasi hükûmetini ise; halk egemenliğine dayanan hükümet olarak algılamıştır. İhtilâl anayasalarında “*millet hakimiyeti auverainte nationale*” şeklinde formüle edilen bu ilkenin, halkın doğrudan doğruya hükümeti eline almaşım öngördüğüne ancak, siyasal açıdan doğrudan kullanımı olanaksız olduğu için halk tarafından seçilen vekiller aracılığı ile kullanıldığına dikkati çekmiştir.⁶²² XVIII. yüzyılda Fransa’da Jakobenlerin ortaya koyduğu; “*hâkimiyetini mümkün olduğu kadar vasıtasız kullanması hâkim halkın borcudur*” düşüncesini benimseyen Mahmut Esat’a demokrasi düşüncesinde Fransız ihtilâlcileri kaynaklık etmiştir.

Esat, demokrasiyi siyasî algılayan görüşü benimsememiş, bu anlayışı “muasır demokrasilerin ıstırabı” olarak değerlendirmiş ve demokrasinin nasıl ve neden ihtilâl yaptığını, demokrasinin topluma neler vaat ettiğini ve o gün için daha neler verebileceğini tartışmıştır.⁶²³ İhtilâlleri hazırlayan nedenlerin yalnızca siyasal nedenler olmadığını, ihtilâlcilerin yalnızca siyasal egemenlik için mücadele etmediklerini belirtmiş, “*demokrasi ihtilâli bundan çok fazla şeyler istedi; siyasî, İktisadî, İçtimaî düzen istedi. Bunları ısrarla, kan dökerek istedi ve aldı. Demokrasi devletin hukukî temelleri siyasî, İktisadî, İçtimaî salâhiyetler üzerine kuruldu*” diyerek demokrasinin ekonomik ve toplumsal içeriğine de dikkati çekerek demokrasi düşüncesi ile halkçılık anlayışını birleştirmiştir.⁶²⁴

Mahmut Esat demokrasiyi tek başına siyasi hürriyet olarak algılamak ve bu çerçevede “politikacılık sahasına” dökmeği “post kavgacılığı” olduğu kadar halk egemenliğini sınırlamak demek olduğunu belirtmiştir. Mahmut Esat’a göre inkılâbını kökleştirmeye çalışan demokrasini kurmaya çalışan bir ülkenin muhalefete ve partilere tahammül etmesi zordur. Demokrasi yerleşinceye kadar muhalif parti ve hareketlere izin verilmemesini savunduğu gibi tek parti de ifadesini bulan bir demokrasi anlayışını da savunmuştur. Mahmut Esat ihtilali bir millet için tarihin bir verimi ve zarureti olarak görmüştür. Siyasal bakımdan ihtilal veya ilerlemek ulusu egemen kılmak, egemenlik ulusundur prensibini son haddine ulaştırmaktır. Mahmut

⁶²¹ Mahmut Esat, “Demokraside Firkalar I”, **Anadolu**, 11 Ağustos 1931, No:5076, s.1.

⁶²² Mahmut Esat, “Muasır Demokrasilerin İstirabı” **Hâkimiyeti Milliye**, 4 Şubat 1930, No:3079, s.2.

⁶²³ Mahmut Esat, “Muasır Demokrasilerin İstirabı” **Hâkimiyeti Milliye**, 4 Şubat 1930, No:3079, s.2.

⁶²⁴ Mahmut Esat, “Muasır Demokrasilerin İstirabı” **Hâkimiyeti Milliye**, 5 Şubat 1930, No:3080, s. 2.

Esat göre: "... İhtilalin gayesi milletin her yönden ilerlemesi, daha güzele, daha iyiye doğru gitmesidir."⁶²⁵

Mahmut Esat için kültürü geri olan memleket daha uysal olsa da yeniliklere karşı kolayca tepki de verebilir; ama Esat bu geri memleketin geri halkını muhafazakâr olarak nitelese de halk kütlelerinin zannedildiği kadar ananelerine bağlı olmadığını belirtir.⁶²⁶ Mahmut Esat bu noktada ilerlemeyi geçmişin bütün unsurlarının tasfiye edilmesiyle mümkün hale gelebilecek bir süreç olarak tasavvur etmiştir. ⁶²⁷ Mahmut Esat için inkılâp kendi değişimini Batı aynasına bakarak gerçekleştirmek zorundadır. Güçlü bir milliyetçi söyleme sahip olsa da Mahmut Esat Batı'yı bütün unsurlarıyla benimsemekten çekinmemiştir. "*Batı medeniyeti ve herhangi bir medeniyet, bir küldür; ayrılık kabul etmez. Ya hep alınır... Yahut alınmaz. Tıpkı dinler gibi.*"⁶²⁸ Batı model alındıktan sonra yeni bir tarih anlayışıyla beslenen milliyetçiliğin de hedefi kısa yoldan medeni milletler seviyesine çıkmak olarak belirlenmiştir. Mahmut Esat düşüncesinde de "hız" inkılâbın amacının (ilerleme) gerçekleşmesinde belirleyici yerini almıştır.⁶²⁹

Marx ve Engels'in düşüncelerini dikkate değer bulan Mahmut Esat, Marx'ı "*âlim bir adam*" olarak görmüştür.⁶³⁰ Bu açıklamalarına rağmen komünist olmadığını da vurgulamıştır.⁶³¹ Komünizmin haksızlıkları kökünden koparıp atma isteğinin ve mutlak eşitlik kurmayı amaç edindiği için başarılı olmayacağını belirtmiştir. Mahmut Esat Bozkurt; iç siyasi hükümdarlığa ve diktatörlüğe, ekonomi korporasyonlara dayanan, dış siyasa açısından da emperyalist olan faşizmi XX. yüzyılın komünizme karşı duran önemli olaylarından biri olarak görmüştür.⁶³² Faşizmin ekonomik programını "*ana hatlarıyla*" Türkiye'deki ekonomik program ile benzeştiren Mahmut Esat'ın faşizme getirdiği eleştirinin daha çok rejimin siyasal anlayışına yönelik olduğu dikkati çekiyordu.

Türk İnkılâbını "*emperyalist dünyaya*" ve "*onun işbirlikçisi olan saray*"a karşı verilen mücadele olarak da tanımlayan Mahmut Esat, ihtilâl süreci içinde müttefiklerin ve sarayın Anadolu'ya yönelik tavırlarının hukuksal analizini de yaptı.

⁶²⁵ Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali**, 1940, s.69.

⁶²⁶ A.g.e, s.136,137.

⁶²⁷ A.g.e, s.148.

⁶²⁸ A.g.e, s.150.

⁶²⁹ A.g.e, s.152.

⁶³⁰ A.g.e, s.68.

⁶³¹ **Cumhuriyet**, 11 Mart 1934, No: 3537, sayfa 1-5. (İstanbul Üniversitesinde verdiği ilk dersi)

⁶³² Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali**, 1940, s. 44.

Mahmut Esat, bu yöntem kullanılmadığı için Kemalist ideolojinin açıklanamadığı kanısındaydı: “...Yeni Türk rejimi bazılarının zannettikleri gibi ne on sekizinci asra, ne de komünizm prensiplerine benzer. Türk rejimi bu prensiplerden mülhem değildir, Türk rejimi ne Monteskiyo, ne Ruso, ne Lenin, ne Troçki, ne de Stalinden mülhemdir. ...Yeni Türk Rejimi, Türk milletine dayanır ve Türk’e benzer...”⁶³³ Kemalist ideolojiyi “kendi prensipleri içinde” değerlendirmiştir.²³⁸ Türk rejiminin esin kaynağının Kemalizm olduğuna, bu rejimin ancak Kemalizm ile kavranabileceğine dikkat çekmiştir.⁶³⁴ Kemalist ideolojiyi ortaya koyacak temel belgeleri de; “1- Mustafa Kemal Paşa’nın sözleri, 2- Büyük partinin benimsediği prensipler, 3- Türk Cumhuriyeti’nin Ana Kanunu” olarak sıralamıştır.⁶³⁵ Tüm bu belgeler dikkate alındığında Kemalizm’in “baş prensibi”nin ulus egemenliği olduğunu savunmuştur.

Mahmut Esat, devletçiliği topyekûn kalkınmanın temel unsuru olarak görmüştür. Bu çerçevede devletçiliği Türk milliyetçiliğinin zorunlu bir sonucu olarak görmüştür.⁶³⁶ Büyük şehirlerde; köprü altlarında, yıkıklarda, mağara içlerinde, sokak köşelerinde yaşama savaşı veren “avare çocuklar”^a dikkati çekmiştir. Bu toplumsal yaranın üstesinden de ancak devlet gücüyle gelinebileceğine işaret etti. “Kimsesizler” için bakımevleri kurulmasında, iş bulma kuramlarının oluşturulup, denetiminin yapılmasında devleti tek yetkin güç olarak görmüştür.⁶³⁷

İnkılâbın en büyük başarısı olarak Cumhuriyeti ve laik ilkeleri gören Mahmut Esat, laikliği; gelişmenin, din-devlet bütünlüğünü ise geriliğin temel unsuru olarak almıştır. Zira tarih; dinin, devlet ile iç içe geçtiğinde “belli başlı inhitat nedeni” olduğunu ortaya koymuştur. Çünkü yeniliklere karşı çıkan “softalar”, bunu din adına yaptıklarını söylüyorlardı. Ayrıca laiklik ile ulusçu düşünceyi birbirine koştur gören Mahmut Esat, ibadet dilini Türkçe olmasını savunmuştur.

Mahmut Esat, yazılarında hem “İhtilâl” hem de “İnkılâp” sözcüklerini iç içe kullanmış 1930’lu yıllardan başlayarak da bunlara “devrimcilik” sözcüğünü eklemiştir. Ancak ihtilâli; Fransızca’daki “Revolution” sözcüğünün karşılığı olarak kullanmıştır. Mahmut Esat’a göre; Atatürk’ün İhtilâli, “durdu” denilecek yerde yürüyen ve yürüyecek olan, gerçekçi ve dinamik bir ihtilâldi. Bunu sağlayan ise Kemalizm’in devrimcilik ilkesiydi. “Ne hayatın iki asır ilerisinde, ne de hayatın bir gün, iki saat

⁶³³ Kurun, 12 Nisan 1935, No: 6199-137, s. 4. (İnkılap Enstitüsünde verdiği ders)

⁶³⁴ Kurun, 12 Nisan 1935, No: 6199-137, s. 4. (İnkılap Enstitüsünde verdiği ders)

⁶³⁵ Kurun, 12 Nisan 1935, No: 6199-137, s. 4. (İnkılap Enstitüsünde verdiği ders)

⁶³⁶ Mahmut Esat Bozkurt, “En Az Haklar 1”, Anadolu, 23 Mart 1933, No: 5567, s. 1.

⁶³⁷ Mahmut Esat Bozkurt, “Kimsesizler”, Yeni Sabah, 26 İnciteşrin 1943, No: 1981, s. 1.

gerisindeydi.”⁶³⁸ İhtilâlle birlikte ortaya konan Kemalizm ise halka dayanan, otoritesini halktan alan bir “Şef”in yönetiminde “otoriter bir demokrasi”den başka bir şey değildir.⁶³⁹ Ve Kemalizm’in demokrasiler için örnek olacağını savunmuştur.⁶⁴⁰

4.1.6. Tekin Alp (1883-1961)

Asıl adı Moiz Kohen olan fakat daha çok yazılarında kullandığı Tekin Alp, Tekinalp veya Munis Tekinalp adlarıyla tanınmış Cumhuriyet Dönemi aydını 1883 yılında Makedonya sınırları içinde yer alan Selanik vilayetine bağlı Yahudilerin, Bulgarların, Rumların, Arnavutların ve Türklerin yaşadığı bir Osmanlı sancağı olan Serez’de dindar bir Yahudi ailesinin dokuzuncu çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.⁶⁴¹ Tekin Alp önce Selanik’te Alliance Okulu yanı sıra aynı zaman diliminde Yahudi Öğretmen Okulunda Hahamlık eğitimi almış sonra İstanbul’da hukuk eğitimi görmüş, Jöntürk Devrimi’nin bir taraftarı olmasına rağmen İttihat ve Terakki Cemiyetinin merkez karar organında yer alamamıştır. İstanbul’da yaşadığı sürece “Türk Yurdu” “Türk Derneği” ve “Yeni Mecmua” gibi dergilerde makaleler yayımlamıştır. 1916 yılında “İktisat” dergisini yayınlamaya başlamış, 1928 yılında Türkiye Yahudilerinin Türkleşmelerini hızlandırmak amacıyla Milli Hars Birliğinin, 1934 yılında da Türk Kültür Birliğinin kurucuları arasında yer almıştır.⁶⁴² Emekli olduktan sonra Fransa’nın Nice kentine yerleşen Tekin Alp 1961 yılında vefat etmiştir.⁶⁴³

II. Meşrutiyetle beraber *Solidarizmle* ile ilgili görüşleriyle tanınmış Tekin Alp, Haim Nahum, Sami Günzberg, Samuel İzsel ve Gad Franko’nun gibi diğer Yahudilerle beraber apolitik bir tavır geliştirerek iktidarın siyasi eğilimi ne olursa olsun hizmetinde yer almayı tercih etmiş, bu bakımdan Tekin Alp, iktidar değişmelerinden etkilenmeyen “her mevsimin insanı” olarak Osmanlı Devleti

⁶³⁸ Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali**, 1940, s. 87,88.

⁶³⁹ A.g.e, s. 88.

⁶⁴⁰ A.g.e, s. 83-85.

⁶⁴¹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt V, Türk tarih Kurumu, Ankara, 2000, sayfa 337. Jacop M. Landau, **Tekin alp; Bir Türk Yurtseveri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 13.

⁶⁴² Jacop M. Landau, a.g.e, s. 13-34.

⁶⁴³ A.g.e, s. 19-22.

yıllarında Osmanlıcı olmasına rağmen Cumhuriyetin ilanından sonra mazisini inkâr etmeden Cumhuriyetçi olmuştur.⁶⁴⁴

Tekin Alp'in her dönemde gösterdiği esneklik düşüncelerine yansımıştır. Osmanlıcılık, Türkçülük, Pantürkizm ve Kemalizm sırasıyla kendini uyarladığı düşünce aşamaları ile karşılaşmıştır. Tekin Alp'in Cumhuriyet Dönemi ile uyumu 1928-1944 yılları arasında yayımladığı "Kemalizm", "Türkleştirme" ve "Türk Ruhu" adlı eserleri ile göstermiştir. Bu eserlerinde Kemalizm'in ve Kemalist ilkelerin analizini yapmıştır. Tekin Alp'in üç bölüm ve otuz bölümden oluşan ve Fransızca ve Çekçe'ye "Kemalizm" eseri Kemalizmi bir ideoloji olarak ortaya koymuş ve özelliklerini tarihsel olayları da vererek belirlemeye çalışmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından başlayarak 1936 yılına kadar bütün aşamalarda gerçekleşen inkılapları ve olayları anlatmıştır. Altı ilkeyi Kemalizm'in ilkeleri olarak belirlemiş ve o şekilde yaklaşmıştır. Kemalizm'in nasıl ortaya çıktığını ve gelişimini anlatırken Kemalizm'e inanan bir aydın olarak bazen de Kemalizm'in zaafalarını ve çelişkilerini belirtmekten kaçınmamıştır. "Kemalizm" adlı eser Alp'in Cumhuriyet Döneminde adının farklı bir şekilde duyulmasını sağlamıştır.

Tekin Alp'e göre bir ideoloji olarak Kemalizm hiç kuskusuz bir diriliş ve yenileşmenin eylemi olduğunu, ancak son on iki yılda meydana gelenlerin ihtilal deyimiyile tanımlamanın doğru olacağını savunmaktadır. Ancak ihtilal döneminde yaşanan anarşinin Kemalizm ihtilalinde yaşanmadığını ve yasaların hüküm sürdüğünü belirtmektedir.⁶⁴⁵ Buna rağmen tarihte iz bırakmış pek çok ihtilalden daha derin bir nitelik taşımaktadır. Türkiye'de Doğu kültürü yerine Batı kültürünü kurmuş, softa yerine çağdaş anlayışı getirmiş ve şeriat yerine çağdaş anlayışı getirmiş ve şeriat anlayışının söndürdüğü ulusal bilincin ulusun ruhunda uyandırmıştır. Bütün bir ulus derisini değiştirmiştir. Herşeyden önce Ömer Lütfi Barkan'ın deyişiyile Tekin Alp daha öncekilere daha objektif ve derin bir inceleme ile Türk İnkılâbını karşımıza çıkarmıştır.⁶⁴⁶

Tekin Alp'in "Kemalizm"i 1936 yılında yayımlanmıştır. Tekin Alp eseri, yabancılara inkılâbı hakiki çehresi ile tanıtmak maksadıyla yazmıştır. Tekin Alp'e göre 1935 Mayısında düzenlenen CHP'nin IV. kongresi bunun tahakkuk ettiği

⁶⁴⁴ Rifat N. Bali, **Devletin Yahudileri ve "Öteki Yahudi"**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 23.

⁶⁴⁵ Tekin Alp, **Kemalizm**, Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, İstanbul, 1936, s. 11,12.

⁶⁴⁶ Ömer Lütfi Barkan, "Tekinalp: Kemalizm", **Ülkü**, Cilt VIII, Sıra 3, s. 62.

zamanı simgeler.⁶⁴⁷ Tekin Alp inkılâbın düşünce çevresini belirlerken bakışı Kemalizm'in eylemleri ve eserleriyle sınırlıdır. Alp için Kemalizm "...Savaşın sonraki bütün Türkiye'nin tarihini devletin faaliyet programını ve Türk milletinin, Şefinin tesbit ettiği ideale müteveccih olan emellerini ihtiva etmektedir." Tekin Alp eserinde inkılâbı, eylem ve ilkelerini, liderle özdeşlik içinde analiz ederek kuramsal bir planda ele almak istemiştir.⁶⁴⁸ Kurtuluş Savaşı döneminde bir kahraman olarak Atatürk'ü her şeyi kendi iradesiyle başarmış bir önder olarak anlatılmıştır.⁶⁴⁹ Tekin Alp'te Atatürk, bir "Lider" ve "Şef" olarak olağanüstülüğü öne çıkarılıp ona kahramanlık payesi veren eyleminden soyutlanmıştır. Atatürk'e asıl kahraman ve kurtarıcı sıfatının verildiği Kurtuluş savaşı dönemdir ama şimdi daha büyük bir tarihin parçası haline getirilerek Türklerin doğal bir niteliğinin temsilcisi durumuna sokulmuştur.⁶⁵⁰ Tekin Alp'e göre liderin peşinden gitmek yetmez; onunla özdeşlemek de gerekir.⁶⁵¹ Tekin Alp'te Atatürk, "Yeni Türk" isimli insan tipini oluşturan ve ne bir sınıfı, ne de bir zümreyi temsil etmemektedir. Atatürk, "yekvücut ve tecezzi kabul etmez milli camiayı temsil eder."⁶⁵² Tekin Alp, XIV. Louis'nin "devlet benim" sloganına karşı Türk milletinin de "ben Atatürk'üm" diyebileceğini belirtmiştir.⁶⁵³

Tekin Alp on iki yıllık süre içinde meydana gelen inkılâbın değişimini "ihtilal" (Revolution) kavramı ile açıklama taraftarıdır. Tekin Alp' göre; "...Ekseriya mahiyeti ne olursa olsun ihtilal, kargaşalıklar, patırtılar ve çeşit çeşit ayaklanma hareketleriyle müterafık olur... Esasen, tabirin etimolojik manası da içtimai nizamda büyük bir değişiklik, teknil müesses disiplinlerde bir karmakarışıklık ifade eder."⁶⁵⁴ Ve devamında; "Türkiye'de, Şark kültürü yerine Garb kültürünü tesis etmiş, softa zihniyeti yerine modern zihniyeti getirmiş ve şeriat zihniyetinin söndürdüğü milli şuuru, millet ruhunda uyandırmıştır."⁶⁵⁵ Tekin Alp eserin ilerleyen sayfalarında inkılâp kavramını, "radikalizmle" değiştirir gerekçesi şudur: "...Artık deri değiştirecek, kültür ve zihniyet değiştirecek değiliz; fakat canlandırıcı ruh daima aynı ruhtur,

⁶⁴⁷ Tekin Alp, **Türkleştirme**, Hazırlayan: Özer Ozankaya, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. XV.

⁶⁴⁸ Tekin Alp, **Kemalizm**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s. 16-17.

⁶⁴⁹ A.g.e, s. 42.

⁶⁵⁰ A.g.e, s. 84.

⁶⁵¹ A.g.e, s. 15.

⁶⁵² A.g.e, s. 74.

⁶⁵³ A.g.e, s. 76.

⁶⁵⁴ A.g.e, s. 11.

⁶⁵⁵ A.g.e, s. 13.

*daima ileri doğru yürüyüşe devam edilecek ve normal yürüyüşle değil, dev adımlar ile sıçrılarak ilerlenecektir*⁶⁵⁶

Tekin Alp manevi kurtuluş olarak yer verdiği diğer bir genel seferberliği şöyle işaret eder: İnkılâp, “büyük önderin” idaresi altında maziyi, kendi tarihini fethetmiştir.⁶⁵⁷ Başka bir deyişle inkılâp maziyi kendi yani “milli tarihi” kılmak amacındadır.. Tekin Alp, inkılâbın tarihe yönelik ilgisinin nedenlerini, ulusun adını ve ününü yükseltmek, Türklüğün yenileşmesini, geçmişi kapsayan bir Rönesans’la yüceltme amacı ile yanlış bellensmiş olan tarihsel gerçekleri ortaya çıkarmak, tarih anlayışında bir devrim yapmak, Türk tarihinin yeni baştan oluşturulması için gereken bilgiyi toplamak olarak özetlemiştir.⁶⁵⁸ Yeni ülkenin medeni dünyada gerektiği yeri alabilmesi için gerçek tarihsel köklerinin ortaya konması gerekli olduğunu belirtmiştir. Avrupa milletleri ilerleme yolunda kendilerine eşlik etmeye çalışan bu yeni insan tipinin nereden geldiğini, kökenini, tarihini damarlarında hangi kanın dolaştığını merak etmekte olduğunu şöyle açıklamıştır:

*“...Artık Türkler ve bütün dünya bilmelidir ki, bu tarih, 400 çadırılık bir aşiretin değil, yüz milyonlarca nüfusluk büyük bir milletin tarihidir. Osmanlı Türklerinin menkıbeleri, Türk milletinin tarihinde ancak bir devreyi gösterir ve bu millet, her biri ayrı ayrı azamet ve ihtişam devirleri yaşamış olan daha birçok İmparatorluklar kurmuştur. Türk’ün, Mogol veya Mogoloid ırkına değil, Alplı veya brachycephale ırkına mensub olduğunun öğrenilmesi zamanı gelmiştir”*⁶⁵⁹

Tekin Alp, İslam-Osmanlı eksenli bir medeniyet tarihi vurgusunu Batı ile bütünleşmenin önünde bir engel olarak görmüştür. Batı, yeni kurulan bir Cumhuriyetin doğru mazisini bilmeli ki böylece inkılâp hem kendisi hem de Batı için yeni tarih çerçevesini oluşturmayı amaçlamıştır. Batı ile ilişkilerin Osmanlı’nın “*inhitat*” devresinde yoğunlaşması, ilişkiyi tek taraflı bir hale getirmiştir. İmparatorluğun geçmişinin reddedilmesi yeni cumhuriyetin oluşturmak istediği yeni kimlikle yakından alakalıdır. Türk milleti “*terakki ve medeniyet*” yoluna cumhuriyetle tekrar girerek dünyanın ilk kültürlü milleti olan atalarının davranışlarını tekrarlamaktan başka bir şey yapmamıştır. Tekin Alp’in tarih tezi, yeni bir medeniyet hiyerarşisi oluşturmuş, en tepeye Türkleri yerleştirmiş ve en yakınındaki geçmişi de reddetmiştir. Yeni Türk devletini oluşturanlar da Osmanlı’nın bir devamıdır; ama

⁶⁵⁶ A.g.e, s. 15.

⁶⁵⁷ A.g.e, s. 136.

⁶⁵⁸ A.g.e, s. 1134,136.

⁶⁵⁹ A.g.e, s. 133.

Osmanlı “bir sonradan görmedir”; Türk ise medeniyet değiştirme yeteneği olan bir “mülteci”dir. Bu imparatorluk geçmişini küçülterek kendine yeni bir geçmişle medeni olma sıfatını kazandırma isteği seçilen medeniyet yolu ile ilgilidir. 1920’lerin ortasından itibaren bütün yapılanlar bu yolu tesis etmek içindir: “Onu, asırlarca garb âleminin terakkilerini takibden alıkoyan Seddi Çin ortadan kaldırıldı.”⁶⁶⁰ Tekin Alp’e göre hem Sümer hem de Eti medeniyetleri Türk ırkıdan gelmektedir.⁶⁶¹

Tekin Alp’e göre “Soyadı İnkılâbı” da yeni tarihsel başlangıçla ilgilidir. Türk Allah’a artık “Tanrı” diyerek tapmaktadır. Şimdi kafası başka, “serpuşu” başka, alfabesi başkadır. Onun şimdi, başka bir devleti, başka bir ekonomisi ve nihayet başka bir dili vardır.⁶⁶² Alp, Kemalizmin başlangıcına da bir tarih aramıştır. Tanzimat onun için çekingen uyuşuk ve liberal bir hareket olarak görmüştür. II. Abdülhamit dönemi şeriat hükümlerinin bütün prensiplerinin ihya edildiği, ülkenin büyük devletlerin siyasi ve mali kontrolünde bırakıldığı bir dönem olarak belirtmiştir.⁶⁶³ İttihat ve Terakki’nin “darbe hükümetiyle” başlayan Meşrutiyet Dönemi de Türk milletinin çağdaş tarihinde şerefli bir mevkiide bulunmasına rağmen Kemalizm hareketine önyak olan bir rejim veya hareket olarak kabul edilemez. Ziya Gökalp ile başlayan Türkçülük hareketinin de Kemalizm ile hiçbir münasebeti ve benzerliği olmadığını savunmuştur.⁶⁶⁴ Kemalizme bir başlangıç noktası arayışı içinde Tekin Alp bütün bir tarihsel süreci gözden geçirdikten sonra paradoksal bir sonuca varır. Alp aslında Kemalizmin gelişmesini mümkün kılacak bir süreci sadece Kemalizmin yaptıklarını belirginleştirmeye yarayacak şekilde ele almıştır. Alp’e göre milli bir tarihi başlatma imtiyazı önceki nesillerin bütün fikirlerini gerçekleştiren Türk İnkılâbına ve Kemalizme ait olduğunu savunmuştur. Tekin Alp’e göre mazide yeni bir “devlet-toplum-insan” oluşturmak girişiminde işe yarayacak hiçbir şeyin olmadığını, Osmanlı mirasından faydalanmaya çalışmanın sonucu “kurtlu, sarsak ve köhne siyaset kurumunu” devam ettirmek anlamına geldiğini belirtmiştir. Kemalizmin ateş nesli bütün bu imparatorluk kalıntılarına ihtiyaç duymayacaktır.⁶⁶⁵ Yeni vatani ve devleti yeni temeller üzerinde oluşturmak, Kemalist inkılâp maziden gelecek hiçbir şeyi kabul etmediği gibi mazinin harabeleriyle dolu bir zemin üzerinde bina kuracaktır.⁶⁶⁶

⁶⁶⁰ A.g.e, s. 129.

⁶⁶¹ A.g.e, s. 155.

⁶⁶² A.g.e, , s. 171.

⁶⁶³ A.g.e, s. 27.

⁶⁶⁴ A.g.e, s. 27, 28.

⁶⁶⁵ A.g.e, s. 70.

⁶⁶⁶ A.g.e, s. 71.

Tekin Alp CHP'nin IV. kongresini Kemalizmin olgunluk çağı olarak kabul etmiştir:

“...Yeni Türkiye'nin kültürel ve sosyal çehresi artık tebellür etmiş olduğu için, bu çehrenin karakteristik çizgilerini tahlil etmenin ve bunların hakiki ifadelerini kavramanın zamanı gelmiştir. Şimdiye kadar bunu yapmağa imkân yoktu. Gerçi partinin altı remzi, altı oku mevcuttu; fakat yukarıda da gördüğümüz gibi, Kemalizm, kelimelerle ve formüllerle ölçülemez. Kelimelerin ve formüllerin hikmeti vücudu, takib edilecek istikameti göstermek, hattihareketi çizmektir; fakat yapılacak işi tarif eden, emreden hayatın kendisidir.”⁶⁶⁷

Tekin Alp'e göre altı okun varlığı inkılâbın yaptıklarını açıklamada yetersiz kalır ama öte yandan on iki yıllık inkılâp performansının da değerlendirilmesi gerekir. Bu değerlendirmenin hakkıyla yapılabilmesi için bu kalkınma ve uyanış hayatının meydana gelişini on iki senenin gelişmeleri içinde takip etmek gerekir. Tekin Alp'e göre Kemalist ideoloji, hayatın içinde ve hadisetin arasından tetkik edilmesi gerekmektedir.⁶⁶⁸ Tekin Alp olgunluk çağında da inkılâbın eksikliklerinin farkındadır. Hem başarıların ve elde edilenlerin gösterilmesi için hem de eksiklerin tespiti için geriye doğru bir değerlendirme yapılmasının gerekliliğini ifade etmiştir: *“maddî, manevî istiklal savaşının devam ettiği on iki sene gibi kısa bir zaman içinde aşılın yolun azameti bu geriye doğru bakış sayesinde anlaşılabilmiştir.”⁶⁶⁹*

Tekin Alp için ideoloji, süreci son tahlilde değerlendirmek için kullanılacak araçsal bir konumda yer almıştır; ona göre süreci yönlendirecek şey hayatın dümeninde bir “Pragmatizm”dir. Rejimin istikrarı “Altı Ok” prensiplerini anayasaya dâhil ederek *parti-devlet* birleşmesiyle mümkün olabilmiştir. Tekin Alp'e göre ilkeler son kongrede parti programında belirgin hale gelse de 1924 Anayasası'nda yer almamıştır. “Altı Ok” on iki senelik bir tecrübe ile sosyal ve ekonomik açıdan inkılâba uygunluğunu kanıtlamıştır. Artık bu prensipleri olası saldırılardan korumak; gelecek nesillerin inkılâbı bu prensipler çerçevesinde geliştirmesini sağlamak ve diğer Avrupa ülkelerinden gelecek fikir akımlarını önleyebilmek için anayasaya dâhil etmek gerekir.⁶⁷⁰

Tekin Alp Kemalizm doktrinin ve ideolojisinin ancak *“hadisetin ve sarih vakıaların”* ışığı altında anlaşılabileceğini düşünmektedir. Kemalizm, fikirler,

⁶⁶⁷ A.g.e, s. 91.

⁶⁶⁸ A.g.e, s. 93.

⁶⁶⁹ A.g.e, s.91.

⁶⁷⁰ A.g.e, s.89,90..

prensip ve klasik formüller içine sıkıştırılmaz olduğunu savunmuştur. Kemalizmin inkılâbın başlangıcından beri belli bir program dâhilinde kendi fikirlerini izah etmemiş olması ve devamında geliştirmemiş olmasının sebeplerinden birinin bu olduğunu savunmuştur. Tekin Alp'e göre kelimelere ve formüllere Kemalizmin gerçekleştirdiği işleri hakkıyla anlatamayacağı için güvenilmez ve kelimeler, hayaller, sahte formüller oluşturur. Kurucu kadronun en büyük başarılarından biri de muayyen bir programı benimsememiş olmasıdır.⁶⁷¹ Tekin Alp Halk Partisinin asgari bir programı olarak nitelediği altı oku çerçevesinde Kemalizmin demokratik, liberal ve millîci olduğunu belirtir; ama bütün bu kavramları kurucu kadro diğer memleketlerden farklı bir şekilde izah edip kullanmaktadır. Kemalist ideoloji açısından kilit nokta Kemalist ideologların bu ideolojiyi oluşturan prensipleri nasıl kavrayıp, izah ettiklerini anlayabilmektedir.⁶⁷²

Tekin Alp, Kemalizmin o ana kadar muayyen bir sistemi göstermek için bilimsel anlamda kullanılmış bir tabir olmadığını, yeni Türkiye'nin inkılâp, terakki ve teceddüd hareketlerini topluca ifade etme amacıyla kullanıldığını ifade etmektedir. Kemalizm'in, Bolşevizm, Sosyalizm gibi sonu "izm"le biten belirli düşünceler ve prensipler üzerine kurulmuş bir rejim anlamına da sahip olmadığını ekler. Hiçbir sistem Kemalizm'de olduğu gibi şahsın ismiyle ifadesini bulamamıştır. Faşizmin ve komünizmin kendi önderleri olmasına rağmen rejim onların ismini taşımaz; ama Atatürk, milletine onun milli ruhuna en uygun rejimi hediye ederek rejimin kendi isimle anılmasına muvaffak olan yegâne devlet adamıdır.⁶⁷³ Tekin Alp bunları ifade ettikten sonra bilimsel bir Kemalizm tanımını yapmıştır: *"...Yani kendine mahsus fikirlere, mümeyyiz ve karakteristik prensiplere sahip bir sistem ve bir rejim... Kemalizm, artık, sadece hakikati, yani temel inkılâpları, yüksek bir önderin tahakkuk ettirdiği teceddüt hareketlerini ifade eden mübhem bir tabirden ibaret değil, belki, devletin ve Türk milletinin mukadderatına hâkim olan ideoloji haline gelmiştir. Bu tabir, Türk devletinin ve Türk milletinin, ideal gayelerine ermek için istikbalde takip etmek azminde oldukları yolu göstermektedir."*⁶⁷⁴

Kısacası düşüncelerin ifade edildiği biçim aynıdır ama ruh ve fikirler büsbütün bambaşkadır. Kemalizmin, 1935 kongresiyle ideolojik anlamda kurumsallaşması ile inkılâp eylem içinde belirlenen bir düşünceler toplamına istinat

⁶⁷¹ A.g.e, s.201,202.

⁶⁷² A.g.e, s. 205.

⁶⁷³ A.g.e, s. 17,18.

⁶⁷⁴ A.g.e, s. 19.

etmekten bir ölçüde kurtarılmıştır. Kurtaran kişi ile düşünceleri yayan kişinin aynılığı uygulanan sisteme ve rejime özgünlüğünü vermiştir.⁶⁷⁵ Tekin Alp bu anlamda, kitabın yazılma gerekçesi ile Kemalizmi izah çabaları birleşmiştir. Alp'e göre yayımlanan pek çok esere rağmen Kemalizmin hususi bir rejim ve sistem olarak ne mahiyet taşıdığı anlaşılabilmiş değildir. Yazılanlar ve söylenenler inkılâbın olaylarına ve tarihine dayansalar da; bu durum Kemalizmi bütünüyle anlatabilmek için yeterli oldukları anlamına gelmez.⁶⁷⁶

Tekin Alp'e göre Kemalizm milliyetçiliği bir tepki hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Kemalizm milliyetçiliğini tanımlarken Ziya Gökalp'ten etkilenmiş ve milleti; *"dil, kültür ve ülkü birliği ile bağlı vatandaşların oluşturduğu bir siyasal ve toplumsal heyet"* olarak belirterek Türk olmak için Türk olmayı istemenin yeterli olacağı anlayışını ortaya koymuştur.⁶⁷⁷ Tam anlamıyla milliyet prensibi XVIII. yüzyılda ortaya çıkmış ve Fransız İhtilali milletlerin kendi mukadderatlarına sahip müstakil devletler olarak teşekkül etmelerini sağlamıştır.⁶⁷⁸ Tekin Alp'e göre Türk milliyetçiliği halkçidir ve sosyal eşitlik taraftarıdır. Kemalizmi önce milliyetçi sıfatıyla tanımlamıştır: *"Binaenaleyh Kemalist millicilik bu hale karşı, milleti muhtelif sınıflara ve muhtelif derecelere ayıran sosyal bir bünyeye karşı kuvvetli bir aksülamel teşkil etmektedir."* Devletçidir. *"...Yabancıların işgal ettiği bu sahayı tekrar ele alabilecek olan devletti. Sermayesiz, bilgisiz ve tecrübesiz Türk ferdi başkalarının işgal ettiği bu sahalarda ileri doğru tek bir adım atamazdı."*, Kemalizm inkılâpçidir, çünkü değişimin tekâmül ve tedrici teceddüd taraftarı değildir. Eski mutlakiyet rejimine karşı aksülamel olarak Cumhuriyetçidir.⁶⁷⁹

Tekin Alp eserinde millet tarifini; Millet, dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyettir. Aynı millete mensup olmak için aynı dili konuşmak, aynı kültür ve ideale sahip olmak gerekir. Türk olabilmenin şartları Türk dili, kültürü ve milli idealini samimiyetle benimsemekten geçer.⁶⁸⁰ Tekin Alp için "Millicilik", Kemalizm'in esasını teşkil etmekte ve onun dinamik unsurudur.⁶⁸¹ Milliyetçilik, Osmanlı Devleti tasfiye edildikten sonra o geçmişin şeriat rejimini ikame eden Kemalist ruh ile takviye edilen

⁶⁷⁵ A.g.e, s. 21.

⁶⁷⁶ A.g.e, s. 22.

⁶⁷⁷ A.g.e,s.305.

⁶⁷⁸ A.g.e, s. 270-272.

⁶⁷⁹ A.g.e, s. 300.

⁶⁸⁰ A.g.e, s. 305.

⁶⁸¹ A.g.e, s. 291.

milli imanın karşı koyulamaz dinamizmidir.⁶⁸² Kemalizm “*koyu millicidir.*” Hatta millicilik, partinin başlıca remizlerinden biridir.⁶⁸³ Tekin Alp’e göre devleti yöneten siyasi elit mevcut toplumsal yapıyı dikkate almaksızın başka bir ifadeyle milletin ihtiyaçlarını gözetmeksizin inkılâbın gereklerine göre yeni bir millet oluşturma düşüncesindedir. “*Biz inkılâp devresindeyiz. Bu inkılâp devlet tarafından, yani devletin reisi ve onu kuşatan kadrolar tarafından idare edilmektedir. En gözde âlimler, mütehassıslar ve salahiyet sahibleri bu kadrolara dâhildir. Bu suretle devlet millete göre değil, millet devlete göre şekillendirilmiştir.*”⁶⁸⁴ Alp son tahlilinde ise Kemalizm milliyetçiliğinde kültür esasına dayalı olduğunu belirterek Cumhuriyet Döneminde bu şekilde uygulandığını savunmuştur. Tekin Alp Kemalist milliyetçiğe hayati bir önem vermiş, Kemalist milliyetçiliğinin yabancı milliyetçilik anlayışı gibi mistik olmadığını ve hayatta kalmanın yani Türkiye Cumhuriyeti’nin yaşamasının bir yolu olarak görmüştür.⁶⁸⁵

Tekin Alp, sosyal siyaset konusunda “Solidarizm”i savunmuştur. Solidarizm konusunda Ziya Gökalp’ten sonra gelen ve Solidarizmin kuramsal çerçevesini belirleyen aydındır.⁶⁸⁶ Bu konuda Tekin Alp İttihatçıların yayın organı olan Yeni Mecmua’da on iki kez *Tesanütçülük* başlığını kullanmıştır. Solidarizm, Ekonomide devlet müdahaleciliğini öngören, çalışanları ve güçsüzleri gözetten, sosyal mevzuatı gündemine alan, toplumsal yaşamda sınıf çatışmasını gereksizliğine inanan, çelişkiden arındırılmış, uzlaşma esasına dayalı organik dayanışmayı (Tesanütü) benimseyen, laik eğitimi savunan pasifist uzlaşmacı öğretidir.⁶⁸⁷ Bu öğretinin Osmanlı’daki karşılığı “Tesanüt” ve “Tesanütçülük” olarak karşımıza çıkmaktadır. Esas itibarıyla Ziya Gökalp’in gündeme getirdiği Solidarist öğretisi Fransız toplum biliminden esinlenmiştir. Tekin Alp sosyal geliş, bir milletin bir toplumun gelişimi için olmazsa olmaz olarak göstermiştir. Tekin Alp XX. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan üçüncü yol olan solidarizm yani tesanütçülük, dayanışmacılık olması gerektiğini savunmuştur. Tekin Alp’e göre bu üçüncü yol aslında mecburiyetin sonucuydu.

⁶⁸² A.g.e, s. 291.

⁶⁸³ A.g.e, s. 202.

⁶⁸⁴ A.g.e, s. 302.

⁶⁸⁵ A.g.e, s. 311.

⁶⁸⁶ Ziya Toprak, “Osmanlı Devleti’nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986, s. 378.

⁶⁸⁷ Ziya Toprak, “Osmanlı Toplumbiliminin Doğuşu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 314.

Tekin Alp kapitalizm ve sosyalizm baba ana görevini görerek sosyal siyaseti doğurduğunu belirtmiştir.⁶⁸⁸

Tekin Alp eserinde “Devletçilik” uygulama ve tartışmalarına geniş yer vermiştir. Ona göre devletçilik Kemalizmin esasını teşkil eden ilk prensiplerden biri değildir. Diğer prensiplerle ilgisi bulunmadığı gibi birçok açıdan onlarla çelişmektedir. Koşullarla prensiplerini belirleyen inkılâp fiili bir duruma ve realiteye uygun düştüğü için 1931 yılında parti ilkelerine devletçiliği eklemiştir. Tekin Alp ile ilgili düşüncelerini gerek Kemalizm devletçilik ilişkisi içinde gerekse milli ekonomi çerçevesinde açıklamıştır. Tekin Alp de iflas eden liberal düzenin eleştirisiyle devletçilik uygulamalarını meşrulaştırmaya çalışmıştır. Tekin Alp göre liberalizm, bireysel hürriyet ve girişim oluşturmuştur. Fakat bireyin bu hürriyet içinde elde ettiği manevi eşitlik bütün insanlığın maruz bulunduğu en büyük felaketi teşkil eden sosyal eşitsizliklere yol açmıştır. Bir tarafta muazzam bir servet birikirken, diğer tarafta yoksulluk çoğalmıştır. Bu anlamda Türk İnkılâbı da demokratik rejimi benimseme yolunda Batı'ya doğru ilerlerken gözü kapalı yürümemiş liberal kapitalist düzenin açmazlarına karşı uyanık olmuştur.⁶⁸⁹ Türk İnkılâbı, kendi Osmanlı geçmişinden miras kalan hazin iktisadi görünümü ortadan kaldırmak ve liberal iktisadi ve siyasi politikalar izleyen ülkelerin içinde buldukları sorunları ve devamında gelen çelişkileri yaşamadan iki asırlık bir zamanda ulaşılabilen ekonomik ilerlemeyi birkaç yıl içinde elde etmek için devletçiliği benimsemek zorunda olduğunu belirtmiştir.⁶⁹⁰ Tekin Alp'e göre devletin uygulayacağı devletçilik sadece ekonomi alanıyla sınırlanmamış sosyal hayat alanı içinde ele almıştır.⁶⁹¹

Tekin Alp Kemalizm bir ulusal ekonomi oluşturmak için çalışmış ve başarılı olmuştur. Bu başarıları demiryollarının yapılması, milli bankaların kurulması, maden tesislerinin, şeker fabrikalarının kurulması olarak sıralamaktadır. Ayrıca bu yapılanların ancak devlet eliyle ve milli ekonominin yönlendirilmesiyle yapılabilirdi. Devletçilik ise bunun tek yolu olduğunu savunmuştur.⁶⁹² Fakat Tekin Alp II. Dünya Savaşından sonraki yıllarda devletçilik düşüncelerinde tam bir değişiklik görülmektedir. Çünkü bu yıllarda basında çıkan yazılarında genellikle sanayi alanında devlet ve ferdin rollerinin değişmesi gerektiği düşüncesi ile karşımıza

⁶⁸⁸ Tekin Alp, “Tenasütçülük-Solidarizm”, **Yeni Mecmua**, Cilt I, Sıra 29, s. 518.

⁶⁸⁹ Tekin Alp, **Kemalizm**, 1936, s. 225,226.

⁶⁹⁰ A.g.e, s. 254-260.

⁶⁹¹ A.g.e, s. 262,263.

⁶⁹² A.g.e, s. 231-234.

çıkılmaktadır.⁶⁹³ Devlet işletmeciliğinin ancak tarihi bir zaruret olarak düşünülmesi gerektiğini savunmakta ve sanayiye kalkındırma konusunda devlet işletmeciliğinin esas teşkil etmeyeceğini belirtmiştir. Bu durumda devletin görevinin sadece teşvik ve tanzim olması gerektiğini savunmuştur.⁶⁹⁴ Tekin Alp devletçilik anlayışındaki bu dönüşünü Kemalizm'den dönüş olarak düşünmemiştir. Çünkü Kemalizme göre devletçilik devlet işletmeciliği değil, ferdin yapamadığını devletin yapmasıdır.⁶⁹⁵ Bu durumda artık devletin işletmeciliğine gerek yoktur. Çünkü fert sahaya indiğini belirtmiştir.⁶⁹⁶

Tekin Alp Cumhuriyetçilik ve Halkçılık ilkelerinin demokrasi çatısı altında birleşmekte ve bu ilkeyi ya da dolayısıyla demokrasiyi Kemalizm'in özünü oluşturan unsurlar ya da unsur olarak kabul etmiştir.⁶⁹⁷ Tekin Alp'e göre, partinin "Altı Ok"undan biri demokrasiyi işaret etmesine rağmen Kemalizm "amiyane" manasıyla demokratik değildir, "Yeni Türkiye'nin en salahiyyetli söz sahipleri, her fırsat düştükçe, demokrasiyi açıkça zemmetmekte tereddüd göstermiyorlar."⁶⁹⁸ Buna rağmen Alp, "Kemalizm demokratik midir?" sorusuna evet cevabını vermiştir. "...Kemalizm'in çok şiddetli bir disiplin taraftarı, çok otoriter bir rejim olduğu hiç kimse için sır değildir. Bu ise, klasik telakkilere göre, demokratik prensiplerin tam zıddıdır."⁶⁹⁹ Alp'e göre Kemalizm'in kurucu prensibi, esas prensiplerini onun etrafında ifade ettiği halk hâkimiyeti olduğundan demokrasi de onun devlet şekline hâkim olan ruhu ifade eder.⁷⁰⁰

Tekin Alp için devletle millet arasındaki bağı oluşturan uzuv partidir. "Kemalizm, uzun bir tecrübe devresinden sonra tek parti sistemini kabul etmiş ve bütün millet bu sistemin lehinde karar vermiştir."⁷⁰¹ Halk Partisi devletle birleştirilmiş "parti-devlet" bütünleşmesi sağlanmıştır. Çünkü devletle partinin görev ve yetkileri birbirini tamamlamaktadır. "Geminin dümeni Devletin, fakat pusulası Partinin elindedir. İçinde yüz binlerce seçkin aza bulunan parti, bu aza vasıtasile, Türk sosyetesinin her tabakasile sıkı ve devamlı surette temasta olup milletin arzularını

⁶⁹³ Tekin Alp, "Sanayi Politikamız Ve Devletçilik", **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sıra 32, s. 37.

⁶⁹⁴ M. Tekinalp, "Memleket Sanayini Kalkındırma Şartları", **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sıra 29, s. 38.

⁶⁹⁵ Munis Tekinalp, "Kemalizm ve Devletçilik", **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sıra 77, s. 1694.

⁶⁹⁶ Munis Tekinalp, "Kemalizm ve Devletçilik", **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sıra 77, s. 1695.

⁶⁹⁷ Tekin Alp, **Kemalizm**, 1936, s. 83.

⁶⁹⁸ A.g.e, s. 201.

⁶⁹⁹ A.g.e, s. 202.

⁷⁰⁰ A.g.e, s. 208.

⁷⁰¹ A.g.e, s. 264.

*tetkik ve tesbit etmekte, ihtiyaclarını görmektedir.*⁷⁰² Ülkenin her yerinde örgütlenmiş parti şubeleri en mütevazı vatandaşların dilek ve isteklerini toplayarak parti yetkililerine sunmakta, yetkililer de bu dilek ve istekleri inceleyip kurdukları özel komisyonlardan geçirdikten sonra “nazarı itibara alınmağa layık” gördüklerini alakadar vekillere sunmaktadırlar. Bu usulü partinin denetimi altında Halkevleri tamamlamaktadır. Tekin Alp, Halkevlerinin Anadolu'nun en küçük kasabasında bile “*mükemmel vesaitle techiz*” edildiğini; bu kurumlarda parti yöneticilerinin her sınıf halkla iletişim kurarak onların şikâyetlerini dinlediğini, zihniyetlerini anlamak için uğraştığını, onlara Kemalist fikir ve prensipleri telkin ederek, inkılâbın ruhunu ve dinamizmini sürekli yaşatmaya çalıştıklarını belirtmiştir.⁷⁰³

Tekin Alp “*tek fırkalı*” bir sisteminin diktatörlük manzarası verebileceğini de düşünerek sistemin sınıf ve zümre farkı gözetmeksizin halkın menfaatlerini temsil ettiği için gönüllü olarak kabul edildiğini ileri sürmüştür.⁷⁰⁴ Alp'e göre Avrupa demokrasilerinin içinde yaşadığı sorunlarla uğraşmadan Türkiye milli hâkimiyetin azami faydalarını elde etmiştir. Diktatörlüğe başvurmadan bütün bir milletin tam ve kesin bir ittifakını kazanabilmiş ve Batı'nın ancak birkaç asırda gerçekleştirdiği ilerlemeyi birkaç senelik müddet içine sığdırmayı başardığını savunmuştur.⁷⁰⁵

Tekin Alp Kemalizmin “Laiklik” ilkesini 1928'den sonra yapılan Batılılaşma kavramı içerisinde değerlendirmiştir. Eski rejime karşı dini taassup taraftarı ve teokratik olan maziye karşı tepki olduğunu belirtmiştir.⁷⁰⁶ Bu tepki sonucunda yapılan her türlü inkılâp ve uygulamaları laik bir düzen kurmaya yönelik girişimler olarak kabul edilmektedir. Bu durumda Alp'in algıladığı laiklik anlayışını Batılılaşmak ve Modernleşmek için toplumun önündeki engelleri kaldırmak olarak nitelemek mümkündür. Fakat Tekin Alp laikliğe Batılılaşmak yönü dışında Milliyetçilik boyutu ile de yaklaşmıştır. Alp'e göre yapılan laik yasalar toplum içinde Müslüman ve Müslüman olmayan ayrımı kalkmış, millet olma yolunda laiklik ilkesinin önemli bir unsur olduğunu savunmuştur.⁷⁰⁷

Tekin Alp, herşeyden önce Kemalizmin neden beş ilkeyi korumak, muhafaza etmek yerine İnkılâpçılığı bir ilke olarak edindiği sorusuna cevabını verirken

⁷⁰² A.g.e, s. 265.

⁷⁰³ A.g.e, s. 266.

⁷⁰⁴ A.g.e, s. 83.

⁷⁰⁵ Tekin Alp, **Kemalizm**, 1936, s. 231-234.

⁷⁰⁶ A.g.e, s. 297.

⁷⁰⁷ A.g.e, s. 252.

İnkılâpçılığı izah etmiştir: İnsanların, toplumların, milletlerin sürekli değiştiğini ve bu yüzden sürekli bir İnkılâba ihtiyaç olduğudur. Yeni ihtiyaçları yeni sorunları yeni alışkanlıkları vardı. İşte Kemalizm bu yüzden bu ilkeyi kendisinin bir parçası haline getirmiştir.⁷⁰⁸ Türk inkılâbı veya Kemalizm, Alp'e göre *"terakkiye ve medeniyete doğru birbiri peşinden yapılan şiddetli hamlelerin müvellidi olan yeni ruh ve milleti asırlık bir tazyıktan kurtaran milli şuur"* olarak belirtmiştir.⁷⁰⁹ İlerleme düşüncesini meşrulaştıran teokrasi veya şeriat daha genel anlamda Osmanlı geçmiştir. Tekin Alp'in ortaya koyduğu düşüncelerde bu geçmişin, ilerleme olarak tarif edilen modernleşme sürecine hiçbir katkıda bulunmadığı varsayılmıştır. *"modernleşmeğe doğru ileri hareketinde ve garb kültürüne intibakta serbestçe yürümenin zamanı gelmişti. Artık vakit kaybetmemek, ziyan olan asırları telafi etmek lazımdı."*⁷¹⁰ Tekin Alp'e göre İnkılâpçılık mümkün olduğu kadar süratle yolda durmayarak zamanı dev adımlarla aşarak hareket etmektir.⁷¹¹

Tekin Alp için Kemalizm siyasi ve düşünce hayatındaki son nokta olmuştur. II. Meşrutiyetten itibaren siyasi ve düşünce hayatında inişli ve çıkışlı, çelişkili özellikler göstermiştir. Fakat Cumhuriyet Döneminde ise savunduğu görüşlerin daha istikrarlı bir hale geldiği görülmektedir. 1956 yılında Türkiye'den ayrılıp Fransa'nın Nice kentine yerleşmesine rağmen Türkiye için çalışmaya devam eden bir aydın olmuştur.

4.1.7. Şeref Aykut

Türk düşünce, siyaset ve basın hayatında önemli bir yere sahip olan Mehmet Şeref Aykut, 1897 yılında Edirne'de dünyaya gelmiştir.⁷¹² Mehmet Şeref, ilkokula Edirne'de başlamış, daha sonra Asker, Rüştüye'ye devam etmiştir. Asker rüştiyeyi müteakip önce Galatasaray kayıt olmuşsa da daha sonra Mercan İdadisinde öğrenimine devam etmiştir. 1891 yılında Mekteb-i Hukuka başlamış ve 1894 yılında eğitimini tamamlamıştır.⁷¹³ Yakın arkadaşı Mehmet Necip ile olan mektuplaşmalarından iyi Arapça ve Farsça bildiğini öğrenmekteyiz.⁷¹⁴ Şeref Bey,

⁷⁰⁸ A.g.e, s. 337.

⁷⁰⁹ A.g.e, s. 22.

⁷¹⁰ A.g.e, s. 111.

⁷¹¹ A.g.e, s. 339.

⁷¹² TBMM Azasının Tercüme-i Hal Kâğıdı, No: 128.

⁷¹³ Cemal Kutay, **Mehmet Şeref Aykut**, Barış Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 46.

⁷¹⁴ Mehmet Şeref, "Gençlerle Beraber", **Ahenk**, n.1133, 29 Nisan 1316/12 Mayıs 1900.

1894 yılında hukuk öğrenimini bitirdikten sonra askerlik görevini yapmak üzere memleketi Edirne'ye gitmiştir.⁷¹⁵ Bu dönem Türk dili ve siyaset konusunda çalışmalar yapmış ve yakın arkadaşı Mehmet Necip ve Faik Bey ile mektuplarında bu konuyu açıklamıştır. Fakat bu mektuplaşmalar üçünün de istibdat aleyhtarı yazılardan dolayı tutuklanmalarına neden olmuştur.⁷¹⁶ Mehmet Şeref sekiz yıl kalmak üzere Yemen'e sürgün edilmiştir.⁷¹⁷ Mehmet Şeref yirmi dokuz ay hapis ve sürgün hayatından sonra bir fırsatını bularak 1899 yılında kaçarak İzmir'e gelmiştir.⁷¹⁸ İzmir Şeref Aykut'un gazetecilik ve yazı hayatı için önemli bir başlangıç olmuştur. Başta *Ahenk* olmak üzere; *Anadolu*, *Hizmet* ve kısa sürede olsa *İzmir* gazetelerinde çalışmıştır. Bu dönem Mehmet Şeref özellikle Türk dil konusunda çalışmalar yapmış ve Türk dilinin zenginliğini ön plana çıkaran makaleler yazmıştır.

*"Türk Dili'nin zengin ve güzel bir dil olduğunu bilmeyen yoktur. Bu öyle iken neden anamızın diliyle söyleyip yazmıyarak başkalarından yardım bekliyoruz? Dilimize birçok yabancı dillerin sözcüklerini karıştırmışız, ortaya büyük bir karışıklık çıkmıştır. Bugün yazılan yazılarımızın köylülere okuyacak olsak ellerini kaldırıp bir dilek var diye Tanrı'ya yalvarıyoruz sanırlar"*⁷¹⁹

Şeref Bey, yazılarıyla ve faaliyetleri sonucunda İzmir'de dikkatleri üzerine çekmeye başlamış, İstanbul hükümetinin takibatına uğrama ihtimali belirince İzmir'i terk etmek zorunda kalır önce Kasabaya, sonra Manisa'ya geçmiştir.⁷²⁰ 29 Nisan 1903 tarihinde Rumeli'de başlayan Bulgar İsyanı sırasında Edirne'ye gitmiştir.⁷²¹ II. Meşrutiyetin ilanı ile Mehmet Şeref'in *Yeni Edirne* gazetesinde yazıları çıkmaya başlamıştır. Ekim 1912'de başlayan Balkan Savaşı sonucunda Edirne'den Bursa'ya yerleşmiştir. Fakat 23 Temmuz 1913 tarihinde Edirne'nin kurtarılmasından sonra Edirne'ye geri dönmüştür.⁷²² 1918 yılının son aylarında Trakya'da önemli bir cemiyet olan *Trakya Paşaeli Mudafaa Heyet-i Osmaniyesi* cemiyetinin kurucuları arasında Şeref Bey yer almıştır. 2 Kasım 1918 tarihinde "Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak karşımıza çıkmaktadır."⁷²³ Mehmet Şeref bu dönem Trakya Paşaeli gazetesinde yazılarını yayınlamaya devam etmiştir. Mehmet Şeref, 12 Ocak 1920'de

⁷¹⁵ Cemal Kutay, a.g.e, s.46

⁷¹⁶ Ömer Faruk Huyugüzel, **Necip Türkcü**, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s.12

⁷¹⁷ Ömer Faruk Huyugüzel, a.g.e, s.26,27.

⁷¹⁸ Mehmet Şeref, "İzmir'de İlk Fikir hareketleri", **Anadolu**, n. 5861, 13 Mart 1934.

⁷¹⁹ Mehmet Şeref, "İzmir Udeba-yı Ulemasından Maraşî Faziletli Kamil Efendi Hazretleri'ne", **Ahenk**, nr.1272, 8 Teşrinievvel 1326/ 21 Teşrinievvel 1900.

⁷²⁰ Mehmet Şeref, "İzmir'de İlk Fikir hareketleri", **Anadolu**, n. 5992, 4 Mayıs 1934.

⁷²¹ Mehmet Şeref, "İzmir'de İlk Fikir hareketleri", **Anadolu**, n. 5992, 4 Mayıs 1934.

⁷²² Mehmet Şeref, "Edirne Vilayetinden Rumlar Niçin Gitmek İstiyorlar", **Edirne**, 1330, S.32.

⁷²³ Tefik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, Cilt II, Türk tarih Kurumu, Ankara, 1992, s.123,124.

Son Osmanlı Mebusan Meclisinde Edirne milletvekili olarak görev almıştır. 28 Ocak 1920 tarihinde Misak-ı Milliye meclis kürsüsünden okuyan kişi de Mehmet Şeref Bey'dir.⁷²⁴ 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul işgal devletleri tarafından resmen işgal ile mecliste bulunan milletvekilleri İngilizler tarafından tutuklanır ve bu tutuklananlar arasında Mehmet Şeref Bey de bulunmaktadır.⁷²⁵ İngiliz belgelerinde 2779 sürgün numarasıyla kayıtlı olan Mehmet Şeref, "Milliyetçi Edirne Mebusu" olarak yer almıştır.⁷²⁶ 7 Mart 1921 tarihinde yapılan Londra Konferansı sonrası yapılan uzun görüşmeler sonrasında 22 İngiliz tutuklusuna karşılık Malta'daki 64 Türk tutuklusunun serbest bırakılması kararı sonucunda Mehmet Şeref Bey serbest kalmıştır.⁷²⁷ Mehmet Şeref Bey Malta sonrası Anadolu'ya geçer ve I. TBMM'de Edirne milletvekili olarak görev almıştır. Mehmet Şeref Bey 25 Nisan 1921 tarihli Meclis konuşmasında;

*"Hakkın zulme karşı ilan ettiği muharebe-i hamiyetten büyük milletimiz muzaffer çıkacaktır... Biz hiçbir dakika yeis denilen ve Türk kamusunun kabul etmediği Muhammed dininin katiyen yanına uğratmadığı bir lafzı kabul etmeyerek Malta'ya açılırken imam ediyorduk ki, bu yurtlar yükselecek, bu mille tabii olan hukukunu bütün cihanın gasıp milletlerine karşı müdafaa edecektir... Bütün garp âlemi de anladı ki Türk milleti var ve ebediyen yaşayacaktır. Tarihi cihan tarihiyle başlayan büyük ırkın, dünyaya efendi olarak yaratıldığı için hiçbir zaman boynuna zincir-i esaret takılmayacaktır."*⁷²⁸

Şeref Bey I.TBMM'nin feshi sonrası aday gösterilmez ve bu dönem çeşitli konularda inkılap kadrosunu sert bir şekilde eleştirmiştir. Özellikle Batı Trakya ve Ege Adaları konusunda İsmet Paşa'ya yönelik sert eleştirilerde bulunmuştur.⁷²⁹ Mehmet Şeref Bey siyasetten uzaklaştırıldıktan sonra Avukatlık mesleğine başlamış ve 1931 yılına kadar yayın hayatında da yer almamıştır. 24 Ocak 1931'de IV. TBMM'de Edirne milletvekili olarak tekrar siyasete geri dönmüştür. 26 Mart 1935'de V. TBMM'de de tekrar Edirne milletvekili olarak seçilmiştir. Özellikle bu dönem çalışmamızla ilgili olan "*Kamâlizm*" adlı CHP'nin programı ve ilkelerini açıkladığı kitabı yayımlamıştır. 26 Mart 1939 tarihinde yapılan VI. TBMM seçimlerinden sonra rahatsızlanır ve 18 Mayıs 1939 tarihinde vefat etmiştir.⁷³⁰

⁷²⁴ Nejat Kaymaz, "**Misak-ı Milli Üzerinde Yapılan Tartışmalar Hakkında**", Ankara, 11-15 Ekim 1976.

⁷²⁵ Bilal Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s.169.

⁷²⁶ A.g.e, s.174.

⁷²⁷ A.g.e, s.341.

⁷²⁸ TBMM Zabıt Cerideleri, 25.04.1921, s.77,78.

⁷²⁹ Cemal Kutay, a.g.e, s.24.

⁷³⁰ **Vakit**, n.7670, 19 Mayıs 1939.

Şeref Aykut *Kamâlizm* adlı eserinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin programı temelinde Kemalist İnkılâbın üzerinde kurulduğu “*Egemenlik Ulusundur*” ilkesini derinlemesine incelemiştir. Bu kitabın önemli bir yanı Kemalist inkılâbın dilde Öz Türkçeleştirme çalışmalarının bir örneği olmasıdır. Şeref Aykut eserinde Türk İnkılâbı'nı tarihi bir zaruret olarak görmektedir. Şeref Aykut'a göre dünya gidişatında Türk milletinin hak ettiği yeri alması Atatürk İnkılâbı ile mümkün olmuştur. Türk inkılâbı bu açıdan tarihsel gelişime uygun bir inkılâptir. Bu inkılâbın başarılmasında Atatürk'ün merkezi bir rolü olmuştur. Şeref Aykut'un Türk İnkılâbına yaklaşımı diğer aydınlarla nazaran daha ululaştırma ve diğer *izmlerden* farklı olarak farklı bir bakış açısı ile bakarak özgünleştirmeye çalışmıştır. Şeref Aykut'a göre:

“Türk genel devrimini anlayabilmek için bunun Türk tarihinden doğduğunu bilmek gerekir...Türk genel devrimi bir rastgele işi değildir. Bunun içindir ki, Türk büyük devrimcisinin ruhundaki atılımları, onu tutuşturan sebepleri hepsinden önce bilmek gerekir. Türk devrimini son asırların değişikliklerini hazırlayan fikirlerle ve daha sonraları yürüyen, gövdelenen rasyonel, sosyolojik, Marksist, Faşist rejim ve ideolojileri ile izaha çalışmak da fazla bir iş olur. Kamâlizm bunların üstünde yalnız yaşamak dinini aşıl原因 ve bütün prensiplerini ekonomik temeller üzerine kuran bir dindir. Ötekilerinde uluslara ve insanlığa zorla ve ağır basarak sarkan ve seken yerler pek çoktur. Kamâlizm, inana damga vurarak kalkınmış değildir, inanı gönülleri kazanarak yaratmış ve yükselttiği için yükselmiştir. Amaçladığı gaye de ulusun kalkınma davasıdır.”⁷³¹

Şeref Aykut'un Türk İnkılâbına ve Kemalizme verdiği değer aydınlar arasında en uç yaklaşım olarak görülebilir. Ayrıca Şeref Aykut'un belirttiği “*yaşama dini*” olgusunu kullanırken göksel bir anlam olmayıp dünyevi bir taşımaktadır. Şeref Aykut inkılâbın oluşum sürecini Türk tarihinin derinliklerinden geldiğini ve Atatürk'ün özde bulunan gerçeği ortaya koyduğu ve bu cevherin temelinde de *ulus egemenliğini* yerleştirdiğini belirtmiştir. Şeref Aykut 1930-1938 döneminde Kemalist ideolojiyi oluşturma ve bunu teorileştirmeye çalışan, “*Altı Ok'u*” bir parti ideolojisi olmaktan çıkarıp devlet ideolojisi haline getirmeye çalışmıştır. 1930 – 1938 dönemi Şeref Aykut için tek parti düşüncesinin yerleştiği bir dönemdir. Bu dönemde yeni rejimin yayılması ve propagandası görevini yürütmeye çalışmıştır. Aykut'a göre:

“Devrimin ana fikirleri ve çizgileri şu programda ortaya konulmuştur. İşte bunları büyük devrimci ulusal tarihimizin içine girerek bulmuş çıkarmıştır. Bu bir rejim işidir. Evet, rejim işidir ki bunu kuran bir tek söz söyledi ve büyük devrim onun üzerine kurdu:

⁷³¹ Şeref Aykut, **Kamâlizm**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s.9, 10.

EGEMENLİK ULUSUNDUR. Şimdi her şey yıkılmış artık ne sınıf kalıyor, ne imtiyaz kalıyor. Geçmişin bütün dağınık yığınları arasından Türk ulusunun birliği eşitliği ergenliği yükseliyordu. Atatürk 'Müdafaa-i Hukuku' ulusal savaşı kazanmak için kurmuştu. Ulusun egemenliği CHP'ye bıraktı."⁷³²

Şeref Aykut, insanların, yaşayış şartlarını baştanbaşa değiştiren bir inkılâbın değerlerini alışkanlıkla değil bilinçli bir şekilde özümlemeleri gerektiğini düşünür. Aykut'a göre bu inkılâbın korunması ve ebedileşmesi için inkılâp sürecini yaşayanların güçlü bir inanca sahip olmaları ve "Altı Ok" doğrultusunda hareket etmeleri gerektiğini belirtmiştir.

Şeref Aykut eserinin birinci kısmında "Dört Esas ve Altı Temel Vasıf" ile Atatürk ilkelerini ve CHP'nin programını açıklamaya çalışmıştır. Birinci esas vasıf olarak "Vatan" kavramını açıklamıştır. "Vatan, Kutlu yurttur ki üzerinde yaşayan yurttaşların kutlu birliğini sağlar. Yüreklerde en coşkun sevgiyi kaynaştırır. Topraklarının derinliklerinde yaşayan eserleri ile acunu kaplayan yüksek tarihi, şimdi siyasal sınırlarla çevrilmiş olan ülkede yaşayan yurttaşlara büyüklüğünü ve kutluluğunu anlatır. Ulusun esin ve özveri kaynağıdır. Türk ulusunun bir de manevi vatani vardır. Program siyasal bakımdan şimdiki vatani, şimdiki sınırlar içinde gösterirken toprakların derinliklerinde yaşayan tarihsel eserlerini göstererek kültür bakımından da bu vatani anlatmaktadır. İşte bu sebeptendir ki, program vatani sadece yalnız suyuyla, otuyla, ürünüyle yaşanan bir toprak parçası olarak anlatmamıştır. Kültürel ve manevi anlamında bize kutlu yurdumuzun ne demek olduğunu bildirmiştir. İkinci bölgede yurdun bütünlüğünü bildirmiştir. Vatan denilince bunun ayrılmaz, bölünmez bir bütün olduğu belli bir şeydir."⁷³³

Şeref Aykut, ikinci esas vasıf olarak "Ulus" kavramını açıklamıştır.

"Ulus, Dil, ülkü, kültür birliğiyle birbirine bağlı yurttaşların kurdukları siyasal ve sosyal bir bütündür. Uruk, yalnız yaratılmışların, yaratıkların değişik örneklerini anlatan bir bilgiden başka bir şey olamaz. Kandaşlık da ulusta temel olmaz ulus kandaşlık değildir. Bir takım düşünenler de, yersel bir düşünce ile coğrafya bakımından bir ulus tarifi yapmışlarsa da burası söz bile götürmez. Zira ülkeye göre ulus yoktur. Birçoklarına göre de (tabiiyet-uyru), başkalarına göre de bir kimsenin kendisini bağlı sandığı bir sosyete onun ulusudur. Bunların hepsi ulusun ta kendisi olan dil birliği, ülkü birliği, kültür birliği karşısında sönük

⁷³² Şeref Aykut, a.g.e, s.10.

⁷³³ A.g.e, s.11,12.

kalmış, kendiz düşüncelerdir. Düşünce ayrılığı, dil ve kültür ayrılığı yapamazlar. Aralarında ne kadar fikir ayrılığı olsa bile bu üç üzlü inanda birleşiktir. Bir ulusun çocuklarını toplayan bu üç bağıdır.”

Şeref Aykut milliyet kavramını sert bir ırk ve kan bağı ile ele almamıştır. Aykut'un milliyetçiliğinin boyutlarını var olan toplum ve kültürü değil, var olacak olan toplum ve kültür belirtilmektedir. Görüldüğü gibi Aykut'un milliyetçiliğinin kaynağı tarih, ırk ve kan değildir. Yüzü maziye değil, geleceğe dönüktür. Şeref Aykut'ta milliyetçilik, dil, kültür ve ülkü birliği olarak ele almıştır.

Şeref Aykut, üçüncü esas vasıf olarak “Devlet” yani “Devletin Anasal Kurumu” kavramını açıklamıştır.

“Devlet: Program, ana temellerden birini ‘devlet’ olarak gösterirken bunu cumhuriyet olduğunu söylemiştir. Türk ulusunun egemenliğine ve ulusun tarihine en uygun olan cumhuriyet olduğuna parti kanidir. Türkiye cumhuriyeti, ulusçu, halkçı, devletçi, laik ve devrimci bir devlettir ki bütün bunlar bir bütünlük gösterir. Türkiye devletini, şekil ve esas bakımından yeryüzündeki devlet kurumlarından birine benzeterek tarife kalkışmak da fazla bir iş olur. Bu devlet Türk tarihinin icaplarından doğmuştur. Bunun bir başka kuruluşa benzetmekte ayak direnirse verilecek cevap pek kısa ve kestirmedir. Atatürk bunu iki sözle anlatmıştır: ‘Biz Bize Benzeriz’ ...İşte bizim devletimizde bizden doğmuş, bize benzeyen, bize yaraşan sosyal, siyasal ve ekonomik olmakla beraber ulusal bir devlettir... Bizde devlet çok içten samimidir ve Atatürk’ün kurduğu, partimizin onayladığı devlet şekli öyle rast gele bir şey değildir. Türk tarihinin bir sonucudur. Onun yeryüzünde ancak ve ancak kendi irasına, kendi tarihine uygun iki devleti vardır: Eti Birleşik Devleti ve Atatürk’ün kurduğu Cumhuriyet... Türk tarihinde kurulan devletlere bakıldığında devlet şahıslara dayanan ve ulus egemenliğine duvar çeken kurumlardır. Bugünkü cumhuriyetimizin kökü egemenliğin şahıs veya azınlık elinde olmadığıdır. Eksiksiz tükel ulusta olmasıdır. Biz bize benzeriz sözünün anlamı da budur. Ulus bütün egemenliği Kamutay ’da toplamıştır... Ulusun gidişi ve yaşayışı kendi öz tarihinden aldığı hızla halkçı olduğu için yürür ve bu sebeple parlamentarizmin doğurduğu karşıtlıklar, ayrılıklar olmadığı gibi sınıf kavgaları, erk, iktidar güürültüleri yoktur... 1877 ve 1907 de bir uyanma yok değildir. Yalnız bunları hazırlayan fikir yürüyüşlerinin kaynağı ulusal değildir. Bir benzet ve taklittir. Bunun için hiçbir rejime, hiçbir devlet şekline benzemeyerek Türk cumhuriyeti kurulmuştur ki bunun en kesin cevabını Atatürk vermiştir...“Biz bize benzeriz.” Kurumların hepsi siyasal, sosyal ve ekonomik bütün kurul ve kurumlar baştanbaşa birleşik kuvvet üzerinde durur. İşte bizde bu sebeptendir ki ulusal devlet bir ülkü ve kültürel bir gayesidir. Ulus bunu amaçlamıştır.”⁷³⁴

⁷³⁴ Şeref Aykut, a.g.e, s.14-19.

Şeref Aykut'un bu açıklamaları doğrultusunda net anlaşılan nokta; Türk siyasi hayatında CHP haricinde yaşam hakkı tanımadığı siyasi partilere ve siyasi düşüncesine bakacak olursak, hedeflediği siyasi ortamı buluruz. Görüldüğü gibi, Aykut'un düşündüğü CHP, aynı zamanda devlet teşkilatının kendisi olarak görmektedir. Şeref Aykut, ulusal bir devlet olan yeni Türkiye'de CHP'nin tek ulusal parti olduğunu savunmuştur. Aykut, hem sosyalist ve komünist rejimlere, hem de ağırlıklı olarak kapitalist ekonomik düzene ve liberal demokratik rejimlere son derece sert saldırılarda bulunmuştur.

Şeref Aykut, dördüncü esas vasıf olarak "Kamusal Haklar" kavramını açıklamıştır. Bu kavramı açıklarken de CHP'yi ve Kemalizmi açıklamaya ve temel almaya devam etmiştir. Aykut'a göre;

"Kamusal Haklar; anasal kanunda açıkça, pürüzsüz bildirilen haklardır. Bu haklar karşısında da yurttaşların bir sıra ödevleri bulunması pek tabiidir. Özgürlük, eşitlik, dokunulmazlık, mülkiyet hakları korumayı parti temel saymaktadır... Parti yurttaşların bu kamusal haklarının bir sınırı bulunduğuna kanidir. Zira bir de devlet otoritesi vardır ki onunda bir sınırı vardır... Fert ise özeldir. Devlet bu fanilikten sıyrılmış sonsuz bir varlıktır... Ferdin hürriyeti, iç ve dış olarak ikiye ayrılır. İç hürriyetin hiçbir sınırı yoktur... Dış hürriyete gelince bunun bir sınırı vardır. Zira her ferdin hürriyeti ötekinin hürriyetine eşittir. At başı yan yana yürür... İşte bir ferdin hürriyeti ötekininkine dokunmamak, onu hırpalamamak şarttır. Bundan devlet otoritesi doğar. Bu özgürlüğü, ödevi korumak içinde bunu devlet otoritesinin sınırlandırmasından başka çare yoktur... Kamusal hak olarak Parti'nin tanıdığı, kapital ile beraber ferdin de hakkıdır. Onun için kapitali düzensiz, denksiz bırakamaz. Burada Parti'nin üstüne aldığı ödev çok önemlidir. Zira: Kapital saldırcıdır.

Kamusal haklardan olan seçim işi şimdiye kadar yalnız erkeklerde idi. Türk kadını gibi erkeğinden her bakımdan hiçbir eksiği olmayan yüksek ve ince duygulu bir varlığın şimdiye kadar saray ve din ulularının kıskançlığı, anlamamazlığı, körlüğü yüzünden yalnız kamusal haklardan değil, yaşamak hakkından bile uzak kalmasını devrimci bir parti olan C. H. Partisi asla kabul edemezdi... Kamâlizm bir dindir ki onu en büyük ve ana sıfatlarından birisi de Devrimci olmasıdır... Eşitliği ünleyen bir parti ulusun yarısını bundan yoksun tutamaz. Saylav seçimi için Parti'nin en temel prensibidir... Kamâlizm, bütün devlet ve ulus işlerinde en büyük bir inan ve kanıtla en iyiyi taptamak, az yılda bütün geri gidişleri yıkarak ulusa yeni bir hamle vermek mecburiyetindedir... Devrim yayılıp derinleştikçe bu sistemin daha yollu, daha çok selim akla uygun olduğu anlaşılacaktır."⁷³⁵

⁷³⁵ Şeref Aykut, a.g.e, s.20-28.

Şeref Aykut eserinin ikinci kısmında “Cumhuriyet Halk Partisi Ana Vasıfları” olarak belirlemiş ve devamında altı ilkeyi “Cumhuriyetçi, Ulusçu, Halkçı, Devletçi, Laik, Devrimci” olarak belirlemiş açıklamaya çalışmıştır. Cumhuriyetçilik ve Ulusçuluk İlkelerini dört esas vasıfta yer verdiği için açıklarken daha kısa ve öz anlatmıştır. Fakat Halkçılık, Devletçilik, laiklik ve İnkılapçılık ilkelerini daha geniş açıklamıştır. Şeref Aykut, Cumhuriyetçilik ilkesini;

“Cumhuriyetçi partimiz, ulus egemenliğini en iyi ve en sağlam surette temsil eden devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu kanidir. Parti bu sarsılmaz kanaatiyle Cumhuriyeti her tehlikeye karşı bütün vasıtalarıyla korur. Anasal kanunumuza göre devlet şekli için hiçbir yolda münakaşa yapılmaz... Cumhuriyetin Türk ulusuna en yakışan bir devlet şekli olduğu için de bunu şu veya bu şekil devlet şekilleriyle değiştirmeye de, mukayeseye de lüzum yoktur.”⁷³⁶

Şeref Aykut ulusçuluğu yani milliyetçiliği “İlerleme ve Gelişme” olarak iki temel üzerinde ekonomik ve sosyal iş birliği çerçevesinde ele almış, kan, ırk ve tarih unsurlarına karşın dili ülkü ve kültür unsurlarını temele almıştır. Aykut’a göre ulusçuluğun kökeni veya milletleri bir araya getiren temel unsurlar tarih boyunca farklılıklar göstermiştir. İlk zamanlarda Din temel bağlayıcı etken olmuştur. Fakat daha sonra XIX. yüzyıl ile birlikte “Ekonomik Gelişmeler” sonucunda “Ulusçuluk” kavramını ortaya çıkarmış ve tüm dünyayı sardığını belirtmiştir.⁷³⁷ Ayrıca Şeref Aykut Osmanlı’da meydana gelen İslamcılık, Türkçülük, Osmanlıcılık akımlarının Osmanlı’nın parçalanmasını önlemeye yönelik yapmacık ve hiçbir kökene sahip olmayan akımlar olarak belirtmiştir.⁷³⁸ Aykut’a göre ulusçuluk;

“Program ulusçulukta iki temel üzerinde duruyor. İlerleme ve gelişme yolunda arsiulusal temaslarda çağdaş uluslarla yan yana yürütüyor, bir de ulusun kendisine has seciyelerini müstakil benliğini korumayı esas sayıyor. Demek oluyor ki hem arsiulusal yürüyüşümüz vardır, hem ulusal bir durumdayız... Bir sosyete de değişik sınıfların bütün iç varlığını, doğuş sebeplerini, yürütümlerini biraz içinden inceleyince çok iyi görürüz ki her iş bölümü ötekine her şeyden önce maddi ve ekonomik bir sebeple bağlıdır. Sebep her vakit ekonomiktir. Burada sebeple son ucu karıştıranlardır ki şimdiye kadar, ta Atatürk’ün kurduğu Parti’nin eksiksiz çizdiği büyük yürütüm programının yayıldığı güne kadar böyle yanlış yolda bocalamışlardır... Yüce Önderimizdir ki gördüğü işin tam tutması ve ulusun ona uyararak ortaya gelmesi için yıllar gereken işlerin birbiri ardınca birbirini kovalayarak tabii ve

⁷³⁶ A.g.e, s.29.

⁷³⁷ A.g.e, s.31.

⁷³⁸ A.g.e, s.31.

sarsıntısız bir hızda yer bulması bunun sayesinde. Zira Atatürk ulusçuluğu ancak tarihin maddi ve ekonomik yöneyinden kavrayarak partisine hız vermiştir.”⁷³⁹

Şeref Aykut Halkçılık ilkesini açıklarken genel olarak “Eşitliği” esas alan bir anlayışla ele almış ve bu anlayışını “maddi ve manevi” bağ ve bu bağın otoriter yapıyı savunarak açıklamıştır. Sosyalist, Komünist ve Kapitalist yaklaşımları çürüterek sert bir şekilde karşı çıkmıştır. Şeref Aykut’a göre:

“Halkçılığın birinci şiarı halkı ayrı görmemektir. Halkı yükseltmek ve ekonomi alanında işbirliği yaratmak ülkümüzdür. Bu sebeptendir ki iş bölümünü bir düzende tutmuştur. Hepsinden önce refaha doğru yürümek için ne yapılacağını teşkilatlandırılmış bir sosyete de yaysamlığı sarsacak tabii olmayan teşekküllere yol vermemiş, sınıf kavgalarına yol açmamıştır. Bu vazifeyi başarmak için de kol bükmekten, kafa kırmaktan ziyade ulusu ve onun içinde aileyi saadete götürececek yolları aramıştır. Herkese kazanç yolunda dilediği işi yapmayı üstün tutmuştur. Memleket ihtiyacını düşünmüştür. Alabildiğine yapmayı hür bırakmakla beraber bunun iş bölümü yönünden düzenli, ulusal birliği sarsmayacak yolda başarılmasını göz önünde tutmuş ve otoritesiz iş serbestliğini vermemiştir. Bu sosyetenin düzenliliğine ve refaha doğru yürüdüğünün en açık, en hayırlı bir eseridir.”⁷⁴⁰

Şeref Aykut Devletçilik ilkesini açıklarken; Liberalizm, Komünizm ve Faşizm düşüncelerine karşın sert ve milli devletçi anlayışı kendini göstermiş ve tek parti zihniyeti ile birleşerek ortaya çıkmıştır. Aykut’a göre Devletçilik ilkesi Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş ve Türkiye’ye has bir sistem olarak açıklamıştır. Yani “Biz Bize Benzeriz” yaklaşımı ile ulusal devletçilik, birlik ve beraberlik zihniyetinin yerleşmesi olarak belirtmiştir. Devletçilik düşüncesi ile devletin hükümlerini pekiştirme gayreti içerisindedir. Böylece toplumsal ahenk ve nizam sağlanacak, ayrıca iktisadi menfaat kaygısının çıkaracağı cemiyet içi çatışmalar ortadan kalkacaktır. Şeref Aykut devletçiliğinin temelinde, bir özel teşebbüs grubu oluşturma amacı yer almaktadır. Fakat özel sermaye oluşturma gayesi ile meydana gelen düşünce dünyada ve içerdeki gelişmeler sonucu değişmiş, aşırı devlet müdahaleciliğine dönüşmüştür. Aykut’a göre Devletçilik:

“Bizim devletçiliğimiz, ne faşizmin ölçsüz bir açgözlülükle elinde tuttuğu amme menafiine kıskançlıkla sarılarak “sertlik ve fikri zaaf” içinde inhisarcı bir atılganlıkla yuvarlanır; ne de Bolşevikliğin, komünistlik gibi sırrı ve işçi sınıfının diktatörlüğüne dayanarak bütün ulusal ilgileri, duyguları, kutsal varlıkları çiğneyerek ferde hiç önem verilmeyen arsiulusal bir

⁷³⁹ A.g.e, s.35,36.

⁷⁴⁰ A.g.e, s.44.

yola gider. Kamâlizmi dininin devletçiliği şu cümlede toplanıyor: Bütün ülkede işleyen hareketli kapitali uluslaştırmak, Türk'ün elinde duran kapitali harekete geçirmek ve bunların üstünde genel durumu düzende tutmak için yüksek korumasını esirgemeyerek ulusu hep ileri, durmadan ileri, dinlenmeden ileri yürütmek... Bunun için hiçbirine benzememek şartıyla, "Biz bize benzeriz" diye mi bütün bu devletçiliğimizi anlatmaya kâfidir... Parti programında, özel kınav ve çalışmayı esas tutmakla beraber devleti bu işlerle ilgilendiriyor. Türk'ün ferdi gücüne son yoktur. Buna tarihi şahittir. Yeryüzünde beşer gücünün neler yapacağını gösteren ve mucizeler yaratan adsızlar, Türk fertleridir. Kamâlizm diyor ki; biz kapitale asla düşman değiliz. Ancak bu kapital Türk olacaktır."⁷⁴¹

Şeref Aykut *Laiklik* ilkesini açıklarken; dini sosyal bir teşekkül olarak görmekle beraber, onun bu özelliğini siyasi nüfuzla bütünleştirdiği için tehlikeli olduğuna inanmaktadır. Aslında, Şeref Aykut çizdiği "tehlikeli din" imajının arkasında, din merkezli, inkılâba karşı en önemli direnç unsuru olan geleneksel yapıya tepki olgusu vardır. Şeref Aykut'a göre laiklik, asla dinsiz olmayı istemek değildir. Bu laik düşünce bir zaman sonra Şeref Aykut "resmi bir dinsizlik doğası" diye adlandırılabilir aşırı pozitivist bir karakter kazanmıştır. Şeref Aykut'a göre Laiklik:

"Her yeniliğe düşman kesilen ve her ileri hamlenin önüne dikilen şu din ulusu geçinenlerin vicdan işi olan "din" ile hiçbir ilgileri yoktur. Onların bütün işleri siyasaldır. Devlet işlerine burunlarını sokak halkı istedikleri gibi şahsi menfaatlerinin kölesi kılmaktır ki işte rejim bunu yıkmıştır. Vicdan işi olan din ile rejimin hiçbir alakası yoktur. Yurttaş dilediğine inanır, dilediğine inanmaz. Bu Partiyi alakadar etmez. Artık kanunlar köklerini sosyetenin alır. Bu maksatlardır ki çağdaş hukuk ilmine dayanmayan kaviler üstüne kurulmuş softa hukukuna Parti kapıları bir daha açılmamak üzere kapanmıştır."⁷⁴²

Şeref Aykut *İnkılâpçılık* ilkesini açıklarken; devletin varoluş ve süreklilik kaynağı ve devletin en önemli dayanaklarından biri olduğunu belirtmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi 1931 programının izahı ile ilgili Türk İnkılâbı'nı köken olarak; halktan gelen inkılâplar kategorisinde değerlendiren Şeref Aykut'a göre Türk İnkılâbı halktan otoritelere karşı yapılmış başarıya ulaşıldıktan sonra otoritelerden halka doğru devam etmiştir. Türk İnkılâbı'nın kopya olmadığını savunan Şeref Aykut, Türk ordusunun inkılâp tarihindeki yerini ve önemini özellikle vurgular ve hiçbir ülke inkılâbında bulunmayan bu özelliğin yalnız Türk İnkılâbında var olduğunu belirtmiştir. Şeref Aykut'a göre inkılâpçılık; Türk tarihinin derinliklerinden gelen ve devletin var

⁷⁴¹ A.g.e, s.45-49.

⁷⁴² Şeref Aykut, a.g.e, s.54.

oluşunda, devamlılığının sağlanmasında ve medeni bir devlet olarak yükselmesinde temel şartlar içinde en önemli faktör olarak değerlendirmiştir. Şeref Aykut beklemeden, durmadan sürekli hareket etmeyi, ileriye doğru adımlar atmaya savunmuştur.

“Denenmiş, sınanmış olanı bir kere daha denemeye Atatürk izin vermezdi. Bunun içindir ki devrimde ve devlet idaresinde bu fikirler ve düşüncelerle kendisini bağlı tutmamıştır. Beklemek, beklemek ve yürümeden arasız beklemek... İşte Türk sosyetesini bugüne kadar her hamleden, her ilerleyişten, her şeyden geri bırakan, alıkoyan bu engeldir. Atatürk Türk tarihinin içine girerek bunu sezmiş ve kudretli eliyle karanlıklardan kurtararak ışığa çıkarmıştır. Hepsinden önce Türk öz tarihini, arsulusal sosyallik ve baysallığı kuran Türk tarihini bulmuştur. Batı'nın birkaç yüzden badanaladığı, başka yataklara soktuğu tarihimizin üstünü örten tozlu ve topraklı kabı koparmıştır. Altından tertemiz Türk tarihi çıktı.”⁷⁴³

Şeref Aykut eserinde siyasi olarak Türk İnkılâbı'nı açıklaması dışında birçok sosyal ekonomik, kültürel konu ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Fakat Şeref Aykut'un genel siyasi düşüncesi bu alanlarda da kendisini göstermiştir. *Dört Esas ve Altı Ana Vasfı* diğer alanlarda ilişkilendirerek pragmatik ve eklektik bir yaklaşım ile açıklamaya çalışmıştır. Cumhuriyet döneminin iyi yetişmiş, yurt sever ve önemli aydınlarından olan Mehmet Şeref Aykut, muhalefeti seven ve dil alanında önemli çalışmalarda bulunmasına rağmen savunduğu görüşlerde bazen çelişkiler yaşamıştır. Özellikle dil konusunda sadece Türkçe kelime kullanmaya çalışırken çok başarılı olduğu savunulamaz. Şeref Aykut 1930-1938 yılları arasında Kemalizmi ve Türk İnkılâbı'nı yorumlamaya ve teorileştirmeye çalışan ve Kemalizm'in bir ideoloji olduğunu savunan dönemin önemli aydınlarındanıdır.

4.1.8.Peyami Safa (1899-1961)

Türk düşünce ve edebiyat hayatının önemli şahsiyeti ve Cumhuriyet Dönemi aydını Peyami Safa 2 Nisan 1889 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir.⁷⁴⁴ Babası İsmail Safa II. Abdülhamit'e muhalefeti sonucunda Sivas'a sürgün edilmiştir.⁷⁴⁵ On yedi yaşına kadar alçılı bir kolla dolaşması aşığılık duygusunun başlangıcı oldu. Peyami Safa, hastalık boyunca içinde bulunduğu ruh halini daha sonra *“Dokuzuncu Hariciye Koğuşu”* adlı romanında işlemiştir.⁷⁴⁶ 1910 yılında Vefa İdadisinde eğitime başladı. Eğitimini maddi imkânsızlıklar nedeniyle bırakmak zorunda kalan

⁷⁴³ Şeref Aykut, a.g.e, s.58.

⁷⁴⁴ Ergun Göze, **Peyami Safa**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993,s. 1.

⁷⁴⁵ A.g.e, s. 2.

⁷⁴⁶ Elif Naci, “Ölümünün Yıl Dönümünde Peyami Safa”, **Milliyet Sanat**, Sayı 5, Haziran 1980,s. 66.

PeyamiSafa, Boğaziçi'ndeki Rehber-i İttihad Mektebinde öğretmenliğe başlamıştır.⁷⁴⁷ Peyami Safa, Mustafa Şekip Tunç için kendi kendini yetiştirmiş bir otodidaktır.⁷⁴⁸

“Mekteb bolluğunun otodidakt olmağa pek az imkân bıraktığı zamanımızda kendi kendilerini yetiştirmeğe mahkûm olanlar ender olmakla beraber her yerde mevcuttur. Talihin kahrına daha masumiyet çağlarında uğriyan bu mağdur ruhlar, kaderin musallat ettiği fuzuli ihanetlere rağmen güzide şahsiyetlerini saran sert ve merhametsiz çemberi kuvveti bir hayatiyetten gelen hamlelerle er geç kırdıktan sonra ideal bir hayata karşı sarsılmaz bir sadakat hissile bağlanmışlardır.”⁷⁴⁹

Ergun Göze için ise Safa, Türk düşüncesinin “Ruhu”dur. *“Onun doğu-batı sentezi sadece eklektik bir düşünce bir pragmatizm değil, Türk tarih ve coğrafya ve maneviyat mirasından sabırla ve ilimi kontrolle, şüpheden imana giden bir seyr içinde sadece Türk'teki değil, insandaki, bütün insanlık için gerekli olan madde-mana, beden-ruh dengesini ifade eden çok geniş bir perspektiftir.”⁷⁵⁰* Türk düşüncesinin ruhu olması vasfı kendi fikri gelişimi açısından böyle değerlendirilebilirse de bu vasfın Türk siyasi düşüncesinin gelişimindeki rolünün de atlanmaması gerekir.⁷⁵¹

Peyami Safa ilk dönem düşüncelerinde Abdullah Cevdet'in etkisinde Batıcılık hâkim olmuştur. Mütareke yıllarında pozitivist ve materyalist eğilimleri devam etmesine rağmen her iki akıma karşı da eleştirel bir mesafe almaya başlamıştır. Safa'nın fikirleri I.Dünya Savaşı, Mütareke ve Milli Mücadele yıllarında belirginlik kazanmaya başlamıştır.⁷⁵² Safa, Cumhuriyetin ilanından sonra *Son Telgraf, Son Saat, Son Posta ve Cumhuriyet* gazetesinde çalışmıştır. 1928 ve 1929 yılları kendi neslinden birçok aydın gibi koyu bir bohem hayat yaşadığı yıllardır.⁷⁵³ 1928 yılında Cumhuriyet gazetesinin edebiyat sayfasını yönetirken Nazım Hikmet'le yakınlaşmış ona destek vermiştir. Nazım Hikmet ile ilişkisi *“Resimli Ay”* dergisi kapandıktan sonra devam etse de Peyami Safa Ahmet Ağaoğlu'nun etrafında oluşan düşünce

⁷⁴⁷ Beşir Ayvazoğlu, **Peyami Hayatı Sanatı Felsefesi Dramı**, Ötüken Yayınları, İstanbul,1998,s. 22.

⁷⁴⁸ **Otodidakt**; Öğretmensiz öğrenen kişi.

⁷⁴⁹ Mustafa Şekip Tunç , **“Peyami Safa ve Türk İnkılâbına Bakışlar”**, Türk İnkılâbına Bakışlar, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, sayfa

⁷⁵⁰ Ergun Göze, **Peyami Safa'nın Türk Düşüncesindeki Yeri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1997, s.75.

⁷⁵¹ Beşir Ayvazoğlu, “Doğu-Batı Açmazında Peyami Safa”, **Doğu Batı**, yıl:3, sayı:11, Mayıs-Haziran-Temmuz 2000, s. 115

⁷⁵² Beşir Ayvazoğlu, **Doğu – Batı Arasında Peyami Safa**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2000, s. 14- 17.

⁷⁵³ A.g.e, s. 18.

hareketine katılarak liberalizme yönelmiştir.⁷⁵⁴ Peyami Safa, *Kültür Haftası*'nda Doğu –Batı kavramları etrafında “*Türk İnkılâbına Bakışları*”nın temelini oluşturacak makaleler yazmış, Avrupa seyahatine çıkmış bu seyahat izlenimlerini 1938’de “*Büyük Avrupa Anketi*” başlığıyla yayımlamıştır.

Peyami Safa’nın düşünsel serüveni üç ana bölümde ele alınabilir. İlk dönem politik olaylardan uzak kaldığı daha çok ahlaki ve kültürel sorunlara yöneldiği 1920’li yıllardır. Peyami Safa’nın ikinci devresi, artık reformlar sürecine etki edebilecek yetkinliğe kavuştuğu, onlara kendince bazı anlamlar yükleyerek sesini duyurabildiği ve böylece de kuşklarından kurtularak iktidara ve reformların geleceğine ilişkin güven hissiyle dolduğu, “*Türk İnkılâbına Bakışlar*” isimli kitabını yazmasıyla başlamaktadır. Peyami Safa’nın üçüncü devresi, önceki bağılıklarından bir “*kopuş*” ve aynı zamanda kendi bağımsız çizgisini oluşturma devresi “*Türk Düşüncesi Dergisi*” doğrultusunda “*Muhafazakâr Cumhuriyetçi*” olarak adlandırılabilir.⁷⁵⁵ Türk İnkılâbına Bakışlar’ın ikinci baskısına yazdığı önsöz bu devredeki düşüncelerini yansıtır niteliktedir⁷⁵⁶

Safa “*Türk İnkılâbına Bakışlar*”ı yazdığı 1930’lu yıllar süresince rasyonalist düşünce tarafındadır. 1950’li yılların sonunda müspet ilim lehine bozulan dengeyi, mistik cereyanlara dikkat çeken bir tarzda yazı ve eserler vererek kurmaya çalışmıştır. Bu açıdan, “*Türk İnkılâbına Bakışlar*” Safa’nın düşünsel gelişiminde tek başına değil diğer eserleriyle ele alındığında bir anlam ve bütünlük arz eder.⁷⁵⁷ Eserin yazılma gerekçesine bakıldığında Peyami Safa’nın Doğu - Batı kavramları etrafında inkılâbın bir tahliline girişmek istediği anlaşılabilir. “... *İki alem arasında sıkışan öz Türk düşüncesinin garb kültürünü benimsiyebilmesi için taşıdığı büyük tarihi istidatları seçmeğe başlamak zamanı gelmemiş midir?...Yapılanların çokluğu ve harikuladeliği karşısında yazılanların azlığı ve aleladedeliğini mazur gösterebilecek bir inkılap hızının baş dönmesi bu kadar uzun sürmeli miydi?*”⁷⁵⁸

Peyami Safa *Türk İnkılâbına Bakışlar* eserinde Türk İnkılâbı’nı Doğu ile Batı kavramı, coğrafya, medeniyetleri arasında ikinciye yönelik çabaların ürünüyse bu kavramlar da İslam ve Hıristiyan anane ve kültürleri arasındaki ayrılıkları ve farklılıkları tayin etme bağlamında belirsizliğini ortay çıkarmak istemiştir. İnkılâbı din,

⁷⁵⁴ A.g.e, s. 22.

⁷⁵⁵ Ergun Göze, **Peyami Safa**, s. 13.

⁷⁵⁶ Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s. 5.

⁷⁵⁷ A.g.e, s. 5.

⁷⁵⁸ Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1938, s. 9,10.

kültür ve medeniyet bahislerini irdeleyerek zenginleştirecektir. Ayrıca hukuki ve iktisadi açılardan iki türlü açıklamaya çalışmıştır. Safa inkılâbın bu iki açıdan da değerlendirilebilecek özelliklere sahip olduğunu kabul eder; ama ona göre Kemalizm idealist bir görüşe dayanan hukuki bir bakışla izah edilemediği gibi materyalist bir görüşe dayanan iktisadi bir bakış açısıyla da yeterince izah edilemez. Safa'ya göre hukuki bir izahla inkılâbı açıklamaya çalışanlar Türk demokrasisini Fransız demokrasisi tipinden ayıran büyük milli zaruretleri anlamaktan uzak bir görünüm sergilerler. İktisadi görüş ise hukuki izahın bu açıklamalarına katılmamakla beraber inkılâbı, ileri sanayi memleketlerinin kapitalist ve emperyalist boyunduruğundan milletçe kurtuluş hareketi olarak değerlendirmiştir.

Peyami Safa Türk İnkılâbı'nı yalnız hukuki, siyasi, iktisadi bir vakıa olarak değil, toplu bir tarih, kültür ve medeniyet hareketi olarak tetkik etmiştir.⁷⁵⁹ Safa'ya göre eseri, inkılâp öncesi fikir cereyanlarını kaynaklarıyla ele almaya çalışmış, inkılâbın II. Meşrutiyet'te ortaya çıkan ve müdafaası yapılan Avrupalılaştırma hareketinden aynen ilham aldığını göstermiştir. Eser Safa'nın düşünsel açıdan ilk verimi sayılabilir. *Kültür Haftası*'nda, riyaziye kafası meselesinin yanı sıra, "Şark" ve "Garp" kavramları etrafındaki düşüncelerini de "*Şark-Garp münakaşasına bir bakış bir bakış*" başlıklı makalesinde açıklamıştır.⁷⁶⁰ Peyami Safa için Avrupa demek Fransa demektir.⁷⁶¹ Peyami Safa'nın gördükleri onun düşünsel gelişimini de belirleyecektir. Peyami Safa gördüklerine ve düşünsel birikimine katarak cumhuriyetin resmi ideolojisi olan Kemalizmi muhafazakârlığın kültürel kodlarına tercüme etme çabasına girişmiştir.

Peyami Safa eserinde Kemalist projeyi yorumlamıştır. Fakat bu yorumlamasını muhafazakâr ve eleştirel bir bağlam içinde karşımıza çıkarmaktadır. Bu bir anlamda Safa'nın kendi Kemalizm alternatifini de geliştirmiş olduğu anlamına gelmektedir. Safa bu eseriyle inkılâbın Batı yönündeki aşırı isteklerini bir dengeye kavuşturma düşüncesindedir. Aslında Peyami Safa'nın yapmak istediği inkılâbın sıfırdan başlama tahayyülüne bir muhafaza edilecek gelenek ve tarih tasarımı eklemektir.⁷⁶² Safa, Batı düşüncesi ve modernleşme süreci ile yetinmek isteyen bir köken eksikliği sorununa cevap aramıştır. Peyami Safa, Kemalizm sınırları dâhilinde kalarak farklı bir değişim mecrası belirlemeye çalışmıştır. Safa'nın yorumlama

⁷⁵⁹ A.g.e, s. 230-232.

⁷⁶⁰ Beşir Ayvazoğlu, **Peyami, Hayatı Sanatı Felsefesi Dramı**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999, s.324.

⁷⁶¹ Peyami Safa, **Büyük Avrupa Anketi**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1938, s. 39-40

⁷⁶² Süleyman Seyfi Öğün, **Türk Politik Kültürü**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 354.

çabası Kemalizmi daha geniş tarihsel tabana oturtmuş, inkılâbın eksik olduğu yönlerden yola çıkarak ona sahip olduğu bir imkânı hatırlatmıştır. Peyami Safa'nın eseri diğerlerinden farklı bir yere sahiptir. Çünkü düşünceleri çerçevesinde Türk İnkılâbı'na tarih, kültür, medeniyet ağırlıklı bir doğa eklemek düşüncesinin ürünüdür.⁷⁶³

Peyami Safa "Türk İnkılâbına Bakışlar"da Atatürk'ü diğer aydınlara nazaran çokta olağanüstü bir algılama tarzı dışında değerlendirmiştir. Peyami Safa Türk İnkılâbının önderini analizinde tarihsel başarısıyla orantılı bir rol vermiştir. Safa, Türk İnkılâbı'nı medeniyetçilik ve milliyetçilik prensipleri temelinde ele almıştır; ama Safa'ya göre "Milliyetçilik" ve "*Medeniyetçiliği*" iradesinde birleştiren ve organize eden kişi Mustafa Kemal'dir. Ve bunun üstünde durulmadan inkılâbın bu iki değişmez prensipleri tam açıklık kazanamayacaktır. Mustafa Kemal Anadolu'daki kurtuluş ve direnme hareketlerine bir bütünlük vermiş ve şöyle açıklamıştır: "*Mustafa Kemal Samsuna çıktığı zaman Türk bünyesinde, merkezi bir şuurdan ve iradeden mahrum, mevzii ve dağınık bazı mukavemet hazırlıkları vardı... Bu kinayeyi sezen harikulade bir adam için yapılacak şey, parçalanmış milli enerjiler arasındaki birleşme imkânını yaratarak birbirinden ayrı düşmüş kuvvetleri tek bir şuur ve irade etrafında muhtaç oldukları vahdete kavuşturmakta.*"⁷⁶⁴

Peyami Safa'nın eserindeki Atatürk olağanüstülüğünü ya da üstünlüğünü somut olaylar ve kavramlarla beraber kazanmıştır. Safa'ya göre Atatürk yıkılmış bir imparatorluğun zaruri kıldığı endişelerden hiçbirisiyle sakatlamadan şeriat ve saltanat korkusundan temizlenmiş bir bütünlük içinde, yekpare ve tastamam bir inkılâp hareketi olarak Garp metodunu, Yeniçağ Avrupa'sının tekniğini ve beynelmilel muaşeretini memlekete sokmuştur.⁷⁶⁵ Bu durum Türk düşüncesini en büyük meselesinin ve Türk ruhunun en büyük işkencesinin çözümüdür.⁷⁶⁶ Peyami Safa'nın "Kemalizm" tanımı onun eserindeki temel tezlerle bağlantılıdır: "*Yunan zekâsından, Roma idaresinden doğan ve hıristiyanlık ahlakından doğan Avrupa, rönesanstan sonra, yunan hendesesini geniş bir riyaziye kültürüne ve kapalı Atina-Roma sitesini açık şehirler medeniyetine yükseltti. Bunun için Avrupa kültürü riyaziye kafasının ve*

⁷⁶³ Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, 1938, s. 231.

⁷⁶⁴ Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, 1938, s. 90.

⁷⁶⁵ A.g.e, s. 89.

⁷⁶⁶ A.g.e, s. 7.

*Avrupa medeniyeti büyük şehirlerin mahsulüdür ve bunun için ben Avrupalılaşmayı her şeyden evvel riyazileşmek ve siteleşmek olarak anlıyorum.*⁷⁶⁷

Peyami Safa'nın, bir diğer Kemalizm tanımı; *"ahşap binaların ve ahşap kafaların yıkılması ve betonlaşması"* şeklinde yapmıştır. Böyle bir tanım geliştirmesinin altında yatan nedeni inkılâbı iki büyük milli zorunluluktan doğmuş olarak ele almasından kaynaklanır. Bunlardan biri Türk yurdunu, birliğini içeride ve dışarıda bozgunundan kurtaran milli savaştır. Öteki de yurdu kurtarıp içeride birliği sağladıktan sonra Türk toprağını ve kafasını betonla inşa etme sürecidir.⁷⁶⁸ Safa, Kemalizm'i *"milli bir kendini koruma insiyakı"* ile *"hızla gelişme ve yükselme arzusunun"* bileşimi olarak nitelendirmiştir. Bağımsızlığını kazanan inkılâp ülkeyi, toplumu ve insanını Batı medeniyetinin gereklerine göre yeniden oluşturacaktır. Safa'ya göre Kemalist inkılâp ve inkılâpçılık: *"...Her şeyden evvel, Atatürk'ün bütün nutuklarında görüldüğü gibi bir tarih, kültür ve medeniyet hamlesi ifade eder. Sadece hukuki veya sadece iktisadi değil, toplu bir tekâmüldür."*⁷⁶⁹ Peyami Safa böyle olmasına rağmen inkılâp, ideolojik gelişiminde bu özgünlüğü açıklayabilecek perspektiften yoksun kalmıştır. Safa'ya göre dönemin aydınları, inkılâba üzerinde serptiği toprağın dışından bakmakta ve şöyle betimlemiştir:

*"...Fikir adamı, sanatkâr ve edebiyatçı, başına aid muammaları hallini, milli ve hayati prensiplerin dışında, mücerred ve üniversal izah sistemlerinde arıyor; ressam Göksu deresinin dibindeki yosunlu, tortulu ve alaca suyun rengile paleti arasındaki tereddüdün izalesini Henri Matisse'den soruyor; edebiyatçı yalnız bu toprağın ve iklimin verdiği tuğyanların manasını ve ifade tarzını Valery'ye danışıyor; fikir adamı hala Türk muammasına yalnız Kant'tan, Hegel'den, Marx'dan veya Meyerson'dan cevap bekliyor. En güzel ve en ulvi davamız olan inkılâbımız için de böyle..."*⁷⁷⁰

Peyami Safa'ya göre çağdaş Türk düşüncesinde imparatorluğun en büyük düşünce adamı olan Ziya Gökalp'ın düşüncelerine Türk İnkılâbı olay halinde cevap vermiştir. Safa'ya göre biz Avrupa kafasının tereddisine benzeyen bu dar sitemcilik safhasına girmediğimizden inkılâbın ideolojisi böyle bir mefhumculuktan değil yüzde yüz milli zaruretlerden doğmuştur.⁷⁷¹ Fakat bu cevap hak ettiği şekilde tahlil

⁷⁶⁷ Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, 2010, s. 144. Peyami Safa "Riyazileşmek ve Siteleşmek", **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Kasım 1938, s. 9.

⁷⁶⁸ Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, 1938, s. 199.

⁷⁶⁹ Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, 1938, s. 214-225.

⁷⁷⁰ A.g.e, s.11.

⁷⁷¹ A.g.e, s.199.

edilmemiştir.⁷⁷² Eserinde de şöyle belirtir: “Son zamanlara kadar Kemalizmi izah gayretinde olan bazı mecmualar ve gruplar, bizi iptidai ve mazlum Asya milletleriyle bir manzume içinde mütalea etmeğe kalkışmışlardı. Ne kültür, ne tarih, ne din, ne ekonomi itibarile Hindlilere veya Çinlilere benzemek ihtimali olmayan Türk milletinin kurtuluş davası, yarı müstemleke halindeki memleketlerle emperyalizm arasındaki mücadele çerçevesi içinde kalamaz”⁷⁷³

Peyami Safa inkılâbın düşünsel gelişimini sadece tecrübe ve hayatın belirleyiciliğine bırakmış, Kemalizm de bir ideoloji olarak ifadesini ve özgünlüğünü hayatın içinde kazandığını savunmuştur. Safa için Türk İnkılâbı Batı fikir sistemlerinin diyalektik tekâmülünden doğma nazari bir ideoloji değil, sosyal vakıaların toplu tekâmülünden doğma hayati bir hamledir.⁷⁷⁴ Türk inkılâbı idealist ve materyalist görüşlerle açıklanamadığı gibi Türk milliyetçiliği psikolojik ve ekonomik sebeplerin dar kadrosu içinde de tahlil edilemez. Çünkü Safa fikriyatında Kemalizm hukuki, siyasi ve tarihi maddeci izahlarla yeterince izah edilemeyecek bir özgünlükte olduğun belirtmiştir.⁷⁷⁵

“Gerçekleşmeden evvel, bir sistem halinde, Kemalizmin hiçbir kitap da yeri yoktu. Türk inkılâbının izahına başlamak ancak vukuundan yılarca sonra mümkün olabilir. Kemalizm, kendinden evvelki bazı dağınık fikir cereyanlarının tekâmülü ve taazzuvu olsa bile, bir ideoloji haysiyetiyle hiçbir peşin düşünceye maledilemez. Türk inkılâbının bir kitabı varsa canlı bir tarihtir ve hayatın ta kendisidir.”⁷⁷⁶

Peyami Safa eserinde Tarih konusu için yeni ulusal devleti ayakta tutacak güç Osmanlı geçmişi değildir. “...Osmanlı olmağı bile reddeden Kemalist milliyetçilik yüzde yüz Türktür ve onu kendi kendisi olmaktan menedebilecek her düşünceye, her harekete karşı milli bir mukavemetle dimdik tutan şey de yalnız budur.”⁷⁷⁷ Ayrıca Safa; inkılâba geçmişini tasfiye edecek birikimi de imparatorluk vermiştir. “...Osmanlı milliyetçiliği sadece bir iştihak, Kemalist Türk milliyetçiliği baştanbaşa bir gerçekleştirme iradesi ifade eder. Bir özleyiş halinde kalan Osmanlı milliyetçiliğinin hataları, aksiyon haline geçen Kemalist Türk milliyetçiliğinde kuvvetli bir tasfiyeye uğradı.”⁷⁷⁸ Peyami Safa Osmanlı'nın imkânları ile Osmanlıya karşı geliştiği için

⁷⁷² A.g.e, s.105.

⁷⁷³ A.g.e, s.143.

⁷⁷⁴ A.g.e, s. 203.

⁷⁷⁵ Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, 1938, s. 214.

⁷⁷⁶ A.g.e, s. 199.

⁷⁷⁷ A.g.e, s. 207.

⁷⁷⁸ A.g.e, s. 206.

Kemalist milliyetçiliğin tarihsel olarak besleneceği kaynaklar farklı olmak zorundadır. Türk tarihine duyulan ilgi imparatorluğun son zamanlarında başlamış olsa da bir ulusal devlet kurmuş olan Cumhuriyet bu ilgiyi kendi tasarrufunda geliştirmek istemiştir. Yeni ve genç bir ulus devlet görkemli bir imparatorluk geçmişiyle uzlaşamayacağı ve belki de hesaplaşamayacağı için yeni bir geçmişi benimsemiştir. Peyami Safa, Türk dili hareketini de yeni Türk tarih görüşünün dilde kendisini göstermesi olarak kabul etmiştir. Safa düşüncesinde her iki hareket, inkılâbın milliyetçilik ve medeniyetçilik prensiplerini daha derin bir kökte birleştirmek iradesinden doğmuştur.⁷⁷⁹

Peyami Safa bu milliyetçilikteki dinin yerini teslim etmiştir; ama ona göre yine de hâkim olan milliyetçilik ruhudur. Daha ileri giderek o devirde yazılmış yazıların hemen hepsinin Milli Mücadele'nin ruhunu koyu milliyetçilik olarak belirlediğini belirtmiştir.⁷⁸⁰ Safa'ya göre milliyetçiliğe giden yolda Mustafa Kemal Türkcülüğünün ve Garpcılığın kangren olmuş Osmanlı taraflarını kesip atmıştır. Safa bu milliyetçiliğin yanına medeniyetçiliği de ekleyerek Atatürk inkılâbının değişmez iki prensibine ulaşacaktır. Medeniyetçilik bizi Avrupa ve Garp metoduna, düşüncesine, muaşeretine;⁷⁸¹ milliyetçilik ise bizi orta ve şark menşelerine tarihimize ve dil birliğimize götürecektir.⁷⁸² Safa milliyetçilik ile ilgili tespitlerinde Atatürk'ün görüşlerine sıklıkla atıfta bulunmuştur. Bunun sebebi inkılâbın önderinin Türk milliyetçiliğini ülkenin izleyeceği bir reel politika olarak benimsemiş olmasıdır.⁷⁸³ Safa'ya göre milli hâkimiyetin tesis edilmesi ve TBMM'nin açılması, saltanat ve hilafetin ilgası, üretim, endüstri kredi ve bankacılık faaliyetleriyle bir milli ekonominin kurulmak istenmesi, Osmanlı tarihini dışlayıp Orta Asya'ya uzanan yeni bir Türk Tarih anlayışı geliştirilmesi, Güneş-Dil teorisi ile başlayan bir kendini bulma ve tasfiye hareketi, öz Türkçe soyadları kanunun çıkarılmış olması, Kur'an'ın tercüme ettirilmesi ve ezanın Türkçeleştirilmesi milliyetçilikten doğma inkılâp hareketlerini oluşturmaktadır.⁷⁸⁴

Kemalizm, Hıristiyan beynelmileliyeti ve öz Türk devleti çerçevesi içinde yeni bir Türk milliyetçiliği oluşturmakla, İslam beynelmileliyeti ve Osmanlı Devleti nizamı içinde bir Türk milliyetçiliği hareketi vücuda getirmek isteyen eski Türkçülerden

⁷⁷⁹ A.g.e, s. 11.

⁷⁸⁰ A.g.e, s. 86.

⁷⁸¹ Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, 1938, s. 90.

⁷⁸² A.g.e, s. 92-97.

⁷⁸³ A.g.e, s. 91-95.

⁷⁸⁴ A.g.e, s. 97,98.

ayrılmakta olduğunu savunmuştur.⁷⁸⁵ Peyami Safa,1930'larda ortaya koyduğu milliyetçilik anlayışından daha sonra önemli sapmalar yaşamıştır. Kemalist modernleşmenin, ulaşmayı arzuladığı laik ve Misak-ı Milli sınırlarına çekilmiş bir milliyetçilik anlayışı yerine, coğrafyası siyasal sınırlarla çizilmemiş ve kitlelerin din ile bir tutarak geliştirdikleri bir milliyetçilik anlayışını kabullenmektedir. *Türk İnkılâbına Bakışların* birinci baskısında Osmanlı Döneminde şekillenen Türk Milliyetçiliğinin İslamcı ve Turancı boyutlarını onun hastalıklı yanları olarak gören Peyami Safa,1940'lerden sonra komünizme karşı bir panzehir olarak yeniden yorumlan Türk Milliyetçiliğini, İslamcı ve Turancı eklemeleriyle kabul etmeye başlamıştır.

Peyami Safa, eserini "*Türk İnkılâbının değişmez iki prensibi*" dediği milliyetçilik ve medeniyetçilik üzerine kurmuştur. Safa için din ile dünya işlerinin ayrılması, meşihatın ilgası, medreselerin ve şer'i mahkemelerin, tekke ve zaviyelerin kapanması, mekteplerden din derslerinin kaldırılması, dini hukukun ilgası ve medeni hukukunun kabul edilmesi, Şapka Kanunu, Latin Harfleri'nin kabulü, yalnız Garp musikisi öğreten konservatuarın tesisi, Garp takviminin, bütün garp muaşeret ve kıyafetlerinin resmileşmesi medeniyetçilikten doğma inkılâp hareketleridir.⁷⁸⁶ Avrupa zekâ, site ve ruh disiplinin karışımından meydana gelmiştir. Ayrıca Peyami Safa için Doğu-Batı ekseninde ayırıcı vasıf dindir.

Peyami Safa için Türkiye nüfus olarak تنها, yeni endüstrileşmekte, mistik ve iptidai dünya görüşünden kurtulmaya çalışmaktadır. Avrupa kendisinde kıt olan mistik cevheri telafi amacıyla şimdilerde şarka ait olan her şeye karşı ilgi göstermeye başlamıştır. Türkiye ise kendinde kıt olan riyazî ve ilmi görüşü hızla tekâmül ettirmek aşamasındadır. Peyami Safa Batı'yı bir bütün olarak içselleştirme taraftarıdır, riyazîleşme ve siteleşme Avrupa tekniğini, düşünsel yöntemini ve yaşam tarzını Türkiye'ye getirecektir. Safa bu değişimin bir tekâmül sonucunda değil süratle Batı'ya intibak ile elde edileceğini savunmuştur. İnkılâbın, Rönesans'la başlayan Batı'nın muazzam değişimi sürecini deneyimleyebilecek zamanı ve birikimi yoktur. Ulaşılmak istenen modelin kesin bir şekilde Batı olarak ortaya konması Safa'nın evrensel bir ilerleme söyleminin ışığında değişimden Batı gibi olmayı anladığını ortaya koymuştur. Batı'nın her cephede gelişimine ortak olunmasını sağlayacak güç ise hızdır. Safa hızın yönünü bize özgü olan sezîş yeteneğinin yeni sentezlere ulaştırılabilmesiyle belirlenebileceğini ileri sürmüştür.

⁷⁸⁵ A.g.e, s. 101.

⁷⁸⁶ A.g.e,Peyami Safa, **Fatih-Harbiye**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1983, s.105-113.

Peyami Safa için Türk İnkılâbı devletçidir, kapitalizmin gelişimiyle zuhur eden işçiyle sermaye arasındaki tezattan doğmadığı için de sosyalist değildir.

*“...Hukukan bu devletçilik, teşkilatı esasiye kanununun hükümler ile inkılâbın demokratik bünyesine sıkı sıkıya bağlı olduğu için faşizmin ve komünizmin devlet telakkilerinden ayrıldığı gibi, iktisaden de şahsi teşebbüse yalnız kifayetsiz kaldığı noktalarda müdahale etmeği kendisine şiar edindiği için ferdiyetçi karakterini muhafaza eder. Bu devletçilik sosyalist olamadığı tamamiyle antidemokratik ve tamamiyle anti liberal de değildir. Bütün tezahürlerinde o, devletle ferd arasındaki münasebetlerin bize mahsus ihtiyaçlara göre tanzim edilmesinden doğmuş hususi bir kombinezon” şeklinde görmüştür.*⁷⁸⁷

Peyami Safa için inkılâp liberal ve demokrat bir bünyeye sahiptir.⁷⁸⁸ Ayrıca Peyami Safa'nın demokrasi ile ilgili düşüncelerini anlayabilmek için halkçılık ilkesini nasıl tarif ettiğine bakmak gerekmektedir. Safa'ya göre halkçılık ile milliyetçilik arasında bir fark yoktur. Sadece halkçılık milletin iç bakımdan görünüşünü ifade eder. İki prensibi kitle ile enerji arasındaki ilişki bağlamında değerlendirmiştir. Halkın hâkimiyeti ile milletin hâkimiyeti aynı şeyi ifade eder.⁷⁸⁹ Safa'ya göre Türk İnkılâbı'nın halkçılık vasfı sosyalist görüşle açıklanamaz.⁷⁹⁰ Ayrıca Safa, Avrupa'daki Nasyonalizmlerle de karşılaştığında Türk İnkılâbı'nın farklı bir iktisadi ve hukuki karakteristik bünye kazandığını ifade etmiştir. Çünkü Türk İnkılâbı'nın demokratik ve milli çerçeveye sahip olduğunu belirtmiştir.⁷⁹¹

Son olarak Peyami Safa'nın “Devletçilik” konusundaki düşüncelerine bakalım. Safa inkılâbın uyguladığı Devletçiliği, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun hükümleri ile inkılâbın demokratik bünyesine sıkı sıkıya bağlı olduğu için faşizm ve komünizm gibi devlet telakkilerinden ayırmıştır. Safa'ya göre yine bu devletçilik iktisaden de şahsi teşebbüse yalnız yetersiz kaldığı noktalarda müdahale etmeyi amaçladığı için ferdiyetçi karakterini muhafaza etmiştir. İşte bu noktada Safa devlet ve fert arasındaki ilişkilerin tamamen Türk İnkılâbı'na özgü ihtiyaçlar doğrultusunda şekillendiği belirtmekle yetinerek demokrasi, halk ve devlet arasındaki ilişkilerin niteliği hakkında ayrıntılı bir yorum geliştirmemiştir.⁷⁹²

⁷⁸⁷ Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, 1938, s. 271.

⁷⁸⁸ A.g.e, s. 226.

⁷⁸⁹ A.g.e, s.215.

⁷⁹⁰ A.g.e, s. 215.

⁷⁹¹ A.g.e, s. 214.

⁷⁹² A.g.e, s.215.

Peyami Safa, Cumhuriyetin ilk yıllarında Kemalist modernleşme projesinin ideologları arasında yer almaktaydı. Cumhuriyeti kuran kadrolar her türlü dogmatik düşünceden arındırılmış ve pozitif bilimlerle donatılmış ulus devletini oluşturmayı amaçlamışlardır. Peyami Safa 1930'larda kaleme aldığı yazılarında cumhuriyetin oluşturmak istediği bu bireyin meşru zeminini oluşturmaya çalışmıştır. Dönemin Peyami Safa'sı pozitivist düşünceyi olumlamakta ve mistik düşünceye karşı çıkmaktadır. Kemalist modernleşmenin geçmişin tüm değerlerinden koparak yeni değerler üzerine yükseldiğine inanmaktadır. Peyami Safa, 1950'lere geldiğinde ise bu düşüncelerinden büyük oranda ayrılmıştır. Toplumda 1930'lu ve 1940'lı yıllar boyunca etkisiz kalmış olan muhafazakâr damarın 1950'lerde yeniden canlanmasıyla birlikte Peyami Safa'da muhafazakâr bir düşünceye ulaşmıştır. 1950'lerin Safa'sına göre Atatürk döneminde uygulanan inkılaplar geçmişten bir kopuş yaşayarak değil tam tersine geçmişin birçok değerinden esinlenerek gelişmektedir.

4.1.9. Aydınlar ve Eserleri Üzerine Değerlendirme

Cumhuriyet Dönemi aydınlarının Kemalizm ekseninde ortaya koydukları toplumsal inşa çabaları, yeni devletin yeni ideolojisinin şekillenmesindeki fonksiyonları incelenmiştir. Çeşitli aydın gruplarının ortaya koyduğu farklı önerilerin irdelendiği çalışmamızda, ayrıca Cumhuriyet Dönemi aydınlarının Batılılaşma amacından hareketle Kemalizm'e ve rejime bakışları analiz edilmiştir. Genel olarak bakıldığında Cumhuriyetin ilk dönem aydınları pozitivist etkinliğiyle toplumu yeniden şekillendirme görevini hayata geçiren bir grup olarak tanımlanabilir. Pozitivist etkinliğin en önemli unsuru olan değişim, Türk aydınları üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Değişim düşüncesinin etkinliğiyle Cumhuriyetin hedefleri de şekillenmiştir. Ekonomide süratle kalkınma, pozitif bilimin ve teknolojinin hızlı transferini gerçekleştirme ve böylece Batı'yı yakalama gibi hedefler, dönemin iktidarını ve aydınlarını biçimlendiren temel unsurlar haline gelmiştir. Yeni rejim, halkın genel eğilimi sonucu değil, inkılâpçı bir kadronun gayretleriyle gerçekleştirilmiştir.

Toplum, Cumhuriyetin getirdiği ulusal egemenlik düşüncesinin çok uzağındaydı. Öte yandan Cumhuriyetin ve modernleşmenin gereği, çoğu bürokrat

kökenli olan aydınlar tarafından daha iyi anlaşılıyordu. Kemalist hareketin, özellikle 1930 sonrası “radikal Kemalizm”in, Osmanlı modernleşme çabalarının aksine, halktan kopuk değil, tersine halka yönelik bir yaklaşım sergilemesi, Cumhuriyet dönemi aydınlarına yüklenen görevi anlamamız açısından önemlidir. Bu çerçeveden bakıldığında, Kemalizm’in halkı sosyal, ekonomik ve kültürel alanlara katılmak için teşvik etme biçimleri arasında sayabileceğimiz gazeteler, dergiler, eğitim kurumları ve diğer sosyal mekânlarda aydınların etkisini net bir biçimde görebiliriz.

Türkiye Cumhuriyeti, inkılâplar sistemi içinde Batılılaşma hareketini Cumhuriyetle birlikte hızla geliştirmeye yönelmiştir. Bunun için özel bir bürokrasi tarifi getirildi ve aydınlar da bu tarifleri simgelenen yapıya dönüşmüştür. Cumhuriyetin beraberinde getirdiği düşünce dünyasına baktığımızda, hâkim olan düşüncenin Atatürk İlke ve İnkılâpları çerçevesinde çizilen toplumsal projenin Kemalist düşünürler tarafından Aydınlanmanın kendisi olarak sunulduğunu görmekteyiz. Osmanlı döneminde aydınlardan beklenen hizmetle, Cumhuriyet Dönemi’nde Cumhuriyet aydınından beklenen işlev, nitelik olarak aynı; içerik olarak farklı olduğu karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyet aydını ilerleme ve değişime inanan, bunun için çabalayan ve halkı eğiten bir işleve sahip olmuştur. Devletin kendi aydınını oluşturduğu bir dönem olarak nitelendirebileceğimiz Cumhuriyetin ilk yıllarına baktığımızda; aslında bu durumun tüm yeni kurulan devletlerde yaşandığı gerçeğini göz ardı etmememiz gerekir. Cumhuriyet Dönemi’nde aydının rolünü birkaç temel noktayı ele alarak anlayabiliriz. Bunlardan birincisi, çağdaş Cumhuriyetin ideolojik temellerinin belirlenmesinde, Osmanlı’nın son dönemindeki Türkçü ve Batıcı aydının katkısının önemidir. İkincisi, İslami geleneğin, çağdaş Cumhuriyet rejimi içinde kendine yer edinemeyerek İslamcı söylemin suskun kalmasıdır. Üçüncü önemli nokta ise Osmanlı’nın son döneminde aydınlar arasında yaygınlaşan seçkinciliğin, Cumhuriyet Dönemi aydınlarına da aynı şekilde devretmiş olmasıdır.

Cumhuriyet aydını, Osmanlı Dönemi’nin bilim adamı olan ulemanın yerini tam anlamıyla almış ancak kültürü Batı’ya karşı koruma çabasının tam aksine, kültürü ve toplumu Batılılaştırmaya yönelik bir çaba sarf etmiştir. Burada vurgulanması gereken, çağdaşlaşma çabalarının Osmanlı aydınları tarafından, hatta bizzat devletin kendisince başlatıldığı ve Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte, eskinin ve eski olanın yerine yeninin zaferinin ilan edilmiş olduğudur. Batılılaşma, Cumhuriyet’le toplumsal alanın her safhasında görünür olmuş, muhalif tavırların

ortaya çıkması etkin tedbirlerle önlenmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet idaresi kendini saltanattan ayırıştırırken toplumsal alanı daha yakın ve daha etkili bir kontrole belirlemeyi hedeflemiştir. Cumhuriyet döneminde siyasi ve sosyal alanı belirlemede de etkili olan merkez siyasi ve askeri yapıdır. Osmanlı modernleşmesinde üst ve orta tabakayla sınırlı kalan Batılılaşma, Cumhuriyet modernleşmesinde elit zümreler vasıtasıyla toplumsal yaşantıya geçirilmiştir.

İncelediğimiz bütün eserlerde Mustafa Kemal Atatürk'ün varlığı aydınların ufkunu belirlemiştir. Bir önder olarak Atatürk, önce askeri, sonra siyasi alanda eylemleriyle bir devlet kurucusu sıfatını kazanmıştır. Önder, yüzyıllar süren bir değişime ayak uydurmaya çalışan Osmanlı halkını büyük bir yükten kurtarmış; çağa uygun bir siyasi formasyonu ve kuramı olan *“ulus-devlet ve halk egemenliği”* benimsemiş ve bir değişim sürecine elindeki bütün imkânları seferber ederek cevap verebilmiştir. Bu durum aydınların, önderin tarihsel başarısını nitelikli ve olabildiğince nesnel bir şekilde analiz etmesini engellemiştir. Eserlerdeki önder anlatımı olağanüstülikle çevrili olarak betimsel düzeyde kalmıştır. Toplumun dönüşümünü hedef alan inkılâplar önderi temel alarak gerçekleştirilen yeni bir mücadele olarak gösterilmek istenmiştir. Yeni bir devlet kurmuş, sonraki süreçte bu devlete uygun bir toplum oluşturma isteğiyle radikal inkılâplar gerçekleştirmiş olması onun rehber, şef, yaratıcı, dahi gibi daha da çoğaltılabilecek sıfatlarla nitelendirilmesine yol açmıştır. Modernleşme amacıyla inkılâplar yapan bir ülkenin siyasi alanda geliştirdiği *“tek adam” “tek parti”* gibi kavramlar sürecin olağanüstülüğünde doğal karşılanırsa da öndere verilen sıfatlar giderek farklılaşmıştır. Aydınların, önderin ne oluşturduğu eserine ne de oluşturma şekline yönelik güçlü sorgulamalar geliştirememiştir. Bu durumda Atatürk, hayattayken kahraman, peygamber ve tanrı olarak görülmeye başlanmıştır. Kazım Nami Duru'nun şiiri bu durumu açıklayıcı niteliktedir.

“Ulu Tanrı öğmüş de öyle yaratmış onu;

Demiş: “Sen olacaksın Türklere son yalvaç.

Onları yap acunun en ileri budunu,

Yürüsünler ülküye, yollarına ışık saç!”

Karanlık ülkümüzü aydınlatan o oldu;

Otuz bin yıl önceyi yine o oldu bulan.

Onun gösterdiği yol, tutulacak tek yoldu;

*Ülküye varmak için gediyoruz o yoldan.*⁷⁹³

Aydınların Atatürk'ün düşünce ve eylemi kendi tekeline almış olması aydını ona yardım edebileceği bir konuma iterek ikincilleştirmiştir. Devamında aydınlar elde edilen bağımsızlığı kendisi için yeni bir başlangıç saymış bir anlamda inkılâbın hizmetine gönüllü olarak girmiştir. Bu anlamda aydınların en belirleyici sıfatı olan eleştiri ve sorgulama gücü de inkılâbın kökleşmesi için seferber edilmiştir. Bu durum inkılâp kadrosu için düşünsel çaba gerçekleştirmek istedikleri medeniyet projesi bağlamında ikinci planda kalmıştır. Aydınlar düşünsel güçlerini inkılâba yönelttiğinde de doğal olarak sistem dışında kalmış veya bırakılmıştır. Aydınların inkılâbı sistemleştirme, yorumlama ve teorileştirme çabası onu ister istemez iktidar ilişkileri içine yönlendirmiştir. Aydınların inkılâpla farklılaştığı yerde, kendi düşüncesinin özgünlüğünü savuşturabilecek kişi olarak da Atatürk'ü seçmiştir. Atatürk dolaylı yoldan aydınların öne sürdüğü düşüncelerin meşrulaştırıcısı ve sağlamaya yapan etkeni olmuştur. Her aydın kendince bir "*İnkılâp*" ve "*Kemalizm*" tanımı geliştirmiş olması ve geliştirdikleri temel tezlerin gerçekleştirici olarak Atatürk'ü göstermeleri bu bağlamda örnek verilebilir.

Aydınların tanımlar farklı *Kemalizmleri* işaret etse de aydınların inkılâbın var oluş temelini güçlü bir geçmiş karşıtlığı üzerine inşa etmişlerdir. Bu geçmiş karşıtlığını besleyen ve güçlendiren diğer bir unsur aydınların tarihi yeniden yorumlama ihtiyacı olmuştur. Bütün eserlerde inkılâbın mücadelesini ona karşı geliştirdiği bir Osmanlı geçmişi olumsuz görülse de esasen yapılan şey tarihi yeniden bir ulus-devlet aydınların bakış açısıyla okuma çabasıdır. Uzak bir Orta Asya tarihi yeni bir tarihsel başlangıç olarak belirlenmiş, Anadolu topraklarındaki medeniyetler Türkleştirilmiş sonuçta tarihi oldukça işlevsel bir şekilde kullanılmıştır. Osmanlı geçmişi bütünüyle göz ardı edememişler ve bu noktada eserler iki farklı şekilde Osmanlı geçmişine yaklaşmışlardır. Osmanlı güçlü ve görkemli olduğu dönemleriyle yeni kurulan ulus devlete Batı karşısında güçlü bir referans sağlamış, Osmanlı'nın değişim sürecinde Batı'ya uyum sağlama çabaları ile adlandırılan dönemler ise aydınlar tarafından tam bir yenilgi süreci olarak metinlere yansıtılmıştır.

⁷⁹³ Kazım Nami Duru, *En Büyüğümüz İçin*, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s. 4,5.

Bu yenilgi tarihinden de metinler inkılâbın gerçekleştirdiklerinin önemini vurgulamak sürecinde yararlanmışlardır.

Aydınlara göre Türk İnkılâbı ilkelerini hayattan almış ve hayatın her alanını etkilemiştir. Bu bağlamda metinler inkılâbın hem özgünlüğünü hem de evrenselliğini, onun eylemlerine ve pragmatizmine yani faydacı ve yararçı bir yaklaşıma vurgu yaparak açıklamıştır. İnkılâbı yorumlamak, ona düşünsel bir çerçeve kurmaya uğraşırken diğer yandan kurucu kadroya has bir pragmatizmin de etkisiyle sürekli bir değişim halini bahane ederek bu uğraşın da gerektiği gibi derinleşemeyecektir. İnkılâbın açıklanmasında en büyük vurgu onun hayatla kurduğu ilişkiler üzerindedir. İnkılâp kadrosunun ideolojilere mesafeli yaklaşmasına rağmen *Altı Ok* gibi bir ilkeler bütünü de geliştirmiş olması aydınlara aşabileceği düşünsel bir eşik oluşturmuş, fakat eserler bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu ilkeleri ortaya koyan düşünsel çabanın aşılmış olduğunu söylemek çok güçtür. Aydınlar için en önemli kurucu unsur “Milliyetçilik”tir. Milliyetçilik üzerine geliştirdiği düşüncelerde resmi tanımın dil, kültür, ülkü birliği içinde yer almıştır. Eserler milliyetçiliği ayrıntılı bir analizle ortaya koymaktan çok diğer rejimlerle karşılaştırarak Türk milliyetçiliğinin özgünlüğü vurgulamayı seçmişlerdir. Eserlerde milliyetçi düşünce, toplumun bir ulus devletin ihtiyacına göre şekillenip kimlik edinmesi amacına hizmet eden tarih kurgularıyla iç içe geçmiştir. İmparatorluktan ulus devlete geçerken siyasi anlamda inkılâba bir var oluş temeli sağlayan milliyetçilik topluma bu anlamda bir varoluş temeli sağlayamamıştır. Aydınların düşüncelerinde din ve dini unsurlarla milliyetçiliği yan yana kullanması dikkat çekici bir durumdur. Ayrıca Batılılaşma, ülkeyi çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkarmak gibi bir dinamik ideal haline getirilmiştir. Atatürk döneminde ideolojik, kitlesele, politik şekillenmesinde derinlikli olmayan, tarihsel arka planı çok yeterli bulunmayan, Atatürk kültürüne çok bağımlı aydın ve ideologların büyük etkisi olmuştur. Bu dönem yazarlarında görülen en büyük eksiklik, toplumcu gerçekçilikten ve halkın sorunlarından uzak bir tutum içinde olmalarıydı.

Aydınlar komünizm, faşizm, nasyonal sosyalizm ile Türk devletçiliğini karşılattırarak özgünlüğüne vurgu yapmaktan geri durmamıştır. Devletçilik uygulamalarıyla sınıfların oluşmasının önleneceğini savunan aydınlar, devletçiliğin sınıfları giderek belirginleştirecek kapitalist bir gelişim modeli olduğunun da farkındadır. Aydınlar, sınıflar arasında ve üzerinde hem bir uzlaşma hem de bir denetim tekeli kurarak sosyo-ekonomik gelişmeyi öngörülebilir sınırlar içinde tutma

düşüncesine sahip olmuşlardır. Eserlerde aydınlar halkçılık ilkesini bu işlevleri yerine getirebileceğini düşünerek özellikle vurgulamış ve sınıfsal çıkarlardan bağımsız aynı türden bir toplumun kurucu unsuru olarak tanımlamıştır. Sınıfların varlığı ile gelişecek süreci aydınlar bir kaos olarak değerlendirmiştir. Devlete karşı, birey kendini anayasal güvence altındaki hak ve özgürlükleri ile savunmuştur. Aydınlar inkılâbın oluşturmak istediği insan tipini de bu özgür bireyin karşısına yerleştirmiştir. Birey, devletin denetiminde disiplinli bir beraberliği kurabilmek için eğitilmesi gereken bir unsur olarak tasavvur edilmiştir. Aydınların düşüncelerinde inkılâp liberalizm aleyhtardır, ekonomik ve idari devletçiliğe, sert bir otoriter güce ve şiddetli bir disipline dayanır, bireyleri klasik hürriyetler içinde tanımlamamıştır.

Aydınlara göre inkılâbın ilkesi olan ve ona yönetme meşruiyetini veren halk egemenliği tamamen siyasi kadronun ve elitin elinde şekillenmelidir. Toplumunu yeni değerlere göre oluşturmak ve ona bilinç kazandırmak isterken siyasi kadro bu egemenliği paylaşmak zorunda olmasına rağmen bu paylaşımın sınırlarını da belirlemek istemektedir. Bu anlamda inkılâp düzenini ve sürecini temsil eden, halk değil meşruiyetini ondan aldığı ileri süren siyasi elittir. Bu durum halkı sonu gelmez bir siyasi olgunluğa ulaşmaya davet ederken aynı zamanda siyasi elitin yönetim meşruiyetinin sorgulanmasını da ertelemiştir. Aydınlar göre inkılâbın demokratik açıdan gelişmişliğini halk değil siyasi elitler belirlediğini ve temsil ettiğini savunmuşlardır. Aydınlar göre inkılâbın hedeflerini kısa yoldan elde edebilmesinde devletin mutlak otoritesi altında bireyin ehlileştirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda birey ulusunun işine yarayacak oranda kendini geliştirebilecektir. Bireyi ve toplumu, inkılâbı her açıdan geliştirebilecek bir potansiyel içinde göremeyen aydınlara göre siyaset alanını da sadece iktidarla sınırlı bir biçimde değerlendirmiştir. İnkılâp partisi gidilecek yolu ve varılacak hedefleri belirlemiştir. Aydınlar göre partinin görevi siyasi alanla sınırlı değildir. Parti ülke sorunlarını çözebilmek için politikalar geliştirirken bir yandan da bu politikalarla belirlenen toplumsal düzene uyum gösterebilecek şekilde halkı eğitecektir ve eğitmelidir. Partinin yetişemediği yer ve seviyede ise bu işi Halkevleri yapacaktır. Aydın için parti kanalıyla inkılâplarını yapan ve yayan bir siyasi kadronun bu inkılâpların uygulanması noktasında muhalif düşüncelere ve dolayısıyla partilere de ihtiyacı olmayacaktır.

Aydınlar Batı'yı tekniği, düşüncesi ve yaşama tarzı ile birlikte olduğu gibi kabullenmişlerdir. Aydınlar göre Batı kendi gelişmişliğini asırlar süren bir değişime

borçlu olsa da bu değişim sonucunda ortaya koyduğu model Türkiye için daha kısa bir sürede gerçekleştirilmek durumundadır. Bu süreç inkılâbın bazı hususlar üzerinde gerektiği gibi düşünmesini engellemiştir. Öncelikle inkılâbın Batı'nın bu değişimini değerlendirecek düşünsel bir donanım yoktur, değişim sürecinde de oluşmamıştır. Batı uygarlığını benimseme yolunda ulus devlet yeni bir başlangıç sağlasa da geçmişle bağların koparılması mevcut değişim deneyimini inkılâba aktaramamıştır. Güçlü bir ilerleme söylemi aydınlara tek bir yön tayin etmiş ve geç kalmışlık ise her şeyin olabildiğince en kısa sürede gerçekleştirilmesi arzusunu doğurmuştur.

Sonuç olarak aydınlar, Türk İnkılâbı'nı sistemleştirmeye çalışan ve yorumlayan eserlerinde bütüncül ve derin bir bakış açısına sahip olamamıştır. Aydınlar, değişim sürecinde toplumsal alanı ilgilendiren konu ve başlıklara çok sınırlı bir şekilde yer verebilmiştir. Siyasi, sosyal, ekonomik, hukuki ve kültürel analizlerin ağırlıklı olduğu eserlerde bu bağlamda toplum ve birey tepkileriyle bir özne olarak sürece dâhil edilmemiştir. Aydınların Atatürk gölgesi altında güçlü bir devlet, türdeş bir millet ve toplum oluşturmayı amaçlamıştır. Aydınlar inkılâp kadrosunun modernleşme projesinin varlığında toplumun geçmiş birikimini, değişime uyum sağlama ve tepki verme imkân ve olasılığını ihmal etmiştir. Eserler aydın ile iktidar arasında sınırlı bir işlev edinebilmişlerdir. Eserlerde ortaya konan, tartışılan ve savunulan düşüncelerin toplumsal anlam ve bağlamda bir karşılığı olduğu şüphelidir. Aydınlar, inkılâbı yorumlama çabası içinde inkılâpla toplumun etkileşimini güçlendirmeyi hedeflememiştir. Dünya koşullarında liberal, kapitalist düzenin yaşadığı krizi aydınlar çok işlevsel bir biçimde kullanmıştır. Aydınlar, kriz sürecini devlet ve toplumun kendi içine kapanıp her unsuruna ayrı bir özgünlük biçebileceği bir süreç olarak algılamıştır. Demokrasi kavramının bir ülkenin kendi özgül koşullarında nihai anlam ve karakterini kazanacağı kabul edilse de durum aydının kendine model aldığı Batı'yı bütün bir tarihsel deneyimiyle sahiplenmesi sorununu daha karmaşık hale getirmiştir. Aydınlar, devletin merkezde olduğu bir iktisadi ve toplumsal sistem tasarımıyla ödev, disiplin, düzen, dayanışma gibi kavramlarla kendi ülkesinin toplumsal potansiyelini değerlendirmeyi seçmiştir. Ayrıca aydınlar düşünsel açıdan kuşatmaya çalıştığı inkılâbın değişim projesinin dışındaki bütün alternatif değişim unsurlarını ve projelerini otoriter bir denetime tabi tutmak istemiştir.

Aydınlar ve İnkılâbı bütün canlılığı ve güncelliğiyle ele alamamıştır. Toplumun muhatap olduğu değişimi sınırlı bir çerçevede olumlu bir perspektifle

değerlendirmiştir. Cumhuriyet, II. Meşrutiyet Dönemindeki gibi imparatorluğun sorunlarını çözebilme çabalarıyla zenginleşen düşünsel bir atmosfer içinde yaşamamıştır. Düşünsel faaliyet yönetici kadronun belirli alanlara sıkışan arayışlarıyla sınırlanmıştır. Cumhuriyet döneminde kurucu kadronun projesi dâhilinde yapılan inkılâplar ve sonraki süreçte oluşan resmi ideoloji, farklı düşünce geleneklerinin gelişimini kendi perspektifiyle sınırlamış, aydınlar; “liberal, muhafazakâr, sol düşüncelerini Kemalizm ile uyumlu hale getirerek” savunabilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde kristalleşmeye başlayan farklı düşünce akımları bir düşünce geleneği oluşturamamışlardır. Kemalizm kendisi üzerinde uzlaşılabilir kapsamlı bir yorumunu geliştiremese de bir meşrutiyet geleneği oluşturmuştur. Aydınlar iktidar ilişkilerine karşı bir hassasiyet geliştirdiğinde düşünce meşrutiyetini de Kemalizm üzerinden kurmak istemiştir. İnkılâp aydınları yedeğine almış, kendi gerçekliğinin yerleştiricisi olarak onun düşünsel gücünü seferber etmiştir. İnkılâp kadroları farklı düşünce gelenekleri arasında ayırım yapmadan her aydınları uyumlu bir şekilde inkılâpla aynı çizgi içine sokabilmiştir.

1930-1938 döneminde aydınlar inkılâbı sistemleştirmeden ve yorumlamaktan çok onun toplumda kök salması için uğraşmışlardır. Aydınlar için hedef, ülkenin geç kaldığı değişimi zaman kaybetmeden gerçekleştirebilmesidir. Bu anlamda kendisini iktidarın yanında, dönüştürmek istediği toplumun da üstünde konumlanmış, inkılâbın ilkelerini yayarak bir hakikat rejimini tanımlamayı amaçlamıştır. Aydınlar hem inkılâbın karşılaştığı sorunlara çözüm önerecek hem de inkılâbın değerlerini yerleştirmeye çalışacaktır. Aydınlar inkılâbın ideolojisi olarak şekillenen Kemalizmin etkisi altında olsa da eserler bu resmi Kemalizm tanımını geliştirme, derinleştirme çabası içinde olmamıştır. Aydınlar için “Altı Ok” aşması gereken düşünsel bir içerik ortaya koysa da o, geliştirdiği farklı tanımlar ve çözümler sayesinde inkılâpla yollarını ayırabilmiştir. Çözüme ve inkılâbın değerlerini yerleştirmeye yönelik oluşturulan perspektif içindeki farklılıklar kendisini savunacak iktidar bulamayınca düşünsel açıdan gelişmemiştir. Aydınlar, inkılâpla kurduğu ilişkinin ona verdiği imkân dâhilinde yol gösterici olabilmıştır. Aydınlar bir bütün olarak söylem düzeyinde imparatorluk geçmişini dışlamak istemiş olsa da onun düşünsel mirasını, tartıştığı konuları, başlıkları ve kavramları bir ulus devletin inşası sürecine uyarlamıştır. Aydınlar geliştirdiği düşünceleri kendisinin de içinde yetişmiş olduğu geçmişten devralmıştır.

Aydınların günün koşullarında inkılâbı kökleştirmek, karşılaştığı sorunları çözmek için geçmiş birikimi de eklektik bir biçimde kullanmıştır. Bu anlamda aydının çabası düşünsel mirası yeni bir siyasi yapı içinde yeni bir senteze ulaştırmak olarak tanımlanabilir; ama cumhuriyetin aydınlarının bu alanda başarılı olduğu söylenemez. İktidar kadrosu kadar sahiplendiği değişimi ve inkılâbı yorumlamayabileceği yeterli mesafeyi inkılâba karşı kazanamamıştır. İnkılâbın, düşünsel bir çerçevenin sınırları içinde izah edilemeyeceği metinlerde özgünlük vurgusuyla belirlenmiş, böylece aydınların ve sistemleştirme çabasının da düşünsel temel kurma noktasındaki zafiyeti de netleşmiştir. Aydınlar, sistemleştirme ve yorumlama çabası içinde kendi düşünceleri ile inkılâbın uygulamaları ve var olan koşullar arasına sıkışmıştır. Bu durum onu düşünsel bir tutarlılıktan yoksun bırakmıştır. Aydınlar, farklılığı ve ortaklığı bağlamında yapılan her iki analizin de gösterdiği gibi inkılâbın himaye ve eylem potansiyeli ile sınırlanmıştır. Eyleme bağımlı siyasi iktidar düşüncesini geliştirilmesinde oldukça belirleyici olmuştur. Aydınları yazım sürecinde birleştiren ortak gaye inkılâp üzerine yazılanların yetersizliğidir. Her eserin bu yeterliliği sağlama biçimi farklıdır. Ortaklığı pekiştiren nokta ise bütün eserlerin Kemalist söylemi yaygınlaştırma amacına hizmet etmeleridir. Eserler, inkılâbın eylemleri ve icraatları ile uyumlu bir söylem geliştirme gayesiyle yazılmışlardır. Ayrıca genel hatlarıyla bakıldığında, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki aydınların genel özelliği, kurucu ideolojinin seçkinleri olarak daha iyi bir yönetim anlayışı, daha etkin bir ekonomi politikası, inkılâbın halka daha etkin ulaşabilmesi için gerekli yöntemler gibi konularda eserler ortaya koymaları ve temel olarak rejimin yayılması ve dengelenmesi için çabalıyor olmalarıdır. Bunun dışında elbette rejimi eleştiren aydınlar da ortaya çıkmış, fakat dönemin konjonktürel yapısı nedeniyle sesleri daha zayıf kalmıştır.

Kemalizm algısındaki bu canlılık Atatürk'ün vefatından sonrada devam etmiştir. II. Dünya Savaşı yılları ve sonraki dünya konjonktürünün ortaya koyduğu gelişmeler bu algının geri plana atılmasına neden olmuştur. Aslında bu geri planda kalmadan sonra Kemalizme ve onun inkılâpçı gücüne ve ruhuna vurgu yapan yaklaşımlarda önemli artışlar olmuştur. Fakat gerek Atatürk döneminde ve gerek Atatürk sonrası dönemde aydınların düşünsel dünyasının karışık olması gerekse iç ve dış etkenler Kemalizmin olması gereken konuma ulaştıramamıştır. Çünkü tarihi ve olayları anlatmak ve yazmak kadar tarihi ve olayları anlamak çok önemli bir olgudur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK İNKILÂBİ'NİN YANSIMALARI

5.1. İNKILÂP ve DİL

Dil bilinçli olarak meydan getirilmiş, toplumsallaşmış bir semboller sistemidir. İnsan, dil ile duygu ve düşüncelerini başkasına aktarır. İnsanın hüküm vermesi, mukayese etmesi, akıl vermesi ve seçim yapması her ne kadar düşüncenin işlevi olsa da düşünce dilden bağımsız var olamaz. Hiç kuşkusuz dil, sosyal yaşam için de çok önemli bir unsurdur. Dil sadece iletişim aracı değil, aynı zamanda yurttaş olmanın da en önemli göstergesidir. Siyasal katılımımızda, eğitim süreçlerinde, kültürel değerlerimizi öğrenmemizde, bir grubun mensubu olmamızda, düşüncelerimizi ifade edebilmemizde birçok alanda, dilin işlevselliğini görebiliriz. Dil, aynı zamanda *ulus-devletler* için önemli bir unsur haline gelebilmekte, ulusal kimliğin kazanılması, kültürün gelecek nesillere aktarılması gibi işlevleri gerçekleştirebilmektedir. Modernleşme sürecinin değişik açıklamaları mevcuttur. Fakat bunların ana hattı, XX. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan modernleşme kuramının sosyal ilerleme ile özdeşleştirilmesi; yani her toplumun devir ve coğrafi duruma bağlı olmaksızın kapsamlı bir evrensel sürece, geri kalmışlıktan uygarlığa doğru sürüklenmesi olgusudur. Bu olgulardan birisi de "*ulus-devlet*"tir. Ulus ve ulusçuluk söylemleri de buna dayalı olarak modern bir olgu olarak ele alınmaktadır. Ulusçuluk söylemlerini modernleşme ile birlikte açıklamaya çalışan birçok düşünür için *ulus* yapay bir olgudur. Bu yüzden modern dünyada ulusal kimlikler yeniden tanımlanmakta, günün gerekliliklerine göre değiştirilmektedir. Bu durum ise, *ulus-inşa* süreci olarak ifade edilmektedir. Ulus-inşa süreçlerinde birçok ülkede görülen "*dil planlaması*", "*dil düzenlemesi*", "*dil mühendisliği*" gibi kavramlaştırmalar, modern ulus-devlet yapılanmasını oluşturmayı amaçlamaktadır. Bunun için dil merkezi bir konuma sahip olup hem modernleşme hem de ulusçuluk politikaları için önem taşımaktadır. Dilin bu değiştirme, dönüştürme ve toplumu yeniden inşa etme sürecine dilin sosyal mühendislik rolü diyebiliriz.

Artık modern dünya da insanlar, sadece ait oldukları çevre ile değil, daha geniş yığınlarla yaşamak zorundadırlar. Genişleyen pazarlar ve ulus-devlet yapılanmaları olarak sınırların çizilmesi gibi söz konusu durumlar, bireyleri hem yurttaş olarak hem de bir birey olarak belirli sınırlılıkların içine doğru çekmekte, böylelikle belirli ortaklıkları zorunlu kılmaktadır. Bu durum modernliğin tekdüzeliğinin

bir zorlayıcı gücü olarak da dikkat çekmektedir. Bu tekdüzeliği sağlayabilmenin en önemli unsuru ise dildir. Bu yüzden ülkeler bilinçli olarak dile müdahale etmişlerdir. Var olan yazılı ve kültür dillerini basitçe “düzeltme” ve standartlaşmadan tutun, birbiriyle örtüşen lehçeler karmaşasından bu tür diller oluşturulmasına ve ölü ya da neredeyse tükenmiş dillerin diriltilmesine kadar uzanabilecek olan dil politikaları vardır. İşte tam bu noktada, Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi kültürel politikalarından biri olan Türk Dil Reformu, hem modernleşme hem de ulusçuluk politikaları bakımından önem kazanmaktadır. Alfabe değişikliği ile başlayan bu süreç, Türk Tarih Kurumu’nun çalışmalarıyla devam etmiş, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi ve Türk Dil Kurumu’nun dilde sadeleştirme ve özleştirme çabalarıyla doruk noktasına ulaşmıştır. Atatürk’ün “*muasır medeniyetler seviyesine ulaşmış, hatta onu aşmış*” bir ülke olarak görmek istediği Türkiye için, uygulanan bu kültürel politikalar, modern ulus-devlet yapısını oluşturmak için yürütülen çalışmalardır.

Bu bölümde, dil gibi bir olgunun toplumsal yaşam için taşımış olduğu önem ve anlamı ifade ederken, aynı zamanda bir millet için birleştirici gücünü ve milliyetçilik politikaları açısından da tek bir resmi dil uygulama zorunluluğunun veya gerekliliğinin nedenleri ortaya koyulacaktır. Dil bilinçli olarak meydan getirilmiş, toplumsallaşmış bir semboller sistemidir. Dil ile insan duygu ve düşüncelerini başkasına aktarır. İnsanın hüküm vermesi, mukayese etmesi, akıl vermesi ve seçim yapması her ne kadar düşüncenin işlevi olsa da, düşünce de dilden bağımsız var olamaz. Birçok düşünür, dil ile düşünce arasındaki bağlantıdan yola çıkarak, dilin önemini vurgulamaktadır. Thomasius; “*dilsiz, sözsüz akıl yoktur*”⁷⁹⁴, Humboldt; “*dil düşüncüyü yaratan bir şeydir*”⁷⁹⁵ Leibniz; “*dil zihnin aynasıdır*”⁷⁹⁶ Yunus Emre; “*...dil hikmetin yoludur*” Celal Nuri İleri; “*...dil uygarlığın anlatım aracıdır, doğrudan doğruya uygarlık ve yaşamdır. Düşünmek, dil sayesinde olanaklıdır*”⁷⁹⁷ demektedir. Dil, dilbilimciler tarafından, toplumu oluşturan bireylerin düşünce ve duygularının o toplumda ses ve anlam bakımından geçerli ortak öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü ve gelişmiş bir sistem olarak tanımlanmaktadır.⁷⁹⁸

⁷⁹⁴ Bedia Akarsu, **Wilhelm Von Humboldt’da Dil-Kültür Bağlantısı**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1995, s. 27.

⁷⁹⁵ A.g.e, s. 30.

⁷⁹⁶ A.g.e, s. 30.

⁷⁹⁷ Celal Nuri İleri, **Türk İnkılâbı**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000, s. 128.

⁷⁹⁸ Zeynep Korkmaz, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Cilt I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 665.

Toplumsal bir olgu olarak dil, toplumsal yaşamın bir parçası olan kültürle de doğrudan ilişkilidir. Ziya Gökalp, dili kültürün temel unsuru sayar. Gökalp'e göre; "*her millet dilini ve kültürünü yüzyıllar boyunca yoğurur. Kültür eserleri dilin belli bir yerde ve anda donmuş şekilleridir. Kütüphaneler, dil abidelerini toplayan müzelerdir.*"⁷⁹⁹ Kültür her şeyden önce, onu oluşturan ve koruyan başlıca araç olan dil yardımıyla iletilir. İnsan toplumlarının ve doğrudan insanın en önemli özelliği dildir. Kural, reçete, değer, yaptırım, rol ve davranış modellerini tanımlayan ve deyimleyen sözlerdir; onları sözler yaşatır, bir kişiden diğerine, bir kuşaktan ötekine sözler iletir. Eğer kültür dille doğmuş ise, zenginleşmesi de yazıyla olmuştur.⁸⁰⁰ Yazılı dil ise, eğitim yoluyla aktarılabilir. Ayrıca yazı dilinin, kamusal araçlarla konuşulan dil olduğunu unutmamak gerekir. Bu ise, idari, eğitim, siyasal veya başka amaçlarla kabul edilmiş olan *Resmi Dil* demektir. Uluslar bu sebeplerden dolayı tek resmi dil kabul etme eğiliminde olmuşlardır ve bu resmi dil mümkünse komşuları olan ülkelerden farklı olması gerekmektedir. Bu ulusal kimlik ve aidiyet duygusu ve dolayısıyla ulusal bütünleşme için zorunlu olmasa da gerekli bir sonuçtur. Dil ortaklığının modern dünyadaki görüntüsü başta eğitim süreci olmak üzere her alandadır. Dolayısıyla bir devlet politikası olarak, her bireye sağlanan eğitim hakkı, zorunlu olarak ortak bir resmi dili gerektirmektedir. Yani eğitim süreci ile elde edilen bilgi ve deneyimler, modern bir toplum için böylelikle kullanılabilen, kısacası toplumun ilerlemesi ve düzene kavuşabilmesi sağlanabilmektedir.

Doğal olarak bu da belli bir devlet mekanizması içinde, ortak bir resmi dili zorunlu kılmaktadır. Ortak bir dil sayesinde, idari kolaylıklar da sağlanmış ve böylelikle modern dünyanın günlük işlerinde karşılaşılabilecek iletişim sorunlarının da önüne geçilmiştir. Ortak bir dil zorunluluğunun son bir göstergesi olarak, ulus-devletlerin sahip oldukları devasa düzenli ordulardan bahsedebiliriz. Erkeklerin düzenli olarak askere alınmaları ile birlikte, aralarındaki iletişimin bir zorunluluğu veya yığınca insanın belirli amaçları paylaşabilmesi adına da tek resmi dil politikalarının hayati bir önemi vardır. Hatta amaçlanan birlik ve beraberlik duygusu için sadece dil de yeterli olamayacağı için, her biri bir dil göstergesi olan; marşlar, bayraklar gibi çeşitli unsurlar da ortaya çıkarılmaktadır. Resmi tek dil ile sağlanmak istenen ulusal birlik ve beraberlik, dilin ulusalcılık ve ulus-devlet açısından da önemini vurgulamayabilmemiz için önemli bir gösterge olmaktadır. Çünkü dil, ulusal kimliğin tanımlanmasında, kültürün gelecek nesillere aktarılmasında kullanılan en önemli

⁷⁹⁹ Mehmet Kaplan, **Kültür ve Dil**, 12.Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999, s. 138-141.

⁸⁰⁰ Maurice Duverger, **Siyaset Sosyolojisi**, Çev: Şirin Tekeli, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 96-97.

araçtır. Ulusal birliği sağlama sürecinde dil gibi bir olgunun birleştirici gücü yadsınamaz. Bu yüzden de, ulus-inşa sürecinde dil bir çimento vazifesi görerek, ulusal birlik ve beraberliği sağlayabilmektedir. Mehmet İzzet'in de dediği gibi; *“ulusun cevheri lisandır.”*⁸⁰¹ Ulusal birliğin sağlanmasında dil kuşkusuz önemli bir unsurdur.

Temeli ne olursa olsun bir ulusal bütünleşme sürecinde, ulusal aidiyet duygusu, belirli bir *“biz”* ve *“ötekinin”* oluşturulmasını hedefler. *“Biz”*in mensuplarını, *“Öteki”*lerden farklılıklarını vurgulamak suretiyle kendi içlerinde birleştiren, bir grup kimliğinde ifade kazandırmanın kolay tanımlanabilir bir yoludur ve işte gerçeklik taşıyan da, bu grup kimliği duygusudur. Bu grup kimliğinin ve ulusal aidiyet duygusunun en belirgin unsurlarından biri de hiç kuşkusuz dildir. Milli diller yalnızca bir idari kolaylık veya iletişimi sağlayan bir araç değildir. Dil, edebiyatın ve evrensel düzeyde entelektüel anlatımın aracı olmaktan da öteye, ulusu ulus yapan temel etken olabilmektedir. Modernleşme süreci, uluslaşma süreci ile birlikte, ulus-devletin temel özellikleri olan parametreleri *“akılcılık”, “hümanizm”, “insan hakları”, “laiklik”, “demokrasi”, “özgürlük”, “eşitlik”, “pozitif bilim anlayışı”, “ulus-devlet”, “sanayileşme”* gibi oluşturma amacı gütmektedir. Dil, uluslaşma yolunda en önemli unsurlardan biridir. Ulusal birliğin sağlanmasında, ulusal kimliğin belirlenmesinde ve kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarılmasında oldukça önemli olan bir olgudur. Modernleşme açısından ise ulusal kalkınmayı, ulusal bir amaç haline getirmektedir. Eğitim, siyaset gibi kurumlar aracılığıyla, yurttaş olmanın temel vasfı olarak dil, *“biz ve ötekileri”* oluşturarak, etnik aidiyet duygusunu aşılama ve hem ulus olmanın hem de modern bir ulus-devlet olmanın temel vazifesini yerine getirmeye çalışmaktadır.

Kurtuluş Savaşı yıllarından sonra elde edilen zafer ve kurulan Türkiye Cumhuriyeti, kendisine bir yol çizmek zorundaydı. Toplumun ilerlemesi ve kalkınması için doğru yolu ortaya koyma hedefi doğrultusunda, Batılılaşma ve Modernleşme doğru yolun adıydı.⁸⁰² Modernleşme doğru adres olarak görüldükten sonra başlayan yeniden yapılanma sürecinde, devlet yapısının, günün gereklerine göre, yeniden düzenlenmeye ihtiyacı vardı. Bundan dolayı, 1919 yılından itibaren başlayan siyasal yapılanmadaki süreç, 1925 yılına geldiğinde büyük ölçüde tamamlanmıştır. Siyasal alandaki yeniden yapılanma sürecinden sonra, yapılan

⁸⁰¹ Mehmet İzzet, **Milliyetçilik Nazariyeleri ve Milli Hayat**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1969, sayfa 104.

⁸⁰² Nur Betül Çelik, **“Kemalizm: Hegenomik Bir Söylem” Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt II, İletişim Yayınları, 2009 sayfa 76.

diğer inkılâpların da dayanaklarını oluşturabilecek olan hukuksal alanda Batı kanunlarından taklit edilerek yapılmış olduğunu görüyoruz. Hukuk alanındaki yapılan inkılâplarda hiç durmaksızın devam etmiş, modern bir ulus-devletin gereksinimlerini karşılayabilecek düzeye göre, pragmatist bir anlayışla, laik bir esasa göre şekillenmiştir. Dönemin ekonomi anlayışı ise, tamamen ülkenin şartlarına göre değişmektedir. Ülkenin kalkınabilmesi ve modern bir ulus-devletin ekonomik yapısına sahip olabilmek için, ülkenin ilk yıllarından itibaren gözlenen hızlı kalkınan ve ekonomik bağımsızlık ideali, ekonomi politikalarının özünü oluşturmuştur. Toplumsal ve kültürel alanda yapılan reformlar ise, modern bir ulus-devlet yapısının, hem vatandaşlık bilincinin yeniden oluşturabilmesi; yani tebaa anlayışının, kul anlayışının yıkılıp yerine vatandaşlık esasına dayalı bir demokratik ülkenin mensubu olarak yaşayacak olan bireylerin buna göre anlayış ve yaşantılarını düzenleyici inkılâplara gidilmiş, hem de Türk halkına Türk olduklarını hatırlatıcı politikalar izlenmiştir. Kısacası bir kimlik tanımlama süreci yaşanmıştır. Bu politikaların esas gayesi Türk bilincini uyandırabilmek böylelikle, ülkede birlik ve beraberliği sağlayabilmektir. Bu felsefe bir asırlık Batı etkisinin, Türk İnkılâbına evrensel bir karakter vermek üzere benimsenmiş özünü teşkil etmektedir. Ancak, sosyal ilimlerin fazla gelişmediği bir ortamda zaman zaman “*scientism*”e ve ilim dogmatizmine düşülmüş ve bu metot her zaman toplumsal tahlillerde verimli olamamıştır.⁸⁰³ Pozitivist espri, her türlü ideolojik ve metafizik dünya görüşüne karşı bir ilim zihniyeti olarak benimsenmiş ve Türkiye’de laikliğin temelini teşkil etmiştir.⁸⁰⁴ Pozitivizme dayalı düşünce sistemi olarak karşımıza çıkan ve Türkiye’nin modern bir ulus-devlet olabilmesi için ilke ve inkılâplarını belirleyip, Türkiye’nin geleceğine yön tutan düşünsel hareket ise Kemalizm olarak bilinmektedir. Siyasal bir parti olarak CHP, modern bir ulus-devlet oluşturmak için kolları sıvamış ve düşüncelerini oluşturarak yeni bir düşünce ve anlayış, geliştirmiş ve üretmiştir.

Gerek Fransız ulusçuluğu gerekse Alman romantik ulusçuluğu olsun, bütün ulus inşası sürecinde din, dil, ırk gibi ulusal birliği güçlendirici çeşitli unsurlar ön plana çıkmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, uluslar kimi zaman din, kimi zaman dil, kimi zaman da coğrafi birlik üzerine temellendirilmiştir. Fakat bütün bu unsurları birbirinden bağımsız olarak düşünmek imkânsızdır. Dolayısıyla din, dil, kültür, ırk, tarih, coğrafi birlik gibi bütün unsurlar, ulus inşası sürecinde çeşitli

⁸⁰³ Taner Timur, **Türk Devrimi (Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli)**, Sevinç Yayınları, Ankara, 1968, s. 158.

⁸⁰⁴ A.g.e, s. 158.

ölçülerde etkili olabilmektedir. Bunun da ülkeden ülkeye, çok çeşitlilik göstermektedir. Türkiye’de dil, tarih, kültür birlikteliğinden önce din birliği, temel unsur olmuştur. Bu durum günümüzde bile büyük ölçüde hala geçerli bir düşüncedir. Kemalist proje ise, ulusal kimliği belirlemek ve ulusal bütünleşmeyi güçlendirebilmek için zamanla tarih birlikteliği ve dil birlikteliği gibi çeşitli unsurları da ön plana çıkarmıştır. Cumhuriyet döneminde ortaya atılan “*Tarih Tezi*” ile “*Dil Tezi*” ve de bu iki tezin birbirini desteklemesi, Türk Tarih Kurumu’nun ve Türk Dil Kurumu’nun kardeş kuruluşlar olarak görülmesi, bütün bunlar tesadüfî sonuçlar değildir. Kemalizm’in, ulusal bütünleşmeyi sağlama sürecindeki temel politikalarının bir yansımasıdır. Kemalizm bir düşünce sistemi olarak, ulusal bütünleşmeyi sağlayarak, ekonomik kalkınmayı hedefleyerek uygarlık seviyesine ulaşmış hatta onu geçmiş bir ülke olarak Türkiye Cumhuriyetini görmek istiyordu. Uygulanan bütün politikalar da buna uygun gelişmelerdir. Dolayısıyla bütün bu gelişmeler bir Batılılaşma çabası olarak, modernleşmenin gerçekleşebilmesi ve toplumsal yapının yeniden şekillenebilmesi için gerekliydi. Milliyetçilik ise, ulus-inşa sürecinde Türk kimliğinin tanımlanmasının bir parçası olarak yine modernleşmeyi gerçekleştirebilmek için kullanılan bir araç olmuştur.

Osmanlı Devleti kendi bünyesi içinde birçok milleti barındıran bir devlettir. Dolayısıyla Osmanlı devlet adamları, Osmanlıca gibi bir dil ile imparatorluğun bu geniş coğrafyasını kapsamak istemiştir. Ancak gerçekte yaşanan hiçte böyle değildir. Çünkü neredeyse Türkler hariç hiçbir topluluk, dilinden hiçbir ödün vermeksizin kendi dilini konuşmaya devam etmiştir. Ancak Osmanlıca’yı konuşanları belirtirken, bu dili Anadolu köylüsünün konuşmadığını belirtmek gerekir. Bu dili, Osmanlı sarayındaki devlet şurası ve ülkenin aydınları kullanıyordu. Hatta Anadolu’da konuşulan Türkçeyi, Ziya Gökalp’ın de belirtmiş olduğu gibi; “*ilkel, anlaşılmaz ve kaba Türkçe diye hor görülürdü.*”⁸⁰⁵ Oysaki hor görülmesi gereken Osmanlıcanın kendisiydi. Çünkü yapma bir dildi ve oldukça karmaşıktı. Zamanla, edebiyat dili olarak, XIII. yüzyıl başlarından itibaren İslam dininin ve kültürünün etkisiyle, Arapça ve Farsçadan çok büyük miktarda sözcük içermiştir. Zaten sorun çok miktarda dinsel ve kültürel terimlerle Arapça ve Farsça kelimelerin dile girmesi değildi, asıl sorun birçok dilbilgisi kuralı ve söz dizim özelliklerin de dile aktarılmasıydı. Bu durum ise, bir dilin yavaş yavaş yozlaşması anlamına gelmekteydi. Kısacası bir yandan halkın konuştuğu Türkçe, diğer yandan Osmanlı

⁸⁰⁵ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 1995, s. 37.

elitlerinin konuşmuş olduğu Osmanlıca vardı. Ziya Gökalp, dildeki bu ikiciliğe “*dil hastalığı*” demektedir.⁸⁰⁶ Ziya Gökalp’ın bu teşhisi oldukça gerçekçi ve önemlidir. Çünkü halkını anlamayan, ona inemeyen bir devlet ile derdini anlatamayan, kısır bir döngü içerisinde kadercilik anlayışı ile ezilen bir halk vardı. Dolayısıyla dil alanında yapılacak olan çalışmalar büyük önem arz ediyordu.

Tanzimat, dil konusunun daha önceki dönemlerde rastlanmayan ölçüde tartışmaya açıldığı bir dönemdir. Namık Kemal, Ali Süavi, Ziya Paşa, Ahmet Mithat ve Şemsemî Samî gibi isimler bu konudaki görüşlerini, Tanzimat döneminde sıklıkla belirtmişler ve bu alanda çeşitli mücadelelerde vermişlerdir. Tartışmaların ve açıklamaların da ötesinde, Ali Paşa’nın Dışişleri Bakanlığı döneminde kâtiplerin sade ve açık bir dille yazmaları; önce Fransızca kaleme alınıp, sonra Türkçeye çevrilmesi emredilmiş; okullarda sade bir dil öğretilmesi yolunda bildirimler yayınlanmış, kısacası resmi girişimlerde de bulunulmuştur.⁸⁰⁷ Tanzimat döneminde dil alanından gerçekleşen en önemli gelişmelerden biri de, Fransa’nın akademisine, enstitülerine benzer bir “Encümeni Daniş” 1851 yılında kurulmuştur.⁸⁰⁸ Bu akademiye Fuat ve Cevdet Paşaların yazdığı “Kavaidi Osmaniye” de takdim olunmuştur. Bu gelişmeler Tanzimat’tan beri geçen on iki yıl zarfında, eğitim ve dil işlerine önem verildiğini göstermektedir. Fakat bütün bu hamlelerin hâkim düşüncesi aynı idi. Dolayısıyla tam bir çözüm olmuyordu. Saltanatın bütün dini kurumlarıyla beraber muhafaza edilmiş olması, Tanzimatçıların emeklerini boşa çıkarmıştır. Bir müddet sonra bu resmi muhafazakârlığa karşı muhtelif suretlerle uluslararası dinamizmi ve milli dil şuurunu matbuata ve antlaşmalarda kendisini göstermeye başlanmıştır. Recai Zadenin “*Araba Sevdası*” bu reaksiyonun ilk göstergelerinden biridir.⁸⁰⁹

XIX. yüzyılın son birkaç yılı içinde, “Servet-i Fünun” okulu olarak bilinen yeni bir edebiyat akımı Osmanlı Türkçesinin sadeleştirilmesine ve Türkçeleştirilmesine karşı büyük bir darbe vurmuştur. Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin gibi şairler, Halit Ziya ve Süleyman Nazif gibi yazarlar asıl önemi, kolay anlaşılabilirlik ve halkın kabulünden ziyade ahenkli ve zarif biçime verdiler. Birçok Arapça ve Farsça sözcükleri sık sık kullanmaya başlattılar ve birçok Farsça birleşik isim ve sıfat icat

⁸⁰⁶ A.g.e, s. 14.

⁸⁰⁷ Uriel Heid, **Türkiye’de Dil Devrimi**, Çev: Nejet Öztürk, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2001, s. 30.

⁸⁰⁸ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi (Yeni Türkiye’nin Oluşumu)**, Cilt III, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 102.

⁸⁰⁹ **I. Türk Dil Kurultayı, Tezler- Müzakereler-Zabıtlar (1933)**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937, s. 343-354.

ettiler. Bu dilsel gelişim saatini geriye kurma girişimi çok kısa ömürlü olmuştur. Türk-Yunan savaşının bıraktığı izlenim altında Mehmet Emin daha 1897'de ilk vatanseverlik şiirlerini daha sade Türkçe ve Hece vezniyle yayınlamıştır. Kültürel ve siyasi anlamdaki Türkçülüğün özellikle Meşrutiyet'ten sonra dilde sadeleştirme ve Türkçeleştirme hareketine yeni açılımlar getirdiğini görüyoruz. Dil devrimine yönelik yeni bir program oluşturmaya ve onu eyleme geçirmeye yönelik ilk girişim Selanik'te "Genç Kalemler" dergisi çerçevesinde 1911 yılında bir araya gelen bir grup genç yazar Ömer Seyfettin, Ali Cânib, Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul tarafından yapılmıştır.⁸¹⁰ Bu düşünürlerin amacı "yeni bir dil" oluşturmaktır. Fakat amaçları her ne kadar yeni dil oluşmak olsa da, asıl olan, Türkçeyi kendi öz benliğine kavuşturmadır. Türkçülere göre, "*Türk halkının bildiği ve tanıdığı her kelime millidir. O Halde, Türkçenin sadeleştirilmesi, yalnız bu esaslara dayanmalı, arı dilci tasfiyecilerin aşırı iddialarına doğru gitmemelidir*" ilkesini kabul edilmiştir.⁸¹¹

Genç Kalemlerin yayınlamış olduğu bu broşürde görüldüğü üzere, katı bir tasfiyecilik veya öz Türkçecilik gibi bir anlayış yoktur. Önemli olan, Türk milletinin kullanıp benimsediği kelimelerdir ki, bu kelimeler de Türkçe olarak kabul edilmektedir. Çağın anlayışına göre oldukça ileri düşünce ile belirtilmiş olan bu broşür, dil alanında yapılan çalışmalar açısından da oldukça önemlidir. Dil alanında yaşanan gelişmelerden, sonuncu bir çaba da Rusya göçmenlerinden gelmiştir. İstanbul'daki edebi Türkçüler ile Rusya göçmenleri, 1908'de Türk Derneği'ni kurmuşlardır. Bu derneğin kurulmasıyla "Türk Yurdu Derneği" feshedilerek, "Ocağa" katılmıştır. Derneğin yayın organı Türk Yurdu'da Ocağın yayın organı olmuştur. Türk Yurdu ismindeki örgütün, programındaki ilk madde, dilde sadeleşmeyi, Türk Derneği'nin beyannamesinden farklı olarak, sadeleştirmenin amacı, olabildiğince çok Türk'e derginin ulaşmasını sağlayarak Türk ırkının ilerlemesiydi.⁸¹² Balkan Savaşı'yla birlikte Selanik'ten İstanbul'a göç etmek zorunda kalan Genç Kalemler kadrosu ve Ziya Gökalp, İstanbul'da Ocağa katıldılar ve Türk Yurdu'nda yazmaya başladılar.⁸¹³ Bilindiği üzere Türk Ocakları, Halkevleri'nin kurulmasına kadar faaliyetlerine devam etmiştir. Türk Ocakları böylelikle, hem ulusalcı ideallerin hem de dil alanında yapılan çalışmaların merkezi olmuştur. Türk Ocakları, merkez-i umuminin birer kültür şubesi haline gelmiş ve Türkleştirme hareketi de I. Dünya

⁸¹⁰ Uriel Heid, a.g.e, s. 17.

⁸¹¹ Ziya Gökalp, a.g.e, s. 23,24.

⁸¹² Masamı Arai, "Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, Cilt I, İletişim Yayınları, Ankara, 2009, s. 187.

⁸¹³ Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993, s. 165-170.

Savaşı ile beraber başlamıştır. Yabancı okullarda öğretmenlik ve müdürlük eden adamlardan çoğunun “*resmi dil olan*” Türkçeyi bilmediklerini gören İttihat ve Terakki hükümeti; 1914 senesinde buna engel olmak için bazı kararlar vermiştir. 1915 senesinde bütün yabancı kurumlarda Türkçenin kullanılmasını zorunlu bir hale sokan ilk kanunu çıkarılmıştır. Bunun üzerine “Anadolu Osmanlı Demiryolları Şirketi memurlarına” Türkçe öğretmek için üç sınıflı bir dil dershanesi açılmıştır. Türk okullarında edebiyat programları değiştiriliyor, milli edebiyata daha geniş bir yer veriliyordu. Artık bütün gazetelerin ağzında “*milli mefkûre*” sözü, resmi bir kıymet alan milliyetçilik ideolojisinin sakızı haline gelmiştir.⁸¹⁴

Görüldüğü üzere, dil üzerine yapılan çalışmalarda, basına büyük bir rol verilmiştir. Özellikle Türk Ocağına bağlı yayın organlarının dili, o günlerde kayda değer bir şekilde sadeleştirilmiştir. İstanbul’da Türk Derneği ve Türk Yurdu, Halka Doğru, Türk Sözü ve Selanik’teki Genç Kalemler gibi dergiler bir yandan Türklük fikrini işlerken bir yandan da sadeleştirilmiş Türk dili idealini hep önde tutmuşlardır.⁸¹⁵ Türk dil devriminin ilk safhası Tanzimat’ın siyasal, toplumsal ve kültürel uyanışı ile gerçekleşmişti; 1908–1909 Jön Türk Devrimi ise, ikinci safhasına öncülük etmiştir. Renkli fakat zor dilbilgisi ile Osmanlı dili çok uluslu ve çok dilli Osmanlı Devleti ile birlikte ortadan kalkmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarına gelindiğinde gerek imla ve harf, gerekse dilde yapılacak reformlar için hem olgunlaşmış düşünce bir ortamı, hem de azımsanmayacak bir birikim vardır. Sonuç olarak, dil üzerine yapılan çalışmalar ve tartışmalar, Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Dolayısıyla Türk Dil İnkılâbı’nı, Osmanlı döneminde yapılan çalışmalardan ayırmak mümkün değildir.

1919’dan 1925 yılına kadar geçen zaman diliminde, Türkiye Cumhuriyeti siyasal çatısını oluşturmaya çalışmıştır. 1925 yılından itibaren ise, toplumsal-kültürel ve ekonomik reformlara ağırlık verilmiş, bu alanlarda inkılâplar gerçekleşmiştir. Gerçekleşmiş olan toplumsal-kültürel reformlardan biride Arap alfabesinin yerine, Latin alfabesinin kabul edilmesidir. Türkiye’de alfabe değişikliğine ilişkin ilk öneriler de hemen hemen her reform da olduğu gibi, Tanzimat dönemine kadar geri götürülebilir. Ahmet Cevdet Paşa, Münif Paşa, Mirza Fethali Ahunzâde, Celal Nuri İleri, Hüseyin Cahit Yalçın ve Kılıçzade Hakkı gibi isimler Latin alfabesine geçilmesini savunmuşlardır. Savunmakla da kalınmamış zaman zaman çeşitli

⁸¹⁴ Peyami Safa, a.g.e, s. 55,56.

⁸¹⁵ Uriel Heid, a.g.e, s. 187.

çalışmalar da yapılmıştır. Bütün iyi niyetlere rağmen, dil alanında görülen başarısızlık, alfabe çalışmalarında da görülmüş, nihai bir sonuç alınamamıştır. Çünkü dil alanında görülen çok sesliliğin burada da olduğunu, bu durumun da belirli bir anlayış bütününden eksik olması sonucunda, ne modernleşmenin itici gücü, ne de milliyetçi hareketlerin derin etkileri alfabe alanında yaşanan gelişmelerin başarıya ulaşabilmesini sağlayabilmiştir. Bu inkılâp hareketi de gerçek niteliğine ancak cumhuriyet döneminde kavuşabilmiştir. Cumhuriyet döneminde ise, alfabe tartışmalarının dönem dönem çeşitli çevreler tarafından tekrar tartışılmaya başladığını görmekteyiz. Ancak bir ulus-devlet olarak Türkiye, öncelikle siyasal ve hukuksal alanda reformlar gerçekleştirebildiğinden dolayı, alfabe alandaki bir değişiklik ancak, 1928 yılında gerçekleşebilmiştir. Bunun nedenini dönemin siyasal olaylarının en şiddetli zamanlarında ortaya çıkan ayaklanmalar ve bunun neticesinde alınan kararlar ve çıkan Takrir-i Sükûn Kanunu ile tekrar kurulan İstiklal Mahkemeleri, Atatürk'ün gerçekleştirmek istediği reformlar için uygun bir ortam hazırlamıştır.

Alfabe alanında yapılacak olan çalışmalar için öncelikle, Milli Eğitim Bakanlığı 1928'de bir Alfabe Encümeni kurmuştur. Çalışmalarda, yabancı dil uzmanlarından da yararlanılmıştır. İlk adım olarak 20 Mayıs 1928'de Arap rakamlarının yerine bugünkü kullandığımız rakamlar kabul edilmiştir. Sonraki süreçte Atatürk, İstanbul Gülhane Parkı'nda 9 Ağustos 1928'de yeni Türk harflerini Türk halkına tanıtmış ve bu konuda şunları söylemiştir:

*“Bizim ahenktar, zengin insanımız yeni Türk harfleriyle kendisini gösterecektir. Yeni Türk harfleri çabuk öğrenilmelidir. Her vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiriz. Bunu vatanseverlik ve milletperverlik vazifesi biliriz.”*⁸¹⁶

TBMM 1 Kasım 1928'de çıkardığı bir kanunla da soldan sağa doğru yazılan bugünkü 29 harfli Latin kökenli alfabemizi kabul etmiştir. TBMM, Atatürk'e 24 Kasım 1928 günü bu konudaki hizmetlerinden dolayı, “Millet Mektepleri Başöğretmeni” unvanını vermiştir.⁸¹⁷ Arap yazısı, Türkçenin yapısına uygun değildi, öğrenimi ve öğretimi çok zordu, Arapçada sesli harfler azdı, buna karşılık Türkçede sesli harfler çoktu gibi birçok gerekçe, alfabe devriminin yapılmasının sebepleri olarak sayılabilir. Fakat bunların hiçbiri, alfabe devriminin gerçek mahiyetini belirtmede,

⁸¹⁶ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997, Ankara, s. 272.

⁸¹⁷ Şerafettin Turan, a.g.e, s. 69.

yeterli olamayacaktır. Çünkü alfabe devrimi, her şeyden önce modernleşmenin ve de Türk ulusçuluğunun bir sonucudur. Latin alfabesinin kabul edilmesi, hedef olarak gösterilen uygar dünyanın kapılarını açacağı gibi, diğer İslam kaynaklı ve Arap dindaşlarından da bu denli koparıp farklılaştırabilecektir.⁸¹⁸ Ve her ne neden belirtile belirtilsin Hamdullah Suphi Tanrıöver'in; "*Latin harflerini kabul etmek bir zarurettir ve biz Türk harsının lehine bu kararı er geç kabul edeceğiz...*" dediği gibi, Batı'yı model almış bir ülke için gerekli ve zorunlu bir inkılaptır.⁸¹⁹ Bu zorunluluğun modern ulus-devlet idealini taşıyan Türkiye için, geçmişin tasfiyesi, geleceğin ise Batı merkezli olarak yeniden inşa edilmesi anlamına da gelmekteydi.

Cumhuriyet döneminde ve özellikle 1928 yılından itibaren, yoğun biçimde uygulamaya konulan reformlar, ulusallaşma ve modernleşmeye yönelik olmuştur. Daha önce de birçok kez belirttiğimiz gibi, Kemalist modernleşmeciler, yaptıkları bütün reformların amacı, modern bir ulus-devlet oluşturmaktır. Dolayısıyla ulusallaşma süreci kültürel alana da inerek, bunu halka yayma süreci ile de desteklenerek devam etmiştir. Özellikle eğitim sürecinde kadına ve erkeğe sağlanan okuma-yazma seferliğine dair yapılanların en somut adımı, Latin Alfabesinin kabul edilmesidir. Aynı zamanda pratik bir fayda olarak da daha hızlı okuma-yazma öğrenme süreci sağlanmış, eğitim sadece belli bir kesimin yararlanabileceği bir alan olmaktan da çıkmıştır. Bu inkılâp hareketinin özünde de pragmatik bir anlayış söz konusudur. Yani hızlı kalkınma ve ekonomik büyümenin derhal gerçekleşebilmesi ve ülkenin modernleşebilmesi amacıyla, cumhuriyet döneminde gerçekleştirilmiş olan reformlar, pragmatik bir anlayışla ve aceleci bir tavırla gerçekleşmiştir. Bu reform hareketinde de bu durumu açıklıkla görebilmekteyiz. Aynı zamanda gerçekleşen bu inkılâp sayesinde, dil alanında da köklü bir çalışma yapılmasının gerekliliği ve zorunluluğu bir kat daha önem kazanmıştır. Velidedeoğlu'nun söylediği gibi, "*harf devrimi kesinlikle dil devrimini, yani karma bir dil olan Osmanlıcadan ulusal bir dil olan Türkçeye geçişi getirecekti ve nitekim getirdi.*"⁸²⁰

Toplumun en önemli kurumlarından biri de dildir. Dil bir toplumun ulusal benliği biçimlendirir, düşünce ve duygu yaşamına yön verir. Bir toplumu değiştirmek, ona yeni bir yaşama düzeni getirmek, geniş ölçüde o toplumun diline bağlıdır. Devrim bütündü, toplumun bütün kesimlerini kapsıyordu. Öbür yandan çağdaş uygarlık seviyesine varabilmek için önce insanlara yönelmek gerekliydi. İnsanı

⁸¹⁸ Suna Kili, a.g.e, s. 308.

⁸¹⁹ Naşit Hakkı Uluğ, **Üç Büyük Devrim**, Ak Yayınları, İstanbul, 1973, s. 165.

⁸²⁰ Tahsin Yücel, **Dil Devrimi ve Sonuçları**, Can-Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 85.

değiştirmek, onun düşünce dünyasını değiştirmekle gerçekteşebilirdi. Düşüncenin değişmesi, dilin değişmesi demektir. Bu bakımdan yeni bir uygarlık alanına girebilmek için dilde de devrim yapmak, kaçınılmaz bir gereklilik olmuştur. Alfabe devriminin başarısı, dilde reformu da gerekli kılmaktaydı. Ayrıca yapılan mübadeleler sonucunda da Türkiye oldukça çeşitli dil topluluklarını da bünyesinde barındırmaktaydı. Zaten Kemalistlerin oluşturmak istedikleri modern ulus-devlette dilin farklı olması beklenemezdi. “Birinci Türk Tarih Kongresi” Temmuz 1932 yılında Ankara’da yapıldı.⁸²¹ Kongrenin kapanış gününde Atatürk kongrenin saygın üyelerinin bazılarını davet etmiştir. Afet İnan, Yusuf Akçura, Samih Rifat, Sadri Maksudi, Hamid Zübeyr Koşay, Hüseyin Namık Orkun ve Ruşen Eşref Ünaydın ve kendisinin hazırlamış olduğu geniş taslaklı bir program ile Türk dilinin araştırılması için benzer bir kurumun kurulması önerisinde bulundu. Bir sonraki gün yani 12 Temmuz 1932 Türk Dili Tetkik Cemiyeti (Türk Dil Kurumu) resmi olarak kurulmuştur.⁸²²

Tüzüğü’nün 2. maddesine göre Cemiyet’in amacı “*Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak ve onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe eriştirmektir.*” Bu amaca ulaşmak için dilbilim ve filoloji, etimoloji, dilbilgisi ve sözdizimi, sözlük ve terminoloji, sözcük derleme ve yayınlar araştırması için özel heyetler oluşturuldu. Türk Dil Kurumu’nun ana tüzüğü’nde, kurumun merkezi Ankara olarak belirtilmekte, Türkiye Kamutayının Başkanı ile Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı ve Genel Kurmay Başkanı kurumun onursan başkanı olarak belirtilmiştir.⁸²³ Türk Dil Kurumu ile her şeyden önce, yazı diliyle konuşma dili arasında bir bağlantı kurulacaktı. Halkın, aydınların, devletin dili aynı düzlemde birleştirilecekti. Yazı dilinden, bilim ve yasa dilinden bütün yabancı öğeler atılacaktı. Ana kaynağa, halkın dili olan Türkçeye gidilecek, onun egemenliği sağlanacaktı. Böylece, toplumdaki bireyler arasında öteden beri süre gelen ayrıcalıklar, dil ayrılığının giderilmesiyle sona erecekti. Bu da halkçılık ilkesinin uygulanmasında önemli bir adım olacaktır.⁸²⁴ “*Dilde Türkçeye dönüş, Türk dilini geliştirmeye, öz benliğe kavuşturma atılımı Türk devriminin ulusçu, halkçı, laik ve devrimci, ilkelerinin gereğidir...*”⁸²⁵ Bütün bunların yanında, Türkçe konuşmak ve yazmak, Türk olmanın başlıca unsuru olabileceği gibi ulusal birliğin sağlanması ve de ulusal kültürün

⁸²¹ Büşra Ersanlı Behar, a.g.e, s.96.

⁸²² şerafettin Turan, a.g.e, s. 104.

⁸²³ Emin Özdemir, **Dil Devrimimiz**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1969, s. 39.

⁸²⁴ A.g.e, s. 39.

⁸²⁵ Utkan Kocatürk, **Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe, Atatürk ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler Araştırmalar Belgeler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s. 263.

şekillenmesi adına, dil devrimi oldukça önemli bir modernleşme ve uluslaşma adımıdır. Türk Dil Kurumu'nun kurulmasından sonra dil çalışmaları, giderek yoğunlaşmıştır. Türk Dil Kurumunun başlıca amacı, Türk dilini özleştirilmesi ve geliştirilmesidir.

I. Türk Dil Kurultayı 26 Eylül Pazartesi günü başlamış ve 5 Ekim 1932 Çarşamba günü sona ermiştir. I. Türk Dil Kurultayı'nın açılış günü olan 26 Eylül 1932 tarihi daha sonra Dil Bayramı olarak kabul edilmiştir.⁸²⁶ Kurultaya katılanların ve yönetim kadrosunda yer alan kişilerin hepsi Kemalist kadronun önde gelen kişileridir ve hepsi de ya o dönemde ya da bundan sonraki dönemde aktif bir biçimde siyasette rol oynayan veya oynayacak olan kişilerdir. Kurultayda sunulan tezleri ve yapılan konuşmaları iki ana başlık altında toplayabiliriz. Bunlar:

- 1- Türkçenin ârî ve samî dillerle karşılaştırması yapılarak, Türkçenin yeri, önemi ve tarihi gelişimi hakkında sunulan tezler,
- 2- Türkçenin kendi şartları içinde gelişimini aramak amacıyla, nelerin yapılması gerektiği hakkında sunulan tezlerdir.

Öncelikle kurultay, dil alanında yapılacak olan çalışmalar için, bir ortam arayışı içinde olan Kemalistlerin, dil alanında yapmayı düşündükleri çalışmaları kamuoyuna duyurduğu ilk yer olmuştur. Bunun yanı sıra, dil çalışmalarına dayanak olabilecek birçok teorik bilgi de bu kurultayda konuşularak, dil alanında yapılacak olan çalışmaların bir bakıma yönü belirlenmiş oldu. Dil hususunda çalışan her kesimden kişiler, bu yön doğrultusunda hareket etmişlerdir. Kurultay sonunda, yapılması düşünülen çalışmalar ise aşağıdaki gibi belirtilmiştir:

- a) Türkçenin gerek Sümer, Eti gibi en yüksek Türk dilleriyle gerek Hint- Avrupa, Sami dillerle karşılaştırılması yapılmalıdır.
- b) Türkçenin tarihi gelişimleri aranmalı, karşılaştırmalı grameri yazılmalıdır.
- c) Türk lehçelerindeki kelimeler derlenerek lehçelere lügati, sonra esas Türk lügati, terimler lügati, Türk sarfı nahvi tez elden yapılmalıdır. Sarf, nahiv lügat yapılırken, terim konurken bu eklerin ve edatların dilimizin bütün ihtiyaçlarına yetecek surette işlenmesine önem verilmelidir.
- d) Türkçenin tarihi, grameri yazılmalıdır.

⁸²⁶ I. Türk Dil Kurultayı, Tezler-Müzakereler-Zabıtlar, Devlet Basımevi, İstanbul, 1933, s. 450.

- e) Doğu ve Batı memleketlerin de çıkan Türk dili hakkındaki eserler toplanmalı, bu eserlerden lazım olanları dilimize çevrilmelidir.
- f) Cemiyet gerek kendisinin gerek dışarıda Türk dili işleriyle uğraşanların araştırmalarını bir dergi ile yayınlanmalıdır.
- g) Memleket gazetelerinde dil işlerine özel yer verilmelidir.⁸²⁷

Sonuç olarak, bu kurultay ile birlikte modernleşme ve uluslaşma sürecinin oldukça önemli bir unsuru da böylelikle ele alınmıştır. O da tek bir resmi dil etrafında; Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırları içinde yaşayan herkesi tek çatı altında toplayarak belirli amaçlara yöneltebilmektir. Böylelikle hem içten ve dıştan gelen tehditlere karşı, birlik ve beraberlik sağlanabilmesi amaçlanmış hem de modernleşmenin tekdüzeliğine uygun olarak, toplum içindeki farklılıkların giderilmesi amaçlanmıştır. I. Türk Dil Kurultayı'ndan, II. Türk Dil Kurultayı'na kadar olan süreçte, dil alanında yapılan çalışmalar genel olarak söz derleme üzerine olmuştur. 1933 yılında "*Büyük Dil Anketi*" denilen bir çalışma başlatılarak "Kamusu Türki" taranarak 1500'e yakın Arapça ve Farsça söz listeleri halinde gazetelerde basıldı ve bütün vatandaşlardan bu sözleri karşılayabilecek Türkçe sözler arayıp bulmaları istenmiştir. Buradan elde edilen sonuçlar ile de "*Karşılıklar Kılavuzu*" yapılmasına girişilmiştir. Yurdun her bir yerinden yaklaşık olarak 125.000 kadar derleme fişi geldi ve Türkçenin varlıklarını içeren saklayan basma ve yazma kitaplarda 150 kadar olarak tespit edilmiştir. Dil bilimciler tarafından bu kaynaklar yabancı sözlere karşılık bulunması bakımından taranmıştır. Bu taramanın sonucu olarak da "*Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi*" adını taşıyan bir eser ortaya çıkmıştır.⁸²⁸

Bütün bu araştırmalarda dil anketinin sonuçlarından, Tarama Dergisindeki sözlerden, Derginin yanıtlarını düzeltmek, eksikliğini tamamlamak üzere gelmiş fişlerden alındığı gibi türlü dil kaynaklarından ve etimoloji araştırmalarından elde edilen sonuçlardan faydalanılmıştır. Halkevlerinin dil çalışmaları üzerine ve özellikle düzenlenmiş olan anket çalışmaları üzerine yapmış olduğu katkıları da unutmamak gerekir. Yeni Türk grameri çalışmaları ise; sözlük ve terim işlerinden sonraya bırakılmakla beraber söz oluşturma işinde gereksiz olan kelime teşkili esasları iki anket halinde öğretmenlere verilmiş, cevapları alınmıştır. Bütün bu işlerle beraber cemiyet; kurumun teşkilatı, nizamnamesi, talimatları, başlıca kararları, kollarının çalışmaları, anket listeleri ve anket cevaplarının sonuçları, ıstılah çalışmalarının

⁸²⁷ I. Türk Dil Kurultayı, *Tezler-Müzakereler-Zabıtlar*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1933, s. 456.

⁸²⁸ "Türk Dili", *Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni*, Bülten 8, Eylül, 1934, s. 12-18.

sonuçları yayınlanması ve birçok değerli bilim yazılarının da bulunduğu 7 sayı bülten “Türk Dili Dergisi” yayınlamıştır. Ayrıca bu bültenler sayesinde, Türkçe’nin etimolojisine, başka dillerle ilişkilerine ait birçok bilimsel ilişkiye ait birçok ilmi araştırmalar yapılmış, vücuda getirilen eserlerden bir kısmını basılmış ve bir kısmını da baskıya hazırlanmıştır.⁸²⁹ Kurumun Etimoloji Kolu ise, Türk tarihi çalışmalarının doğurduğu bir tez üzerine çalışıyordu. Türk dilinin bütün ileri dillere; Türk kültürünün, bütün yeryüzü kültürlerine ana kaynak olduğu tezi. Buradan hareketle Etimoloji Kolu, Hin-Avrupa ve Semitik denilen dil bölümlerinin Ural-Altay ardasının kaynağı olan Türkçe’den kopmuş olduğunu gösterir birçok belirtileri toplamıştır. Bunlardan birçoğu, dilimizde yabancı sanılan sözlerden bir takımının ana kökü gene Türkçe olduğunu ortaya koyuyordu

II. Türk Dil Kurultayı 18 Ağustos 1934 yılında başlamış ve altı gün devam ettikten sonra 23 Ağustos Perşembe günü de sona ermiştir. Atatürk, kurultayın bütün oturumlarını izlemiştir. İlk kurultayda olduğu gibi ikinci kurultaya da başkanlık eden Kazım Karabekir idi. İkinci Türk Dili Kurultayına sunulan tezlerden birtakımı kurultay önünde okunmuş birtakımı da komisyonlara verilmiştir. Verilen bütün tezler Umumi Merkez Heyetince gözden geçirilerek, gerekli görülenler Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni’ni olan Türk Dili’nde basılmıştır. Bu kısımdaki verilerde, o dönemde yayınlanmış olan Türk Dili Bülteni’nin 8. sayısından ve II. Türk Dil Kurultayı azalarına mahsus olarak basılan, “Kurultay Kılavuzu”ndan yararlanılmıştır.⁸³⁰ Dolayısıyla Kurultaya katılanlar hakkında önceki kısımda olduğu bir listede bulunmamaktadır. Kurultayın çalışma programı üç ana başlık altında toplanmıştır. Bunlar:

1- Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yeri

- a) Türkçe ile Hint-Avrupa dilleri denilen diller arasındaki münasebetler.
- b) Türkçe ile Sami denilen diller arasındaki münasebetler.
- c) Türkçenin Ural-Altay dilleri denilen diller arasındaki mevki.
- d) Türkçenin muhtelif lehçeleri arasındaki münasebetler.

2- Türk dilinin tarihi akışı

⁸²⁹ “Türk Dili”, Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni, Bülten 8, Eylül, 1934, s. 8-11.

⁸³⁰ **Türk Dil Tetkik Cemiyeti Kurultay Kılavuzu**, İstanbul Devlet Matbaası, 1934.

- a) Türk dilinin kablettarih, tarih tezinin ve en eski dil yadigarları üzerindeki karşılaştırmalı paleontoloji lengüistik tetkiklerin verdiği neticeler ve bunlar hakkındaki tetkikler.
- b) Bilinebilen en eski Türk dilleri (Sümer, Eti, Elâm dilleri) hakkında tetkikler ve bunların Türkçeliğinin delilleri.
- c) Türk dilinin son 13 asırlık istihaleleri ve muhtelif Türk lehçelerinin tekamülleri hakkında tetkikler.
- d) Türkiye Cumhuriyetinde dil işlerinin umumi tarihi ve muhtelif hedefleri üzerine tetkikler.

3- Dil inkılâbının manası ve hedefleri

- a) Umumi bakış: İstenilen ve özlenilen öz Türkçe dilin mahiyeti ve bu ölküye ermek için gidilecek yollar.
- b) Cemiyetin dil inkılâbına doğru olan faaliyet mevzuları üzerinde tetkikler ve mütalealar.
- c) Türk dilinin ihtiyaçları ve yarınki tekâmülü üzerine tetkikler.⁸³¹

II. Türk Dil Kurultayı'nda, I. Türk Dil Kurultayı'ndan bu yana yapılan işlerin toplu bir değerlendirilmesi yapılmış, eksikliklere ve karışıklığa yol açan nedenler üzerinde durulmuştur. Kurultayda sunulan tezler ve konuşmalar yine öncelikle bir komisyondan geçmiş olduğu için, genel anlayışa uygun olmayan bir tez veya konuşma yapılamamıştır. I. Türk Dil Kurultayı'ndan bu yana yapılan çalışmalar neticesinde, Türkçe'nin tarihi, diller içindeki yeri, önemi, diğer dillerle olan ilişkileri ve dil inkılâbının gayesini ve önemini açıklayan tezler sunulmuş, konuşmalar yapılmıştır. Bu kurultaya kadar da dikkati çeken diğer bir nokta, artık dil alanında bir planlama yapılıp yapılmaması gibi bir sorunun, tam olarak *yapılması zorunludur* şeklindeki bir anlayış şeklinde değişmesidir. Yine bu kurultay bazı gerçekleri de ortaya çıkarmıştır. Artık derleme işlerinde önemli neticeler elde edilmesine rağmen, ülkede söz türetme işinin planlı bir şekilde ilerlemesi sağlanamıyordu. Her kesimden her birey, kendi uydurmuş olduğu kelimelerle yazmaya veya konuşmaya çalışıyordu. Özellikle okullarda kullanılan dil, vahim denecek durumdaydı. Çünkü bir taraftan yeni yeni kabul edilmiş terimler, diğer taraftan da öğretmenlerin kelimelerle oynaması sonucu yeni türettikleri kelimeleri öğrencilere öğretmek istemeleri, neticesinde, söz

⁸³¹ II. Türk Dil Kurultayı, Tezler-Müzakereler-Zabıtlar, Devlet Basımevi, İstanbul, 1933, s. 142.

türetme işi çıkmaz bir durum haline gelmiştir. Son olarak kurultay ile ilgili olarak, Yusuf Ziya Bey'in, "*Ural-Altay Dilleriyle Türkçenin Münasebeti*" adlı tezinde, Türkçe'nin dillerin anası olarak nitelemesi üzerinde durulması gerekir. Kurultay sürecinde diğer bazı katılımcılar tarafından da bahsedilen bu görüş, daha sonraki yıllarda ortaya konulacak olan *Güneş-Dil Teorisi'nin* ilk söylemleridir. Ayrıca, 21 Haziran 1934 tarihinde Soyadı Kanunu çıktı. Bu yasa da dil devriminin gelişimini etkilemiştir. Alınacak olan soyadların Türkçe olması gerekiyordu. Bu da çok sayıda öz Türkçe sözün ortaya çıkmasına yaramıştır. Bu durum, din, mezhep, sınıfsal ayrımları üstünü örterek, tek bir ulusal kimliğin içselleştirilmesi olarak da önem taşımaktaydı. Bu bakımdan hem dil devrimiyle, hem de Kemalizm'in, Laiklik, Halkçılık ve Ulusçuluk ilkeleriyle de uyumluydu. Soyadı Kanunu'ndan sonra ibadet dilini Türkçeleştirme çabaları da başlamıştır. Hutbelerin Türkçe okunması, Ezanın Türkçeleştirilmesi, Kuran'ın Türkçeye çevrilmesi gibi. Bütün bu gelişmeler, ulusal birliğin sağlanmasından sonra, bu ulusal birliği korunup güçlenmesi için yapılmış çalışmalardır.

Kurultayın genel amacına uygun olarak, II. Türk Dil Kurultayı'ndan sonra, Türk dilinin bilimsel olarak önemi ve dünya dilleri arasındaki yeri üzerine akademik araştırmalar yapılmıştır. Yine bu süre zarfı içinde, yazı diliyle konuşma dili arasındaki uçurumun elden geldiği kadar doldurulması ve halk için yazılan yazıların mümkün olduğu kadar vatandaş tarafından anlaşılabilmesi yollarının araştırılmasına da çalışılmıştır. Bilindiği üzere önceki kurultayda Tarama Dergisi'nden "*Karşılıklar Kılavuzu*" çıkarılması kararlaştırılmıştır. Bunun için çabalanmış, anketler düzenlenmiş ve sonuç olarak *Osmanlıcadan-Türkçeye, Türkçeden-Osmanlıcaya Cep Kılavuzları* basılmıştır. Bu kurultaydan sonrada derleme işlerine devam edilmiştir. Güneş-Dil Teorisi üzerinde Üçüncü Türk Dil Kurultayı'ndan önce çalışmaya başlamış ve oldukça sıkı ve büyük bir çalışma süreci başlamıştır. Ancak, kurumun çalışma kollarının işleri durdurulmamış, çalışmalara devam edilmiştir. Yine bu döneme kadar birçok eserin tercümesi yapılmıştır. Türk Tarih Kurumu'nun yapmış olduğu çalışmalardan sonra, Türk Dil Kurumu'nun da bu çalışmalarını kullanarak yeni bir dil tezini ortaya koyduğu görülmektedir. Yeni Türk dil tezi, yeryüzünde kültür taşıyan bütün dillerde bu kültürü dünyaya yaymış olan eski atalarımızın Türklerin dilini bulmaktadır. Bunun neticesi olarak, yalnız "*Ural-Altay*" dil ailesi içindeki diller değil, "*Hint-Avrupa*" ve "*Hamito- Semitik*" denilen diller aileleri de dahi ana Türk dilinin birer lehçesi hükmüne geçiyor. Bundan sonraki süreçte bu teze kanıt niteliğinde çalışmaların devam edeceği belirtilmekte ve bu amaç için kurulmuş

olan Ankara Üniversitesi'nin Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi olacağı belirtilmektedir.⁸³² Ayrıca dil tezi üzerine yapılan ve ortaya çıkan sonuçlar üzerine şu ifadeler belirtilmektedir: *"Güneş-Dil Teorisi, şimdiye kadar dilimizde yabancı sanılan dillerdeki varlıklarını Türk kaynağından geldiğini ispat etmekle ameli sahadaki dil çalışmalarımızda büyük bir genişlik ve kolaylık sağladı. Böylelikle bazı kelimelerin feda edilmesi zorunluluğu da ortadan kalmış oldu."*⁸³³ Dil üzerine yapılan çalışmalar, bundan sonraki süreçte Güneş-Dil Teorisi'nin desteklenmesi ve geliştirilmesi üzerine yapılmıştır.

III. Türk Dil Kurultayı, 24 Ağustos 1936 Pazartesi günü başlamış ve 31 Ağustos 1936 Pazartesi günü de son bulmuştur. Bu Kurultayın esas konusu, yepyeni bir dilcilik ekolu olarak belirtilen *"Güneş-Dil Teorisi"* olmuştur. Bundan dolayı, oldukça geniş orada katılım olmuş ve yine çok çeşitli ülkelerden kurultaya yabancı bilginler de katılmıştır. III. Türk Dil Kurultayı, *"Türk Tarih Tezi"* ile dil ilişkisinin resmileştiği ve dolayısıyla *"Türk Dil Tezi'nin yani Güneş Dil Teorisinin Türk Tarih Teziyle uyumlu hale getirildiği bir kurultay olmuştur.* Kurultay boyunca, güneşin din ve medeniyet bakımından oynadığı esaslı rol üzerinde duruldu; bu teoriye dayanılarak pankronik yöntemle paleososyolojik incelemeler yapıldı. Teorinin antropolojik benliği büyük bir özenle aydınlatıldı. Yine bu teoriye dayanarak terminoloji örnekleri verildi ve Grek dilindeki bazı hususiyetler incelendi. Türkçe ve Arapça karşılaştırmalar ve faydalı analiz incelemeleri yapıldı. Doğal olarak dilde başlayan bu değişim süreci pekte kolay olmamıştır. Fakat o günlerde üzerinde durulan bu kuram dilde başlayan reform hareketlerine dayanak getirmiştir. Dil reformu, 1935'te Güneş Dil Teorisi'ne girişilmesiyle geçici olarak çıkmazdan kurtarılmıştır. Bu teori, bütün dillerin başlangıçta Orta Asya'da konuşulan, tarihin en eski dönemlerine ait olan tek bir dilden çıktığını, bütün diller içinde bu kökene en yakın olanın Türkçe olduğunu ve bütün dillerin Türkçe'den geçerek bu en eski döneme ait olan dilden gelmiş olduklarını kabul ediyorlardı. Kvergic adındaki Viyanalı bir Doğu Bilimcisi tarafından icat edilen bu kuram Türk dilbilimcileri tarafından kuşku ile karşılanmıştı, ancak Kemalist kadronun baskısı bu kuramında bir dönem kabul edilmesine ve desteklenmesine neden olmuştur.

⁸³² III. Türk Dil Kurultayı, Tezler- Müzakereler-Zabıtlar (1936), Devlet Basımevi, İstanbul, 1937, s.

11.
⁸³³ A.g.e,s. 11.

Güneş Dil Teorisi, oldukça basit bir akıl yürütmeye dayanıyordu. Buna göre ilk insanın çevresindekileri anlamaya veya anlamlandırmaya sevk eden etken, başka hiçbir şeyle kıyas etmeyen, ışık, sıcaklık ve hayat kaynağı olan güneşti. Sesini düzen altına alan bu insan, ilk defa güneşe duyduğu sevgi, hayret, korku ve ilgisini ifade etmeye çalışmıştır. Öte yandan fizyolojik araştırmaların gösterdiği gibi insanın doğal olarak çıkarabileceği ilk ses “a” sesi olmalıydı. Bu “a” sesinin sürekli tekrarlanması, sonunda yarım ünsüzle birleşip ‘ağ’ biçiminde ilk sözcüğü ortaya çıkarmıştır. İşte bu noktada ‘ağ’ sözcüğünün eski Türk lehçelerinde “yaratmak”, “renk değiştirmek”, “ışık”, “zekâ”, “gök”, “ateş” anlamlarıyla kullanılması, ilk ilkel dilin Türkler tarafından oluşturulduğunun kanıtı sayılmaktaydı.⁸³⁴ Güneş-Dil Teorisiyle birlikte dil alanında etimoloji sorunu belirgin bir şekilde öne çıkmıştır. Artık sorun yeni sözcükler bulmak değil; mevcut sözcüklerin Türkçe kökenli olduğunu kanıtlamaktan ibaretti. Bütün çalışmalar da bu doğrultuda ilerlemekteydi. “Türk Tarih Tezi”, Kemalizm düşünce sisteminin, yeni bir ulusal kimlik ve güçlü bir ulusal birlik kurmaya çalışırken kullanılan araçlardan biriydi. Ayrıca, Türklerin uygar bir ülke olarak var olduğunu ve bundan sonra da var olabileceğinin de bir göstergesi olmuştur. Sümerlerin, Türk oldukları iddiası ise hem yazı hem de dil inkılaplarını da, destekler nitelikteydi. Çünkü Sümerler yazıyı icat etmişlerdi, aynı zamanda mimarlık alanında da ileri olan bu uygarlık, birçok eser bırakmıştı. “Türk Tarih Tezi”, Türk Dil Tezi” ile “Güneş Dil Teorisinde” buluşmuştur. *“Güneş Dil Teorisi bu aşamadan sonra Türk Tarih Tezi’ne yaslanarak şu yargıya varıyordu: Türk ırkının yaratımı olan kültür nasıl modern dünya uygarlığına kaynaklık etmişse; tüm kültür dilleri de kök dil olarak Türkçeden türemiştir.”*⁸³⁵ Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu’nun kardeş kuruluşlar olarak nitelendirilmesinin nedeni de budur. Her iki kurumun da sonuç itibarıyla aynı amaçları taşımaktaydı. Bu tez, Türklerin aslen Orta Asya’da yaşamış olduklarını ama kuraklık ve kıtlık yüzünden Çin, Avrupa ve Yakın Doğu gibi başka ülkelere göç etmek zorunda kalmış olduklarını kabul ediyordu. Böylelikle Türkler dünyanın yüksek uygarlıklarını oluşturmuşlardı. Yakındoğu’daki Sümerler, Hititler, Urartular vb. aslında ilk Türklerdi. Atilla ve Cengiz Han, uygarlaştırma misyonunun icracıları olarak tanımlanmıştır. Bu tez, Türklere kendi geçmişleri ve kendi ulusal kimlikleri için yakın geçmişten yani Osmanlı döneminden bağımsız bir övünç duygusu vermeyi amaçlıyordu. Hititlerin ilk Türkler olduklarının söylenmesi, Anadolu’nun çok eski zamandan beri bir Türk ülkesi olduğunu kanıtlama konusunda

⁸³⁴ III. Türk Dil Kurultayı, Tezler- Müzakereler-Zabıtlar (1936), Devlet Basımevi, İstanbul, 1937, s. 245.

⁸³⁵ A.g.e.s. 245.

ayrıca bir yarara sahip olup, Cumhuriyet yurttaşlarının kökenleri böylece yaşadıkları topraklara uzanmış oluyordu.⁸³⁶

Falih Rıfki Atay, *“Ben bu teoriye hiç bir zaman inanmamıştım. Atatürk’ün maksadı yabancı kelimelerin Türkçe olduğunu ispat ettirerek, Türk lügatini en zengin olanlardan biri haline getirmektir. Biz onun gayesine bakalım ve bağlanalım. Tarih tezleri için de birçok şeyler söylenmiştir ve Atatürk’ün uydurma bir tarih peşinde koştuğu ileri sürülmüştür. Doğrusu şudur ki, dilimiz ve tarihimiz, ne Osmanlı aydınlarının sandığı gibi hiçbir şey, ne de Atatürk devrinin zorladığı her şey idi. Eserini sonuçlandırmaya ömrü yetmedi. Yazık ki, son dil çalışmaları da Atatürk’ün eşsiz ve hayret verici sağduyusunu hayli zedeleyen hastalık buhranlarına rastladı.”*⁸³⁷ Yine Atay’a göre, *“Türk’ün kendi şahsiyetine ve Şark- İslam dünyası dışında bir medeni topluluk yaratabileceğine inandırmak için, diline ve tarihine inandırmak lazımdı. Atatürk kendi milletini aşağılık duygusundan kurtarmak için, dilci ve tarihçilerin, zaman zaman, en mübalağalı iddialarını bile benimsemekten kaçınmamıştır.”*⁸³⁸

Türk Dil İnkılâbını genel hatlarıyla sonuçlarını şöyle özetleyebiliriz: Türk dilinin sadeleştirme veya özleştirme meselesi, bu dönemde yapılan faaliyetlerin önemli bir kısmının ilk ve orta okullardaki terimlerin sadeleştirilmesi veya özleştirilmesi olduğu görülür. Dilin sadeleşmesi, ilk zamanlarda, Arapça ve Farsça kelimelerin tasfiyesi olarak anlaşılması gerekir. İlerleyen yıllarda ise, dilde daha ılımlı bir tutuma gidildiği görülür. Buna karşılık Batı dillerine karşı, Türkçe’nin kapıları neredeyse sonuna kadar açıktır. Sonuç olarak, her dil, kendi zamanına göre gerçekleşmiş biçimdedir. Ama bu biçim, hiçbir zaman değişmeyen gerçek olamamıştır. Sözcükler ölmüş, sözcükler yerleşmiştir; deyimler unutulmuş, deyimler türetilmiştir; söz dizimi yeni özellikler kazanmıştır. Bu olaylar dilin gereksinimlerinden doğmuştur. Toplum bu gereksinimleri karşılamak için dilde şu veya bu değişikliği yapmak zorunluluğunu duymuş ve ona gereken biçimi vermiştir. Her dil bu oluşun akıntısı içindedir.⁸³⁹ Bundan dolayı, dil alanında gerçekleşen reformlar, bütün ülkeler için geçerlidir ve Türkiye’de uygulanmış olan dil politikaları gibi birçok ülkede de buna benzer dil politikaları görülmüştür. Dolayısıyla, dil politikaları, ulusçuluk ve

⁸³⁶ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Çeviren Y. S. Göner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.79.

⁸³⁷ Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004, s. 475-480.

⁸³⁸ Zeynep Korkmaz, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Cilt I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 303.

⁸³⁹ Ömer Asım Aksoy, **Dilde Bilim ve Devrim**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 54,55.

modernleşme projeleri ile doğrudan ilgilidir. Modernleşme parametrelerinden biri olan ulus-devlet, tek dil üzerine kurulu bir yapıdır ve bu yapı ulusçuluk yaklaşımlarıyla şekillenir, dilde bu şekillenmeden kendine düşen payı almıştır. Bu modernleşmenin ve de ulusal birliğin sağlanmasında oldukça önemlidir.

Türkiye’de modernleşme, gelişmiş olarak görülen Batı toplumlarının model olarak alındığı ve bu toplumlara uygun olarak toplumsal yapıyı değiştirmeyi amaçlayan, uygulanmış bir dizi politikalar bütünüdür. Bu yüzden Türkiye için modernleşme, Avrupalılaşıma veya Batılılaşma olarak ifade edilmekte, bu şekilde algılanmaktadır. Türkiye’de modernleşme süreci her ne kadar Osmanlı Devleti zamanında başlamış olsa da, asıl köklü, düzenli ve istikrarlı değişimler, ancak Cumhuriyet döneminde gerçekleşebilmiştir. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki, Osmanlı’nın mirası göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Türkiye’de modernleşmenin uygulayıcıları seçkinler ve politikacılarıdır. Kemalist Kadro ve CHP uygulanan modernleşme politikaları, geçmişle bağı kopararak, eski zamanlardan gelen mitleri, sadakatleri yavaş yavaş silmeyi amaçlamıştır. Bunun en açık göstergelerini, yürütülen kimlik tanımlama çalışmalarında görebiliriz. Uygulanan modernleşme politikalarının etki alanını ise, tamamen halkı kapsamak istemesi fakat bunu kısmen başarabilme süreci ile açıklayabiliriz. Yani gerçekleştirilen inkılâplar, Halkevleri, Halkodaları ve daha sonraları Köy Enstitüleri gibi kurum ve kuruluşlarla halka yayılmak istenmiş olsa da, bu çoğu zaman halk tarafından benimsenmemiş ve bundan dolayı da eksik kalmıştır. Diğer yandan modernleşme süreci çoğu zaman aceleci bir tavırla gerçekleştirildiği için, halkın gelişim süreci dikkate alınmamıştır.

Türkiye’de modernleşme sürecinde din ve gelenekten kopuş olduğu gibi, bilimin ve aklın ön plana çıktığı seküler bir dünya görüşüne doğru bir dönüşüm amaçlanmıştır. Uygulanan politikalar da buna uygun gelişmelerdir. Eski düzenden yeni düzene geçişte akıl ve ilerleme gibi pozitivizmin temel unsurları, Cumhuriyet döneminin temel yapı taşları olmuş ve böylelikle bilgi ve toplumsal örgütlenme gibi süreçlerde, pozitif bilimlerden yararlanılmıştır. Kemalizm düşünce sistemi ile gerçekleştirilmek istenen inkılâplarda göze çarpan çeşitli hususlar vardır. Bunların en başında gerçekleştirilen politikalar hızlı ve kararlı bir tavırla ve pragmatist bir anlayışla yapılmıştır. Ancak her zaman ilmi esaslar, uygulanan politikaların özünde yer almış, pozitif bilimlere gereken önem verilmiştir. Uygulanan politikalar her ne kadar milliyetçi politikalar olarak görülse de esas olan bilimsel bir içeriğin olmasıdır. Türkiye’de milliyetçi duyguların güçlenmesinde Osmanlı Devleti içinde yaşayan

azınlıkların olumsuz tutumlarının büyük katkısı olmuştur. Özellikle Balkan Savaşı ve daha sonrasında gerçekleşmiş olan I. Dünya Savaşı ile hem Ermeniler, Rumlar gibi topluluklardan hem de din bakımından aynı olan Arap topluluklarından uzaklaşmış, bir bakıma kendiliğinden bir *öteki* oluşturulmuştur. Buna karşın Türkiye’de din kitleleri birleştiren bir unsur olarak özellikle 1919 ile 1921 tarihleri arasında, oldukça önemli işlevler gerçekleştirmiş, *bizi* tanımlayan en önemli unsur olmuştur. Ancak daha sonraki süreçte din gibi bir olgunun yerine geçebilecek olan kültür politikaları yürütülmüştür. Bunlarında başlıca olanları, tarih ve dil politikalarıdır.

Türk kimliğini belirtirken dil olgusu “*biz*”i tanımlayan, “*öteki*”nden ise farklılaştıran bir politika olarak, Türkiye içinde büyük önem taşımaktadır. Aynı zamanda dil reformu ile ulusal bütünleşmenin sağlanmasında, bireylerin yurttaş olarak toplumsal ve siyasal alanlara katılmasına katkı sağlanmıştır. Kültürün gelecek nesillere aktarılmasında ve sosyalleşme sürecinde önemli işlevler görmüştür. Gerek alfabe gerekse dil reformunun arkasında Kemalistlerce daima muhafaza edilen gerçeklerden birinin, halkın eğitim ve öğretim gereksinmesini karşılamakta kolaylık sağlanması olduğu açıktır. Dil reformunun en önemli yönlerinden biri de, “Tarih Tezi” ile “Dil Tezi”nin aynı amaçları taşımasıdır. Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu’nun birbirini destekleyen kuruluşlar olarak nitelendirilmesinin nedeni de budur. Kemalistler dil ve tarih tezi ile ulusal birliği güçlendirmek istemiştir. Her iki tezin çıkış noktası da, Türklerin tarih içinde çok önemli bir kültürel uygarlığa sahip olduğudur. Göçler yoluyla bu uygarlık, dünyanın dört bir yanına dağılmıştır. Böylelikle bu tezler ile Türkiye’nin bir zamanlar uygarlığın bir parçası olduğu vurgulandığı gibi, atılacak adımlarla Türkiye’nin yine modernliğin bir parçası olabileceği de belirtilmekteydi. Ayrıca her iki tez de, Anadolu’nun Türklüğünü ispat etmeye yardımcı oluyordu. Aslında bu toprak talebinde bulunan Ermenilere ve Rumlara karşı da bir tutumdur. İlk uygarlıklar olarak Sümerlerin ve Hititlerin ataları Türklerdi. Dolayısıyla *Türkiye Türklerindir*.

Dil üzerine yapılan bütün çalışmalar, üretilen bütün mesajlar hedef kitlesi olan halka diğer alanlardaki reformlarda olduğu gibi eğitim kurumları, Halkevleri ve Halkodaları aracılığı ile ulaşmıştır. Ayrıca, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu, dil üzerine yapılan çalışmalara büyük ölçüde katkısı olan kuruluşlardır. Kemalizm düşünce sistemi ile gerçekleştirilmek istenen inkılâplarda göze çarpan çeşitli hususların, dil politikasında da mevcut olduğunu görüyoruz. Yani gerçekleştirilmiş olan dil politikaları hızlı ve kararlı bir tavırla ve

pragmatist bir anlayışla yapılmıştır. Ancak her zaman ilmi esaslar, uygulanan politikaların özünde yer almış, pozitif bilimlere gereken önem verilmiştir. Uygulanan politikalar her ne kadar modernleşme ve ulusalcı politikalar olarak görülse de esas olan bilimsel bir içeriğin olmasıdır. Türkiye'nin bir uyanma süreci geçirdiğini belirten Atatürk için, Türk milleti *"hem yazısı ile hem de kafası ile medeni toplumların yanında"* olacaktır. Bu ideali taşıyan Atatürk'ün dil reformuna vermiş olduğu önem açıkça ortadadır. Atatürk, Türkiye'nin imarı için Türk Dil ve Tarih Kurumlarını işaret etmekte, her iki kurumunda ulusal kurumlar olduğunu belirtmekte ve dil ve tarih çalışmalarını bu sürecin merkezine koymaktadır. Türk Dil Reformu, modernleşme projesinin mimarı olan Atatürk ve Kemalist Kadro öngörüsüdür.

*"Her şeyden evvel her gelişmenin ilk yapı taşı olan soruna değinmek isterim. Her araçtan evvel, büyük Türk milletine kolay okuma yazma anahtarı vermek gerekir. Büyük Türk milleti bilgisizlikten, az emekle kısa yoldan ancak kendi güzel ve soylu diline kolay uyan böyle bir araç ile sıyrılabilir. Bu okuma yazma anahtarı ancak Latin esasından alına Türk Alfabesidir. Basit bir deneyim Latin esasından Türk harflerinin, Türk diline ne kadar uygun olduğunu, şehirde ve köyde yaşlı ilerlemiş Türk çocuklarının ne kadar kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi meydana çıkarmıştır... Bizim uyumlu, zengin dilimiz yeni Türk harfleri ile kendini gösterecektir. Yüzyıllardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anladığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bu gereği anlamak zorunluluğundasınız. Anladığınızın izlerine, yakın zamanda bütün dünya tanık olacak. Buna kesinlikle inanıyorum... Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir; övünmek için yaratılmış, tarihini övünçle doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa bu hata sizde değildir. Türk'ün karakterini anlamayarak bir takım zincirlerle saranlardadır. Artık geçmişin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hataları düzeltereğiz... Milletimizin yazısıyla, kafasıyla bütün uygarlık aleminin yanında olduğunu gösterecektir."*⁸⁴⁰

⁸⁴⁰ Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir Ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi yayınları, Ankara, 2005, s.257-259.

5.2. İNKİLÂP VE TARİH

Ulus devletlerin ortaya çıkışıyla beraber zorunlu bir süreç olarak ulusun moral kaynaklarının da şekillendirilmesi gereği hissedilmeye başlanmıştır. Bu moral kaynakların içerisinde özel bir öneme sahip olan ulusal duyarlılıkların tesisinde ortak bir geçmişe yapılan göndermeler ve bu amaç doğrultusunda bunlara bitişik bir tarih anlayışının varlığına gereksinim duyulmuştur. Böylece daha çok siyasal ve bürokratik müdahalelerin ürünü olan ulus devletler, kurumsallaşmalarının bir sonucu olarak kendi ulusal tarihlerini oluşturmaya yönelmişlerdir.⁸⁴¹ Türk Tarih Tezi 'nin oluşumu da, Cumhuriyet Dönemi'ndeki modernleşme, uluslaşma ve sekülerleşme paradigmalarının ihtiyaçları doğrultusunda dönemin iktidarın himayesinde ve teşvikleriyle yeni bir tarih yazım projesinin hamlesinin sonucunda gerçekleşmiştir. 1929 - 1937 yılları arasını kapsayan bu süreç hem yeni bir millî kimlik hem de yeni bir tarih yazma ve oluşturma iradesinin tecellisi olarak görülebilir. İktidar ve Kemalist kadro, tez aracılığıyla bir taraftan Batının Türklere yönelik dışlama ve küçümsemesine, aslında Türklerin tarih boyunca uygarlıklar oluşturan bir ulus olduğunu iddia ederek cevap oluşturmaya çalışıyor diğer taraftan bu tezi hem öğrencilerin hem halkın eğitiminde kullanmak suretiyle Türk milletinin kendi kimliğinden ve geçmişinden gurur duymasını sağlamak istiyordu. Böylece kutsallaştırılmış bir Türk kimliği resmî tarih yazımının merkezine yerleştiriliyordu.

Tarih yazmak, anlatmak yanında en önemlisi Tarihi anlayarak anlatmak ve yazmak gerekir. Atatürk Tarih bilimine ayrı bir önem vermiştir. *“Tarih yazmak yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat, insanlığı şaşkırtacak bir mahiyet alır.”*⁸⁴² 1931 yılında bu sözü söyleyen Atatürk, Ulus kimliğinin oluşmasında Tarih ve Dil bilimlerine büyük önem vermiştir. Türk Rönesans'ı olarak kabul ettiğimiz Kemalizm, Türk Aydınlanması'nın temel dinamiği olmuştur. Kemalizm, birçok alanda olduğu gibi çağdaş bilimi temel almıştır. Bu temel doğrultusunda Batılı, Çağdaş, Realist, Rasyonalist, Akılcı, Pragmatik ve Bilimsel atılımlar yapılmıştır. Bu süreç içerisinde Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel temeli atılmıştır. Bu temel atılımında Mustafa Kemal, bir *'Ulus Kimliği'* oluşturmak, *'Ulus'* tanımlamakta Tarih ve Dil bilimleri üzerinde durmuş ve büyük önem vermiştir. Atatürk Medeni Bilgiler kitabında Millet tanımlamasında da Tarih ve Dil unsurları üzerinde durmuştur. Mustafa Kemal, Medeni ve Çağdaş bir

⁸⁴¹ Suavi Aydın , “Resmi Tarihin Temeli: Ulusal Tarih Yazımı ve Resmi Tarihte Mitlerin Kaynağı”, **Resmi Tarih Tartışmaları 1**, Editör: Fikret Başkaya, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, 2008, s.43.

⁸⁴² Utkan Kocatürk, a.g.e, s.271.

ulus oluşturma sürecinde Tarih ve Dil çalışmalarına önem vermiş ve bizzat yapılacak çalışmaları takip etmiş ve bulunmuştur. Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu Mustafa Kemal tarafından kurulmuştur.

Tarih bir milletin hafızasıdır.⁸⁴³ Ayrıca bilinen bir gerçektir ki Türk Tarihi insanlık tarihi kadar eski ve köklü bir tarihtir. Ne yazık ki bu gerçek araştırılmamış ve ortaya konulamamıştır. Bu nedenle medeniyeti Türk- İslam Devletlerinden öğrenen Batı dünyası Türk milletini temelsiz iddialarla aşağılamaya başlamışlardır. Batı bilim adamları Türkleri, *sarı ırktan gelen ve ikinci sınıf insan modeli* olarak görmüşlerdir. Hatta Türklerin uygarlık oluşturacak bir seviyeye sahip olmadıklarını hatta uygarlıklara karşı düşman olduğu ön yargılarına sahip olmuşlardır.⁸⁴⁴ Bu asılsız iddialar Kemalist kadroyu ve önderini harekete geçirmiş, Atatürk'ün "*Türk Tarihi Tezini*" ortaya koymuştur. Atatürk'e göre;

*"Türkler sarı ırktan değil, Brakisefal ve Beyaz ırktandır. Beyaz ırkın anayurdu ise Türklerin tarih sahnesinde ortaya çıktığı Orta Asya'dır. Dolayısıyla uygarlığın beşiği de Türklerin ana yurdu olan Orta Asya'dır. Türkler değişik nedenlerle anayurtları Orta Asya'dan göç etmiş, dolayısıyla dünyaya da uygarlığı bu odaktan yaymışlardır. Anadolu'nun ilk yerli halkları da Türklerdir. Dolayısıyla Anadolu Türklerin anayurdudur. Türklerin uygarlığa katkıları yeterince bilinmediği için bu gerçeklerin araştırılıp ortaya çıkarılması gerekmektedir."*⁸⁴⁵

Atatürk'ün çabaları sonucunda Cumhuriyet döneminde yoğun bir tarih araştırmaları başlamıştır. Konumuz itibari ile Atatürk Dönemi Tarih, Tarih Anlayışı ve Tarih Öğretimini incelemektir. Bu çerçevede, Atatürk'ün; Tarihe karşı ilgisi, Türk Tarihi'nin araştırılmasını istemesinin nedenleri, Atatürk dönemi kurulan Türk Tarihi ile ilgili kuruluşlar, I. ve II. Türk Tarih Kongreleri, Atatürk döneminde Tarih Öğretimi üzerinde durulmuştur. Fakat Atatürk Dönemi Tarih Anlayışını açıklamadan önce Tarih Bilimini, yaşadığı aşamaları, Türk Tarihinde ve Osmanlı'daki durumunu açıklamamız konumuzun temel amacını yansıtmada gerekli olduğu kanısı ile hareket ederek bu evrim sürecini anlatmamız yararlı olacaktır.

Tarih, kelime itibariyle hem geçmişte kalan insani ve toplumsal olaylar topluluğunu, yani yaşanmış geçmişi adlandırmakta kullanılır, hem de yaşanmış geçmişi konu edinen bilimi yani Tarih Bilimini kastetmiştir.⁸⁴⁶ Tarih kelimesinin

⁸⁴³ Kemal Arı, **Türk Devrim Tarihi II**, Burak Kitabevi, İzmir, 2011, s.368.

⁸⁴⁴ A.g.e, s. 368.

⁸⁴⁵ A.g.e, s. 368.

⁸⁴⁶ Doğan, Özlem, **Tarih Felsefesi**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 13.

kökünü binlerce yıl öncesine dayanmasına rağmen Tarih bilim olarak ortaya çıkması XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkmıştır. Almanya’da Herder’e bağlı kalmış ‘Alman Tarih Okulu’nun çalışmalarıyla büyük bir gelişme göstermiş, W. Dilthey’in ‘Tarih Bilimlerini’ temellendirme çalışmalarıyla Tarih Bilimi temellendirilmeye başlanmıştır.⁸⁴⁷ Tarih kelimesi Grekçe *Ístoria*, *Ístorein* kelimesinden gelmiştir.⁸⁴⁸ İyon lehçesinde “*bildirme, haber alma yoluyla bilgi edinme*” anlamında kullanılmıştır.⁸⁴⁹ Platon, bu sözcüğü ünlü filozoflar olan Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes’e aktarırken “*geçmişte kalmış düşünceleri haber verme*” anlamında kullanmıştır.⁸⁵⁰ Bu anlamıyla gözlenen, tanık olunan olayların bilgisi olarak tanımlanmıştır. *Ístoria* kelimesi, sadece doğal olaylara ilişkin birikim bilgisi anlamı ile sınırlamayıp insanların ve insan topluluklarının başından geçenleri kaydetme yoluyla edinilen bilgi anlamında ilk kez tarihin babası olarak tanınan “*Herodotos*” kullanmıştır.⁸⁵¹ Herodotos’tan sonra Thukidides tarih kelimesine aktarma ve kaydetmeye ek olarak “*değerlendirme ve yorumlama*” anlamını katmıştır.⁸⁵² Bu şekilde Tarih Biliminin temeli atılmaya başlanmıştır.

Ortaçağ ile birlikte Tarih, Musevilik ve Hıristiyanlık dinlerinin etkisi altında kalmıştır. Antikçağ Tarihi “*geçmiş-şimdi-gelecek*” üçlemesi ile tanımlarken, Musevilik ve Hıristiyanlık bu tanımdan değiştirmiş ve laik olmayan bir biçimde geliştirmiştir. Özellikle ilk tarih filozoflarında olan Augustinus, tarih kavramını çizgisel değil de döngüsel olarak hıristiyan dini çerçevesinde geliştirmiş ve Ortaçağ Hıristiyan kilisesinin resmi anlayışı olmuştur.⁸⁵³ Bu dönem İslam dünyasında tarihçilik, peygamberin hayatı, etkinlikleri, savaşları ile ilgili hadislerin toplanması ve peygambere bağlılık çerçevesinde gelişmiştir. Kısacası Ortaçağda tarih semavi dinlerin kendi tarih teolojileri içerisinde ve bu dinleri meşrulaştırarak gelişmiştir. Bu dönem İslam dünyasında tarihçi kimliği ile İbni Haldun ön plana çıkmıştır.

Rönesans ve Hümanizm ile birlikte tarih anlayışında bir Laikleşme meydana gelmiştir. Tarih anlayışını *ahlakçılık* ve *öğütçülük* anlayışında sıyrılıp, gerçek

⁸⁴⁷ A.g.e, s. 22.

⁸⁴⁸ A.g.e, s. 22.

⁸⁴⁹ A.g.e, s. 22.

⁸⁵⁰ A.g.e, s. 22.

⁸⁵¹ A.g.e, s.22.

⁸⁵² A.g.e, s. 22.

⁸⁵³ A.g.e, s. 22.

nedenleri ile anlatılmasını ilk kez dile getiren Machiavelli olmuştur.⁸⁵⁴ Reform ile birlikte tarih din hâkimiyetinden kurtulmaya başlamıştır. G.W. Leibniz ile birlikte *'Rasyonel Tarih'* gelişmeye başlamıştır.⁸⁵⁵ XVIII. yüzyıldan itibaren tarih anlayışında önemli bir ilerleme olmuştur. Artık tarih bir disiplin olarak ön plana çıkmıştır. J.J. Rousseau, Spengler, G. Vico, Toynbee, Voltaire, D. Hume gibi dönemin aydınları döngüsel tarih anlayışını güçlendirmişlerdir. XIX. yüzyılda ise İdealizm sonrasında Tarih kavramı, Romantizm, Pozitivist, Marksist anlayışlarla gelişimine devam etmiştir. Bu bilgi birikimi ve alt yapı sonucunda XX. yüzyıl tarih anlayışına önemli destek vermiştir. Sonuç itibarıyla XX. yüzyıl ile birlikte *'Yeni Kanıtçı'* anlayışla birlikte günümüz bilimsel yapısına ulaşmış ve evrimini tamamlamıştır. Çağdaş tarih ve tarihçilik anlayışı doğmuştur. Artık Tarih, *"Geçmişte yaşamış insan topluluklarının, birbirleri ile olan siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkilerini, yer ve zaman belirterek, neden-sonuç ilişkisi içinde belgelere dayanarak açıklayan sosyal bir bilim"* olmuştur.

Atatürk dönemi Türk Tarihçiliğinin doğuşu ve gelişiminde Avrupa'daki modern tarihçiliğin yanı sıra Osmanlı Devleti'nden gelen tarihçilik etkili olmuştur. Özellikle Osmanlı tarihçiliği, anlayış açısından olduğu gibi biçim ve tarz açısından da Atatürk ve Cumhuriyet dönemi tarih yazıcılığını etkilemiştir. Osmanlı Tarih yazıcılığı XV. yüzyıllar da *"Tarihî Takvim"*, *"Menâkıbnâme"* ve *"Gazavatname"* türünden eserlerle başlamıştır.⁸⁵⁶ Osmanlı tarihçilerinin ana kaynak olarak bir kısmı halk efsanelerinden ve tarihi bilgileri de ihtiva eden destanlardan faydalandıkları da görülmektedir. II. Murad döneminde Osmanlı'da bilim, kültür ve sanat hayatında önemli bir gelişme olmuştur. Bu dönemde Arap ve Fars diliyle yazılmış bazı eserler tercüme edilerek Türk kültürüne kazandırıldığı gibi, Osmanlı tarihi kaynaklarından Gazavatname ve Fetihname türünden eserler ile Saray Takvimlerinin ilk örneklerinin ortaya çıkmıştır.⁸⁵⁷ Fatih Sultan Mehmet döneminde bilim ve kültür hayatında görülen ilerlemelerle birlikte tarih yazımında faaliyetlerinde önemli gelişmeler görülmüştür. Bu dönemde eski eserler tercüme edildiği gibi Farsça, Arapça ve Türkçe olarak dünya tarihi içinde ya da müstakil olarak Osmanlı Devleti'nin tarihini

⁸⁵⁴ A.g.e, s. 47.

⁸⁵⁵ A.g.e, s. 47.

⁸⁵⁶ Mükrimin Halil Yınanç, "Tanzimat'tan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", **Tanzimat-2**, M.E. B Yayınları, İstanbul,1999,s.573.

⁸⁵⁷ A.g.e, s.574.

anlatan eserler yazılmıştır.⁸⁵⁸ İlk defa Fatih devrinde başlamış olan “*Şehnamecilik*” adı verilen saray tarihçiliği Osmanlılarda resmî tarih yazıcılığı olarak gelişmiştir.⁸⁵⁹ Sultanların ve çevresindekilerin faaliyetlerini edebî ve övgücü bir biçimde birazda abartmalı olarak anlatılmıştır. Şehnamelerde anlatılan olayların çok çarpıcı minyatürlerle süslenmiş olmalarından dolayı sanat tarihi açısından ayrı bir değeri vardır. II. Bayezid döneminin tarih yazımı Osmanlı kültür hayatı içinde özel bir yeri vardır. Zamanımıza kadar gelen tarihlerin birçoğu bu dönemde kaleme alınmıştır. Aşıkpaşazâde ünlü “*Tevârih-i Âli Osman*” adlı eserini halk diliyle bu dönemde yazmıştır.⁸⁶⁰

Bu dönemdeki diğer önemli bir eser de ise Neşri'nin kaleme aldığı “*Kitab-ı Cihannüma*” adlı altı bölümden oluşan dünya tarihidir.⁸⁶¹ Eserin önemi dönemin kaynaklarını dikkatli ve tenkidi bir tarzda değerlendirilmesi ve kendisinden sonraki tarihçilere tesiri olmasıdır. Özellikle İdris-i Bitlisi, Kemalpaşa-zade ve Hoca Sadeddin Efendi gibi tarihçiler tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Yavuz Sultan Selim'den itibaren padişahların şehzadelik ve saltanat yıllarını tasvir eden, şehzadelerin isimlerine uygun olarak “*Selimname, Süleymanname*” gibi isimler altında yazılmış eserler “*Gazavatnâme*” türünün en güzel örnekleri olup eski Arap tarih yazıcılığın etkisinin görüldüğü bu tür eserler, padişaha övgü bir kenarda bırakılırsa dönemi açısından birinci elden kaynaklar niteliğindedir.⁸⁶² XVIII. yüzyılda Osmanlı tarih yazıcılığında “*Vakanüvislik*” adı verilen resmi tarihçiliğin tesis edilmesiyle yeni bir dönem başlamıştır. Vakanüvislerin arşiv malzemelerinden yararlanması sağlanarak Osmanlı Devleti'nin ve hanedanın tarihindeki belli başlı olayları kayda geçirmeleri istenmiştir. XVIII. yüzyıl başlarında Osmanlı saltanatının sonuna kadar iki yüzyıl devam eden Divan-ı Hümayuna bağlı vakanüvisler kendilerinden önceki dönemin olaylarını toplayarak ve kendi dönemlerindeki olayları ise bizzat kaleme alarak kesintisiz bir tarih kaynağı sunmuşlardır. Vakanüvisler arasında Naima, Raşid, Vasıf, Şanizade, Ahmed Cevdet paşa gibi eserleri basılan büyük tarihçiler olup vakanüvisler çoğu kere olayların perde arkasını, gerçek sebeplerini vermeyerek sadece olayı naklederek yetinmişlerdir.⁸⁶³

⁸⁵⁸ Mehmet İpşirli, “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, **Osmanlı**, Cilt:8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999,s.254.

⁸⁵⁹ A.g.e, s.247.

⁸⁶⁰ A.g.e, s. 247.

⁸⁶¹ A.g.e, s. 248.

⁸⁶² A.g.e, s.249.

⁸⁶³ A.g.e, sayfa 251–259.

XIX. yüzyıl Osmanlı tarihçiliğinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Daha köklü Batılılaşma hareketinin başladığı Tanzimat döneminde, devletin bütün kurumlarında olduğu gibi, Osmanlı tarih yazıcılında da yeni gelişmelere zemin hazırlamıştır. Osmanlı tarihçiliğinin gelişmesine etki eden unsurların başında, Türk aydınlarının Avrupa'nın düşünce hayatını tanıma imkânı bulması gelmektedir. Bunda birçok Türk aydınının yabancı dil öğrenmesini ve yetişmesini sağlayan devletin açtığı "*Tercüme Odası*"nın önemli bir yeri vardır.⁸⁶⁴ XIX. yüzyılda da Cevdet Paşa Osmanlı Tarihçiliğinin de bir dönüm noktası olmuştur. Tarihçi, hukukçu, devlet adamı ve yazar olan Paşa'nın 12 ciltlik "*Tarih-i Cevdet*"inden başka birçok konuda eserleri vardır. Ahmed Cevdet Paşa, tarih yazıcılık metodu yönünden Osmanlı tarihçiliğine birçok yenilikler getirmiştir.⁸⁶⁵ Olayları bütünlük içerisinde ele almış ve her cildin sonuna birçok belge eklemiştir. "*Tezakir*" ve "*Maruzat*" adlı eserleri hatırat türünün ilk ve en önemli örneklerindedir.⁸⁶⁶ XIX. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı tarihine dair bir takım yeni kitaplar ortaya çıkmış, dönemin en çok okunan yazarlarından Ahmed Mithat'ın muhtelif memleketler hakkında yazdığı bir seri tarih kitapları bilhassa çok rağbet kazanmıştır.⁸⁶⁷ Bu dönemde Türklerin ve dillerinin yalnız Osmanlı ve Osmanlıca olmayıp, Asya arasında Pasifik'e kadar uzanan büyük ve eski bir ailenin en Batıdaki kolu olduğunu ilk olarak belirten Ahmet Vefik Paşa olup sonrasında Mustafa Celaleddin Paşa "*les Turcs Anciense et Moderns*"(Eski ve Çağdaş Türkler) adlı eserinde Türkler ve Avrupa aynı ırktan geldiklerini Türklerin, İnsanlık tarihinde büyük rol oynadığını belirtmiştir.⁸⁶⁸ Bu dönemin diğer bir önemli aydını olan ve eserlerinde "*Vatan ve Millet*" unsurlarını ön plana çıkaran Namık Kemal olmuştur.

Sonuç olarak, XIX. yüzyıl tarihçiliğinin bu en parlak çağındaki tarih alanındaki gelişmelerden Osmanlı klasik tarih yazıcılığın yeteri kadar etkilendiğini söylemek mümkün değildir. Batıdaki Modern tarihçilik hususunda çalışmalar Tanzimat döneminin de Osmanlı tarihçiliği üzerinde şüphesiz ki etki etmiştir. Bu dönemde bilimsel tarih araştırma ve dallarının doğduğu da bir gerçektir. Ama bu çalışmaların bir kurumlaşmaya ve devamlılık gösteren kadrolarla, sağlıklı bir gelişmeye gittiğini söylemek mümkün değildir. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren "*Türkçülük*"

⁸⁶⁴Zeki Arıkan, "Osmanlı Tarih Anlayışının Evrimi" **Tarih ve Sosyoloji Semineri Bildiriler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1991, s. 87.

⁸⁶⁵ A.g.e, s.87-88.

⁸⁶⁶ Mehmet İpşirli, a.g.e, s.251.

⁸⁶⁷ A.g.e, s.254.

⁸⁶⁸ Zeki Arıkan, a.g.e, s. 87.

düşüncesinin ilk aşamalarını bu dönemde görebiliyoruz. Süleyman Paşa'nın 1876 da yayınlanan "*Tarih-i Alem*"i çağdaş Türk tarihçiliğinde İslâmiyet'ten önceki Türkler hakkında bilgi veren ilk eserdir.⁸⁶⁹ Türkiye'nin ilk Türkolog'u olarak kabul edilen Necip Asım'ın üzerinde eserlerini Türkçeye Leon Cahun'un "*Introduction a' L'histoire de L'Asie Paris*" eserini temel alarak derli toplu bir "*Türk Tarihi*" 1899 yılında yazmayı başarmıştır.⁸⁷⁰ 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyetin İlanı ile sosyal kültürel hayatta görülen gelişmelere paralel olarak Batı metod ve tekniklerine göre tarih yazıcılığında da bir gelişme görülmüştür. Türkçülük düşüncesinin teşkilatlanması ve kültürel faaliyetlerin artmasıyla "*Milli Tarih Anlayışı*" Meşrutiyet yıllarında giderek güç kazanmış ve Milli Tarihçilik aynı zamanda, geleneksel Osmanlı Vakanüvisliğinden kopuşu da simgelemiştir.⁸⁷¹ Osmanlılarda toplu tarih yazma girişimi ilk defa bu dönemde 1909 yılında "*Tarih-i Osmanî Encümeni*" adlı bir cemiyetin tesis edilmesiyle başlamıştır. Bu cemiyetin ilk başkanı, imparatorluğun son vakanüvisi olan eski ve yeni arasında bir rabıta teşkil eden Abdurrahman Şeref Efendi'di. Cemiyetin gayesi mevcut Osmanlı imparatorluğu tarihlerindeki boşlukları doldurmak, vesikalar hakkında bilgi vermek bu vesikaları yayınlamak ve büyük ölçüde yeni bir Osmanlı tarihi hazırlamaktır. Bu dönem ön plana çıkan Tarih-i Osmanî Encümenin çalışmaları dönemin bilim ve aydın çevresinde takdirle karşılanırken diğer tarafta sert eleştirilere de uğramıştır. Fuat Köprülü ve Yusuf Akçura, Encümenin çalışmalarının Osmanlı vakanüvis geleneğinin sürdürmekten başka bir şey olmadığını ileri sürerek çağdaş bilimsel metod ve anlayışa uygun olmadıkları iddiasıyla sert bir şekilde tenkitte bulunmuşlardır.

Klasik dönem Osmanlı tarihçilerinin zaten modern anlamda arşiv belgelerinden faydalandığı söylenemezken, XVI. yüzyıldan itibaren arşiv belgelerini sistemli olmasa da kullanmaya çalışmışlardır. Bu daha çok buldukları görev icabı bazı belgelerden yararlanmak şekline olmuştur. Bunlar arasında Celalzade Mustafa Çelebi, Selanik-i Mustafa Efendi, Kâtip Çelebi ve XIX. yüzyılda ise Cevdet Paşa bilhassa sayılabilir.⁸⁷² XIX. Yüzyılda Ahmet Cevdet Paşa, tarihi belgeleri kullanmak bakımından bir dönüm noktası olmuştur. Tarih yazıcılık metodu yönünden Osmanlı

⁸⁶⁹ Zeki Arıkan, a.g.e, s. 87.

⁸⁷⁰ Mükrimin Halil Yınanç, a.g.e, s, 585–586.

⁸⁷¹ Zafer Toprak, "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik (1908- 1970)", **Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, Derleyen: Sevil Atauz, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1986, s. 431–433.

⁸⁷² Mehmet İpşirli, a.g.e, s. 251.

tarihçiliğine birçok yenilikler getirmiştir.⁸⁷³ II. Meşrutiyet'in ilanı ile siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda görülen gelişmelere paralel olarak Batı metod ve tekniklerinde göre tarih yazıcılığında bir gelişme görülmüştür. Bunun yanında “*Türkçülük*” düşüncesi ile birlikte “*Milli Tarih Anlayışı*” hâkim olmaya başlamıştır.

II. Meşrutiyet döneminde Türk milliyetçiliği düşüncesine bağlı bilimsel faaliyet gösteren dernekler arasında en etkili olan “*Türk Ocağı*” olmuştur. Türk Ocağı, II. Meşrutiyet'ten sonra kurulan milliyetçi derneklerin en uzun ömürlüsü olduğu gibi, ocağın yayın organı “*Türk Yurdu*” da milliyetçi dergilerin en uzun ömürlüsü olmuştur. Türk Ocağı yalnız Meşrutiyet döneminin değil, Cumhuriyet döneminin de en önemli milliyetçi teşkilatlarından biridir. Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Mehmed Emin, Fuat Sabit, Ahmed Ferit, Rıza Tevfik ve Ahmed Ağaoğlu gibi Türkçü aydınlar bu dönem tarih anlayışında önemli çalışmalarda bulunmuştur.⁸⁷⁴ Bu dönemin milliyetçi aydınları Türk tarihi araştırma alanını genişleterek Türk Tarihi'nin yalnız Osmanlı Tarihi olmadığını, Osmanlı öncesi Anadolu ve aynı zamanda Orta Asya ve Hindistan'daki Türk Devletleri'nin ve kavimlerinin tarihini de içine aldığını belirtmişlerdir. Bu anlayış Türk tarihçiliği açısından önemli bir kırılma olup, Cumhuriyet dönemi tarihçiliğinin de temelini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, milliyetçilik hareketlerine paralel olarak Türkler, Türk kültürü ve Türk coğrafyası kavramlar çevresinde yeni bir tarih görüşü oluşmaya başlamış ise de henüz *Türk Tarih Tezi* ileri sürülmemiştir.

Türk İnkılâbı örgütlenme ve savaş dönemleri başarıyla sona ermiş ve topyekûn bir değişim dönemi başlamıştır. Bu değişim, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanları kapsayan bir boyut kazanmıştır. Bu dönem Mustafa Kemal, “*Ulus Kimliğinin*” oluşmasında Tarih ve Dil bilimine büyük önem vermiştir. *Türk Rönesansı* olarak kabul ettiğimiz Kemalizm hareketi, Türk Aydınlanması'nın temel dinamiği olmuştur. Kemalizm, birçok alanda olduğu gibi çağdaş bilimi temel almıştır. Bu temel doğrultusunda Batılı, Çağdaş, Realist, Rasyonalist, Akılcı, Pragmatik ve Bilimsel atılımlar yapılmıştır. Bu süreç içerisinde Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel temeli atılmıştır. Bu temel atılımında Atatürk, bir ‘*Ulus Kimliği*’ oluşturmak, ‘*Ulus*’ tanımlamakta Tarih ve Dil bilimleri üzerinde durmuş ve büyük önem vermiştir. Mustafa Kemal Medeni Bilgiler kitabında Millet

⁸⁷³ A.g.e, s. 251.

⁸⁷⁴ Yusuf Bayraktutan, **Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 71–72.

tanımlamasında da Tarih ve Dil unsurları üzerinde durmuştur. Mustafa Kemal, Medeni ve Çağdaş bir ulus oluşturma sürecinde Tarih ve Dil çalışmalarına önem vermiş ve bizzat yapılacak çalışmaları takip etmiştir. Türk tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu Atatürk tarafından kurulmuştur.

Tarih bir milletin hafızasıdır.⁸⁷⁵ Ayrıca bilinen bir gerçektir ki Türk Tarihi insanlık tarihi kadar eski ve köklü bir tarihtir. Ne yazık ki bu gerçek araştırılmamış ve ortaya konulamamıştır. Bu nedenle medeniyeti Türk- İslam Devletlerinden öğrenen Batı dünyası Türk milletini temelsiz iddialarla aşağılamaya başlamışlardır. Batı bilim adamları Türkleri, *Sarı ırktan gelen ve ikinci sınıf insan modeli* olarak görmüşlerdir. Hatta Türklerin uygarlık oluşturacak bir seviyeye sahip olmadıklarını hatta uygarlıklara karşı düşman olduğu ön yargılarına sahip olmuşlardır.⁸⁷⁶ Bu asılsız iddialar Türkiye Cumhuriyeti önderini harekete geçirmiştir. Atatürk'e göre;

“ Türkler sarı ırktan değil, Brakisefal ve Beyaz ırktandır. Beyaz ırkın anayurdu ise Türklerin tarih sahnesinde ortaya çıktığı Orta Asya'dır. Dolayısıyla uygarlığın beşiği de Türklerin ana yurdu olan Orta Asya'dır. Türkler değişik nedenlerle anayurtları Orta Asya'dan göç etmiş, dolayısıyla dünyaya da uygarlığı bu odaktan yaymışlardır. Anadolu'nun ilk yerli halkları da Türklerdir. Dolayısıyla Anadolu Türklerin anayurdudur. Türklerin uygarlığa katkıları yeterince bilinmediği için bu gerçeklerin araştırılıp ortaya çıkarılması gerekmektedir.”⁸⁷⁷

Mustafa Kemal Atatürk'ün *Türk Tarih Tezi'nin* oluşumunda, “*Tarih*” biliminin Cumhuriyet döneminde devlet kadroları ve aydınlar tarafından önemle ele alınmasının nedeni, toplumların hayatında barış ve huzur döneminden çok, siyasi değişimler, büyük felaketler, ihtilaller ve inkılâplar gibi çok önemli değişiklikler olduğunda o milletin aydınları tarihi yeni bir bakış ile yeniden yorumlamak istemişlerdir. Çünkü milletler böyle zamanlarda varlıklarını korumak ve geliştirmek için manevî değerlerine dayanarak gelecekteki güvenlikleri için, kendini daha iyi tanımak ve anlamak ihtiyacını duymuşlardır. Bu yüzden devlet ve toplum hayatında yenilikler yapan inkılâpçı kadroları, sadece düzeni değiştirmekle kalmaz, geçmişi de yeniden sorgulamak gereğini duymuşlardır. Çünkü Cumhuriyet dönemi inkılâp kadrosu, yeni sistemi ve toplumu tarih içerisinde oluşmuş birikimleri ile oluşturmaya çalışmışlardır. Bütün bu açıklamalardan anlaşıldığı gibi Cumhuriyetin kurulması ile yeni Türk devleti ve Türk milleti olağanüstü dönemi ve değişimi yaşamıştır. Bunun

⁸⁷⁵ Kemal Arı, a.g.e, s. 368.

⁸⁷⁶ A.g.e, s. 368.

⁸⁷⁷ A.g.e, s. 368.

içindir ki Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi ve ekonomik bağımsızlığını sağladıktan sonra Türk milletinin, kendini tanıması ve tanıtması için tarihin başka bir bakışla değerlendirilmesini istemiştir. Türk ve dünya tarihini açıklayan, Türklerin dünya tarihindeki yeri ve rolleri hakkında görüşler ihtiva eden "*Türk Tarih Tezi*"ni ortaya atmıştır. Tez, yalnızca geçmişle hesaplaşmanın bir mahsulü değil, aynı zamanda Türk tarihini, bu yeni tarih tablosu içinde geçmiş ile halin birleştiği ve Türk milliyetinin özellikleri, "*Milli Kültür*" ve "*Türk'ün Ulus Kimliği*"ni ortaya çıkarmak üzere milli benliği güçlendirmenin bir kaynağı olmuştur.⁸⁷⁸

Tarih yazıcılığında *Türk Tarih Tezi* Tarih yazıcılığı siyasal bir araç olarak, her ülkenin yürütmüş olduğu ulusalcı politikalarından biridir. Kısacası tarih her ne kadar bir bilim de olsa, bu işi tarihçilerden çok siyasetçiler yapmaktadır veya siyasetçilerin ele aldıkları tarih, günümüzde de geçerliliğini koruyan bir tarih anlayışı olarak durmaktadır. Bunun en güzel örneğini, bugün Ermenilerin tarihimiz üzerindeki çeşitli iddialarını, nasıl siyasi bir mesele olarak, çeşitli ülkelerin meclislerine sokulabildiğini ve bir baskı aracı olarak kullanılabilirdiğini bizlere göstermektedir. İşte ulusalcı bir tarih anlayışının yanı sıra, siyasetle de iç içe giden tarih çalışmalarının neticesi olarak, cumhuriyet döneminde ortaya atılan "*Türk Tarih Tezi*", milliyetçi politikalarından en göze çarpan gelişmelerden biridir. Bu dönemde ortaya atılan bu tez, Türklerin aslen Orta Asya'da yaşamış olduklarını ama kuraklık ve kıtlık yüzünden Çin, Avrupa ve Yakınoğu gibi başka bölgelere göç etmek zorunda kalmış olduklarını kabul ediyordu. Böylelikle Türkler dünyanın yüksek uygarlıklarını oluşturmuşlardı. Yakınoğu'daki Sümerler ve Hititler aslında ilk Türklerdi. 1930'larda kurulan iki büyük bankanın adının Sümerbank ve Etibank olması tesadüf değildir. Bugün bu tarih tezinin önemli bir bölümü kabul edilmemekle beraber Türklerin soylarının Orta Asya'ya dayandığı ve bazı Anadolu uygarlıklarının da Türk oldukları bilinmektedir.

1930'ların tarih tezi yeni ulusçu, laik ve devrimci kuşağın hızlı bir şekilde eğitilmesine daha doğru bir deyişle *talim ve terbiyesine* ağırlık veriliyordu.⁸⁷⁹ Amaç, cumhuriyet değerlerini yeni kuşaklara aktarabilmek, birlik ve beraberliği güçlendirmek ve hızla kalkına yolunda kitleleri, ortak bir güç olarak seferber edebilmektir. Ancak, Türk Tarih Tezi "*tarih tekerrürden ibarettir*" anlayışına uyumlu, Osmanlı ve İslam geleneğine damgasını vuran "*Asr-ı Saadet*" görüşüne yakın

⁸⁷⁸ Azmi Süslü, "Atatürk ve Tarih", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı 1**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998, s.139.

⁸⁷⁹ Büşra Ersanlı Behar, **İktidar ve Tarih (Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu 1929-1937)**, Afa Yayınları, İstanbul, 1992, s.94.

çevrimsel tarih anlayışını hatırlatan özellikler taşımaktadır. Bir yandan Osmanlı tarih yazıcılığının üslup özelliklerine karşı çıkarken, öte yandan da Osmanlı ve İslam dönemi ile evrimsel bağlantılar görmezlikten gelinmiş, eleştirel bakış açısından ziyade bir *yok sayma* anlayışı hâkim olmuştur. Tümüyle karşı çıkılan Osmanlı Vakanüvislik üslubu, yani bir sürü bağlantısız olayı art arda sıralama ve araya dedikodu karıştırılması ise bugün bile sadece anılarda değil ansiklopedilerde göze çarpmaktadır.⁸⁸⁰

Geçmişle şimdiki zaman arasında kurulan bağda maddi kanıt olarak arkeolojik bulgular kullanılmış olması, Türk tarihçileri önünde belirli bir alanda da olsa bilimsel araştırma yollarını açmıştır. Gerçekten de tarihin yardımcı disiplinleri içinde bir tek arkeoloji alanında somut bir başarı sağlanmıştır. Buna rağmen gene de zaman kavramıyla ilgili sorunlar, yani dönemin araştırma alanı olarak seçileceği siyasi önderlerin yönlendirmesiyle ve aceleyle yapıldığından tarih çalışmalarına özgü bir anlayış yerleşmiş olmuyordu. Pozitif bilimlerin, elle tutulabilen kanıt ve teknoloji olarak algılanışı ve sosyal bilimlerin eksik bir biçimde ele alınışı, bu dönem Türk tarihçilerinin entelektüel gelişmesi için uygun koşulları engellemiştir. Kısacası, siyasi önderler ve kadro sadece tarihin konusunu ve yönünü değil akademik koşullarını da belirlemişlerdir. Bu dönemin tarihçileri tarih çalışmalarına önderlik edememişlerdi. Zaten daha önce de belirttiğimiz gibi, bu tarihçilerin çoğu atanmış siyaset adamıydı ya da atanmış okul ve üniversite hocalarıydı. Gene de arkeoloji çalışmalarına, bazı genç tarihçilerin uzmanlaşmasına yardımcı olmuşlardır.⁸⁸¹

Cumhuriyet dönemi Türk Tarih Tezi, olağanüstü şartlar sonunda ortaya çıktığı bir olgu olarak düşünüldüğünde, birçok problemin çözümünü tezde aranmıştır. Bu konuda iki temel nokta dikkati çekmektedir. İç cephenin güçlendirilmesi diğer yandan dış cephenin de zayıflatılmasıdır.⁸⁸² Tarih Tezi'nin iç cephedeki hedefine bakıldığında, Türk toplumunun müşterek değerler etrafında toplamak suretiyle "*Millet şuurunu*" uyandırmak ve "*Milli Vatan*" şuurunu yerleştirmek, Türkiye Cumhuriyeti ideolojisinin varlığını güçlendirmek ve yeni Türk Devleti'nin tarihini geçmişle temellendirmek görüşünün ağırlık kazanmıştır. Bunun yanında dış hedefi ise; Osmanlı döneminden miras kalan halktaki ve bilhassa da aydınlardaki Avrupa karşısında aşağılık duygusundan kurtulmak için özgüven

⁸⁸⁰ Büşra Ersanlı Behar, a.g.e, s.196,197.

⁸⁸¹ A.g.e, s.194.

⁸⁸² Enver Ziya Karal, "Atatürk'ün Türk Tarihi Tezi", **Atatürkçülük**, Cilt II, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, s. 157- 164.

duygusu aşılmasıdır. Dış cepheye verilen mesaj ise Türklerin barbar ve medeniyet meydana getiremeyen yeteneksiz bir kavim olduğu yolunda özellikle Batı dünyasında yaygın olan önyargıların geçersizliğini ve Batılıların Anadolu üzerindeki emperyalist emellerine karşı Anadolu'nun eskiden beri "*Türk vatanı*" olduğunu göstermektir. İşte bu görüşleri savunmak için Atatürk ve Cumhuriyetçi kadrolar büyük bir mücadeleye girmişlerdir. Bu anlamda ilk kurum ve kuruluşlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan ilki *Türk Tarih Encümeni* olmuştur. Cumhuriyet öncesinde tarih yazımında ilk kurumsallaşma "*Tarih-i Osmanî Encümeni*"nin kurulması ile başlamıştır. Cumhuriyetten sonra Tarih Encümeni Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak "*Türk Tarih Encümeni*" adıyla yeniden kurulmasıyla Türk tarihi ile ilgili çalışmalara yeni bir yön verilmesi için önemli bir adım atılmıştır. Başkanlığına Fuat Köprülü'nün getirildiği yeni kurulan tarih encümenin üyeliklerine de Ali Canip, Yusuf Akçura, Ahmed Refik, Halil Ethem, Necip Asım, Yusuf Behçet, Ahmet Hamit, Niyazi Ramazan ve İbnülemin Mahmut Kemal seçilmiştir.⁸⁸³ Fakat bundan sonra Türk Tarih Encümeni eskisi kadar çalışmadı, daha doğrusu hiçbir başarı gösteremeyerek, sonun da "*Türk Tarih Tetkik Cemiyeti*"nin kurulması ile tamamen ortadan kaldırılmıştır.⁸⁸⁴

Cumhuriyet dönemi tarih alanında ikinci önemli kurum *Türkiyat Enstitüsü* olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan kurumlar arasında doğrudan tarih araştırmaları olmasa da ilmi araştırma müessesesi olarak 12 Kasım 1924 yılında İstanbul Darülfünuna bağlı "*Türkiyat Enstitüsü*" nü de saymak gerekir. Günümüzde de çalışmalarına devam eden bu merkezin hedefi, tarihî, lengüistik, etnografik ve coğrafi sahalarda Türk ve yabancı araştırmacılara araştırma yapma imkânları sunmaktır.⁸⁸⁵ Türkiyat Enstitüsü yönetmenliğinde amacını şöyle belirlenmiştir: "*Türklüğe ait bilumum marifet şubeleri hakkında tetkikat ve neşriyatta bulunmak ve Türkiye haricinde müessesat-ı mümasile ile tesis-i revabit ederek beynelmilel bir merkez-i ilmî vazifesini ifa etmek maksadıyla İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi'ne mülhak Türkiyat Enstitüsü teşkil etmiştir.*"⁸⁸⁶ Amblemi elinde meşale tutan bir bozkurt olan bu enstitünün müdürlüğüne Fuat Köprülü getirilmiştir.

⁸⁸³ Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979, s.195.

⁸⁸⁴ Uluğ İğdemir, **Cumhuriyetin 50.Yılında Türk Tarih Kurumu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s.5.

⁸⁸⁵ Etienne Copeaux, **Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.29.

⁸⁸⁶ A.g.e, s. 29.

Tarih alanında üçüncü önemli kurum “*Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti*”nin kurulması ile olmuştur.⁸⁸⁷ Atatürk 1929 yılında Atatürk, “*Türklerin cihan tarihindeki ve medeniyet âlemindeki yeri*” meselesi üzerinde çalışmaya başlamıştır. Yabancı dilde yayınları incelemiş ve bunların bir kısmını tercüme ettirmiştir. Bunun yanında İstanbul Üniversitesin de verilen *Tarih Ders Notları’nı* tetkik etmiş ve 1930 yılında Atatürk’ün tarih çalışmaları daha yoğunluk kazanmıştır. Yeni kitaplar getirilerek tarihle ilgili büyük bir kütüphane oluşturulmuştur. Atatürk, Türk tarihine ait eserleri inceliyor ve etrafındakilere vazifeler veriyordu. Atatürk, böylece devlet adamları ve bilim adamlarının Türk tarihi üzerine ilgisini çekmek suretiyle geniş bir tarih araştırma dönemi başlatmıştır. Özellikle 1908–1923 döneminde ve Cumhuriyetin ilk on yılında Türkiye’de yetişen ve Anadolu dışı Türk topraklarından gelen tarihçeler ulusçuluğun Türkçülük şeklinde anlaşılması için mücadele veren kişilerdi. Türkçülüğü hâkim kültür, siyasal ideal ve milli karakter olarak ele alıyorlardı. Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Fuat Köprülü, Necip Asım ve başka birçokları siyasal eğilimli kişilerdi ve çoğu aktif parti üyesiydi.⁸⁸⁸ Bu isimler hem aktif olarak siyasal yaşamlarını sürdürdü hem de tarih çalışmalarında etkin rol oynadılar, tarih çalışmalarının kurumsallaşma sürecinde de bizzat kurucu kişiler olarak bulundular.

İşte bu durumda Türklerin dünya ve uygarlık tarihinde yerlerinin bilimsel olarak incelemek için Atatürk’te Türk tarihini araştırarak bir teşkilat kurulması düşüncesini doğurmuş ve “*Türk Tarih Heyeti*” kurulmuştur.⁸⁸⁹ Türk Ocağı bünyesinde kurulan “*Türk Tarihi Tetkik Heyeti*”nde 16 kişi bulunuyordu. Tarih Heyeti ilk toplantısını Türk Ocakları başkanı Hamdullah Suphi’nin başkanlığında Türk Ocakları merkez binasında yapılmıştır. Heyetin başkanlığına Tefik Bıyıkoglu, ikinci başkanlığına ise Yusuf Akçura ve Samih Rifat Beyler getirilmiştir. Reşit Galip Bey genel sekreterlik görevini üstlenirken, üye olarak da, Afet İnan, Vasıf Çınar, Halil Edhem Erdem, Yusuf Ziya Özer, Sadri Maksudi Arsal, Reşit Saffet Atabinen, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ragıp Hulusi Özden, Mükrimin Halil Yınanç, Zakir Ugan Şemseddin Günaltay ve Hasan Cemil Çambel ve Mesaroş bulunmuştur.⁸⁹⁰ Türk Tarih Heyetinin ilk toplantısında Türk tarihi ile birlikte dil ve kültürü üzerinde çalışmalar yapması kararlaştırılmıştır. 1930 yılının sonlarına doğru heyet, daha önce

⁸⁸⁷ Büşra Ersanlı Behar, a.g.e, s.96.

⁸⁸⁸ Büşra Ersanlı Behar, a.g.e, s.94.

⁸⁸⁹ Afet İnan, **Gazi M. Kemal Atatürk ve Türk Tarih Kurumu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953,s.2.

⁸⁹⁰ A.g.e, s.2- 8.

okullar için fasiküller halinde bastırılan tarih notlarından yararlanarak, Türk Tarih Tezini yansıtan “*Türk Tarihinin Ana Hatları*” adlı 606 sayfalık bir eseri bastırmıştır.⁸⁹¹ Bu kitapların ortak özellikleri, Türkleri bir “*ırk*” olarak yüceltilmeleri ve Türklerin büyük uygarlıklar üzerindeki etkilerinin vurgulanmasıdır. Türklerin, Osmanlı İmparatorluğundan çok daha önce var oldukları da tekrar tekrar belirtilmiştir.⁸⁹²

Türk Ocakları bünyesinde kurulan Türk Tarih Heyetinin çalışmaları hem yeterli görülmemiş hem de yalnız tarih araştırmaları ile ilgilenen ayrı bir çalışma grubunun oluşturulmasının daha iyi olacağı kararına varılmıştır. 1931 yılında Türk Ocaklarının kapanması üzerine Türk Tarihi Tetkik Heyetinin hukuki niteliği kalmadığından, onun yerine aynı yıl özerk statüde “*Türk Tarih Tetkik Cemiyeti*” adı ile yeni bir dernek kurulmuştur.⁸⁹³ Türk Tarih Heyetindeki aynı üyeler, aynı çalışma planı çerçevesinde faaliyetlerine bu defa yeni kurulan cemiyette devam etmişlerdir. 1935 yılında, adı bugünkü ismi olan “*Türk Tarih Kurumu*”na çevrilen bu cemiyetin kurulması, Cumhuriyet dönemi Türk tarihçiliğinde önemli bir kırılma noktası olmakla birlikte Türk tarihi ile ilgili çalışmalar dağınıklıktan kurtarılıp, planlı ve programlı bir hale getirilerek önemli bir adım atılmıştır. Kurum, çeşitli yayınlar vasıtasıyla ve arkeolojik çalışmalarla Türk tarihi araştırmalarına öncülük etmiştir. Türk tarihinin hangi boyutlarda ele alınacağı tartışılmış ve tarihin en eski dönemlerine ait araştırmalar yapılarak Anadolu’nun geçmiş tarihi incelenmiştir. Türk tarih araştırmaları, Türk ve dünya bilim dünyasına duyurulmuştur. Türk tarihinin kaynaklarını araştırmak ve Türk tarihini aydınlatmaya yarayan belge malzemeleri elde etmek için gereken yerlerde kazılar yapılmıştır. Türk Tarih Tetkik Cemiyeti’nin (Türk Tarih Kurumu) kurulma amacı, Türk Tarihi’nin ana hatlarını yazmak ve dünya kültürü içindeki yerini kazandırmak olmuştur. Ayrıca Türk Tarih Tetkik Cemiyeti’nin kurulmasıyla yapılan tarih araştırmaları, tarih yayınları, kongreler, konferanslar, çeşitli bölgelerdeki keşif ve kazılar, sergiler gibi faaliyetler şüphesiz ki, Türk Tarih bilimine ve kültürüne önemli bir ivme kazandırmıştır.

Türk Tarih Kurumu yeni bir tarih anlayışının ortaya koyma gerekliliği, cumhuriyet döneminde açıkça ortadaydı. Bunun nedenleri ise, oldukça fazladır. Mesela, Osmanlı Devleti’nin tarih anlayışı, günün şartlarının zorladığı ulus-devlet tarih anlayışına oldukça uzaktı. Ulus-devletler, o dönemlerde okullarda, ulusal ve

⁸⁹¹ Uluğ İğdemir, a.g.e, s.5.

⁸⁹² Büşra Ersanlı Behar, a.g.e, s.98-118.

⁸⁹³ Uluğ İğdemir, a.g.e, s.7.

abartılı tarih anlayışlarını çocuklarına öğretirken, Türkiye'nin hala Osmanlı'nın İslam tarihine dayanan bir öğretim sürecini devam ettirmesi beklenemezdi. Böyle bir anlayış, ulusal birlik ve beraberliği zedeleyici etkenlerde doğurabilirdi. Kısacası yeni bir tarih anlayışının gerekli oluşunun en önemli nedenlerinden biri, Osmanlı Devleti'nin tarih alanındaki yetersizliği ve ulusal bir tarih anlayışının ve öğretiminden yoksun oluşu gösterilebilir. Diğer yandan, Fransız okullarında okutulmakta olan bir coğrafya kitabında, Türklerin sarı ırktan ikinci derecede bir topluluk olduğu yazılmıştır. Batı, Türkleri barbar bir ırk olarak görme eğilimindeydi. Ayrıca, *“Türklerin medeni kabiliyetten ve istidattan mahrum oluşu ve Türk toprakları üzerinde tarihi iddialar”* da tarih çalışmalarının gerekliliğini ortaya koymaktaydı.⁸⁹⁴ Ulusal bir tarihi anlayışının yerleştirilmesi isteği üzerine, ortaya aşağıdaki sorular, cumhuriyet döneminde ortaya konulmuştur. Bunlar:

- 1- *Türkiye'nin en eski yerli halkı kimlerdir?*
- 2- *Türkiye'de ilk medeniyet nasıl kurulmuş veya kimler tarafından getirilmiştir?*
- 3- *Türklerin cihan tarihinde ve dünya medeniyetinde yeri nedir?*
- 4- *Türklerin bir aşiret olarak, Anadolu'da devlet kurmaları bir efsanedir. Şu halde bu devletin kuruluşu için başka bir izah bulmak lazımdır.*
- 5- *İslam tarihinin gerçek hüviyeti nedir? Türklerin İslam tarihinde rolü ne olmuştur?*⁸⁹⁵

Bu soruları temel alınarak, yapılan çalışmalardan sonra ise, genel olarak iki sonuç ortaya konulmuştur. Bunlar:

- a) *Medeniyetin ilk çıkış yeri ve beşiği Orta Asya'dır.*
- b) *Brekisefal ve beyaz ırkın ilk yurdu Orta Asya'dır.*

Türk Tarih Cemiyetinin faaliyetlerinden başında Türk kültür tarihinde önemli bir yeri olan Türk Tarih Tezi'nin yeni çalışmalarla geliştirip yaygınlaştırılması gelmiştir. Bunun yanında teze uygun olarak ders kitapları yazımını üzerine alan cemiyet, bir yıl içerisinde Ortaöğretim için Atatürk Dönemi'nin klasiği olarak bilinen dört ciltlik ayrıntılı *“Türk Tarihi”* eserini hazırlanmıştır.⁸⁹⁶ Baskısı ve hazırlanışı ile dikkati çeken bu yeni yazılan tarih kitapları 1931–1932 öğretim yılında okutulmaya başlanmıştır. Kurumun Ortaokullar için hazırladığı bu dört ciltlik kitaplar müfredatı

⁸⁹⁴ Enver Ziya Karal, a.g.e, s. 96,97.

⁸⁹⁵ A.g.e, s. 96,97.

⁸⁹⁶ Uluğ İğdemir, a.g.e, s.7–8.

biraz ağır gelmesi üzerine liselere kaydırılmıştır. Daha sonra bu kitaplar biraz daha basitleştirmek suretiyle Ortaokullar için üç ciltlik “*Tarih Kitabı*” ve İlkokullar için aynı suretle bir seri hazırlanmıştır.⁸⁹⁷ Ayrıca 1937 yılında yayın hayatına giren “*Bellekten*” uluslararası alanda ilk ciddi ve uzun ömürlü süreli yayın olmuştur. Bellekten’in temel amacı, Türk Tarihi’nin bilimsel tekniklerle açıklanmasıdır. Ciddi bilimsel yayınların toplandığı *Bellekten Dergisi*, bilim ve kültür hayatında önemli bir yer tutmuştur.

Türk Tarih Kurumun önemli görevlerinden biri de bilimsel tarih kongreleri düzenlemek suretiyle Türk Tarih Tezini ciddi bir şekilde bilim süzgecinden geçirilmesini sağlamıştır.⁸⁹⁸ Türk Tarih Kurumu’nun bu hususta ilk faaliyeti olan 2–11 Temmuz 1932’deki “*Birinci Türk Tarih Kongresi*”ne Türk Tarih Tetkik Cemiyeti üyeleri, Darülfünun Tarih öğretim üyeleri, lise, öğretmen okulları ve ortaokul tarih öğretmenleri katılmışlardır.⁸⁹⁹ Bunun yanında Kurum ve Maarif Vekâleti işbirliği yaparak Türk Tarih Tezi’nin tarih öğretmenlerine tanıtılması, tarih öğretiminde yeni metotların üzerine durulması ve ders kitaplarının geliştirilmesi için bu toplantıya orta öğretim tarih öğretmenleri de davet edilmiştir.⁹⁰⁰ Kongrenin Türk Tarih Tezi’nin ilmî ve resmî mahfillerde tanıtılması ve işlenmesi kadar, okullarda öğretilmesine yönelik olarak düzenlendiği göz önüne alınırsa, Kongrenin aynı zamanda bir kurs niteliği de taşıdığı veya her ikisinin de içi içe olduğu anlaşılır.

Türk Tarih Tezi, İnsanlığın ve medeniyetlerin kökeni üzerine ve Türklerin dünya tarihindeki yeri ve önemi hakkında yeni görüşler ileri sürmekte idi. Tez, önceden bir araştırma yapılmadan düşünceler üzerine inşa edilmiştir. Bu yüzden bir iddia olarak kalması önlemek için bilimsel bir araştırmadan geçerek objektif tarihi temellere oturtulması gerekirdi.⁹⁰¹ O yüzden 1929-1932 yılları arasında tasarı halinde şekillenmiş olan Tezi’nin, akademik kimlik kazandırmak istenmesinin ilk yeri “*Birinci Türk Tarih Kongresi*” olmuştur. Kongrenin açış konuşmasını yapan Maarif Vekili Mahmut Esad Bey, Kongrenin amaçlarını şöyle açıklamıştır:

“Bu seneden itibaren mekteplerimizin muhtelif sınıflarında okutulmaya başlanmış olan yeni tarih kitabımızın bir senelik tecrübe neticesine göre, tenevvür ve tenvir maksadı ile muhtelif bahisleri ve tedris usul ve kaideleri hakkında konferanslar verilmek ve tenkit ve müzakereler yapılmak ve önümüzdeki seneler için tedriste vahdet tesis edilmek lüzum ve

⁸⁹⁷ A.g.e, s.8.

⁸⁹⁸ A.g.e, s.45.

⁸⁹⁹ A.g.e, s.45–46.

⁹⁰⁰ A.g.e, s.11.

⁹⁰¹ Bayram Kodaman, *Cumhuriyet’in Tarihi–Fikrî Temelleri ve Atatürk*, S.D. Üniversitesi Yayınları, Isparta, 1999, s.94,95

zarureti üzerine bu Kongreyi tertip ettik... Tarih bütün kültür ilimlerinin temelidir. Bir millet, geçmişte olan biteni, memleketini ve dilinin, edebiyatının san'atlarının ve idarî, içtimaî, siyasî, medenî varlığının menşelerini ve bunların muhtelif ahval tesiri altında altındaki seyirlerini ancak tarihten öğrenebilir.”⁹⁰²

Mahmut Esat Bey, Türklerin yeryüzüne yayılması ile ilgili önceden kabul edilen tarih anlayışını tenkit ederek, Türk Tarih Tezi'ni destekler mahiyette konuşmasını sürdürmüştür. Türklerin, “*insanlar henüz ağaç ve kaya kovuklarında yaşarlarken*” Orta Asya da ilk medeniyeti kurduğunu ve gittikleri bölgelere bu arada “*kutsal yurt*” Anadolu'da Eti, Mezopotamya'da Sümer, Elâm ve nihayet Mısır, Akdeniz ve Roma medeniyetlerinin esaslarını tesis ettiklerini ifade etmiştir.⁹⁰³ Mahmut Esat Bey, Türk Tarih Tezi ile ilgili görüşlerini Türk dil teorisi ile desteklemek istemiştir. Kongreye katılanlar 15 bildiri sunmuştur. Bunların bir kısmı tartışma ortamı açarken bir kısmı da tartışmaya meydan vermemiştir. Şüphesiz bildirilerin büyük çoğunluğunu, Türk Tarih Kurumu'nun Kongrede açıkladığı ve müdafaa ettiği Türk Tarih Tezi teşkil etmiştir. Akçura'nın “*büyük davamız*” dediği tezin ana noktasını şöyle açıklamıştır: “*Türklerin eski ve Orta kurunda(çağda) ancak göçebe ve müstevli olarak yaşayan ve yüksek medeniyet seviyelerine erişemeyen, ikinci derecede insanlardan olmayıp, beşer tarihinde ilk medeniyet kuran ve en eski zamanlardan beri muhtelif devirlerde medeniyet meşalesini ellerinde taşıyan insanlar olduğu davasıdır.*”⁹⁰⁴

Sonuç olarak, Birinci Türk Tarih Kurultayındaki bildiriler genel anlamda “*Türk Tarih Tezi*” ile ilgili belgeler ortaya getirilmek suretiyle Türk Tarih Tezi'ni destekler ve açıklar mahiyette olmuştur. Tez'le ilgili konuşmalar ve dinleyicilerin coşkusu göz önüne alındığında kongrede bir millî atmosfer ve heyecan hemen dikkati çekmektedir. Birinci Türk Tarih Kongresine yalnızca Türk profesör ve öğretmenler katıldığından Kongrenin milletlerarası bir niteliği yoktur. Kongrede sunulan bildirilerle ve yapılan tartışmalarla Tez'in millî kimlik ve eğitici özelliğinin ortaya çıkarılmasına çalışılmıştır. Tez' vasıtasıyla millî benliğin kuvvetlendirmesi, Türk milliyetçiliğinin tarih eğitimi yoluyla sunulması ve millî tarih anlayışının yerleşmesi yoluna gidilmek istenmiştir. Millî bir görev anlayışı ile ortaya konan Tez'in güçlendirme gayretleri açısından bakıldığında Birinci Türk Tarih Kongresinin amacına ulaştığı söylenebilir. Birinci Türk Tarih Kongresinde Türk Tarih Tezinin dâhilde zaferiyle neticelenmiştir.

⁹⁰² Birinci Türk Tarih Kongresi konferanslar, Müzakere Zabıtları, T.C. Maarif Vekâleti,1933, s.5-12.

⁹⁰³ BTTK, s.6.

⁹⁰⁴ BTTK, s.18.

Türk Tarih Kurumu, 20-25 Eylül 1937 tarihleri arasında yerli ve yabancı bilim adamlarının iştiraki ile Tarih Tezi ve Türk tarihiyle ilgili çeşitli alanlar da bilimsel tartışmaların yapıldığı “İkinci Türk Tarih Kongresi” düzenlemiştir. Tarih Kurumu, İkinci Türk Tarih kongresi dolayısıyla Dolmabahçe Sarayının Muayede Salonunda düzenlenen ve tarih öncesinden Cumhuriyet devrine kadar yurdumuzda ve Orta Doğuda gelişen büyük uygarlıkları maketler, mülajlar, resimler ve grafiklerle ortaya koyan öğretici nitelikli “Türk Tarihi ve Eski Eserler Sergisi” adıyla büyük ilgi gören bir sergi açmıştır.⁹⁰⁵ Kongrede, açış konuşmasından sonra kürsüye gelen Maarif Vekili Saffet Arıkan, Türk tarihi üzerindeki görüşlerini ve Türk Tarih Kurumunun çalışmalarından alınan neticeleri izah etmiştir:

“Türk Tarih Kurumu, araştırmalarında, tezlerini ispat için arkeoloji ve antropoloji gibi müsbet ilim buluşlarına ve bunlarla beraber Türk lengüistiğine dayanır. Hurafeler, dinî ve siyasî incizaplarla yazılmış, eserler, indi mülâhazalar ve mütalâalar, Türk Tarh Kurumu için kıymet olmaktan uzak tutulur. ... Beyan etmeliyim ki, Türk Tarih Tezi, yalnız kendisinin son zamanlarda meydana çıkardığı arkeolojik ve antropoloji vesikalar değil, bütün dünya âlimlerinin daha çok evvel çıkarmış oldukları vesikalarla teyit kabiliyetini bulmuştur.”⁹⁰⁶

Kongrede Türk Tarih Kurumu as başkanı Afet İnan, Kurumu'nun faaliyetleri ve özellikle de yapılan arkeolojik faaliyetler hakkında bir rapor sundu. Aynı şekilde Kurum genel sekreteri Prof. Muzaffer Göker, Kurumun beş yıllık faaliyetleri hakkında bilgi vermiştir.⁹⁰⁷ Kongreye katılan yabancı bilim adamları arasında Türk Tarih Tezini destekler mahiyette bildiri sunanların sayısı daha fazla idi. Bunlar arsında şüphesiz, İkinci Türk Tarih Kongresi'nin fahri başkanı olan İsviçreli antropolog Eugène Pittard başta gelmektedir. Pittard, “Neolitik Devirde Küçük Asya ile Avrupa Arasında Antropolojik Münasebetler” adlı bildirisinde Anadolu'da yaşayan pro-Etilerle Orta Asya Türkleri arasında bağlantı kurmuştur.⁹⁰⁸

Kongrede Türk Tarih Tezi çerçevesinde sunulan bildirilerin yanında Türk kültürü hususunda da önemli bildiriler sunulmuştur. Kongrede bazı yerli ve yabancı tarihçiler eski Anadolu, Yunan ve Mısır kültürü ile Türklerin ilgilerini yetersiz delillerle ispat etmeye çalışırken,²⁴⁷ çoğunluğunu yabancıların teşkil ettiği bir grup ilim adamı, Türklerin dünya kültürüne katkıları hakkında son derece dikkat çekici bilgiler vermiş

⁹⁰⁵ Büşra Ersanlı Behar, a.g.e, s.180- 183. Uluğ İğdemir, a.g.e, s.46.

⁹⁰⁶ **İkinci Türk Tarih Kongresi, Kongrenin Çalışmaları ve Kongreye Sunulan Tebliğler**, İstanbul, 1943, s.2-3.

⁹⁰⁷ İTTK, s.15-20.

⁹⁰⁸ İTTK, s.72,73.

ve faydalı tartışmalar yapmışlardır. Bunlardan Rüstow; “*At ve Araba Kullanımının Tarih ve Sosyoloji Bakımından Ehemmiyeti*” adlı bildirisinde en eski Türk kavimlerinin Atın ehlileşirmesinin önemini işaret ederek, şunları söylemiştir:

“...Süvari, yaya gidebilenden daha yüksekte olduğu ve hayvanın sırtında etrafını görebildiği ve mekan itibariyle yüksekte durduğu için emir vermesi kolaylaşmıştır. Burada mekân itibariyle yüksel olmayı, rütbe itibariyle yüksek olmakla bir tutuyoruz ki, bu da tabiidir. Fakat bu iki şeyi niçin müsavî tutuyoruz? Bunu çok düşünmüyoruz. Atın sırtında oturan “üstte” olandır. Buna göre hâkimiyete ait kelimeler “üstte olmaktan” menşeyini alır... Atın ehlileşirilmesi de biniciliğin keşfinden en hâd siyasî ve içtimai meseleye kadar giden hâd cihan tarihine ait inkişaf çizgilerinin en ehemmiyetlisidir. Bu hattın tarihten önceki başlangıcında atı ehlileşiren ve ilk biniciler olan Türkler bulunuyor.”⁹⁰⁹

İkinci Türk Tarih Kongresi'nin, Birinci kongreden itibaren Türk tarihi hususunda yapılan araştırmaları ve çalışmaları dünya bilim çevrelerine açıklanması bakımından büyük önemi vardır. Türk Tarih Kongrelerinin asıl önemi Tarih Tezi'nin uzmanlar tarafından tartışılarak geliştirilmesi ve olgunlaştırılmasıdır. İkinci Kongre Birincisinden farklı olarak yabancı uzmanlar katılmışlardır Yabancı bilim adamları bildirimlerinde daha genel anlamda olup dünya tarihinin çeşitli yönleri üzerinde durmasına karşılık, yerli bilim adamları daha çok Türk Tarih Tezini desteklemek için Türk dili ve Türk milletinin dünyadaki yeri, Anadolu'nun Türklüğü konusuna ağırlık vermişlerdir. Türk Tarih Kurumu Genel Sekreteri Muzaffer Göker; “*Türk tarih kurumu tarafından ortaya atılan ilmi hakikatler etrafında büyük bir âlim kitlesi birleşmiş bulunuyordu.*” demesine rağmen yabancı konuşmacılar arasında Tez'i destekler mahiyette konuşma yapanlar olduğu gibi Türk Tarih Tezinden farklı düşünenler de olmuştur.

İkinci Türk Tarih Kongresinde yerli ve yabancı ilim adamları bildirimlerin de filoloji, antropoloji ve özellikle de arkeoloji alanına daha çok ağırlık vermişlerdir. Kongredeki çalışmaların büyük bölümü 1935 yılından itibaren başlayan zamanla daha önem kazanan arkeolojik kazılardan elde edilen somut maddî delillerin ilim dünyasına sunulması ile geçmiştir. Bu açıdan bakıldığında Behar'ın haklı olarak tesbit ettiği gibi İkinci Türk Tarih Kongresi bir anlamda “*arkeoloji*” kongresi gibidir.⁹¹⁰ İkinci Türk Tarih Kongresinde Birincisinden farklı olarak doğrudan Osmanlı Devleti ile ilgili bildirimlerin sunulmasıdır. Bu durum Osmanlıya bakışta gittikçe yumuşama olduğunu göstermektedir. Bunun sebebi Tez olağanüstü şartların ortaya koyduğu bir

⁹⁰⁹ İTTK, s.79,80.

⁹¹⁰ Büşra Ersanlı Behar, a.g.e, s.174-187.

olgu olarak düşünülduğünde, belki artık rejimin yerleştiğine inanılması ve kendine güvenle ilgili olabilir. Türk Tarih Tezi, Cumhuriyet döneminde millî tarih çalışmalarına da hız kazandırmıştır. Türk tarihleri yazıldı, tercüme yapıldı, eski metinler basıldı. Millî ve milletler arası kongreler düzenlendi. Ayrıca “*Halk Evleri*”nde de tarih çalışmalarına büyük önem verilmiştir. Bundan başka milletlerarası önemli tarih kuruluşlarına üye olunmuştur. Ayrıca Türk Tarih Kurumu, kendi teşkilatının yaptığı bilim çalışmaları dünya bilim çevrelerine duyurmak için yurt dışında birçok kongrelere katılmıştır.⁹¹¹

Türk Tarih Kurumu'nun önemli faaliyetlerinden biride milli arşivimizi kurtarma çalışmasıdır. Dünyanın en zengin arşivi olan Osmanlı arşivi dağınık binalarda bakımsız ve çürümeğe bırakılmıştır. 1935 de Türk Tarih Kurumu, bunların modern bir binada toplanması ve bilimsel metotlara göre sınıflandırması için teşebbüse geçmiş ve üyelerinden Halil Edhem Eldem'in başkanlığında bir kurul bu görevi üzerine almıştır.⁹¹² Ayrıca kütüphanecilik unsurunun gelişmesi için çaba harcanmış ve zengin ve düzenli “*Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi*” kurulmuştur.⁹¹³ Böyle zengin ve düzenli bir kütüphaneye sahip olan Türk Tarih Kurumu, bilimsel Tarih araştırmalarının temel unsurlarından olan vesikalara dayanarak çalışmayı temel ilke olarak kabul etmiştir. Diğer yandan Türk Tarih Kurumu kendisinin hazırlamakta olduğu Türk Tarihi'ne ait yazılarda olayları sadece vesikalarla ispatı üzerine kalınmayarak hafriyat işine girilmek suretiyle kıymetli malzemeler elde etmeyi başarmışlardır.⁹¹⁴ Ayrıca Türk Tarih Kurumu, bir yandan Türk tarihine ilişkin araştırmalar yaparken, öbür yandan da uygarlık tarihine yönelik ve maddi kültürü meydana çıkartacak arkeoloji araştırmalarını desteklemiştir.

Cumhuriyet dönemi Türk tarih yazıcılığının Avrupa kaynaklarıyla karşılaştırılması, başlıca Batı akımlarının yani romantizm, idealizm ve pozitivizmin hep birlikte pragmatik bir formülle ele alındığını da göstermiştir. Türk tarihçiliğinde maddi belgelerin her zaman edebi ve estetik değerlendirmelerden daha güçlü olduğuna inanılmıştır. Ulus düşüncesinin öncüleri, gerçekten de Türk Tarih Tezinin formüle edilmiş biçimini *doğa yasaları* gibi kavramış ve tamamen kaba materyalist bir biçimde ele alarak bunları tarihin ana etkeni olarak göstermişlerdir. Bir yandan da destansı, kahramanca bir geçmiş aramaya koyulmuşlardır. Destanı maddi bulgulara

⁹¹¹ A.g.e, s.183.

⁹¹² Uluğ İğdemir, a.g.e, s.47.

⁹¹³ A.g.e, s.47.

⁹¹⁴ A.g.e, s.47.

dayandırmak gibi boşa bir hayal peşinde koşulmuş, yöntemsizlik ve acelecilik esas özellik haline gelmiştir.⁹¹⁵ Türk tarih tezi ulusal tarih yazıcılığına bir gelenek kazandıramamıştır. Fakat çeşitli kesimlerde bir zihniyet, belirli bir yöntemi inkâr eden, disiplin ve yöntem tanımayan bir yaklaşım biçimi olarak yerleşmiştir. Başka bir deyişle, Türk tarih düşüncesinde bir istikrar bir devamlılık oluşturmuş, buna karşılık, ideoloji ne olursa olsun yürürlükteki siyasal iktidarın kısa vadeli amaçları için bir araç haline getirilmiştir.⁹¹⁶ Tarih çalışmalarıyla ilgili olarak belirtmesi gereken son bir nokta, yapılan tarih çalışmaları içinde sık sık “ırk” kavramının geçmesi ve hatta bu ırkın morfolojik olarak da tasvirinin yapılması, bu tanımlamaların da tarih kitaplarında geçmesidir.

Türklerin morfolojik olarak tanımları yapılmaktadır. Maalesef Türkiye’de bu gibi söz konusu durumlar, zaman zaman ifade edilmiş, kafatası ölçümlerine varan açıklamalar yapılmıştır. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, özellikle tarih ve dil çalışmalarında üstü örtük veya açık bir biçimde, ırkçı ifadeler geçmektedir. Burada ırka yönelmenin, onu tanımlamanın kötü veya olumsuz bir yönü yoktur. Çünkü Türkiye’de hiç kimse ten rengi yüzünden bir etnik ayrımcılığa tabii tutulmamıştır veya ırkçı ve faşist bir politikayla da karşı karşıya kalmamıştır. Sonuç olarak, tarih çalışmaları ile geçmişin yeniden tanımlanması ve bugünün inşası için önemli gelişmeler olmuş, tarihe olan ilgi artmıştır. Bu çalışmalarda Kemalizm bir düşünsel bütün olarak, bütün tarih anlayışını doğrudan etkilemiş, siyaset ile tarih iç içe girmiştir. Diğer yandan siyaset adamlarının tarihle uğraşması sonucunda ve Kemalizm’in gücü karşısında farklı bir anlayış ortaya çıkamamış, çıksa bile yetersiz kalmıştır. Bunun sonucunda tarih anlayışı oldukça abartılı ve çoğu konuda yetersiz kalmıştır. Yine geçmişin tasfiyesi yapılırken koskoca bir imparatorluk dönemi göz ardı edilmiş, Türk tarihi anlatılırken daha eski zamanlara hatta neolitik zamanlara gidilerek izah edilmeye çalışılmıştır. Bütün bunlara rağmen, kültür politikalarından biri olan tarih çalışmaları; toplumsal yapının şekillenmesi, bireylerin tarih bilinci ile de günü değerlendirebilmesi, ortak bir geçmiş ile birliktelik duygusu taşıyabilmesi, modern Türkiye’nin inşası için zümre şuurunun oluşturulabilmesi vb. birçok açıdan, hem modernleşmenin hem de milliyetçiliğin bir gerekliliği olarak önem taşımaktadır.

⁹¹⁵ Büşra Ersanlı Behar, a.g.e, s.196.

⁹¹⁶ A.g.e, s.195.

Sonuç itibariyle, Mustafa Kemal Türk Tarih Tezinin özünde;

“Türkler sarı ırktan değil, Brakisefal ve Beyaz ırktandır. Beyaz ırkın anayurdu ise Türklerin tarih sahnesinde ortaya çıktığı Orta Asya’dır. Dolayısıyla uygarlığın beşiği de Türklerin ana yurdu olan Orta Asya’dır. Türkler değişik nedenlerle anayurtları Orta Asya’dan göç etmiş, dolayısıyla dünyaya da uygarlığı bu odaktan yaymışlardır. Anadolu’nun ilk yerli halkları da Türklerdir. Dolayısıyla Anadolu Türklerin anayurdudur. Türklerin uygarlığa katkıları yeterince bilinmediği için bu gerçeklerin araştırılıp ortaya çıkarılması gerekmektedir.”

Türk Tarih Tezi, Türklerin dünya tarihindeki yeri hakkında görüşler ihtiva eden ve dünya tarihine bakışı, Hint-Avrupa tarihçiliğinin Atina-Roma eksenine karşı, Orta Asya-Anadolu eksenine oturtması gibi geniş konuları ele alıp yeni bakış açıları getirmiştir. Bunun yanında Tez’in inşasında tarihi delillerle bir amaca ulaşmak yerine, daha önceden belirlenmiş bir amacı ortaya koyma ve bu amaca yönelik iddiaları delillendirme yoluna gidilmiştir. Atatürk, ulus kimliğinin oluşmasında Tarih ve Dil bilimlerine büyük önem vermiştir. Türk Rönesans’ı olarak kabul ettiğimiz Kemalizm, Türk Aydınlanması’nın temel dinamiği olmuştur. Kemalizm, birçok alanda olduğu gibi çağdaş bilimi temel almıştır. Bu süreç içerisinde Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel temeli atılmıştır. Bu temel atılımında Mustafa Kemal, bir *Ulus Kimliği* oluşturmak, *Ulus* tanımlamakta Tarih ve Dil bilimleri üzerinde durmuş ve büyük önem vermiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Tarih çalışmalarına milli bir dava olarak çok büyük önem vermiştir. 1935 yılında TBMM’nin toplantısında; *“Tarihimizin ve Dilimizin karanlıklar içinde unutulmuş derinliklerini, ilmi belgelerle ortaya koydukça, yalnız Türk milleti için değil, fakat bütün ilim âlemi için kutsal bir vazife yapıldığını”* belirtmiştir.⁹¹⁷ Atatürk, Türk Tarih Kurumu çalışmalarına hız vermek, tarih çalışmalarını bilim adamlarının yanında devletin ve halkın katkılarıyla daha geniş anlamda ve yurt çapında ele almak istemiştir. Atatürk’ün tarih anlayışı çağdaş Türkiye’nin tarihsel temeli ve Türk insanının düşünsel atılımı demektir. Bu yalnızca geçmişini değil, geleceği de kapsayan kültürel bir modeldir. Atatürk’ün tarih anlayışı, çağdaş devlet, toplum ve insan modelinin temelini oluşturmaktadır.

⁹¹⁷ İsrail, Kurtcephe, “Atatürk’ün Tarih Anlayışı ve Türk Tarih Tezi”, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,2004, s.263.

5.3. İNKILÂP VE EĞİTİM

Sürekli değişen ve gelişen toplumsal yaşamda eğitim; bireysel, toplumsal, ekonomik ve siyasal işlevleri yönünden tartışma götürmez bir biçimde dinamik bir güce sahiptir. Eğitimin işlevlerinden, sahip olunan bilgi kadar pay alınmaktadır. Bu, bir toplumsal sistemin varlığını sürdürebilmesinin de ön koşuludur. Bugün gelinen noktada sürekli değişen bilginin, kesin ve mutlak bir tanımının yapılamayacağı görüşü hâkimdir. Bilginin sürekli değişimi, toplumların eğitimine yön veren değer yargılarının da değişimine neden olmaktadır. Toplumsal sistemin bir alt sistemi olan eğitim sistemi, insanlara kazandırmak istediği istendik davranışların ölçütünü, ait olduğu toplumun inanış, kültür, anlayış veya ideolojik istemlerine göre belirlemektedir. Bunun yanında bilim, teknoloji, sanat ve edebiyatta ileri bir uygarlığa ulaşabilmek için yeni oluşum ve değişimlere açık bir toplum oluşturmak, öncelikle bunları oluşturabilecek dünya görüşüne sahip insanlar yetiştirmeyi gerekli kılmaktadır.

Tarihsel süreç içinde toplumsal gereksinimlerin çeşitlenmesi ve nitelik açısından farklılaşması, toplumların eğitim sistemlerini bu yeni değişim ve koşullara göre düzenleme ihtiyacını doğurmuş, bu durum toplumda hangi insan tipinin yetiştirilmesi gerektiği sorununu da beraberinde getirmiştir. Her toplumun eğitim sistemi, o toplumun içinde bulunduğu toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik koşullarının özelliklerini taşır. Yine bir toplumun sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik koşullarına yön veren olgu ve olayların altında yatan başlıca sebep, o toplumun dünya görüşünü yansıtır. Türk Eğitim Sistemi, XVIII. yüzyıldan günümüze kadar, çağdaş anlayış ve uygulamalar yönünde bir gelişme seyri göstermektedir. Türk Eğitim Sistemi'nin evrensel kültürden pay alması normal bir süreçtir; ancak bu kültürü kendi öz kültürü üzerine inşa ederken birtakım sorunlar yaşamıştır ve yaşamaktadır. Modern Türk Devleti'nin doğuşunu simgeleyen Cumhuriyet Dönemi, tüm kurumlarını ve dolayısıyla eğitim sistemini temeline aldığı ideolojik ve bilimsel anlayışlar doğrultusunda düzenlemeye çalışmıştır. Bu süreç, kendi içinde önemli tutarlılık örnekleri sunmasının yanı sıra, günümüze kadar gelen eğitim sorunlarının çelişkilerini de içinde barındırması yönüyle eğitim tarihimizde özgün bir dönemdir.

Sosyal bütünleşmenin malzemesinin kültür, vasıtasının da eğitim olduğunu; eğitimin bir yandan kültürün parçalarını işleyerek zenginleştirirken bir yandan da bunların ilişkisini sağlayan araçları güçlendirdiğini ve uyumlu bir sistem hâline

gelmelerine yardımcı olmaktadır. Bu konuda Hüseyin Öztürk kültürü şöyle açıklamıştır:

“Kültür bir toplumun genel yasama biçimidir. Kültür, insanoğlunun fiziki çevreyi ve kendisini denetleyebilmek için edinmiş olduğu maddi ve manevi varlıkların, güçlerin toplamıdır. Kültürün bir yüzü, insanoğlunun maddi uygarlığını meydana getirmektedir: Köyler, seherler, köprüler, limanlar, yollar, çeşitli araç-gereçler ve makineler, giyim, tarım, sanayi, vb. Kültürün bir yüzü de insanoğlunun manevi uygarlığını meydana getirir: Dil, edebiyat, sanat, ahlak, eğitim, din, hukuk, gelenek ve görenekler, siyaset, devlet vb. aslında kültürün bu iki yönü birbirinin tamamlayıcısıdır ve organik bir bütün oluştururlar.”⁹¹⁸

Farklı kültür yapıları, toplumsal yapıların da büyük ölçüde farklı olmasını sağlamaktadır. Örneğine, değişime açık bir kültür yapısının, toplumsal yapıdaki birçok alanda gelişme ve ilerleme sağlayacağı açıktır. Bunun yanında değişime ve yeniliklere kapalı bir kültür yapısı, statik bir toplum yapısının oluşmasına ve yeniliklere karşı dirençli hale gelmesine neden olabilir. Bu noktada eğitime büyük bir rol düşmektedir. Bu konuda Öztürk şöyle açıklamıştır:

“Bir toplumda kültür, bir kuşaktan diğerine eğitim yoluyla aktarılır. Bu aktarma işi hem örgün eğitim, hem de yaygın eğitim yoluyla olmaktadır. Bu da kültür ile eğitim arasında organik bir bağ olduğunu gösterir bize. Kültür, eğitim yoluyla bir kuşaktan diğerine değiştirilerek, zenginleştirilerek aktarılır. Çünkü toplumlar sürekli olarak ilerlemekte ve değişmektedir.”⁹¹⁹

Şunu da belirtmekte yarar var ki; Eğitim herhangi bir ülkede o ülkeye egemen olan kültürün bir parçasıdır. Kültür eğitimi etkilediği gibi, eğitim de kültürü etkiler. Eğitimin zaman içinde kültürü etkilemesi, kültürün de değişmesine yol açmıştır. Bu suretle kültürde de değişme ve ilerlemeler olur. Kültürün eğitimle yeni kuşaklara neyi ve nasıl aktaracağı ise, ait olduğu toplumun değişkenlerine göre düzenlenmesinin yanında artık günümüzde evrensel kültürün de etkisi altındadır. Çünkü artık dünyadaki sosyal, bilimsel, ekonomik ve teknik alandaki değişimler tüm dünya ülkelerini etkilemektedir. Bu nedenle ülkeler, eğitim anlayışlarını bu sürekli ve yeni oluşumlara göre düzenleme ihtiyacı duymaktadırlar. Bu aynı zamanda bir ülkenin yaşayabilmesinin de ön koşulu olmaktadır.

⁹¹⁸ Hüseyin Öztürk, **Eğitim Sosyolojisi**, Hatiboğlu Yayınları, Ankara, 1993, s. 66.

⁹¹⁹ A.g.e, s.69.

Çağdaş kültürün kökleri, Antik Çağa veya Antik Yunan'a kadar uzanan ve günümüze kadar gelişerek devam eden dinamik bir sürecin sonucudur. Özellikle Rönesans tam bir kırılmanın yaşandığı dönemdir. Rönesans deyimini, dar anlamında “*Antik Çağ üzerindeki incelemelerin yenilenmesi, yeniden dogması*” demektir. Rönesans, Orta Çağ düzeninin çözülüp Yeni Çağı oluşturacak ilkeler ile düşüncelerin artık belirmeye başladıkları dönemdir. Bin yıla yakın bir zaman içinde Hıristiyan Avrupa'nın önemli bir kısmını büyük bir birlik içinde toplamış olan evrensel Orta Çağ devleti artık ayrı ayrı ulusal devletlere bölünmeye başlamıştır ve felsefe, yavaş da olsa, Latince ile değil, artık ulusal dillerle yazılmaya başlamıştır. Orta sınıfın uyanan girişim ruhu ekonomide yeni gelişmelere yol açmıştır; bunlar da kilisenin maddi gücünü sarsmış, sosyal yapıdaki kaymalar da feodalizmin dayanaklarını ortadan kaldırmıştır. Şehirli orta sınıfın yeni hayat görüşü, yasamanın yeni biçimi, artık kiliseden kopmaya başlayan yeni bir eğitime yol açmıştır. Bunların gerçekleşmesinin en önemli nedeni de barut, matbaa ve pusulanın Batı'da kullanımının yaygınlaşmasıdır.⁹²⁰ Ayrıca bu dönem diğer bir önemli neden olan *Hümanizmi* de unutmamak gerekir.

XIX. yüzyılda Rönesans çağının Batı kültürünü ve eğitimini Eski Yunan ile uzantısı olarak görülen Latin kültürüne dayandırma ülküsünün adının konması yoluyla söz dağarcığına giren Hümanizm kavramı, en genel anlamıyla, insanın yazgısının insanın kendisi dışında hiçbir güce emanet edilemeyeceğini, insanlığın insana yaraşır bir yaşama ancak insanın kendi çabasıyla, kendi akıyla ulaşabileceğini savunan görüşe karşılık gelir. Bu yeni hayat duygusu, dinden bağımsız bir kültür kurmak, insan ve dünya ile ilgili bir felsefe oluşturmak ve kültür bilimlerinin doğal bir sistemini temellendirmek istemiştir. Rönesans, insanı evrensel bir organizmanın renksiz bir üyesi olmaktan kurtarıp onu kişiliğini arayan, benliğinin özel renklerini bütün canlılıklarıyla ortaya koymak isteyen birey olarak ele almıştır. Tanrı merkezli değil de, insan merkezli olmasından ötürü Eski Yunan kültürünün klasik yapıtlarını yücelten, bunları en yüksek kültürün ürünü sayıp kendine örnek alan hümanizm, Orta Çağın *Skolastik düşünce* dizgesine, dinsel çileciliğine ve dogmacı düşünme biçimine tepki olarak doğmuştur.⁹²¹ Ayrıca Rönesans'ın diğer bir önemli kırılması devlet ve hukuk alanlarındaki laikleşmesi ile karşımıza çıkmaktadır. Yeni din anlayışı da, en basta, reform denilen büyük din akımında kendini

⁹²⁰ Ahmet Cevizci, **Felsefe Tarihine Giriş**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s.74.

⁹²¹ Abdülbâki Güçlü, Erkan Uzun, **Felsefe Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, s.754.

gerçekleştirmiştir. Reform, eski kiliseyi asıp yeni bir kilise getirmek ister; onda ilk Hristiyanlığa dönmek isteğini buluruz, bunun içinde Orta Çağ kilisesinin bozup değiştirdiği Hristiyan inançlarını orijinal biçimleriyle yeniden kurmağa çalışır. Rönesans, Orta Çağın dinî kültürü yerine her bakımdan bu dünyanın olan, artık öbür dünyaya değil de bu dünyaya bağlı olmak isteyen bir kültürün kurulmaya başladığı çağdır. Bu süreçte bilim, sanat, devlet vb. kendi özerkliğini kazanmaya, kendi hakkını elde etmeye doğru ilerlemiştir.

Fransız İhtilali'ni duygu yönünden besleyen, Yeni Çağın kültür sorununu ilk olarak ortaya koyan kişi ise Jean Jacques Rousseau'dur. Aydınlanmanın içinde ve aynı zamanda aydınlanmayı sona erdirecek anlayışların da kaynağı olan Rousseau, insan kültürünün büyük bir ilerleme içinde bulunduğuna inanan bir devrin ortasında kültürün zararlı olduğunu söyleyerek, akla güveni olan aydınlanmada önemli bir değişime yol açmıştır. Çağın düşüncesine bir şekilde damgasını vuran pek çok okul olmuştur; ve bu okullar, pozitivizm ve irrasyonizm, liberalizm ve Marksizm, idealizm ve pragmatizm çiftlerinde olduğu gibi farklı ve güçlü karşıtlık dizileri içinde bir arada var olmuştur.

Milliyetçiliğin ve modern devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte okullara ulusal sistemi oluşturma işlevi verilmiştir. Endüstrileşmenin yol açtığı sosyal sınıf bilincinin ortaya çıkması ulusal devletler ve onların yönetsel ve eğitimsel sistemlerini kontrol eden sosyal, ekonomik ve siyasal gruplar arasında bir rekabete neden olmuştur. Sonuç olarak da, kurumlaşmış eğitim ve öğretimin büyük bir kısmı ideolojik görüşler ve programlar tarafından biçimlendirilmiştir. Meşrulaştırma, siyasal iktidarların; ideoloji de meşrulaştırmanın gerekli bir aracıdır. Meşrulaştırma ve ideoloji iç içedir. Meşrulaştırılan ideolojidir ve belli bir değer, bilgi, inanç, tutum ya da davranış tarzının meşrulaştırılması için de ideolojiler gerekli bir öğedir. Eğitim kurumları, siyasal sistemin haklılaştırılmasında ideolojilerin üretildiği en önemli kurumlardır. İdeoloji, insanın doğası ve yaşamında yer alan bilişsel inanç ve değerlerin kapsamlı bir alanıdır. Toplumsal istek ve gereksinimleri karşılamak amacıyla üretilen ideoloji, doğal olarak bir toplumda yer alan sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel gerçekliğin düşünsel boyutunu oluşturur. Bu nedenle tüm toplumlarda eğitimin içeriği ve amaçları egemen ideoloji tarafından belirlenmektedir.

İdeolojinin eğitim kurumlarındaki etkinliğinin, genel olarak *Rönesans Döneminde* başladığı söylenebilir. Uluslaşma ve modern devletin kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için ortak bir kültüre sahip bireylere olan ihtiyacı, okulların devlet

tarafından desteklenmesine neden olmuştur. Böylece siyasi yapıda din yerine yeni ideolojiler hâkim olmaya başlamıştır.⁹²² İdeoloji kavramı gerçekte kitle toplumunun belirmesiyle birlikte önem kazanan inançları dile getirmektedir. İdeoloji, genelde insan eyleminin amacını, bu amaca nasıl varılacağını tanımlayan, toplumsal ve fiziksel gerçekliğin niteliğini belirleyen bir değerlendirici ilkeler dizgesi olarak görülmektedir. Eğitimin devletçe örgütlenmesinin, devletin yönetime gereken insanları yetiştirmek istemesiyle başladığı bilinmektedir. Ardından eğitimin gücünü gören devlet, eğitim yoluyla halkı kendine uyumlu ve bağımlı kılmak için eğitim sistemini kurmuş, böylece ülke kalkınmasına gereken insan gücünü yetiştirme gereksinmesi doğmuştur.⁹²³ Devlet, bazı amaçlara ulaşmada eğitimi bir araç olarak kullanılabilir, eğitim buna göre bir yön ve içerik kazanmaktadır. Hobbes ve Locke gibi filozofların da vurguladığı gibi, politika ve eğitim iç içedir. Eğitim, devletin otoritesinin bir ifadesi olmaktadır. Machiavelli, eğitimi yöneticilerin devletin çıkarlarını daha da ileriye götürmek için kullandıkları bir araç olarak görmektedir.⁹²⁴ Böylece eğitim; bilgi, mutluluk, iyilik gibi amaçlarının ötesinde bilgi aktarma etkinliği olarak birtakım yapıların etkisi altında biçimlenen bir kurum olmaktadır. Bu yapıların en önemlisi de devlettir. Eğitimin, siyasi sisteme ekonomik, ideolojik ve siyasal girdiler sağlayarak devletin sürdürülmesine katkıda bulunduğu söylenebilir. Eğitim sistemleri, siyasi sistemin özelliğine göre otoriter ya da demokratik biçimde örgütlenebilirler. Bu bakımdan siyasi gücün biçimi eğitimin en önemli sınırlayıcısı olarak değerlendirilebilir. Eğitimin, monarşik siyasi bir sistemde otorite merkezli, oligarşik bir sistemde ise belli bir grubun seçkinler, aydınlar, bürokratlar, askerler, toprak ağaları, sanayiciler, siyasi partiler vb. değerlerini ve ekonomik çıkarlarını koruyacak biçimde düzenlendiği söylenebilir.⁹²⁵

Eğitim amaçlarının oluşturulmasında ve uygulanmasında ideolojiler belirleyici bir özelliğe sahiptirler. Bu bağlamda her felsefi akım, birer ideoloji örneğidir. Örneğin; idealizm ve realizme dayalı olarak geçmişe geleneğe, inançlara, otoriteye bağlılığı ve toplumsal hiyerarşiyi öne çıkaran, sosyal değişmeye karşı dirençli bir ideoloji, daimcilik ve esasicilik eğitim akımlarına göre kendi eğitim sistemini

⁹²² Feyyat Gökçe, **Değişme Sürecinde Devlet ve Eğitim**, Eylül Kitap ve Yayınevi, Ankara, 2000, s. 85,86.

⁹²³ İbrahim Ethem Başaran, **Eğitime Giriş**, Umut Yayım, Ankara, 1998, s.99.

⁹²⁴ Kemal İnal, **Eğitim ve İktidar**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2004, s.40.

⁹²⁵ Feyyat Gökçe, a.g.e, s.61.

düzenlemelidir.⁹²⁶ Liberalizm; pragmatizm, naturalizm ve varoluşçuluk eğitimi, okulu yaşamın kendisi olarak değerlendiren, işbirliği temelinde ele alan ve demokrasi içinde düşünen ilerlemecilik ile toplumu yeniden düzenleme ve gerçek demokrasiyi kurma düşüncesini amaçlayan yeniden kurmacılık ve deneyerek, yaparak-yaşayarak öğrenmeyi hedef alan deneyselcilik kuramlarını temeline almıştır. Milliyetçilik formunda ise ulusal sembol ve değerler ile eğitimsel amaçların oluşturulup uygulanması planlanır. Marksist felsefe içinde ele alınan sosyalizme göre de eğitimsel amaçlar, toplumsal olanakların birlikte ve eşit olarak paylaşımı temelindeki üretim ilişkilerinin oluştuğu değerlerin üretilmesine hizmet eder.⁹²⁷

Eğitim, *çevre ayarlaması yoluyla kişinin davranışlarını istendik yönde değiştirme ve değerlendirme süreci* olarak tanımlandığında bu istendik davranışların ölçütlerinin neler olduğu, eğitimde temele alınan farklı felsefi düşünce sistemlerine göre düzenlenmektedir.⁹²⁸ Eğitim, toplumsal yapı içinde yer alan temel kurumlardan biridir ve toplumsal yapı içindeki diğer kurumlara ilişki içindedir. Eğitim kurumu, ekonomik değişimlerle belirlenebileceği gibi bu kurumları da etkileyebilmekte; siyasal yapılarda hükümet, siyasal partiler, parlamento vb. oluşumların yönlendirmesi altında kalabildiği gibi yetiştirdiği insan gücüyle bu yapıları değişime de zorlayabilmektedir. Öte yandan eğitim kurumu, toplumun sınıfsal yapısı ve bu yapı içinde yer alan çıkar grupları ile onların düşünsel ve ideolojik etki alanına girer. Eğitim kurumlarında ne tür insan yetiştirileceği, meşru görülen hangi değer ve bilgilerin öğretileceği, hangi ideallerin aktarılacağı, diğer kurumların etkilenmesi ve çoğu zaman da belirlemesi altında gerçekleşir. O halde, eğitim kurumunu oluşturan öğelerin yani okul, müfredat, ders kitapları vb. tanımlamasını yaparken, eğitimin içsel yapı ve işleyiş sürecini belirlerken ve eğitsel uygulamaları öğretim, sosyalleştirme vb. belli bir bağlama oturturken bütünsel bir bakış açısı kullanmak gerekmektedir.⁹²⁹ Bir milletin ekonomik, politik ve toplumsal sistemleri belli bir felsefeye dayanmaktadır. Eğitim de ekonomik, toplumsal ve politik sistemlerin bir alt sistemi olduğundan eğitimle bu sistemlerin dayandığı felsefenin aynı olması gerekmektedir. Çünkü eğitim sistemi, ekonomik, toplumsal ve politik hedefleri her vatandaşa kazandırma, toplumu ve bireyi bu hedefleri gerçekleştirecek nitelikte yetiştirmek üzere oluşturulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığının

⁹²⁶ A.g.e, s.85.

⁹²⁷ A.g.e, s.86.

⁹²⁸ Veynel Sönmez, **Eğitim Felsefesi**. Ankara: Anı Yayıncılık, 2002, s.34

⁹²⁹ Kemal İnal, a.g.e, s.39.

izlediği eğitim politikasının temelinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin eğitim felsefesi yatmaktadır.

Cumhuriyet dönemi eğitim sistemini açıklamadan önce Türk Tarihinde “*Eğitim Sistemi*”nin kısaca değişim sürecine bakmamız Cumhuriyet dönemini daha iyi anlamamıza yol açacaktır. Tarihte ilk Türk devletleri olarak bilinen Hun Devleti, Göktürk Devleti ve Uygur Devleti'nin hüküm sürdüğü İslamiyet öncesi dönemde güçlü bir savaşçı olma, ata binme, kılıç kullanma gibi niteliklerin kazandırılması üzerinde durulmaktaydı. Göçebe tarzı bir toplum yapısına sahip olan Hunların, alfabe ve yazı dillerinin olmamasına karşın, Göktürklerin ve Uygurların gelişmiş bir alfabe ve yazı dillerinin bulunduğu bilinmektedir. Fakat Türklerin, bu üç uygarlık döneminde de oturmuş bir eğitim kurumundan bahsetmek zordur. Eski Türklerin, günlük yaşamlarıyla, inanç ve felsefelerinin aydınlatılmasında tarihlerinin belge ve malzemeden uzak olan dönemlerine ışık tutan eserler olan destanlar, önemli öğeler olarak kullanılmaktadır. Destanlar ve diğer sözlü kültür ürünleri Türk ailesinde çocuk kültürünü belirleyen değerler konusunda bazı önemli ipuçları sunmaktadır. Yaratılış ve Türeyiş Destanı, Oğuz Kaan Destanı, Manas Destanı bu bağlamda değerlendirmelere imkân verecek, günlük yaşama ışık tutacak malzemeler içermektedirler. Bu kaynaklardaki çocuk eğitimi değerleri, erkek çocuğunun kız çocuğuna göre daha işlevsel ve daha makbul olduğu yönündedir.

İslamiyet öncesi dönem Türklerin toplumsal yaşamlarında tarihin gücünü ve etkisini temsil eden bir dönemdir. Tarih, belgeden ve yazılı kültürden uzak gizemi ve bilinmezi ifade etmektedir. Coğrafyanın, metafizik kültürün ve rastlantıların belirlediği bir yaşamdan ortaya çıkan tablo, tarihin belirtilen etki ve gücünün ortak sonucudur.⁹³⁰ Göçebe hayatı yasayan Hunlarda eğitimin şekillenmesinde, içinde buldukları sosyal ve fiziki çevrenin büyük bir etkisi vardır. Çin gibi büyük bir devlete karşı varlıklarını koruyabilmek ve Orta Asya gibi zor iklim koşullarında yaşayabilmek, kişileri ancak iyi bir savaşçı, iyi bir yönetici ve teşkilatçı, ayrıca savaşa dayalı el sanatları alanlarında başarılı zanaatkar olarak yetiştirmeyi gerekli kılmaktaydı. Savaş ve yöneticilik eğitimi, toplumun ortak değerlerinden ibaret olan töreler tarafından belirlenmiştir. Hunlarda askerî nitelikli bir teşkilatlanma olmakla beraber eğitim, henüz devletin bir görevi olarak görülmemektedir. Uygurlarda devlet ve toplumun eğitime ilgi göstermesine karşın devletin, eğitimi bir kamu hizmeti

⁹³⁰ İsmail Doğan, **Toplum ve Eğitim Sorunları Üzerine Felsefi ve Sosyolojik Tahliller**, Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2004, s.257-259.

haline getirdiğini söylemek mümkün değildir.⁹³¹ İslamiyet öncesinde Türklerde eğitim, oymak ve oba yönetiminin sorumluluğundaydı. Genel olarak eğitim; savaş, savunma, avcılık, spor, hayvancılık, et ve süt ürünlerinin üretimi, özellikle demircilik, dericilik gibi el sanatları, bazı tarım işleri konularında yapılırdı. Okuma, yazma ve bilimsel konularda eğitim yaygın değildi.⁹³² Eğitim ve öğretim yoluyla yeni kuşaklara yaşamını sürdürmede kullanacağı bilgi ve beceriler kazandırılmaya çalışılmış, onları kendi kültürüne göre biçimlendirmeye öncelik tanınmıştır. Güçlü bir yaygın eğitim anlayışı hâkim olmuştur. Bozkırda yasayabilen, iyi binici, savaşçı, cömert, cesur, akılcı, bilgeliğe değer veren, büyüklerine saygı duyan, itaat eden, devlete ve geleneklerine bağlı insan yetiştirilmeye çalışılmıştır.⁹³³ Bu dönemdeki Türk toplumlarının hem yaşayış biçimlerinden doğan hem de yaşayış biçimlerine yön veren törelerin, aynı zamanda onların eğitim felsefesini oluşturduğu söylenebilir.

Her dinin, kendine inanan insanlara kazandırmak istediği bir dünya görüşü ve düzeni olması bakımından bir hayat felsefesi vardır. Bu nedenle her din, aynı zamanda belli bir eğitim anlayışına da sahiptir. İslam dini, Doğu kültüründe önemli bir yere sahip olması nedeniyle Doğu'nun eğitim anlayışında tarih boyunca etkili olmuştur. İslam dini, eğitim sistemini de dinî kurallara göre şekillendirmiştir. İslam eğitiminde sabit kuralların dışında, bu kurallara aykırı olmayan örf ve âdetler de geçerlidir. İslami eğitimin amacı bunların dışında iyi insan yetiştirmektir. İyi insan veya Müslüman, elinden ve dilinden başkalarının rahatsız olmadığı kişi, olarak tanımlanmaktadır. Kısaca İslam eğitim felsefesinin amacı, insanların hem bu dünyada hem de ahirette mutlu etmeye çalışmaktır.⁹³⁴ İslam dini kendi dogmalarını mantıklı bir temele oturtmak için *kelâm ilmi* adıyla bir felsefe oluşturmuştur. İslam kültüründe kelâm, genellikle akli ve naklî delillere başvurarak temel dinî hükümleri açıklayan, sistemleştiren ve savunan bir disiplin şeklinde yorumlanabilir.⁹³⁵

İslamiyet'le 751 Talas Savaşıyla tanışan Türklerin kitleler hâlinde Müslüman olmaya başlamaları X. yüzyıla rastlar. Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte yeni bir medeniyete dâhil oldukları görülür. Bu olgu Türklerin yaşam tarzlarında, günlük alışkanlıklarında dönüşüm ve değişim anlamına gelir. Buna bağlı olarak Türk günlük

⁹³¹ Ersoy Tasdemirci, **Cumhuriyet Dönemi Türk Millî Eğitim Politikasının Ana Devrelerinin Üzerine Tahlil ve Mukayeseli Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1984, s. 22,23.

⁹³² İbrahim Ethem Başaran, a.g.e, s.108.

⁹³³ Ahmet Üstün, Eşref Nural, **Eğitim Üzerine**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2002, s.56.

⁹³⁴ Hasan Çelikkaya, **Eğitime Giriş**, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1997, s.98-101.

⁹³⁵ Mehmet S. Aydın, **Din Felsefesi**, Selçuk Yayınları, Ankara, 1992, s.14.

yaşamda İslamiyet'in etkisi görülmeye başlamıştır.⁹³⁶ Din, tüm insanlık tarihi boyunca toplumların ekonomik, sosyal ve politik faaliyetlerinin düzenlenmesinde önemli rol oynamıştır. Eğitimin gelişimi incelendiğinde de ilk formal eğitimin dinî kurumlarda verilmeye başlandığı görülmektedir. Sümer, Mısır, Elam, Eti gibi eski çağlarda kurulmuş devletlerde, tapınakların çoğunun birer okul haline getirildiğini gösteren izlere rastlanmıştır.⁹³⁷Türk toplumunun ilk örgün eğitim-öğretim kurumu olan *Medreseler*, bir okul olarak ilk Müslüman Türk devleti Karahanlılar döneminde ortaya çıkmıştır. Bu kurumlar, Türkiye Devleti kuruluncaya kadar yaşamıştır. Türk düşünür ve eğitimcileri hem İslam dünyasındaki düşünür ve eğitimcilerinden etkilenmişler, hem de bu düşüncelere katkıda bulunmuşlardır. Böylece Türk toplumunun eski değer ve töreleri değişme yoluna gitmiştir; *alp* yani savaşçı tipi insan yerine *gazi*, *veli*, *alperen* din için savaşan insan tipi yetiştirme önem kazanmıştır.⁹³⁸ İlk Türk medreselerinde, özellikle Fârâbi ve İbn Sinâ'nın eğitimle ilgili görüşlerine önem verilmiştir. Her konuyu tartışabilen ilk İslam alimleri, Antik Yunan kaynaklarından yararlanmışlardır. Bu nedenle ilk medreselerin eğitim felsefesinde nakilciliğin yanında akılcılık da önemli bir yere sahip olmuştur.

Türk medreseleri, daha çok Selçuklularda önem kazanmış ve yayılmıştır. Bu dönemdeki medreselerin amaçları, genel olarak; İslam dinini yaymak, devlete memur ve ülkeye din adamı yetiştirmek, yeni ele geçirilen ülkelerin manen de fethini sağlamak, yoksul ve yetenekli kişileri topluma kazandırmaktır. Vezir Nizamülmülk'ün belirttiği gibi bilginleri bir görev ve maaşla medreselere bağlayıp denetim altında tutmak ve böylece devlete karşı gizli hareketlere katılma ihtimalini ortadan kaldırmak, bilime ve eğitime önem vermektir. 1067'de Bağdat'ta Nizamülmülk'ün tarafından açılan ve yükseköğretim kurumları olarak bilinen *Nizamiye Medreseleri*, Büyük Selçuklu Devleti'nin çöküş sürecine girmesiyle önemini kaybetmeye başlamış ve 1400'lü yılların başında tamamen yok olmuştur. Selçuklularda örgün eğitim kurumu olan medreseler yanında, ilk kez Selçuklu döneminde XIII. yüzyılda kurulan ve Osmanlı dönemi boyunca devam eden Ahilik kurumunda usta, kalfa ve çıraklara meslek öncesi ve meslek içinde eğitim verilmekteydi. Bu yaygın eğitim; mesleki, ahlaki ve askerî bir karakter taşımaktaydı. Mesleki eğitim işyerinde, ahlaki eğitim zaviyelerde ve askerî eğitim askerlik kurumu içinde gerçekleştirilmekteydi.⁹³⁹

⁹³⁶ İsmail Doğan, a.g.e, sayfa 259.

⁹³⁷ Cahit Baltacı, **XI-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İrfan Matbaası, İstanbul, 1976, s.1.

⁹³⁸ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2004, 20.

⁹³⁹ A.g.e, s.48,49.

Osmanlılar döneminde sayıları artan medreseler; dinî, edebî, felsefi eğitimin verildiği ve devlete eleman yetiştirilmek üzere vakıflar tarafından finanse edilen eğitim kurumlarıdır. Medreseler, XVI. yüzyıldan itibaren sadece dinsel eğitim veren kurumlar hâline gelir ve daha sonraki yüzyıllarda önemini kaybeder. Önceleri, 4-11 yaşları arasındaki kız ve erkek çocukların gittiği *Sıbyan Okulları* (ilkokul) ve medreseler olmak üzere iki çeşit okul bulunan Osmanlı Devleti'nde eğitim faaliyetleri, bir hayır ismi, bir dinî görev olarak kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde geleneksel okullar olarak bilinen Sıbyan okulları ve medreseler yanında bir de 1455 yılında kurulan, yönetici ve devlet adamı yetiştirme amacı taşıyan *Enderun* (saray) okulları vardı. Sıbyan okulu ve medreselere yalnız Müslüman çocukları alınırken, Enderun okullarına devşirme kanunu gereğince Hıristiyan tebaanın çocukları alınmaktaydı. Osmanlı Dönemi boyunca çok sayıda Sadrazam, Şeyhülislam, Kaptan-ı Derya, Mimar, Şair, Ressam ve Tarihçi yetiştirdiği bilinen Enderun okullarında Türkçe eğitim yapılmakta ve din, edebiyat, tarih, matematik, müzik ve beden eğitimi gibi dersler okutulmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde genel olarak dinsel içerikli olan eğitim, daha çok yönetsel, askerî ve bazı dinî kurumlara eleman yetiştirme görevini üstlenmiştir. İslamiyet'e dayalı eğitim değerleri Selçuklularda olduğu gibi Osmanlı eğitiminin de belirleyicisi olmuştur. Bu okullar, XVIII. yüzyıldan itibaren önemini yitirir ve 1908 yılında tamamen kapatılmıştır.⁹⁴⁰

XVIII. yüzyıldan Tanzimat'ın ilanına kadar geçen süre, Osmanlı Devleti için birçok yönden bir geçiş dönemi özelliği taşımaktadır. Fransız İhtilali ve Sanayi İnkılâbının oluşturduğu yeni Avrupa düzeninde, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ni Batı kapitalizmine girişimini sağlayacak ve ona uyacak niteliğe getirme çabaları, bunu sağlamak için Osmanlı yönetimindeki farklı etnik ve dinsel gruplar üzerinde hak iddia etmeleri ve Sanayi İnkılâbının oluşturduğu rekabetle Avrupa'da başlayan ekonomik ve siyasi bloklar içinde Osmanlı Devleti'ne olan gereksinim, Osmanlı Devlet yapısında da yeni ideolojik, siyasi ve ekonomik oluşumlara yol açmıştır. Avrupa'da 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali'nin yaydığı ulusların bağımsızlığı düşüncesi, Osmanlı gibi çok ulustan oluşmuş bir devleti dağılma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Osmanlı aydınları, ülke insanlarını bir arada tutmak amacıyla Osmanlılık ideolojisinin kuramsal temellerini oluşturmaya çalışmışlardır. İlk defa eğitim, devlete siyasi, ideolojik ve ekonomik güç sağlayan bir araç olarak fark edilmiş ve doğal olarak devletin güçlerini elde etmede en önemli

⁹⁴⁰ Nurettin Fidan, Münire Erden, **Eğitime Giriş**, Alkım Yayınları, 1998, s. 187.

kurum olarak gördüğü ordudan ise başlanmıştır. Siyasi gücü eğitmek amacıyla Batılı eğitimcileri İstanbul'a getirme, yönetici kadroyu Avrupa'ya gönderme ve devlete ideolojik, siyasi ve ekonomik güç sağlayan kurumları Batılı anlamda oluşturma çabalarının bu dönemde başladığı söylenebilir.⁹⁴¹

Osmanlı Devleti'nin, kurumlarını Batı'nın anlayış ve uygulamaları yönünde düzenlemeye başlamasının en önemli nedenlerinden biri, belki de en önemli nedeni; Batı'nın bilim ve teknikte gelişerek dünyada sosyal, politik, ideolojik ve ekonomik gücü eline geçirmesi sonucu, son dönemlerinde ekonomik olarak güçsüz durumda bulunan Osmanlı Devleti'nin ekonomik olarak Batı'ya bağımlı hale gelmesidir. Taner Timur, bu durumu şu sözleriyle özetlemiştir:

"Batı kapitalizminin gelişme sürecinde devrimci burjuva sınıfları, feodal senyörleri önce borçlandırma suretiyle kendilerine bağlamışlar, daha sonra da devrim ya da evrim yoluyla siyasi iktidara tamamen hâkim olmuşlardır. Batı burjuvazisi aynı süreci devlet aracılığı ile Osmanlı ülkesinde de başarılı bir şekilde uygulamıştır. Tımar sisteminin çöküşü ve ayanın bir nevi feodal sınıf hâline gelişi, Osmanlı merkezi devlet sistemini zaafa uğratıp, vergi sistemini sarsınca, devlet ricaline, artan saray ve kamu masraflarını karşılamak üzere Batı ülkelerinden borç almak cazip bir yol olarak görünmüştür. Bu süreç Osmanlı Devleti'ni Batı ülkelerine bağlamanın en kısa ve en emin yolu olmuştur. (...) Tanzimat'tan itibaren girilen Batılılaşma hareketlerinin amacının, merkezî devleti kuvvetlendirme olduğunu söyleyebiliriz. Aslında Batı'yla olan ilişkileri, Osmanlı Devleti'ni içerde kuvvetli olduğu ölçüde dışarıda zayıf kılacak nitelikteydi. Bu yüzden Batılılar, devleti kuvvetlendirmeye çalışan Osmanlı idarecilerine yardımcı olmuşlardır. Ancak bu çabaların başarısızlığı sonucunda, Batılı ülkeler Düyun-u Umumiye idaresini kurarak birtakım Osmanlı vergilerini bizzat toplamaya koyulmuşlardı. Atatürk'ün belirttiği gibi bu dönemde, Osmanlı Devleti Batı sermayesini koruyan bir jandarmadan başka bir şey değildi."⁹⁴²

XVIII. yüzyılda, Avrupa'daki ekonomik ve politik değişimlerden olumsuz yönde etkilenen Osmanlı Devleti, Batı'daki gelişmelere ayak uyduramayarak giderek ekonomik ve askerî gücünü yitirmiş, bu amaçla eğitim alanında reformlar yapılması gerektiği düşünülmüştür. 1776-1839 yılları arasında başlayan eğitimde ilk yenileşme hareketleri sonucunda Batı'dan esinlenilerek oluşturulan ilk eğitim kurumları, yükseköğretim kurumları olan askerî teknik okullardır. Bu dönemde ilk kez, ilköğretim zorunluluğu getirilmiştir. Batı ile ilişkiler artmış ve Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye başlanmıştır. İlk kez Türkçe gazete olan Takvim-i Vaka-yı

⁹⁴¹ Feyyat Gökçe, a.g.e, s.220.

⁹⁴² Taner Timur, **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s.10-12.

yayımlanmıştır. Pozitif bilim, matematik ve doğal bilimler alanlarında kitaplar hazırlanmış, Avrupa'nın modern matematik ve fiziği kısmen de olsa öğretim alanına girmiştir ve askerî okullarda okutulmuştur. Ayrıca Avrupa'dan esinlenilerek modern, tıp okulları açılmıştır.⁹⁴³ Böylece daha çok dinsel içerikli olan eğitimden kısmen de olsa bilimsel bir yöne doğru eğilimin başladığı söylenebilir. Avrupa'nın bilimde, teknolojiye, sanatta ve edebiyatta büyük atılımlar gerçekleştirmesi, temelde dünya görüşünün, bilimsel yönde değişmesinin bir sonucu olmuştur. Avrupa'da oluşturulan bu yeni dünya görüşü ise temellerini kendi kültürünün doğal tarihsel süreci içinden almış ve bir ihtiyaç olarak kendini göstermiştir. Avrupa'nın yeni değerler oluşturmada din, felsefe ve bilim uzlaşmasını sağlamanın da büyük bir rolü olmuştur. Oysa XVI. yüzyılda Türk dünyasındaki felsefi düşünce, Orta Çağ İslam felsefesinin yani Gazali ile Farabi ve İbn Sina'nın görüşlerini derinleştiren İbn Rüşd tartışmasının bıraktığı yerde kalmıştır. Uzun yıllar konu edinilen bu tartışma bile hiçbir başarılı çözüm yolu bulamamıştır. İbn Rüşd'ün *yarı Aristoculuğu* ile Gazali'nin *sert imancılığı* iki çığırı kendi taassupları içinde kapanmaya mahkûm etmiştir. Türklerde VIII. ve XII. yüzyıllarda başlayan bilim, teknik, sanat ve felsefe faaliyetlerinin yerini XVI. yüzyılda tamamen *tekrarcılıktan* ve *kopyacılıktan* ileri gidemeyen dar bir skolastik anlayış almıştır. Osmanlı Devleti'nde XVI. ve XIX. yüzyıllar arasında esaslı düşünce faaliyetler olmamıştır.

Batı kültürü, önce ekonomik ve siyasi alanda sonra bütün değerler alanında dünya görüşü olacak kadar genişlediği zaman, XVI. yüzyıldan sonra onun gelişim hızına ayak uyduramayan kültürler için tek yol *Modernleşmek* olmuştur. Halkın tesirinden uzak olan ve her defasında gerici hareketlere maruz kalan Osmanlı Devleti'ndeki ilk yenileşme hareketleri, ordunun başarısından üzüntü duyan ve yenilginin sebebini Batı'daki teknik üstünlükte gören devlet otoritesinden gelmiştir. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı, modernleşmeyi kesin çizgileriyle tanımlamaya çalışırken Avrupa ile İslam kültürü arasındaki dünya görüşlerindeki ayrılıklar sürüp gitmiştir. Osmanlı Devleti'nin yenileşme girişimlerinden radikal anlamda sonuçlar alamayışının nedeni, modern kültürün köklerine inmeden sadece onun ürünlerinden faydalanma zihniyetinden kaynaklanmaktadır. Kültür ve uygarlık, birbirinden ayrı tutulduğu için bu iki dünya görüşü uzlaştırılamamıştır. Kültür, her çağda ve her bölgede yaratıcı, üretici faaliyet olarak tanımlandığında Osmanlı Devlet'i için de modernleşme, bu yaratıcı ve üretici faaliyet seviyesine ulaşmakla

⁹⁴³ Yahya Akyüz, a.g.e, s.132-135.

gerçekleşebilirdi. Gerçek kültürde sanatın, hukukun, ahlakın felsefeden ve bilimden ayıramayacağı; Avrupa'nın yaratıcılığını ve üreticiliğini sağlayan faktörlerin, onun dünya görüşü ve zihniyeti olduğu; topyekûn bir dünya görüşüne varamadıkça çağdaş kültüre girmenin imkânsızlığı ortadadır.⁹⁴⁴ Sonuç itibariyle yenilikler, kaynağını halktan almışsa istenen başarı sağlanabilir.

Ayrıca XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde büyük halk kitlelerini çağın gerektirdiği değişimlere ve yeniliklere açık olarak yetiştirecek bir eğitim durumundan bahsetmek zordur. Osmanlı Devleti'nin, eğitimin siyasal ve toplumsal işlevini fark etmesi ve bunu uygulamaya geçirmeye çalışması Tanzimat'la birlikte gerçekleştirilmeye çalışılmışsa da eski ile yeni arasındaki kültür ikililiği insanları çelişkilere sürüklemiştir. Her eğitim sistemi gibi Türk Eğitim Sistemi de içinde bulunduğu ekonomik, sosyal, siyasi ve ideolojik koşullardan bağımsız değerlendirilemez kuşkusuz. Bu nedenlerle Türk tarihinde yeni bir dönüm noktası olarak bilinen Tanzimat sonrası dönemde Türk Eğitim Sistemi bu bütünlük içinde ele alındığında daha gerçekçi bir bakış açısı sağlayabilir. Askerî ve teknik alanlarda başlayan modernleşme, Tanzimat'la siyasi ve hukuki bir şekil almıştır. Tanzimat'la birlikte, devletin teşebbüsü ile başlayan modernleşme hareketi, bir kısım aydınlarca benimsenmiş, fakat Tanzimat ruhunun devletten, kısmen de olsa halka geçişi, Islahat Fermanı'nın okunmasından sonra gerçekleşmiştir. Tanzimat, çağdaşlaşma ruh ve düşüncesini insanlara benimsetmek idealini taşımaktadır.⁹⁴⁵ Her ne kadar çağdaşlaşma alanında önemli atılımlar yapılmışsa da, Türk tarihi açısından *Aydınlanma Dönemi* olarak tanımlanan Tanzimat sonrası dönemin özü itibariyle bir *Aydınlanma* dönemi olduğunu söylemek oldukça güçtür. Bunun en önemli nedeni, aydınlanma hareketlerinin kendi kültürümüzün bünyesinden değil de, Batı'nın ideolojik, ekonomik, siyasi baskısından meydana gelmiş olmasındandır. Önceleri nicelik ve nitelik yönünden zayıf olan felsefi alandaki çalışmalar, Cumhuriyet'e doğru yavaş yavaş olumlu bir gelişme seyri içine girmiştir.⁹⁴⁶ Jön Türk hareketi, belki de Cumhuriyet'i oluşturacak temel düşüncelerin çekirdeğini içinde barındıran ve böylece bu düşüncelerin Osmanlılıktan Türkçülüğe, oradan da Ulus devletine farklılaşarak süreç içinde olgunlaşmasına katkıda bulunan İttihat ve Terakki Cemiyetinin faaliyetleridir.

⁹⁴⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, 18-45.

⁹⁴⁵ A.g.e, s.35-41.

⁹⁴⁶ A.g.e, s. 57-60.

İttihat ve Terakki hareketi olarak nitelenen siyasi hareketin evrimi, aynı zamanda birbirinden belirgin iki kopuş yaşamış iki farklı zihniyetin tarihidir. Her iki zihniyette de ortak olan iki etken devrimci nitelik ve II. Abdülhamit karşıtlığıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, *Yeni Osmanlılar* hareketinden doğmuştur. Bu hareketin temel hedefi ise, mutlak monarşiye karşı anayasacılıktır. Fransız İhtilali'nin insan hakları temelli anayasa hareketinden etkilenmiş olan bu aydın zümre, bu ilkeyi hayata geçirmeyi ve devletin esası yapmayı gaye edinmiştir. Yeni Osmanlıların veya Batı'daki adlandırılmayla *Jön Türklerin* düşüncesi anayasacılığın yanında, yerli burjuvazinin önünü açarak kontrollü bir iktisadi liberalizm ve bir Osmanlı vatani düşüncesini oluşturmaktır. Yeni Osmanlılar, 1877'de II. Abdülhamit tarafından dağıtıldıktan sonra faaliyetlerini Avrupa'da ve gizli olarak yurt içinde sürdürerek İttihat ve Terakki Cemiyetinin temelini oluşturmuşlardır.⁹⁴⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti önceleri imparatorluğun çok uluslu olmasından dolayı Osmanlılık ideolojisine sahipken, gerçekte temelini Türkçülük ideolojisini almıştır. 1909 yılından sonra açıkça belli edilmeye, 1913'ten sonra ise fiiliyata geçirilmeye başlanmıştır. 1908 yılı II. Meşrutiyet'in ilanında İttihat ve Terakki Cemiyeti en büyük rolü oynamıştır. Ancak iktidarı eline almayı, sadece onu denetlemekle kalmıştır. 1913 yılında beş yıl sürecek olan İttihat Terakki iktidarı dönemi ve bununla birlikte de *Millilik* zemininden hareketle Cumhuriyet'e kadar gelen ve Kemalist düşünceleri besleyen *Türkçülük* politikaları başlamıştır. Bu dönemde siyasal ve toplumsal birçok reform programı uygulanmıştır. Adliye ve eğitim sisteminin laikleştirilmesi ve ulemanın konumunun zayıflatılması önemli etkinlikler arasındadır. 1916'da Şeyhülislam kabineden çıkarılır ve ertesi yıl Şeyhülislamın yetki alanı her bakımdan sınırlanmıştır. 1917'de Şeriyeye Mahkemeleri laik bir uygulama olarak Adliye Nezareti'nin denetimi altına verilir, medreseler Maarif Nezaretine tâbi kılınmış ve vakıfları yönetecek yeni bir Evkaf Nezareti oluşturulmuştur. Aynı zamanda medreselerin öğretim programı yenileştirilir, hatta Avrupa dillerinin öğrenilmesi zorunlu tutulmuştur. 1913 yılında ilköğretim kızlar için zorunlu hale getirilir; kadınların yükseköğretimde okuması ise, önceleri öğretmen yetiştiren yüksekokullarla sınırlı iken, 1914'ten itibaren İstanbul Darülfünun'unda kadınlar için birçok kurs açılmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Auguste Comte'un düşüncelerinden oldukça etkilenmiştir. Pozitivist düşünce eserleri, Fransızcadan Türkçeye çevrilmiştir. Pozitif

⁹⁴⁷ Suavi Aydın, "İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, Cilt I, Editör: Tanıl Bora, Murat Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.117.

felsefenin etkisiyle doğan ve bir bakıma pozitivistimin edebî akımı diyebileceğimiz *Realizm* ve *Naturalizm* akımlarının önemli kişilerinden çok sayıda çeviri yapılmıştır. Pozitivizm'in Türkiye'ye girişi doğrudan felsefi bir kanalla olmamıştır. Edebiyat akımları, o devirdeki okullara konan pozitif bilim dersleri, doğrudan Fransızca eğitim yapan okullar, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, eğitim kurumlarımıza gelen uzmanlar, bazı dernekler vs. aracılığıyla gerçekleşmiştir. Mustafa Reşit Paşa, Mithat Paşa ve İbrahim Şinâsi pozitivistimin Türkiye'ye girişindeki en önemli isimler olmasının yanında bu konuda en büyük rolü oynayan İttihat ve Terakki Cemiyetidir. Bütün bu faaliyetlerin sonrasında, 1918 yılında, Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda yenilir ve İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimi de böylece sona ermiştir. Kemalistler ile İttihatçılar arasındaki en büyük kopuş *İmparatorluktan Ulus devlete geçişte* yaşanan düşünce değişikliğidir. İttihatçıların devleti kurtarmak, ihya etmek arzuları I. Dünya Savaşı sonunda fiilen sona ererken, Kemalist yönetim ulus devletin inşasına yönelmiştir. Bu süreç yalnız milliyetçilerin bir millet oluşturmaları süreci değildir.

Ulus devletin kurulmasına yardım eden düşünsel bir hazırlık Tanzimat'tan itibaren var olmuştur. İttihat Terakki Cemiyeti tarafından çeşitli dönemlerde öne çıkarılan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülüğe karşı Kemalist yönetimin, en azından Misakı Millî bir zorunluluk olarak belirledikten sonra, daha radikal bir şekilde ulus-devlet inşasına yöneldiği söylenebilir. Özetle Kemalist düşünce bir sürecin kaçınılmaz bir sonucudur diyebiliriz. Eğitim sistemi de içinde bulunduğu ülkenin sistem ve koşullarıyla biçimlenmiştir. Eğitim sistemi bir mikro sistem olarak düşünüldüğünde, onun makro sistemle uyum derecesinin yüksek oluşu, tutarlı bir eğitim politikası izlendiğinin de göstergesi sayılabilir. Bu durum, eğitim sisteminin belli bir bütünlük içinde incelenmesini gerekli kılar ve bu inceleme sonucunda eğitimde işleyen ve aksayan yönler tespit edilerek yeni eğitim düzenlemelerine gidilmiştir. Bir devletin varlığını koruyabilmesi için gerekli olan ekonomik kalkınma, ona yeni yaklaşımlar sağlayabilecek bir eğitim sistemine ihtiyaç duyulmuştur. Bir ekonomik sistem, hedeflerine ulaşmak için üretmiş olduğu ideolojileri de yine eğitim vasıtasıyla sağlamıştır. Bu noktada eğitim, hem hâkim olan ideolojiler doğrultusunda yön bulur, hem de yeni ideolojilerin üretilmesine katkı sağlayabilir. Tanzimat ve Meşrutiyet'in ilanı ile siyasal yapıda değişikliğe gidilmiştir. Askerî ve politik yapıdaki bu değişimler, toplumun ihtiyacı olan insan gücünün niteliğini de değiştirmiştir. Ancak İslam dini ve kültürüne sıkı sıkıya bağlı olan, çağdaş gelişmelere kapılarını kapatan geleneksel okullarda ihtiyaca uygun insan gücü yetiştirmek mümkün

olmamıştır. Bu nedenle geleneksel okulların yanında yeni ve modern okullar açılmaya başlanmıştır. Eğitim sistemindeki bu ikililik, Cumhuriyet Dönemine kadar süregelmiştir.⁹⁴⁸

Tanzimat'la birlikte eğitimin siyasal ve toplumsal işlevinin fark edilmesi, Osmanlı eğitim tarihinde önemli bir başlangıçtır. Bu dönemde ülkede gerekli olan yeniliklerin gerçekleştirilmesi amacıyla halkın eğitilmesine ihtiyaç duyulur. Böylece eğitimin geliştirilmesi devleti felaketten kurtaracak bir yol olarak görülmüştür. Eğitimciler ve yazarlar, ailenin ve devletin eğitim görevlerini, çocuklara ve topluma olan sorumlulukları açısından ele almaya başlamıştır. Eğitim bir bilim olarak görülür ve bu alanda kitaplar yazılmıştır. Okul ve sınıf ortamının düzenlenmesine, yeni ders araç gereçlerinin kullanılmasına, genel ve özel yeni öğretim yöntemlerinin denenmesine gidilmiştir. Medreselerin tepkisini çekmemek için düzenlemelere önce yükseköğretim kurumlarından başlanır, daha sonra örgün eğitimde ortaokul ve liseler açılmıştır. Medreseler düzenlenmez, fakat bazı meslek medreseleri açılmıştır. Öğretim kurumlarında birlik olmadığı için uzun yıllar medreselerden, yeni açılan örgün eğitim okullarından, askerî okullardan, azınlık ve yabancı okullarından çok farklı bilgi, düşünce, ideal ve dünya görüşüne sahip insanların yetişmesi toplumda olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Eğitimde yenileşmeler az sayıdaki yönetici, aydın ve öğretmen tarafından başlatılır. Avrupa'daki gelişmelerin topluma tanıtılmasında ve eğitimdeki yenileşme hareketlerinde Avrupa'da görev yapan Osmanlı elçilerinin ve orada öğrenim gören aydınların önemli katkıları olmuştur. Eğitimdeki yenileşmeler her zaman eski malzeme ile yeni bir şeyler yapmak olduğu için medreseler, yeni okullardaki etkilerini kısmen öğretmen, öğrenci, program, yöntem vb. yollarla sürdürülmüştür. Siyasi gelişmelerin bir sonucu olarak çeşitli din, dil, ırk ve kültürlerden oluşan ülke insanlarını bir arada tutmak amacıyla Osmanlılık ideali ortaya çıkar ve bir Osmanlı insanı tipi meydana getirmek için eğitimden de yararlanılmaya çalışılmıştır. Ancak bu durum, çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde azınlıkların bağımsız olma isteklerine engel olamaz; bu nedenle azınlık ve yabancı okulları devlet için tehlikeli olmaya başlamıştır. Açılan yeni okulların programlarına hayata dönük dersler konulmuştur.

Tanzimat'ın kökleşmesi için aydınların ve memurların yetiştirilmesi gerekli görülür, böylece sivil okullara ve memur yetiştirmeye fazla önem verilmiştir. Bir milletin eğitimde ilerleme sağlamanın, kendi dilinde eğitim-öğretim yapmasına

⁹⁴⁸ Nurettin Fidan, Münire Erden, a.g.e, s.187,188.

bağlı olduğu düşüncesi, medrese dışındaki okullarda Osmanlıca da denilen, Türkçe öğretim dilinin benimsenmesine yol açar; dilde sadeleşmenin önemi fark edilir. Mesleki ve teknik eğitimin temelleri atılmıştır. İlk kez, öğretmen yetiştiren meslek okulları ve yine ilk kez, kızlar için orta dereceli okullar açılır. Öğrenci ve öğretmenlerin kıyafetlerinde düzenlemeye gidildiği görülür. Disiplin aracı olan falaka, yasal olarak kaldırılır. Halk eğitimi alanında gelişmeler görülmüştür.⁹⁴⁹ Osmanlı Devleti'nin, eğitim veya diğer kurumların yenileşmesi amacıyla gerekli atılımları yapabilmek için kanunları da bu doğrultuda düzenlemeye çalışmasının başlıca nedeni, eski kanunların, yeni durum ve kurumlara hitap etmemesidir. Fakat eğitimde olduğu gibi hukuk alanında da eskiyi kaldırmak veya düzenlemek yerine, eskinin yanında yeni kanunlar konulmasının, ne gibi olumsuz sonuçlara yol açacağı aşikârdır. Tanzimat'la başlayan ve Fransa eğitim sistemi örnek alınarak yapılan atılımların, bugünkü eğitim sistemimizin temelini oluşturduğu söylenebilir. 1857'de ise Eğitim Bakanlığı kurulur.⁹⁵⁰ 1876 tarihinde yürürlüğe giren I. Meşrutiyet anayasasında; ilköğretimin anayasal bir zorunluluk olduğu, kanuna uymak şartıyla her Osmanlı vatandaşının genel ve özel öğretim yapabileceği, çeşitlik din ve inanıştaki toplumların din ve inanışlarına ilişkin öğretim yöntemi ve biçimine dokunulmayacağı, aynı ülkedeki tüm okulların devletin denetiminde olduğu belirtilmiştir. 1878 yılında Osmanlı parlamentosunun kapatılmasından II. Meşrutiyet'in ilanına kadarki sürede ise birçok meslek, sanat okulu ve ilk kez özel eğitim okulu açılmıştır. Bu dönemde okullar, öğretmenler, programlar, kitaplar ve basın sıkı denetim altına alınır ve yeni düşünceler engellenmeye çalışılır. Eğitimde nicelik bakımından artan başarılar yanında niteliğin artmadığı bu dönemde yetiştirilmek istenen insan tipinin, Tanzimat'ın Osmanlılık idealine bağlı, dindar, itaatkâr, padişaha sadakat vb. özelliklere sahip olması hedeflenmiştir. Programlardan hayata dönük bazı dersler çıkarılarak din ve ahlak derslerinin saatleri artırılır.

1908'den 1918'e kadar süren II. Meşrutiyet Döneminde ise siyasi hayat ve fikir hareketleri oldukça canlanır ve eğitim sorunlarına da önem verilmiştir. Başiboşluk içindeki okullarda disiplin sağlanır. Kızlar için ilk kez yükseköğretim kurumu açılmıştır.⁹⁵¹ Kadınlara da memur olma hakkı verilmiştir. Dönemin sonuna doğru Sıbyan okullarının çoğu kapatılmıştır. Okul öncesi eğitimde ilk ciddi adımlar

⁹⁴⁹ Yahya Akyüz, a.g.e, s.145-147.

⁹⁵⁰ Hasan Çelikkaya, a.g.e, s. 151.

⁹⁵¹ A.g.e, s. 165.

atılmıştır. Medreselerin ıslahı için girişimler de bulunulur. Programlara sosyal ve siyasal içerikteki hayata dönük bazı dersler konmuştur. Eğitimde nicelik artarken, nitelik konusunda istenen başarıya ulaşılamaz. Eğitim ve pedagojiye ilgi artar; öğretmen, kitap, zekâ vb. yerine doğa, eşya, olay ve deney bırakılmaya çalışılırsa da, bu yeni yöntemler pek yaygınlaşmaz. Her alanda ortaya çıkan düşünce ve davranış çeşitliliği, eğitim için ortak ve kesin bir amaç oluşmasını engellemiştir. Balkan savaşlarından sonra *Osmanlıcılık* ideali yerini *Türkçülük* ideali almıştır. Bu çerçevede yeni nesil yetiştirme düşüncesin doğar. Bu, çocuğun geleneksel değerler dışında bir birey ve vatandaş olarak görülmeye ve algılanmaya başlanması demektir.⁹⁵² Bu gelişmelerden yola çıkarak XX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı eğitiminin, tarihsel süreç içinde, tüm sancılara rağmen, çağdaşlaşma bağlamında oldukça mesafe aldığını söyleyebiliriz. Bu gelişmeler Cumhuriyet Dönemi eğitim sisteminin de çekirdeğini oluşturacaktır. Osmanlı Devleti için XIX. yüzyıl, eğitim, adalet ve idare sistemi gibi birçok alanda bir reform dönemi ve aynı zamanda, o güne değin görülmedik bir ideolojiler asrı olmuştur. Bu reformların temel amacı, devletin çöküşünü engellemektir. Bu süreç, önceleri modern tekniğin; daha sonraları da modern düşünüş biçiminin yavaş yavaş, aydınlarca ve kısmen de halkça benimsenmesiyle kendine bir yol bulmuştur. Cumhuriyet'e gelindiğinde, modernleşme bağlamında kısmen yol alınmış olsa da, büyük halk kitleleri zihniyet olarak geleneksel bir kültür dünyasının içindedir. Kurumsallaşan kültür ikiliğini tek kültür hâline getirmek, Mustafa Kemal Atatürk ve inkılâp kadrosunun, laik ve çağdaş bir Cumhuriyet kurmaya çalışırken karşılaşacakları en önemli güçlüklerden biri olacaktır.

Modern Türk devletinin temelleri Kurtuluş Savaşı'nda atılmıştır. Yeni Türk devletinin temellerini, bir taraftan Batı hukuku, diğer taraftan da halkçılık düşüncesi ve pozitivizm oluşturur. Bunların yanı sıra, Batılı devletlerle 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşmasıyla Misakı Millî sınırları içinde bağımsız bir Türk devletinin kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Kurtuluş Savaşı sonrasında Atatürk'ün ve inkılâp kadrosu radikalizminin devlet anlayışı ise, inkılabı ileri götürmek ve Cumhuriyet'i ilan etmektir.⁹⁵³ Kurtuluş Savaşı yıllarında halkçılık adıyla hazırlanan programla, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Maarif Vekâleti (Eğitim Bakanlığı) 2 Mayıs 1920'de kurulmuştur. Dinsel ve ulusal eğitimi düzenlemek üzere çalışmalara başlayan bakanlık, savaş yıllarının kargaşası içinde, en az örgütle

⁹⁵² Yahya Akyüz, a.g.e, s.205-240.

⁹⁵³ Taner Timur, a.g.e, s.60-65.

yetinmek zorunda kalmıştır. Bu konulardaki güçlükleri gidermek için 15 Temmuz 1921 Ankara'da toplanan Heyeti İlmîye, Yunan saldırısı karşısında hiçbir şey yapamadan dağılmıştır.⁹⁵⁴ Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın en zor günlerinde bir yandan Cumhuriyet'i kurma çalışmalarını sürdürürken, diğer yandan da *Türk Millî Eğitim Sistemi'nin* esaslarını belirlemeye çalışmıştır. Eğitim alanında başlatılan bu çalışmaların planlanmasında ve eğitim sisteminin geliştirilmesinde, I. Maarif Kongresi ile Heyeti İlmîye çalışmalarının büyük katkısı olmuştur.⁹⁵⁵ 1921 yılında Ankara'da toplanan I. Maarif Kongresi, okul ve öğrenci mevcudunu tespit etmek, bu konuda yapılması gereken çalışmaları belirlemek ve eğitime millî bir yön vermek amacındadır. Atatürk bu kongrede eğitim, bilim ve kültür alanındaki düşüncelerini, yapılacak inkılâpların esaslarını, öğretmenler için neler düşündüğünü ve onlardan neler beklediğini anlatan tarihi bir konuşma yapmıştır. Ancak Maarif Kongresi, Kurtuluş Savaşı'nın tüm şiddetiyle devam etmesi nedeniyle, önceden kararlaştırıldığı kadar bir süre çalışmadığı gibi gündemindeki konuların hepsini inceleyemez ve incelenen konular da yeterli bir derinlikte ele alınamamıştır. Bu kongrenin asıl önemi, bir var olma savaşı sırasında Ankara'da öğretmenlerin bir araya getirilmesi ve eğitim amaçlarının tartışılmasıdır. Açılış konuşmasında Atatürk, yeni kurulmakta olan devletin eğitim ilkelerini ortaya koymuştur:

*“Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin gerileme tarihinde en önemli bir etken olduğu kanaatindeyim. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken, eski devrin batıl inançlarından ve doğuştan sahip olduğumuz özelliklerle hiç ilgisi olmayan yabancı fikirlerden, Doğu'dan ve Batı'dan gelebilen tüm etkilerden tamamen uzak, millî ve tarihî özelliğimizle uyumlu bir kültür anlıyorum”*⁹⁵⁶

Atatürk'ün de sözlerinden anlaşılacağı üzere yeni Türk devletinin eğitim anlayışı, özgün bir kültür oluşturma, pozitivist ve millî olma çizgisindedir.

Cumhuriyet döneminde eğitim alanında gerçek anlamda ilk teşkilatlanma çalışmaları 1923 yılında başlamıştır. Bu çalışmalar sonucunda eğitim teşkilatı ilmî ve idari olmak üzere ikiye ayrılır. Türk eğitim tarihinde ilk sistemli çalışma olarak yer alan *I. Heyeti İlmîye*, bakanın başkanlığında müsteşar, bakanlık genel müdürleri, ilgili bakanlıkların temsilcileri, üniversite öğretim elemanları, yüksekokul müdürleri, çeşitli tür ve derecedeki eğitim kurumlarının temsilcilerinin katılımıyla 15 Temmuz-15

⁹⁵⁴ Server Tanilli, **Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz?**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 35,36.

⁹⁵⁵ **Millî Eğitim Şûraları (1939-1993)**, T. C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Şûra Genel Sekreterliği, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1995, s. 2.

⁹⁵⁶ Yahya Akyüz, a.g.e, s.293.

Ağustos 1923 tarihleri arasında toplanmıştır.⁹⁵⁷ Bu tarihten 1926'ya kadar üç kez toplanan Heyeti İlmîyeler, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin eğitim politikalarının belirlendiği, eğitim meselelerinin tanınmış eğitimcilerin fikir, düşünce ve tecrübelerinden yararlanılarak tartışılıp karara bağlandığı ve belli bir uygulama gücü olan bilimsel toplantılardır.⁹⁵⁸ 'Millî Eğitim Şûraları' veya Kurtuluş Savaşı yıllarındaki adıyla 'Heyeti İlmîyeler', Türk Millî Eğitim Sistemini geliştirmek ve niteliğini yükseltmek amacıyla öğretmenlerin, eğitimcilerin, bilim adamlarının, alan uzmanlarının, bakanlık mensuplarının kamu ve özel kurum, kuruluş, sendika, dernek, vakıf ve diğer bakanlık temsilcilerinin katılımıyla düzenlenmektedir. Başlangıçtan bugüne kadar gerçekleşen şûralarda eğitim sorunlarına ilişkin çok önemli kararlar alınmıştır. Bunlardan bir kısmı zaman içerisinde uygulamaya konmuş, bir kısmı ise finans ve yasal düzenlemeler gerektirdiğinden daha sonraki yıllara bırakılmak zorunda kalınmıştır. Kararları tavsiye niteliğinde olan şûralar bu haliyle amacına ulaşmamaktadır. Mali boyutu ile bir külfet oluşturan şûra geleneği, alınan kararların uygulanma düzeyinin düşük olması da göz önünde bulundurularak tartışmalıdır. Millî Eğitim Şûralarında alınan kararlar ve bunların uygulamaları, bir bakıma, Türk Millî Eğitimi'nin günümüze kadar aldığı mesafenin de göstergeleri olmuş; öğretim programlarına, eğitimle ilgili yasal düzenlemelere ruh ve şekil veren şûra kararları elde edilmiştir.

I.Maarif Kongresinde Atatürk, öğretmenleri gelecekteki kurtuluşumuzun saygıdeğer öncülerini olarak tanımlamıştır. Bu kongrede erkek ve kadın öğretmenlerin aynı salonda beraber bulunmaları TBMM'de medreseli grubun eleştirilerine yol açmıştır. TBMM hükümeti ise, Kurtuluş Savaşı yıllarında, isyancıları doğru yola getirmek için kurulan nasihat heyetlerinde öğretmenleri ve aydınları, halkı Millî Mücadele'nin amaçları hakkında aydınlatmaları amacıyla görevlendirmiştir. Böylece söz konusu yıllarda halk eğitiminin temel niteliği, halkı millî dava yolunda bilgilendirmek ve birleştirmektir denilebilir.⁹⁵⁹ Herhangi bir ideoloji, dünya görüşü veya dinin kendine ait bir hayat anlayışı, var olanlara bakışı, onları yorumlama tarzı vardır. İnsan hangi ideoloji veya felsefi düşünceye, dahası medeniyete aitse, ona göndermeyle kendisini tanımlıyorsa o kimliği kuşanmıştır. Varlığa bakış ve onu yorumlayış, bir bakıma varoluşun, var olma şeklinin ifadesidir. Millî Mücadele yıllarında temelleri atılan Türkiye emperyalizme karşı sıcak harp koşulları içinde

⁹⁵⁷ Millî Eğitim Şûraları, s.6.

⁹⁵⁸ Millî Eğitim Şûraları, s.7.

⁹⁵⁹ Yahya Akyüz, a.g.e, s.289-295.

mücadele verirken, aynı zamanda kendi içinde de ulus devleti olma savaşımını vermektedir.

Gelenekçi bir kültür yapısına sahip Türk toplumunda bu şuurun uyandırılmasında elbette ki eğitim en önemli etkidir ve bu nedenle öğretmenlere bu alanda önemli roller yüklenmiştir. Fakat Millî Mücadele süreci kendiliğinden bir sonuç olarak Anadolu insanına, millet olma düşüncesini kazandırmada başrolü oynamış denilebilir. Savaş nedeniyle eğitim sistemi nicelik ve nitelik yönünden zayıf durumda olsa da, o yılların eğitim faaliyetlerinde, yavaş yavaş ulus devlet felsefesine ait eğitim ilkelerinin benimsendiği görülmektedir. Asıl görevi *Millî* kurtuluş savaşını başarıya ulaştırmak olan ilk TBMM hükümetinin programında planlanan eğitim faaliyetleri, Kurtuluş Savaşı yıllarında eğitimin dayandığı felsefe hakkında fikir vermektedir:

- 1- Türk eğitimi bir yandan millî, diğer yandan dini hâle getirilecektir.
- 2- Eğitim Türk çocuklarını hayat kavgasında başarılı kılacak kuvvetleri, dayanakları kendi varlıklarında bulunduracak güç, girişim, kendine güven gibi nitelikler verecek, onlarda üretici bir düşünce ve bilinç oluşturacaktır.
- 3- Öğretim, tüm okullarda çağın bilimsel ve sağlık kurallarına uygun olarak yeniden düzenlenecek, buna uygun programlar geliştirecektir.
- 4- Ders kitapları milletin doğasına, ülkenin coğrafi ve iklim koşullarına, tarihsel ve toplumsal geleneklerine uygun ve bilimsel nitelikte olacak, bu doğrultuda yazdırılacaktır.
- 5- Halk kitesinde yasayan Türkçe sözcükler toplanarak dilimizin büyük bir sözlüğü meydana getirilecektir.
- 6- Millî ruhu geliştirecek tarihsel, toplumsal ve edebî eserler uzmanlarına yazdırılacaktır.
- 7- Eski eserleri kütüğe geçirmek ve korumak için gerekli önlemler alınacaktır.
- 8- Milletin hayatını ve varlığını korumak için en gerekli ve önemli etken olan millî eğitim işlerine özel bir çaba ile eğilecektir. Günün şartları gereği öncelikle mevcut okulların iyi yönetilmesine çalışılacaktır.⁹⁶⁰

⁹⁶⁰ Erdoğan Başar, **Millî Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920- 1960)**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004, s. 65,66.

Bu planlanan eğitim faaliyetleri, uzun vadede gerçekleştirilebilecek amaçları kapsamış olsa bile hem devlet anlayışı, hem de ona bağlı olarak düşünülen eğitim anlayışı hakkında fikir vermesi bakımından önemlidir. Görüldüğü üzere bu programda ulus devlete ait eğitim değerleri önemli ölçüde yer almıştır. Eğitimde ulusal kültür öğeleri ve bilimsellik temele alınmakla birlikte, dinî bir eğitime de değinilmiştir. Ulusal devletin en önemli niteliklerinden biri de, millî olmasının yanında, laik bir karakter taşımasıdır.

CHP, öğretmenleri kendi örgüt çatısı altına almaya çalışmıştır. Partinin temel ilkelerini halka yaygınlaştırmak, eğitim etkinliklerini ve öğretmenleri de bu doğrultuda yetiştirmek 1928'lerde başlayan bir süreci izler. 1932'lerde, Halkevlerinin kurulmasıyla da öğretmen-parti ilişkileri yoğunlaşır ve devlet-parti eğitim bütünleşmesinin uygulamada da görünümü sergilenir. 1925-1928 yılları arası, yaz tatillerinde, kent ve kasaba öğretmenleri *İrşat Heyeti* adını taşıyan gruplar halinde köylere giderek devrimleri yaygınlaştırmaya çalışırlar. Millet Mektepleri ve halk odaları, halk devrimini genişletmek ve devletin ulusal değerlerini halkta kökleştirmek amacıyla kullanılır. Bu yeni dönemde daha bilimsel bir yaklaşımla ülkenin içinde bulunduğu sosyal ekonomik koşullara göre yapılandırılmaya çalışılan eğitim düzenlemeleri, *Pragmatist* bir yöntemle gerçekleştirilmeye çalışılır. Ayrıca bu dönemde eğitim, Cumhuriyet rejiminin halk tarafından içselleştirilmesi yönünde bir araç işlevi yüklenmiştir. Bu bağlamda Cumhuriyet'i hazırlayan Kemalist düşüncenin dünya görüşü önemli ki bu düşünüş biçimi Cumhuriyet Dönemi eğitim anlayış ve politikalarına da kaynaklık etmiştir.

Atatürk'e göre çağdaş medeniyet bilime dayanır. Batı medeniyetinin bilime dayanması, bilimin ise evrensel oluşu, Atatürk'e göre Türk devrimini dar bir taklitçilikten kurtarıyordu.⁹⁶¹ Türk İnkılabı'nın pozitivizmi ve bilimi kendine temel yaparak özgün bir anlayışa sahip olduğu, Atatürk'ün eğitimle ilgili sözlerinden de anlaşılmaktadır:

“Devlet bünyesinde yüzyıllar boyu derin idari ihmallerin neden olduğu yaraları iyileştirmede verilecek emeklerin en büyüğünü hiç kuşku yok ki, irfan yolunda esirgememiz lazımdır... Şimdiye kadar takip olunan öğretim yöntemlerinin, milletimizin gerileme tarihinde, önemli etken olduğu kanaatındayım. Onun için bir Millî Eğitim Programından söz ederken, eski devrin boş inançlarından ve yaradılış niteliklerimizle hiç de ilgisi olmayan yabancı fikirlerden, doğudan ve batıdan gelebilen bütün etkilerden tamamen uzak, millî karakterimiz

⁹⁶¹ Taner Timur, a.g.e, s.100.

ve tarihimizle uyumlu kültür kastediyorum. Çünkü millî dehamızın tam olarak gelişmesi, ancak böyle bir kültürle sağlanabilir. Herhangi bir yabancı kültür, şimdiye kadar takip edilen yabancı kültürlerin yıkıcı sonuçlarını tekrar ettirebilir. Fikrî kültür, ortamla uyumludur. O ortam milletin karakteridir.”⁹⁶²

Atatürk döneminin eğitim felsefesini, Kemalist felsefe oluşturmuştur. Kemalist felsefenin temel ilkeleri, bu dönemdeki eğitim yeniliklerini yönlendirmiş ve gerçekleştirmiştir. Bu ilkelerden ulusçuluk, toplumun değişik ögelerinin, kültürel ve eğitimsel amaçlar çerçevesinde bütünleşmesine yol açmıştır. Atatürk eğitimde yenileşmeyi, ulusal birliğin ve laik toplumun temeli olarak görmüş, sadece politik bağımsızlığı değil, ekonomik gelişmeyi de bu yenileşmeye dayalı düşünmüştür. Ona göre ekonominin en etkili aracı eğitimidir. O gün var olan yazı dilinin, geçmişteki yenileşme eylemlerini zorlaştırdığını dikkate alan Atatürkçü eğitimde yenileşme atılımı dilde yenilik ile başlamıştır. Halkçılık ilkesinin de, herkesin anlayacağı bir dil gerektirdiği kabul edilmiştir. Böylece Kemalist felsefenin iletişim aracı olarak Latin alfabesi uygun görülmüştür. Dilde yenileşme ile geleneksel düşünce sisteminden de uzaklaşma başlamıştır. Atatürk, yeni bir kuşağa ortak değerler ve politik bilinç kazandırmanın tek yolunu, eğitim örgütleri ve kurumlarının birleştirilmesinde bulmuştur. Bu nedenle dinsel eğitime dayalı geleneksel eğitim kurumlarını kaldırmıştır. Çünkü ona göre toplumsal bütünleşme eğitimde bütünleşme ile olanaklıdır. Eğitimde yenileşmeye, sistemin yeniden düzenlenmesi ile başlanmış ve sistemin yenilenmesi sorununun çözümü, yerli ve yabancı eğitim uzmanlarının görüşleriyle de yön bulmuştur.

Yeni bir eğitim sistemini, modernleşmenin ilk koşulu olarak gören Atatürk, eğitim sistemini laikleştirmekle ise başlamıştır. Eğitim sistemi, yeni kurulan Cumhuriyet’in temel ilkeleriyle uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet’in eğitim politikası da *Laiklik* ve *Halkçılık* ilkelerine dayanmıştır.⁹⁶³ Cumhuriyet’in kuruluş aşamasında, eğitimde, pozitif düşünce kadar etkili olmuş diğer bir felsefi düşünüş biçimi de pragmatizmdir. Ancak bu yıllarda pragmatizmin inkılâp üzerindeki etkisi, bilgi anlayışından insan kavrayışına, toplum kavramından devlet görüşüne değin belirli hedefler gözetilerek devrimin, rejimin ya da kurumların yapısını belirleyen, temellendiren temel görüş olarak değil, daha çok yönetimin karşı karşıya bulunduğu sorunların çözümünde bir yaklaşım, bir yöntem olarak ortaya çıktığı

⁹⁶² Utkan Kocatürk, a.g.e, s. 235.

⁹⁶³ Ziya Bursalıoğlu, “Atatürk Döneminde Eğitim Felsefesi ve Yenileşmesi” **Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu (9-10 Nisan 1981)**, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, s. 11-13.

görülmektedir. Birçok Kemalist ilkenin eylem içinde ve somut gereksinimlere bir yanıt olarak geliştiği paylaşılan bir görüştür. Özel ekonomik rejimin dogmatik ya da doktriner değil, tamamen pragmatik esaslara dayanan bir anlayış olarak nitelendirilmesi buna örnektir. Atatürk, bilginin eğitimde bir aksesuar ya da bir tahakküm aracı olarak kullanılması yerine, yaşamı kolaylaştıran ve kolaylıkla uygulanabilir bir araç olması gerektiğini belirtmiştir.

Cumhuriyet Dönemi eğitim politikalarında pragmatist yaklaşımın birçok örneği görülmektedir. Bu dönemde eğitimin millî karakterde olmasına önem verilir. Öncelikli olarak yapılması gerekenin, uygulanacak politikalara su ya da bu biçimde bir felsefi temel kazandırmak değil, devralınan sorunları olabildiğince hızlı bir biçimde çözümlenip, ülkeyi belirlenen hedefe kanalize etmek olduğu benimsenir. Örneğin okur yazarlığı yaygınlaştırmak, devlet kadrolarına personel yetiştirmek, köylünün eğitim düzeyini yükselterek tarımsal üretimi artırmak vb. son derece pratik sorunların ya da kaygıların Cumhuriyet'i problem çözücü pragmatik politikalar yönelttiği ileri sürülebilir. Cumhuriyetle birlikte başlayan yeni dönemde, Osmanlı Devleti'nden devralınan çok merkezli eğitim sistemini ve ikili kültür tabanını tek temelde toplamak eğitim politikalarının temel amaçlarından birini oluşturur. Tam bağımsızlık ve ulusal egemenlik temel ilkeleriyle birlikte ilan edilen ve gelişmiş bir ulus olarak uygar dünyanın içinde yaşamayı ön plana alan Cumhuriyet yönetimi, hem devlet hem de ulus olarak, kendine çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkmak gibi bir hedef belirlemiştir. Ekonomik, sosyal ve eğitim politikalarının bu hedefe ulaştıracak biçimde düzenlenmesi esas alınmış veya çalışılmıştır.

Vasıf Çınar'ın Eğitim Bakanlığı sırasında, eğitim ve kültür sorunlarını görüşmek üzere yapılan 1924 yılında II. Heyeti İlimiye toplantısında alınan kararlar arasında, ilkokul öğretim süresinin altı yıldan beş yıla indirilmesi; ortaokul ve liselerin ayrı ayrı birer bölüm haline getirilmesi ve her ikisinin sürelerinin üçer yıl olarak tespit edilmesi böylece orta öğretimin yedi yıldan altı yıla indirilmesi; öğretmen okullarının öğretim sürelerinin dört yıldan beş yıla çıkarılması; kız liselerinin de erkek liseleri gibi tam sınıflı hâle getirilmesi; ortaokul, lise ve öğretmen okulu programlarının genişletilerek sosyoloji derslerinin eklenmesi; ilkokul öğretim programlarının geliştirilmesi; ders kitaplarının yazdırılması gibi konular bulunmaktadır.⁹⁶⁴ Gelişmekte olan eğitim örgütünün köklü sorunları ile meşgul olmak amacıyla Eğitim Bakanı Mustafa Necati döneminde 27 Aralık 1925 tarihinde III. Heyeti İlimiye

⁹⁶⁴ **Millî Eğitim Şûraları**, s.8. Erdoğan Başar, a.g.e, s.70-90.

toplantısı yapılmıştır.⁹⁶⁵ Bu toplantıda, devlet ve il bütçelerinden Milli Eğitim Teşkilatına ayrılan ödeneklerin daha yararlı bir şekilde kullanılması; okullara kayıt için başvuran çocukların, tümünün kabul edilmeleri için okul kapasitelerini artırıcı önlemlerin alınması; liselerin yeniden düzenlenmesi ve belirli merkezlerde kuvvetli liseler açarak çoğaltılması; öğretmen okulları ile diğer meslek okullarının, belirli merkezlerde toplanması ve güçlendirilmesi; yatsız okullarda karma öğretim uygulanması; stajyer öğretmenlere verilecek pedagojik formasyonun esaslarının tespit edilmesi; talim ve terbiye isleri ile meşgul olmak üzere bir Talim ve Terbiye Dairesi kurulması gibi konular görüşülmüş ve gerekli kararlar alınmıştır.⁹⁶⁶

Cumhuriyet Dönemi eğitim sistemi düzenleme çalışmalarında, araştırmaya konu olan eğitim anlayışı yönüyle, eğitim programları önemli bir yer tutmaktadır. Eğitim programlarında yapılan ilk değişiklik 1924 yılında olmuştur. Ortaokul ve lise öğrencilerinin düzeyine göre ağır olan ders programları oldukça hafifletilmiştir. Bu okullardan, ruhbilim, eğitim, felsefe, hukuk bilgileri, ekonomi bilgileri, fen tarihi ve defter tutma usulü vb. dersler kaldırılarak yerine, ev idaresi, atölye, laboratuvar ve kız öğrenciler için çocuk bakımı gibi yeni ve öğrencileri hayata hazırlayıcı dersler programa eklenmiştir. Bu program değişikliği acele ve hazırlıksız yapıldığı için 1926, 1931 ve 1935 yıllarında ilk ve ortaokul programlarında yeni değişiklikler yapılmıştır. 1926'daki değişiklik ilkokul programlarında olmuştur. Yeni ilkokul programları, esasını, John Dewey 'in hayat bilgisi, toplu öğretim ve is okulu kavramlarından almıştır. Eski programda bütün dersler aralarındaki bağlantı ve ilişkilere dikkat edilmeksizin birbirinden bağımsız olarak işlenirken; bu programla, özellikle ilkokulun ilk üç sınıfındaki dersler, hayat ve toplum ekseni çevresinde toplu olarak okutulmaya başlanır. Yine eski programlarda iş esasına, öğrenimin kişisel çalışma ve yeteneğine özen gösterilmezken; yeni programlarla öğrencinin, özellikle resim ve el işi gibi derslerde ilgisi doğrultusunda ve kendi uygulamalarıyla öğrenmesi temel alınmıştır.⁹⁶⁷ Eskinin yerine yeni eğitim anlayış, uygulama ya da yöntemlerinin geçmesi zorlu bir süreçten geçmiştir. Cumhuriyet'le birlikte teokratik-monarşik bir ideolojiye göre düzenlenen eski ders programları yerini pozitivist anlayış temelli, pragmatist bir tutumla hazırlanan ve en önemlisi de Cumhuriyet'in sahip olduğu ideolojiye göre hazırlanmış yeni ders programlarına bırakmıştır.⁹⁶⁸

⁹⁶⁵ Milli Eğitim Şûraları, s.9.

⁹⁶⁶ Milli Eğitim Şûraları, s.9,10.

⁹⁶⁷ İlhan Başgöz, Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 121-123.

⁹⁶⁸ Erdoğan Başar, a.g.e, s. 95-128.

21 Aralık 1925 tarihinde göreve başlayan ve üç yıl bu görevde kalan dönemin Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati'nin çalışmalarına, III. Heyeti İlimiye toplantısında alınan kararların ışık tutması yanında, Türk Milli Eğitim Sistemi'nin çağdaş bir yapıya kavuşturulması için yapılması gereken tüm işleri belirli bir düzene bağlayabilmek amacıyla bir eğitim planının hazırlıkları damgasını vurmuştur. Bu planda, okullaşma hızının artırılması; ihtiyaca cevap vermeyen okul binalarının elverişli bir duruma getirilmesi; sayıca az, nitelikçe yetersiz olan öğretmen kadrosunun düzeltilmesi; meslekten olmayan öğretmenlerin sisteme uyumunun sağlanması; okulların, bireyin ve toplumun ihtiyaçlarının gerisinde kalan mevcut öğretim programlarının düzeltilmesi gibi hedefler kendini göstermektedir.⁹⁶⁹ Bu dönem, daha çok Türk toplumunu çağdaş bir toplum durumuna getirebilmek için düşündüklerini uygulamaya koymakla uğraşan Atatürk'ün eğitime ilişkin gözlem ve direktifleri Mustafa Necati'nin Milli Eğitim Bakanlığı döneminde azalmıştır. Millet Mektepleri de onun döneminde açılmıştır.⁹⁷⁰ Vefat etmesi üzerine Milli Eğitim Bakanlığını 09 Ocak 1929 Başvekil İsmet İnönü üstlenmiştir.⁹⁷¹ İnönü, kısa süren Milli Eğitim Bakanlığı sırasında, yeni Türk alfabesinin kabulünün ardından başlatılan eğitim seferberliğini yönlendirmiş, ayrıca Türkçede bulunan yabancı kökenli sözcüklerin ayıklanması konusunda çalışmalarda bulunarak Türkçe söz kitabının hazırlanması için girişim başlatmıştır. İşte Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren görev yapmış bulunan Milli Eğitim Bakanlarının tümü bu ilkeleri Türk Milli Eğitim Sisteminde hayata geçirmek için çaba harcamışlardır. 1929-1930 yıllarında bütün dünyayı etkisi altına almış bulunan ekonomik bunalım, Türkiye'de de belirli ölçülerde hissedilmiş; devlet harcamalarında bu dönemde kısıntıya gidilmiş, bazı sosyal ve ekonomik yatırımlar bir süre askıya alınmıştır. Bu durum, özellikle ilköğretim alanında önemli atılımlar yapmaya hazırlanan Eğitim Bakanlığının çalışma hızını azaltmıştır.⁹⁷²

Cumhuriyetin ilk döneminde eğitimin önündeki engeller birer birer kırılmaya başlanmıştır. İlk büyük adım olarak eğitimde birliği sağlamak amacıyla, 3 Mart 1924'te *Tevhidi Tedrisat Kanunu* çıkarılır; bu amaca aynı yıl *Halifelik Makamının* kaldırılmasından sonra ulaşılır; halifelikle beraber Evkaf Vekâleti ve medreseler de eğitim yaşamından uzaklaştırılmıştır. Dinsel eğitimin yerine laik eğitim geçmektedir. 1934'te yapılan üniversite reformuyla kapatılan ilahiyat fakültesi yerine *İslam*

⁹⁶⁹ A.g.e, s. 130-143.

⁹⁷⁰ A.g.e, s. 152.

⁹⁷¹ A.g.e, s. 155.

⁹⁷² A.g.e, s. 178-243.

İnceleme Enstitüsü kurulmuştur.⁹⁷³ 1937'de, laiklik ilkesinin Anayasa'ya girmesiyle bu tür kuruluşlar devletten aldıkları maddi yardımı kaybederler. Bu nedenle 1930-1931 yıllarında İmam Hatip Okullarının hepsi kapanır. Bu arada 1927'deki program değişiklikleri sırasında Din dersleri, Arapça ve Farsça ortaokul ve lise müfredatından çıkarılmıştır. Laik bir ülkenin okullarında din dersleri okutulmasının Anayasa'ya aykırı olduğu kabul edilmiştir. Resmî okullardaki laik eğitim, Türkiye'deki bütün yabancı okullara da uygulanır. Din propagandası yapmayı sürdüren birkaç yabancı okul kapatılmıştır. 1934'te Milli Eğitim Bakanlığı'nın sağladığı döner sermaye ile sanat okullarının sipariş atölyelerinin dışarıya is yapması, *Eğitmen Kursları* ve *Köy Enstitüleri*, üretim yapan okul örneklerini oluşturulmuştur. Bu arada eğitim yaşamını düzenlemek için basta John Dewey olmak üzere yabancı uzmanlar çağırılmıştır.

Ülkede özellikle 1930-1940 yılları arasında, modern eğitimin geliştirilmesi amacıyla yeni denemelere girişilir. Eğitimi köyün üretim yaşamına bağlamak, öğretmeni de köyde üretim yaşamının bir ögesi durumuna getirmek hedef alınmıştır. 1935'te Reşit Galip'in Milli Eğitim Bakanlığı sırasında kurulan Köy İşleri Komisyonu, köy eğitiminin ana ilkelerini belirten önemli bir rapor hazırlamıştır. Bu gerekçelere dayanarak Saffet Arıkan'ın Milli Eğitim Bakanlığı sırasında eğitmen denemesine girişilir ve olumlu sonuç alınınca da 1940'ta ünlü Köy Enstitüleri denemesi başlatılmıştır.⁹⁷⁴ Bunlardan önce yapılan en köklü hareket ise alfabe değişikliğidir. Onu da dil devrimi izleyecektir. Atatürk Türk harfleri ile Türk dilinin yalınlaştırılması ve dilin köklerinin çağdaş kurallarla araştırılması isini hep beraber almıştır. Böylece dil hareketinin, harf hareketiyle aynı zamanda başladığı söylenebilir ve Atatürk'e göre ulusal dil ile ulusal duygu birbirine bağlıdır. *Türk Tarih Kurumu'nun* yanı sıra *Türk Dil Kurumu'nun* doğusu bu düşüncelerle gerçekleşir. Latin yazısının alınmasının derin kökleri Cumhuriyet'le birlikte gelen devrimin doğal bir sonucudur. Yazı ve dildeki bu atılımlar Türkiye'de eğitimin iki büyük tamamlayıcısıdır; akılcı ve demokratik bir eğitim adına yapılmışlardır.⁹⁷⁵

Türkiye Cumhuriyeti, ilk on yıl içinde eski eğitim sisteminin tamamını yıkmayı ve yerine çağdaş eğitim ilkeleri koymayı başarmıştır. Din eğitimi veren okullar kapatılmış, okul kitaplarından veya programlarından bu eğitimi besleyen bölümler çıkarılmıştır. Laiklik yabancı okullara da uygulanmış, hiçbir dinî propagandanın okul kanalı ile yapılmasına izin verilmemiştir. Kız ve erkek öğrencilerin bir arada okuması

⁹⁷³ Server Tanilli, a.g.e, s.26.

⁹⁷⁴ A.g.e, s.36.

⁹⁷⁵ A.g.e, s.37-46.

Cumhuriyet'in eğitim anlayışı içinde kökleşerek Türk okullarının vazgeçilmez ilkelerinden biri olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, eğitimi ilkokullarda zorunlu kılmış ve her derecedeki eğitimin de ücretsiz olması esasını getirmiştir.⁹⁷⁶ Tek kültürü ve tek eğitim sistemini hedefleyen Cumhuriyet rejimi, eğitimdeki bu sorunu gidermek amacıyla, 3 Mart 1924 tarihinde Tevhidi Tedrisat Kanunu'nu çıkarmakla ise başlamış ve böylece uzun yıllar önemli eğitim kurumları olan ve dinî, diğer bir deyişle idealist eğitime yönelik işlev gören medreseler kapatılmıştır. Bu kanun, özü itibarıyla yeni ve önemli bir anlayış temelinde yapıldığı için *Öğretimlerin Birleştirilmesi* anlamına gelen bu kanunla belirlenen düzenlemeleri Türk eğitim tarihinde önemli bir yere sahiptir. Cumhuriyetle başlayan değişim süreci içerisinde tüm eğitim kurumlarının Millî Eğitim Bakanlığının denetim ve gözetimine alınmasını şart gören Tevhidi Tedrisat Kanunu ile eğitim sisteminin demokratikleştirilmesi ve eğitim alanında laikliğin eyleme dönüştürülmesi önemli hedefler olarak benimsenmiştir. II. Meşrutiyet Döneminde çekingen bir üslupla dile getirilen bu düşünüş biçimi, Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından, net ve açık olarak ifade edildiği görülmektedir.⁹⁷⁷

Millî Eğitim Bakanlığı yeni Türk harflerinin planlı biçimde öğretilmesine yönelik olarak okullarda gerekli çalışmaları sürdürürken, öğrenim çağı dışında bulunan yetişkinlerin nasıl öğrenecekleri sorunu üzerinde de çalışır ve en uygun çözüm olarak Türkiye genelinde bir okuma-yazma seferberliğinin ilan edilmesi, *Millet Mektepleri* adı verilecek kurslarla yetişkinlere yeni Türk alfabesinin öğretilmesi olarak düşünülür. 24 Kasım 1928 tarihli bir talimatnameyle Millet Mekteplerinin çalışma esasları düzenlenir. Eğitim Bakanlığı yanında, İsmet İnönü hükümetinin de programına aldığı Millet Mektepleri 01.01.1929 tarihinde ülkenin pek çok yerinde birden açılmıştır. Bu okulların amacı yeni Türk harflerini kısa zamanda ve kolayca her ferde okuyup yazdırabilmek, büyük halk kitlelerini okuryazar yapmaktır. Millet Mekteplerinde, devlet memurlarının en küçüğünden en büyüğüne kadar tümünden öğretmen olarak yararlanılmıştır.⁹⁷⁸ Ayrıca 1930'lu yıllarda Köy Eğitim Kursları, Halk Okuma Odaları, Aksam Sanat ve Aksam Ticaret Okulları, Halkevleri açılmıştır.⁹⁷⁹ Millet Mekteplerine sadece okur-yazar oranını artıracak kurumsal bir kimlikle bakmamak gerekir. Millet Mekteplerinin eğitim hayatına getirdiği hareketlilik,

⁹⁷⁶ İlhan Başgöz, a.g.e, s.162.

⁹⁷⁷ Nuray Mert, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.199.

⁹⁷⁸ Erdoğan Başar, a.g.e, s. 213.

⁹⁷⁹ Necdet Sakaoğlu, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.48-50.

Halkevlerindeki kapsamlı etkinliklerle yine bu yıllarda bütünleşmiştir. Atatürk İnkılâplarını benimsetmek; Cumhuriyet'in kültür etkinliklerini, millî eğitimin yanında yürütmek; ulusu aynı ülküye bağlı bir kitle yapmak; kır-kent, köylü-aydın ayrımlarını kaldırmak amacıyla 1931 yılında kapatılan *Türk Ocakları'nın* yerine 19 Şubat 1932'de kurulan *Halkevleri* kurulmuştur.⁹⁸⁰ Atatürk'le başlatılan ulusal kültür oluşturma çabalarının, bu kültürü yayma girişimlerinin halka açılan kapılarını; kültürü tüm içeriği ve alanlarıyla geniş kitlelere benimsetme; olguda kadın-erkek, yaşlı-genç tüm yurttaşları görevli kılma, çalışmaya itme, kültürel çalışma ve girişimlere katılmalarını sağlama merkezleridir. Kentlerde Halkevleri, köylerde Köy Odaları kurularak sürdürülen bu çalışmalarda tarih, dil, yazım, spor, müzecilik, güzel sanatlar, halkbilim ve köyle ilgili araştırma, inceleme ve uygulama faaliyetleri sürdürülmüş, Halkevleri dergileri yayımlanmıştır.⁹⁸¹

Halkevleri, 1930-1938 yılları arası *Ebedî Şef Atatürk*, 1938-1946 yılları arası *Millî Şef İnönü* dönemleri olarak tek parti egemenliği içinde yer almaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi, halkla temasını artırmak ve rejimi halka benimsetmek gayretindedir. Diğer bazı ülkelerde de var olan Halkevleri gibi örgütler, kitlelerin belli bir ideoloji çerçevesinde politizasyonunu sağlamanın yanında, is hayatından artakalan boş zamanların değerlendirilmesi, bazı pratik bilgi ve becerilerin kazandırılması gibi işlevler de görmektedir. Bu anlamda Halkevleri tümüyle dönemin ihtiyaçlarına cevap veren bir örgüt olmakla birlikte; Kemalizm'in yalnızca siyasi alanda değil, kültürel alan ve günlük yaşam üzerinde de belirleyici olma amacının en somut göstergesidir. Modernleşme döneminde İstanbul'da bu yaşam biçiminin örnekleri görülür. Cumhuriyet; asker, bürokrat ve aydınlardan oluşan seçkinlerin bu yaşam kalıbının Halkevleri aracılığıyla Anadolu'ya taşınmasına çalışır. Yeni eğlence anlayışları, dans, müzik, tiyatro Kemalizm'in yaygınlaştırılması için bir araç olarak kullanılmıştır. Kadın-erkek bir arada müzikli aile toplantıları için balo salonları, müzik holler; telkin için tiyatro salonları; gürbüz, sağlıklı yeni bir nesil için spor salonları ve avlular; dinleyen, düşünen, konuşan yeni nesil için toplantı salonları; bir arada çalışma ve üretme için şubelere ait çalışma odaları; okuma zevkinin aşılması için kütüphaneler yapılmıştır. Halkevi binalarının hükümet konakları ile birlikte Cumhuriyet meydanlarında yer alışı, tek parti döneminde, parti-devlet bütünlüğünün ifadesidir. Halkevleri ile Kemalist ideoloji ve buna dayalı olan partinin ilkelerini

⁹⁸⁰ A.g.e.s. 52.

⁹⁸¹ Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 315.

yaymak ve bu ideolojinin ürünü olan devrimleri yerleştirmek amaçlanır. Ulus-devletin inşasında Halkevleri önemli görevler almıştır.

Atatürk döneminde, önemli ve tartışmalı konulardan biri olan üniversite reformu, Reşit Galip'in Eğitim Bakanlığı sırasında yapılır. İstanbul Darülfünunu 1933 yılında İstanbul Üniversitesi adıyla yeniden düzenlenir. 1933 Üniversite Reformu yükseköğretim tarihinde kırılma noktası niteliği taşımaktadır. Kuruluşu yüzyıllar öncesine dayanan, ama modern anlamda üniversite niteliğine doğru ivmesini 1900'lü yıllarda, 1912'de kurumsallaşma, 1919'da özerklik kazanan İstanbul Darülfünunu, bu kimliğiyle Cumhuriyet yönetimine devrolan bir kurumdur; bu dönemde modernleştirme ve rejimle uyumunu sağlama yönünde bir sürece dahil olmuştur. Çok partili hayata geçiş denemelerinin bir örneği olan Terakkiperver Fırkanın kapatılmasıyla birlikte üniversite içinde çıkan olaylardan sonra kuruma yönelik tepkiler artmış, özerkliği kısıtlayan bir yasa tasarısı meclise sunulmuş, fakat reddedilmiştir. Yine de bu dokunulmazlık dönemi uzun sürmemiştir. Bütün eğitim mekanizması gibi yükseköğretim kuruluşlarını da rejime uygun hale getirmek amacıyla yapılan reformlar, modernleşme kaygılarının sonucudur. Cumhuriyet'in temel prensiplerine aykırı her tutum ve davranış veya kurumsal kimlikleri ortadan kaldırma çalışmaları, Cumhuriyet'in ilk yıllarında çoğu zaman demokratik yollardan ziyade bir otoriter yaklaşımla karşılaşmıştır. Bunlarla birlikte üniversite rektörünün, genel sekreterinin, profesör ve doçentlerin atanma ve işten çıkarılma hakları dahi Eğitim Bakanlığına verilmiştir.

Türkiye'nin Cumhuriyet'le başlayan radikal modernleşme atılımları, eğitim sistemini etkilemiş ve bu süreçte devletin kuruluş felsefesi ile eğitim sisteminin temelini aldığı felsefe bütünleşmesi yönünden eğitimde olumlu gelişmelerin yanı sıra eğitim anlayışının etkin bir şekilde kullanılmayışı, birtakım sorunların oluşturmuş olduğu sonuçların kurumlaşmasına neden olmuş ve bu durum, eğitim sisteminde günümüzde bile geçerliliğini koruyan önemli problemlerin de kaynağını oluşturmuştur. Milli Mücadele yılları, ulusal devlete ve bununla paralel olarak da ulusal eğitime, ulusal ekonomiye geçiş süreci niteliğini taşımaktadır. Türkiye'nin eğitim anlayışı, özgün bir kültür oluşturma, pozitivist ve millî olma çizgisindedir. Bu nedenle, bu yıllar Türk tarihi açısından oldukça önemli bir dönüm noktasıdır; çünkü, Tanzimat'tan beri içinde bulunulan çelişkiler keskinleşmiş ve artık ulusal devlete geçişin dayanaklarını oluşturacak şartlar, Cumhuriyet'e geçebilmek için gerekli olgunluğa ulaşmıştır. Cumhuriyet'le birlikte, evrensel kültürden de büyük ölçüde pay

alma yoluyla, kendi kültürü ve kendi iç dinamikleri üzerinde yükselmeyi hedefleyen yeni bir dönem başlar. Bu dönem, sistemin tüm kurumlarını ve dolayısıyla eğitim anlayışını, temeline aldığı ideolojik ve bilimsel anlayışlar doğrultusunda düzenlemesi nedeniyle kendi içinde önemli tutarlılık örnekleri sunmuştur. Anlayış olarak her ne kadar tutarlı olsa da, eğitim politikaları yönünden yeteri kadar tahlili yapılamayan planlamalar, modernleşme ve pozitivism alanında, günümüzde bile geçerliliğini koruyan sorunlara yol açmıştır.

Dünyadaki her ideolojinin bir felsefi sisteme dayandığı söylenebilir. Eğitim kurumları, belirlenen ideolojik sosyal haritaların yaratılmasında en etkili kurum olarak içgörür. Eğitim amaçlarının oluşturulmasında ve uygulanmasında ideolojiler belirleyici bir özelliğe sahiptirler. Liberalizm; pragmatizm, natüralizm ve varoluşçuluk felsefeleri formunda eğitimi, okulu yaşamın kendisi olarak değerlendiren, işbirliği temelinde ele alan ve demokrasi içinde düşünen ilerlemecilik ile toplumu yeniden düzenleme ve gerçek demokrasiyi kurma düşüncesini amaçlayan yeniden kurmacılık ve deneyerek, yaparak-yasayarak öğrenmeyi hedef alan deneyselcilik kuramlarını temeline almıştır. Milliyetçilik formunda ise ulusal sembol ve değerler ile eğitimsel amaçların oluşturulup uygulanması planlanır. Çağdaş kültürün felsefi temelleri incelendiğinde ortaya çıkan dünya anlayışlarının içinde buldukları sosyal ekonomik koşullara göre biçim aldığı görülmektedir. Bu bağlamda Türk Eğitim Sisteminin de kendi kültürel yapısı çerçevesinde, kendi sosyal ve ekonomik koşullarını bilimsel bir bakış açısıyla analiz ederek, kendisine güçlü bir eğitim felsefesi ortaya koyması gerekmektedir. Kemalist hareketin eklektik niteliği; milliyetçi, dinî ve toplumcu unsurlardan oluşmuştur. Genç Osmanlılar, Jön Türkler, II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki çizgisini takip eden pozitivism süreci Kemalizm adı altında Cumhuriyet'e devrolmuştur. Atatürk, yeni bir kuşağa ortak değerler ve politik bilinç kazandırmanın tek yolunu, eğitim örgütleri ve kurumlarının birleştirilmesinde bulmuştur. Eğitimde yenileşmeye, sistemin yeniden düzenlenmesi ile başlanmış ve sistemin yenilenmesi sorununun çözümü, yerli ve yabancı eğitim uzmanlarının görüşleriyle de yön bulmuştur. Yeni bir eğitim sistemini, çağdaşlaşmanın ilk koşulu olarak gören Atatürk, eğitim sistemini laikleştirmekle ise başlamıştır.

Eğitim sistemi, yeni kurulan Cumhuriyet'in temel ilkeleriyle uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet'in eğitim politikası da laiklik ve halkçılık ilkelerine dayanmıştır. Cumhuriyet ideolojisi, yeni ulusun, yeni devletin üst yapısını oluşturacak sosyo-kültürel devrimler içinde eğitimine ayrı bir önem verir. Bu eğitimin

içeriğinde, birinci olarak laikleşme, ikinci olarak devlet vatandaşlığı, üçüncü olarak da tarım ekonomisinin gereği köylüyü eğitmek ve onu eğitim yoluyla üretici kılma anlayışı yatar. Özellikle öğretmen yetiştirme sorununda temel politika olarak saptanan, köye yönelik öğretmen yetiştirme anlayışı, Cumhuriyet döneminin eğitim politikalarının özünü oluşturmuştur. Cumhuriyetle birlikte başlayan yeni dönemde, Osmanlı Devleti'nden devralınan çok merkezli eğitim sistemini ve ikili kültür tabanını tek temelde toplamak eğitim politikalarının temel amaçlarındandır. Artık yeni devletin üzerine dayandırılacağı kültürel temelleri ile hangi hedeflere hizmet edeceği daha net bir şekilde tanımlanan bir eğitim sistemi ya da politikası benimsenir. Tek bir yönetim, tek bir ulus ve tek bir eğitim sistemi olacak ya da oluşturulacak ve her türlü yapılanma, belirli bir hedef doğrultusunda bu temel ilkeye göre gerçekleştirilir.

Atatürk dönemi millî eğitim politikasının esaslarını; laik eğitim, milli eğitim, ferdin yararları ile toplumun yararlarını uzlaştıran eğitim, halkçı ve devletçi eğitim çağın bilimsel ve teknolojik gelişmelerine ayak uyduran, onları temel alan eğitimdir. Bilimsel eğitim toplumun dolayısıyla onun örgütlü birliği olan devletin yönetiminde herkesin katılımını yüksek tutmayı amaçlayan demokratik eğitim ilkeleridir. Milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, cumhuriyetçilik, inkılapçılık diye daha sonra Cumhuriyet Halk Partisinin programına ve Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasalarına girmiş bulunan ilkelerin bütününe Atatürk İlkeleri denilmektedir. Bu arada eğitim yaşamını düzenlemek için basta John Dewey olmak üzere yabancı uzmanlar çağrılır. Cumhuriyet'in ilk on yılı içinde dinsel temellere dayanan eski eğitim bütünüyle yıkılmışsa da modern eğitimin yerleştirilmesi konusunda ciddi güçlüklerle karşılaşılır. Ülkede özellikle 1930-1940 yılları arasında, modern eğitimin geliştirilmesi amacıyla yeni denemelere girişilir. Bir tercih olarak, Kemalizm'in ve giderek de Cumhuriyet'in esin kaynağını oluşturan modern anlayış, Cumhuriyet'e gelindiğinde eski formundan uzaklaşarak yeni bir içerik kazanmıştır.

Cumhuriyet döneminde, eğitim, Türkiye'nin büyük dönüşümünün temel aracı olmuştur. Devrimci ideolojinin temeli sekülerizm olduğu için eğitim sekülerize edilmiştir. Okulların, ilköğretimden üniversiteye kadar devlet kontrolüne alınması, öğretmen ve teknik personel yetiştiren kurumların oluşturulması, eğitimin halkın tümüne yayılması, eğitim dilinin tek olması ve ortak bir ulusal kültürün içeriği oluşturması modern bir yönelimdir.⁹⁸² Eğitim, tek bir ortak kimliğe sahip homojen bir nüfus oluşturmak amacıyla Türk sosyal mühendislik projesinde merkezi bir rol

⁹⁸² İsmail Kaplan, **Türkiye'de Millî Eğitim İdeolojisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 49.

oyunmuştur. Ulus ile devleti birleştiren bağ ne olursa olsun, modernleşme ile birlikte eğitim kurumu devletlerin bir ideoloji aktarım aracı olmuş ve XX. yüzyılında bu anlayış küreselleşmiştir. Bu küresel süreç Cumhuriyetin kurulması ile yakalanmış ve kurucu kadro, eğitim kurumunu modern ve küresel biçimiyle algılamaya çalışmıştır. Dolayısıyla kurucu kadronun eğitim ile ilgili reformları dönemin dünyasının bu bağlamda da anlaşıldığını ortaya koymak bakımından manidardır. Başka bir anlatımla kurucu kadro devlet merkezli eğitimin, bireyleri ve toplumları dolayısıyla mevcut siyasi sosyal ve ekonomik yapıyı dönüştürmedeki gücünü görmüşlerdir. Cumhuriyetçi kadronun, modern bir ulusal kimlik oluşturmaya ve sadakatin sürekli kılınması için sistemli ve programlı bir şekilde eğitime yönelmesi bütün ulus-devletlerde görülen bir eğilimdir. Eğitimdeki bu yönelim Fransız modeli ile büyük benzerlik arz etmektedir. Tek amaç seküler aydınlanma, tek program tüm okul çocuklarının öğrenmesi gereken aynı içerik, tek dil Türkçe üzerine oturan ulusal yönetim çatısı geliştirilmiştir. Ülke boyunca standartlaştırılmış okul sistemi vasıtasıyla, Türk ulusal kimliği oluşumu için kültürün homojenleştirilmesine çalışılmıştır.

5.4. İNKILÂP VE KADIN

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişim çizgisinde *Kadınlara* çok önemli görevler düşmüştür. Mustafa Kemal Atatürk, oluşturulmak istenen yeni kadın imajında, kadına hem kamusal alanda hem sosyal alanda hem de özel alanda farklı roller biçmiştir. Bu anlamda kadın, erkeklerle birlikte çalışma hayatında yerini alacak, ancak kadın olarak kimliğini her zaman ikinci planda tutacaktır. Toplumda her alanda kılık kıyafetiyle çağdaş kadını simgeleyecek, aile içerisinde ise en önemli görevinin eş ve anne olmak olduğunu unutmayacaktır. Anadolu kadını medeniyet ile millet arasındaki köprü kurmak görevini üstlenmiştir. Bu hedefler gerçekleştirilirse her alanda olduğu gibi kadınlar konusunda da istenilen çağdaş yapıya kavuşmuş oluruz. Bu yeniden var oluş yine kadınlar sayesinde olacaktır. Çünkü kadın toplumların gelişiminin ve modernleşmesinin en önemli simgesidir.

Çağdaş Türk Kadını'nın bugün toplum içinde ulaşılmış olduğu siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel düzeyi, içinde bulunduğumuz XX. yüzyılın ve özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün eseridir. Dünya'da olduğu gibi ülkemizde de '*Kadın Kimliği*' yeniden tanımlanmış, kadınların özgürlük mücadelesi yeni ufuklara doğru açılmıştır.

Bu mücadele de Kadınlara modern haklarını elde etme yolunda önemli kazanımlar sağlamıştır. Bu kazanımlar artık istenilen düzeye varmış olduğunu söylemek yine de mümkün değildir. Türkiye’de toplumsal yapının oluşumunda etkili olan dinamikler günümüz itibariyle Kadın-Erkek ilişkilerinde hukuki bir eşitlik sağlamış olmasına rağmen günlük hayatta bazı alanlarda yine de eşitsizlikler göze çarpmaktadır. Kanunlar ve sosyal hayatı düzenleyen kurallar daha çağdaş seviyelere ulaşmış olsa da tarihin derinliklerinden gelen kurallar ve saplantılar nedeniyle Kadın, bu çağdaşlaşma hareketlerine ayak uyduramamaktadır. Kanunlarda kadın erkek eşitliği sağlanmış olmakla birlikte uygulamada aynı kanıya ulaşmamız mümkün değildir. Siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda meydana gelen bazı eşitsizlikler, toplumsal yapının kadına yönlendirdiği geleneksel ve dinsel dayatmalarla bütünleşmiştir. Fakat *Türk Kadını*, içinde bulunduğumuz yüzyılda pek çok ülkeye nazaran çağdaşlaşma adına köklü ve güçlü adımlar atmıştır. Oldukça erken zamanda Türk kadını Atatürk inkılâbını getirdiği ivme ile modern kimliğini kazanma ve muasır medeniyetler arasındaki yerini alma yolunda en önemli sıçrayışını gerçekleştirmiştir. Özellikle uzun yıllar İslam kuralları ile yaşamış bir Doğu toplumunda böylesine bir sıçrayış takdire şayan bir gelişmedir.

Toplumsal değişme kuramı, tanımı ve içeriği yönüyle, toplum yaşantısının olduğu her yerde, süreci ve etkileri gözlenebilen bir olgudur. Bütün gelişmelere kendisini kapatan toplumlara dahi, bir şekilde toplumsal değişimin yaşanılması kaçınılmazdır. Bu kuramın en hızlı ve güçlü yaşandığı ortamlar ise devrim ortamlarıdır. Bu sosyal olgu Osmanlı Devleti’nin ve Türkiye Cumhuriyeti’nin toplumsal yapısında kendisini göstermiştir. Özellikle Atatürk inkılâbında çok açık şekilde ön plana çıkmıştır. Bu toplumsal olgunun, yalnızca kadın konusunda değil toplumu ilgilendiren tüm alanlarda olmuştur. Bu değişmelerin sonucunda, Türk kadını devrim öncesine göre bütünüyle yeni bir kimlik, kişilik ve konum kazanmıştır. Türk Kadını artık kadercı bir anlayışa razı olma konumundan çıkmış, çağdaş haklarını talep eden bir konuma gelmiştir. Unutulmamalı ki, her toplum kendisini oluşturan kültür kalıplarıyla bir nitelik kazanmıştır. Bu nitelik bazı toplumlarda geleneksel değerlerle belirlenmiş, bazı toplumlarda ise dinsel ve ideolojik kalıplarla kaynaşmıştır. Toplumlar modernleştikçe ve demokratikleştikçe bu geleneksel ve dinsel değerlerin toplum üzerindeki etkileme gücü azalmaktadır. Çünkü çağdaşlaşma ve demokratikleşme sürecinde önemli aşamalar gerçekleştirebilmiş toplumların, toplum kurallarını ve gündelik hayatı belirlerken, daha akılcı çözümler üretebilme yeteneğine ulaşmış olmalarıdır. Kadın, erkekle birlikte içinde bulunduğu

toplumun kurallarına, değer yargılarına, ideolojik kalıplarına göre sosyal statüsünü biçimlendirir. Ünlü araştırmacı Gülten Kazgan'ın belirttiği gibi;

“Kadınların toplumdaki yeri, yaşadıkları ülkenin gelişme düzeyi, kapitalist düzende bağlı buldukları toplumsal sınıf ve toplumun kültür değerleri bütünü tarafından belirlenmektedir. Bu değerler kadına ya özgür bir statü ve hareket tarzı sağlar, ya da özü ve ruhu gereği, kafes yaşamının içinde ona bu rol biçebilir. Demokratik ve özgürlükçü toplumlarda, kadın da tıpkı erkek gibi onunla eşit düzeyde ve anlayışta değerlendirilir. Bir toplumda eşitlik kavramı tartışılıyorsa elbette ki o toplumun demokratik düzeyi istenilen noktaya gelebilmiş değildir. Çünkü demokrasi kültürü, toplumun bir kesimi için özgürlüğü üstün tutup bir başka kesim için ikinci kategoride algılayamaz.”⁹⁸³

Türk Kadını'nın toplumsal değişim açısından incelenme konusu yapılması zor ve ağır bir konudur. Konuya tarihsel açıdan bakma zorunluluğu gibi kültürel yapı, sosyal psikoloji, ekonomik ve siyasi yapı ve her yapının değişen koşullarına göre aldığı yeni biçim göz önünde tutularak bakma zorunluluğu vardır. Yani gerçek anlamda bir sosyo-kültürel çözümler yapılabilmesi için belirtilen değişimlerin analizi zorunludur. Türkiye Cumhuriyeti, az zamanda çok zor yenilikleri başarmış bir inkılâp süreci olmuştur. Yapılan reformlar yeni bir toplum ve siyaset düzenini ortaya koymuştur. Bu oluşumlarla birlikte, kaçınılmaz olarak toplumsal hareketlilik yoğun yaşanmış ve bu hareketlilik içinde Türk Kadını'nın toplum içindeki yeri, önemi ve işlevi değişmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti yıkılmış, yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu süreç toplumsal değişme adına önemli gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Bu toplumsal değişme süreci temel etkenlerin nitelik değişmesine göre farklılıklar göstermekte, kimi zaman radikal kırılmalara, kimi zaman da doğal bir akışa tanık olmuştur. Bu etkenler siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel nitelik taşımakla birlikte iç ve dış gelişmelere ya da oluşumlara da dayanmaktadır. Bu oluşuma yakın Türkiye Tarihi'nde yaşadığımız süreç açısından bakmamız konuya hâkim olmamızda daha yardımcı olacaktır.

Toplumsal değişimin, kadın dünyasında yol açtığı etkileri yakından görebilmenin en önemli yöntemi, tarihsel verilere yakından bakmaktır. Tarihsel süreç, bizim için bu yönden zengin bir laboratuvar olma özelliği taşımaktadır. Hiç şüphesiz, etkileşimin son derece sınırlı olduğu tarihsel derinlik içinde, kültürler arasında görülen diyalog eksikliği ve keskin farklılaşma, yalnızca kadın dünyası için değil, toplumu oluşturan bütün maddi ve manevi faktörler için de geçerli olmuştur.

⁹⁸³ Gülten Kazgan, **Türk Toplumunda Kadın**, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1979, s.137.

Ancak zamanla kitle iletişim araçlarının çoğalması, kültürler arasında belli bir yumuşamanın yaşanmasına neden olmuştur. Böylece, tarihin derinlikleri içinde kadınlar için gördüğümüz keskin farklılıkları, günümüzde aynı ölçüde görmek mümkün değildir. Yine de dinler, kültürler, teknolojik gelişmişlik ve geri kalmışlık, kadın dünyası açısından, toplumlar arasında, belirgin farklılıklar oluşturmaktadır. Günümüzde kadınların toplumda var olma ve kişilik kazanma mücadelesinde, önemli ölçüde bu tarihsel tortuları aramak gerekmektedir. Böylece, kadınların hak savaşının nereden, yani hangi noktadan geldiğini ve hangi evrelerden geçtiğini; gelecekte ise nereye, hangi hedeflere kadar gidebileceğini kestirebilmek mümkün olabilecektir.

Tarihin başlangıcından bu yana kadınlık dünyası eşitlik ve hak arayışı mücadelesi devam etmektedir.⁹⁸⁴ Bütün uygarlıklarda olduğu gibi Türk Tarihinde de kadın tasviri mitolojik efsanelerden yararlanarak ilk saptamalar yapılmıştır. Bu saptamalara göre kadınları at bindiği, ok ve yay kullandığı ve erkeğiyle birlikte savaşlarda yer aldığı görülmektedir. Kış aylarında ise kışlaklarda ocağın başında anne ve aşçı olarak, ayrıca yün ve keçeleri boyayıp işleme ve dokuma ile uğraştığı karşımıza çıkmaktadır.⁹⁸⁵ Tarih boyunca Anadolu'da yaşayan kadınların statüsü, değişen toplum ve devlet yapılarına bağlı olarak değişiklikler geçirmiştir. Anadolu uygarlık tarihi ve ondan önceki Türk tarihinde kadınların sosyal hayattaki yeri ve önemini gösteren pek çok yazılı belge, sanat eseri ve törelerle doludur. Özellikle idari düzeyde ve aile düzeninde Türk kadının oynadığı rol bugün Batı dünyasına bile örnek olarak gösterilmektedir. Osmanlı öncesi göçebe Türk aşiretlerinde kadın, toplum yaşantısına yoğun şekilde katılmakla birlikte, üretimde olduğu kadar, siyaset ve savaşta da etkin rol üstlenmiştir. Selçuklu Devleti döneminde kurulan *Bacıyan-ı Rum* teşkilatı gerek yapısı gerekse faaliyetleri açısından oldukça önemli görülmüştür.⁹⁸⁶ Aşıkpaşazâde'nin bahsettiği bir diğer İçtimaî teşekkül olan *Bacıyan-ı Rum*, yani "*Kadınlar Teşkilatı*", dönemin diğer önemli kaynaklarında *Bacıyan-ı Rum* ve *Bahşıyan-ı Rum* olarak anılsalar da gerçekte bu anılsamalardan uzak bir ihtimal olarak bile kabul edilmez.⁹⁸⁷ Ve *Bacıyan-ı Rum* olarak kabul edilmiştir. İsminden de anlaşılacağı gibi bir kadınlar teşkilatı olduğunu göstermektedir. Ayrıca Memlûkler zamanında Mısır'da kadınlara ait tekke olduğu ve Selçuklu devrimde de kadınların

⁹⁸⁴ Leyla Kırkpınar, **Türkiye'de Toplumsal Değişme Ve Kadın**, Zeus Kitabevi Yayınları, İzmir, 2010, s.26.

⁹⁸⁵ A.g.e, s.43.

⁹⁸⁶ A.g.e, s.69.

⁹⁸⁷ Fuat Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.94.

şeyhlere ihtisas ettiğini ve şeyhlerin meclisinde bulunmuşlardır. Bektaşî a'nesinde tarikatten olan kadınlara “*Bacı*” lakabının verilmesi de ayrı bir noktadır. Bunun yanında Ahî Evren'in eşi Fatma Bacı'nın Bacıyan-ı Rum'un kurucusu olarak gösterilmesi ve bu teşkilatın Ahilerin kadın kolu olduğuna dair söylemler vardır.⁹⁸⁸ Sonuç itibariyle Bacıyan-ı Rum zümresi ile ilgili mevcut kesin bilgileri elimizde olmamakla birlikte, bilinen şu ki, Bacıyan-ı Rum zümresi Uç bölgelerinde ve Anadolu'da kadınların dini ve içtimaî eğitim işlerini yürüten önemli bir sosyal bir teşekküldür.

Yerleşik hayata geçiş, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve Bizans Devletiyle ilişkiye geçilmesi ile kadının statüsünde değişimler yaşanmıştır.⁹⁸⁹ Osmanlı toplumsal temellerini İslam dininden alan ve toplumsal hayatta şer'i hukuku uygulayan Osmanlı'da kadın ve erkek hiçbir alanda eşit bir konumda görülmemekte, kadın ikincil bir konumda tanımlanmaktadır.⁹⁹⁰ Osmanlı toplum yapısında yer alan kadın tipleri İslam dinine bağlı olanalar ve bağlı olmayanlar diye iki grupta incelemek mümkündür.⁹⁹¹ Din temelinde düzenlenen toplumsal hayatta kadının görünmezliği söz konusudur. Zamanla Kadın, toplumun her alanından koparıldığı gibi eve ve kara çarşafa kapatılmıştır. Bu bağlamda Osmanlı toplum yapısı daha çok cinslerin ayrılığı ilkesi üzerine kurulmuştur. Bu temel dayanak bağlamında kadın, topluma aktif katılımdan büyük ölçüde soyutlanmış, özel alanda tanımlanan, ev içi rollerle sınırlandırılmış ve kılık-kıyafeti çeşitli padişah fermanlarıyla tanımlanmıştır. Dar bir çerçeve içerisine sıkıştırılmış olan kadının toplumsal yaşamdaki rolü de oldukça sınırlandırılmıştır. Yasaların ve geleneğin öngördüğü cezalardan kurtulmak için çarşaf giymek zorunda kalan kadının, ticari faaliyetlerden alıkonulması, kılık kıyafetlerinin düzenlenmesi söz konusu olmuş, hatta belli günlerde ev dışına çıkışlarını yasaklayan fermanlar çıkarılmıştır. III. Osman (1754- 1757) döneminde kadınların, padişahın kendisine ayırdığı gezinti günlerinin dışındaki günlerde İstanbul'da dışarıya çıkmaları yasaklanmıştır. Belirlenen günlerde de kadınlar sokağa çıkarken sade ve örtülü giyinmek zorunda bırakılmışlardır. Bu kurala uymayan kadınlar padişahın emriyle denize atılarak boğdurulmuşlardır.⁹⁹²

⁹⁸⁸ A.g.e.,94.

⁹⁸⁹ Şirin Tekeli, “Kadın”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Ansiklopedisi**, Cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul,1996, s.1191.

⁹⁹⁰ Şirin Tekeli, a.g.e, s.1191.

⁹⁹¹ Leyla Kırkpınar, a.g.e, s.71.

⁹⁹² Şehmuz Güzel, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, 5.cilt, 1985, s. 858–876.

Avrupa’da Rönesans, Reform ve Sanayi Devrimi ile yaşanan Aydınlanma Dönemi ve modernleşme ile tüm alanlarda yaşanan hızlı kalkınma karşısında Osmanlı Devleti’nde de değişim kaçınılmaz olmuştur. Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyılın başı itibariyle yaşadığı önce askerî daha sonra siyasî ve toplumsal modernleşme süreci, bir önceki dönemin egemen kurumlarının sarsılmasına yol açmış ve sosyal hayata ilişkin bazı düzenlemelere gitmek zorunluluğunu hissetmiştir. Batılılaşma ve Batı bilinci, cinsiyetler arası ilişkilere, yaşam alanlarının düzenlenmesine ve yaşam biçimine bağlı olarak gelişim göstermiştir. Osmanlı döneminde ev içerisine ve ev dışına ilişkin düzenlemeler özellikle Tanzimat döneminde kadınların yaşamında önemli değişikliklere neden olmuştur. Çünkü Tanzimat Fermanı ile Osmanlı devlet ve toplum yapısında önemli değişimler olmuştur. Bu süreçte Batı dünyasındaki kurumların benzerleri kurulmuş ve buna paralel olarak da Türk aile hayatı ve kadının toplumsal durumunda da ciddi değişimler olmuştur.⁹⁹³ Bu dönemi İlber Ortaylı şöyle açıklamıştır:

“Osmanlı kadınının hayatı ayrı bir renge bürünmüştür. Bu renk değişikliğini sadece modadan, günlük yaşamdan, tüketim kalıplarındaki farklılaşmadan, yabancı dil öğrenmek veya piyano çalmak gibi yeni zevklerden ibaret görmemek gerekir. 19. yüzyılda, Osmanlı ülkelerinde tarımda, eğitimde görülen bazı yapısal değişmeler ve bütün dünyanın yaşadığı haberleşme ve teknolojideki devrimin Osmanlı topraklarına da yansması, klasik aile yapısını büyük şehir kadar kırsal alanda da yavaş yavaş değişmeye zorlayacaktır”⁹⁹⁴

Bu dönemde 1847 yılında ‘Kölelik’ ve ‘Cariyelik’ kaldırılmış, 1857 yılında da veraset haklarında kız ve erkek çocukları eşit konuma getirilmiştir. Bunların yanı sıra kadının eğitilmesi gerektiği gündeme gelmiş ve bu amaçla da 1842’de ebelik kursları, 1858’de kız rüştiyeleri, 1870’de de kız öğretmen okulları açılmıştır.⁹⁹⁵ Tanzimat’tan önce sadece Sıbyan Mekteplerinde sınırlı sayıda kadının eğitimi söz konusuyken bu değişimlerle birlikte devlet eliyle kadınlara eğitimin kapısı açılmıştır. Tüm bu düzenlemeler Batılı yaşam biçimini sembolize ederken aynı zamanda da önceden kadına verilen yaşam alanlarının giderek toplumsallık ve görünürlük kazanmasını da sağlamıştır.⁹⁹⁶ Ancak bu kurumlardan sadece üst sınıfa mensup ve

⁹⁹³ Leyla Kırkpınar, a.g.e, s.85.

⁹⁹⁴ İlber Ortaylı, “Osmanlı Toplumunda Aile”, **Türkiye’de Ailenin Değişimi**, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1974, s.86.

⁹⁹⁵ Şirin Tekeli, a.g.e, s.1192.

⁹⁹⁶ Nilüfer Göle, **Modern Mahrem**, İstanbul, Metis Yayınları, 2001, s. 56.

büyük kentlerde yaşayan ailelerin kızları yararlanmışlar, onlarda oldukça az sayıda olmuştur.⁹⁹⁷

I. Meşrutiyet'le birlikte eğitim olanakları biraz daha genişletilmiş, kadınların sosyal hayatta yer almalarına dair düzenlemeler yapılmış ve özellikle boşanma hakkı verilerek, çok eşlilik kadının rızasına bırakılmıştır. Böylece teokratik ve monarşi devlet yapısında değişiklik olmamakla birlikte kızlara sağlanan yeni eğitim imkânlarıyla aydın bir kadın kitlesi oluşturulmaya başlanmıştır. Kadınların ekonomik yaşama katılımlarının artırılması amacıyla kızlar için ilk, orta ve sanayi okullarının açılmasına 1869'dan önce hükümet tarafından karar verilmiş olmasına rağmen, bu okullarda görev yapan ve yapacak olan öğretmenlerin erkek olmaları nedeniyle aileler kız çocuklarını bu okullara göndermekte isteksiz davranmışlardır. Bu çabaların bir başka örneği 1870'te İstanbul'da açılan Kız Öğretmen Okulu'dur.⁹⁹⁸ Böylece Tanzimat sonrası bir nebze olsun yolu açılan kadınlar, II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde belli bir kültür seviyesine ulaşarak sosyal hayatın pek çok alanında söz sahibi olmaya başlamışlardır. Toplumda kadının yeri tartışmaları da bu dönemdeki gelişmelerle başlamıştır.

II. Meşrutiyet'ten sonrası yapılan yeni düzenlemelerle kadın görece bir özgürlüğe kavuşturulmaya çalışılmıştır. Öncelikle giyim kuşamında, ev içindeki konumunda bazı serbestliklere kavuşan kadın evin dışında da yeni özgürlükleri kullanmaya başlamıştır. Eşleriyle birlikte sokağa çıkan, tiyatroya ya da başka diğer etkinliklere giden kadınlar toplum içerisinde kendilerini göstermeye başlamışlardır. Kadının eğitime, çalışma hayatına katılması, dernekler kurması, modayı takip etmesi, onun özel ev içi yaşam alanını belirleyen bazı değerlerin ve göstergelerin yara almasına neden olmuştur. Ancak kadının özel alanın dışına çıkması kadının dışarıdaki yaşamını denetleyen bazı düzenlemelerin yapılmasına da yol açmıştır. Bu doğrultuda çeşitli fermanlar çıkarılmıştır. Bu düzenlemeler genellikle kadın ve erkeğin bir arada olmasına sınırlamalar getirmiştir. Toplu taşıma araçlarında, sinema, lokanta ve tiyatrolarda hâlâ kadın ve erkek için ayrı ayrı yerler bulundurulmaktadır.⁹⁹⁹ Ayrıca bu dönemde kadının toplumsal konumuna ilişkin

⁹⁹⁷ Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.39–42. Şirin Tekeli, a.g.e, s.1191.

⁹⁹⁸ Şirin Tekeli, a.g.e, s.1192.

⁹⁹⁹ Bernard Caporal, **Kemalizm de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1982, s. 141–149.

tartışmalarda dönemin üç büyük düşünce akımı olarak karşımıza çıkan Batıcılık İslamcılık ve Türkçülüğün geleneksellik ve modernlik arasındaki sınırlara ilişkin görüşlerinin etkisini de görmek mümkündür. Batıcı akımlar, kadın merkezli tartışmaların eğitim sorunundan çok daha ileriye götürülmesi gerektiğini ve her alanda aşağılanmasının kalkması gerektiğini savunurlarken, İslamcılık akımı temsilcileri, Batıcıların hümanist ahlakını eleştirmişler, aile kurumunun tehdit altına girmesini engellemek amacıyla kadının erkelerle aynı sosyal hayatı paylaşmalarının engellenmesi gerektiğini savunuyorlardır.¹⁰⁰⁰ II. Meşrutiyet döneminde önemli bir gelişme, aydın kadınlar kadın statüsünün değiştirilmesi amacıyla; “*Teali-i Nisvan*”, “*Müdafaa-i Hukuku Nisvan*” , “*Asri Kadınlar Cemiyeti*” gibi feminist dernekler kurulmuş, “*Mukadderat*”, “*Şüküfezar*”, “*Aile*” , “*Hanımlara Mahsus*” gibi gazeteler çıkarılmıştır.¹⁰⁰¹ Bu akımlar ve yayımlar her biri kadına geleneksel ve modern arasında bir köprü olma görevini atfetmektedirler. Bu anlamda da kadını önerdikleri toplum projesinin bir nesnesi olarak tanımlamakta ve kadın sorunlarını kendi düşünce akımları etrafında farklı açıdan değerlendirmekteydiler. Dolayısıyla kadınlarla ilgili sorunlar Cumhuriyet’in ilanına kadar tasarlanan büyük toplumsal projelerin simgesi haline getirilerek, nesneleştirilmiş ve daha büyük idealler içerisinde eritilmiştir.

I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı kadınlarının hayatında önemli değişimler yaşanmıştır. Bu yıllarda kadınların kamusal alana girişi çeşitlenmeye başlamıştır. İlk önemli gelişme 1917 kararnamesi ile karşımıza çıkmaktadır. Bu kararname ile “*evlilik yasal bir çerçeveye bağlanmış, kadınlara ilk defa boşanma hakkı verilmiş ve ‘çok karılı’ evliliği karının rızasına bağlayarak sınırlama*” getirilmiştir.¹⁰⁰² 2 Nisan 1917 tarihinde çıkarılan “*Medaris-i İlmiye Hakkında Kanun*” ile kızlar bu yıllarda birçok okulda okudukları gibi Darülfünuna da girmeye başlamışlardır.¹⁰⁰³ İstanbul gibi önemli şehirlerde çarşaf kadınların kılık kıyafetinde önemini korumakla beraber, birçokları artık peçe örtmemeye başlamışlardır.¹⁰⁰⁴ Savaş yıllarında önemli bir sayıda erkek nüfusun silâh altına alınmasından dolayı kadınların öğretmenlik, ebelik gibi iş kollarının dışında da fabrikalarda, devlet dairelerinde, belediye işlerinde İstanbul’da çöpçülük gibi yer almaya başladıklarını görmekteyiz. Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ve Ordu’nun desteği ile kurulan “*Kadınları Çalıştırma*

¹⁰⁰⁰ Nilüfer Göle, a.g.e, 58,59.

¹⁰⁰¹ Şirin Tekeli, a.g.e, s.1192.

¹⁰⁰² A.g.e, s.1192.

¹⁰⁰³ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011,s. 108.

¹⁰⁰⁴ A.g.e, s. 109.

Cemiyeti”, çeşitli atölyelerde askerlerin üniforma, çamaşır, kum torbası dikimi işlerinde çalışan kadınları organize etmiş olup günde 10 kuruş yevmiye ile atölyelerde çalışan kadınlar dışında evlerinde cemiyet için çalışan kadınlar da vardır.¹⁰⁰⁵ Kadınlar, savaş yıllarında Osmanlı ekonomisine katkılarının yanında askeri alanda da varlıklarını göstermişlerdir. I. Orduya bağlı olarak kurulan “*Kadın Taburu*” bunların en önemlisidir.¹⁰⁰⁶ Bir süre sonra *Darü’lbedayı* sahnesinde ilk Müslüman kadın tiyatro oyuncularını (Afife Jale, Beyza, Refika, Behire, Memduha) rol almaya başlamıştır.¹⁰⁰⁷

I. Dünya Savaşı’nın ağır yenilgisinden sonra Osmanlı Devleti, XX. yüzyıl başlarında siyasi, sosyal, mali ve askeri alanlarda tam bir yok oluşu yaşamış ve artık sonun başlangıcı hızlanmıştı. Mondros Silah Bırakışması’nın özellikle 7. ve 24. maddeleri, Anadolu Türkleri için hiçbir manevra alanı tanıımıyordu. Buna rağmen Türk’ün var olma mücadelesinde, Mustafa Kemal’in askeri dehası ve yılmak bilmeyen kararlı kişiliği ile Türk milletindeki cesareti daha da arttırarak, mücadeleyi zafere taşımıştır. Kurtuluş Savaşı, Doğu’su ve Batısıyla, Kuzeyi ve Güney, kadını ve erkeği ile Anadolu halkının varlığını sürdürme irade ve gücünden doğmuştur. Kayıtsız şartsız teslimiyet anlamına gelen Mondros sonrası Türkiye’nin bağımsızlığının ifadesi olan ve 24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Barış Antlaşmasına ulaşmak, her ulusun başaracağı ve kolaylıkla kavuşabileceği bir zafer değildir. Kurtuluş Savaşı döneminde Türk kadınının aktif bir katılımı söz konusu olmuştur. Türk kadınlığı tek bir vücut olarak bu bağımsızlık savaşının yanında yer almıştır. Bunu kimi zaman dernekler kurarak yapmış, kimi zaman elinde silah, erkeklerle beraber cephe savaşmış, kimi zaman cephe gerisinde silah taşımış, cephane imal etmiş, askerın yırtığıın söküğünü dikmiş, aktif olarak bu mücadeleye destek vermiştir. Kısacası Türk’ün var olma mücadelesinde Kadınlar üzerlerine düşen görevi en iyi şekilde yerine getirmiş, gerek cephe gerekse de cephe gerisinde yaptıkları ile büyük işler başarmışlardır. Halide Edip, Asker Saime, Kara Fatma gibi efsaneleşen kadınlarımızın Kurtuluş Savaşındaki yeri önemlidir.

Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra Türkiye’de siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda inkılâplar yapılmıştır. Türk tarihinde hiç görülmemiş bir şekilde hızlı ve önemli kırılmalar olmuştur. Türk inkılâbı kendi ideolojisi çerçevesinde kadını sadece görünüşü ile değil yaşantısı, sosyal statüsü, alışkanlıkları ile bütünsel olarak

¹⁰⁰⁵ A.g.e, s. 109.

¹⁰⁰⁶ A.g.e, s.109.

¹⁰⁰⁷ A.g.e, s.109.

bir değişim ve yeniden kimliklendirme süreci içine almıştır. Mustafa Kemal, Türk toplumunu çağdaş devletler seviyesine ulaştıracak gücün devrim ilkeleri doğrultusunda yetiştirilmiş kuşaklardan kaynaklandığını düşünmüş, Cumhuriyet'in ideal kadın tipini ailede, toplumda ve devlet idaresinde erkeklerle eşit koşullara sahip kadın olarak belirlemiştir. Bu bağlamda Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkenin geri kalmışlığı ile kadınların erkeklerden farklı, ikincil bir konumda tanımlanmış olması arasında bir paralellik kurulmuş ve kadının hem toplumsal hem siyasal alandaki konumu yeniden biçimlendirilmeye ve toplum içi görevleri yeniden tanımlanmaya yönelik çalışmalar başlatmıştır. Kadın, bir yandan çalışma hayatının içerisine çekilmeye çalışılırken bir yandan da aile içi rolleri daha da sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, az zamanda çok zor yenilikleri başarmış bir devrim sürecini yaşamıştır. Yapılan reformlar yeni bir toplum ve siyaset düzenini ortaya koymuştur. Bu oluşumlarla birlikte, kaçınılmaz olarak toplumsal hareketlilik yoğun yaşanmış ve bu hareketlilik içinde Türk Kadını'nın toplum içindeki yeri, önemi ve işlevi değişmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti yıkılmış, yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu süreç toplumsal değişme adına önemli gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Bu toplumsal değişme süreci temel etkenlerin nitelik değişmesine göre farklılıklar göstermekte, kimi zaman radikal kırılmalara, kimi zaman da doğal bir akışa tanık olmuştur. Bu etkenler siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel nitelik taşımakla birlikte iç ve dış gelişmelere ya da oluşumlara da dayanmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanını takip eden yıllarda artık kadınların her alanda söz sahibi olmalarının ve bunu gerçekleştirmek için de erkeklerle eşit düzeyde öğrenim görerek her meslekte temsil edilmelerinin önemi iyice anlaşılmış ve bu yolda önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Meslek okullarında ve üniversitelerde kızların öğrenim görmelerine izin verilmiş ve buralardan mezun olan kadınların sosyal yaşamda mesleklerini icra etmeye başlamaları ile birlikte kadının statüsü bir başka boyut kazanmıştır. Uluslaşma süreci kendine özgü "*Kadınlık*" ve "*Erkeklik*" kavramlarını içermektedir. Milletleri, biyolojik, kültürel ve sembolik olarak yeniden üreten kadındır. Milletlerin biyolojik üreticileri olma rolü yanında kadınlar, milletlerin kültürel oluşumunda, vatandaşlık hakları ve yükümlülükleri yoluyla milletin sivil oluşumunda da önemli rollere sahiptirler.¹⁰⁰⁸ Türk modernleşme projesinin önemli hedeflerinden biri kadının toplumdaki konumudur. Kadın hakları din hegemonyasını kırmakta ve Osmanlı toplum yapısından sıyrılmakta önemli bir araç olarak

¹⁰⁰⁸ Sina Akşin, a.g.e, s. 108, 109.

görülmektedir. Çünkü kadın, din otoritesinin kendisini en iyi sergilediği imgedir. Batılılaşmanın en temel unsuru olarak nitelenen kadının özgürleşerek kamu yaşamına dâhil olması toplumsal gelişmenin en temel gereği olarak tanımlanmıştır. Medeniyetleşme sürecinde kadının toplumdaki konumu onun görünürlüğüyle ilgilidir.¹⁰⁰⁹ Kadın-Erkek mekânlarının belirlenmesinden, Kadın-Erkek giysilerine kadar cinsiyetler arası ilişkilerin düzenlenmesi medeniyetin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu nedenle Cumhuriyet'in medeniyet projesinin mihenk taşı kadının konumudur. Cumhuriyet'in "*Kadın Devrimi*" olarak nitelenen yasal değişikliklerin belli başlıları; 1924 'Tevhid- i Tedrisat Kanunu ', 1925 'Kılık Kıyafet Kanunu', 1926 ' Türk Medeni Kanun' olmuştur.¹⁰¹⁰ Kadının eğitime, işgücüne ve siyasete yani farklı biçimlerde tanımlanmış "*Kamusal*" alanlara çekilmesi laik bir devletin özelliklerinde birisi olarak tanımlanabilir.

Kadınlara tanınmış olan bu sosyal ve siyasal hakları sadece kadınlar için anlam taşıyan adımlar olarak görmemek gerekir. Bunlar aynı zamanda "*siyasal rejimin niteliğini ortaya koymada simgesel bir rol*" oynamaktadırlar.¹⁰¹¹ Uygulamaya konulan bu tür politikalarla kadının baskı altında oluşu, yani erkeklerden farklı bir toplumsal alana yerleştirilmiş olmaları kırılmaya çalışılmıştır. Kadın artık sadece ev içi ile tanımlanan özel alana sıkıştırılmamış, erkeklere özgü olarak tanımlanan ev dışı, kamusal alanda da varlık göstermeye başlamıştır.¹⁰¹² Kadının kamusal alanda yer alması, peçe ve çarşafın kalkmasını, zorunlu karma eğitimi, kadınlara oy hakkının tanınmasını ve toplumsal alanda kadınla erkeğin kaynaşmasını zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda peçeli kadını ortadan kaldırmayı amaçlayan yeni imaj açık, geçit törenlerinde bayrak taşıyan şortlu, okul önlüklü, sportif faaliyetlere yer alan, kitleler önünde konuşabilen, teknolojiyi kullanabilen ve balo salonunda dans eden tuvaletli kadın görüntüsü oluşmuştur. Fakat Dernek, Sendika ve Siyasi Parti gibi örgütlere üye olan kadın sayısı az olmakla birlikte siyasi kararların alındığı organlar girme konusunda da çok isteksiz davrandıkları ve siyasete büsbütün yabancı kaldıkları görülmektedir.¹⁰¹³ Fakat kadınların yasal statüde eşitlenmesinde önemli bir gelişme siyasi hakların gelişmesinde görülecektir. 1930 yılında *Belediye Seçimleri* ile 1933 *Muhtarlık Seçimlerinde* oy kullanma hakları verilirken, 1934 yılında

¹⁰⁰⁹ Ayşe Durakbaşı, "Cumhuriyet Döneminde Kadın Kimliğinin Oluşumu," **Tarih ve Toplum**, sayı:9, 1988, s.167 171.

¹⁰¹⁰ Şirin Tekeli, a.g.e, s.1192.

¹⁰¹¹ A.g.e, s.1203, 1204.

¹⁰¹² A.g.e, s.1203.

¹⁰¹³ Şirin Tekeli, a.g.e, s.1203.

Milletvekili Seçme Ve Seçilme Hakkı verilmiştir.¹⁰¹⁴ İlk kadın milletvekilimiz ‘*Satı Kadın*’ dir. Ayrıca Türk kadınının Cumhuriyet dönemindeki en önemli atılımı 7 Şubat 1924 tarihinde “*Türk Kadınlar Birliği’nin*” kurulmasıdır.¹⁰¹⁵ Türk Kadınlar Birliği tek partili dönemde birçok önemli siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel faaliyette bulunmuştur. Fakat bunlar arasında uluslararası alanda önem arz eden faaliyet Uluslararası Kadın Birliği’nin on ikinci kongresini 18-24 Mart 1935 tarihinde İstanbul’da yapmış olmasıdır.¹⁰¹⁶ bu kongre aynı zamanda Türk inkılabını ve yeni Türk kadınının tüm dünyaya tanıtılmasında önemli bir organizasyon olmuştur. Bu kongreyi ve kadınlarımızı kutlamak isteyen Atatürk gönderdiği telgrafta şunları belirtmiştir:

“Siyasal ve sosyal hakların kadınlar tarafından kullanılmasının insanlığın mutluluğu bakımından gerekli olduğuna eminim”

Modernleşme projesinde kadınlar bir yandan “*ulusal aktörler*”, anneler, eğitimciler, işçiler ve hatta savaşçılar olarak toplumsal hayata daha çok katılmaya davet edilirken öte yandan da siyasal ve kültürel olarak kabul edilebilir kadın davranışları da ön plana çıkarılmıştır. Ancak, yeni kurulan Türkiye’de kadının kamu yaşamına girişi onun “*Cinsiyetsizleştirilmesiyle*” ve erkek kimliğine büründürülmesiyle meşrulaştırılmıştır. Çünkü kamusal yaşamda erkeklerle bir arada bulunan kadınların bir o kadar da iffetli, erişilmez kadınlar olduklarını ispatlamaları beklenmektedir.¹⁰¹⁷ Erkek şerefının kadın davranışlarıyla ölçüldüğü bir toplumsal yapıda kadınların kamu yaşamına katılması ancak erkeklere kendilerini cinsel nesne olarak sunmama yönünde verdikleri göstergelerle mümkün olacaktır. Bu nedenle de Cumhuriyet’in yeni kadın imajı kadın kimliğine yeni sınırlar çizen davranış kurallarını da içermektedir: Koyu renk tayyör, kısa veya toplu saç ve makyajsız bir yüz olarak karşımıza çıkmıştır.¹⁰¹⁸ Böylece, kadının ister kentsel mekânlarda isterse kamusal alanlarda özgürlüğünün bedeli toplumsal düzeni tehdit olarak algılanan dişiliğinin bastırılmasıdır. Bu bağlamda kadınlık “*Analık*” ve “*Müşfiklik*” sıfatlarıyla tanımlanmaktadır.¹⁰¹⁹

¹⁰¹⁴ A.g.e, s.1193.

¹⁰¹⁵ Leyla Kırkpınar, a.g.e, s.183.

¹⁰¹⁶ A.g.e, s. 185.

¹⁰¹⁷ Nilüfer Göle, a.g.e, 109.

¹⁰¹⁸ Deniz Kandiyoti, **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar**, İstanbul, Metis Yayınları, 1996, s. 179.

¹⁰¹⁹ Nilüfer Göle, a.g.e, 109.

Türk modernleşmesinin kadınlarının kamusal alanda olduğu gibi geleneksel alanda da Batılı bir anlayışla, yani aile içi ilişkilere önem verecek bir biçimde, rol oynamaları gerektiği düşüncesiyle kadınlar geleneksel rolleri yerine getirmeleri konusunda özendirilmişlerdir. Bu anlayış çerçevesinde kadını kamu alanına dâhil eden yeni rejim, onun çalışmak ve eşyle birlikte ortak alanları paylaşmak yanında asli görevinin “*Analık*” olduğunu vurgulayarak özel alandaki rollerini de yerine getirmesini sağlamayı amaçlamıştır. Dönemin kadın anlayışında “*Çalışan Kadın*” imajının “*Ev Kadını*”, “*Aile Kadını*” ödevleriyle aykırı olacak şekillerde tecelli etmesinin istenmediği ve kadının ana ve eş olarak görevlerini yerine getirmesinin birincil öncelikte olduğu vurgulanmaktadır.¹⁰²⁰ Dergilerde yer alan yazılar genel olarak çocuk eğitimi, evlilik, ahlâk, ev idaresi, çocuk bakımı ve sağlığı, moda gibi daha çok kadınların ilgi ve görev alanlarına giren öğretici, eğitici konulardan oluşmaktadır. Bu anlayışı Atatürk’ün yeni Türk kadınının nasıl olması gerektiğine dair şu sözlerinde görebiliriz:

“Türk kadını dünyanın en aydın, en faziletli ve en ağır kadını olmalıdır. Ağır siklette değil, ahlakta ve fazilette ağır, vakarlı bir kadın olmalıdır. Türk kadınının vazifesi Türk’ü zihniyeti ile pazusu ile azmi ile muhafaza ve müdafaaya kudretli nesiller yetiştirmektir. Kadının en kıymetli vazifesi analıktır. İlk terbiye verilen yerin ana kucağı olduğu düşünülürse, bu vazifenin önemi layıkıyla anlaşılır. Milletimiz kuvvetli bir millet olmaya azmetmiştir. Bugünün ihtiyaçlarından biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini sağlamaktır. Bundan dolayı, kadınlarımızda âlim ve fen bilgini olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün öğrenim derecelerinden geçeceklerdir. Sonra kadınlar, sosyal hayata erkeklerle beraber yürüyerek birbirinin yardımcısı olacaklardır”.¹⁰²¹

Bütün bu açıklamalar ışığında görülen o ki; oluşturulmak istenen ‘*Cumhuriyet Kadını*’ bilimsel, sosyal ve ekonomik alanda erkeğin yardımcısı, ortağı ve arkadaşı olan ama en önemli görevi annelik olan kadındır. Kadının annelik görevine verilen önem, onun çocuk yetiştirmedeki önceliğinden kaynaklanmaktadır. Cumhuriyet’in yeni modern bir zihniyet dünyasıyla yetişmiş nesillere ihtiyacı vardır. Dolayısıyla kadınlar bilimi ve ahlakı en iyi şekilde öğrenmelidirler ki doğuracakları ve yetiştirecekleri çocuklarına bu değerleri en iyi şekilde öğretebilsinler. Bu da öncelikle ev içi eğitimden geçmektedir. Bunun yanı sıra kadınların annelik rollerinin devamı

¹⁰²⁰Yeşim Arat, “Türkiye’de Modernleşme Projesi ve Kadınlar,” **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 82–91.

¹⁰²¹ Utkan Kocatürk, **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s.229.

olarak görülen “*öğretmenlik, hemşirelik*” gibi mesleklerle toplumsal yaşama katılmaları, medeni yaşama ayak uydurmaları onların milletlerine ve halklarına faydalı olmalarından kaynaklanmaktadır. Kadının kamuda çalışması, işgücü potansiyeli olarak ondan yararlanılması Cumhuriyet politikalarının yanı sıra o dönemin demografik yapısının da bir getirisi olarak düşünülmelidir. Savaştan yeni çıkmış bir ulusta erkek nüfusun azalması kaçınılmazdır. 1930 yılında yaklaşık 1 milyon kadının dul kaldığı belirtilmektedir. Bu kadın nüfusu, hem kendi geçimini sağlamak hem de kalkınma sürecine giren bir ulusta kalkınmayı hızlandırıcı bir unsur olarak işlev görmesi açısından çalışma hayatı içerisinde sokulmuştur. Türk kadınına verilen yeni haklardan ve yeni yaşam örüntülerinden en çok yararlananlar, ayrıcalıklı konumlarının onlara verdiği imkânla, geçmişten gelen kökleriyle üst sınıf kadını temsil eden ‘*İstanbul Kadınları*’ başka bir ifadeyle ‘*Kentli Kadınlar*’ olmuştur.¹⁰²² Oysaki Türkiye Cumhuriyeti’nin asıl kadın olarak yücelttiği kadın ‘*Anadolu Kadını*’ olmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarında oluşturulan kadın hareketinin amacı ‘*Anadolu Kadını*’ yüceltmektir. Atatürk’ün 21 Mart 1923 Konya kadınları ile konuşmasında ‘*Anadolu Kadını*’ tasviri şöyledir:

“Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu, keresteyi getiren, ürünlerini pazara götürerek paraya çeviren, aile ocaklarının dumanını tütüren, bütün bunlarla beraber, sırtı ile kağnısı ile kucağındaki yavrusu ile yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip, cephenin mühimmatını taşıyan hep onlar, hep o ulvi, o fedakâr, o ilmi Anadolu Kadını olmuştur.”¹⁰²³

Bu sözlerden de anlaşılmaktadır ki “*Anadolu Kadını*” medeniyet ile millet arasındaki köprüyü kurmaktadır. Ancak bu projede onlar ihmal edilmiş görünmektedir. Yeni oluşturulan kadın imajı çerçevesinde kendilerine sağlanan haklardan en çok yararlananların kentli kadınlar olması oldukça doğaldır. Tanzimat’ın ve Meşrutiyet’in getirileriyle birlikte önemli bir geçmişe sahip olan kentli kadınlar bu geçmişten gelen tecrübe ve bilgi birikimleriyle içinde yaşadıkları çağın kadını olmaya hazırdılar. Cumhuriyetle birlikte çok daha geniş imkânlara kavuşan kentli kadınlar, Cumhuriyet’in kendini topluma adanmış ilk kuşak kadınları olarak karşımıza çıkmışlardır. Ancak belirtmek gerekmektedir ki, bu dönemin kadınları kendilerine verilen rolü büyük bir özveriyle benimsemişler ve aynı zamanda da milliyetçi bir görevi de üstlenmişlerdir. Milleti için halkının yanında, erkeğinin arkadaşı, sırdaşı, destekleyicisi ve yoldaşı olarak yer alan kadın, cinselliğinden

¹⁰²² Ayça Gelgeç Bakacak, “Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 44, Güz 2009, s.635.

¹⁰²³ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, “**Konya Kadınları ile Konuşma**”, s. 147.

arındırılarak *güçlü ve faydalı insan mertebesine* eriştirilmiş ve vatan için çalışan kadın imgesi onun toplumsallaşmasının görünümü olmuştur. Bu anlayışı Cumhuriyet'in öncü kadınları arasında olan Hamide Topçuoğlu'nun şu sözlerinde görebiliriz: “ *Meslek sahibi olmayı başka türlü yorumluyorduk: Bu hayatı kazanmak için değildi sanki bir hizmet görme, başarı gösterme içindi...*”¹⁰²⁴

Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi Cumhuriyet kadını, kendilerinden beklenen devlete hizmet görevini içselleştirmiş ve hayata geçirmiştir. Kısaca tanımlamak gerekirse, Cumhuriyet'in kadın imajı; milletine yararlı olmaya çalışan, siyasi alanda erkeklerle birlikte yer alan, buna karşın şefkatinden bir şey kaybetmeyen, ağırbaşlı, arkadaş, vatanın anası, halkçı kadın tipidir. Toplumsal yaşamda yer aldıkça halka yaklaşan, fiziksel görünümünde sadeliği koruyan, süsten uzak, kadınlığını unutturmuş, ülkü sahibi kadınlar Cumhuriyet kadınlarının habercisidirler. Cumhuriyet döneminin eşitlikçi yaklaşımının taşıyıcı ve sürdürücüleri babaları ve kızlarıdır. Cumhuriyet kadınları babalarının koruması altında toplumsal yaşama katılarak kendilerine atfedilen medeniyet görevi üstlenmişlerdir. Böylece baba ya da eş desteği kadınların kamusal alana çıkışını belirlemiştir.¹⁰²⁵

8 Mart 1857 tarihinde ABD'nin New York kentinde 40.000 dokuma işçisi greve gitmiş ve grevi kırmak isteyen ABD polisi çoğu kadın işçiyi öldürmüştür. İşçilerin cenaze törenine ise 100.000 kişi katılmıştır. İşte bu gün yıllar sonra Birleşmiş Milletler tarafından 16 Aralık 1977 tarihinde '*Dünya Kadın Günü*' ilan edilmiştir. Ayrıca sosyalist kadınlar 8 Mart'ı yıllardır '*Dünya Emekçiler Günü*' olarak kutlamaktadır. Türkiye'de ise 1984 tarihinden itibaren çeşitli kadın örgütleri periyodik olarak 8 Mart'ı kutlamaya başlamıştır. Yıllar içinde yaygınlaşan toplumsal bilinçle birlikte kadın örgütlerinin dışında pek çok örgüt günümüzde muhtelif faaliyetler yürütmeye başlamıştır. Ne yazık ki Mustafa Kemal Atatürk ile başlayan ve hızlı bir şekilde gelişen Türk Kadınının hakları ulaşması gereken noktaya varmadan, 60 yıldır hız kesmiş durumdadır. Son 31 yıldır da din unsurunun ve mahalle baskısına dönüşmesi ile kadın haklarında belirgin bir şekil de gerileme ve yozlaşma olmuştur. Sosyal demokrat düşüncede ve siyasette, insan suretindeki her şeyin kurtuluşunu slogan edinmiş olanlar, insan cinsiyetinin bir yarısını ekonomik bağımlılıkla siyasal ve sosyal köleliğe mahkûm etmişlerdir. Kadının kapatılıp, erkeğin malı şeklinde benimsetilmeye çalışan siyasal İslam'daki kadın figürü Atatürk ve sosyal demokrat

¹⁰²⁴ Yeşim Arat, a.g.e, s. 88.

¹⁰²⁵ Nilüfer Göle, a.g.e, 106.

anlayışla taban tabana zıttır. Sadece İslam dininde değil, diğer birçok dinde de, kadın erkek tarafından öylesine boyunduruk altına alınmıştır ki, bu tablonun emekçi sınıfının kapitalistler tarafından boyunduruk altına alınmasına hiçbir farkı yoktur. Ülkemiz uygar kabul ettiğimiz birçok ailede bile, kadının ekonomik görüntüsü sömürülendir. Ekonomik özgürlüğünü kazanmak için, eşi gibi çalışan kadının, hiçbir zaman emekli olamayacağı, ev hanımlığı ve çocuk yetiştirme gibi ağır bir ikinci işi vardır ki bu işten ölünceye kadar emekli olamaz.

Türkiye’de bilimsel ve kültürel alanda hızla güçlenen gerileme o kadar ileri gitmekte ki; Cumhuriyetin ilk yıllarındaki toplumsal yapı günümüz toplum yapısından daha aydın ve çağdaş olduğunu göstermektedir. Özellikle kadın alanında gelineen durum tam bir felaket, cahillik, yozlaşma seviyesine ulaşmıştır. Son zamanlarda ‘*ya benimsin ya kara toprağın*’ cahil düşünce doğrultusunda 16 kadın vahşice katledilmiştir.¹⁰²⁶ Türkiye’de son yıllarda ‘*Aile İçi Şiddet ve Kadına Yönelik Şiddet*’ ayyuka çıkmıştır. Fiziksel olarak zayıf durumda olan kadınlar bütün baskılara rağmen sessizliğini korumakta veya intihar girişimleri ile sessiz çığlığını ortaya çıkarmaktadır. Son istatistiklerde ön plana çıkan Batman ilimizde 2000 yılında önce intihar eden kadın sayısı 27 iken 2000 yılında sayı 33 olmuştur. Belki de ‘*intihar kadının verdiği savaş sonrası sendrom*’ olarak değerlendirilebilir.¹⁰²⁷ Siyasi düşünce, sosyal baskı, Töre ve Koca şiddeti gibi etkenlerle ‘*Anadolu Kadını*’ kapana sıkılmış durumdadır. Her ne kadar toplumumuzun bilim, sanat, siyaset ve ekonomik alanlarda kadın etkeni ön plana çıkmışsa da ‘*Anadolu Kadını*’ kapana sıkılmış durumda bir değişiklik oluşmamaktadır. Yapılan araştırmalara göre, ‘*eğitim seviyesi arttıkça kadına uygulanan şiddetinde seviyesinin arttığını*’ göstermektedir. Yasalarımızda şiddete maruz kalan kadını koruyamamaktadır. Nitekim Türkiye’de bir kızın erkek kardeşi tarafından, üstelik ailesinin oluru ile boğazı kesilip 40 kez bıçaklanarak öldürülmesine toplumda “*vakayı adiliye*” olarak bakılmıştır.¹⁰²⁸ Ne yazık ki, ‘*Burası Türkiye bunlar olur*’ anlayışı hâkim olmuştur. Fakat Danimarka’da 2006 yılında Kopenhag yakınlarında yaşayan Pakistanlı anne ve baba istediği erkekle evlenen 18 yaşındaki kızlarını ‘*aile meclisi kararı*’ ile oğullarına öldürtmüştür. Töre oyununu çözen Danimarka polisi kızın bütün ailesini gözaltına almış, Danimarka

¹⁰²⁶ Milliyet Gazetesi, 8 Mart 2011, s.15.

¹⁰²⁷ Müjgân Halis, **Batmanda Kadınlar Ölüyor**, Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s. 85.

¹⁰²⁸ Hürriyet Gazetesi, 8 Mart 2011, s. 13.

hâkimi ise anne, baba ve oğlu ömür boyu hapse mahkûm ederken, ailenin tamamını sınır dışı etmiştir.¹⁰²⁹

Günümüzde Kadın, şiddete maruz kalan, cinsel obje, emeği sömürülen, bedenine bile sahip çıkamayan bir meta olarak görülmektedir. Ayrıca kadınlara söz hakkı vermeyen bir toplum haline de gelinmiştir. Çünkü Kadına seçme ve seçilme hakkını, Avrupalı devletlerden daha önce tanıyan Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren TBMM’de sadece 276 Kadın milletvekilimiz olmuş ve bunların 50’si de 2007 yılında mecliste yer alabilmiştir.¹⁰³⁰ Hani nerde başımızın tacı, gözümüzün nuru, namusumuz kadını, nerde ayaklarının altına cenneti koyduğumuz kadını, anayasanın onuncu maddesinde “*Pozitif Ayrımcılık*” verdiğimiz nerde Kurtuluş savaşında mermi, silah taşıttığımız emektar ve cefakâr kadını saygı? Peki, dövdüğümüz, hakaret ettiğimiz, dışladığımız ve kapattığımız kadını hayatımızdan çıkarsa ne olur? Başta doğduğumuz andan itibaren bizi besleyen, büyüten, yürümeye başladığımız anda elimizi tutan, hastalandığımızda bize şifa veren, zor anlarımızda her zaman yanımızda olan unutulmamalı ki annemizdir. Doğurganlık özelliğinden dolayı neslimizin devamını sağlayan eşimiz, topluma estetik ve incelik kazandıran temel etken kadındır. Hatta erkeklerin traş olması, evin düzeni, aşk şiirlerinde vazgeçilmeyen ‘*Kadın İmgesi*’ kadın sayesinde olmaktadır. Günümüz Türkiye’sinde 40 milyonluk kadın nüfusu ekonomik ve iş hayatında %27,5’lik bir yere sahiptir.¹⁰³¹ Bu güçten yoksun olmak bence tehlikeli bir son getirmesi kaçınılmazdır. Aslında baskı altında tuttuğumuz Kadın, toplumun en önemli dinamiğidir.

Yeni kurulan Cumhuriyet’in gelişim çizgisinde kadınlara çok önemli görevler düşmüştür. Mustafa Kemal Atatürk, oluşturulmak istenen yeni kadın imajında, kadına hem kamusal alanda hem sosyal alanda hem de özel alanda farklı roller biçmiştir. Bu anlamda kadın, erkeklerle birlikte çalışma hayatında yerini alacak, ancak kadın olarak kimliğini her zaman ikinci planda tutacaktır. Toplumda her alanda kılık kıyafetiyle çağdaş kadını simgeleyecek, aile içerisinde ise en önemli görevinin eş ve anne olmak olduğunu unutmayacaktır. Cumhuriyet kadını için tanımlanan bu yeni vasıflara kentli ve üst sınıf kadınlarının ulaşması çok daha kolay olmuştur. Fakat Cumhuriyet’in ilk yıllarında kadına verilen bu önem günümüz Türkiye’sinde ne yazık ki Mustafa Kemal Atatürk ile başlayan ve hızlı bir şekilde

¹⁰²⁹ Milliyet Gazetesi, 8 Mart 2011, s. 13.

¹⁰³⁰ Milliyet Gazetesi, 8 Mart 2011, s.18.

¹⁰³¹ Milliyet Gazetesi, 8 Mart 2011, s. 8.

gelişen Türk Kadını'nın konumu ulaşması gereken noktaya varmadan, 60 yıldır hız kesmiş durumdadır. Son 31 yıldır da din unsurunun ve mahalle baskısına dönüşmesi ile kadın haklarında belirgin bir şekilde gerileme ve yozlaşma olmuştur. Unutulmamalı ki *yeniden var oluş kadınlar sayesinde* olacaktır.

“Bu millet esas eğitimini aileden almaktadır. Türk milleti öyle analara sahiptir ki her dönemin büyük adamlarını bu analar yetiştirmiştir. Türk kadını daha yüksek kuşaklar yetiştirmeye yeteneklidir.”¹⁰³²

¹⁰³² Utkan Kocatürk, a.g.e, s.227.

SONUÇ

Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı toplumda hâkim olan düşünce sistemi değişmeye başlamış ve Tanzimat'tan günümüze kadar Türkiye'de sürekli bir toplumsal değişim yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin idari, mali, adli, eğitim, sosyal ve kültürel sahalarında ıslahatların kapsamlı bir biçimde gerçekleştirilmeye çalışıldığı dönemdir. Avrupa'nın feodaliteden mutlak monarşilere ve oradan da ulusal devletlere geçiş sürelerini, Osmanlı'da Meşrutiyet ve Cumhuriyet belirlemiştir. Bu nedenle Türkiye gerçeğini, içinde bulunduğu bütün etkileşim sistemleri açısından, kendi geçmişini yadsımadan ele almak zorundayız. Meşrutiyet dönemleri, toplumun içindeki ideoloji ve teknoloji uyumsuzluğu toplumun kendi oluşturacağı çözümler yerine Batı etkisi ile çözülmek istendiği için, çok anlamlı ve fonksiyonel olamamıştır. Dinsel otoritenin halk egemenliği ile ikamesi hareketi olması gereken Meşrutiyetler, toplum üzerinde bir yama gibi kalmıştır. XIX. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı Devleti, içeride ve dışarıda var olma mücadelesi vermekteydi. Osmanlı Devleti Gerileme Dönemi'nden itibaren Avrupa'dan geri kaldığını anlamış, “*Kanun-i Kadime*” bağlı kalmaktan vazgeçerek artık “*Devlet-i Aliye'yi*” nasıl kurtaracağı sorusuna yanıt aramaya başlamıştır.

Tanzimat'ın okullarından yetişen aydınlar, kendilerinden öncekilerden farklıydı ve saraydan görece bağımsız olmuşlardır. Devletin geleceğinden endişelenmişler ve bu nedenle de Osmanlı'da ilk modern siyasal muhalefet hareketini bunlar ortaya koymuştur. Önce *Fedailer Cemiyeti*, sonra *Genç Osmanlılar* ve ardından da *İttihat ve Terakki* olmuştur. 15 Temmuz 1876'da Osmanlı devlet şurası ilk toplantısında bir anayasa ilan edilmesine karar vermiş ve 23 Aralık 1876'da Türk tarihinin ilk anayasası olan *Kanun-i Esasi* ilan edilmiştir. Fakat bu anayasanın iç ve dış nedenlerden dolayı ömrü kısa olmuş, II. Abdülhamit 14 Şubat 1878'de Meclis-i Umumiye'nin süresiz tatiline ve Kanun-i Esasinin de askıya alınmasına karar vermiştir. Artık otuz yıl sürecek II. Abdülhamit'in *İstibdat Dönemi* başlamıştır. II. Abdülhamit döneminde meydana gelen siyasal gelişmeler muhalefeti güçlendirmiştir. 1889 da Askeri Tıbbiye öğrencileri *İshak Sükûti*, *Mehmet Reşit*, *Abdullah Cevdet*, *İbrahim Temo* ve *Hüseyinzade Ali* tarafından “*İttihat-ı Osmaniye*” adıyla kurulmuş cemiyettir. Bu cemiyetin gücü zamanla genişlemiş ve Ahmet Rıza ile “*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*” halini almıştır. İttihat ve Terakki İdeolojisi'nin kimyasını “*Üç Tarz-ı Siyaset*” ile Yusuf Akçura açıklamıştır. Yani Osmanlıcılık,

(*İttihat-ı Anasır*) İslamcılık ve Türkçülük' ten oluşan bir kararsızlık ideolojisinden olmuştur.

Reel politikanın her an yeniden üretilmek zorunda olduğu Osmanlı Devleti şartlarında ideolojinin İttihat ve Terakki'nin 1913'teki darbeyle iktidarını mutlaklaştırdığı döneme kadar sabit bir politikası olmamıştır. İttihat ve Terakki'nin temel amacı, Tanzimat Dönemi'nde olduğu gibi Osmanlı Devleti'ni ve bekasını diriltme ve güçlendirme arayışı içinde olmuştur. İttihat ve Terakki 1908 ile 1909 yılları arasında iktidarı doğrudan ele alamamıştır. 1909 ile 1912 yılları arasında iktidar partisi diye tanınmakla beraber yine de iktidar olamamıştır. Fakat 1908 sonrası Osmanlı'da yaşanan sürecin temel aktörü olmuştur. Çünkü II. Abdülhamit'in muhafazakâr modernleşme politikalarına ve istibdat yönetimine karşı bu mutlak iktidara son verecek olan kadroların ve akımların merkezi İttihat ve Terakki olmuştur. İttihat ve Terakki'nin üyeleri ve sempatanları kendilerinden önceki kuşaklardan devraldıkları düşünce mirasıyla Osmanlı Devleti'nin devamını sağlamanın yollarını arayan bir kuşağın mücadelesi olarak ortaya çıkmıştır.

İttihat ve Terakki'nin devleti kurtarmak, ihya etmek amacı I. Dünya Savaşıyla sona ererken Kemalist hareketin "*Ulus-Devlet*" inşası başlamıştır. Kurtuluş Savaşı ve Kemalist hareketin İttihatçılara göre daha başarılı oldukları bir gerçek olmakla beraber, Cumhuriyetin II. Meşrutiyet'in birçok hastalık ve çarpıklıklarını taşımamıştır. Fakat Kemalist hareketin başarısını değerlendirebilmek ve tam anlamıyla anlayabilmek için Cumhuriyetin siyasal, sosyal, ekonomik ve ideolojik kökeni olan II. Meşrutiyeti, Jön Türkleri, İttihat ve Terakkiyi iyi bilmek ve kavramak gerekir. Çünkü Türk modernleşmesi Tanzimat ideolojisinden başlayarak Kemalizmin radikal Altı Ok'una gelinceye kadar meydana gelen gelişmelerin bir tezahürüdür. Zira Cumhuriyet Türkiye'sindeki birçok kurum gibi siyasal ve toplumsal akımların da kökenini ve gelişimini Osmanlı modernleşme sürecinde bulmak olanaklıdır. Osmanlı modernleşmesine sahne olan bu uzun dönem, epey sancılı ve ağır bir kriz dönemi olmuştur. Tamamını kapsamasa da Cumhuriyet bu oluşumun bir sonucu denebilir.

XX. yüzyılın en önemli niteliği bağımsızlaşma özleminin güçlü bir olgu olarak tüm dünyaya yayılmış olmasıdır. XX. yüzyılda bağımsız ve özgür olma sömürge toplumlarının büyük bir tutkusu olarak başlamıştır. Çağın belirgin özelliği, tanımlayıcı niteliği halinde sınırları belli, bayrakları olan devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreç Fransız İhtilaliyle başlayan ve giderek yayılan milliyetçilik anlayışından kaynaklanmıştır; öbür taraftan da sömürgeci devletlerin sömürdükleri

ülkelerin halklarının kişiliksizleştirme uygulamalarına tepkiden, geri bıraktırılmış olmaktan, sömürülmekten kurtulma, onlara yetişme, kişilik kazanma özlem ve inancından doğmuştur.

I. Dünya Savaşı'nda son çırpınıştta bulunan Osmanlı Devleti, İttifak Devletleri yanında yer almış ve ağır bir yenilgiye uğramıştır. Bu yenilgi 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Mütarekesi ile sonuçlandırılmıştır. Mondros Mütarekesi yeni bir var oluşu harekete geçirmiştir. Çünkü Anadolu'da Türk ve Müslüman halkın yok edilmesi için içeride ve dışarıda mümkün olan her şey yapılırken Anadolu'nun "*Düvel-i Muazzama*" ya karşı çıktığı: "*Ya Ölüm Ya İstiklal*" olacak ve bu çıkış *ulusal egemenliğe* dayalı Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini atacaktır. Türk Kurtuluş Savaşı Düvel-i Muazzama'ya karşı '*Ulusal Bağımsızlık*' ve '*Ulusal Egemenlik*' mücadelesi bir arada verilmiştir. Bu Fransa'daki monarşiye ve aristokrasiye karşı yapılan Fransız İhtilali'nden, Çarlık Rusya'daki Bolşevik İhtilali'nden ve Amerika'da Britanya Krallığı'na karşı yapılan Amerikan İhtilali'nden ayıran en önemli özellik olmuştur. Türk İnkılâbı İtilaf Devletleri'ne ve İstanbul Hükümeti'ne karşı açık bir başkaldırı ile olmuştur. Bu başkaldırı 28 Haziran 1919 tarihinde yayımlanan Amasya Genelgesi ile kendisine bir kimlik bulmuştur.

Türk Kurtuluş Savaşı *gerilla savaşı* halinde başlamış ve düzenli ordu sayesinde ilk önce ulusal bağımsızlık kazanılmıştır. Kurtuluş savaşı sadece dış kuvvetlere karşı olmamış, içte de çetin mücadeleler verilmiştir. Hatta bazı dönemlerde *halka rağmen halkın yararına* yapılan bir boyut kazanmıştır. Bütün çabaların ürünleri yerel kongreler, milli kongreler, Anadolu ve Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin teşkili ve Ankara'da toplanan TBMM'nin kuruluşu olmuştur. Anadolu'da var olan bütün örgütler tek bir çatı altında birleşmiş ve *Misak-ı Milli* ortaya çıkmıştır. Misak-ı Milli gerçek anlamda ulusal bir yemin ve uygulanacak eylemin kararlılığının ifadesi olmuştur. Misak-ı Milli'de gerçekten devrimci bir ilke de ifade ediliyordu. Türk Kurtuluş Savaşı ve 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması'nı izleyen yıllarda yapılan köklü değişiklikler birbirinden ayrılmaz bir bütünü teşkil etmektedir. Ankara hükümeti *eklektik* bir ideoloji ile gerek Batı sömürgeciliğine gerekse Osmanlı hükümetine karşı savaşmış ve zaferi elde etmiştir. Unutulmamalı ki Sevr Antlaşması ölüm halindeki hastanın defin ruhsatı ise Lozan Antlaşması da bu ruhsatı iptal eden değil, aynı zamanda hasta olmadığını eylemleri ile gösteren bir ulusun sağlık belgesi olmuştur. Şimdi Ankara Hükümeti'nin önünde ikinci ve birincisinden daha zor bir sınav olan *ülkeyi yönetmek* vardı.

Türk İnkılâbı, alt yapısının üç yüz yıllık bir birikimi olsa da 1923 ile başlayan ciddi ve radikal kırılma ile zaruri kabuk değiştirmenin tanımı olduğunu söyleyebiliriz. Siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda bir aydınlanma olup çağdaş ve uygar medeniyetler seviyesine ulaşmada bir kabuk değiştirme olarak algılanabilecek, kavranabilecek bir hareket ve süreçtir. Cumhuriyet ve İnkılâplar, Atatürk'ün başlattığı değişim süreci bir ihtiyacın ve gerekliliğin de ürünüdür, kaçınılmazdır, radikaldir. Çünkü Osmanlı üç yüz yıldır reform yapmıştır. Fakat ciddi anlamda değişim Cumhuriyetle olmuştur. Kabuk değişimi siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel değişimin başlangıcı olarak anlamlandırılabilir. İlkeler doğrultusunda bir sosyal yaşam olgusunun ortaya çıktığı ve bütün bunlar Cumhuriyet ve onun ortaya çıkardığı katmerlendirdiği bir inkılaplar bütününün tezahürüdür. İlkeler bir sürecin, dolgunluğun, gelişimin, taşkınlığın sonucunda ortaya çıkmış ve kendisini bu şekilde kanalize etmiştir. 1919-1923 modern rejimin yönünü belirleyen kararların alındığı süreç olarak nitelemiştir. İkinci dönem olarak 1923 – 1930 en önemli ve en etkili reformların yürürlüğe konduğu dönem; Üçüncü dönem ise 1930 – 1945 Tek Parti yönetiminin yerleştiği, gerçekeştirilen reformları güçlendirmek aynı zamanda yeni seçkinlerin politik gücünü artırmak amacıyla yapılan bir dizi görece küçük değişikliğin uygulamaya konulduğu dönem olarak nitelendirilebilir.

İnkılâbın dūřünsel boyutu olarak Kemalizm, "Altı Ok" çerçevesinde oluşturulmuş ve eyleme yol gösteren bir kılavuz olmasına rağmen tam anlamıyla sistemleştirilememiş bir ideoloji olarak nitelendirilebilir. I. Dünya Savaşı sonrasında dünya genelinde liberal kapitalizmin reddedildiği, otoriter ve totaliter rejimlerin egemen olduğu bir dönemde şekillenen devleti sahiplenen bir devlet yapısı olduğu belirtilebilir. Kemalizm Tek Parti döneminde şekillenmeye başlamış, 1923 seçimleri öncesi ilan edilen dokuz umde, 1923 tüzüğü, 1927 tüzüğünün genel esasları, 1927 genel başkanlık bildirisi, 1931 seçim bildirisi, 1931 ve 1935 parti program tüzükleri ideolojiyi oluşturan resmi belgelerdir.

Kemalizm yalnızca eyleme yol gösteren bir rehber olarak değil, dünyayı, toplumsal ve siyasal yaşamı anlamlandıran, yönlendiren uzun vadeli ve kapsamlı bir çerçeve olarak görülmesine rağmen kendisini bu bağlamda ifade edemediği ve dūřünsel açıdan açık, saf ve bütünlüklü bir açıklaması yapılamamıştır. Cumhuriyet Dönemi ile birlikte görülen çağdaşlaşma evresinde, toplumu böylesi bir modernleşmenin gereklerine ikna, motive ve mobilize edecek bir düşünce ortaya koyamadığı söylenebilir. Kemalist çağdaşlaşmanın temelinde "*asri, binaenaleyh*

garbî” yani “*çağdaşlaşmak, dolayısıyla batılılaşmak*” süreci benimsenmiştir. Kemalist kadro; toplumu ve toplumu oluşturan bireyleri gerçekçi, olgucu, faydacı, gözlemci, deneyci düşünme ve yaşama süreçlerine ulaştırabilmek istemektedir. Mamafih Kemalist çağdaşlaşmanın en önemli özelliği “*Batı’ya rağmen Batılılaşma*” şeklinde kendini göstermiştir. Kemalist Çağdaşlaşma kopya ve bire bir Batı’yı taklit şeklinde olmadığı savunulabilir. Kemalist Çağdaşlaşma Batı’nın ilmini, fenini ve teknolojisini alarak Türk kültürü ile kaynaştırmak ve Muasır Medeniyetler seviyesine ulaşmayı hedeflediği söylenebilir. Ayrıca “*Hayatta en önemli mürşidin ilim*” olduğunu belirtmek aslında Kemalizm açıklayan birçok cümle arasında en önemlisidir.

Tanzimat’tan Türkiye Cumhuriyeti’ne kadarki tarihsel süreç, tarihsel kopuş üzerinden okunabileceği gibi süreklilik üzerinden okunarak da değerlendirilebilir. Bu sürekliliği gösterebilen ve açık biçimde cisimleştiren örneklerden biri kuşkusuz Türk aydınları, Türk aydınının kimliği ve Türk aydınının zihniyetidir. Türk aydını Osmanlı’dan Cumhuriyet’e tarihsel sürekliliği içerisinde, misyoner, fonksiyoner, jakoben, eklektik, otoriter ve devlete bağımlı olagelme özelliğiyle karakterize olunabilen ve tarihsel cisimleşmeye uğrayan bir varoluş ve kendilik olduğu söylenebilir. Türk aydını için düşünce kendi başına bizatihi bir değer olmamış, daima eylem için araçsallaştırılmıştır. Batı’da entelektüel, kamusal alanda otonom bir kimlik olabilmişken, Türk aydını otonom bir statünün ve alanın içerisinde olamadığı belirtebiliriz.

Kemalizm 1930-1935 yılları arasında kamuoyunda, gazete ve dergilerde yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Dönemin otoriter havasının etkisiyle zaman zaman otoriter eğilimli Kemalizm tanımlamaları ortaya çıksa da, iskeleti ve çerçevesi bizzat Atatürk tarafından çizilen ideolojinin, yine Atatürk tarafından otoriter bir kimliğe bürünmesi engellenmiştir. 1930’larda tek bir Kemalizm yoktur. 1930’lardan günümüze birbirinden farklı Kemalizm’ler olmakla beraber, bunların hepsinin ortak noktası; çağdaşlaşmacı, kalkınmacı, kurtuluşçu nitelik taşımalarıdır. Cumhuriyet aydınına hemen her alanda ihtiyaç duyan inkılâp, en çok iş göreceklere düşünsel düzeyde de başvurmuştur. Cumhuriyet aydını, içinde yaşadığı ve oluşumuna katkıda bulunduğu ideolojinin farkında olmuştur. Bu ideolojinin tarihsel ve düşünsel mirasının da sorumluluğunu taşımış, yeni bir ulus-devlet oluşumunun eşiğinde olan kurucu kadro, aydına iş görebileceği görece rahat bir ortam sağladığı söylenebilir.

Cumhuriyetin 1930-1938 döneminde yazılan eserler ve inkılâp bağlamında söylenmesi gereken sadece aydınların fikri bir bağlılıkla hizmet etmesi anlamında

değil fikrin, yazının her koşulda inkılâbın arkasında kalacağıdır. Eserler ve aydınlar, inkılâp üzerinde bir uzlaşma ortamı oluşturmak ve inkılâbı herkesin üzerinde anlaşacağı belirli bir öğreti haline getirmek istemişlerdir. Bu durum inkılâbın hızının durulduğu 1930 sonrası dönemde düşünsel bir tahkim çabası olarak anlaşılabilir. Bu dönem aynı zamanda eylemlerle etkisini genişleten inkılâbın kendini muhafaza etme çabasıdır. Ele alınan aydınlarla iktidar arasındaki ilişkiye bakıldığında, eserlerin yazıldığı ortam, iktidarın durumu, yazarların istek ve talepleri, fikirleri açısından iki taraf arasında bir işbirliği ve uyumdan söz edilebilir. Her bir yazar kendi fikrini, isteğini uygun koşullarda ve iktidarın ve inkılâp kadrosunun modernleşme projesi ve ideolojisi doğrultusunda gerçekleştirme düşüncesinde olmuştur.

Türk İnkılâbı 1930'lu yıllarda kendisini anlamlandırma, teorileştirme, sistemleştirme ya da ideoloji bulma çalışmaları hız kazanmıştır. 1930'lu yıllar Türk İnkılâbı için yeni bir başlangıç teşkil edecektir. Çünkü 1930'lu yıllardan önceki dönemde gerçekleştirilen inkılâpları taşıyacak ve anlamlandırarak, ideolojik, kurumsal, ekonomik ve kültürel düzenlemelerin hayata geçirilmesi söz konusudur. Türk inkılâbı, değişimin kökleşmesini sağlamak için önlemler oluşturmak zorundadır. Fakat bu önlemler inkılâpların sorgulanması anlamına gelmez. İnkılâp kadrosu, devlet denetimini ideoloji kanalıyla genişleterek inkılâbı sürdürmek düşüncesinde olduğunu söylenebilir. Bu amacı gerçekleştirmek için inkılâbın düşünsel yüzünü oluşturacak bir ideoloji oluşturma çabası ve çalışmaları başlamıştır. Bu dönemde eser üretenler aralarındaki farklılık ve tartışmalara rağmen inkılâbın arayışına hizmet etmeyi seçmişlerdir. Osmanlı döneminde aydından beklenen hizmetle, Cumhuriyet Dönemi'nde Cumhuriyet aydınından beklenen işlev, nitelik olarak aynı; içerik olarak farklı olduğu karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyet aydını ilerleme ve değişime inanan, bunun için çabalayan ve halkı eğiten bir işleve sahip olmuştur. Devletin kendi aydınını oluşturduğu bir dönem olarak nitelendirebileceğimiz Cumhuriyetin ilk yıllarına baktığımızda; aslında bu durumun tüm yeni kurulan devletlerde yaşandığı gerçeğini görmekteyiz.

Mustafa Kemal Atatürk'ün varlığı aydınların ufkunu belirlemiştir. Toplumun dönüşümünü hedef alan inkılâplar önderi temel olarak gerçekleştirilen yeni bir mücadele olarak gösterilmek istenmiştir. Aydınlar, önderin ne oluşturduğu eserine ne de oluşturma şekline yönelik güçlü sorgulamalar geliştirememiştir. Aydınların Atatürk'ün düşünce ve eylemini kendi tekeline almış olması aydını ona yardım edebileceği bir konuma iterek ikincilleştirdiğini söyleyebiliriz. Aydınlar düşünsel

güçlerini inkılâba yönelttiğinde de doğal olarak sistem dışında kalmış veya bırakılmıştır. Aydınların inkılâbı sistemleştirme, yorumlama ve teorileştirme çabası onu ister istemez iktidar ilişkileri içine yönlendirmiştir. Aydınların inkılâpla farklılaştığı yerde, kendi düşüncesinin özgünlüğünü savuşturabilecek kişi olarak da Atatürk'ü seçmiştir. Atatürk dolaylı yoldan aydınların öne sürdüğü düşüncelerin meşrulaştırıcısı ve sağlamaya yapan etkeni olmuştur.

Aydınlara göre Türk İnkılâbı ilkelerini hayattan almış ve hayatın her alanını etkilemiştir. Bu bağlamda eserler inkılâbın hem özgünlüğünü hem de evrenselliğini, onun eylemlerine ve pragmatizmine vurgu yaparak açıklamıştır. İnkılâbı yorumlamak, ona düşünsel bir çerçeve kurmaya uğraşırken diğer yandan kurucu kadroya has bir pragmatizmin de etkisiyle sürekli bir değişim halini bahane ederek bu uğraşın da gerektiği gibi derinleşemediği söylenebilir. Ayrıca aydınlar için en önemli kurucu unsur "Milliyetçilik"tir. Milliyetçilik üzerine geliştirdiği düşüncelerde resmi tanımın dil, kültür, ölkü birliği içinde yer almıştır. İmparatorluktan ulus devlete geçerken siyasi anlamda inkılâba bir var oluş temeli sağlayan milliyetçilik topluma bu anlamda bir varoluş temeli sağlayamadığı söylenebilir. Ayrıca Batılılaşma, ülkeyi çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkarmak gibi bir dinamik ideal haline getirilmiştir. Aydınlar Batı'yı tekniği, düşüncesi ve yaşama tarzı ile birlikte olduğu gibi kabullenmişlerdir. Aydınlar göre Batı kendi gelişmişliğini asırlar süren bir değişime borçlu olsa da bu değişim sonucunda ortaya koyduğu model Türkiye için daha kısa bir sürede gerçekleştirilmek durumundadır. Bu süreç inkılâbın bazı hususlar üzerinde gerektiği gibi düşünmesini engellemiştir.

Atatürk döneminde ideolojik, kitlesel, politik şekillenmesinde derinlikli olmayan, tarihsel arka planı çok yeterli bulunmayan, Atatürk kültürüne çok bağımlı aydın ve ideologların büyük etkisi olduğu söylenebilir. Bu dönem yazarlarında görülen en büyük eksiklik, toplumcu gerçekçilikten ve halkın sorunlarından uzak bir tutum içinde olmalarıydı. Aydınlar, sınıflar arasında ve üzerinde hem bir uzlaşma hem de bir denetim tekeli kurarak sosyo-ekonomik gelişmeyi öngörülebilir sınırlar içinde tutma düşüncesine sahip olmuşlardır. Eserlerde aydınlar halkçılık ilkesini bu işlevleri yerine getirebileceğini düşünerek özellikle vurgulamış ve sınıfsal çıkarlardan bağımsız aynı türden bir toplumun kurucu unsuru olarak tanımlamıştır. Sınıfların varlığı ile gelişecek süreci aydınlar bir kaos olarak değerlendirmiştir. Aydınlar inkılâbın oluşturmak istediği insan tipini özgür bireyin karşısına yerleştirmiştir. Birey, devletin denetiminde disiplinli bir beraberliği kurabilmek için eğitilmesi gereken bir

unsur olarak tasavvur edilmiştir. Aydınlar göre inkılâbın ilkesi olan ve ona yönetme meşruiyetini veren halk egemenliği tamamen siyasi kadronun ve elitin elinde şekillenmelidir. Aydınlar inkılâbın hedeflerini kısa yoldan elde edebilmesinde devletin mutlak otoritesi altında bireyin ehlileştirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bireyi ve toplumu, inkılâbı her açıdan geliştirebilecek bir potansiyel içinde göremeyen aydınlar göre siyaset alanını da sadece iktidarla sınırlı bir biçimde değerlendirmiştir.

Kısacası aydınların, Türk İnkılâbı'nı sistemleştirmeye çalışan ve yorumlayan eserlerinde bütüncül ve derin bir bakış açısına sahip olmadıklarını söyleyebiliriz. Aydınlar, değişim sürecinde toplumsal alanı ilgilendiren konu ve başlıklara çok sınırlı bir şekilde yer verebilmiştir. Siyasi, sosyal, ekonomik, hukuki ve kültürel analizlerin ağırlıklı olduğu eserlerde bu bağlamda toplum ve birey tepkileriyle bir özne olarak sürece dâhil edilmemiştir. Aydınların Atatürk gölgesi altında güçlü bir devlet, türdeş bir millet ve toplum oluşturmayı amaçlamıştır. Aydınlar inkılâp kadrosunun modernleşme projesinin varlığında toplumun geçmiş birikimini, değişime uyum sağlama ve tepki verme imkân ve olasılığını ihmal etmiştir. Eserler aydın ile iktidar arasında sınırlı bir işlev edinebilmişlerdir. Eserlerde ortaya konan, tartışılan ve savunulan düşüncelerin toplumsal anlam ve bağlamda bir karşılığı olduğu şüphelidir. Aydınlar, inkılâbı yorumlama çabası içinde inkılâpla toplumun etkileşimini güçlendirmeyi hedeflememiştir. Ayrıca aydınlar dünya koşullarında liberal, kapitalist düzenin yaşadığı krizi aydınlar çok işlevsel bir biçimde kullanmıştır. Aydınlar, kriz sürecini devlet ve toplumun kendi içine kapanıp her unsuruna ayrı bir özgünlük biçebileceği bir süreç olarak algılamıştır. Demokrasi kavramının bir ülkenin kendi özgül koşullarında nihai anlam ve karakterini kazanacağı kabul edilse de durum aydının kendine model aldığı Batı'yı bütün bir tarihsel deneyimiyle sahiplenmesi sorununu daha karmaşık hale getirmiştir. Aydınlar, devletin merkezde olduğu bir iktisadi ve toplumsal sistem tasarımıyla ödev, disiplin, düzen, dayanışma gibi kavramlarla kendi ülkesinin toplumsal potansiyelini değerlendirmeyi seçmiştir. Ayrıca aydınlar düşünsel açıdan kuşatmaya çalıştığı inkılâbın değişim projesinin dışındaki bütün alternatif değişim unsurlarını ve projelerini otoriter bir denetime tabi tutmak istemiştir.

Aydınlar Atatürk'ü ve İnkılâbı bütün canlılığı ve güncelliğiyle ele alamamıştır. Toplumun muhatap olduğu değişimi sınırlı bir çerçevede olumlu bir perspektifle değerlendirmiştir. Düşünsel faaliyet yönetici kadronun belirli alanlara sıkışan

arayışlarıyla sınırlanmıştır. Cumhuriyet döneminde kurucu kadronun projesi dâhilinde yapılan inkılâplar ve sonraki süreçte oluşan resmi ideoloji, farklı düşünce geleneklerinin gelişimini kendi perspektifiyle sınırlamış, aydınlar; liberal, muhafazakâr, sol düşüncelerini Kemalizm ile uyumlu hale getirerek savunabilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde kristalleşmeye başlayan farklı düşünce akımları bir düşünce geleneğini oluşturamamışlardır. Kemalizm kendisi üzerinde uzlaşılabilir kapsamlı bir yorumunu geliştiremese de bir meşruiyet geleneği oluşturmuştur. Aydınlar iktidar ilişkilerine karşı bir hassasiyet geliştirdiğinde düşünce meşruiyetini de Kemalizm üzerinden kurmak istemiştir. İnkılâp aydınları yedeğine almış, kendi gerçekliğinin yerleştiricisi olarak onun düşünsel gücünü seferber etmiştir. İnkılâp kadroları farklı düşünce gelenekleri arasında ayırım yapmadan her aydını uyumlu bir şekilde inkılâpla aynı çizgi içine sokabilmiştir.

1930-1938 döneminde aydınlar inkılâbı sistemleştirmeden ve yorumlamaktan çok onun toplumda kök salması için uğraşmışlardır. Aydınlar için hedef, ülkenin geç kaldığı değişimi zaman kaybetmeden gerçekleştirebilmesidir. Bu anlamda kendisini iktidarın yanında, dönüştürmek istediği toplumun da üstünde konumlanmış, inkılâbın ilkelerini yayarak bir hakikat rejimini tanımlamayı amaçlamıştır. Aydınlar hem inkılâbın karşılaştığı sorunlara çözüm önerecek hem de inkılâbın değerlerini yerleştirmeye çalışacaktır. Aydınlar inkılâbın ideolojisi olarak şekillenen Kemalizm'in etkisi altında olsa da eserler bu resmi Kemalizm tanımını geliştirme, derinleştirme çabası içinde olmamıştır. Aydınlar için "Altı Ok" aşması gereken düşünsel bir içerik ortaya koysa da o, geliştirdiği farklı tanımlar ve çözümler sayesinde inkılâpla yollarını ayırabilmiştir. Çözüme ve inkılâbın değerlerini yerleştirmeye yönelik oluşturulan perspektif içindeki farklılıklar kendisini savunacak iktidar bulamayınca düşünsel açıdan gelişmemiştir. Aydınlar, inkılâpla kurduğu ilişkinin ona verdiği imkân dâhilinde yol gösterici olabilmıştır. Aydınlar bir bütün olarak söylem düzeyinde imparatorluk geçmişini dışlamak istemiş olsa da onun düşünsel mirasını, tartıştığı konuları, başlıkları ve kavramları bir ulus devletin inşası sürecine uyarlamıştır. Aydınlar geliştirdiği düşünceleri kendisinin de içinde yetişmiş olduğu geçmişten devralmıştır.

Aydınların günün koşullarında inkılâbı kökleştirmek, karşılaştığı sorunları çözmek için geçmiş birikimi de eklektik bir biçimde kullanmıştır. Bu anlamda aydının çabası düşünsel mirası yeni bir siyasi yapı içinde yeni bir senteze ulaştırmak olarak tanımlanabilir; ama cumhuriyetin aydınlarının bu alanda başarılı olduğu söylenemez.

İktidar kadrosu kadar sahiplendiği değişimi ve inkılâbı yorumlamayabileceği yeterli mesafeyi inkılâba karşı kazanamamıştır. İnkılâbın, düşünsel bir çerçevenin sınırları içinde izah edilemeyeceği eserlerde özgünlük vurgusuyla belirlenmiş, böylece aydınların ve sistemleştirme çabasının da düşünsel temel kurma noktasındaki zafiyeti de netleşmiştir. Aydınlar, sistemleştirme ve teorileştirme çabası içinde kendi düşünceleri ile inkılâbın uygulamaları ve var olan koşullar arasına sıkışmıştır. Bu durum aydınların düşünsel bir tutarlılıktan yoksun bırakmıştır. Aydınların, farklılığı ve ortaklığı bağlamında yapılan her iki analizin de gösterdiği gibi inkılâbın himaye ve eylem potansiyeli ile sınırlanmıştır. Eyleme bağımlı siyasi iktidar düşüncesinin geliştirilmesinde oldukça belirleyici olmuştur.

Aydınların eserlerini yazım sürecinde birleştiren ortak gaye inkılâp üzerine yazılanların yetersizliğidir. Her eserin bu yeterliliği sağlama biçimi farklıdır. Ortaklığı pekiştiren nokta ise bütün eserlerin Kemalist söylemi yaygınlaştırma amacına hizmet etmeleridir. Eserler, inkılâbın eylemleri ve icraatları ile uyumlu bir söylem geliştirme gayesiyle yazılmışlardır. Ayrıca genel hatlarıyla bakıldığında, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki aydınların genel özelliği, kurucu ideolojinin seçkinleri olarak daha iyi bir yönetim anlayışı, daha etkin bir ekonomi politikası, inkılâbın halka daha etkin ulaşabilmesi için gerekli yöntemler gibi konularda eserler ortaya koymaları ve temel olarak rejimin yayılması ve dengelenmesi için çabalıyor olmalarıdır. Bunun dışında elbette rejimi eleştiren aydınlar da ortaya çıkmış, fakat dönemin konjonktürel yapısı nedeniyle sesleri daha zayıf kalmıştır. Kemalizm algısındaki bu canlılık Atatürk'ün vefatından sonrada devam etmiştir. II. Dünya Savaşı yılları ve sonraki dünya konjonktürünün ortaya koyduğu gelişmeler bu algının geri plana atılmasına neden olmuştur. Aslında bu geri planda kalmadan sonra Kemalizme ve onun inkılapçı gücüne ve ruhuna vurgu yapan yaklaşımlarda önemli artışlar olmuştur. Fakat gerek Atatürk döneminde gerek Atatürk sonrası dönemde aydınların düşünsel dünyasının karışık olması gerekse iç ve dış etkenler Kemalizmin olması gereken konuma ulaştıramamıştır.

Kemalizm gelişmiş medeniyetleri bilimsel ve çağdaş kanunlarını kendi kültürü ile harmanlayarak toplumsal yapıyı değiştirmeyi amaçlayan, uygulanmış bir dizi politikalar bütünü olduğunu söylenebilir. Dünyada ulus-devlet inşasına başlayan her devrimde olduğu gibi Türk İnkılabı da ulus-devlet inşasını gerçekleştirirken *Dil, Tarih ve Eğitim* konusuna ayrı bir önem vermiştir. Çünkü ulusal kimliğin kazanılması, kültürün gelecek nesillere aktarılmasında bu üç temel dinamik çok önemli bir yere

sahiptir. Özellikle ulus devletlerin ortaya çıkışıyla beraber zorunlu bir süreç olarak ulusun moral kaynaklarının da şekillendirilmesi, ulusal duyarlılıkların tesisinde ortak bir Dil, Tarih ve Eğitim bu amaç doğrultusunda gereksinim duyulmuştur. Böylece daha çok siyasal ve bürokratik müdahalelerin ürünü olan ulus devletler, kurumsallaşmalarının bir sonucu olarak kendi ulusal dil, tarih ve eğitim oluşturmaya yönelmişlerdir. Türk kimliğini belirtirken özellikle Dil ve Tarih olgusu “biz”i tanımlayan, “öteki”nden ise farklılaştıran bir politika olarak, Türkiye içinde büyük önem taşıdığı söylenebilir. Aynı zamanda Dil, Tarih ve Eğitim ulusal bütünleşmenin sağlanmasında, bireylerin yurttaş olarak toplumsal ve siyasal alanlara katılmasına katkı sağlanmıştır. Bu nedenle bizzat Atatürk Dil, Tarih ve Eğitim alanlarına yönelik politikalar üretmiş ve bizzat çalışmalara katılarak bu alanlara büyük önem vermiştir.

Cumhuriyetin ilk on beş yılı Mustafa Kemal Atatürk’ün varlığında pek çok alanda hızlı bir değişime sahne olmuştur. Atatürk bu değişimi komiteci bir anlayışla değil parlamento anlayışı ile halk egemenliği ile yaptığını söyleyebiliriz. Özellikle Atatürk, 1929–1932’de yaptığı yurt içi gezilerinde belli stratejiler belirleyerek hareket etmiştir. Bu dönem demokrasi denenmiştir ama mevcut koşullardan dolayı tam anlamıyla uygulanamamıştır. Çünkü bir inkılâp sürecidir ve her inkılâp döneminde inkılâp kendi kanunları üretir ve uygular, bu nedenle demokrasi içinde inkılâp yapılması söz konusu olamaz. Dünyanın ve inkılabın gerçeği de budur. İnkılâp kadrosu başlangıçta, pek çok kesime ödün verici, farklı unsurları toparlayıcı bir mahiyetteydi ancak tek partinin yerleşmesiyle baskıcı bir niteliğe büründüğü söylenebilir. Toplumun hemen her kesimi tek parti iktidarının nefesini üzerinde hissetmiştir. Bu düzenleme, kurulduğu 1923 yılından bu yana parti yönetim yapısındaki merkezîyetçi ve antidemokratik eğilimlerin giderek güçlendiğini göstermiştir. Bu süreçten sonra ise birlik beraberlik içinde tek bir ses, tek bir nefes bir toplum imgesinin ve sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle sloganlarının manidar olduğu bir dönem olarak nitelenebilir. 1930’lu yıllarla birlikte, 1929 krizinin sonrasındaki konjonktürle liberal görüşlerin popüleritesini kaybetmesi, devletçiliğin, planlamacılığın, kontrolcülüğün yaygınlaşmasıyla Kemalist inkılâp kadrosu da iktisadi alanda devletçi, ideolojik düzeyde daha korporatist bir aşamaya geçmiştir. İnkılâp kadrosu rejiminin 1930’lu yıllarla birlikte halka bakışı değişmiştir. Daha kapsayıcı, dolayısıyla farklılıkları inkâra yönelen bir kavrayışa geçilmiştir. Tek Parti Dönemindeki halkçılık anlayışının siyasal içerik bakımından, 1920’li yıllara oranla zayıfladığını, buna karşılık halkçılığın kültürel ve iktisadi boyutlarına daha çok ağırlık verildiği söylenebilir.

Sonuç itibariyle şunu açıkça söyleyebiliriz ki Türk İnkılâbı sürecini tamamlayamamıştır. Türkiye Cumhuriyeti hala inkılâplarla başlayan değişim süreci içinde yol almaya devam etmektedir. Bu süreç doksan yıllık dönem boyunca ivmesi dönem dönem azalmış, dönem dönem artmışsa da kesintiye uğramışsa da kesinlikle devam ettiğini söyleyebiliriz. Ancak bu değişim süreci sancılı olmuştur. 1923'ten günümüze kadar devam eden siyasi kırılmalar, toplumsal yapının inkılâbı kabullenme biçimi veya kabullenememe şekli, bunlara karşı oluşan tepkiler, siyasi erkin veya iktidarın inkılâpları gerçekleştirmedeki arzusu, iktidar tarafından inkılap anlaşılmış mı? İstismar mı edilmiş? Siyasi iktidarların çağdaşlaşmayı algılama biçimi, bunun topluma kanalize etme biçimi, inkılâbın başarı noktası, bu sorular çerçevesinde değerlendirilip cevaplandırılmalı ki inkılâbın algısı tam anlamıyla ortaya çıkabilin. Unutulmamalı ki politika düşünceye ve ideolojiye yakın değildir.

Peki, Türk İnkılâbında başarı var mı? Kesinlikle bunun cevabı evettir. 1923 yılında yüzyıllardır akan bir ırmağın yönü değiştirilmeye çalışılmış ve değiştirilmiştir. Kırılma noktasını kendisi oluşturmuştur. Bu ırmağın akım noktasında sel oluşturduğu yerler var mı? Yatak ve alt yapı buna hazır mıydı? İç ve dış gelişmelerin toplumda oluşturduğu yansıma ne oldu? Bir millet ve ulus oluşturma bilincinin biz neresindeyiz? “Ne mutlu Türküm diyene” sözü ne kadar tuttu? Bu soruları cevapları Türk İnkılâbı'nın nasıl algılandığını ortaya koyan temel sorulardır. Bu sorulara karşı vereceğimiz cevap da dikkatli olmamız lazım. Çünkü kelimeler her şeydir. Ayrıca bu sorulara klişeleşmiş cevaplarla açıklamamız gerekir.

1930'larda siyasi, ekonomik ve sosyal alt yapının buna hazır olmaması Atatürk'ü derin üzüntülere sevk etmiştir. Ama o bu yolda durmadan daha çok çalışmıştır. Türk halkının toplumsal yaşayışındaki görmek istediği muasır medeniyetler seviyesi ve bu alanda yapılması gerekenleri tek tek ele almış ve belirtmiştir. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki belli bir dönem Türk İnkılâbı beklenenin üstünde bir başarı göstermiştir. Tabi ki 1923 Türkiye'sinden günümüze doğru gelen süreçle büyük başarılar sağlanmıştır ama istenilen ve beklenen düzeyde olduğunu iddia etmek tartışmaya açık bir konudur. Çünkü Türk İnkılâbı doğduğu andan itibaren etrafındaki karşıt tortularla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Fakat bu tortular inkılâbı ortadan kaldıramamıştır. Ayrıca geriye dönüş olduğu da söylenemez. Çünkü geri dönüşün olamamasının nedenini kültürümüz, coğrafyamız, siyasi ve demokratikleşme çabaları içerisinde olan mirasımıza bağlayabiliriz. Fakat inkılâp yavaşlatılmıştır. Türkiye de ağır, kör topal da olsa devam eden bir demokrasi bilinci

vardır. İşte bunun nedeni de 1923 sonrası başlayan sürece borçluyuz. Biz inkılap sürecini hala yaşamaktayız. Kuruluş sürecini tam olarak tamamlamadığımızı, tam anlamıyla anlamadığımızı söyleyebiliriz. Çünkü bu kuruluş sürecinde inkılaplar bir ara hızlı uygulandı, bir dönem yavaşlatıldı, dönem dönem de bir ara halkla beraber halkın anladığı şekle sokulduğunu görmekteyiz.

Türk İnkılâbı algılanmış olduğunu fakat kavranamadığını, idrak edilmediğini söyleyebiliriz. Çünkü algı duyu organlarımızla, heyecanlarımızla sınırlı olan bir durumdur. Biz verileri göz ve kulakla alırız ve bu algıdır. Ama bunu daha kuvvetlendiren idrak etmektir. İnkılâbı kavramak başka bir şey İnkılâbı algılamak başka bir şeydir. İnkılâbı algılama pasif kavramak idrak etmek aktif ve zihnin etkin olduğu durumdur. Dolayısıyla Türk İnkılâp toplum tarafından sadece algılanmıştır ama tam anlamıyla kavranamadığını söyleyebiliriz. Aslında bu noktada karşımıza toplum çıkmaktadır. Acaba toplumun Türk İnkılâbını kavrayışında değerlendirme yapabilmiş midir? Toplum her zaman doğru değerlendirebilme yeteneğine sahip olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü değerlendirme için zihinsel bir donanıma ve zamana ihtiyaç vardır. “Avam ve Havas” ayrımını da göz önünde bulundurmamız gerekir. Bu kesişme noktasında karşımıza aydınlar, siyasetçiler ve topluma yön veren kanaat önderleri çıkmaktadır. İşte bu güçlerin ilk önce İnkılâbı kavraması gerekir ki topluma İnkılâbı ve sonrası ulaşması gereken amacı belirtebilsin.

Cumhuriyeti şahıs davalarından kurtarmalı ve demokrasi güçlendirilmelidir. Bizdeki demokrasi ciddi kırılmalar ve sınavlar vererek gelişmiştir. Hala da önemli sınavlar vererek gelişmeye devam etmektedir. Daha kat etmemiz gereken çok yol olduğunu söyleyebiliriz. Demokrasi bir zihniyet değişiminin ürünü olarak ortaya çıkar. Bizim bu zihniyet değişimine ihtiyacımız olduğunu belirtebiliriz. Peki demokrasi ve zihniyet değişimi nasıl olur? Toplumun ciddi bir eğitimle Cumhuriyetin görmek istediği bireyli, bilinçli vatandaş yetiştirmeliyiz. Üstünler hukuku değil hukukun üstünlüğünün işlerliğini güçlendirmemiz gerekir. Gerçek demokrasilerde kurumlar önemlidir. Fikirleri var eden kurumlardır. Devlettir ne yaparsa yeridir değil, devlettir ne yapsa bellidir anlayışını geliştirmemiz gerekir. Böylelikle bilinçli toplum, düşünen, algılayan, okuyan, sorgulayan, bilinçli, eğitilmiş bireylerle ortaya çıkabilir. Bu çerçevede geçmişimizi ve geleceğimizi değerlendirebiliriz. Değerlendirmenin kökü değerlidir. Değerlerden uzak kalınırsa değerlendirme de yapılmaz. Geçmiş aslında geçmez, geçmiş hafızamızda, anlama biçimimizde, davranışlarımızda çok önemli bir yeri vardır. Bir kültürün içinde doğuyoruz ve geliyoruz. Geçmişimizi ve özellikle var

olma savaşı sonucunda ortaya çıkan Türk İnkılâbı'nı günümüz koşulları ile değerlendirmemeliyiz. Çünkü önemli olan tarihi okumak ve anlatmak değil tarihi anlayarak, kavrayarak, idrak ederek okumak, anlatmak ve yazmak gerekir.

BİBLİYOGRAFYA

A- ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

B- RESMİ YAYINLAR

CHF Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1931.

CHP Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

I. Türk Dil Kurultayı, Tezler- Müzakereler-Zabıtlar (1933), Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.

II. Türk Dil Kurultayı, Tezler-Müzakereler-Zabıtlar, Devlet Basımevi, İstanbul, 1933.

III. Türk Dil Kurultayı, Tezler- Müzakereler-Zabıtlar (1936), Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.

I.Türk Tarih Kongresi konferanslar, Müzakere Zabıtları, T.C. Maarif Vekâleti,1933.

II.Türk Tarih Kongresi, Kongrenin Çalışmaları ve Kongreye Sunulan Tebliğler, İstanbul, 1943

Milli Eğitim Şûraları (1939-1993), T. C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Şûra Genel Sekreterliği, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1995.

TBMM üyeleri için Tercüme-i Hal.

TBMM Zabıt Ceridesi.

Türk Dil Tetkik Cemiyeti Kurultay Kılavuzu, İstanbul Devlet Matbaası, 1934.

Türk Parlamento Tarihi, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

C- SÜRELİ YAYINLAR

Gazeteler

Ahenk

Akın

Hâkimiyeti Milliye

İleri

Son Telgraf

Tanin

Tevhid-i Efkâr

Ulus

Vakit

Vatan

Dergiler

Atatürk Araştırma Merkezi

Ayın Tarihi

Kadro

Kurun

Tarih ve Toplum

Toplum ve Bilim

Ülkü

D- KİTAPLAR

ADORNO, W. Theodore, **Minima Moralia**, Çeviren: Orhan Koçak-Ahmet Doğukan, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

AFETİNAN, **Atatürk Hakkında Hatıralar Ve Belgeler**, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1984.

AFETİNAN, **Medeni Bilgiler Ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

AFETİNAN, **Gazi M. Kemal Atatürk ve Türk Tarih Kurumu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.

AFETİNAN, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1973.

AĞAOĞLU, Ahmet, **Devlet Ve Fert**, Sanayi Nefise Matbaası, İstanbul, 1933.

AĞAOĞLU, Ahmet, **Serbest İnsanlar Ülkesinde**, Sanayi Nefise Matbaası, İstanbul, 1930.

AĞAOĞLU, Ahmet, **Üç Medeniyet**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.

AĞAOĞLU, Ahmet, **İhtilal Mı, İnkılâp Mı**, Alaeddin Kiral Basımevi, Ankara, 1942.

AĞAOĞLU, Samet, **Babamdan Hatıralar**, Zerbamat Matbaası, Ankara, 1940.

AĞAOĞLU, Samet, **Babamın Arkadaşları**, Güven Basımevi, İstanbul, 1958.

AĞAOĞLU, Süreyya, **Bir Ömür Böyle Geçti**, Nadir Kitap, İstanbul, 1975.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, **Sokratesten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

AHMAD, Feroz, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

AHMAD, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizme**, 5. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.

AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 8. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.

AKARSU, Bediha, **Atatürk Devrimi Ve Temelleri**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2000.

AKAY, İhsan, **Atatürkçülüğün İlkeleri**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1981.

AKÇURA, Yusuf, **Yeni Türk Devletinin Öncüleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

AKÇURAOĞLU, Yusuf, **Türk Yılı 1928**, Türk Ocakları Matbaası, İstanbul, 1928.

AKSOY, Ömer Asım, **Dilde Bilim ve Devrim**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.

AKŞİN, Sina, **İç Savaş Ve Sevr'de Ölüm**, 3.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

AKŞİN, Sina, **Jön Türkler İttihat Ve Terakki**, 2. Baskı, İmge Yayınları, Ankara, 1998.

AKŞİN, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, 13. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

AKŞİN, Sina, **Mutlakiyete Dönüş 1918-1919**, 3.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

AKŞİN, Sina, **Son Meşrutiyet 1919-1920**, 3.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2004.

ALP, Tekin, **Kemalizm**, Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, İstanbul, 1936.

ALP, Tekin, **Kemalizm**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.

ALP, Tekin, **Türkleştirme**, Hazırlayan: Özer Ozankaya, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

ALPKAYA, Faruk, Bülent Duru, **Türkiye’de Toplumsal Yapı Ve Değişim**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2012.

ARI, Kemal, **Atatürk Ve Aydınlanma (Düşünsel Temelleri Ve Gelişimi)**, 3. Basım, Yakın Kitabevi Yayınları, İzmir, 2010.

ARI, Kemal, **Devrim Güneş Kadar Sıcaktır (Atatürkçü Düşüncede Devrimcilik İlkesi)**, Burak Kitabevi, İzmir, 2011.

ARI, Kemal, **Türk Devrim Tarihi - I – (Temelleri, Gelişimi Ve Oluşumu)**, Zeus Kitabevi Yayınları, İzmir, 2010.

ARI, Kemal, **Türk Devrim Tarihi - II – (Oluşumu, Öğretisi Ve Ülküsü)**, Burak Kitabevi, İzmir, 2011.

ARMAOĞLU, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1988.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Söylev ve Demeçleri, Cilt I**, TTK Yayınları, Ankara, 1997.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Söylev ve Demeçleri, Cilt II**, TTK Yayınları, Ankara, 1997.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Söylev ve Demeçleri, Cilt III**, TTK Yayınları, Ankara, 1997.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2005.

ATAY, Falih Rifki, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004.

ATEŞ, Toktamış, **Türk Devrim Tarihi**, 6. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

AVCI, Cemal, **III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Yapısı Ve Faaliyetleri (1927-1931)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

AVCIOĞLU, Doğan, **Atatürkçülük, Milliyetçilik, Sosyalizm (Yön ve Devrim Yazıları)**, İleri Yayınları, İstanbul, 2006.

AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın**, Birinci Kitap, Tekin Yayınları, İstanbul, 1998.

AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın**, İkinci Kitap, Tekin Yayınları, İstanbul, 1998.

AYBARS, Ergün, **Atatürk Ve Modernleşme (Ulusal, Laik, Sosyal Hukuk Devleti)**, Ercan Kitapevi, İzmir, 2000.

AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi – 1 (Kuruluş)**, 3.Basım, Zeus Kitabevi, İzmir, 2007.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922**, Cilt I, 32. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1935** Cilt II, 26. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, Cilt III, 26. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul,2011.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İnkılâp ve Kadro**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1932.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İnkılâp ve Kadro**, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam, Cilt I**, 14. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Suyu Arayan Adam**, Remzi kitabevi, İstanbul, 2004.

AYDIN, Suavi, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993.

AYKUT, Şeref, **Kamâlizm (CHP Programının İzahı)**, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.

AYVAZOĞLU Beşir, **Doğu – Batı Arasında Peyami Safa**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2000.

AYVAZOĞLU, Beşir, **Peyami, Hayatı Sanatı Felsefesi Dramı**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999.

BALİ, Rifat N., **Devletin Yahudileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan sonra Türkiye**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara, 1981.

BAŞAR, Erdoğan, **Millî Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920-1960)**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2004.

BAŞKAYA, Fikret, **Paradigmanın İflası**, Doz Yayınları, İstanbul, 1991.

BAUMAN, Zygmunt, **Modernlik ve Müphemlik**, Çev: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.

BAUMAN, Zygmunt, **Yasa Koyucular İle Yorumcular**, Çeviren Kemal Atakay, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.

BAYAR, Celal, **Atatürk Gibi Düşünmek**, Derleyen İsmet Bozdağ, Truva Yayınları, İstanbul, 2009.

BAYDUR, Mithat, **Kemalizm Ve Değişen Paradigma**, İlk Yayınları, İstanbul, 2004.

BAYRAKTUTAN, Yusuf, **Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

BERKAY, Halil, **Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993.

BERKES, Niyazi, **Atatürk Ve Devrimler**, Adam Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1982.

BERKES, Niyazi, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

BERKES, Niyazi, **Türk Düşünümünde Batı Sorunu**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1975.

BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 3. Baskı, Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

BERKES, Niyazi, **The Development of Secularism in Turkey**, Montral: McGi Press, 1964.

BİLGİ, Nejdet, **Ankaralı’nın Defteri (Mahmut Soydan)**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

BLACK, C.E., **Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri**, Çev. M. Fatih Gümüş, Verso Yayınları, Ankara,1989.

BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908- 2005**, 11. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

BORATAV, Korkut, **Türkiye’de Devletçilik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

BOSTANCI, Naci, **Cumhuriyetin Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1996.

BOZDOĞAN, Sibel, Reşat Kasaba, **Ulusal Kimlik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

BOZGEYİK, Burhan, **Dil Davası Kadir Timurtaş İle Mülakat**, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1995.

BOZKURT, Mahmut Esat, **Atatürk İhtilali**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1940.

BOZKURT, Mahmut Esat, **Atatürk İhtilali I-II**, 6. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.

BOZKURT, Mahmut Esat, **Liberalizm Masalı**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.

BOZKURT, Mahmut Esat, **Türk İhtilalinde Vatan Müdafaası**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.

BOZKURT, Veysel, **Değişen Dünyada Sosyoloji**, Ekin Kitapevi, Bursa,2006.

CANATAN, Kadir, **Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

CAPORAL, Bernard, **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1982.

CEM, İsmail, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 21. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

COPEAUX, Etienne, **Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

ÇAĞAPTAY, Soner, **Türkiye’de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik**, Çeviren: Özgür Bircan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

ÇAM, Esat, **Siyaset Bilimine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 1999.

ÇAVDAR, Tefik, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

ÇAYCI, Abdurrahman, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

ÇEÇEN, Anıl, **Atatürk ve Cumhuriyet**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994.

ÇELİKKAYA, Hasan, **Eğitime Giriş**, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1997.

ÇEVİK, Zeki, **Milli Mücadele’de Müdafaa-ı Hukuk’tan Halk Fırkası’na Geçiş (1918-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

ÇİĞDEM, Ahmet, **Aydınlanma Düşüncesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

ÇİMEN, Ali, **Tarihi Değiştiren Diktatörler**, 4.Basım, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

ÇULHAOĞLU, Metin, **İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999.

DAVER, Bülent, **Çağdaş Siyasal Doktrinler**, Doğan Yayınları, Ankara, 1969.

DAVER, Bülent, **Siyaset Bilimine Giriş**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968.

DERİNGİL, Selim, **Denge Oyunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

DESCHAMPS, Hubert, **Sömürge İmparatorluklarının Çöküşü**, Çeviren: Oktay Akbal, Akşam Kitap Kulübü Yayınları, İstanbul, 1966.

DOĞAN, İsmail, **Toplum ve Eğitim Sorunları Üzerine Felsefi ve Sosyolojik Tahliller**, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2004.

DUMONT, Paul, **Mustafa Kemal**, 2.Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

DUVERGER, Maurice, **Siyaset Sosyolojisi**, Çeviren: Şirin Tekeli, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1996.

İZZET, Mehmet, **Milliyetçilik Nazariyeleri ve Milli Hayat**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1969.

ECEVİT, Bülent, **Atatürk ve Doktrin (Atatürkçülük Nedir?)** Hazırlayan: Yaşar Nabi, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1963.

ECEVİT, Bülent, **Atatürk Ve Devrimcilik**, 3. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1974.

EĞRİBEL, Ertan, Faruk Özcan, **Değişim Sosyolojisi**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010.

ELMACI, Mehmet Emin, **İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005.

ELİÇİN, Emin Türk, **Kemalist Devrim İdeolojisi**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996.

ERGİL, Doğu, **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1981.

ENGİN, Saffet, **Kemalizm İnkılabının Prensipleri**, Cilt I, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939.

ENGİN, Saffet, **Kemalizm İnkılabının Prensipleri**, Cilt II, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939.

ENGİN, Saffet, **Kemalizm İnkılabının Prensipleri**, Cilt III, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939.

ERKAN, Hüsnü, **Bilgi Uygarlığı İçin Yeniden Yapılanma-Cumhuriyetten Günümüze Değişim Süreci**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.

EROĞLU, Hamza, **Atatürk Ve Cumhuriyet**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

EROĞLU, Hamza, **Atatürkçülük**, Olgaç Matbaası, Ankara, 1981.

EROĞLU, Hamza, **Türk İnkılâp Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1990.

ERSANLI, BEHAR Büşra, **İktidar ve Tarih**, Afa Yayınları, İstanbul, 1992.

ERTAN, Temuçin Faik, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, 2. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012.

ERTAN, Temuçin Faik, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

ERÜRETEN, Bahir Mazhar, **Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, Ankara, 1999.

ETEM, Sabri, **Türk İnkılabının Karakterleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.

EYUPOĞLU, İsmet Zeki, **Kendi Sözleriyle Atatürk İlkeleri**, Uygarlık Yayınları, İstanbul, 1981.

FEYZİOĞLU, Turhan, **Atatürk Ve Milliyetçilik**, 3.Baskı, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1996.

FIRAT, Gökçe, **Atatürkçülük Ve Kuvayi Milliye**, İleri Yayınları, İstanbul, 2004.

FİDAN, Nurettin - Erden Münire, **Eğitime Giriş**, Alkım Yayınları, İstanbul, 1998.

FOUCAULT, Michel, **Entelektüelin Siyasi İşlevi Seçme Yazılar 1**, Çeviren: Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.

GENCER, Mustafa, **Jön Türk Modernizmi ve Alman Ruhu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

GEORGEON, François, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, Çeviren: Ali Berktaş, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

GEORGEON, François, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)**, Çeviren Alev Er, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

GEVGİLİLİ, Ali, **Türkiye’de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1990.

GİDDENS, Anthony, **Modernliğin Sonuçları**, Çev: E. Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.

GİRİDİ, Ahmet Saki, **Celal Nuri Bey ve Cezri Fikirleri**, İstanbul, 1335.

GİRİTLİ, İsmet, **Atatürkçülük İdeolojisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.

GİRİTLİ, İsmet, **Günümüzde Atatürkçülük**, Der Yayınları, İstanbul, 1991.

GOLOĞLU Mahmut, **Tek Partili Cumhuriyet**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

GOLOĞLU, Mahmut, **Devrimler ve Tepkiler**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

GÖKALP, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 1995.

GÖKBERK, Macit, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

GÖKÇE, Feyyat, **Değişme Sürecinde Devlet ve Eğitim**, Eylül Kitap ve Yayınevi, Ankara, 2000.

GÖKTÜRK, Halil İbrahim, **Şevket Süreyya Aydemir Yaşamı-Görüşleri-Eserleri**, Arı Matbaası, Ankara, 1977.

GÖZE, Ergun, **Peyami Safa'nın Türk Düşüncesindeki Yeri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1997.

GÜÇLÜ, Abdülbâki-Erkan Uzun, **Felsefe Sözlüğü**, Sanat Yayınları, Ankara, 2003.

GÜLTEKİNGİL, Murat, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce** Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

GÜNDÜZ, Mustafa, **II. Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları, İctihad, Sebülür-Reşad ve Türk Yurdu'nda Toplumsal Tezler**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2007.

GÜNGÖR, Erol, **Sosyal Meseleler ve Aydınlar**, Çeviren: R. Güler, E. Kılınc, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1993.

HARVEY, David, **Postmodernliğin Durumu**, Çev. Sungur Savaş, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

HANİOĞLU, M.Şükrü, **"The Young Turks 1902 – 1908 Preparation For A Revolution"**, Oxford University Press, New York, 2001.

HAYES, Carlton J. H. , **Milliyetçilik Bir Din**, Çeviren: Murat İzkaya, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.

HEİD, Uriel, **Türkiye'de Dil Devrimi**, Çeviren: Nejlet Öztürk, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2001.

HEPER, Metin, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, 3. Baskı, Çeviren: Nalan Soyarı, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2010.

HOBSBAWM E.J., **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, Çeviren: Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

HOBSBAWN, Eric, **Kısa Yirminci Yüzyıl (1914-1991)**, Çeviren: Yavuz Alogan, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1996.

HUGHES, Preston, **Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Atatürkçülük**, Çeviren Narin Özlem, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2009.

HUNTINGTON, Samuel, **Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Yaklaşım**, Çeviren: Fahrettin Altun, Küre Yayınları, İstanbul, 2000.

HUYUGÜZEL, Ömer Faruk, **Necip Türkçü**, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

IRMAK, Sadi, **Atatürk Ve Türkiye’de Çağdaşlaşma Atılımları**, Hisarbank Kültür Yayınları, Ankara, 1981.

IMBERT, Paul, Osmanlı İmparatorluğu’nda Yenileşme Hareketleri Türkiye’nin Meseleleri, Çev. Adnan Cemgil, Engin Yayıncılık, İstanbul 1994.

İGDEMİR Uluğ, **Cumhuriyetin 50.Yılında Türk Tarih Kurumu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973.

İGDEMİR, Uluğ, **Yılların İçinden**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976.

İLERİ Celal Nuri, **Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler**, TBMM Matbaası, Ankara, 1932.

İLERİ Celal Nuri, **Taç Giyen Millet**, Cihan Biraderler Matbaası, İstanbul, 1339/41.

İLERİ, Celal Nuri, **Türk İnkılabı**, Hazırlayan Recep Durmaz, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2010.

İLERİ, Nuri Celal, **Tarih-i İstikbal-1- Mesail-i Fikriyye**, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1331.

İLHAN Atilla, **Aydınlar Savaşı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.

İLHAN, Attila, **Hangi Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1982.

İLHAN, Attila, **Hangi Batı?** Bilgi Yayınevi, Ankara, 1982.

İLHAN, Suat, **Türk Devrimi Ve Türk Dünyası**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.

İNAN, Ali Mithat, **Atatürk’ün Not Defterleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.

İNAN, Arı, **Tarihe Tanıklık Edenler Cumhuriyetin Kurucu Kuşağıyla Söyleşiler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

İNÖNÜ İsmet, **Hatıralar**, II. kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987.

İZ, Mahir, **Yılların İzi**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1975.

JAESCHKE, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

KABACALI, Alpay, **Türk Basınında Demokrasi**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

KAHRAMAN, Hasan Bülent, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi - I - (Kavramlar Kuramlar Kurumalar)**, 2.Baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010.

KAHRAMAN, Hasan Bülent, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi - II – (1920-1960)**, 2.Baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010.

KAPLAN, İsmail, **Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

KAPLAN, Mehmet, **Kültür ve Dil**, 12.Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999.

KARAL, Enver Ziya, **Atatürk'ten Düşünceler**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1969.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Cilt V, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

KARAL, Enver Ziya, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1965**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981.

KARPAT, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KARPAT, Kemal H., **Türk Siyasi Tarihi**, 2.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

KARPAT, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, İmge Yayınları, Ankara, 2008.

KAZGAN, Gülten, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

KAZGAN, Gülten, **Türk Toplumunda Kadın**, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1979,

KEDOURİE, Elie, , **Avrupa'da Milliyetçilik**, Çeviren: M. Haluk Timurtaş, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1971.

KESER, İhsan, **Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2000.

KEYDER, Çağlar, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

KILIÇ, Selami, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Devrimi Ve Fikir Temelleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

KILIÇBAY M.Ali, **Cumhuriyet Ya Da Birey Olmak**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

KIRAY, Mübeccel B., **Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme**, Kardeşler Matbaası, İstanbul, 1999.

KIRKPINAR, Leyla, **Türkiye'de Toplumsal Değişme Ve Kadın**, Zeus Kitabevi Yayınları, İzmir, 2010.

KIŞLALI, Ahmet Taner, **Kemalizm Laiklik Ve Demokrasi**, İmge Kitabevi, 3.Baskı, Ankara, 1994.

KİLİ, Suna, **Atatürk Devrimi**, 11.Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.

KİLİ, Suna, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.

KINROSS, Lord, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çeviren: Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2007.

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe, Atatürk ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler Araştırmalar Belgeler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk'ün Fikir Ve Düşünceleri**, 2. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

KOÇ, İ. Ceyhan, **Tek Parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri (1929-1938)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006.

KOÇAK, Cemil, **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

KODAMAN, Bayram, **Cumhuriyet'in Tarihî-Fikrî Temelleri ve Atatürk**, S.D. Üniversitesi Yayınları, Isparta, 1999.

KONGAR, Emre, **21. Yüzyılda Türkiye**, 27. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

KONGAR, Emre, **Atatürk Üzerine**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

KONGAR, Emre, **Devrim Tarihi Ve Toplum Bilim Açısından Atatürk**, 12. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009.

KONGAR, Emre, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı I**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

KONGAR, Emre, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

KORKMAZ, Zeynep, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Cilt I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

KÖKER, Levent, **Modernleşme Kemalizm Ve Demokrasi**, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

KÖKTÜRK, Kemal, **Atatürk Hayatı, Devrimleri Ve Anıları**, 4. Baskı, İnkılâp Ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1982.

KRAL, August R. Von, **Kemal Atatürk'ün Ülkesi, Çeviren S. Eriş Ülger**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2010.

KUTAY, Cemal, **Mehmet Şeref Aykut**, Barış Kitabevi, İstanbul, 1985.

KÜÇÜK, Yalçın, **Türkiye Üzerine Tezler**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1978.

LANDAU, Jacop M., **Atatürk Ve Türkiye'nin Modernleşmesi**, Türkçesi Meral Akkuş, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999.

LANDAU, Jacop M., **Tekinalp; Bir Türk Yurtseveri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

LARRAİN, Jorge, **İdeoloji ve Kültürel Kimlik**, Çeviren: Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 10. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 2007.

MANGO, Andrew, **Atatürk**, Çev: Füsün Doruker, Yeni Binyıl Sabah Kitapları Yayınları, İstanbul, 2000.

MARDİN, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

MARDİN, Şerif, **Siyasal Ve Sosyal Bilimler (Makaleler 2)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

MARDİN, Şerif, **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1991.

MARDİN, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

MARDİN, Şerif, **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

MARDİN, Şerif, **Türkiye'de Toplum Ve Siyaset**, Derleyen: Mümtaz 'er Türköne, 17.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

MARDİN, Şerif, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1**, Mümtaz 'er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

- MARDİN, Şerif, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, çeviren: Mümtaz' er Türköne-Fahri Unan-İrfan Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998,
- MERİÇ, Cemil, **Mağaradakiler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- MERT, Nuray, **Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış –Cumhuriyet Kurulurken Laik Düşünce-**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.
- MEYDAN, Sinan, **Bir Ömrün Öteki Hikayesi**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.
- MUZAFFER, Mediha, **İnkılabın Ruhu**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933.
- NAUERT, Charles G., **Avrupa'da Hümanizma Ve Rönesans Kültürü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- NESİN, Aziz, **Atatürk Var Ama Atatürkçülük Yoktur**, Bir Tutam Aydınlık, Adam Yayınları, İstanbul, 1994.
- OKTAY, Ahmet, **75 Yıl İçinden 22 Yazardan Seçmeler**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, Ankara, 1998.
- OKTAY, Ahmet, **Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları**, Tümg zamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- OKYAR, Osman, Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Atatürk, Okyar Ve Çok Partili Türkiye**, 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2010.
- ORAN, Baskın, **Atatürk Milliyetçiliği-Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.
- ORAN, Baskın, **Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği- Kara Afrika Modeli**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997.
- ORTAYLI, İlber, **Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi Ve Sosyal Değişim**, (Makaleler I), Turhan Yayınları, Ankara, 2000.
- ORTAYLI, İlber, **Gelenekten Geleceğe**, Hil Yayınları, İstanbul, 1987.
- ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayınları, İstanbul, 1995.

OZANKAYA, Özer, **Dünya Düşünürleri Gözüyle Atatürk Ve Cumhuriyeti**, 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, **Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.

ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, **Türk Politik Kültürü**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

ÖZAKINCI, Cengiz, **Dil ve Din**, Payel Yayınevi, İstanbul, 1998.

ÖZALP, Kazım - ÖZALP, Teoman **Atatürk'ten Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.

ÖZCAN, Ufuk, **Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği Yüzyıl Dönümünde Batıcı Bir Aydın**, Donkişot Yayınları, İstanbul, 2002.

ÖZDEMİR, Emin, **Dil Devrimimiz**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1969.

ÖZLEM, Doğan, , **Tarih Felsefesi**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2001.

ÖZTÜRK, Hüseyin, **Eğitim Sosyolojisi**, Hatiboğlu Yayınları, Ankara, 1993.

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, Cilt V, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1948.

PARLA, Taha, **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt II, Deniz Yayınları, İstanbul, 1997.

PEKER, Recep, **İnkılâp Dersleri Notları**, Ulus Basımevi, Ankara, 1936.

PERİN, Cevdet, **Atatürk'ün Kültür Devrimi**, 4.Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1987.

PERİNÇEK, Doğu, **Kemalist Devrim-6 Atatürk'ün CHP Program Ve Tüzükleri**, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.

PERİNÇEK, Doğu, **Kemalist Devrim-5 Kemalizmin Felsefesi Ve Kaynakları**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.

REISMAN, Arnold, **Nazizmden Kaçanlar Ve Atatürk'ün Vizyonu, Çeviren Gül Çağalı Güven**, 2.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

SADOĞLU, Hüseyin, **Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1993.

SAFA, Peyami, **Büyük Avrupa Anketi**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1938.

SAFA, Peyami, **Fatih-Harbiye**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1983.

SAFA, Peyami, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.

SAFA, Peyami, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1938.

SAİD, Edward, **Entelektüel Sürgün Marjinal Yabancı**, Çeviren: Tuncay Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.

SAKAL, Fahri, **Ağaoğlu Ahmed Bey**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

SAKAOĞLU, Necdet, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih (1914-1994)**, İmge Yayınları, Ankara, 1996.

SANER, Nejat, **Atatürk Dönemi**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975.

SARAY, Mehmet, **Hüseyin Tosun, Atatürk ve Çağdaşlaşma Belgeler Ve Görüşler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.

SARAY, Mehmet, **Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce Ve Atatürk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

SCHULZE, Hagen, **Avrupa’da Ulus ve Devlet**, Çeviren: Timuçin Binder, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2005.

SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilâli**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1973.

SMİTH, Anthony D., **Milli Kimlik**, Çeviren: Bahadır Sina Şeker, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

SMİTH, Anthony D.ş, **Toplumsal Değişme Anlayışı**, Çev: Ülgen Oskay, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.

SOREL, Albert, **Avrupa ve Fransız İhtilali**, Çev. N.S. Orık, MEB, Yayınları, İstanbul, 1949; Aktaran: Sezgin Kızılcıkelik, **Sosyoloji Yazıları II**, Yunus Emre Yayınları, Konya, 1994.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920–1945) Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

SPERCO, Willy, **Mustafa Kemal Atatürk 1881-1938**, Bilgi Yayınevi, 1.Baskı, Ankara, 2001.

STEINHAUS, Kurt, **Atatürk Devrimi Sosyolojisi**, Sander Yayınları, İstanbul, 1973.

ŞENEL, Alâeddin, **Siyasi Düşünceler Tarihi**, 8.Baskı, Bilim Ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

ŞENOĞLU, Kemal, **Yusuf Akçura Kemalizmin İdeoloğu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.

ŞİMŞİR, Bilal, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1985,

TANİLLİ, Server, **Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz?**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996

TANİLLİ, Server, **Uygarlık Tarihi**, 22. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006.

TANJU, Sadu, **Atatürk'ün Yanındakiler Karşısındakiler**, Hür Yayınları, İstanbul,1981.

TANÖR, Bülent, **Kuruluş Kurtuluş**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2003.

TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

TANYOL, Cahit, **Atatürk Ve Halkçılık**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984.

TAŞKIN, Yüksel, **Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

TEKELİ, İlhan - İLKİN Selim, **Bir Cumhuriyet Öyküsü Kadrocuları Ve Kadro'yu Anlamak**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

TEKELİ, İlhan, Selim İlkin, **Cumhuriyetin Harcı (Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi)**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

TEKELİ, İlhan, Selim İlkin, **Cumhuriyetin Harcı (Köktenci Modernitenin Alt Yapısı Oluşurken)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

TEZEL, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.

TEZİÇ, Erdoğan, **100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler)**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976,

TINÇ, Lütfü, **Atatürk’le Beraber (İsmail Habib Sevük)**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

TİMUR, Tamer, **Türk Devrimi Ve Sonrası**, 6. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

TİMUR, Taner, **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994,

TİMUR, Taner, **Sürüden Ayrılanlar**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

TİMUR, Taner, **Türk Devrimi (Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli)**, Sevinç Yayınları, Ankara, 1968,

TOPRAK, Zafer, **Osmanlı Devleti (Türkiye Tarihi 3)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002.

TOYNBEE, Arnold J., **Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, Yenigün Yayıncılık, İstanbul,2000.

TOYNBEE, Arnold J., **Türkiye**, Cilt III, Çağdaş yayıncılık, Ankara, 2000,

TÖR, Vedat Nedim, **Yıllar Böyle Geçti**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk Ve Atatürkçülük**, 2. Baskı, Turhan Kitabevi, İstanbul, 1981.

TUNAYA, Tarık Zafer, **İdris Küçükömer Bütün Eserleri 5: İdris Küçükömer’le Türkiye Üstüne Tartışmalar**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1984,

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, Cilt I, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, Cilt I, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, Cilt I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984,

TUNCER, Hüseyin, **Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı**, Ders Kitapları A.Ş., İstanbul, 2011.

TUNÇAY, Mete, **T.C.’nde Tek –Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, 2. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989.

TURAN, Şerafettin, , **Mustafa Kemal Atatürk-Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004,

TURAN, Şerafettin, **Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

TURAN, Şerafettin, **Mustafa Kemal Atatürk-Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004,

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi (Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938))**, Cilt III, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010.

TURGUT, Hulûsi, **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 13. Baskı, İstanbul, 2011.

TURGUT, Hulusi, **Kılıç Ali’nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011,

TURHAN, Mümtaz, **Kültür Değişmeleri-Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969,

TÜRKEŞ, Mustafa, **Kadro Hareketi (Ulusçu Sol Bir Akım)**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

TÜTENGİL, Cavit Orhan, **Atatürk’ü Anlamak Ve Tamamlamak**, 2.Baskı Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

- UĞURLU, Nurer, **Atatürk Ve Türk Devrimi**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.
- ULUĞ, Naşit Hakkı, **Üç Büyük Devrim**, Ak Yayınları, İstanbul, 1973.
- ULUSKAN, Seda Bayındır, **Atatürk'ün Sosyal Ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.
- URAN, Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıraları (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- UYAR, Hakkı, **Tek Parti Dönemi Ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 1998.
- ÜÇÖK, Coşkun, **Siyasal Tarih (1789-1960)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001,
- ÜSTÜN, Ahmet - Nural, Eşref **Eğitim Üzerine**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2002.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **Devirden Devire**, Cilt I, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1974.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **İlk Meclis ve Milli Mücadele'de Anadolu**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1990.
- WAGNER, Peter, **Modernliğin Sosyolojisi; Özgürlük ve Cezalandırma**, Çev: Mehmet Küçük, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996.
- YANARDAĞ, Merdan, **Kadro Hareketi**, 3. Baskı, Destek Yayınevi, İstanbul, 2012.
- YAVUZ, Hilmi, **Osmanlılık, Kültür, Kimlik**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998.
- YERASİMOS, Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Cilt III, Çeviren: Babür Kuzucu, Belge Yayınları, İstanbul, 1989.
- YETKİN, Çetin, **Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.

YETKİN, Çetin, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930–1945)**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983

YILDIZ, Ahmet, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene, Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

YILDIZ, Aytaç, **Üç Dönem Bir Aydın: Burhan Asaf Belge (1899-1967)**, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2012.

YILMAZ, Mustafa, **İngiliz Basını Ve Atatürk’ün Türkiye’si**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002.

YURDAKUL, Yurdakul, **Atatürk’ten Hiç Yayınlaşmamış Anılar**, 7. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul, 2007.

YÜCEL, Tahsin, **Dil Devrimi ve Sonuçları**, Can-Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, 25. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

E- MAKALELER

AĞAOĞLU, Ahmet, “Gazetemizin Yolu, Dileği ve Tarzı”, **Akın**, 29.05.1933.

AĞAOĞLU, Adalet, “Türk Aydını ve Ben Kimim Sorusu”, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, Editör: Sabahattin Şen, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.

AKÇURAOĞLU, Yusuf, “Asri Türk Devleti ve Münevverlere Düşen Vazife”, **Atatürk Devri Fikir Hayat I**, Hazırlayanlar: Mehmet Kaplan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

AKŞİN, Sina, Melek Fırat, “İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Balkanlar”, **Balkanlar**, Balkanlar ve Ortadoğu İncelemeleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

AKURAL, Sabri M., “Toplumsal Değişim Üzerine Kemalist Görüşler”, **Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi**, Editör: Jacop M. Landav, Sarmal yayınevi, İstanbul, 1999.

AKYOL, Taha, "Liberalizm ve Milliyetçilik", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, Cilt IV**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

ALİBEKOV, İnkılap, "Kemalizm'in Devletçilik İlkesi: Teori ve Uygulama", **X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986) Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt: VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

ALP, Tekin, "Tesanütçülük-Solidarizm", **Yeni Mecmua**, Cilt I, Sıra 29.

ALP, Tekin, "Sanayi Politikamız Ve Devletçilik", **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sıra 32.

ARAI, Masamı, "Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, Cilt I, İletişim Yayınları, Ankara, 2009.

ARAT, Yeşim, "Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar," **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

ARIKAN, Zeki, "Osmanlı Tarih Anlayışının Evrimi" **Tarih ve Sosyoloji Semineri Bildiriler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1991.

ASAF, Burhan, "Asya", **Kadro**, Sayı: 3, Mart 1932.

ASAF, Burhan, "Makina Medeniyeti", **Kadro**, Sayı: 7, Temmuz 1932, sayfa 29.

ASAF, Burhan, "Hürriyet Mefhumu Etrafında", **Kadro**, Sayı: 21, Eylül 1933.

ATEŞ, Toktamış, "Bilim, İdeoloji ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Felsefesi", **Yaşasın Cumhuriyet (Konferanslar)**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000.

ATAY, Falih Rıfki, "Peker'in Ölümü", **Ulus**, 03.04.1950.

AYDIN, Suavi, "Resmi Tarihin Temeli: Ulusal Tarih Yazımı ve Resmi Tarihte Mitlerin Kaynağı", **Resmi Tarih Tartışmaları 1**, Editör: Fikret Başkaya, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, 2008.

AYDIN, Suavi, "Sosyalizm ve Milliyetçilik: Galiyefizm'den Kemalizm'e Türkiye'de 'Üçüncü Yol' Arayışları", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Ayhan Akman, "Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

AYVAZOĞLU, Beşir, "Doğu-Batı Açmazında Peyami Safa", **Doğu Batı**, yıl:3, sayı:11, Mayıs-Haziran-Temmuz 2000.

AYDIN, Suavi, "İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat Ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Tekinalp: Kemalizm", **Ülkü**, Cilt VIII, Sıra 3.

BAYSUN, Cavit, "Mustafa Reşit Paşa", **Kom. Tanzimat 2**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999.

BELGE, Murat, "Mustafa Kemal ve Kemalizm", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

BELGE, Murat, "Murat Belge İle Dün Bugün Yarın" (Röportajı Gerçekleştiren: Seher Özkök), **Doğu Batı**, Yıl: 8, Sayı: 31, Şubat-Mart-Nisan 2005.

BURSALIOĞLU, Ziya, "Atatürk Döneminde Eğitim Felsefesi ve Yenileşmesi", **Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu (9-10 Nisan 1981)**, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981.

BORATAV, Korkut, "Türkiye'de Devletçilik", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995,

BOZKURT, Mahmut Esat, "Lozan Barışı Önünde!!", **Anadolu**, 24 Temmuz 1942, No: 8952.

BOZKURT, Mahmut Esat, "En Az Haklar 1", **Anadolu**, 23 Mart 1933, No: 5567.

Celal Nuri, "Cumhuriyet-i Seniye", **İleri**, nr. 2011, 26 Eylül 1923.

Celal Nuri, "Hilafet ve Alem-i İslam", **İleri**, nr. 2164, 26 Şubat 1924.

Celal Nuri, "Alem-i Medeniyetten Türklerin Temanniyatı", **İleri**, 13 Temmuz 1919.

ÇAĞLAR, Keyder, "1990'larda Türkiye'de Modernleşmenin Doğrultusu", **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik** Editör: Reşat Kasaba, çeviren: Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,2005.

ÇAVDAR, Tefik, "Halkevleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

ÇEÇEN, Anıl, "Atatürk ve Halkçılık", **Tahsin Bekir Balta'ya Armağan**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974.

ÇEÇEN, Anıl, "İdeolojiler Karşısında Atatürk", **Uluslararası Atatürk Konferansı (9-13 Kasım1981) Tebliğler**, Cilt I, Boğaziçi Matbaası, İstanbul, 1981.

ÇELİK, Nur Betül, "Kemalizm: Hegenomik Bir Söylem" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

ÇELİK, Nur Betül, "Söylem Kuramları, Hegemonya Kavramı ve Kemalizm", **Doğu Batı (Türk Toplumunu ve Gelişme Teorisi)**, Yıl: 2, Sayı: 8, Ağustos-Eylül-Ekim 1999.

ÇELİK, Nur Betül, "Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

ÇULHAOĞLU, Metin, "Modernleşme, Batılılaşma ve Türk Solu", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık**, Cilt: III, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

DUMONT, Paul, "Kemalist İdeolojinin Kökenleri", **Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi**, Hazırlayan Jacop M. Landau, Sarmal Yayınları, Çev: Meral Alakuş, İstanbul, 1999.

DEMİREL, Ahmet, "Atatürk Döneminde Kemalizm", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 13, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

ERTAN, Temuçin F., "Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm'de Öncü Bir Dergi: Muhit", **Kebikeç**, yıl 2, sayı 5, 1997.

GELGEÇ BAKACAK, Ayça, "Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 44, Güz 2009.

Durakbaşı Ayşe, "Cumhuriyet Döneminde Kadın Kimliğinin Oluşumu," **Tarih ve Toplum**, sayı:9, 1988.

GİRİTLİ, İsmet, "Kemalist İdeoloji ve Nitelikleri", **Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu (17-22 Mayıs 1981) Bildiriler ve Tartışmalar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983.

GİRİTLİ, İsmet, "Kemalizm İdeolojisi" **Atatürk Yolu**, Editör: Turhan Feyzioğlu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1995.

GÜZEL, Şehmuz, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, 5.cilt, 1985.

HAKKI, Mahir, "Avrupa Bize İdeal mi Örnek mi Olabilir?" , **Kadro**, Sayı:18, Haziran 1933.

HEPER, Metin, "Kemalizm İncelemelerinin Gündemi", **Kemalizm Üzerine**, Hazırlayan: Kenan Akçay, ABeCe Yayınları, İstanbul, 1981.

İNALCIK, Halil, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt.6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", **Osmanlı**, Cilt:8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

İREM, Nazım, "Bir Değişim Siyaseti Olarak Türkiye'de Cumhuriyetçi Muhafazakârlık: Temel Kavramlar Üzerine Değerlendirmeler", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt V, Muhafazakârlık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

İsmail Hüsrev, "Garpte Sermaye Terakümünde Müstemlekelerin Rolü", **Kadro**, Sayı: 32, Ağustos 1934.

İsmail Hüsrev, "Türkiye'de Milli Sermaye Hareketi", **Kadro**, Sayı: 10, Birinci Teşrin 1932.

İsmail Hüsrev, "Milli Kurtuluş Devletçiliği-II", **Kadro**, Sayı 19, Temmuz 1933.

KARAL, Enver Ziya, "Atatürk'ün Türk Tarihi Tezi" **Atatürkçülük**, Cilt II, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988.

KARAL, Enver Ziya, "Tanzimat'tan Evvel Garplılaşma Hareketleri", **Kom. Tanzimat 1**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999.

KAYNAR, Mete Kaan, "Totem, Tabu, Mustafa Kemal ve Atatürkçülük", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**, Cilt IX, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

KAZANCIGİL, Ali, "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu", **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

KILIÇBAY, Mehmet Ali , "Türk Aydınının Dünyasını Anlamak", **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, Editör: Sabahattin Şen, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.

KOÇAK, Cemil, "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Cilt IX, Dönemler ve Zihniyetler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

KOÇAK, Cemil, "Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

KOÇAK, Cemil, "Tek Parti Yönetimi, Kemalizm, Şeflik Sistemi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm**, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

KURNAZ, Şefika, "Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını", **Aile**, Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara,1990.

KUYAŞ, Ahmet, "Yeni Rejim", **Cumhuriyetin 75 Yılı**, Cilt 1, Editör: Feridun Aksın, YKY, İstanbul, 1999.

KÜÇÜK, Yalçın, "Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

Mahmut Esat, "Demokraside Fırkalar I", **Anadolu**, 11 Ağustos 1931, No:5076, sayfa 1.

Mahmut Esat, "Muasır Demokrasilerin İstirabı" **Hâkimiyeti Milliye**, 4 Şubat 1930, No:3079.

Mahmut Esat, "Muasır Demokrasilerin İstirabı" **Hâkimiyeti Milliye**, 5 Şubat 1930, No:3080.

Mahmut Esat, "Muasır Demokrasilerin İstirabı" **Hâkimiyeti Milliye**, 6 Şubat 1930, No:3081.

MARDİN, Şerif, "Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler", Türkiye'de **Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Çeviren: Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

MARDİN, Şerif, "Yeni Osmanlı Düşüncesi", **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

MARDİN, Şerif, "Atatürkçülüğün Kökenleri", **Türkiye'de Toplum ve Siyaset (Makaleler-1)**, Derleyen: Mümtazer Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

MERİÇ, Cemil, "Celal Nuri'nin Türk İnkılabı-1" , **Tarih ve Toplum Dergisi**, Cilt 1, Ocak 1991.

MERT, Nuray, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm**, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

MÜMTAZ 'ER, Türköne, "Gelenek ve Aydın", **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, Derleyen: Sabahattin Şen, Bağlam Yayınları, İstanbul. 1995.

Nusret Kemal, "İnkılap İdeolojisinde Halkçılık", **Ülkü**, Cilt: 3, No: 13, Mart 1934.

ORAN, Baskın, "Altı Ok Arasındaki İlişkiler ya da Milliyetçilik Eksenini Çevresinde Kemalizm", **Uluslararası Atatürk Konferansı (9-13 Kasım 1981) Tebliğler**, Cilt: 3, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, İstanbul, 1981.

ORTAYLI, İlber, “Tanzimat”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt.6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Toplumunda Aile”, **Türkiye’de Ailenin Değişimi**, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1974.

ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, “Türk Aydınları ve Siyaset”, **Türkiye Günlüğü**, sayı: 35, 1996.

ÖZTÜRK, Faruk, “Cumhuriyet ve Ütopya”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batılılaşma**, Cilt III, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

PEKER, Bülent, “Ulusal Sorun ve Toplumsal Proje”, **Birikim Yayınları Dergisi**, Ocak-Şubat Sayısı, İstanbul, 1992.

PEKER, Recep, “Uluslaşma- Devletleşme”,(Başbakanın Bir Demeci), **Ulus**, 25 Aralık 1946.

PEKER, Recep, “Recep Peker’in Partililerle Bir Konuşması”, **Ülkü**, Sıra 39, VII, Mayıs 1936.

PEKER, Recep, “Uluslaşma -Devletleşme”, **Ulus**, 3.7.1936.

PEKER, Recep, “Karar Günleri”, **Ulus**, 29 Mayıs 1939.

PEKER, Recep, “Millet Meclisi’ndeki Beyanatı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 23 Haziran 1932.

PEKER, Recep, “Ülkü Niçin Çıkıyor”, **Ülkü**, Şubat 1933, Sayı I.

PEKER, Recep, “Recep Peker’in CHP Grubunda İç Politika Hakkında Verdiği Nutuk”, **Ayın Tarihi**, Ağustos 1947.

SAFA, Peyami “Riyazileşmek ve Siteleşmek”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Kasım 1938.

SARIBAY, Ali Yaşar, “Cumhuriyet, Kamusal Alan ve Politik İslam: Türk Modernleşmesine Yeniden Bir Bakış”, (1923-1948, Bilanço 1923-1998), **Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi**, Cilt: I. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

SOMEL, Selçuk Akşin, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**, Cilt IX, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

SÜSLÜ, Azmi, “Atatürk ve Tarih”, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı 1**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

Şefik Hüsnü, “Türkiye’de Sosyal Sınıflar”, **Aydınlık Dergisi**, Sayı: 1, Haziran 1921, Çeviren: Mehmet Türkkân, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997.

ŞEHİSUVAROĞLU, Bedi, “Eğitim Tarihimiz”, **Doğu ve Batı**, 1 Ağustos 1952, Sayı.1.

ŞEREF, Mehmet, “İzmir Udeba-yı Ulemasından Maraşî Faziletli Kamil Efendi Hazretleri’ne”, **Ahenk**, nr.1272, 8 Teşrinievvel 1326/ 21 Teşrinievvel 1900.

ŞEREF, Mehmet, “Edirne Vilayetinden Rumlar Niçin Gitmek İstiyorlar”, **Edirne**, 1330, S.32.

ŞEREF, Mehmet, “İzmir’de İlk Fikir hareketleri”, **Anadolu**, n. 5871, 26 Mart 1934.

ŞEREF, Mehmet, “Gençlerle Beraber”, **Ahenk**, n.1133, 29 Nisan 1316/12 Mayıs 1900.

Şevket Süreyya, “Programlı Devletçilik”, **Kadro**, Sayı: 34, Teşrin Evvel, 1934.

Şevket Süreyya, “Beynelmilel Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi-IV/Türk Nasyonalizmi”, **Kadro**, Sayı: 21, Eylül 1933.

Şevket Süreyya, “Biz Avrupa’nın Hayranı Değil, Mirasçısıyız!”, **Kadro**, Sayı: 29, Mayıs 1934.

TEKELİ, Şirin, “Kadın”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Ansiklopedisi**, Cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

TEKELİ, İlhan - ŞAYLAN Gencay, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, **Toplum ve Bilim**, No: 6-7, Yaz-Güz 1978.

TEKELİ, İlhan, “Uluslaşma Süreçleri ve Ulusçu Tarih Yazımı Üzerine”, Tarih ve Milliyetçilik, **I. Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri 2 Mayıs 1997**, Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1997.

TEKİNALP, Munis, “ **Kemalizm ve Devletçilik**”, Türkiye İktisat Mecmuası, Sıra 77.

TOPRAK, Zafer, “Türkiye’de Çağdaş Tarihçilik, (1908- 1970)”, **Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, Derleyen: Sevil Atauz, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1986.

TOPRAK, Ziya, “Osmanlı Toplumbiliminin Doğuşu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

TOPRAK, Ziya, “Osmanlı Devleti’nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt IV, İletişim yayınları, İstanbul, 1986.

TOPRAK, Zafer, “Osmanlı Naronikleri: ‘Halka Doğru’ Gidenler”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 24, Kış 1984.

TOPRAK, Zafer, “Osmanlı’da Toplumbilimin Doğuşu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

TUNÇ, Mustafa Şekip , “Peyami Safa ve Türk İnkılâbına Bakışlar”, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.

TURAN, Ömer, “Son Dönemde Kemalizme Demokratik Meşrutiyet Arayışları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt II, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009.

UYAR, Hakkı, “Türk Devrimi’ni Teorileştirme Çabaları Mahmut Esat Bozkurt Örneği”, **Tarih Ve Toplum Dergisi**, Kasım 1993.

UYAR, Hakkı, “Resmi İdeoloji ya da Alternatif Resmi İdeoloji Oluşturmaya Yönelik İki Dergi: Ülkü ve Kadro Mecmualarının Karşılaştırmalı İçerik Analizi”, **Toplum ve Bilim**, sayı 74, Güz 1997.

UYAR, Hakkı, "1930'lar Türkiye'sinde Kemalizm Algılamaları", **Atatürkçü Düşüncenin Bilimsel ve Felsefi Temelleri**, Editör: Nafize Güngör, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007.

ÜNÜVAR, Kerem, "İttihatçılıktan Kemalizme İhya'dan İnşa'ya," **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

ÜNDER, Hasan, "Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt II, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009.

YEĞEN, Mesut, "Kemalizm ve Hegemonya", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

YILDIZ, Ahmet, "Recep Peker", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

YILDIZ, Ahmet, "Kemalist Milliyetçilik", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt: II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009,

YILMAZ, Murat, "Ahmet Ağaoğlu", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

YINANÇ, Mükrimin Halil, "Tanzimat'tan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik" **Tanzimat-2**, M.E. B Yayınları, İstanbul, 1999.

YURDSEVER, ATEŞ Nevin, "Kazım Karabekir Paşa ve İslamiyet", **Toplumsal Tarih**, Cilt: 11, Sayı: 66, Haziran 1999.

ZİYA, Hilmi, "Şark ve Garp", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, Cilt: III, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

ZÜRCHER, Erik Jan, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", Çev: Özgür Gökmen, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

F- TEZLER

Gencer, Sedat, **1930-1938 Döneminde Türk İnkılâbı'nın Teorileştirme Ve Yorumlama Denemeleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2011.

TASDEMİRÇİ, Ersoy, **Cumhuriyet Dönemi Türk Millî Eğitim Politikasının Ana Devrelerinin Üzerine Tahlil ve Mukayeseli Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1984.

Aygün, Hasan Hüseyin, **Türk Modernleşme Sürecinde Dil Olgusunun Sosyolojik Analizi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2011.

Nevzat Köken, **Cumhuriyet Döneminde Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi (1923-1960)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2002.

G- ANSİKLOPEDİLER VE SÖZLÜKLER

Ansiklopediler

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi

Cumhuriyet Dönemi Türk Ansiklopedisi

Sözlükler

DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedisi Lügat**, Aydın Kitabevi, 21. Baskı, Ankara, 2004.

Marxist Düşünce Sözlüğü, Editör: Tom Bottomore, Çeviren: Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.